

Faragó Imre – Földrajzi nevek

Faragó Imre
FÖLDRAJZI NEVEK

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
INFORMATIKAI KAR
Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

Budapest, 2014

Faragó Imre – Földrajzi nevek

Faragó Imre
Földrajzi nevek

Lektorálta:
Dr. Czeglédi Katalin
Dr. Gercsák Gábor

A jegyzet az ELTE Informatikai Karának
2014. évi Jegyzetpályázatának támogatásával készült

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kara
1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A

©Faragó Imre, 2014

TARTALOM

Előszó.....	8
1.A FÖLDRAJZI NÉV ÉS A FÖLDRAJZI MEGJELŐLÉS	10
Földrajzi név	10
Földrajzi megjelölés	10
1.1.A földrajzi nevek életciklusa	12
Szónevek (leíró nevek)	12
Jelnevek	13
Szónevek (leíró nevek)	12
Természetes nevek	14
Mesterséges nevek	16
Névelhalás	18
Alakváltozatok	18
1.2.A földrajzi nevek használatával kapcsolatos fogalmak	19
Az államterület és az államnyelv	19
A népterület és a használt nyelv	21
A szórványterület	21
A névterület és a használandó nyelv	21
1.3.A földrajzi nevek névélettani típusai	23
Alapnév (elsődleges név, forrásnév).....	23
Másodlagos név	24
Archaikus név	24
Előzmény név	24
Történeti név	25
Felújított név	25
1.4.A földrajzi nevek használati típusai	26
Közösségi név	26
Hivatalos név	26
Egységesített név	26
Egységesített névváltozat	29
Nemzeti név	30
Endonima	31
Idegen név	32
Exonima	32
Terepi név (táblanév).....	34
1.5.A földrajzi nevek jelölési típusai	35
1.6.A földrajzi nevek kartográfiai típusai	36
Pontra vonatkozó nevek és pontszerűen viselkedő felületre vonatkozó nevek	36
Felületre vonatkozó nevek	37
Vonalra vonatkozó nevek	39
2. A MAGYAR FÖLDRAJZINÉV-ADÁS TERÜLETI JELLEMZŐI	41
3. A MAGYAR FÖLDRAJZINÉV-ADÁS NYELVI ALAPJAI	61
3.1. A beszéd	61

Az emberi beszédhangok kialakulása	65
3.2. A magyar nyelv hangkészlete	79
Magánhangzók	79
Kettőshangzók	80
Mássalhangzók	81
A magyar hangsorépítés jellegzetességei	83
A hangjelölő írás	85
3.3. Magyar szóalkotás	88
A gyök	89
A szó	91
A szóhangsúly	96
Gyökszavak	97
A magyar szavak szemléletessége	97
3.4. A magyar földrajzi név	98
Földrajzi köznévi	99
Földrajzi tulajdonnév (a földrajzi név megkülönböztető tagja)	100
3.5. Magyar földrajzinév-képzők (helynévképzők)	101
A -d földrajzinév-képző	104
A -gy földrajzinév-képző	108
A -c, -ca, -ce földrajzinév-képzők	109
Az -i földrajzinév-képző	109
A -j (-ly) földrajzinév-képző	111
Az -s földrajzinév-képző	112
A -cs földrajzinév-képző	116
Az -sd földrajzinév-képző	116
Az -n / -ny földrajzinév-képző	117
Az -nd földrajzinév-képző	118
Az -ó/-ő földrajzinév-képző	119
A -k földrajzinév-képző	121
A -ka/-ke földrajzinév-képző	121
Idegen földrajzinév-képzők a Kárpát-térségben	124
3.6. Magyar nyelvjárások	128
Tájszók	128
Nyugati nyelvjárás (örvidéki nyelvjárás)	129
Dunántúli nyelvjárás	129
Déli nyelvjárás (ő-zős nyelvjárás, szögedi nyelvjárás)	130
Tiszai nyelvjárás (í-ző, é-ző nyelvjárás)	130
Északi nyelvjárás (palóc nyelvjárás)	130
Északkeleti nyelvjárás (szatmári nyelvjárás)	131
Mezőségi nyelvjárás	131
Keleti nyelvjárás (székely és csángó nyelvjárás)	132
Nyelvjárási jelenségek megjelenése a térképészetben	132
3.7. A magyar földrajzi nevek helyesírása	133
Általános írásmódú nevek	133
EGYBEÍRT NEVEK	134
KÉTTAGÚ, KÖTŐJELLEL KAPCSOLT NEVEK	134

KÉTTAGÚ KÜLÖNÍRT NEVEK	135
HÁROMTAGÚ, KÖTŐJELLEL KAPCSOLT NEVEK	135
HÁROMTAGÚ KÜLÖNÍRT NEVEK	136
HÁROMTAGÚ, VEGYES KAPCSOLÁSÚ NEVEK	136
NAGYKÖTŐJELLEL ÍRT NEVEK	137
NÉGYTAGÚ NEVEK	138
AZ „és” SZÓVAL KAPCSOLT NEVEK	138
SZÁMNEVET TARTALMAZÓ NEVEK	138
A név jellege szerinti írásmódú nevek	139
ÁLLAMNEVEK	139
KÖZIGAZGATÁSI EGYSÉGEK NEVEI	140
EGYBEÍRT TÁJNEVEK	140
HELYSÉGNEVEK	140
HELYSÉGRÉSZNEVEK	140
KÖZTERÜLETNEVEK	143
A magyar földrajzi megjelölések helyesírása	143
INTÉZMÉNYNEVEK	144
INTÉZMÉNYSZERŰ MEGJELÖLÉSEK	144
4. TELEPÜLÉSNEVEK	145
A településnevek típusai	145
Földrajzi köznevek a magyar településnevekben	148
Idegen földrajzi köznevek a kárpát-térségi településnevekben	149
A magyar településnév-adás	151
Településnév-fejlődési kettéválás a Kárpát-térségben	159
A rendszertelen magyar hivatalos helységnévadás	162
A rendszeres magyar hivatalos helységnévadás	165
A magyar településnév-anyag sorsa Trianon után	172
Ideológiai alapú névváltoztatások a magyar helységnévadásban	186
Eufemizmus (névszépítés) Magyarországon	189
Helységnév-fejlődés 1938-tól Magyarországon	190
Helységnév-fejlődés Magyarországon 1945 után	191
A szórvány magyar névterület helységnevei	194
A magyar településnevek forrásai	199
5. KÖZTERÜLETNEVEK	202
A közterületnevek magyar földrajzi köznevei	202
A közterületek idegen nyelvű földrajzi köznevei a Kárpát-térségben	203
A közterületek közösségi névadása	203
A közterületek egyéni (hivatalos) névadása	204
A közterületnevek forrásai	207
Útnevek	206
6. IGAZGATÁSI NEVEK	209
6.1. Államnevek	209
Az államnevek magyar földrajzi köznevei	209

A magyar államnévadás	210
Az államnevek forrásai	212
6.2. Közigazgatási egységek nevei	212
A közigazgatási egységek neveinek magyar nyelvű földrajzi köznevei	214
Közigazgatási nevek idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben	218
A magyar közigazgatásnév-képzés	219
Közigazgatási nevek a Kárpát-térségben	225
6.3. Védett területek nevei	239
A védett területek neveinek képzése	240
Nemzeti parkok	240
Alacsonyabb fokú védett területek nevei	244
7. VÍZNEVEK	245
7.1. Ponszerű vízrajzi elemek nevei	246
A ponszerű vízrajzi elemek magyar nyelvű köznevei	246
A ponszerű vízrajzi elemek idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben	247
A ponszerű vízrajzi elemek nevének képzése	247
7.2. Vonalas vízrajzi elemek nevei	248
Vízfolyások magyar földrajzi köznevei	248
Vízfolyások idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben	250
A magyar víznévadás	250
Források névmeghatározása	255
Mesterséges vízfolyások nevei	257
7.3. Szárazföldi állóvizek nevei	258
Az állóvizeket jelölő magyar földrajzi köznevek	259
Az állóvizeket jelölő idegen földrajzi köznevek a Kárpát-térségben	260
7.4. Tengerfelszínnek nevei	260
A tengernevek magyar földrajzi köznevei	262
A tengernevek köznevei a magyarral szomszédos nyelvekben	262
A tengernevek megkülönböztető tagjai	263
A tengerfelszín-nevek forrásai	263
7.5. Áramlások nevei	264
8. JELLEGZETES FÖLDRAJZI PONTOK NEVEI	266
A jellegzetes földrajzi pontok magyar köznevei	266
A magasságok	267
9. HATÁRNEVEK (HATÁRRÉSZNEVEK)	268
A határnevek (helynevek) keletkezése és jelentősége	269
A határnevek földrajzi köznevei	271
Idegen földrajzi köznevek a határnevek és jellegzetes földrajzi pontok neveiben a Kárpát-térségben	275
A határnevek (helynevek) nyelvi csoportjai	276
A határnevek (helynevek) fejlődése, értelemváltozása, elhalása	279
Névváltozatok a határnevek körében	281
A határnevek (helynevek) forrásai	282

Nyelvészeti és néprajzi célú névgyűjtések	285
Térképészeti célú névgyűjtés, a Földrajzinév-tár II.	287
10. TÁJNEVEK	289
10.1. Tájnevek a szárazföldeken	289
A tájnevek típusai	290
A tájnevek földrajzi köznevei	294
Idegen tájnévi köznevek a Kárpát-térségben	298
Természetes magyar tájnévadás	299
Mesterséges (tudományos) magyar tájnévadás	301
Kettős tájszemlélet Magyarországon	325
A tájnevek forrásai	328
10.2. Tengerfenék-domborzati nevek	328
A BGN névadás elvei	330
A tengerfenék domborzati nevek magyar földrajzi köznevei	331
Az állomások és megállóhelyek idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben	332
A magyar állomás- és megállóhely-név képzés	335
11. ÁLLOMÁS- ÉS MEGÁLLÓHELYNEVEK	336
Az állomások és megállóhelyek magyar földrajzi köznevei	336
Az állomások és megállóhelyek idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben	336
A magyar állomás- és megállóhely-név-képzés	337
12. MAGYARÁZÓNEVEK	340
13. IDEGEN FÖLDRAJZI NEVEK	342
13.1. Latin betűs idegen nyelvek földrajzi nevei	342
Egyedi karakterek a latin írásrendszerű nyelvekben	343
13.2. A magyarral szomszédos latin betűt használó nyelvek földrajzi nevei	344
A szlovák nyelv és földrajzi nevei	344
A horvát és a szlovén nyelv és földrajzi nevei	346
A román nyelv és földrajzi nevei	349
A német nyelv és földrajzi nevei	352
13.2. Nem latin betűs nyelvek földrajzi nevei	354
Írásrendszerek	355
Átírások	356
Transzliteráció	356
Transzkripció	356
Átírási szabályzatok	357
13.3. A magyarral szomszédos nem latin betűt használó nyelvek	357
A szerb nyelv és földrajzi nevei	357
Az ukrán nyelv és földrajzi nevei	358
13.4. Többnyelvűség	360
Hivatalosan többnyelvű államok Európában	360
Jelentős számú nem államnyelvű népességgel rendelkező európai országok	362
Felhasznált és hivatkozott irodalom	364

ELŐSZÓ

A mindennapokban, az emberi lakóhelyek megléte és a helyváltoztatás szükségessége, a közlekedés működése érdekében a földfelszín különböző pontjait, természetes és mesterséges elemeit, jelenségeit, az azonosíthatóság érdekében meg kell jelölni, vagyis névvel kell ellátni. Ezeket a jelöléseket, amelyek minden nyelvben jelentkező tényezők, nevezzük földrajzi neveknek, illetve egy részüket földrajzi megjelöléseknek. Mindegyikük lényegi tulajdonsága, hogy földfelszíni (vagy más égitesteken jelentkező) elemeket azonosítanak. A földrajzi neveknek óriási jelentősége van a hétköznapokban, hiszen a tájékozódás fontos tényezőit adják, ezért ezeket fokozott figyelemmel kell használnunk és kezelnünk a földtudományokban is.

A földrajzi nevek főnevek, azon belül pedig a tulajdonnevek egy sajátos csoportját alkotják. Ugyanazokat a ragokat és jeleket vehetik fel, mint a többi főnév, de a magyar nyelvben elfoglalt helyük más, mint a közneveké. A köznév általánosít, összefoglal, míg a tulajdonnevek elsőrendű funkciója az egyénítés. A névadással az objektumok egyedivé válnak, önálló jelöléssel rendelkeznek. A névadás célja minden esetben az, hogy hasonló alakulatokat egymástól megkülönböztessünk, és így az egyénítés segítségével jöjjön létre a kommunikáció. A földrajzi nevek e szempontból hasonlóan viselkednek, mint a személynevek, állatnevek, domain nevek stb. Mindegyik hivatása az egyénítés.

A földrajzi nevek együtt, legnagyobb tömegben, rendszerezetten ábrázolva a térképeken fordulnak elő. A térképésznek – sok más feladat mellett – a földrajzi nevekkel kell dolgoznia. Ezért a földrajzi nevek kapcsán sokszor a térképészeti, kartográfiai szempontokat kell vizsgálni. Ugyanakkor a földrajzi nevek nyelvi alakulatok is, így használatukkal, helyesírásukkal, eredetükkel a nyelvtudomány, kialakulásukkal, fejlődésükkel a történettudomány és a néprajztudomány is foglalkozik.

Munkánk elsősorban a magyar földrajzinév-adással és használatával foglalkozik, de kitér a *Kárpát-térség* más népeinek névadási és nyelvi kapcsolataira is. Célja a földrajzinév-adás és használat háttérének, a földrajzi nevek nyelviségét és fejlődését befolyásoló területi, nyelvi folyamatok

bemutatása is. Könyvünk nyelvészeti fejezetében a legújabb magyar nyelvi kutatások és az így kimutatott keleti kapcsolatok, valamint a magyar nyelv szerkeztének vizsgálatával foglalkozó munkák eredményeit is beépítettük.

A könyv létrehozásában sok-sok segítséget nyújtott Hillier Domonkos és Nemes Zoltán az adatok összegyűjtésében. Szekerka József a szláv, Magyar Réka a román, Faragó Virág és Jeney János a német és Okolicsányi Tivadar a lengyel nyelv és földrajzi nevek terén adott hasznos útmutatást. Szabó Paula a városrészek nevei és a közterületnevek anyagának összeállításában volt nélkülözhetetlen. Mindannyiuknak nagyon köszönöm segítőkész munkájukat. Külön köszönöm Czeglédi Katalin aprólékos, minden részletre kiterjedő nyelvészeti lektorálását, az ő hatalmas segítsége nélkül munkám nyelvészeti fejezete nem érte volna el a megkívánt színvonalat. Nagyon köszönöm Mesterházy Zsolt történeti és Gercsák Gábor térképészeti szakmai lektorálását, észrevételeik és információik komolyan emelték munkám minőségét.

Faragó Imre

Budapest, 2014. november 5.

1. A FÖLDRAJZI NÉV ÉS A FÖLDRAJZI MEGJELÖLÉS

A földfelszínen jelen lévő különböző objektumok és jelenségek azonosítására a nyelvtudomány két fogalmat vezetett be. Ezek a terepelem jellege alapján különülnek el.

Földrajzi név

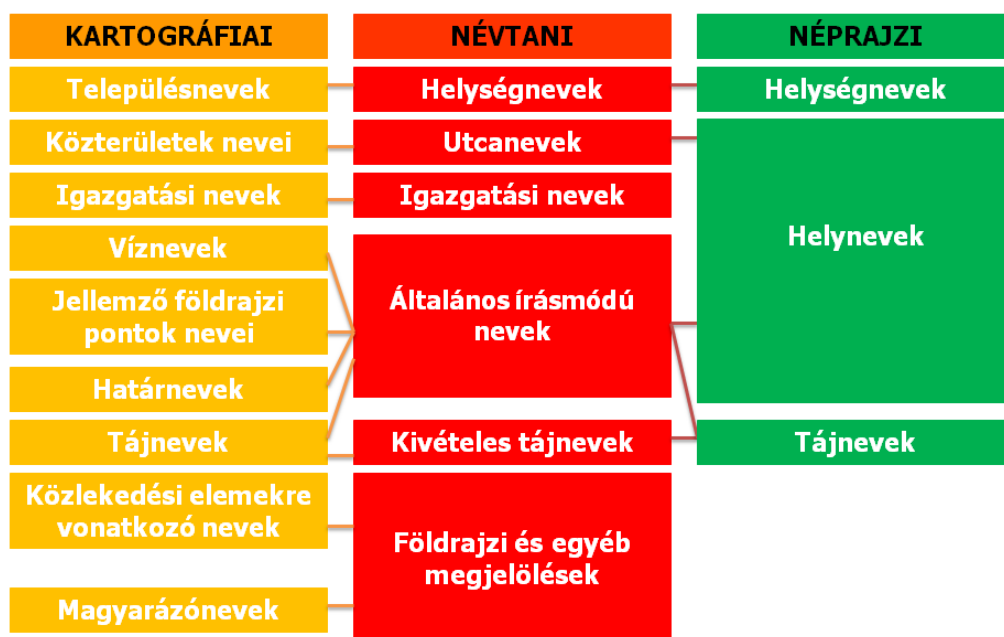
Földrajzi névnek nevezünk minden olyan tulajdonnevet, amelyet a földfelszín természetes (*hegy, völgy, forrás, vízfolyás, tenger, táj* stb.), illetve mesterséges (*dűlő, csatorna, út, település, megye, állam* stb.) részleteinek azonosítására kisebb vagy nagyobb közösségek használnak. A földrajzi nevek különböző nyelvű szóalakulatok lehetnek, amelyek egy adott nyelven jelölnek valamilyen földfelszíni alakulatot, képződményt, objektumot (*Muzslai-hegy, Mont Blanc, Prímás-völgy, Rosental, Szent-kút, Zelený prameň, Únyi-patak, Fischa, Nagy-Ausztráliai-öböl, Öresund, Dunántúl, Småland, Öreg-szőlők, Párisi-csatorna, Hársfa utca, Esztergom, Stockholm, Somogy megye, Sverige* stb.). Sok objektumnak több nyelvű párhuzamos tulajdonnévi formája van, ezek mindegyike önálló földrajzi név: *Duna–Donau–Dunaj–Dunav–Dunărea, Bécs–Wien–Viedeň–Beč, Kárpátok–Karpaty–Carpații–Karpáten* stb.

Nyelvi értelmezésben a földrajzi nevek önmagukban is tulajdonnevek, sok – de nem minden – típusa a jelzős szerkezetekhez hasonló. Ezért a földrajzi név sokszor földrajzi tulajdonnévre és földrajzi köznévre vagy köznevekre oszlik. A földrajzi nevek alaptagból és kiegészítő tagból állnak. Az egyes tagok, szerkezetük szerint lehetnek egyszerű és összetett, toldalékkolt vagy toldalék nélküli szavak. A *Duna–Tisza köze* vagy a *Gömör–Szepesi-érchegység* esetében két-két alaptag van: *Duna, Tisza*, illetve *Gömör, Szepes*, ezekhez kapcsolódik a földrajzi köznévi tag *köze*, illetve az *érchegység*. A *köze* földrajzi köznévi tag azonos a *köz* és a birtokos személyjeles *köze* köznévvél. A *Felső-Tisza* önmagában tulajdonnév, alaptagja a *Tisza*, mint földrajzi tulajdonnév, a *Felső* jelző a megkülönböztető tag, földrajzi közszó, de nem földrajzi névben egyszerűen névszó, ezen belül melléknév.

Földrajzi megjelölés

A földrajzi megjelölések a földrajzi nevekhez hasonlóak, de nem csupán vagy nem teljesen a földfelszín részleteinek azonosítására szolgálnak. Több típusuk különíthető el.

- (1) Intézményeket jelölő nevek: *Vármúzeum, Madách Színház, Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár* stb.;
- (2) Intézményszerű létesítményeket jelölő alakulatok: *Rudas fürdő, Művész mozi, Rózsakert étterem, Déli pályaudvar, Kerepesi temető* stb.;
- (3) Egyéb mesterséges létesítményeket jelölő alakulatok: *Doma-ház, Erneszt-kripta, Kossuth-szobor, Luppa-mauzóleum, Mária-oszlop, Herman Ottó-emléktábla, Magyar László-emlékmű, Tisza István-emlékfa; Homoki malom, Nagyunyomi kovácsműhely, Sajgói kápolna;* stb.
- (4) A földrajzi megjelölések lehetnek kis kezdőbetűvel írt, általános fogalmat jelölő köznevek is: *hegy, völgy, patak, csárda, gyár, iskola, dombvidék, diófa, főapátság* stb., amelyek azonban magyar nyelvű térképen mindig nagy kezdőbetűsek *Hegy, Völgy, Patak, Csárda, Gyár, Iskola; Dombvidék, Diófa, Főapátság;* stb. lesznek.

1. ábra: A földrajzi nevek és megjelölések csoportosítása az egyes tudományokban. A szempontok eltérőek, kartográfiailag meghatározó a jelölés, névtanilag a helyesírás, néprajzilag az eredet.

A földrajzi nevekkel és megjelölésekkel több tudományterület is foglalkozik. A nevek írásmódjával a nyelvtudomány, azon belül a névtudomány, ábrázolásával a térképészet, gyűjtésével a néprajztudomány

foglalkozik. E tudományok mindegyike saját szempontjainak megfelelően csoportosítja a földrajzi neveket. Így beszélhetünk alapvetően a térképi megjelenítésen alapuló, a nevek terepi kapcsolatát figyelembe vevő kartográfiai, a nevek helyesírását előtérbe helyező névtani és a nevek életútját, fejlődését és szintén terepi kapcsolatait vizsgáló néprajzi csoportosításról.

1.1.A földrajzi nevek életciklusa

A földrajzi nevek kialakulásának elsődleges oka, hogy a mindennapi kommunikációban szükség van az egyes felszíni objektumok megnevezésére, megjelölésre, hiszen csak ezen keresztül tudunk róluk beszélni. Így a földrajzi nevek gyakorlati haszna, hogy segítségükkel meg tudjuk jelölni a felszíni elemeket, képződményeket. Ezáltal a földrajzi nevet egy kisebb vagy nagyobb közösség megállapodás alapján a társadalmi érintkezésben valamely denotátum¹ megnevezésére használja. A földrajzi nevek a földfelszín részleteit a legsajátosabb emberi eszközzel, a nyelv szavaival azonosítják. A névadás történelmünkről, hagyományainkról, környezetünkről, gazdasági és társadalmi életünk változásairól, és sok egyébéről tanúskodik.

Szónevek (leíró nevek)

Egy földrajzi név élete azzal kezdődik, hogy az ember, egy közösség elnevezi a földfelszín adott részletét. A névadás az ember jelenlétét végigkövető folyamat. Bizonyosan földrajzi nevek is léteznek amióta ember él a Földön. A földrajzi nevek élete általában leíró névként kezdődik, vagyis a névadó(k) valamilyen külső vagy belső tulajdonság alapján egymás számára is érthető elnevezést adnak a terepi objektumnak. Ezek a nevek szónevek, mindig konkrét nyelvi értelemmel bírnak, jelentésük van. Konkrét jellemzőket, tulajdonságokat közvetít a jelöletről, vagyis arról a földrajzi objektumról, amelyet egyénít. A szónév részben valamilyen materiális tulajdonságról; talajjellemzőről, színről, jellegzetes formáról, növényről, hangról stb. keletkező elnevezés. Sokszor vallási, kultikus, tulajdonosi motiváltság adja az elnevezés alapját. Sok név valamely esemény emlékérről, személy iránti tiszteletből, egy másik nép nevéből keletkezett. A névadási motivációk sok-sok alapját tapasztalhatjuk egy-egy földrajzi név vizsgálatakor. Szónév a *Mogyorós*, *Virágos*, *Cseres*, *Bükk*, *Fertő*, *Békás*, *Földvár*, *Újfalu* stb. Ezek mindegyikének ma a magyarban még nyelvileg is van értelme, hiszen nem csak nevek, hanem egyben közzavak is.

¹ denotátum = a jel tárgya, jelölete, amit a jel jelöl, helyettesít

Jelnevek

A használat során a név változhat. A hangok kiejtése, a nevet alkotó gyökök, ragok, jelek, maguk a szavak egy adott nyelven belül a használat során változnak, alakulnak. Ugyanakkor egy szót más nyelv is átvehet, ilyenkor az átvevő mindig a saját nyelvi adottságai szerint ejti az átvett alakot, és az átvevő nyelv saját törvényei és adottságai is rendszert képeznek. A szlávok az alaplakosság nyelvéből átvették a „kész” földrajzi neveket, úgy ejtették ki, ahogyan hallották, és/vagy a saját nyelvhasználati törvényeik szerint alkalmazták. Például a rövid vagy redukált magánhangzókat a szláv nem hallja, így nem is ejti, ezért jöttek létre, a szláv nyelvekre nagyon jellemző, mássalhangzó torlódások. Továbbá az idegen *k* helyett bizonyos esetekben *cs*-t, a *g* hang helyett *zs*-t ejt. Így az eredeti forma és a kezdeti leíró név – a szónév – az átalakulás folyamán, idővel közszói jelentéstartalom nélkülivé, azaz jelnévvé válik. A jelnévvé válás során a névnek megszűnik a korábban ismert (tulajdonnévi) jelentése, eredete elhalványul, az idő múlásával a név már önmaga, jelentése már teljesen ahhoz a földrajzi alakulathoz kötődik, amit jelöl. Jelnév a *Mátra*, *Balaton*, *Buda*, *Duna*, *Hargita*, *Beszterce* stb. Ezeknek ma már számunkra nincs nyelvi értelmük, a név csak a földrajzi alakulatot jelöli, de a nyelvészek e szavak jelentéstartalmát részben megfejtették.

Sok területen a földrajzi nevek egy része létrejött névköltöztetéssel is: a *Kárpát-medence* földrajzinév-anyagának egy része a keletről folyamatosan érkező betelepüléssel együtt érkezett. Ezért alakult ki az ókorban a *Dunának* két neve: a forrás felőli szakasz a *Duna*, az alsó szakaszt az *Iszter* névvel jelölték. Ugyanakkor létrejöttek földrajzi nevek más nyelvből történő átvétellel is. Egy területen korábban letelepedett nép adta nevet egy később odaérkező másik nép tagjai átveszik, az „eredeti” nevet nyelvükre formálják, esetleg egyes részeit vagy az egészet a maguk nyelvére fordítják. Ezzel a folyamattal ugyanazon objektum jelölésére máris egy új földrajzi név keletkezett. Gyakori, hogy az egyik nyelv szóneve a másik nyelvben jelnévvé lesz. *Vörösvár* nevű település nevét a XVIII. századi német telepesek leszármazottai *Werischwar* formában használják. Ugyanakkor a *Borosjenő* nevű települést, ahova szintén német telepesek érkeztek, *Weindorf* (= 'borfalva') névvel jelölik. Előző esetben névátvétel történt, utóbbi esetében névfordítás.

Természetes nevek

A nyelvtudomány természetes neveknek nevezi a közösségi eredetű, ösztönös keletkezésű földrajzi neveket. Ezek a nevek mindig motiváltak, vagyis az

elnevezett földfelszíni részlet és neve között valamilyen kapcsolat, összefüggés van. A motiváció következményeként a természetes nevek szónevek.

A névadás kezdettől fogva használta a földrajzi közneveket, a domborzat egyes elemeit jelölő közszavakat (*hegy, völgy, tető* stb.), a vizek jellemző közszavait (*patak, ügy, jó, tó* stb.), a növényzet adta állapotot (*rét, erdő, liget* stb.), így a földrajzi név sokszor kezdettől fogva megkülönböztető és köznévi tagból tevődhetett össze. Ugyanakkor a köznévi tag sokszor nem jelent meg vagy később kopott le, a megkülönböztető tag előtaggal (*nagy, kis, alsó, felső* stb.) bővült, ezáltal a név már az első időkben tovább alakult. Az elnevezés mindig szónévként indult, a név nemcsak jelölt, hanem mindig értelemmel is bírt. Létrejöhetett tulajdonság alapján: *Aszó-völgy, Sötét-völgy, Határ-tető, Tölgyes-bérc, Ördögszántás* stb., megörökíthetett a helyhez kötődő eseményt: *Áldozó-völgy, Tatárok szállása, Gabi halála, Gyilkos-rét* stb., de jelölhette egykori tulajdonosát is: *Grófi-rész, Úr-földek, Péter völgye, Öttagosok dűlője, Gergely háza, Prímás-völgy, Margit-kert, Bence-völgy* vagy egykor a területen állt építményt: *Nagy-Várhegy, Pusztatemplom, Halastó-fő, Kétvár közti völgy* stb.

A nevek kora évszázados, akár ezredévnyi is lehet. Mindig az a név marad meg legtovább használatban, amely nagyobb és kevésbé változó, terepelemet jelölt, mert ezeket ismerték legnagyobb közösségek. Legrégebbiek a vízfolyások és a tájak nevei. A nagy folyók nevének keletkezése messze az ősmúltba vezet, közöttük ma már nincsenek szónevek (*Duna, Tisza, Dráva, Száva, Nyeszter, Morva, Rajna, Majna, Don* stb.). A tájak esetében itt-ott még ma is értelmezhető névvel (*Mezőség, Bükk, Szilágyság, Somogy, Terebes* stb.) találkozunk, de legtöbbje ezeknek is jelnév (*Mátra, Bakony, Hargita, Fogaras* stb.). Változatosabbak az emberi lakhelyek, a települések nevei, ezek között egyaránt van szónév (*Kürt, Csákány, Mogyorós* stb.), és jelnév (*Esztergom, Vác, Bodok* stb.) is. Leginkább változók – bár ezek között is vannak több száz évesek is – a határnevek, a települések körül fekvő kis földrajzi részletek nevei, mert utóbbiakat csak kisebb közösség, egy-egy falu, város népessége ismeri és használja.

A természetes névadással létrejött földrajzi nevek gyakran nyelvi átalakulás során kapnak újabb névalakot, s változnak. A nyelvtudomány több ilyen jelenséget is elkülönít. Ilyen alakító folyamat lehet a *beleértés* vagy *átértelmezés*. Ennek lényege, hogy egy-egy szóba néha beleértjük egy másik, vele összecsengő szó jelentését. Ilyen az almárium – alma, hallucinál – hall, cinterem – terem, járgány – jár stb. Ez a jelenség a földrajzi nevek körében is gyakran előfordul, pedig a(z): *Árva* [táj] – nem 'apátlan, anyátlan gyermek',

Batár [patak] – nem ’üveges hintó’, *Bekecs*, *Bugyi*, *Nadrág* [település] – nem ’ruhadarabok’, *Borsfa* [település] – nem ’feketeborsot termő fa’, *Kemendollár* [település] – nincs kapcsolata pénzzel, *Gönc* [település] – nem ’ruha’, *Korlát* [település] – nem ’korlát’, *Rum* [település] – nem ’ital’, *Pornóapáti* [település] – nincs kapcsolata a szexualitással, *Üllő* [település] – nem a kovácmester munkaeszköze stb. Az egész magyar helységnévrendszerre kiterjedő hatással járt a *Balatonfüred* név átértelmezése. Az Árpád-kori eredetű *Füred* (a *Balaton-felvidéken*, a *Kapos* mentén és a *Tisza* mentén is) valószínűleg a magyar fürj madárnév nyelvjárási für, für változatából keletkezett *-d* képzővel. Ez esetben a név értelme; ’fürjben bővelkedő hely’, ’fürjes’. A *Balaton-felvidéki Füred* esetében a XVIII. század végén a községtől több kilométerre a *Balaton* partján fürdőtelep létesült, ennek neve *Füredi Feredő* lett. Ekkorra a fürjmadár, mint névadási motívum, feledésbe merülhetett és a ’füred’ névbe a savanyúvízes ’fürdőhely’ jelentést kezdték beleérteni. A ’balatoni fürdőhely’-nek átértelmezett *Balatonfüred* olyannyira divatba jött országszerte, hogy mintájára fürdő- és üdülőhelyek sokasága kapott *-füred* utótagú nevet: *Biharfüred*, *Dunafüred*, *Káptalanfüred*, *Kékesfüred*, *Kővárfüred*, *Lillafüred*, *Mátrafüred*, *Murafüred*, *Ránkfüred*, *Sósfüred*, *Tarpatakfüred*, *Tátrafüred*, *Thurzófüred*, *Borsafüred*, *Lippafüred*, *Drávafüred*.

A nevek a használat során alakulnak, a korábbi és a későbbi használati forma gyakran egymás mellett létezik. Előfordul az is, hogy az egyik változat megmarad az egyik, a másik változat a másik térszínforma jelölésére. Így gyakori eset, hogy egy földrajzi helynek több földrajzi névi alakváltozata ismert. Ez a jelenség fordul elő akkor is, amikor ún. *népetimológiai* hatás következik be. A jelnévként már meghonosodott földrajzi nevek – a jelenség a szavak esetében is előfordul – úgy alakulnak át, hogy érthető szóvá vagy érthető szóhoz hasonlatossá válnak. Ez az értelmi összecsengéssé alakítás és alakulás nemcsak egy nyelven belül, hanem két nyelv között is gyakran előfordul. Néhány magyar nyelven belüli példa: *Halmágy* → *Almágy*, *Százfa* → *Szászfá*, *Ábrány* → *Ábránd*, *Basarc* → *Basaharc*, *Boldókő* → *Boldogkő*, *Bajszinfalva* → *Bőszénfa*, *Cserig* → *Csurog*, *Kozmadomján* → *Kozmadombja*, *Keren* → *Köröm*, *Esztramos* → *Ostromos*, *Legesbénye* → *Legyesbénye*, *Monyorósd* → *Magyarosd*, *Magyfalva* → *Nagyfalva*, *Eszentelek* → *Szentelek*, *Tatháza* → *Tataháza*, *Sebes* → *Zsebes*, *Beke* → *Béke*, *Volkász* → *Valkház*, *Tótmás* → *Tóalmás*, *Vármező* → *Vérmező*, *Igykő* → *Hegykő*, *Igymagas* → *Hegymagas*, *Maliszka* → *Malacka*, *Hidegséd* → *Hidegség*, *Polkárt* → *Perkáta*, *Semjánsoka* → *Selyemcsuk*, *Alpret* → *Alparét*, *Csatalija* → *Csátalja* stb. A magyar és szomszédos nyelvek kapcsolata során is érzékelhető a jelenség:

Szatmár → *Satu Mare* (román 'nagy falu'), *Szind* → *Sândulești* (román 'Sându falva') stb.

Érdekes, sokszor vicces eseteket mutat az *eufemizmus* (*névszépítés*) jelensége. Beszéd vagy írás közben a társadalmi illendőség, a tapintat vagy szemérem megkövetelheti, hogy bizonyos kellemetlen hangulatú, illetlen szavakat ne használjunk és ezek helyett szépítő, kifejezéseket alkalmazzunk. A kövér – testes, részeg – ittas, hazugság – valótlanosság, segg – fenék, kurva – prostituált, szar – ürülék, ütlegelés – tettlegesség stb. szópárok esetében a másodikként közölt szavakkal illendőbbé tudjuk tenni a beszédet. A földrajzi nevek körében is előfordul az eufemizmus: A Veszprém vármegyei *Bánd* felett magasodó, a *Bakony*ban álló vár eredeti neve 1233-ban kelt iratban *Segvár*. A „segg”, „ség” = 'domb, hegy, magaslat' jelentéssel bírt a középkori magyar nyelvben. A szót idővel a „segg” testrésszel kezdték azonosítani. Ezért *Esegvár* névalakra változott a név, melynek első megjelenése 1438-ra tehető. 1935-ben *Patacs* főjegyzője a *Baranya vármegyében* fekvő település határában lévő *Segdomb* elnevezést szintén szeméremszóként minősítette, ezért a nevet az illedelmesebb *Süveg-dombra* változtatta. A Fejér vármegyei *Óbarok* határában magasodó 303 m magas dombot 1825-ben *Lófiingató*, 1864-ben már *Lóingató* néven közlik a térképek. Keletkezése arra vezethető vissza, hogy a durván illetlennek minősített *Lófiingató* összetételt írásban előbb *Ló..ingató*-ként jegyezték le, később a kipontozott részt elhagyták és összeolvasták. Így a név továbbra is értelmes összetétel maradt, bár jelentése bizarr. Megjegyezzük azonban, hogy a fenti nevek esetében gyakori, hogy a korábbi jelentés még nem tartalmazta a ma hozzá társított illetlen értelmet.

Mesterséges nevek

A földrajzi nevek másik névadási formájával jönnek létre a mesterséges nevek. Ezek egyéni, mesterséges alkotású, tudatos névadással keletkezett nevek. A mesterséges keletkezésű nevek gyakran motiválatlanok, vagyis nincs kapcsolat a részlet és az azt jelölő név között. A legtöbb mesterséges név hatósági névmegállapítás útján keletkezik. Ez a névadási forma a XIX. század második felétől terjedt el *Európában*. Kezdetben a településnevek és a településeken belül lévő közterületek neveinek névmegállapítása történt hatósági (települési előljáróság, önkormányzat, tanács stb.) úton². Szintén ez időtájt, s ily módon, de a vasúttársaságok megállapításával keletkeztek a vasútállomások hivatalos

² *Magyarországon* az 1898-ban megalakult Országos Községi Törzskönyvbizottság a településneveket, a települések előljáróságai a közterületneveket állapították meg.

nevei³. A XX. század második felétől a hatósági névmegállapítás már sok helyen kiterjedt a tájnevek, majd a határnevek szintjére is. Ezeket kifejezetten a földrajzi nevekkal foglalkozó névtestület határozta meg⁴. A mesterséges nevek létrejöttének másik formája a konkrét személyhez köthető névadás. E személyek legtöbbször a földrajzi nevekhez is kötődő tudományok, földrajztudomány, néprajztudomány művelői, akik kutatásaik és rendszerező munkáik alapján hoznak be a szakirodalomba új névalakokat. Ezek általában a térképi ábrázoláson, illetve a közoktatáson keresztül válnak ismert nevekké. Így keletkeztek és terjedtek el a természetföldrajzi tájbeosztásokban szereplő nevek (*Dunántúli-középhegység, Mátraerdő, Kárpátkanyari-hegyvidék* stb.), amelyek nagyszámban tartalmaznak szokatlan műneveket (*Máramarosi-masszívum, Nyárszegi-magassík, Nyugat-Mezőföld, Bácskai-lőszös-hát* stb.), de ezek főképpen az adott tudomány szakirodalmának nevei maradnak. Ugyanakkor a mesterséges neveknek a közoktatásban és tömegtájékoztatásban való használatával a mindennapokban is széles elterjedt formák keletkeznek. Mesterséges nevek jönnek létre új objektumok létrejöttével is. A vízrendezések (*Keleti-főcsatorna, Duna–Fekete-tengeri-csatorna, Tisza-tó* stb.), új települések alakítása (*Dunaújváros, Viktóriaváros* stb.) következményeként szükség van új földrajzi nevekre. Sokszor keletkezik mesterséges név egy korábban meglévő, természetes névadással rendelkező névvel ellátott objektum nevének átalakításával, megváltoztatásával. Számos ilyen példa van közterületnevek (*Lágymányosi hídból Rákóczi híd* stb.), településnevek (*Dunapenteléből Sztálinváros, majd Dunaújváros* stb.) átkereszteléséből fakadóan. A névhasználatot tekintve különbséget teszünk a *közösségi* vagy *népi* és a *hivatalos nevek* között. A különbséget itt az adja, hogy az emberi kommunikáció melyik szintjéről van szó. Előfordul, hogy a hivatalos névadás *mesterséges nevek* keletkezéséhez vezet, de kétségtelen, hogy igen jelentős számban válnak hivatalossá *természetes nevek* is. Másrészt a *közösségi nevek* között is vannak olyanok, amelyek mesterséges névadással keletkeztek.

Névelhalás

A földrajzi nevek életciklusának jellegzetes állomása a név megszűnése, elhalása. Ez akkor következik be, amikor a név által jelölt objektum megszűnik vagy a nyelv – amelyen az adott név addig létezett – tűnik el a területről, ezáltal a korábbi névnek más nyelvi változatai kerülnek használatba. Az

³ Magyarországon a vasútállomások neveit a MÁV tette hivatalossá.

⁴ Magyarországon az 1963-ban megalakult, és ma is működő, Földrajzinév-bizottság tesz javaslatokat földrajzi nevek kérdésében.

objektum megszűnése következtében bekövetkező névelhalást nem tudjuk megakadályozni. Amikor egy a vízrendezés következtében megszűnő tó vagy folyóág eltűnik, a neve is megszűnik, ha nincs denotátum, név sincs. Amikor egy korábban földművelés alatt álló határreszen bevasárlóközpont épül, a dűlők neve elhal, a továbbiakban a területet áruházak nevei jelölik. Az elhalás bekövetkezhet névcseré következményeként is. Ha a közösség a korábban használt nevet valamilyen okból újra cseréli, az eredeti név használata megszűnik: *Székelyvásárhely*ből *Marosvásárhely*, az előbbi így elhal, *Kakaból Párkány*, emiatt az előbbi elhal stb. Sok felszíni részlet esetében így jöttek létre az őket jelölő másodlagosan kialakult nevek.

Alakváltozatok

Etnikai átalakulás következtében a korábbi nevet átvevő másik nyelvből alakulhat ki az alapnyelvben használt név. A nyelvhasználatban a különböző állapotokat mutató alakok maradtak fenn. Az egyes nyelvi változatok a különböző időben keletkezett formákként konzerválódtak. Így a *Nándorfehérvár* magyar „fehérvár” tagja a szerb nyelvben a *Beograd*, majd ebből a magyar *Belgrád*. Ez esetben a „fehér” = „beo” = „bel”, amelyek etimológiailag is összetartoznak, ugyanakkor a „vár” = „gra” = „grád” már csak jelentésében összetartozók, etimológiailag eltérnek. A magyar *Szőcsvásár*, a román *Suceava*, és a magyar *Szucsava* nevek összetartoznak, úgy hogy a „szöcs” = „szucs” = „szucse” = „szucsá”, a *-va* jelentése ’víz’, így a *Szucsava* = ’Szőcsvíz’. Tehát a *Suceava* és a *Szucsava* egymás alakváltozatai lehetnek. A magyar *Széplés* román *Țibles* (ejtsd: Ciblesz) változatából másodlagosan alakult a magyar *Cibles*. Ennek alapja, hogy az *sz* hangot sok nyelv *c*-ként veszi át. A névcseré sokszor ideológiai okokból következett be: *Nemestördemic*ből *Badacsonytördemic*, *Püspökleléből Maroslele*, *Gömör-Tornai-karsztból Aggteleki-karszt*, *Kiskörei-víztárolóból Tisza-tó* stb. Az ilyen változások a napi névhasználatba egyrészt a közigazgatáson keresztül (településnevek, közterületnevek, igazgatási nevek), illetve a közoktatás, híradások (tájnevek, víznevek) révén kerülnek át. Fontos megjegyeznünk, hogy az államnyelvi változások által bekövetkező hivatalos névalak változások, tehát területek államjogi változásainak következtében bekövetkező nagy tömegű, főképpen a településneveket és közterületneveket érintő hivatalos névmegállapításokkal előjövő „névfordulatok” nem névcserék. Ezek esetében csak a név státusa változik meg s lesz a korábbi államnyelvi névalakból már „csak” használt név, illetve az addigi „csak” használt névformából államnyelvi név.

1.2. A földrajzi nevek használatával kapcsolatos fogalmak

A térképi ábrázolásban a szöveges elemek legnagyobb része földrajzi név, de egy néprajzi, történelmi, földrajzi témájú munka is rengeteg földrajzi nevet tartalmaz. A földrajzi nevek adott nyelvi formák, olyan tulajdonnevek, amelyek földfelszíni (terepi) objektumokat jelölnek, látnak el azonosítást lehetővé tevő névvel. A térképen felvételre kerülő földrajzinév-anyag megfelelő szerkesztési elveinek kialakításához, a földrajzi térben gondolkodó tudományokhoz, a térképi névrajzi elemcsoportok (jelölési névtípusok) létrehozásához, illetve az egyes névrajzi kategóriák felvételéhez át kell tekinteni olyan fontos fogalmakat és jelenségeket, amelyek sokban befolyásolják a nevek közlésmódját és az olvasóközönségnek nyújtott írásbeli információkat.

Az államterület és az államnyelv

Az államterület egy nemzet, nép, népcsoport által lakott olyan terület, amelyen szervezett államalakulat működik, és ennek az államalakulatnak a politikai vezetése az adott nemzet, nép, népcsoport kezében van. A Föld minden országa egy-egy államterület. Az államterületen az uralkodó nemzet politikai hatalmánál fogva egy ún. államnyelvet ad meg, amely nyelv legtöbb esetben ezen uralkodó nemzet tagjai által beszélt nyelv. Az államnyelv az állam, alkotmányban rögzített, hivatalos nyelve. A földrajzi neveket a különböző szöveges és térképes kiadványokban, az írott és elektronikus médiában az államnyelven közlik, a mindennapi kommunikációban az államnyelvet használják. *Magyarországon* a magyar nyelv az államnyelv, de a környező országok is egy államnyelvet határoztak meg alkotmányukban. *Ausztriában* a német, *Szlovákiában* a szlovák, *Ukrajnában* az ukrán, *Romániában* a román, *Szerbiában* a szerb, *Horvátországban* a horvát, *Szlovéniában* a szlovén nyelv az államnyelv.

Egy államterület több nemzet, nép, népcsoport lakóhelye is lehet, illetve több olyan államterület működik a világban, ahol az államalkotó és államnyelvet megállapított nemzet mellett más nemzet(ek), illetve nemzetrészek is jelen vannak. Ilyen esetekben különbséget teszünk az egy tömbben, nagyszámban élő, nem az államnyelvet használó államalkotó nemzetek, nemzetrészek és a kis létszámban, szétszórtan élő, nem államnyelvet használó közösségek között. A magyar nemzet milliós lélekszámú részei a *Magyarországgal* szomszédos államokban, nagyrészt egy összefüggő területen élnek, ennek ellenére a magyar nyelv nem államnyelv egyik szomszéd

államban sem. Ugyanakkor a magyar, mint kisebbségi nyelv, önkormányzati szinten hivatalos nyelvnek minősül a szomszéd országokban, azokban a településekben, ahol a teljes lakosság legalább 20%-a magyar nemzetiségű. Így az államnyelven túl, a közigazgatásban használható nyelvként megjelenik a magyar, de megjelenése a népszámlálásokhoz kapcsolódó statisztikai számértékhez kötött. Ez a szabályozás lehetővé teszi a szomszédos államokban a magyar földrajzi nevek, leginkább a településnevek és közterületnevek, használatát a statisztikai számértéket meghaladó magyar nyelvű lakosság esetén.

A Föld több államterületén több államnyelv is létezik. Ennek oka lehet az államot alkotó több nemzet, nemzetrészt jelenléte, illetve a többségi nemzet toleranciája a vele egy államban élő, számarányát tekintve, hozzá képest kisebbséggel szemben. Több államalakulat történetileg több nemzet által létrehozott államterület. *Európában* is több kétnyelvű, illetve többnyelvű államalakulat létezik: *Finnország* a finn és svéd, *Svájc* a német–francia–olasz–ladin, *Írország* a gael és angol nyelvvel. Másutt az állam egy-egy tartománya vagy közigazgatási egysége többnyelvű: *Olaszországban Dél-Tirol (Trentino Alto Adige)* tartomány, *Spanyolország Baszkföld, Galicia és Katalónia*, az *Egyesült Királyság Skócia és Velsz* alkotmányos része stb. *Európán kívül* az egyik legismertebb kétnyelvű állam *Kanada* az angol és *Québec* szövetségi államban a francia nyelvvel, illetve *Nunavut* szövetségi államban az inuit (eszkimó) nyelvvel. *Ázsiában* többek között *India* kétnyelvű: a hindi és az angol nyelv is államnyelv.

Kartográfiai szempontból a térképszerkesztőt kötelezi az államnyelv megléte, hiszen a közigazgatáshoz kötődő névtípusok (település-, igazgatási nevek) államnyelvi alakjukban dokumentált hivatalos nevek, amelyek használata a legtöbb térképen követelmény. A hivatalos többnyelvűség szintén kötelezi a kartográfust, hiszen az ily módon, törvényileg deklarált többnyelvű államok bemutatásánál a névrajznak, az előbbi nevek tekintetében, többnyelvűnek kell lennie. Ugyanakkor a hivatalosan egynyelvű államok sora valójában többnyelvű államalakulat, gondoljunk csak a *Magyarországgal* szomszédos államokra.

A népterület és a használt nyelv

A népterület, egy nemzet, nép, népcsoport által lakott olyan terület, ahol az illető nemzet, nép, népcsoport hozzávetőleges etnikai többségben van. Ez a nép, népcsoport az általa benépesített területen a saját nyelvét használja, a

földrajzi objektumokat saját nyelvén nevezi meg. Az egyes népterületek átfedhetik egymást, tehát ugyanazon terület több etnikum népterülete is lehet.

A népterületnek számos terület ábrázolásánál kartográfiai vonatkozása is van. Amikor államisággal nem rendelkező népek lakhelyéről készítünk térképet, az egyes népek kiterjedési területét ún. néprajzi tájnevekkel tudjuk bemutatni. E nevekkel érzékeltethetünk olyan meglévő, de államilag nem jelentkező népi és etnikai jelenléteket, amelyek fontos információk a térképolvasó számára. A *Közel-Keletet* ábrázoló közigazgatási térképre feltehetjük a *Kurdisztán* néprajzi tájnevet, ezzel kifejezhetjük a kurd nép öt államban (*Törökország, Örményország, Szíria, Irak, Irán*) való megosztottságát. A *Lappföld* néprajzi névvel, annak kiterjesztésével bemutathatjuk az *Észak-Európában, Norvégiában, Svédországban, Finnországban* és *Oroszország területén* élő lappok hazáját.

A szórványterület

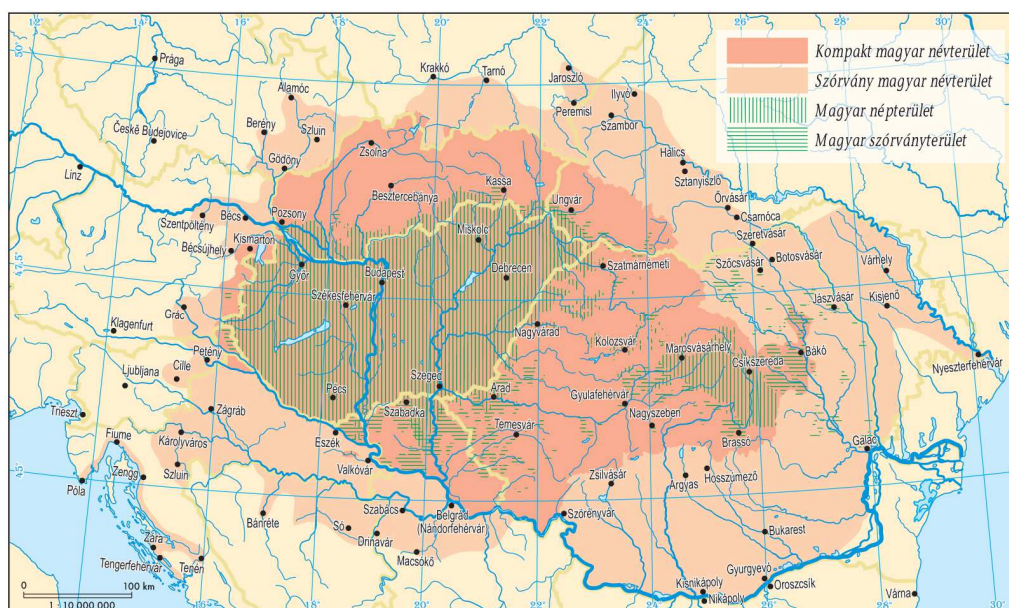
A szórványterület a népterület részét képező olyan terület, ahol az adott nemzet, nép, népcsoport hozzávetőleges kisebbségben él. Számtalan ilyen terület van a világon, és ezek feltüntetése a térképen a történeti-földrajzi-, és néprajzi tájnevekkel érhető el. (Például *Magyarországon* a *Vend-vidék* szlovén, *Ausztriában* a *Felsőőrség* magyar, *Szlovákiában* a *Szepesség* német szórványterület)

A névterület és a használandó nyelv

A névterület az a terület, ahol egy adott nemzet, nép, népcsoport saját nyelvén maga alakított ki névhasználatot, amely névhasználat különböző szintű és eredetű lehet. A névterület minden nép esetében jelentősen túlnyúlhat a népterületen.

A nevek jelenléte az adott nyelven lehet egy évszázadok alatt kialakult, és részben ma is alakuló, természetes fejlődési folyamat eredménye, és lehet mesterséges, állami beavatkozás kialakította állapot. A természetesen keletkezett nevek létezésének alapja, hogy az illető nép vagy ma is ott él, vagy a közelmúltban ott élt a területen. A mesterséges eredetű nevek legtöbbször valamely nemzet államterületéhez tartozásából, illetve egykori odatartozásából fakadhatnak. A névterület sok nyelv esetében nagyon jelentősen túlnyúlik a nyelvhez tartozó államterületen és népterületen, a különbség ezekhez képest többszörös is lehet. A névterületek általában feloszthatók egy *teljes (kompakt)* és egy *szórvány* névterületre. Előbbire jellemző, hogy az adott nyelv földrajzi nevei homogén módon a terület minden vagy legtöbb részletét jelölik, utóbbi

esetében a földrajzinév-anyag hézagos, szigetszerű. A névterület kiterjedése adott nyelv esetében magával vonja a nyelv szempontjából a névterületén kívüli földrajzi nevek közlését, használatát, ezáltal névanyagának megőrzése érdekében nyelve használható nyelvvé válik.

2. ábra: A magyar névterület, névterület és az államterület 2014-ben (szerk.: Faragó Imre)

A magyar nyelv névterülete kiterjed a *Kárpát-térségre*⁵, így a magyar névanyag a megőrzés érdekében használható nyelv. A *Kárpátokon* belül, keleti irányban a *Szeret* folyóig áthúzódva (*Csángóföld*) a magyar névterület kompakt, itt minden településnek, víznek és tájnak van magyar névalakja, de határnevek és jellegzetes földrajzi pontok neveinek tekintetében már mutat hézagokat a magyar névanyag. A *Kárpátokon* kívül és a *Dráván* túli területeken a magyar névanyag szórványosodik, nem teljes körű. A szórvány magyar névterülethez hozzá tartozik *Közép-Európa* nagy része is; nagyobb településeknek, jelentős vízfolyásoknak és a tájoknak van magyar névalakja.

⁵ A *Kárpát-térség* a *Kárpátok* hegyrendszerét, külső kárpáti (hegylábi) előterét, a hegységkeret által közrezárt *Kárpát-medencevidéket* (általában a *Kárpát-medencét*) és az *Alpok* keleti, lealacsonyodó hegységeit foglalja magában, így területére esik a mai és az egykori *Magyarország* (nagy részét a középkori is), teljes területe. A *Kárpátok* és a *Kárpát-medencevidék* egy-egy önálló európai nagytájcsoporthoz tartoznak, amelyek teljes egészében a *Kárpát-térség* részei. Az *Alpok* és a *Balkán-félsziget* nagytájcsoporthoz csak kis részben nyúlik be a területbe, hogy annak nyugati és déli bástyáit alkossák. A *Kelet-európai-síkvidék* nagytájcsoporthoz választótájak (tájválasztók) sávja mentén érintkezik a térséggel. Északnyugaton a *Duna–Morva-medence* szintén választótáj a *Közép-európai-rögvidék* felé.

1.3. A földrajzi nevek névélettani típusai

Egy név fejlődési folyamatát vizsgálva a név különböző stádiumokat „élhet” meg. Ezek a stádiumok nem a használatra, hanem a név által képviselt jelölési állapotra vonatkoznak.

Alapnév (elsődleges név, forrásnév)

Az alapnév a földrajzi részletet jelölő, tudomásunk szerinti elsőként kialakult névforma. Ez az első olvasatra egyszerűnek tűnő megállapítás korántsem egyértelmű. Amíg egy közterületnév vagy határnév esetében a név létrejötte sokszor könnyen „lenyomozható”, a megfelelő dokumentációk (oklevelek, jegyzőkönyvek stb.) alapján, addig egy víznév, tájnév vagy településnév esetében az elsődlegesség igencsak vitatható, hiszen sokuk esetében évszázados, sőt évezredes távlatról van szó. A magyar településnevek nagy részének elsődleges névalakja a szkíta-hun, illetve magyar nyelvű forma, minden más névalak ebből keletkezett. Az elsődlegesség megállapítását nehezíti, hogy a X. század előtti magyar írásbeliség gyakorlatilag elpusztult, a rovással készült feljegyzéseket pogány írásnak minősítve, a kereszténység elterjedésével megsemmisítették. Szintén nehezíti a földrajzi nevek elsődleges alakjának megismerését, hogy a X. század után keletkezett feljegyzések nyelve javarészt a latin volt, illetve hogy a névformák közlésére nem létezett általánosan elfogadott helyesírás.

Egy név elsődlegessége nagyon relatív fogalom. Gyakori, hogy egy név bizonyíthatóan egy másik nyelvből alakult, de később az átvevő nyelven vált ismertté azáltal, hogy már korán az átvevő nyelvét beszélő népesség került többségbe az adott területen. Ilyenkor a másodlagosan alakult név használata vált jellemzővé és az alapnév került hátravetettebb helyzetbe: *Bécs* az avar (ómagyar) „becs” = ’fontos, drága, becses’⁶ szóból keletkezett, ez az alapnév, mégis a másodlagos német *Wien* vált elsődlegessé stb. Az alapnevek gyakran, de nem kizárólagosan szónevek. Gyakran előfordul, hogy egy név adott nyelven jelnév, de más nyelven szónév, konkrét jelentéssel bír: *Borszék* szónév román nyelvű változata a *Borsec* jelnév, *Csákány* szónév szlovák nyelvű változata *Čakany* jelnév, a *Várkony* jelnév szlovák nyelvű változata a *Vrakúň* jelnév, az *Udvarhely* szónév román nyelvű változata az *Odorheiu* jelnév stb.

⁶ Más forrásban a *Bécs* az ómagyar „becs” = ’kemence’ szó őrzője

Másodlagos név

A másodlagos név az alapnévből kialakult, az alapnév nyelvén (forrásnyelv) vagy más átvevő nyelven létrejött névalak. Kialakulása lehet átvétel: *Apáti–Opatovce*, *Berény–Brünn–Brno*, *Szeret–Siret* stb., illetve az alapnévből kialakult idegen névből keletkezett névalak: *Fehérvár–Beograd–Belgrád*, *Botos–Botoșani–Botosány*, *Borgó–Bârgăuni–Bargován* stb. Egy alapnévből több másodlagos névalak is keletkezhet: *Pozsony–Pressburg–Prešpork*, *Kassa–Košice–Kaschau* stb. A névhasználat szempontjából a másodlagosság nem jelent hátrányt, sőt sok alapnév később már csak másodlagos alakjain terjedt el a használatban. Sok másodlagos név az alapnév fordításából vagy részfordításából keletkezett: *Nagypaka–Velka Paka*, *Nagyszentmiklós–Sânnicolau Mare* stb.

Archaikus név

Archaikus névnek nevezzük, amikor a földrajzi név által jelölt objektum a terepen létezik, adott névalakját ismerjük, de a név használata teljesen háttérbe szorult: *Alamóc [Olomouc]*, *Ágosta [Augsburg]*, *Potony [Ptuj]*, *Nyeszterfehérvár [Bilhorod Dnisztrovszkij/Білгород-Дністровський]* stb. Egy név legtöbbször akkor jut ebbe az állapotba, ha a nyelve már nem élő a területen, ahol megtalálható, ezáltal egy másik nyelv névalakja került használatba. A névarchaizálódás fő oka, a név írásos formában történő mellőzése, publicitásának hiánya. Egy név archaizálódik, ha nem szerepeltetjük a térképi ábrázolásban, a tájékoztatásban, irodalmi művekben, sajtóban, ha a meglévő nyelvi forma helyett más nyelv névformáját használjuk. Az archaizálódás sok földrajzi név esetében a nemtörődömség következménye. Az archaikus nevek legtöbbször egyben alapnevek is.

Előzmény név

Előzmény névnek nevezzük, amikor az objektum adott nyelvű névalakjának eredetét ismerjük, vagy jó okkal feltételezzük, de az alapnévről nem maradt írásos dokumentációnk. Az ilyen alapnév neve: előzmény név. E nevek olyan archaizálódott nevek, amelyekről nincs írásos feljegyzésünk. Az előzmény név esetében a használt névalak mindig másodlagos név, az írásbeliség hiánya miatt voltaképpen ez vált alapnévvé (másodlagos alapnév), az előzmény név az ebből visszavezetett alapnév: *Kyjov–Kijó*, *Ždánice–Zsadány*, *Hodonín–Gödöny*, *Banja Luka–Bánréte* stb. Az előzmény név fogalma a nyelvészetben is jelentkezik. Minden olyan esetben, amikor nyelvészeti vizsgálatokból következtetnek egy korábbi névalakra, de ez szavakra, sőt hangokra is

érvényes, a nyelvészeti irodalom a név, szó, hang elé helyezett * jelölést alkalmazza. Így a fenti példák: **Kijó*, **Zsadány*, **Gödöny*, **Bánréte*.

Történeti név

Történeti névnek nevezzük azokat a neveket, amelyek denotátuma megszűnt, ezáltal a névnek már nincs mit jelölnie. A történelem folyamán számos államalakulat (*Római Birodalom* stb.), közigazgatási egység (*Gallia*, *Hispania* stb.) és település (*Scarbantia*, *Apulum* stb.) tűnt el, ezek nevei egyértelműen történeti nevek. Ezek esetében a név jelölete szűnt meg. Ugyanakkor vannak olyan ma is létező terepi objektumok (folyók, tájak, települések), amelyek kihalt nyelven (gót, longobárd stb.), illetve ma már néphez nem kötődő nyelven (latin, ógörög stb.) nevezik meg a földrajzi alakulatokat. Ha az a nyelv, amelyen a név létezik ma már nem élő nyelv, illetve e nyelviség nem köthető néphez, vagyis ismerete ma már nem hordoz közösségi entitást⁷ (holt nyelv), akkor az e nyelven ismert földrajzi nevek is történeti nevek (*Solva*, *Ister*, *Danubius*, *Pannonia* stb.)

Felújított név

Felújított névnek nevezzük azt, amikor egy elsődleges névalakot vagy egy archaizálódott, esetleg történeti nevet újból visszaemelünk a használatba. Ez a visszaemelés történhet térképi ábrázolással, a tömegtájékoztatás segítségével, illetve a közoktatásban való használatával. Egy név felújítása mindig tudatos tervezés következménye, legtöbbször a tudományos élet kezdeményezésére: *Terebes* a *Tribecs*, *Széplés* a *Țibleș*, *Geszt-hegység* a *Hoštýn-hegység* helyett stb., hagyományőrzésből: *Aquincum*, nemzetpolitikai okból: *Cluj* helyett *Cluj-Napoca*, *Turnu Severin* helyett *Drobeta-Turnu Severin* stb., üzleti, népszerűsítési okból: *Tác* helyett *Tác-Gorsium*⁸, *Petronell* helyett *Petronell-Carnuntum* stb. következik be.

1.4. A földrajzi nevek használati típusai

A földrajzi nevek történetiségén túl elkülönül egy a használat alapján történő csoportosítás, amely a nevek használati értékére és a különböző célú használati jellemzőkre ad útmutatást.

⁷ entitás = létszerűség

⁸ A *Tác-Gorsium* megnevezés nem *Tác* község hivatalos neve, de iránymutató táblákon, utazási kiadványokban gyakran megjelenő összetétel. Ellenben a többi példa hivatalos településnév is.

Közösségi név

A közösségi név a névhasználat alapeleme. Minden földrajzi név, amely természetes úton keletkezett, eredetileg közösségi név volt, ugyanakkor a mindennapokban használt földrajzi nevek, függetlenül attól, hogy természetes vagy mesterséges névadás eredményei, mind közösségi nevek. Azokon a helyeken, ahol több élő nyelv van jelen, vagyis a lakosság vegyes nemzetiségű, a közösségi neveknek mindig párhuzamosan több nyelvi formája létezik. Így nemzeti közösségi nevekről, nemzeti közösségi névhasználatról beszélünk. Azokon a területeken, ahol egy adott nyelvet beszélő népesség már nincs jelen, a közösségi névhasználat e nyelven megszűnik, de a földrajzinév-anyag írásos kiadványokban, térképen, internetes közlésekben megmaradhat. Az ilyen névanyag akkor marad élő, pl. a turisztikai kiadványokban, ha azt a nyelvet ismerők tudatosan ápolják. Ezt erősítheti e nevek körében a következetes névhasználat nemcsak a térképeken, hanem a szakirodalomban, szépirodalomban, tömegtájékoztatásban és az oktatásban.

Hivatalos név

A hivatalos név az államigazgatás, önkormányzati igazgatás, közlekedési igazgatás által meghatározott és kiemelt, illetve névtestület által használatra ajánlott név. *Magyarországon* állami szintű hatáskörben megállapított hivatalos nevek az önálló önkormányzattal rendelkező települések és a közigazgatási terület egységek államnyelvi névformái, önkormányzati szintű hatáskörben megállapított nevek a helységrészek és közterületek nevei. Közlekedési társaságok által hivatalosan megállapított nevek a különböző állomások, megállóhelyek elnevezései.

Egységesített név

Az egységesített név az adott állam névtestülete által használatra javasolt név. A névtestület az a szervezet⁹, amelynek egy állam¹⁰ vagy közigazgatási egység földrajzi névi ügyekben döntési vagy tanácsadó jogosultsága van. Az egyes államok névtestületeinek létrehozása szorosan összefügg az ENSZ keretein belül folyó nemzetközi földrajzinév-egységesítési folyamatokkal, amelynek gondolata az *Amerikai Egyesült Államokból* indult ki.

A földrajzinév-egységesítés elsősorban a térképészetben használt szakkifejezés, melyet utoljára 1987-ben határoztak meg: „Adott topográfiai

⁹ A névtestület országonként más működésű, valahol csak egy személy, másutt bizottság formájában működik.

¹⁰ *Magyarországon* a névtestület a mai nevén a Földművelésügyi Minisztérium szervezeti keretein belül 1963 óta működő Földrajzinév-bizottság.

részletre alkalmazott és meghatározott grafikus forma vagy formák, illetve ezen forma vagy formák alkalmazási feltételeinek előírása, ajánlása”. Ezt kiegészíti egy másik meghatározás, mely szerint az egységesített földrajzi név: „Egy név, melyet valamely hivatalosan vagy jogszabály alapján létrehozott testület előnyben részesítendő névként állapít meg.”. Egy 1993-ban létrejött meghatározás szerint az egységesítés (szabványosítás) a szabványok vagy szabályok meghatározott készletének kialakítása egy megfelelő testület által, pl. a földrajzi nevek egységes használatára; illetve valamely adat, pl. egy földrajzi név használata ilyen szabályok szerint. Ezek a meghatározások általánosított formában azt állapítják meg, hogy a Föld vagy valamely más égitest felszínének egy meghatározott részlete akkor rendelkezik egységes földrajzi névvel, ha arra egy kiválasztott vagy megállapított, a használt írásrendszer követelményeinek megfelelően minden részletében pontosan meghatározott egyedi, írott név vonatkozik. A földrajzi nevek egységesítésében két egymástól elválasztható, de mégis szorosan összekapcsolódó területet különböztetnek meg: a *nemzeti* és *nemzetközi* egységesítést. Ahhoz ugyanis, hogy az előzőekben leírt egységesítés nemzetközi méretekben megvalósuljon elengedhetetlenül szükséges az országokon belüli egységesítés FÖLDI 1993.

A nemzetközileg egységesített névanyag létrejöttéhez szükség van a nemzeti névegységesítés megvalósulására, amely 1967 óta van napirenden az ENSZ névegységesítési konferenciáin. Az elnevezés megtévesztő, ugyanis ez esetben „nemzeti” meghatározáson az „állami” jelentést kell érteni, hiszen az egységesítési folyamatban csak államterületekkel és nem nemzetekkel számolnak. Ezt annak tulajdoníthatjuk, hogy az egységesítésre legnagyobb hatást gyakorló amerikai gondolkodásmód nem tesz különbséget állam és nemzet között. Így a *Magyarországon* zajló nemzeti névegységesítési folyamat csak *Magyarország* területén folyik, és nem terjed ki a más országok területén lévő magyar földrajzi nevekre. A magyarság etnikai területét érintő *Kárpát-térségi* államok esetében a nemzeti egységesítés az egyes országok államterületének és államnyelvi névanyagának egységesítését jelenti, kizárva belőle az ezen államok területén lévő magyar földrajzi neveket. Az ENSZ állásfoglalásában a nemzeti névegységesítéssel kapcsolatban négy ajánlás szerepel: nemzeti névtestületek létrehozása, a földrajzi nevek terepi gyűjtése, a földrajzi nevek irodai feldolgozása, és többnyelvű területek meghatározása. Ugyanakkor a nemzeti névegységesítési folyamat minden országban a hivatalos névmegállapítások folyamatát is elindította. *Magyarországot* is beleértve, minden közép-európai állam az egységesítés jegyében a kis földrajzi

részletek teljeskörű államnyelvi formára alakítását is elvégezte¹¹, s topográfiai és közepes méretarányú tömegterkép kiadványain az 1980-as évektől ezeket a névalakokat használja. Az ENSZ konferenciák sokat foglalkoztak a különböző államterületeken jelentkező két vagy többnyelvű névanyag kezelésének kérdésével. Ezzel kapcsolatosan Földi Ervint, aki évtizedeken át volt a magyar delegáció vezetője, idézzük: „Gyakori témája volt a konferenciáknak az exonimák¹² használata. Az ENSZ határozatai a magyar exonimák használatában jelentkező sajátos gondokkal szemben meglehetősen érzéketlenek. A legtöbb határozat születésekor az akkori politikai helyzet folytán figyelmen kívül maradt, hogy exonimák a mi térségünkben jelentős részben azért keletkeztek, mert a környező országokban a magyar lakosság nyelve, a helységek magyar neve nem lett hivatalos. Az ENSZ-törekvések ugyanis abból az egyébként logikus és gyakorlatias szempontból indulnak ki, hogy az exonima az egységesítést akadályozó tényező.” FÖLDI 1993. Ez a rövid, de tömör összefoglalás mindent elmond a névegységesítési folyamat nemzeti nevekre gyakorolt hatásáról. Az amerikai közfelfogásban uralkodó „mindennek egy neve legyen” gondolat teljesen értetlenül áll *Európa* és az *Óvilág* többnyelvű földrajzinév-használatával szemben, s elveinek alkalmazása gyakorlatilag az egységes államterületekhez kötött egynyelvű névhasználatot eredményezné, halálra ítélve az államhatár változtatásokkal idegen hatalom alá tartozó nemzetrészek földrajzi neveit.

Magyarországon a névegységesítés eredményeként 1971-ben a táj és a nagyobb víznevek¹³, a 1976 és 1981 között a fontosabbnak ítélt határnevek, kisebb víznevek gyűjteményét¹⁴ készítették el. E két névanyag-gyűjtemény Földrajzinév-tár néven jogszabályban is kimondott egységesített név lett. Az egységesítés lényege, hogy egy földrajzi részlet jelölésére, egy nyelven belül csak egy név tartozhat. Ezért az egységesített nevek körébe a fentiekben meghatározott hivatalos nevek is beletartoznak. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a hivatalos nevek körén túl lévő egységesített nevek csupán a névtestület által ajánlott nevek, használatuktól a térképi ábrázolásban el lehet térni.

¹¹ A tájak és a települések névanyagának államnyelvre alakítását a *Magyarország* területéből 1920-ban, majd 1947-ben részesedett államok legkésőbb az 1940-es évek végére elvégezték.

¹² Az exonima fogalmát a következő alfejezetben tárgyaljuk.

¹³ *Magyarország* földrajzinév-tára I., Fontosabb domborzati, táj- és víznevek (szerk.: Földi Ervin), (Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal Budapest, 1971.) Második kiadása: *Magyarország* földrajzinév-tára I., Fontosabb domborzati, táj- és víznevek (szerk.: Földi Ervin), (Kartográfiai Vállalat Budapest, 1982.)

¹⁴ *Magyarország* földrajzinév-tára II., 19 megyei kötet (szerk.: Földi Ervin), (Kartográfiai Vállalat Budapest, 1979.)

Egységesített névváltozat

Abban az esetben, ha egy területen több nyelv is használatban van, a névtestület több nevet határozhat meg, ajánlhatja használatát. Ezt a megoldást a szabályozás egységesített névváltozatnak nevezi. A névváltozat meghatározás már szűkíti a nevek használati értékén, mert azt sugallja, hogy az egységesített államnyelvi névalak – mint egységesített név – használatát előnyösebbnek tartja a névtestület. Ugyanakkor a „névváltozat” meghatározásába nem fér bele minden egységesített név más nyelvi alakja, ráadásul etimológiailag az azonos, de eltérő helyesírású neveket egymás alakváltozatainak nevezik. Így a „névváltozat” meghatározás alkalmazása nem teljesen megfelelő a különböző nyelvű, de azonos objektumot jelölő földrajzi nevek körében, hiszen minden földrajzi részletre vonatkozó adott nyelvű név magának a nyelvnek a szava. A névváltozat kifejezés sokkal inkább egy nyelven belüli nevek egymástól eltérő alakját jelenti. Erre példa a moldvai *Szépváros* (románul *Târgu Frumos*) település *Szépvárassz* és *Szépvásár* magyar névalakja, de ilyen a *Biharerdő* természetföldrajzi tájnév *Erdélyi-középhegység* és *Erdélyi-szigethegység* névalakja. A *Szépváros*, *Szépvárassz* és az említett három tájnévből az utolsó kettő egymás alakváltozatai, a *Szépvásár* az előbbieket, a *Biharerdő* az utóbbiak névváltozata. Névváltozatnak csak azt a nevet tekinthetjük, amely ugyanazt az alakulatot jelöli, de etimológiailag részben vagy teljesen eltérő. *Győr* szlovák neve *Ráb*, német neve *Raab*. A két utóbbi név gyakorlatilag ugyanazon szó különböző helyesírású változata. Utóbbiak alakváltozatai egymásnak, és névváltozatai a *Győr* névnek, mert a *Ráb/Raab* és a *Győr* más-más eredetű szavak. *Sopron* német neve *Ödenburg*, horvát neve *Šopron*, utóbbi a magyar név alakváltozatának tűnik, valójában ugyanarra a hangra (*S*, *Š*) más betűt használ jelölésként. A német név már külön szó, az előbbi kettő névváltozata. A *Pozsony* földrajzi név a magyar nyelv egy szava, tulajdonneve, e nyelven *Szlovákia* fővárosát így hívják. Ugyanennek a földrajzi objektumnak a szlovák neve *Bratislava*, német neve *Pressburg*.

A logika ugyanaz, mint más szavak esetében: magyar nyelven azt a bútort, amin ülünk a „szék” szóval jelöljük. Ezt a bútort szlovák nyelven a „stolička”, német nyelven a „Stuhl” szó jelöli¹⁵. Ezek a fenti nyelvek önálló szavai, nem egymás szóváltozatai. A *Szlovákia* fővárosát jelölő nevek (szavak) is az adott nyelv önálló nevei (szavai). Nem mondjuk azt, hogy a szék szlovák

¹⁵ Érdekes, hogy a magyar „szék” és vele szemben a szlovák „stolička” valamint a német Stuhl etimológiailag két különböző szó. Utóbbi kettő a magyar „asztal” etimológiájával tartozik össze, amelynek eredeti jelentéstartalma „asz” = ’víz’, „tal” = ’tál’, vagyis ’víz-tál’. Ennek mai nyelvi maradványa: „Szedd le az asztalt!”. A stolička = ’kisasztal’, Stuhl = ’asztal’, de utóbbinál nem az ’asztal’ jelentéstartalom maradt használatban.

változata a *stolička*, német változata a *Stuhl*, hanem mindhárom szó az adott nyelv külön-külön teljes értékű szava.

A névegységesítésnek az előbbieken vázolt ellentmondása a nemzeti névhasználatban nagyon sok kárt okozott és okoz. Azáltal, hogy az egységesítés gyakorlatilag államterületeket vesz számításba, és azokon túl csak nemzetiségek lakta területeket ismer el, kiiktatja azokat a földrajzi neveket, amelyek adott nyelven, olyan területeken jelentkeznek, ahol az a nyelv nem használt (beszélt) nyelv. Sajnálatos jelenség, hogy a magyar nyelv esetében a magyar Földrajzinév-bizottság nem foglalkozott a *Magyarország* határain túl lévő magyar földrajzinév-anyaggal, nem készültek gyűjtemények, ajánlások, így e névanyag használatáról, ismeretéről hivatalos publikáció nincs ma *Magyarországon*.

Nemzeti név

A nemzeti név egy nyelv szókincséhez tartozó földrajzi nevek összességét jelenti. Egyaránt magyar nemzeti név pl. *Pécs* és *Kolozsvár*. Nyelvi szempontból nincs különbség közöttük. Előbbi hivatalos és egységesített név is, utóbbi névegységesítési szempontból csupán használt névváltozat. *Pécs* német nemzeti neve *Fünfkirchen*, *Kolozsváré Klausenburg*. Mindkettő ugyanolyan német név, mint a *Köln* vagy *Salzburg*, nyelvi eredet szempontjából nincs különbség közöttük. Ennek ellenére a *Fünfkirchen* és a *Klausenburg* névegységesítési szempontból exonima¹⁶. Az adott nyelv földrajzi nevei, bárhol is legyenek a világban, ugyanúgy részei a nyelvnek, mint annak bármely más szava. A nemzeti névalakok használatát az adott nyelvet beszélők, értők körében terjeszteni kell, az egyes nevek csak ily módon tudnak fennmaradni. A térképi ábrázolásban az adott nemzet olvasójának készülő térképeken a nemzeti neveket ott is szerepeltetni kell, ahol az adott nyelv nem államnyelv vagy ahol nincs magyar nyelvű népesség. Sok nemzeti névvel párhuzamosan, ugyanazon jelöllettel idegen nevek is léteznek.

Endonima

Ez a fogalom, a nemzetközi névegységesítési folyamat részeként terjedt el a földrajzi nevekkal foglalkozó tudományok körében. Az endonima fogalmának bevezetésére¹⁷ az exonima fogalmának megjelenése miatt volt szükség az 1970-es években. A terv az volt, hogy az exonima és endonima egymást kizáró

¹⁶ Az exonima meghatározását lásd e fejezetben lentebb.

¹⁷ Az endonima első megfogalmazója 1975-ben Otto Kronsteiner osztrák kutató volt. Több munkája jelent meg, amelyek *Karintia* szlovén neveivel, *Ausztria* vízneveivel, illetve az *Alpok* szláv eredetűnek tulajdonított névanyagával foglalkoznak.

párhuzamos fogalmak legyenek. Mindkettő megjelenése szorosan kötődik a nemzetközi névegységesítéshez. Első megfogalmazásban, 1975-ben, „az endonima a helyi hivatalos nyelven használt név” FÖLDI 2005. meghatározással bírt, tehát az adott területen fekvő objektum államnyelvi névalakját adja meg endonimaként a definiálás. (Vele szemben az exonima ugyanazon földrajzi részlet nem államnyelvi névalakja.) Mivel a földrajzi neveket akár térképen, akár irodalmi művekben vagy szakkönyvekben nem lehet pusztán államnyelvi és nem államnyelvi névalakokra elkülönítetten használni, az endonima (és az exonima) fogalmát az évtizedek folyamán többször is módosítani kellett. Elsőként a fogalomra bevezették az általános és a kartográfiai meghatározást, amelynek eredményeként általános értelemben endonima egy földrajzi alakulatot jelölő olyan név, amelynek nyelvét az adott területen beszélők, kartográfiaik pedig olyan név, amelynek nyelve hivatalos azon a területen, ahol az alakulat van. 1989-ben német nyomásra kivették a meghatározásból a hivatalos nyelvet, így „egy földrajzi név akkor endonima, ha a név nyelvét – akár nem hivatalos nyelvként – használják ott, ahol a földrajzi részlet van.” FÖLDI 2005. Ez utóbbi meghatározás már árnyaltabb, de a névhasználatot nem államnyelvhez, hanem etnikai jelenléthez köti. Ezzel tágult a kör, de az etnikai jelenlét bármely nép esetében változó. Lehet, ma még jelen van egy nép az adott területen, de egy évtized elteltével valamilyen folyamat eredményeként (asszimilálódás, elvándorlás, üldözés, háború) eltűnik. Akkor nyelvének földrajzi neve is el kell, tűnjön? Ahogy már említettük, a földrajzi név szó. A nyelv élő része, és csak akkor marad az, ha a nyelv használja. Ha etnikai jelenlét alapján diszkrimináljuk egy nyelv neveit (szavait) és tesszük két különböző csoportba (endonima, exonima), azzal egy külső tényező alapján szorítunk háttérbe szavakat, amelyek így a használatból kikerülve elhalnak. A definíció alapján *Debrecen* és *Nagyvárad* endonima, mert mindkét városban jelen van a magyar népesség, de *Besztercebánya* és *Nagyszében* exonima, mert magyar népességük már minimális. A példák is mutatják, a nyelv érdekében így nem lehet földrajzi neveket szétválasztani. Az endonima fogalmát bevezetők hajlamosak csak a településnevek alapján definiálni. Ugyanakkor más földrajzi részletek, folyók, tájak, hegycsúcsok, határnevek körében már nem egyértelmű a beszélt nyelv jelenléte vagy hiánya. Egy folyó neve akkor endonima, ha partján olyan települések fekszenek, amelyek neve is endonima? Egy táj neve akkor endonima, ha területén van olyan népesség, amely azt a nyelvet beszéli, amelyen a tájnak is van neve? A kérdéseket sorolhatnánk. Már a településnevek esetében sem teljesen egyértelmű az endonima fogalma, más földrajzi részletek esetében pedig ez méginkább ellentmondásos. Egy nyelv

szempontjából a földrajzi nevek használatával kapcsolatban korrekt meghatározást a nemzeti név és az idegen név fogalmakkal lehet megadni. A térképi ábrázolásban ezt a nemzeti névrajz vagy az államnyelvi névrajz alkalmazásával lehet egyértelműen meghatározni.

Idegen név

Az idegen név egy nyelvhez képest más nyelveken írt és/vagy mondott földrajzi nevek összessége. Az idegen nevek egy nyelvhez tartozó névterületen belül is megjelennek, a nemzeti nevekkel párhuzamosan jelölhetnek objektumokat: magyar nyelvi szempontból *Nagyszében* idegen neve: *Sibiu*¹⁸ és *Hermannstadt*¹⁹, román nyelvi szempontból *Sibiu* idegen neve *Nagyszében* és *Hermannstadt*, német nyelvi szempontból *Hermannstadt* idegen neve *Nagyszében* és *Sibiu*. Az idegen név megjelölést nemzetközi névegységesítési ajánlások alapján az exonima fogalmára cserélték, amelyre többször változó definiálást adtak.

Exonima

Ez volt az első fogalom, amelyet a nemzetközi névegységesítési folyamat részeként vezettek be a földrajzi nevekkel foglalkozó tudományok körében. A kifejezést az ausztrál Marcel Arousseau²⁰ használta elsőként 1957-ben. A kezdeti meghatározás szerint az exonima nem a helyi, hivatalos nyelven használt név. Később ezt módosították. Általános exonima az a földrajzi név egy adott nyelven, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ezt a nyelvet beszélik. A kartográfiai exonima az a név, amely kívül fekszik azon a területen, ahol e név nyelve hivatalos. A 2006-ban létrejött, ma is érvényes megfogalmazás szerint az exonima egy bizonyos nyelvben használt földrajzi név egy olyan felszíni alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ezt a nyelvet beszélik, és ez a földrajzi név formájában eltér attól a névtől, amelyet a földrajzi alakulat fekvése szerinti terület hivatalos vagy elterjedt nyelvén használnak. Ezt összevetve a fentiekben írt endonima definícióval látható, hogy van olyan földrajzi név, amelyik egyszerre exonima és endonima is. A többszöri megfogalmazás változtatás ellenére a fogalom bevezetésével a névhasználati szempontok komoly átalakuláson estek át, amely érzékenyen érintette a térképi ábrázolást. Az exonima megfogalmazása a földrajzi neveket

¹⁸ A *Sibiu* valójában a magyar *Szeben* idegen nyelvben használatos alakja, etimológiájuk azonos. Így a *Sibiu* idegen nyelvhasználatú magyar név.

¹⁹ A *Hermannstadt* etimológiailag is a *Nagyszébetől* (és a *Sibiutól*) idegen név

²⁰ Marcel Arousseau (1891–1983) ausztrál geológus, több munkája jelent meg a földrajzi nevek nemzetközi használata és az angol földrajzi nevek témája kapcsán.

államnyelvi és nem államnyelvi nevekre osztotta, amely óhatatlanul magával hozta az államnyelvi nevek kitüntetett helyzetét a nem államnyelvi nevekkel szemben. Annak ellenére, hogy a *Pozsony* és a *Győr* településnevek egyformán, „egyenjogúan” a magyar nyelv részét képező tulajdonnevek. A *Pozsony* földrajzi név exonima, mert *Szlovákiában* a magyar nem hivatalos nyelv, a *Győr* településnév nem exonima (tehát endonima), mert *Magyarországon* a magyar a hivatalos nyelv. Viszont *Pozsonyban* minimálisra csökkent a néhány évtizede még jelentős magyar lakosság a név már nem endonima (lásd az endonima definíció használt nyelv kitételét). Ez a hozzáállás a földrajzi nevekhez sok térképkiadványban drasztikusan csökkentette a nemzeti nevek számát ott, ahol a név az adott nyelvet használó államterületen kívül helyezkedik el. Az exonimáknak minősített neveket a modern szemléletnek megfelelni akaró térképészek sok helyütt elhanyagolták annak ellenére, hogy a fogalom bevezetése anomáliákat szült a névhasználatban. Sok térképész szájából elhangzott „exonimákat nem tüntetünk fel” kijelentés a térkép szerkesztése során. A településnevek esetében az exonima jól körülhatárolható fogalom: azok a nevek, amelyek nem az adott ország hivatalos nyelvén jelölnek az ország területén fekvő földrajzi részleteket exonimák. Rögtön felvetődik a kérdés: mi az álláspont azokkal a földrajzi objektumokkal, amelyek kiterjedésük révén több állam területére esnek. Egy folyó, egy táj, egy tenger melyik névalakja exonima és melyik nem. A *Duna*, amely kilenc ország területét érinti bármilyen értelmezésben egy folyó, tehát egy objektum. Ha a *Dunáról* beszélünk, nem teszünk különbséget külön német, osztrák, magyar stb. *Duna*-szakaszról, a folyó neve a *Fekete-erdőtől* a *Fekete-tengerig* magyar nyelven *Duna*, német nyelven *Donau*, szerbül *Dunav*, román nyelven *Dunărea* stb. Ez esetben melyik az exonima? Hasonló problémát okoz a nevek ilyenén „diszkriminálása” a tájak esetében. A *Soproni-hegység Ausztria* és *Magyarország* határán húzódik. Tájföldrajzilag egy egység két államterületen. Magyarul *Soproni-hegység*, németül *Ödenburger Gebirge*. Melyik az exonima? A kérdésekre nincs korrekt válasz. Vagy mindegyik, vagy egyik sem, illetve ha szakaszoljuk a folyót vagy kettéválasztjuk a tájat az országhatároknak megfelelően, az azt fogja eredményezni, hogy minden országban más neve lesz az objektumnak. Ezek a problémák, amelyeket már az endonima kapcsán jeleztünk, nem oldhatók fel másként, csak úgy, ha a névhasználat nyelviségét az olvasó nyelve alapján adjuk meg. Adott nyelvű szövegekörnyezetben, adott nyelvű olvasóközönségnek szóló térképen az adott nyelv földrajzi neveit (is) kell használnunk²¹. Térképi ábrázolásban dönthetünk

²¹ Azért „is”, mert sok földrajzi objektum esetében, amikor a nemzeti nevek más államterületen is jelentkeznek, pl. a

a nemzeti névrajzi szerkesztés helyett a többnyelvű olvasónak szóló államnyelvi szerkesztési elv mellett, ez esetben a névhasználat államhatárokhoz kötött, minden államterületen államnyelvi névalakokat kell minden földrajzi objektum esetében közölnünk. Ilyenkor a folyók, tájak, tengerek nevei államterületenként fognak eltérő neveket kapni. Tehát a névrajz két elvi szerkesztési lehetősége, a nemzeti és államnyelvi, feleslegessé teszi az exonima (és endonima) fogalmát.

Terepi név (táblanév)

A földrajzi nevek egy része az emberi társadalom működtetésének érdekében ma már a terepen is megtalálható. Elsősorban a közlekedés követeli meg, hogy a földrajzi nevek olvashatóan jelenjenek meg a terepen, amelyek így táblákon feltüntetve, ún. táblanév formájában adnak eligazítást a mindennapokban. A táblanév a terepen megjelenő név: ezek elsősorban a településnevek, az államnevek, a közigazgatási egységek nevei, közterületnevek és a közlekedési elemekre vonatkozó nevek. Az előbbiekhöz képest ritkábban, de előfordul, hogy víznevek és egyes tájak nevei is táblán jelennek meg.

A táblanév lényege, hogy a földrajzi név a terepen állandósított, távolabbról is jól látható, és elsősorban az utak mentén felállított formatáblán olvasható. Így a földrajzi név mindig ott olvasható, ahol az a területi kiterjedésű objektum kezdődik, amelyet a név jelöl. Ennek következményeként az objektum határait átmetsző utak mentén egy földrajzi név többször is táblára kerül. A táblákon minden országban legtöbbször hivatalos nevek szerepelnek, ez a településnevek, közigazgatási nevek és közterületnevek esetében általában így van, hiszen e neveket feltüntető táblákat többnyire közútkezelő társaságok, önkormányzatok, állami finanszírozású szervezetek helyezik ki. A településneveket érintő szabályozás, sok országban törvényi előírás. Ilyen pl. az, hogy azoknak a helységeknek a nevei, ahol meghatározott arányban, (ez általában minimum az összlakosság 20%-a²²), nem csak az államnyelvet használó nemzetiség él, e népesség nyelvén is közölni kell a helységnevet. A táblákon feltüntetett nevekkel mindig akkor van probléma, ha valamilyen helyesírási hibát, hiányosságot, következtelenséget tartalmaznak.

térképen kettős névrajzot alkalmazunk, nemzeti és államnyelvi névalakokat adunk meg. A településekre vonatkozó névanyag legtöbb esetben ilyen.

²² A *Kárpát-térségben* a 20%-os nemzetiségi kvótához kötik a nem államnyelvi nevek helységnevtáblán való megjelenést *Szlovákiában, Romániában és Szerbiában*. *Magyarországon* bármilyen nemzetiségi név kírható a helységnevtáblán, ha azt az önkormányzat igényli, népszámlálási adattal nem kell a „jogosultságot” alátámasztani. *Ausztriában* és *Szlovéniában* hivatalos névként kezelik azokon a településeken a nem államnyelvi névalakot, ahol jelentősebb számú nem államalkotó nemzetiség él.

1.5. A földrajzi nevek jelölési típusai

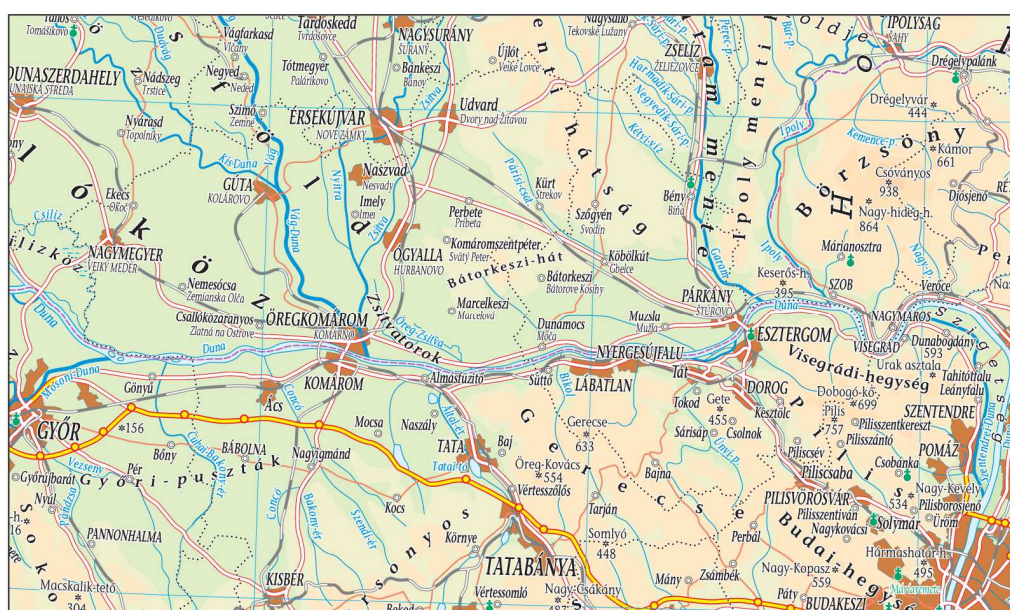
A földrajzi nevek jelölés alapján történő típusokba sorolása a térképen való ábrázolhatóságuk alapfeltétele, de a jelölés az alapja a magyar földrajzi nevek helyesírásának is. A jelölési típus adja meg azt, hogy a földrajzi név milyen jellegű terepi objektumot jelöl, ezáltal a térképen milyen ábrázolt objektumra fog vonatkozni, illetve helyesírására milyen szabályokat kell alkalmazni. Jelölés alapján a földrajzi nevek tartozhatnak a (1) *településnevek*, (2) *közterületnevek*, (3) *igazgatási nevek*, (4) *víznevek*, (5) *jellegzetes földrajzi pontok nevei*, (6) *határnevek*, (7) *tájnevek*, (8) *állomások és megállóhelyek nevei* és (9) *magyarázónevek* csoportjába. Minden csoporton belül további kategóriákra bomlanak, így a jelölés tovább árnyalható, ennek nyomán a térképi ábrázolás is jobban rendszerezhető és részletezhető.

A térképi ábrázolásban három nagy rajzi munkarészbe soroljuk a földfelszín objektumait. Ezek a domborzatrajz, a síkrajz és a névrajz. A térképen a névrajzi jelkulcsi fogalmi kategóriákat az alapján választjuk meg, hogy a földrajzi név a valóságban milyen természetű objektumot jelöl. Ahhoz, hogy a különböző természetű névrajzi elemeket (földrajzi neveket és megjelöléseket) egymástól jól el tudjuk különíteni – a domborzati és síkrajzi elemekhez hasonlóan – fogalmi csoportokba, azon belül kategóriákba kell besorolnunk. Ezért a fogalmi csoportosítás során, a térképen ábrázolandó nevek között rendszerezett kategóriákat képezünk, mely kategóriákat, mint csoportokat egymástól eltérő jellemzővel rendelkező betűkkel írunk meg. A csoportosítás és az eltérő betűjellel alkalmazása megkönnyíti az olvashatóságot. A térképtípusokon a tartalom függvényében egyes névrajzi csoportok jelentősebben, mások kisebb mértékben fordulnak elő, sőt van olyan térképtípus, amelyen egy-egy csoport egyáltalán nem jelenik meg. A különböző névcsoportok előfordulása függ a méretaránytól, illetve az ábrázolt terület jellegétől is.

1.6. A földrajzi nevek kartográfiai típusai

A térképi névrajz egyik fontos tulajdonsága, hogy a térképen grafikusán ábrázolt objektumokat a jobb azonosíthatóság és a mindennapi nyelvi kommunikáció érdekében jelöli, névvel látja el. Ez azt jelenti, hogy a síkrajzi és domborzati elemekre neveket vonatkoztatunk, más szóval neveket rendelünk hozzájuk, és így a név a grafikus ábrázolási megoldással együttesen érzékelhető a térképen. Aszerint, hogy a térképi név a térképen az adott

méretarányban milyen kiterjedésű vagy milyen természetű objektumra vonatkozik, milyen kiterjedésű térképi elemet jelöl, többféle névtípusról beszélünk. Ezek a névtípusok a kartográfiai névtípusok, amely a névrajzi elemek egyik fontos tagolási lehetősége. Egy-egy név kartográfiai típusba sorolása függ a méretaránytól, illetve az ábrázolási megoldástól.

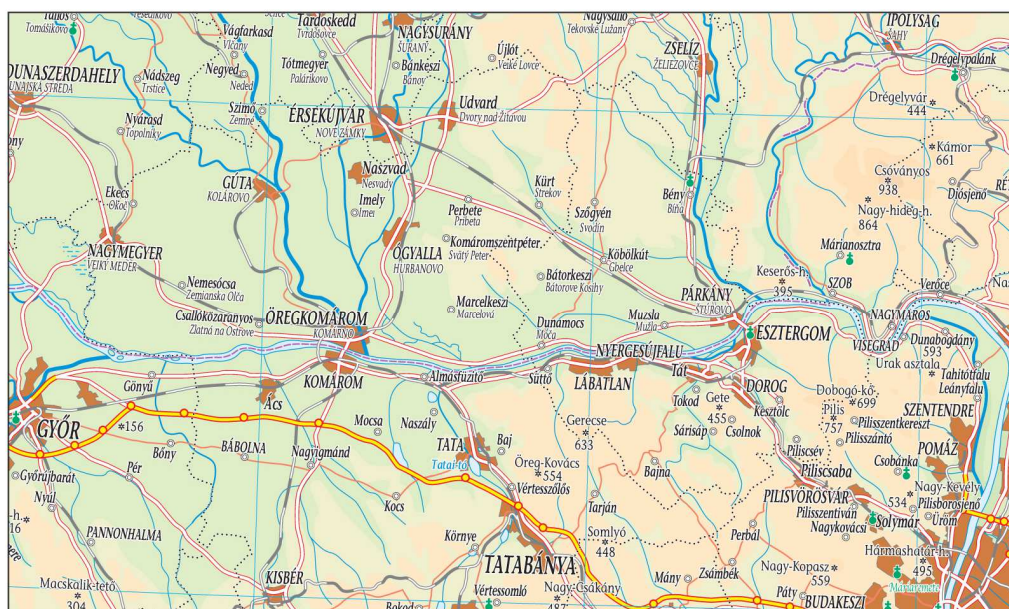

3. ábra: Általános földrajzi térkép 1:850 000-es méretarányban (részlet)

Pontra vonatkozó nevek és pontszerűen viselkedő felületre vonatkozó nevek

Pontszerűnek nevezzük azt az íráselhelyezést, amelyet a valóságban pontszerű és/vagy a térkép méretarányában pontszerűen megjelenő tárgyakra vonatkoznak. Névrajzi szempontból pontszerűen viselkedik minden olyan térképi felület, amelynek kis mérete nem teszi lehetővé, hogy benne a rá vonatkozó név elférjen. A pontra és a pontszerűen viselkedő felületekre vonatkozó nevek kartográfiai értelmezésben azonosak. Közöttük a különbség az, hogy a pontra vonatkozó név egy pontszerű jelre, a pontszerűen viselkedő felületre vonatkozó név kis felületre vonatkozik. A pontra és pontszerűen viselkedő felületre vonatkozó nevek jelölési csoportjai a településnevek, a közterületnevek közül a terek nevei, a jellemző földrajzi pontok nevei közül a hegycsúcsok és magasságok, hágó- és szoros nevek és a foknevek. Pontszerűen viselkedik a közlekedési elemekre vonatkozó nevek közül a tömegközlekedési

le- és felszállóhelyek nevei és minden esetben pontra vonatkozó nevek a magyarázó megírások.

4. ábra: Pontra, és pontszerűen viselkedő felületre vonatkozó nevek általános földrajzi térképen 1:850 000-es méretarányban (részlet)

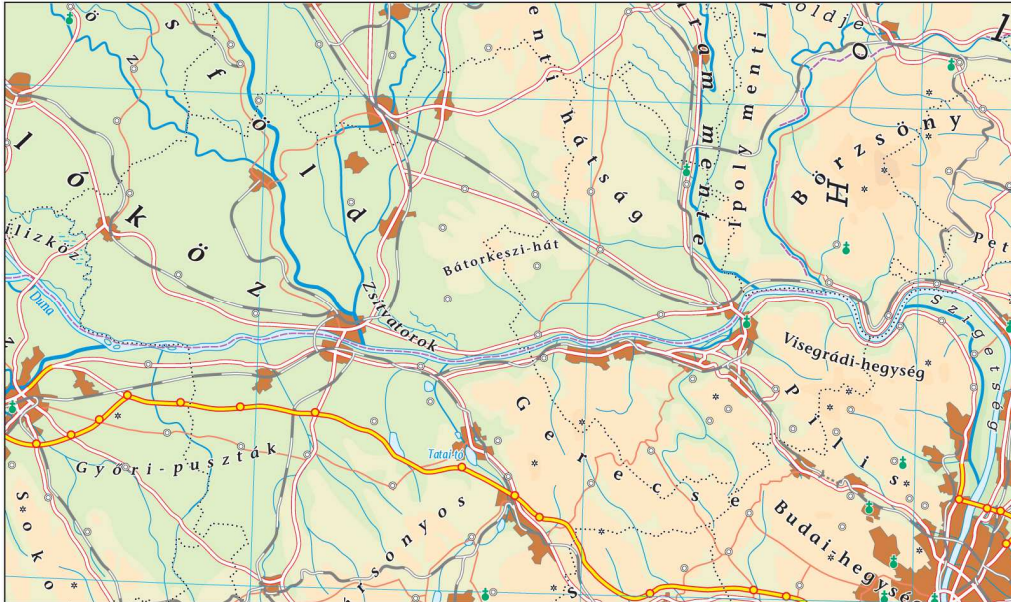
Felületre vonatkozó nevek

Felületre vonatkozóknak (területinek) nevezzük azt a térképi íráselhelyezést, amikor a név vonatkozási helye a térkép méretarányában már akkora felületet foglal el, hogy abban a név elhelyezhető. A felületi nevek vonatkozási helye tehát a térkép egy megfelelő területe. Ebben az esetben e terület az adott méretarányban rendelkezik azzal a kiterjedéssel, hogy a rá vonatkozó név benne elhelyezhető. A terület jellegénél, tulajdonságainál fogva a térképen kaphat valamilyen lehatárolást, de lehet lehatárolás nélküli is. Mindkét esetben a nevet úgy kell elhelyeznünk, hogy minél jobban átfogja a területet. Fokozottan érvényes ez a lehatárolás nélküli területre vonatkoztatott névre, itt még inkább törekedni kell arra, hogy a név jól fejezze ki annak a területnek a kiterjedését, alakját, irányát, amelyre vonatkozik. Az előbbi célok érdekében, a területneveket szórhatjuk, tehát nagyobb betűközzel írhatjuk, illetve ívre helyezhetjük. E megoldások segítségével a területi vonatkozású név vonatkozási kiterjedését jobban ki tudjuk fejezni.

Felületnév konkrét vonatkozási felülettel: a név vonatkozási helye térbelileg éles határvonalak mentén végződik, tehát a név vonatkozási területe konkrétan lehatárolható. Ez a névábrázolási megoldás általában a társadalom által létrehozott mesterséges terület egységek (államok, igazgatási egységek stb.) nevének térképi felvételekor következik be. Fontos, hogy a név felvétele lehet zárt és keretvonallal vagy fókálózáttal párhuzamos, lehet szórt és szintén keretvonallal vagy hálózattal párhuzamos és lehet ívesen elhelyezett szórt név is. A név induló és végpontja nem közelítheti meg a szórt betűk egymás közötti távolságánál nagyobb mértékben a vonatkozási terület határvonalát.

Vázlatos felületi vonatkozású név (vázlatos területábrázolás): a felületi név vonatkozási helye nem válik el éles határok mentén környezetétől, így a térképen sincs konkrétan, vonallal ábrázolva. Ebben az esetben az egyes felületeket csak a név felvétele adja ki, ha nem vesszük fel az adott területrészlet nevét, a lehatárolás még vázlatosan sem jön létre. Ilyenkor a név legnagyobb kiterjedése, határa mutatja (vázlatosan) a felület határait. A név iránya, hossza ki kell, fejezze az adott felület kiterjedését. A határvonaltól az „ideális” távolság a betűköz másfélszerese.

A felületre vonatkozó nevek fogalmi jelölési csoportjai: a csoportok létrehozása mindig a felületi kiterjedésű név természete alapján történik. Általában felületre vonatkoznak az igazgatási nevek, de egyes térképtípusokon vonalra vonatkoztatva is elhelyezhetők. Igazgatási nevek az államnevek, a közigazgatási egységek nevei és a védett területek nevei. Felületre vonatkozó nevek a víznevek közül a tavak és víztározók nevei, ha bennük a név elhelyezhető (ha nem, akkor pontszerűen viselkedő felületre vonatkozó nevek lesznek.). Legtöbbször vonalra vonatkozó nevek a folyónevek, de a nagyobb méretarányokban egy részük vagy egészük felületre vonatkozva is megjelenhet. Mindig felületre vonatkozó nevek az óceánok, tengerek, tengerrészek, átjárók, szorosok nevei. Mindig felületre vonatkoznak a határnevek és a tájnevek. Utóbbiak a térképen lehetnek hegység- és dombságnevek, síkság-, medence- és átmenetitáj-nevek, történeti-földrajzi-, néprajzi tájnevek, sziget- és félszigetnevek és tengerfenék domborzati nevek.

5. ábra: Felületre vonatkozó nevek általános földrajzi térképen 1:850 000-es méretarányban (részlet)

Vonalra vonatkozó nevek

Vonalra vonatkozóknak (vonalasnak) nevezzük azt az íráselhelyezést, amikor a név vonatkozási helye vonalas elem.

A vonalra vonatkozó nevek jelölési csoportjai: a méretarány függvényében egyes névcsoportok között a vonatkozás tekintetében átfedések lehetnek. Ezért olyan névrajzi fogalmi csoportok is feltűnnek a vonalas elemek között, amelyek nagyobb méretarányban, vagy egyes térképtípusoknál felületi vonatkozásúak is lehetnek. Mindig vonalra vonatkoznak a közterületek nevei közül az út-, utca-, köz-, átjáró- és sornevek, hidak nevei. Egyes esetekben vonalra vonatkoztatva jelenhetnek meg az igazgatási nevek, így az államnevek, közigazgatási egységek nevei, védett területek nevei. Általában vonalra vonatkozó nevek a víznevek közül a vízfolyásnevek.

6. ábra: Vonalra vonatkozó nevek általános földrajzi térképen 1:850 000-es méretarányban (részlet)

2. A MAGYAR FÖLDRAJZINÉV-ADÁS TERÜLETI JELLEMZŐI

Magyar nyelven írt dokumentumok nagyon hézagosan jelennek meg a múltból, írásos adatok a *Kárpátokon* belüli magyar földrajzi nevekről, főképpen településnevekről, csak a latin nyelvű oklevelek, adománylevelek megjelenésétől a X–XI. századtól vannak. Ez az az időszak, amikor nyelvünk írás-váltáson esett át, Szent István korától a korábbi rovással írt nyelvemlékek, mint „pogány” írások gyakorlatilag megsemmisültek. A XIX. század második feléig évszázadokon át élő hagyományként volt jelen a magyar nyelvű népesség körében, hogy a magyar népterület és ennek okaként a magyar földrajzinév-anyag is, már ezredévi folytonosságot mutathatott fel a *Kárpát-térségben*. A XIX. század hetvenes éveitől vált uralkodóvá a magyar történettudományban a honfoglalás-elmélet és a nyelvtudományban a finnugor-elmélet, ezek a közoktatás révén, általánosan elfogadott tényként mentek át a közgondolkodásba.

Honfoglalás fogalmán azt a folyamatot érti a magyar történettudomány, amikor a magyar törzsek a *Kárpát-medence* területét elfoglalták. Ezt 896 és 902 között eltelt időszakra teszik. Ez az elmélet egyedüli és egyszeri magyar népi beköltözéssel számol, így bizonyítottnak tekinti, hogy magyar nyelvű népesség 896 előtt nem élt a *Kárpátokon* belül, ennek következtében magyar földrajzinév-anyag sem lehetett a területen. Ezt árnyalja László Gyula²³ régészeti leleteken alapuló, ún. kettős honfoglalás elmélete²⁴, amely szerint a magyarság két lépcsőben szállta meg a *Kárpát-medencét*. Ennek első szakasza 670 körül, második szakasza a 896 körüli eseménysorozat volt.

A *Kárpát-térségbe*, illetve a *Kárpátok* által körülölelt medenceségi térszínekbe Kr. e. 2200 (korai bronzkor) és IV. Béla uralkodása közötti, mintegy három és fél évezrednyi időszakban, keleti irányból, összesen 61 betelepüléssel járó jelentős népmozgás, úgy is mondhatjuk „honfoglalás” történt, ezek mindegyikéről a „Magyarország története”²⁵ és az „Erdély

²³ László Gyula (1910–1998) régész-történész, képzőművész, egyetemi tanár. A XX. századi magyar történelem egyik legnagyobb alakja. Munkássága a magyar őstörténet régészeti, művészeti vizsgálatait és a magyar eredet tisztázását egyaránt felöleli.

²⁴ László Gyula munkásságának egyik legnagyobb eredménye a kettős honfoglalás elméletének kidolgozása. E szerint a magyarság két lépcsőben szállta meg a *Kárpát-medencét*. Az első szakasz 670 körül volt, ezt támasztja alá az ún. griffes-indás kultúra vagy „kései avarok” leletanyagának megjelenése, míg a második szakasz IX. század végi bejövétel, amely során Árpád vezetésével megtörtént a „második” honfoglalás. Györfly György szerint „a kettős vagy többszörös honfoglalás elméletét történeti és nyelvészeti forrásanyag ugyanúgy nem támasztja alá, mint ahogy nem egyeztethető a néppé válás folyamatának legújabbban megismert törvényszerűségeivel.” László Gyula szerint „Az Akadémia által elfogadott finnugor származtatás számúzta a kutatók érdeklődési köréből mindazt, ami ellentmondott volna a tannak, és ez az egyoldalúság mind a mai napig uralkodik a magyar őstörténet kutatásában: a régészek szinte csak illusztrációkként szolgálnak a nyelvtudomány tételeihez.”

²⁵ Györfly György–Bóna István–Gábori Miklós: *Magyarország története I–VIII*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

története”²⁶ c. több kötetes munkák is számot adnak. Ezek a bevonulók az őskor óta a *Kárpát-medence* folyamatosan jelen lévő népességébe olvadtak be, történetük, hagyatékuk, jelképeik része lett a folyamatosan itt élő magyarság történetének és kulturális örökségének. Ezek a betelepülők génjeiket is magukkal hozták, ezt a genetika tudománya is igazolta. Korábban e bevándorlások vizsgálatánál mindig kiemelten szerepelt, hogy a *Kárpátokon* belül nagyon kevés és szórványosan elhelyezkedő népesség volt jelen, így elméletileg minden új bevándorló számára megadatott a lehetőség, hogy új életet alakíthasson ki, amely azt jelentette minden betelepülés a korábban itt élt népesség elvándorlását, esetleg megsemmisülését okozta. Ugyanakkor a régészeti leletek kronologikus egymásra épülése a folyamatosságot mutatja, a beérkező kisebb létszámú népesség újra és újra beolvadt a nagy létszámú, az őskor óta itt élő népességbe, átvéve annak nyelvét és kultúráját, de egyben újabb elemekkel színezve is azt. Az elmúlt két és fél évezred óta már „nevesíteni” is tudjuk az időről-időre keleti irányból érkező betelepülőket: kelták²⁷ (Kr.e. IV. sz.), szarmaták (Kr.u. 50 körül), jazigok / jászok (I. sz.), hunok (380-tól), avarok / „kora avarok” (568-ban), az avarok utóvédjei / „késő avarok” (598 körül), a griffes-indás nép²⁸ (670 körül), Árpád honfoglalói (895–907), besenyők (1000 után), kunok (1242). Az ezt a folyamatos betelepülést, és az itt élő nagyszámú „alapsnépbe” történő beolvadást bizonyító régészeti anyagot Hermann Müller-Karpe²⁹ német történész publikálta³⁰, amelynek nyomán nem támasztható alá a különféle korokban kiűrtett *Kárpát-medence* elmélete, a szakadások nélkül itt kimutatható műveltség és jelképeinek folyamatossága ezt mutatja MESTERHÁZY ZS. 2005. [pp.31–50.]

Különösen nagy jelentőségű a kelták hosszú ideig tartó jelenléte a *Kárpát-térségben*, illetve *Nyugat- és Közép-Európában*. A kelta nép nem emberfajta, hanem e név alatt foglalták össze azokat a népeket (törzseket),

²⁶ Köpeczi Béla (főszerk.)–Makkai László–Mócsy András–Szász Zoltán (szerk.): Erdély története I-III., MTA-Történettudományi Intézet, 1988

²⁷ A *kelta* név legrégebbi írásbeli alakjai: kelti, keltai, keltoi, caleti, caledi, caledoni (‘kelethoni’), galati, galli. Nyugati történészek minden nép nyelvében keresték ennek értelmét, csak éppen a magyarban nem. Mégis, a magyar ismerete nélkül eljutottak oda, hogy a kelta, mint szó, a „kel” gyökből származik s a ‘kelni, felemelkedni’ jelentést foglalja magában. Így a *keleti* vagy *keltoi* azonos a magyar „keleti” szóval, amely azt a tájat jelenti, ahol a nap fölkel, s ami a Régi Kelet (Orient) általánosan használt neve MESTERHÁZY 2000.

²⁸ A régészeti leletek alapján griffes-indás népnek nevezi László Gyula a 670 körül betelepült népességet. Kálti Márk krónikája szerint, ebben az időben jöttek ki a magyarok másodsor Székéltől.

²⁹ Hermann Müller-Karpe (1925–2013) német régész, őstörténész. 1950-től restaurált őstörténeti leleteket. Münchenben, Würzburgban és Majnafrankfurtban tanított őstörténetet, majd a Német Archeológiai Intézet vezetője volt Bonnban. Kutatott Dél-Amerikában, Szibériában és Kelet-Európában. Fő műve a Handbuch der Vorgeschichte (Az őstörténet kézikönyve) c. műve, amelyben a kulturális és történeti látómezőt kapcsolta össze az izokronológikus rendszerrel, ezáltal a rétegek és leletek egyidejűségét vizsgálta.

³⁰ Hermann Müller-Karpe: Handbuch der Vorgeschichte. C. H. Beck Verlag, München, 1986.

amelyek valamennyien ugyanarról a földrajzi tájról, a Régi Keletről és *Kis-Ázsiából*, eredtek és *Európában* egymással újra összefonódtak. A kelta név nem *Európában* keletkezett, ismert volt a szkíta-hun (keleti) népek, így a magyarhoz közel álló népek által lakott keleti területeken is. Jelölte a Régi Keleten, a *Habúr* folyótól³¹ keletre elterülő vidéket, egész *Mezopotámiát*. Az e területen élőket hívták caleti, khalti, káldi embereknek. A *Habúrtól* nyugatra lakókat viszont esti, esthoni azaz nyugati népeknek is nevezték MESTERHÁZY ZS. 2000.

A kelta (keleti) hatást és folyamatos keleti irányú betelepedést, illetve népi jelenlétet támasztják alá a földrajzi neveken alapuló nyelvészeti vizsgálatok is. A *Kelet-európai-síkvidék Urálhoz* közeli területein az *Oka* és *Vjatka* folyók vidéken a földrajzi nevek körében Czeglédi Katalin által elvégzett nyelvészeti célú kutatások³², azt bizonyítják, hogy a névanyag különböző magyar, török, mongol nyelvi változatai részei egy egységes szkíta-hun (keleti) ősnyelvnek, s amely területileg lefedi *Kínától, Közép-Ázsián, a Kelet-európai-síkvidéken* keresztül a *Kárpát-térség* nyugati pereméig terjedő térséget, ahol nyelvészetileg egymásból levezethető, rokon földrajzinév-anyag található. Azok a párhuzamok, amelyeket kimutattak a magyar és az ún. uráli-finnugor nyelvek között, úgy keletkeztek, hogy a központi közép-ázsiai sztyeppvidékről északra terjeszkedő szkíta-hun nyelv beszélőinek elődei, érintkeztek az ún. finnugorok elődeivel, akik átvettek sok nyelvi elemet a szkíta-hun (keleti) nyelvből is. Így nyelvi érintkezés magyarázza azokat a párhuzamokat, amelyek fennállnak a szkíta-hun nyelvek és a középkorban e területet eluraló szláv, főleg az orosz nyelv között. Ugyanakkor *Közép-Európától az Urál* hegységig terjedő hatalmas térségben a vizeket, tájakat és a települések jelentős részét jelölő földrajzi nevek vizsgálata nem igazolja, hogy léteznének külön nyelvcsaládok³³ CZEGLÉDI 2012. [pp.12–13], ezt a tényt a

³¹ *Habúr* [al-khābūr / الخابور]: hossza 486 km, az *Eufrátesz* jobb oldali mellékfolyója. Alsó szakasza *Mezopotámián* folyik át, ma *Törökország* és *Szíria* területén.

³² Dr. Czeglédi Katalin mintegy 40 000, elsősorban víz- és településnevet, illetve személynevet és családnevet elemzett a *Csuvasföldről* kiindulva, északon a *Jeges-tengerig*, keleten az *Urálon* túl, délen a *Kaukázusig*, nyugaton a *Kárpátokig*.

³³ A nyelvcsaládok kialakítása a XIX. századi nyelvészet egyik fejleménye. Ekkor elhamarkodott döntések, részben tudatos manipulációk alapján sorolták a nyelveket „családokba”, figyelmen kívül hagyva egy sor már akkor ismert nyelvészeti eredményt. Ekkor keletkezett a finnugor-uráli és az altáji nyelvcsalád is, annak ellenére, hogy már több kutató is publikálta azokat az eredményeket, amelyek alapján a „nyelvcsaládosítás” tarthatatlan volt. A svéd Philip Johan von Strahlenberg 1730-ban megjelent „Oroszország, Szibéria, Nagy Tatárország” c. könyvében a későbbi finnugor, illetve altáji nyelvekre a „szkíta” fogalmat használta, jelezve szoros összetartozásukat. A később a finnugorizmus „atyjának” kikiáltott magyar jezsuita, Sajnovics János a „Demonstratio Idioma Hungarorum Lapponum idem esse” 1770-ben kiadott könyvében a lapp-magyar nyelvrokonságot csak egy olyan nagyobb láncolat részeként adta meg, amely Észak-Európától Kínáig összefogta volna a ragozó nyelveket. Így Sajnovicsot nem a finnugor nyelvészet alapítójaként, sokkal inkább a szkíta-hun nyelvcsalád előfutáraként tarthatjuk számon. Az angol Henry Rawlinson megfejtette az ékírást, és az ékírásos elámi nyelvet „szkíta”-nak nevezte ezzel feltételezve, hogy a Kelet-

genetikai vizsgálatok is igazolták. A *Kelet-Európai-síkvidéken* földrajzi neveken alapuló kutatások nyomán Czeglédi Katalin kimutatott egy szkíta-hun (keleti) alapnépet és nyelvet, amelyet később a kialakuló szlávtság magába foglalt. E szkíta-hun nyelv ősi rokona a ma magyarnak nevezett nyelv, de alapját képezi az uráli nyelvcsalád finnugor és szamojéd ágába besorolt nyelveknek is. Így ide tartozik a mordvin, mari, nyenyec, enyec, nganaszán stb. nyelv is. Az altáji nyelvcsaládba besorolt nyelvek pedig szkíta-hun utódnelvek. Ezek közé tartozik a csuvas, baskír, tatár, kazah oszmán török, mongol, jakut stb.

7. ábra: A szkíta-hun (keleti) nyelvből levezethető mai nyelvek a Kárpát-térség és a Kelet-európai-síkvidék területén (szerk.: Faragó Imre)

Ezeréves források fekete és fehér magyarokat különböztetnek meg, amelyek közül fehér magyaroknak Árpád honfoglalóit, fekete magyaroknak a honfoglalás idején a *Kárpátokon* belül már itt élő magyarokat nevezik. Utóbbiakat több forrás pannonoknak és hunoknak is hívja HARSÁNYI 2005. [p. 9.]. Ezt a régóta ismert tényt a legutóbbi időben a

európai sztyeppe területen az ékjelek használó ragozó nyelvek a közép-ázsiai ragozó nyelvekkel vannak rokonságban. Szentkatolnai Bálint Gábor magyar nyelvész átvette az eurázsiai ragozó nyelvekre a „turáni” nyelvek jelzőjét, amelyet a német nyelvész Max Müller fogalmazott meg.

genetikai kutatások³⁴ is jelentős mértékben igazolták. A 2000-ben Ornella Semino olasz genetikus és nemzetközi csapata által – bár alacsony mintavételi számmal – elvégzett³⁵ Y-kromoszómás vizsgálatai szerint a magyar férfiak 60%-a az EU-19-es – őskőkorszakbeli – ősapája leszármazottai. A magyar férfiak további 13,3%-a az EU-18, 11%-a az EU-7, és 8,9%-a az EU-4 ősapája utódai. Mindez Czeizel Endre szerint azt jelenti, hogy a jelenlegi magyar férfiak 93,3%-a négy ősapától erednek, és 73,3%-a már az őskőkorszakban itt élt férfiak utódja CZEIZEL 2003. [p. 235]. További fontos megállapítása volt a Semino-féle vizsgálatnak, hogy az uráli népekre jellemző gének³⁶ a magyarokból teljesen hiányoznak. Semino és társainak közlése az első olyan nyugat-európai tudósoktól származó kollektív állásfoglalás, mely a magyarság őseurópai származását ismeri el. Ennek alapján a magyar nép ősei a napjainktól számított 40–35 ezer évvel ezelőtt Európában elsőnek megjelent európai őstelepesek között voltak. A magyar nép populációgenetikai szempontból ma Európa egyik legkarakterisztikusabban elhatárolható népessége³⁷, legközelebbi – genetikai szinten igazolható – rokonai a lengyel, az ukrán, továbbá a horvát nép. Ezek alapján bizonyított, hogy a magyarság őshonos a Kárpát-medencében, és újkőkori ősei innen terjeszkedve népesítették be a Kárpát-térségét. Fontos megjegyezni, hogy – ahogy nyelvészeti kutatások alapján Czeglédi Katalin is rámutat – genetikailag nem léteznek a korábban a nyelvészek által megadott nyelvi formák. Nincs „indoeurópai”, „szláv”, „finnugor” stb. csak „európai”. Ezzel a felismeréssel a krónikák fekete és fehér magyarjainak léte is tisztázódott: a mai magyarság nem kizárólag a honfoglalók utódaiként van jelen, népünk jelentős részének ősei itt élnek a Kárpát-térségben ősidők óta. A géneket nem lehet „kölcsonözni”, „átvenni” stb., csak és kizárólag örökölni, azok teljes egészében valódi őseink hagyatékaik: amilyenek mi vagyunk, olyanoknak kellett lennie az őseinknek is. A Kárpát-térség magyarságának száma, a fekete magyarok, nagyságrenddel haladta meg Árpád honfoglalóinak, a fehér magyaroknak a számát TÓTH I. én.

³⁴ genetika: magyarul örökléstan, a gének, az öröklődés és az élőlények variációjának tudománya. A gének kódolják azt az információt, amely a fehérjék szintéziséhez szükséges. Egy adott gén vagy genetikai kölcsönhatások vizsgálatára a genetika szolgáltatja az eszközöket. Egy élőlényen belül a genetikai információt a kromoszómák hordozzák, ahol ez az információt a DNS (deoxiribonukleinsav) tárolja.

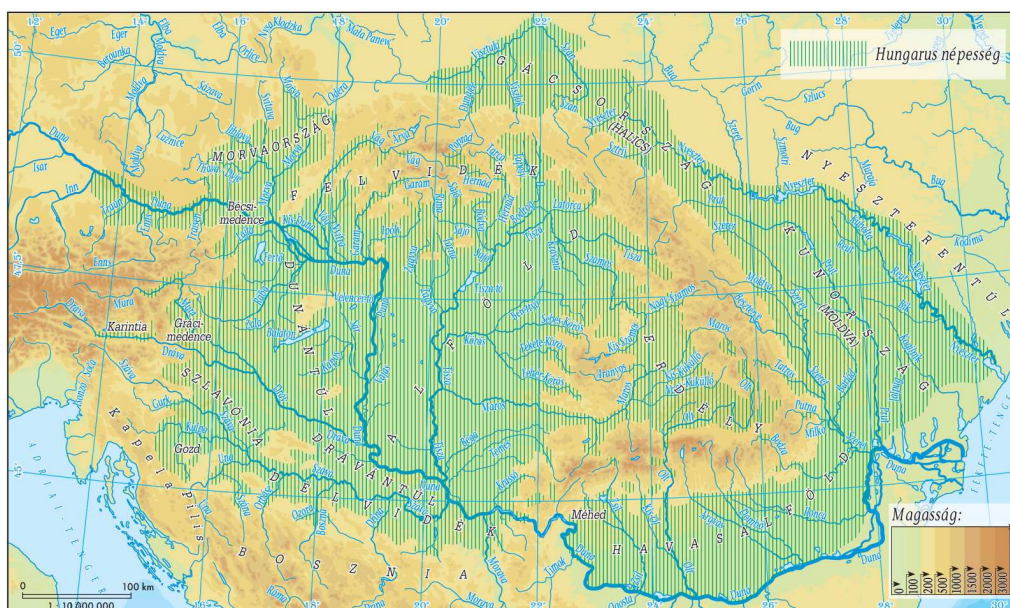
³⁵ Az Ornella Semino és 16 genetikus által elvégzett vizsgálatról 2000-ben a Science magazinban tettek közzé közös közleményt. Kiterjedt összehasonlító populációgenetikai vizsgálataik alapján állást foglaltak az európai népek genetikai rokonsági kapcsolatairól. E vizsgálatok keretében, reprezentatív mintákon, genetikailag a magyar népességet is elemezték.

³⁶ Az uráli népekre jellemző gének a TAT (EU-13 és az EU-14)

³⁷ Erre az ún. EU-19 haplotípus – őskőkori genetikai marker – Európa népei között a magyarokban legmagasabb százalékarányban kimutatható jelenléte utal.

és mindazokét, akik korábban keletről érkeztek, a 61 hullámban kimutatható betelepülőket is.

Mindezek a felszínre került ismeretek a *Kárpát-térség* földrajzinév-anyagára is jelentős hatással vannak. A névadás az ősidők óta itt jelen lévő szkíta-hun (keleti) nyelvű népességtől kiindulva, a későbbiekben más népek nyelvének alakító hatásán átesve, de javarészt magyar nyelvi alapokon nyugszik.

8. ábra: A hungarus (hun, avar, székely, magyar) népesség területi kiterjedése a földrajzi nevek alapján a IV. században (a vízrajz a mai állapotot mutatja, szerk.: Faragó Imre)

Hadtörténeti és régészeti adatok a rézkor óta ismernek kereskedelmi kapcsolatokat a *Kárpát-medence* és *Szkítia* (Régi Kelet) között. Ez a kapcsolat leginkább lóimportról és rézfény exportjáról szólt. A régészek a *Kárpát-térség* vaskori régészeti időszakát szkíta kornak is nevezik. A *Kárpát-medence* gyakorlatilag a szkíta világ része volt és a későbbi római határon, a limesen kívüli terület a római megszállás alatt is az maradt. A Képes krónika szerint 373-ban a *Szkítiában* lakó hunok megsokasodtak, és elhatározták, hogy nyugati vidékekre vonulnak. Ennek eredményeként 425-ben Rua hun nagykirály birodalmának székhelyét a *Duna–Tisza* közébe tette át HUNNIVÁRI Z. 2011. [p. 6.]. Utódja, Atilla, aki

magyar királynak nevezte magát, 434-ben lett a *Hunnia* nevű erős államalakulat feje HARSÁNYI 2005. [pp.9–11.]. Szintén a Képes krónika szerint Atilla hungár király halála után 104 évvel a hungárok másodszer jöttek ki *Szkitiából*, vagyis keletről: ebben az évben települt a *Kárpátokon* belülré egy nép, amelyet várhunnak vagy hung(v)árnak, tehát hungárnak is neveznek. Ez volt az 567-ben az ún. „kora avarok” által létrehozott szintén erős és gazdag állam, amely 580 körül Baján kagán uralma alatt a *Kárpát-térségre* kiterjesztette hatalmát. Területe a *Visztula* és az *Odera* felső medencéjére, a *Moldva [Vltava]* és *Morva* medencéjére, délen a *Száva* völgyére, le a *Dinári-hegyvidékig* és a *Dunáig*, keleten a *Nyeszter*³⁸ folyóig terjedt. Nyugati határa az *Enns*³⁹ folyón túlra nyúlt HUNNIVÁRI Z. 2011. [pp. 10–12.]. A „kora avarok” népéhez 677-ben csatlakoztak az ún. „késő avarok”. Utóbbiak voltak valójában az Atilla jogán érkező honfoglaló magyarok, akik nem magyarul beszéltek, hanem egy vagy több türk nyelvjárásban társalogtak HARSÁNYI 2005. [pp. 9–11.].

A magyarsággal kapcsolatos területi tényezők vizsgálatakor megkerülhetetlen a Hunor és Magyar (Magor) mondabeli testvérpár említése. A magyarság mai önelnevezése a „Magyar”, az ország elnevezése és az idegen nyelvek általi hungarus megnevezés egyértelműen a „Hunor” névhez nyúlik vissza. Krónikáink két jól elkülönülő részre bontják a magyarság őstörténetét: a hungárok első bevonulása Pannóniába, majd jóval később a második bejövételre. Az első bevonulás idején a hungarus név alatt a hunok értendők, a második bejövétel kapcsán már a magyarnak nevezett (magori) hunok jöttek, akiket latinul ungarusoknak (ungari) neveznek HUNNIVÁRI Z. 2008. [p. 20.]. Így a középkori magyar népesség egy helyben lévő „pannon” (fekete magyar) és egy betelepült „hun” (fehér magyar) félből állt, utóbbinak az ország többszöri visszafoglalását és megszervezését köszönhetjük. Bizánci források tanúsága szerint a hunok és az avarok egyformán beszéltek, így a hunnal együtt az avarok türknek mondott nyelvét, amely a *Kárpát-térségben* ekkor jelen lévő népesség nyelve volt, hungarusnak nevezhetjük, annak ellenére, hogy az avarok a hun beözönlések között beköltözött nép volt. Az egész beáramlás a XII. századi, *Magyarországra* történt, kun betelepedésre hasonlít, akiknek csak kisebb része jött a 896 után, a többiek régóta itt éltek és eleve magyarul beszéltek, rokonságban az itt élőkkel, sőt

³⁸ A *Nyeszter* eredeti magyar formája *Nyisztra*. Ezt a legjobban a román *Nistru* forma őrzi. Szláv alakja a *Dnyiesztr*, *Dnyesztr*, ebből alakult a magyar földrajzi irodalomban ma leginkább elterjedt *Dnyeszter*.

³⁹ Az *Enns* német névalak őseit a magyarban kell keresnünk: *Ensa* vagy *Ansza*. A formákat a mai napig legjobban a cseh és szlovák *Enža* és *Enže*, illetve a lengyel *Aniza* őrzi.

a göcsejivel, székellyel azonos nyelvjárásban. Mindez arra vall, hogy valaha mindannyian egy tömbben éltek HARSÁNYI 2005. [pp. 9–11.].

A hun származástudat mélyen gyökerező hagyománya a keleti magyarság, a székelység körében maradt élő, amelyet népdalok, balladák mind a mai napig bizonyítanak, míg a magyarság többi részének származástudatában a hun „vonal” nem jelentkezik. Ez is arra utal, hogy a mai magyarság két nagy „részből” összetevődő népelemből alakult ki, amelyet Anonymus leírásában is megtalálunk. Árpádot Atilla (Etele) nemzetségéből származónak adja meg, Pannóniával kapcsolatban írja: „Szálló hírből hallották, hogy Athila királyé volt, akinek ivadékából Álmus vezér, Árpád apja származott.” A 14. fejezetben így „idézi” Árpádot: „Ősapámé Athila igen hatalmas királyé volt a föld, amely a Duna és Tisza közt fekszik”. Kézai krónikájában viszont teljesen összefolyik a hunok, avarok és magyarok történetét. Fontos momentum, hogy a türk nyelvet beszélő hunokhoz hasonlóan az Árpádok is ismerték a türk (török) nyelvet, erre utal, hogy ismert családtagjaik „pogány” személyneveinek túlnyomó többsége türk eredetű BALÁS G. 1984. [p. 20.].

A kelta időkben, a római hódítás előtt, a *Kárpátokon* belül törzsi rendben élt a lakosság. A szkíta népek a nagycsaládtól a nemzetségen át a törzsig növekvő körökből, ún. *gurokból* vagy *gáriákból* felépült, egyfajta központi irányítású „szövetségi” államformát alkalmaztak, amelyben a nagycsaládtól kezdve minden körnek megvolt a saját feje, szervezete, gazdasága, jogai, kötelességei és világnézeti szabadsága HARSÁNYI 2005. [pp.9–11.]. A gurok földrajzi neveinkben is megvannak: egyes kutatók szerint későbbi változatuk a *Győr* és számos ilyen alaptagot tartalmazó név: *Borsogyőr*, *Diósgyőr*, *Kisgyőr*, *Szolgagyőr*, *Győröcske*, *Györe*, *Györöd*, *Győrfa*, *Gyér* stb. Czeglédi Katalin szerint a fenti „győr” elemek nem *g*, hanem *t* és *d* kezdetű nevek csoportjába tartoznak etimológiailag. Véleménye szerint a „gúr” szócsaládjába tartozik a *kör*, *ker*, *kerek*, ilyen a *Körös*, *Körös*, *Kerek*, *Kereki* stb. földrajzi név. A „győr” szócsaládjába a *gyúr*, *teker*, *tér* stb., földrajzi nevekben a *Tekeres*, *Tekerőpatak*, *Tekerő* stb. CZEGLÉDI 2014. A gúr-rendszeren alapult a hunok államszervezési tudománya is, amely törzsszövetségi rendszert nevezte a magyar történetírás kagánságnak HARSÁNYI 2005. [pp. 9–11.]. Az avarok államát is kerületekre, „kerek” egységekre osztották, innen ered a *Becskerek* településnév „kerek” névtagja. *Becskerek*⁴⁰ egy ilyen kerületi őrzőhelyet vagy annak körzetét adta. A „becs” névtag az avarok védelmi rendszerére utal: olyan kör alakú védművekkel, sáncokkal körülvett terület ahol – főképp háborús állapotok idején – az avarok

⁴⁰ *Becskerek* ma *Nagybecskerek* a *Délvidéken*, szerb neve *Zrenjanin*, korábban *Veliki Bečkerek*

értékeiket, kincseiket őrizték. Ennek a neve *becs*, innen ered számos *Becs*, *Becse* névtagú földrajzi nevünk: *Óbecse*, *Becsehely*, *Becsvölgye*, *Szamosbecs*, *Tiszabecs*, *Nagybecskerek* települések, de több várrom neve is őrzi ezt a nevet⁴¹. Sőt ez az alapja az ausztriai *Bécs* és a morvaországi *Becsva* folyó nevének is KÖRMENDI F. 2006. Hasonlóan működött *Székítia* és a dunai bolgárok, a nándorok⁴² birodalma, de több ókori terület is, annak ellenére, hogy *Mükéné*, *Kréta*, *Mezopotámia* törzsszövetségi rendszerű igazgatását királyságnak, a középkori *Skócia* hasonló rendszerét klánok szövetségének nevezik. Az állandóan terjeszkedő s ebből „erőt merítő” birodalmakkal ellentétben a törzsszövetség bukása után is megmaradt a lehetőség az újjáéledésre. A (túlélő) törzsek, nemzetségek új törzsszövetségekre léphettek s addig is meg tudtak állni a saját lábukon. Ez a rend nem termelte és kasztosította a szegényeket, mert a munkamegosztás és gondoskodás a nagycsaládi szervezetben megoldódott. Ezért a törzsszövetségi birodalmak lakói szabadok és jómódúak voltak. Vesztüket is annak köszönheték, hogy mások megkívánták a gazdagságukat, de míg elhagyott területeik rendre lepusztultak, ők a fenti kormányzati rend bevezetésével ismét gyorsan fejlődő országokat, virágzó gazdaságokat hoztak létre. A *Kárpátokon* belül egyfajta „városállamok” működtek, ezeket egy-egy törzs vagy nemzetség irányította, amelyek nagy mezőgazdasági határral, saját szellemi, ipari és kereskedelmi központokkal rendelkeztek. Ezek a törzsek változó összetételű törzsszövetségekbe szerveződtek. Római leírásokból tudjuk, hogy kétezer éve, a római megszállás idejében a megszállt területen, (de biztos nemcsak azon), már számos város állt, közülük 56 nevét a rómaiaktól tudjuk. A rómaiak a *Dunántúlon* (*Pannóniában*) és *Erdélyben* (*Dáciában*) ezt a törzsi rendet törték meg, s vezették be a latin típusú, elsősorban adószedésre épülő közigazgatást. Atilla hun királysága is törzsszövetségi rendszerben próbálta újjászervezni a szétesett római birodalmat, a meghódolt királyokat azért hagyta meg, és még a legyőzötteket is azért helyezte vissza trónjára, hogy autonóm nemzetek módjára váljanak a hun szövetségi állam tagjaivá. Atilla utódai a dunai *Bulgáriában* és a *Kárpát-medencében* is ezt a kormányzati rendet vezették be. A dunai bolgár államot már kaganátus korától elismerték, királyaik névsora az első kagánnal kezdődik. A Képes krónika szerint a magyar községek Géza

⁴¹ A *Becs* földrajzi nevek eredetét Kiss Lajos legtöbb esetben önálló személynevekre vezeti vissza, nem tüntet fel összefüggést az azonos nevek etimológiáját illetően.

⁴² A nándor népnév a névadója *Nándorfehérvár* (*Belgrád*) [*Beograd*] városának.

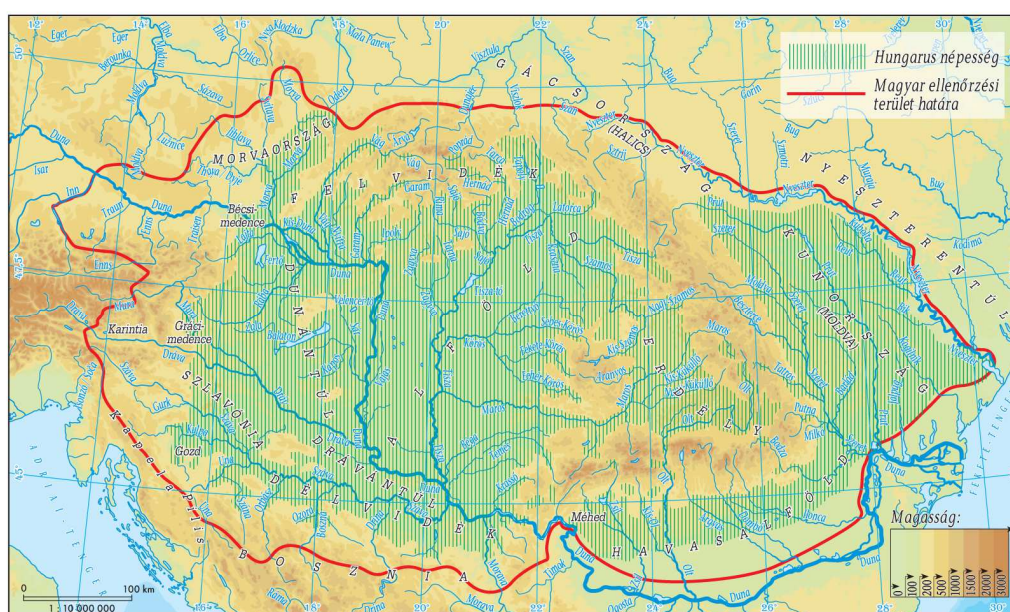
idejéig önmagukat kormányozták, maguk közül kapitányt és bírót választottak, s ha hibáztak, bármikor letehették, a méltánytalan ítéletet semmissé teheték HARSÁNYI 2005. [pp. 93–94.].

A IX. század végén újabb türk nyelvű, hungarus népesség érkezett a *Kárpátokon* belülre, ahol az akkor „gyengélkedő” magyar államiségba komoly katonai erőt öntöttek. Ez a századokkal később honfoglalásnak nevezett migráció, amelynek nyomán keleti irányból erősödött a *Kárpát-térséget* lakó hungarus népesség. Az Árpád vezetésével érkező honfoglalók új államot szerveztek: először a *Kárpát-medence* központi, síkvidéki részeit szállták meg, az ekkor többnyire lakatlan, csak az avarok által erdőirtásra és kővágásra betelepített gyér szláv lakosságú, fenyvesekkel és bükkösökkel fedett magas hegyvidékeket továbbra is telepések nélkül hagyva. A védelmet a katonailag szervezett gyepük, az ezen átvezető és a közlekedést biztosító, ellenőrzött kapuk és az ezt övező, gyéren lakott gyepüelve⁴³ biztosították. A gyepük védelmének erősítése érdekében a X–XII. században határőri feladatokat ellátó öröket, szabad kabarokat, besenyőket és a *Kárpátokon* belül évszázados múltra visszatekintő székelyeket telepítettek a külső támadásoktól veszélyeztetett vidékekre. A hungarus népesség és a türk nyelvű uralkodó réteg, a betelepült hét törzs ellenőrzése alá vont terület nyugaton *Karintia* keleti részétől a *Keleti-Alpok* lealacsonyodó nyúlványaitól, a *Gráci-medencétől* indult. Magába foglalta a *Bécsi-medencét*, felnyúlt a *Duna* mentén az *Enns*, egyes források szerint az *Inn* torkolatáig, része volt a *Morva-medence*, és a *Cseh–Morva-dombvidék* pereméig terjedt. Északon a *Kárpátok* vonulata határolta, de a gyepüelve magába foglalta az északi kárpáti előteret, és a *Visztuláig* ért. Északkeleten és keleten messze a *Nyeszter* folyón túli, a *Nyeperig* terjedő alacsony dombvidéki és mezőségi területek tartoztak hozzá. Délen a *Zágrábi-medence* a *Kis-Kapela–Nagy-Kapela* vonulatáig, illetve a *Gozd*⁴⁴ hegységig és a *Száva völgye*, egyes források szerint a *Szávától* délre fekvő dombvidéki tájak is hungarus népességűek voltak, majd a *Déli-Kárpátok* vonulata határolta, de a hungarus népesség, illetve a rokon kun és bolgár (nándor) lakosság a *Kárpátoktól* délre, egészen a *Duna völgyének* hatalmas mocsárvilágáig terjedt. Ez az uralt terület szinte maradék nélkül megegyezik az avar idők Baján kagánja által ellenőrzött területtel. Az 500 m tengerszint felett fekvő tájak, a a

⁴³ gyepüelve: gyepűn túli, katonailag ellenőrzött terület

⁴⁴ *Gozd* hegység: a *Dinári-hegyvidék*hez tartozó, a *Glina* és az *Una* folyók között fekvő, alacsony hegyvidéki kistáj. Neve *Gozd* (horvátul *Gvozđ*) településtől származik, amely ma *Horvátország* területén fekszik. Ennek közelében zajlott le 1097-ben az a csata, amelyben Könyves Kálmán magyar király legyőzte a Svačić Péter vezette, a magyar hatalom ellen fellázadt, horvát sereget. A csatában Péter, a horvátok által elűzött Álmos herceg ellenében választott király is életét vesztette. Az ő emlékére nevezik azóta a *Gozd* hegységet *Péter-hegység*nek, horvátul *Petrova Gora*-nak.

nagyobb hegyi medencéket kivéve, gyéren lakottak vagy lakatlanok maradtak. Az összefüggő erdőtakaró és a zordabb hegyvidéki éghajlat nem kedvezett a gabonafélék termelésének, e területek a peremeken a gyeplős részek, a hegységkereten belül a bányászat, a vadászat és a fakitermelés terepei maradtak. A földművelésre kevésbé alkalmas területek főképpen, ha a peremi tájakon feküdtek, szintén gyéren lakott gyeplős területek voltak. Ennek a határzónának benépesülése csak a XIII. század végére érte el az alacsonyabban fekvő belső területek szintjét.

9. ábra: A hungarus népesség területi kiterjedése a IX. században
(mai vízrajz, szerk.: Faragó Imre)

A X. századra egységesen magyar nyelvűvé vált hun–avar–türk gyökerű hungarus népesség a sík- és dombvidéki tájakat teljesen belakta, magába olvasztotta a rokon népeket, kabarokat, besenyőket, így a Kárpátokon belül fekvő terület egységesen magyar nyelvű lett. Fogalma a nyugati népek nyelveiben továbbra is a hun népnévvel jellemzett terület maradt, a később Magyarország⁴⁵ jelentésű *Hungary*, *Hongrie*, *Ungheria*, *Ungarn*, *Hungria*, *Hongarije* stb. nevek ezt mutatják.

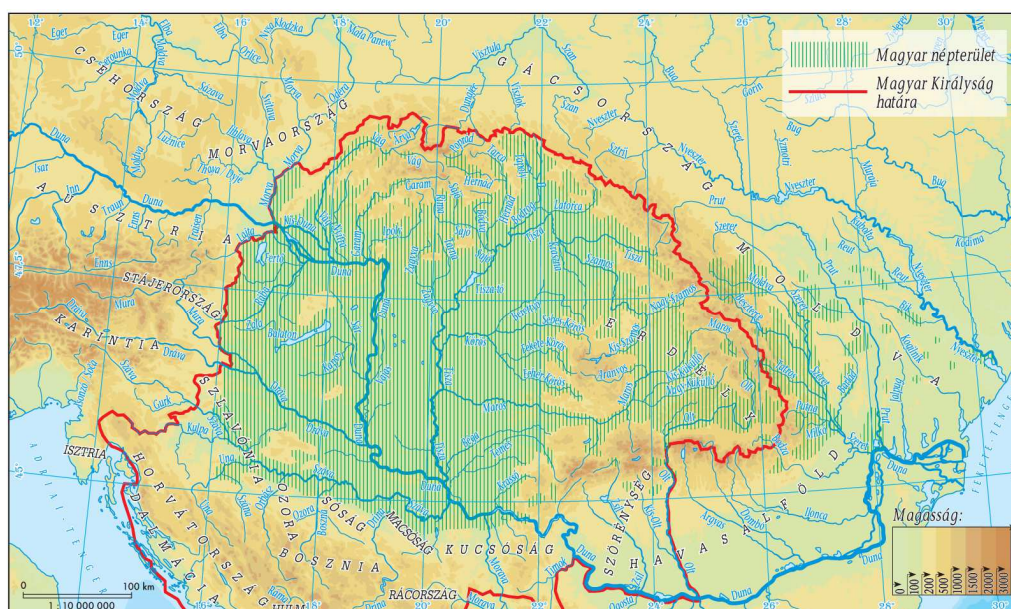
⁴⁵ A felsorolt nevek mindig *Hungáriát* jelölték, vagyis a 'hunok országát'. Középkori adataink szerint a *Magyarország* név írásban elsőként a XV. században jelent meg. A legtöbb nép közös gyökérből, az ugor vagy ogur nevekkel hozza kapcsolatba a magyar nevet. Ez nyelvészeti szempontból igazolható is. Összetartoznak a középkorban használt latin *Ungarus*, *Ungaria*, *Hungarus*, *Hungaria* megnevezések töve, ha a latin és görög képzőket elhagyjuk. A latin formát vette át a

A X–XI. század fordulóján létrejött feudális berendezkedésű *Magyar Királyság* területe hamar túlnyúlt a gyepűn és azt a területet jelentette, amelyre illetve amelynek népességére a magyar király ki tudta terjeszteni joghatóságát vagy ahol ennek a joghatóságnak érvényt tudott szerezni. Annak ellenére, hogy a hungarus népesség száma a hun időktől, tehát a 400-as évektől folyamatosan külső betelepülőkkel növekedett, az általuk benépesített terület nagysága folyamatosan csökkent, ami leglátványosabban nyugaton következett be. Amikor Árpád honfoglalói a *Kárpátokon* belülrre érkeztek, a nyugati hungarus területek, a *Gráci-medence*, *Karintia* és a *Cseh–Morva-dombvidék* már jelentős mértékben német és szláv lakossággal töltődtek fel, fokozatosan kiszorítva a magyar nyelvű népességet. A németek és nyugati szláv népesség lakta területeken államok szerveződtek, ezért az Árpád-utód vezérek, majd az Árpád-házi királyok hatalma nyugaton előbb csak a *Bécsi-medence* és a *Morva* folyó jobb partjának szélesebb sávjára terjedt ki, majd 1043 után már a *Lajta* és a *Morva* folyó adta a határt. A IX–X. században a mai *Szlovénia* egész területe is *Magyarország* részét képezte – a mai *Ausztria* és *Csehország* keleti felével együtt, így a *Száva* völgye *Magyarország* része volt egészen a folyó *Alpokban* fekvő forrásvidékéig. Később a határ a magyarság rovására eltolódott, de a történelmi *Szlavónia* egész vidéke – *Zágráb*, *Varasd*, *Körös* vármegyék és a *Szávától* délre *Orbász*, *Dubica* és *Szana* vármegyék, a *Túrmezővel* és a *Kulpa* völgyével együtt –, mindig is magyar terület maradt DÉLVIDÉKI S. 2012. Nagyjából ekkortól beszélhetünk a mai fogalmainkat közelítő országhatárról, bár ez még továbbra is „ellenőrzési terület” határvonalaként működött az elkövetkező századokban.

Becsült népességi adataink és a települések első okleveles említése alapján rajzolható meg a magyar népesség középkori településterülete, amely szoros összefüggésben van a földrajzi részletek, így a települések nevének nyelviségével is. A magyar névanyag az egyes tájak etnikai átalakulása következtében a XII. századtól indult lassú pusztulásnak. A nyugati területeket, a *Gráci-medencét*, a *Bécsi-medencét* és a *Morva-medencét* ekkorra már bekebelezte a német nyelvterület, de az ország más részeinek népessége a XV. század végéig jórészt magyar maradt. A *Magyar Királyság* népessége a XV. század végén, ekkor már csak a *Kárpátokon* belüli és a *Száván* inneni területekről van szó, kb. 4 millió főt tett ki. Ez a népesség etnikai tekintetben, a kisebb, nem magyar szigeteket leszámítva (*Királyföld*, *Szepesség*, *Beszterce vidéke* stb.) jórészt magyar volt. Délvidéki S. Atilla szerint a XII–XIV.

normann vezetésű *Anglia* nyelve: *Hungary*. A hunok neve: unni, hunni, Hunnen, huns, hunnerne, gunni. *Magyarország* neve: *Ungria*, *Hungary*, *Ungarn*, *Ungaria*, *Hungría*, *Vengrija*.

században a népesség összlakosságon belüli aránya 90%-ban magyar volt, ez a XVI. század elejére csökkent 80%-ra. Kutatásai szerint alig volt olyan ország Európában, amelyik ennyire egyöntetű lakossággal rendelkezett volna DÉLVIDÉKI S. 2011. Szabó István⁴⁶ számításai szerint, az össznépességnek 75 %-a volt magyar, de a nem magyar lakosság szórtan, a magyarsággal együtt élt, nagyobb különálló foltok csak a már említett, erdélyi és felvidéki szász területek voltak. Utóbbiak is jórészt városok, amelyek környezetének falusi népessége jobbra magyar, illetve a *Felvidéken* ekkor már vegyes, magyar és szláv volt. Így a *Kárpátok* és a *Száva*, valamint a *Dinári-hegyvidék*, nyugaton az *Alpok* pereme által bezárt területen a középkorban folyamatos magyar etnikai jelenlét és ennek következtében magyar földrajzinév-adás volt jellemző.

10. ábra: A magyar népterület kiterjedése a XIV. század elején
(a vízrajz a mai állapotokat mutatja, szerk.: Faragó Imre)

Ezen a területen az említett magasan fekvő tájakat leszámítva elsődleges névanyagként a magyart kell tekintenünk, de tény hogy a más népekkel már ekkor betelepített területeken és a magasabb régiókban idegen nyelvi hatások is alakították a földrajzi neveket.

⁴⁶ Szabó István (1898–1969) történész, levéltáros. A magyar agrár-, parasztság- és településtörténet jelentős kutatója. Kutatásaiban elsősorban a középkor és a kora újkor időszakát vizsgálta. Agrártörténeti munkássága iskolateremtő. 1949–1950-ben a Debreceni Egyetem (akkor Kossuth Lajos Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Kar dékánja volt.

Bár a magyar etnikum által benépesített terület a XIV. századig a betelepítéseken kívül is tovább szűkült, a népterület komoly kiterjedést mutatott. Legkomolyabban a *Felvidék* és a *Dunántúl* nyugati peremén a huszita háborúk következményeként történt nagy területen magyar népességpusztulás. A *Morva-medencében*, a *Kis-Kárpátok* nyugati oldalában a *Hegyentúlon*, az *Órvidéken* ebben az időszakban cserélődött ki a népesség és váltott szlávra, illetve németre. Ezzel a magyarság nyugati jelenléte jelentősen tovább szűkült. Az itt kialakult névanyag hamar archaizálódott, feljegyzések hiányában el is tűnt. Emlékét már csak néhány tucatnyi szláv vagy német formáláson átesett alak őrzi. Szintén a XIV. századra változott át a *Keleti-Kárpátokon* túli *Moldva* területének etnikai állapota. Ebben a században a földbirtokos népesség még magyar nyelvű és katolikus, a jobbágyság viszont már román nyelvű és ortodox vallású volt. Így a korábban kun és magyar népességű hatalmas terület, a *Kárpátoktól* a *Nyeszter* folyóig a XV. századra román nyelvűvé vált, a földrajzinév-anyag magyar alapokon erős románosodáson esett át. Itt román nevek ezrei őrzik az archaikus magyar névformákat, amelyeket azonban a másodlagos román név javarészt elfedett a későbbi magyar vizsgálatok elől. Írás hiányában sok név e területen román „alapnévként” jelentkezett a későbbiekben.

A legnagyobb területet érintő, leggyökeresebb etnikai átalakulás a XV. század közepétől, a *Kárpát-térség* déli területein indult meg. A *Zágrábi-medencében* és tágabb környezetében, a korabeli magyarban *Tótország*nak, más néven *Szlavóniának* nevezett magyar tartományban⁴⁷ az őslakosság nagy részét elsöprő szultáni hadak megérkeztéig nem horvátok laktak; hanem a vezérek korában már ott lakó magyarok, és a jellegzetes kajkáv (kajkavština)⁴⁸ beszédű szlavónok, mai szóval szlovének (slovinci) éltek. Ezeket a drávántúli magyarság hol vendnek, hol pedig – a többi hazai szlávval együtt – tótnak nevezte. A XI. században még *Krajna* egész déli vidéke is *Magyarország* és így *Szlavónia* része volt, amelyet csak 1135 és 1172 között hódítottak el a bajor (visnyegorszkai) határőrgrófok DÉLVIDÉKI S. 2012. A tót (szlovén) lakosság a török elől a *Drávántúlról* nem elsősorban a magyar *Dunántúlra* menekült, hanem az *Ausztriához* tartozó, de akkor még elsősorban tótok lakta, *Stájerországba* és *Krajnába*, elmozdítva ezzel észak felé a szláv–német

⁴⁷ *Szlavóniát* ugyanúgy a király által kinevezett bán kormányozta, ahogy a vajda *Erdélyt*. Mindkét „tartomány” valójában a *Magyar Királyság* társországaként működött a török berendezkedésig.

⁴⁸ Kajkáv (kaj) nyelvjárás: egyike a horvát nyelvjárásoknak. Elnevezése, a „kaj?” = „mi?” jelentésű kérdő névmásból ered. E kérdőszó eltéréseivel különböztetik meg a horvát nyelv egyes nyelvjárásait: kaj, ča, što nyelvjárások néven. A horvát kaj nyelvjárás hasonlít legjobban a szlovén nyelvre, ez volt a középkori Horvátország leginkább használt nyelvjárása, és ez volt a *Magyarország* társországaként működő *Horvát Királyság* hivatalos nyelve. Utóbbi politikai okokból változott meg, s lett hivatalossá a jugoszláv időkben a što nyelvjárás.

nyelvhatárt. A horvátok *Szlavóniába* kis kivétellel csak az 1493-ban bekövetkezett korbáviai vereségük⁴⁹ után érkeztek – a Kapeláktól *Ragúzáig* [*Dubrovnik*] terjedő – *Horvátországból*, az egész térséget hódoltató törökök és hozzájuk csatlakozó szerbek, románok, bunyevácok és bosnyákok elől menekülve DÉLVIDÉKI S. 2012. 1389 és 1689 között a szerbség zöme az oszmán hódítók csatlósaként, a török haderő részeként érkezett *Magyarországra*, pusztítva a déli magyar, horvát–szlavón, és szlovén–stájer határ menti vidékeket. Szintén a szerbek adták a török helyőrségek tekintélyes hányadát a hódoltsági területeken; rabolva, égetve, gyilkolva a helyi magyar és szlovén lakosságot. Így, a török előtt járó-menekülő, majd főleg a törökkel együtt megszállóként érkező szerbek folyamatos betelepítése miatt a XV. századtól a déli, egykori *Szlavónia* területét és a tőle keletre fekvő *Drávántúl*, *Bácsság*, és *Temesköz* területét egyre inkább szerb lakosságúnak tekintették. A kétszáz éves török háborúk (1521–1718) szinte teljesen elsöpörték a *Drávántúl* magyarságát, magyar földrajzi neveit és részben a tótságát is. A magyar földbirtokosok és jobbágyok tömegesen menekültek vagy estek el a véres harcokban és a rajtaütésszerű „rácjárások”-ban. Mindezek hatására először csak a *Szávától* délre eső részeket, majd a XVI. század végétől már az egész történelmi *Szlavóniát* is *Horvátországnak* kezdték nevezni, s *Szlavónia* fogalma egyre inkább *Pozsegától* [*Požega*] keletre, a *Dunáig* helyeződött át DÉLVIDÉKI S. 2012. Ehhez hasonló sorsra jutott az ország déli megyéiben korábban zárt tömböt alkotó magyar települések is. A szerb nyomás hatására ezek elpusztultak, helyüket az ebben fő szerepet játszó Cserni Jován⁵⁰ szerb martalócai foglalták el. A középkorban az egész történelmi *Délvidék*, *Szabadkától* le a *Száváig*, *Erdélytől* egészen a *Pozsegai-havasokig* egységes színmagyar tömb volt, de még a nándorfehérvári végeken is jelentős volt a magyar falvak száma. A macsósági *Cser* hegységben a mai napig áll

⁴⁹ *Korbava*, *Korbávia*, latinul *Corbavia*, horvátul *Krbva*. Kisváros *Dalmácia* északi részén, az azonos nevű folyócska mentén, amely 1185-től 1460-ig püspöki székhely volt. A kiegyezés utáni közigazgatási felosztás szerint *Lika-Korbava vármegye* területén feküdt. *Korbávia* mellett, a *Korbáviai-mezőn* (horvátul *Krbavska bitka*) zajlott le 1493. IX. 9-én az a csata, amelynek során Derencsényi Imre horvát bán seregét a török (bosnyák) akindzsik teljesen megsemmisítették, s elesett a szlavón-magyar nemesség színe-java, valamint több mint 10 000 katona. Ez az ütközet megpecsételte *Szlavónia* sorsát, egyfajta „szlavón Mohács” vagy „szlavón Rigómező” esemény volt.

⁵⁰ Cserni Jován (?1492–1527) szerb felkelővezér. Neve magyarul Fekete Iván. A „fekete” nevet onnan kaphatta, hogy állítólag a halántékától egy hatalmas fekete anyajegy húzódott le a testén. Habsburg Ferdinánd 1527-ben Fekete Ivánt „Rácország despotájává” tette, neki ígérte a dél-magyarországi szlávok feletti uralmat. Így Fekete Iván önmagát cárnak tekintve, véres harcokkal *Szabadkáig* jutott, ott udvartartást rendezett be, a környék már amúgy is megritkult és halálra sebzett magyar lakosságát elüldözte, valóságos fejedelemséget hozva létre. Így az akkor már a *Délvidéken* jelentős számban letelepedett szerb félkatonai elemek a korábbi évek török betörései miatt menekülni kényszerült délvidéki nemességet, akik régi birtokaira visszatérni szándékoztak, nem engedték visszatérni. A „cár” a magyarok birtokait szétosztotta alattvalói között és megindult az a 200 évig tartó véres „lakosságcsere”, amelynek az addig színmagyar *Délvidék* javarészt szerbbé válását jelentette.

Tekerősfalva [*Tekeriš* / *Текерииш*], de itt van *Végdebrecen* [*Debrc* / *Дебруц*], *Végszendrő* [*Smederovo* / *Смедерево*], *Barancs* [*Braničevo* / *Браничево*], *Fejérvő* [*Baljevac* / *Баљевац*] és *Drinavár* [*Loznica* / *Лозница*] is. Ezt a Száván túli térséget sokáig *Túlsó-Szerémség*nek is nevezték, székhelye *Macsókő* [*Valjevo* / *Ваљево*] volt, de jelentős helysége volt *Fölsővábna* [*Suvodanje* / *Суводање*] is. *Macsókőről* kapta e vidék a *Macsóság* nevet is, de közismertek voltak abban az időben olyan tájnevek is, mint *Cseralja* [*Pocerina*], *Tomlamellék* [*Tamnava*], *Barancsság* [*Braničevo*] és *Kucsóság* [*Kučevo*] DÉLVIDÉKI S. 2011. Ez a gyökeres etnikai átalakulás, a délvidéki részek magyarságának pusztulása a földrajzinév-anyagot is alapjaiban módosította. A magyar névanyag háttérbe szorult, helyét a belőle kinövő, átalakult, szlávósodott nevek tömege vette át. Ez az átalakulás olyan jelentős mértékű volt, hogy a nevek nagy részénél a XIX. századi magyar tudományos élet a délszláv formákat tekintette elsődleges névnek. Ez lett az első terület, ahol a több évszázados múltra visszatekintő, egykoron lejegyzett, tehát írásos dokumentumokkal igazolható, magyar földrajzinév-anyag archaizálódott.

A vezérek korában még hungarus népességű *Havasalföldet*, majd *Moldvát* elfoglaló román nyelvű lakosság a XIII. századtól egyre erősödően áramlott a *Kárpátokon* belülré. Ez a mozgás a XVI. századig elsősorban a magashegységi mezők és polyánák⁵¹ addig lakatlan területeinek benépesítését jelentette. Ez a román népesség a XVI. századtól egyre inkább a háborúk és népiirtások, a török és tatár betörések áldozatául esett korábban magyar lakta területekre áramlott. Betelepedésük a XVII. századtól egyre gyorsult, s már a termékeny és korábban magyar lakta folyó völgyeket és dombvidékeket érintette. *Erdélyben* a magyar falvakat Giorgio Basta⁵² magyar népiirtása több hullámban 1598–1604 között, Horea, Cloșca és Crișan⁵³ lázadóinak magyarok

⁵¹ A „poly”, „póly” gyök alapjelentése ’takarás, beburkolás’, ez az alapja a gabonaszemet takaró, burkoló polyva szavunknak. Értelmét tekintve a polyán vagy poján kapcsolatban van a szintén takarás alapjelentésű „mez” gyökkel, amely a mező szavunk alapja. A „polyán”, „poján”, „polyána”, „pojána”, „pojen”, „polán” köznévi jelentése ’mező’, ’havasi rét’, illetve néha ’hegynyereg’ MAÁ CZ 1955. A „poľana” szlovák szó is, jelentése ’tisztás’, jelen van a délszláv nyelvekben „polje” formában, jelentése ’mező’, nagyobb méretét jelöli a „poljana” = ’mezőség’, de megvan a románban is, „poiană” alakban, jelentése ’tisztás’. A *Polyána* a *Felvidéken* hegységnevvé is vált, a táj névadója legmagasabb pontja, az 1459 m magas *Polyána*.

⁵² Giorgio Basta (1550–1607) német-római császári hadvezér. 1598-ban a császár megbízottjaként *Erdélybe* ment a Báthory Zsigmond lemondását követő zavarok lecsillapítására. 1599-ben a fejedelemségre törekvő fiatal Báthory András bíborost megölette. 1601-ben Mihály havasalföldi vajdával megverte Báthory Zsigmond seregét, később megölette Mihály vajdát is, s a maga kezébe ragadta az uralmat. Kegyetlenkedéseinek Bocskai István felkelése vetett véget 1604-ben. 1606-ban a zsitvatoroki béke megkötése után visszavonult. Basta felismerte *Erdély* fontosságát a Habsburgok hatalmára nézve, s azt német kolóniává akarta átalakítani. Erre vonatkozó tervét egy emlékiratában dolgozta ki.

⁵³ Vasile Horea, Ion Cloșca és Gheorghe Crișan: 1784-ben vallási színezetű, magyarellenes román parasztfelkelés három, a bécsi udvar által hallgatólagosan támogatott vezetője. Lázadásuk 25–30 ezer román parasztot mozgatott meg.

elleni vérfürdői 1784-ben, Avram Iancu⁵⁴ felkelőinek magyar mészárlásai 1848 őszen tovább pusztította. Ezek következtében a románság egyre inkább ellepte az egykor magyarok lakta völgyek és dombhátak falvait, illetve a 800–1000 m felett fekvő területeken irtványtelepeket hozott létre, s így egyre összefüggőbb területeket vett birtokba. A XIII. századtól *Fogaras*, a XV. századtól *Hunyad*, *Krassó-Szörény*, a XVI. századtól *Beszterce* és *Naszód*, a XVII. századtól *Bihar*, a XVIII. századtól már az *Erdélyi-Mezőség* dombvidéki területein és a magasabb régiók völgyeiben is élt. Utóbbi terület esetében a XIX. században jelentősen hozzájárult a románosodáshoz az ortodox egyház és a *Kárpátokon* túli román bankok földbérlet és kölcsönnyújtási szerepe, amelyet a román nyelvű ortodox vallású népesség anyagi gyarapodása és etnikai térnyerésének elősegítésére indítottak. Ebben az időben az anyagi megmaradás érdekében sok magyar család kollektíven cserélt vallást és állt át a román ortodox egyházba, gyorsítva ezzel az asszimilációt.

A *Felvidéken*, a XVI. századi török előretörés következtében a magyar nyelvhatár, az *Alföldről* és a *Dunántúlról* az észak felé menekülő, zömében magyar népesség átköltözésével északabbra tolódott, majd a török kiűzése után erőteljesen déli irányban mozdult el. Az északról dél felé vonuló szlovákok a megritkult lakosságú magyar falvak sorát hódították el a *Kisalföld* északi peremén, a *Mátyusföldön*, a *Vág*, *Garam*, *Nyitra* középső völgyében és a környező alacsonyabb hegyvidéki tájakon, a *Rima*, *Sajó*, *Hernád* völgyében, *Sáros* és *Zemplén* domb- és alacsony hegyvidéki tájain, valamint az *Alföld* északkeleti peremén, a *Latorca* és az *Ung* mentén. Eközben a XVI. századtól jelentős szláv beáramlás volt *Morvaország* és *Szilézia* területéről, később *Galícia* irányából. Így a XVI–XVII. század fordulójától jellemző folyamat, hogy az addig zömében magyarok lakta völgyek és medencék, az *Alföld* felé irányuló magyar elvándorlás miatt, egyre inkább szlovák lakossággal töltődtek fel. Ugyanakkor itt is telepesfalvak sora jött létre a 800–1000 m feletti területeken⁵⁵, s vált így a *Felvidék* középső és északi része szlovák, *Kárpátalja* hegyvidéki területe ruszin többségűvé. Ezekkel az etnikai folyamatokkal a

Ez volt az első erdélyi magyarellenes román terrorhadjárat *Zaránd*, *Hunyad* és *Alsó-Fehér vármegye* területén, valamint a *Maros* középső völgyében, amelynek során 389 magyar falut égettek fel, sokuk teljes lakosságát kiirtották.

⁵⁴ Avram Iancu (1824–1872) román jogász, az erdélyi császárhű, magyarellenes felkelés vezetője 1848–49-ben. 1848 júliusában a román csapatok irtóhadjáratba kezdtek a katonailag védtelen magyar települések ellen. Leghírhedtebb népi társaság a zalatnai és nagyenyedi magyarok lemészárlása volt. Avram Iancu a szabadságharc után a császári csapatok néhány napra letartóztatták, majd elengedték. Írásait cenzúrázták, magát felügyelet alatt tartották, de felelősségre vonás nem történt. 1852-ben ismét letartóztatták, néhány nap múlva kiengedték. Élete utolsó éveit alkoholista csavargóként az *Erdélyi-érchegységben* kóborolva töltötte.

⁵⁵ Ezekből a betelepítésekből még a mai *Magyarország* területére is „jutott”: a *Mátra* 800 m felett fekvő kis falvai, *Mátraszentimre*, *Mátraszentlászló* és *Mátraszentiván* szlovák hegyi telepekként keztek életüket a XVIII. század elején. Hasonlóan jött létre a *Bükkben* *Répáshuta* és a *Tokaji-hegységben* *Háromhuta* is.

XVIII. század elejére a magyar népesség területileg és létszámban is kisebbségbe került az egykoron általa benépesített területeken. A magyar birtokos nemesség e területen sok esetben a török elől menekülő népeknek adott menedéket. Ennek következményeként nyomultak előre a délről a török elől futó horvátok ékei *Zala*, *Vas* és *Sopron* vármegyék nyugati szélein *Pozsonyig*, a szerbeké a *Duna mentén Szentendrőig*, a románoké az *Alföld* keleti pereméig.

A megmaradt magyarság ösztönösen igyekezett benépesíteni az ország termékeny síkságait, ezért a *Kárpát-térség* központi területe felé áramlott. Így eredeti települési területének erősen csökkent a magyar jellege, és a nyelvhatár több helyen komolyan betöredezett. A XVII. századra az addig egységes magyar etnikai tömb kettévált egy nyugati a *Kisalföld–Dunántúl–Alföld* és peremén lévő nagyobb, és az *Erdély középső* és keleti részén lévő kisebb tömbre. A két terület között a magyarság egyre jobban szórványosodott, és végeredményben a *Biharerdőben* és az *Erdélyi-Mezőségen* megtelepedő románság választotta el egymástól a két nagy magyar ajkú tömböt. A déli területeken a magyarság aránya nagymértékben csökkent, *Szlavóniából* gyakorlatilag eltűnt, a *Bácska*⁵⁶ déli részén és a *Temesközben* kisebbségbe szorult. Egykori falvai jórészt szerb és román nyelvűvé váltak. Rákóczi függetlenségi kísérlete után a magyar népesség száma egyenletes növekedésnek indult, aránya egy ideig mégis tovább csökkent. Ezt a Habsburgok telepítési politikája okozta. A gyarmatként kezelt országban a magyarság beolvasztása lett a cél. Ennek megvalósítása érdekében császárhű, katolikus németek betelepítése indult meg, főképpen Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) uralkodása alatt. A nagy kedvezményekkel meghirdetett, szervezett állami toborzások során elsősorban a *Bácskába* és *Temesközbe*, *Baranya* és *Tolna* vármegyébe, a *Bakony* és a *Vértes* vidékére, *Buda* és *Pest* környékére, valamint a városokba *Európa* német lakta területeiről mintegy 400 000 német nemzetiségűt telepítettek be. Előtte mindenkor gondosan megtisztították a terepet a török hódoltság megpróbáltatásait túlélő magyaroktól.

A török elleni háborúk és a török hódoltság időszakának lélekszám-változását az 1715-ben és 1720-ban végrehajtott országos adóösszeírás adatai alapján elsőként Acsády Ignác⁵⁷ számolta össze. Eredményei szerint az ország

⁵⁶ A *Bácska* eredeti magyar alakja *Bácsság*. Névadója *Bács* vára. A *Bácska* név a délszlávból került „vissza” a magyarba a XVIII. század folyamán.

⁵⁷ Acsády Ignác (1845–1906) történész. Eredeti neve Adler Ignác. A pesti egyetem jogi karán végzett. Fő műve a „Magyarország mezőgazdaságának története” és „A magyar jobbágyság története”. Legismertebb munkája a kor

népessége 2 500 000 főre csökkent. Később ezt a számot többen felülbírálták és megállapították, hogy az adatok hiányosságai miatt Acsády számítása téves. Legfrissebb ismereteink szerint az ország népessége a török hódoltság végén éppúgy 4 000 000 volt, mint a török időszak előtt. Kiesett azonban kétszáz év természetes szaporulata, amelyben a magyarság aránya szenvedte el a legnagyobb visszaesést. Így 1700 után egy etnikailag erősen átalakult ország képe jelent meg. Ha a népességszám nem csökkent is 1500 óta, annál inkább megváltozott nemzetiségi összetétele. A népességből már csak 1 850 000 volt magyar, így arányuk az összlakosságon belül 46%-osra csökkent. Emiatt a magyarság vesztesége az elmaradt természetes szaporulatot nem számítva, is elérte az egymillió főt. A népesség ily nagyarányú kicserélődése a földrajzinév-adásban is komoly átalakulást hozott. Nemcsak az új települések, hanem a korábban magyar lakosságúak is, nevükben nyelvi váltáson estek át, illetve addig jellemzően magyar nevű tájak és vizek kaptak a közbeszédben idegen nyelvi használatú, illetőleg idegen nyelvű névalakot. A földrajzi részletek jelentős körében az addigi magyar névre ráakódott a részben a magyarból eredő idegen nyelvi használatú névanyag: *Kócs-hegységből Chocs, Madarásból Ptácsnik, Széplestől Cibles, Kenyéri-havasokból Kudzsíri-havasok* stb., de előfordult merőben új idegen nevek létrejötte: *Béli-havasok* helyett *Kodru-Moma, Tarcal-hegység* helyett *Fruška Gora* stb. is. Mind a *Részek, Erdély* és a *Felvidék* esetében jellemzően azon hegyvidéki tájak neve változott át a közhasználatban magyarról idegen nyelvűre, ahol a nem magyar lakosság a XVI–XVIII. század folyamán többségbe került, s így a magyar nyelvű névhasználat minimálissá vált, de a románok lakta vidékeken a magyar már ekkor sok helyütt teljesen kiszorult.

Magyar földrajzinév-anyaggal a *Kárpátoktól* keletre fekvő tájakon is bőséggel találkozunk. Ez jórészt a *Csángóföld* területe, amely ma az egyetlen *Kárpátokon* kívül fekvő, jelentős számban magyar népesség lakta terület⁵⁸. Minden bizonnyal már jóval Árpád népének beköltözése előtt jelentős magyar lakossága volt e keleti területeknek. Sok magyar történész egybehangzó véleménye, hogy a *Prut* és a *Szeret*, folyók között fekvő egykori *Kunország* (*Kumánia*), keletebbre a *Nyeszterig* – a korábbi és mai *Moldva* területe – javarészt magyar lakosságú volt. E szerint a csángók nem „elcsángáltak”,

szellemét tükröző, „A Magyar Birodalom története”, amely a „magyar nemzet történetírójává” avatta, de amely művét dogmatikai oldalról erősen támadták.

⁵⁸ Keleti magyarság, moldvai csángók: a magyar szóhasználat szerint, *Moldvában* élő magyar nyelvű népcsoport tagjai, akik vallási szempontból a moldvai katolikus lakosság részét alkotják. A magyarul is tudó moldvaiak száma ma kb. 65 000, ami a moldvai katolikusoknak csak 26%-a. A moldvai román anyanyelvű katolikusok jó részének ősei szintén az egykori magyar lakosság között keresendők. Nyelvváltásuk oka a román egyház és nyelvpolitika XIX–XX. századi románosításának eredménye.

hanem eredetileg is itt éltek, magyarul beszéltek és a későbbi – *Kárpátokon* belülről jövő – székely kiáramlással nyelvileg és népileg erősödtek. Ez a megállapításunk nem egyezik a mai akadémiai magyar történettudomány álláspontjával. A kettős honfoglalás-elmélet szerint a VI. században már biztosan éltek itt magyarok. Később, az Árpád-korban, a magyar közösségeket erősítette az ide telepített magyar gyepűörök serege, ők újabb településeket hoztak létre. A települések között legismertebb *Csöbörcsök* [*Ciuburciu*], amely messze keleten a *Nyeszter* folyó mellett fekszik. A nagyon gyér feljegyzések tanúskodnak néhány város, *Nyeszterfehérvár* [*Bilhorod Dnyisztrovszkij / Білгород-Дністровський*], *Kilia* [*Kilija/Kілія*], *Őrhely* (*Várhely*) [*Orhei*], *Kisjenő* [*Chişinău*] magyar vonatkozásairól. Az elszigetelődés sokáig megőrizte *Csöbörcsök* magyar lakosságát. Zöld Péter⁵⁹ a XVIII. század derekán ebben a *Nyeszter* melletti faluban még magyarul beszélő lakosokat térített vissza az ortodox keleti kereszténységről katolikus hitre, ahol a XX. század elején halt ki az utolsó magyarul is tudó generáció. *Nyeszterfehérvárott* az idősebbek között még az 1970-es években is találtak olyanokat, akik törten beszéltek magyarul. Ma a legnagyobb számban magyar lakosságú moldvai falvak a romániai *Bákó* (románul *Bacău*) megyében vannak, így a magyar földrajzinév-használat, főképpen románból a magyarba visszakerült másodlagos nevek formájában is e területre szűkülve maradt meg.

⁵⁹ Zöld Péter (1727–1795) római katolikus pap. *Madéfalván* született, az 1764. évi kényszersorozások elleni székely tiltakozás egyik vezetője volt. A madéfalvi vérengzés után bebörtönözték, *Moldvába* szökött, és *Csángóföldön* telepedett le. A csángókról készült írásai a moldvai magyarokról szóló első ismertetőknél számítanak. Időközben amnesztiát kapott, majd hazatért és *Csíkrákoson* lett plébános, itt is halt meg.

3. A MAGYAR FÖLDRAJZINÉV-ADÁS NYELVI ALAPJAI

Az emberi nyelv létrejöttét onnan számíthatjuk, amikor a tudat közbeiktatásával az ember közölni akart valamit, és azt úgy tette, hogy a valóság valamely tulajdonságát lemásolta, utánozta. E tulajdonságok alkalmasak voltak arra, hogy a nyelv három alapvető megnyilvánulási módja, a *beszéd*, az *írás*, és a *tánc* megszülessen. Az egyik környezeti tényező, amely az emberi életre legnagyobb hatást gyakorolta a víz volt, így ennek tulajdonságai, hangja, alakja, mozgása motiválta legjobban az emberi hangképzés alakulását. A víz hangját az ember a saját hangjával, a vízmeder alakját karmolással, véséssel, a víz mozgását pedig saját mozgásával, a táncsal utánozta. A lemásolt hang, alak, mozgás pedig akár teljes, lezárt közlést tartalmazhatott egy-egy tényállásról, s egyben kifejezhette a beszélő állásfoglalását, magatartását a közölt valóságra vonatkozólag, és a beszélőnek azt a szándékát is tükrözte, hogy a hallgatónál a kívánt hatást érje el velük. A kommunikáció megszületésének a maga tulajdonságaival a víz szolgált alapul. Közéjük tartozik eleinknek az a felismerése, hogy az ember, az állat és a növény ugyanúgy élők és teremtmények, mint a víz. Tudatukban ők maguk, vagyis az ember, az állat és a növény a víz mintájára születtek, következképp elnevezésük a vízből kiindulva lehetséges. A nyelv is teremtmény, és ha mozgásban van, akkor élő. A víz, az ember és a nyelv tehát egymással összetartozó teremtmények, így teremtmény a víz, az ember és az emberi nyelv is. A nyelv megszületését a víz indukálta, szükségessé pedig az emberi tudat kialakulása és fejlődése tette. A víz, az ember és a nyelv egymást feltételező teremtmények, mert víz nélkül nincs élet, nincs ember, nyelv pedig nincs se ember, se víz nélkül. Ezért a legelső nyelvi közlések a víz hangjainak utánzásán alapuló mondatszók lehettek CZEGLÉDI 2007. [pp. 40–41.].

3.1. A beszéd

Az egyik legalapvetőbb emberi kommunikáció a beszéd. Mindaddig, amíg nem alakult ki, a földrajzinév-adás és használat sem volt lehetséges. A beszéd alapját a *beszédhangok* képezik. A *hang* a beszéd legkisebb, tovább nem osztható egysége, amelyeket a hangképző szervekkel hozunk létre. Az emberi testnek azokat a szerveit, amelyek a beszéd hangjait létrehozzák vagy módosítják, együttesen hangképző (beszélő) szerveknek nevezzük. A beszéd hangjait általában kilégzéssel képezzük. A levegő a tüdőből elindulva a légcsőn

keresztül a gégefőnél találkozik a hangszalagokkal, amelyeket a két kannaporc állít a hangképzéshez éppen szükséges helyzetbe. A toldalékcső rezonátorként módosítja a gégefőben keletkező hangot, és a mássalhangzók képzésekor zörejeket hoz létre, így hangforrásként működik. A garat a gége folytatása, a száj- és orrüreg pedig a garat folytatása. A garat- és orrüreg rezonátorként működik. A szájüregnek több része van: a tulajdonképpeni szájüreg (a fogak mögött) és a pitvar (a fogak előtt). Ez előbbihez tartozik az ajak, a fogak, a szájpadlás és a nyelv. Az egyes beszédhangok képzésekor a beszélő szervek egy része passzív, más része aktív. Beszélés közben a hangképző szervek állandóan mozognak, így a hangok képzése folyamatos.

Az ember hangképzése tudatának kialakulásával kezdődött, amely az őt körülvevő környezeti tényezők hatásán, megfigyelésén alapult. Ennek legfőbb tényezője az életet adó víz volt. A tudat kialakulásával már nemcsak a szomjoltás életösztöne hajtotta az embert a vízhez, hanem a tudatosság is. A víz már nemcsak életet adó elemként jelent meg, hanem fontossá vált összes tulajdonságával együtt, így a tudatossághoz már birtoklás⁶⁰ is társult. Ezt az ember úgy hozhatta a környezetében élők tudomására, hogy elkezdte utánozni a víz hangját. A hangutánzást meghatározta az érzékszervek, a hallás, a látás és a hangképző szervek fejlettségi szintje is. A kiadott hangok és hangkombinációk az első hangutánzó szavak, a víz hangjának a másolatai kívántak lenni. Annak a víznek a hangja volt a legfontosabb, amelyből ettek, ittak, amelybe beleléptek, amelyben megmártóztak, amelyik őket életben tartotta, talán meleget is adott, s amelyik egy lyukból, nyílásból jött ki, mozgott, csepegett, kopogott, szaga, illata, színe volt, mélyedésben, mederben folyt CZEGLÉDI 2007. [p. 15.].

Idővel a tudat fejlődése, a hallás finomodása és a hangképző szervek egyre bonyolultabb mozgáskombinációra alkalmas mozgásának a létrejötte lehetővé tette, hogy a kezdetben csak a víz hangját utánzó hangkomplexum egyre többet jelentsen, pontosabban a benne meglévő komplex jelentéstartalom egyes részei kisebb csoportokban, majd önállóan is hangsúlyt, szerepet kapjanak. A víz hangját utánzó hangkomplexum a benne meglévő komplex jelentéstartalommal maga lehetett a legelső *szómondat* vagy *mondatszó*, és ez szolgált alapul a víz, a forrás megnevezésének, amelyből a gyakori használat folyamán a legelső földrajzi nevek születtek CZEGLÉDI 2007. [pp. 40–41.]. Szómondatnak vagy mondatszónak nevezik a nyelvészetben a mondatértékű szavakat: indulatszavak (Jaj!), egyszavas megszólítások (Vidd!),

⁶⁰ Kezdetben nem az emberhez tartozott a víz, vagyis nem az ember birtokolta a vizet, hanem fordítva gondolták, az ember tartozott a vízhez, a víz birtokolta az embert, állatot, növényeket, stb. A birtokos tehát a víz volt.

módosítószók⁶¹, igekötők stb. A vizet jelentő szó először ténylegesen a vízre vonatkozhatott, és nem általában a vizet nevezte meg. Természeténél fogva tartalmazta a mondat fajtáinak, a mondat fő részeinek, a szószerkezeteknek a csíráit CZEGLÉDI 2007. [p. 6.]

A tapasztalati megismerés első lépései közé tartozott, hogy az emberi kinyilatkoztatás (szó, mondat) a természet (víz) hangjának a lemásolásával kezdődött. Az első kinyilatkoztatás a természetből eredt, ezért természetfeletti erőt lehet neki tulajdonítani. Az igazság a természet igazságával azonos, egyenértékű. Másképpen igaz az, ami a természettel összhangban van. Erre lehet igent mondani. Az ember igazsága egyenlő a természet igazságával. Ez a természetből eredő kinyilatkoztatás pedig a teremtéshez köthető. A legelső teremtett élő a víz, amely a továbbiakban önmaga teremtőjévé válik. Hozzá hasonlóak a növény, az állat és az ember. A teremtéshez köthető a víz hangja, a víz megnevezése és a szó, mint mondat, és mint ilyen, az eredeti komplex megnevezés részei, összetartozásuk logikus és törvényszerű. A víz, a forrás, a folyó keletkezéséből jöttek létre az első emberi hangok, ezek komplex jelentéstartalma adja meg az első szómondatok kialakulását: a jég olvadása, zajlása, a víz folyása zajjal, kopogással jár. A hang mélysége és magassága függ a víz mennyiségétől, és a gödör, nyílás – ahonnan a víz kijön – nagyságától. A víz hangja számos egyéb tulajdonsággal is rendelkezik. Lehet halk vagy hangos, hosszan vagy rövid ideig hallható stb. A víz hangját utánozva az ember egyúttal az adott víz más tulajdonságait is közölte társaival. A víz mozog, folyik, hideg, meleg, iható, van benne hal, íze, szaga van, mélyedésben, árokban folyik, medre van, kanyargósan folyik. A kimondott hang utalt a víz mozgásának módjára is, amely kanyarogva, hengerülve, tekeregve folyt CZEGLÉDI 2007. [p. 15.]

A víz hangjának utánzásával létrejöttek az első hangutánzó alakulatok, szavak, megszületett az emberi nyelv alapja. Az ember gondolkodásának, asszociációs képességének a kialakulásával, fejlődésével együtt járhatott a gondolatközlés, azaz az első szavak, a hangutánzó szavak alkalmazása, amely hangutánzó szavak önmaguktól való megújulása a mai napig tart. A hangutánzó szavak pedig ily módon a belső keletkezésű szókészletnek a szóteremtéssel keletkezett szavai közé tartoznak. Mindez nem mond ellent annak CZEGLÉDI 2007. [pp. 15–16.], hogy a hangutánzó szavak úgy keletkeztek,

⁶¹ A módosítószót olyan szófajnak tekintik, amely a mondat egészének vagy egy részének értelmét módosítja úgy, hogy a beszélő viszonyulását jelöli a mondatban foglaltakhoz. Lehetnek: kérdőszók: *-e, vajon*; bizonyítószók: *igen, bezzeg, bizony, dehogynem, hogynem, persze*; tagadószók: *dehogy, nem, se, sem*; tiltószók: *ne, nehogy*; óhajtószók: *bár, bárcsak*; határozatlanságot kifejező szók: *aligha, alighanem, esetleg, hát, talán*.

hogy a különböző természeti, állati vagy emberi eredetű hangmegnyilvánulásokat, zörejeket a nyelv ezekhez hasonló, ezeket kifejező hangalakú szavakkal igyekszik megformálni, visszaadni. A szó hangalakja, hangsora így az utánzó hang, zörej emberi beszédhangokra való áttevéséből adódik, tehát a hangalak és a jelentés a szó születésekor a legtermészetesebb, legközvetlenebb kapcsolatban, mondhatni, okszerű összefüggésben van. A hangutánzó szó rendszerint későbbi élete során is megtartja a hangalak és jelentés szoros kapcsolatát BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967. Az első emberi hangkombinációk, szavak nemcsak mondat értékűek lehettek, hanem minden bizonnyal akár egész szövegni gondolatsort is tartalmaztak. Feltehetően először olyan többjelentésű szavak alakultak ki, ahol az egyik esetben a hangutánzó jelentést hordozza a szó: *tütü* = 'tülkölést utánzó szó', a másik esetben vizet jelentő: *tütü* = 'szeszesital', illetve 'ital, víz'. Sok esetben megtalálható a jelentések közötti összekötő szál is: a *tűz* = 'gyulladás, valaminek a fénye, ragyogása', illetve 'szúr, bök' jelentése azon a szálon kapcsolódik össze, hogy a legelső gyulladás, fény a naphoz köthető, ahhoz a naphoz, amelyik a sugarával megolvasztotta, azaz megtermékenyítette a jeget, vizet. Nem véletlen, hogy a *tüzel* egyik jelentésben meleget csinál, meleget ad ki, a másik jelentése pedig a párással kapcsolatos. Az is természetes, hogy a napra a férfi tulajdonság a jellemző és vele ellentétben a víz nőnemű, női tulajdonságokkal rendelkezik. Az sem véletlen, hogy a tűz őrzése a régi időkben női feladat, női tevékenység volt, ezzel a teremtés folytonosságát, a termékenységet, az életet őrzik, illetőleg szimbolizálják. Ezt követően a hasonlóságon alapuló névátvitel útján keletkezett szavak egész sora teremtődött CZEGLÉDI 2007. [p. 16.].

A földrajzi nevek és a személynévek, köztük a családnevek gyakori azonosságának okát és magyarázatát is a vízben, valamint a víz és az ember kapcsolatának nagyon ősi értelmezésében, felfogásában találjuk meg: türk rovásfeliratokra is támaszkodva a *Szabó* családnév és a *szabó* foglalkozásnév, összefügghet az Árpád-kori egyelemű *Szabó* névvel, amelynek 'adót, bírságot, büntetést, törvényt, vámot stb. kiszabó' jelentése lehetett. A *víz* is *szab*. A *szab* = 'vág, árkot ás', ez a víz, a forrás, a folyó komplex tulajdonságait kifejező megnevezés. Ahogy a víz szabott magának utat, árkot, medret, ennek mintájára szabott az ember törvényt, anyagot stb. A *Szabó* név nagy elterjedtségére, korai előfordulásaira és nyelvi összefüggéseire tekintettel igen régi, így a ma ismert foglalkozásnév semmiképp sem szolgálhatott alapul a családnévnek. Azokkal a víznevekkel hozható összefüggésbe, amelyek nevükben is őrzik a víz hangját, magát a vizet és a víz árokásó munkáját CZEGLÉDI 2007. [p. 17.].

Az ember számára az öt körülvevő hangjelenségek leírására a víz hangja szolgált, amely valamilyen hasonlóság kapcsán a természet más hangjainak utánzására is alkalmas volt. A tudatosan utánzó ember ezzel megteremtette az emberi beszéd alapjait, amely hangutánzó szavakra épül, azokból indul ki: **topog** = 'apró léptekkel járkal', **dobog** = 'tompá, mély hangot ad', **dübö**, **debeg**, **dübeg** = 'lüktet, dobog (szív), tompa, mély hangot ad', **dörög** = 'erős hangon kiált, kiabál, mennydörög, ordít, üvölt (farkas stb.), zörget, dörmög, dübörög', **dong** = 'tompá, mély hangon szól, zümmög, zúg', **zubog** = 'mély, döngő hangot ad, (forrásban lévő folyadék) buzog, (erős sodrású víz) zúgva, kavargva folyik, ömlik', **zeng** = 'messzehangzóan szól, hangzik, énekel, dalol', **zaj** = 'zajongás, lármázás, zúgolódás, zörej', **zúg** = 'folyamatos, átható, mély hangot ad, zúgolódik, szuszog', **zizeg** = 'könnyű tárgyak egymáshoz súrlódása', **zördül**, **zörög**, **zörej** = 'szilárd anyagból levő tárgyak összeütődése', **zümmög** = 'a bogarak duruzsoló hangja', **zsong** = 'dong, zümmög', **cseng** = 'tisztá, éles, magas hangon szól', **csörög**, **csűrög** = 'csörgedezik, zörög, csörgő hangot ad, csacsog, ciripel, zsörtölődik, táncol', **cseveg** = 'beszélget, könnyedén társalog, fecseg, csahol, gögicsél', **sí** = 'keservesen, panaszkodva sír, üvölt, ordít, zihál, (állat) éles, sivító hangot hallat, (hangszer) éles, magas hangon szól', **rí** = 'ordít, üvölt, bög, nyikorog, csikororog, sír, nyüszít, nyöszörög', **süvölt**, **sühöjt**, **süvüt**, **süvít** = 'sípól, fütyül, sivít, visít, (fül) zúg, (kígyó) sziszeg, (hangszer) éles, magas hangon szól, (madár) rikolt, (szél) zúg, (személy) zihál, hörög, (szél, erős légáramlás) fütyülő hangot ad', **súg** = 'zúg (sebes folyású víz, szél, erdő, stb.)', **suhog** = 'gyors mozgás közben halk, surrogó hangot ad (szél, víz, eső, stb.)', **susog**, **szuszog**, **suttog** = 'halkan zúg', **sziszeg** = 'állat (különösen kígyó, lúd) támadás vagy védekezés közben halk, sivító hangot ad', **pis-pis**, **pisil** = 'vizel, szűkebb részen kiáramló vízsusogás', **fecseg** = '(kisebb madár) csiripel, cseveg, meggondolatlanul beszél, locsog, fröcsköl, cseveg', **nyekereg**, **nyikorog** = '(hangszer) elnyújtott, kellemetlen, vinnyogó hangon szól, nyöszörög, sírdogál, akadozó, rekedtes hangon beszél, (bútor, szekér) nyikorgó hangot ad, **nyekeg**, **nyög**, **nyöszörög** 'akadozva beszél, (kecske) mekeg, (hangszer) nyekergő hangon szól' stb.

Az emberi beszédhangok kialakulása

Az emberi nyelv hangzóinak megjelenésével a *hangtan* foglalkozik. A *fonetika* a beszédhangokat egymástól függetlenül, azok akusztikai megjelenését, képzését, sajátosságait vizsgálja. A *fonológia* (*funkcionális hangtan*) a beszédhangokat nem önmagukban vizsgálja, hanem azoknak a nyelvben

betöltött jelentés-megkülönböztető szerepével, vagyis a nyelvek fonémakészletével, a fonémák előfordulásának törvényszerűségeivel, nem megkülönböztető jellegű ejtészváltozataival foglalkozik. A fonológia legalapvetőbb eleme a *fonéma*, vagyis olyan beszédhang, amely képes a szavak jelentésének megkülönböztetésére. Minden nyelvre, nyelvváltozatra jellemző fonémakészlete, tehát azoknak a beszédhangoknak a száma, amelyek megkülönböztetésre képesek. Egy fonémának azonban lehetnek a hangkörnyezettől (és egyéb tényezőktől) függően olyan kiejtési változatai, amelyek nem képesek szavak jelentésének megkülönböztetésére; ezeket az ejtészváltozatokat *allofón*oknak nevezzük. Előfordulhat az, hogy két különböző beszédhang az egyik nyelvben két különböző fonéma is, de egy másikban csak egyetlen fonémának az ejtészváltozata.

A földrajzi nevek összehasonlító nyelvészeti vizsgálata során a modern nyelvtudomány legújabb eredményei szerint az emberi beszédhangok két alaphangra vezethetők vissza. Ezek az ún. *teremtőhangok*. Egyik a *zöngétlen előszájpadlás zárhang*, amely a *k* hang első formája, a másik a *zöngétlen fogmeder zárhang*, amely a *t* hang első formája. Minden más emberi hang, e két hangból alakult ki, létrejöttük az emberi hangképzőszervek folyamatos fejlődésének és tökéletesedésének következménye. A *k* és a *t* hangból kiindulva fel tudunk állítani olyan változási sorokat, amely a további hangok létrejöttét mutatják. A változási folyamatban különböző hangváltozások, mint egyes állomások eredményeként jöttek létre a további hangok CZEGLÉDI 2014.

A hangképződés folyamatát és a létrejött hangváltozatokat a következőkben közölt táblázat mutatja be. E folyamat elemei a lágyítódás (palatalizáció), réshangúsodás (laterális keletkezése), zöngés réshangúsodás (spirantizáció), zárréshangúsodás (affrikálódás), zár eltűnése (deaffrikálódás), két ajak közti réshangúsodás (bilabiálódás), két fogsor közötti lágyított zöngés réshangúsodás (interdentális palatizált zöngés spiráns keletkezése), fog-ajak hangúsodás (dentolabialitás), magánhangzóvá válás (vokalizáció), magánhangzó rövidülése (redukálódás), orrhangúsodás (nazalizáció) és az orrhang megszűnése (denazalizáció). E folyamatok nem feltétlenül egymás után következő hatások, inkább mindkét teremtő hangból létrejött hangalakulások további hatásait tudjuk leírni velük CZEGLÉDI 2014. Az egyes hangok létrejötté így a *k*-ból és a *t*-ből levezethető, a keletkezett új hangok a hangképző szervek általi létrehozással definiálhatók. Ezeket külön táblázatban soroljuk fel.

Faragó Imre – Földrajzi nevek

	mássalhangzó változás		mássalhangzó változás leírása		mássalhangzó változás		mássalhangzó változás leírása		mássalhangzó változás		mássalhangzó változás leírása		mássalhangzó változás		mássalhangzó változás leírása	
	nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő	nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő	nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő	nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő	nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő	nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő	nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő	nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő
k	zöngétlen előszólpajzsis hang (palatoveláris, zöngétlen árfhang)															
	→k'	lágý k	lágýtódás													
	→x	erés h	részangúsodás	h	h	részangúsodás										
	→g	g	zöngésedés													
	→*γ	erés h zöngés változata	zöngés részangúsodás	→j	j	részangúsodás	→č	cs	zárrészangúsodás	→š	s	zár eltűnése, részangúsodás				
	→*γ	erés h zöngés változata	zöngés részangúsodás	→w	két ajakkal képzett v	két ajak közötti részangúsodás	→v	v	fog-ajak hang zárrészangúsodás							
	→*γ	erés h zöngés változata	zöngés részangúsodás	→w	két ajakkal képzett v	két ajak közötti részangúsodás	→V	magánhangzó	magánhangzóvá válás	→ā, ē	a, e, i, o, ő, ü	magánhangzó rövidülés	→0	nincs hang	hangeltűnés	
	→*nG	orhangúsodott g	zöngésedés és orhangúsodás	→*nγ	orhangúsodott erős h zöngés változata	részangúsodás	→*nw	orhangúsodott, két ajakkal képzett v	további részangúsodás	→nm	nm	orhangúsodás és zárrészangúsodás	→m	m	mássalhangzó (n) eltűnése	
	→*nk	orhangúsodott k	orhangúsodás	→k	k	orhang megszűnése										
	t	zöngétlen fogmester árfhang (alveoveláris, zöngétlen árfhang)														
→t'		lágýtott t	lágýtódás	→č	cs	zárrészangúsodás	→š	s	zár eltűnése, részangúsodás							
→t'		lágýtott t	lágýtódás	→č	cs	zárrészangúsodás	→c	cs	zárrészangúsodás							
→t'		lágýtott t	lágýtódás	→č'	lágýtott cs	lágýtódás	→s'	lágýtott s	zár eltűnése, részangúsodás							
→t'		lágýtott t	lágýtódás	→š'č'	"scsa" cirill u	erősen ejtett lágýtott részang										
→t'		lágýtott t	lágýtódás	→j	j	részangúsodás										
→t'		lágýtott t	lágýtódás	→v'	lágýtott th	két fogor közötti lágýtott zöngés részangúsodás	→š	lágýtott sz	részangúsodás							
→t'		lágýtott t	lágýtódás	→v'	lágýtott th	két fogor közötti lágýtott zöngés részangúsodás	→j	j	részangúsodás							
→v		th	két fogor közötti zöngétlen részangúsodás	→s	sz	részangúsodás	→c	cs	zárrészangúsodás							
→v		th	két fogor közötti zöngétlen részangúsodás	→φ	kés ajakkal képzett f	két ajak közötti zöngétlen részang	→f	f	fog-ajak zöngétlen részang							
→v		th	két fogor közötti zöngés részangúsodás	→φ	két ajakkal képzett f	két ajak közötti zöngétlen részang	→p	p	két ajak közötti zöngétlen zárrészangúsodás	→φ	két ajakkal képzett f	két ajak közötti zöngétlen részang	→f	f	fog-ajak zöngétlen részang	
→v		th	két fogor közötti zöngétlen részangúsodás	→h	h	részangúsodás										
→v		th	két fogor közötti zöngés részangúsodás	→c	c	zárrészangúsodás										
→d'		lágýtott d	lágýtódás	→dž (j)	dzs	zárrészangúsodás	→ž	zs	zár eltűnése, részangúsodás							
→d'		lágýtott d	lágýtódás	→j	j	részangúsodás										
→d		d	zöngésedés	→nd	nd	orhangúsodás	→n	n	zárhang eltűnése							
→δ		dh	két fogor közötti zöngés részang	→z	z	részangúsodás										
→δ		dh	két fogor közötti zöngés részang	→r	r	pergőhang										
→δ		dh	két fogor közötti zöngés részang	→l	l	további részangúsodás										
→δ		dh	két fogor közötti zöngés részang	→w	két ajakkal képzett v	két ajak közötti részangúsodás	→v	v	fog-ajak hang zárrészangúsodás							
→δ		dh	két fogor közötti zöngés részang	→w	két ajakkal képzett v	két ajak közötti részangúsodás	→V	magánhangzó	magánhangzóvá válás	→0	nincs hang	hangeltűnés				
→δ		dh	két fogor közötti zöngés részang	→w	két ajakkal képzett v	két ajak közötti részangúsodás	→V	magánhangzó	magánhangzóvá válás	→ā, ē	a, e, i, o, ő, ü	magánhangzó rövidülés				
→δ		dh	két fogor közötti zöngés részang	→w	két ajakkal képzett v	két ajak közötti részangúsodás	→m	m	két ajak közötti zár orrhang							
→δ'		lágýtott dh	két fogor közötti zöngés részang lágýtódás	→ž	két ajakkal képzett v	lágýtódás										
→δ'		lágýtott dh	két fogor közötti zöngés részang lágýtódás	→j'	két ajakkal képzett v	lágýtódás	→j'	ly	lágýtódás							

11. ábra: A k és t teremtőhangból levezetett további hangok: vörös betűkkel jelölve a mássalhangzókat, zölddel a magánhangzókat, a lila szín a hangeltűnést mutatja (Czeplédi Katalin nyomán szerk.: Faragó Imre)

nemzetközi nyelvészeti jelölés	magyar megfelelő	a hang képzésének nyelvészeti meghatározása
<i>k</i>	<i>k</i>	palato-veláris zöngétlen exploziva (zárhang)
<i>g</i>	<i>g</i>	palato-veláris zöngés exploziva (zárhang)
<i>k'</i>	<i>lággy k</i>	palatalizált (lággyított) palato-veláris zöngétlen exploziva (zárhang)
<i>g'</i>	<i>lággy g</i>	palatalizált (lággyított) palato-veláris zöngés exploziva (zárhang)
<i>x</i>	<i>erős h</i>	palato-veláris zöngétlen spiráns (réshang)
<i>ɣ</i>	<i>zöngés h</i>	palato-veláris zöngés spiráns (réshang)
<i>φ</i>	<i>két ajakkal képzett f</i>	bilabiális zöngétlen spiráns (réshang)
<i>w (β)</i>	<i>két ajakkal képzett v</i>	bilabiális zöngés spiráns (réshang)
<i>f</i>	<i>f</i>	dento-labiális zöngétlen spiráns (réshang)
<i>v</i>	<i>v</i>	dento-labiális zöngés spiráns (réshang)
<i>nG</i>	<i>orrhangú-sodott g</i>	nazalizálódott palato-veláris zöngés exploziva (zárhang)
<i>nk</i>	<i>orrhangú-sodott k</i>	nazalizálódott palato-veláris zöngétlen spiráns (zárhang)
<i>t</i>	<i>t</i>	alveo-palatális zöngétlen exploziva (zárhang)
<i>t'</i>	<i>lággy t</i>	palatalizált (lággyított) alveo-palatális zöngétlen exploziva (zárhang)
<i>v</i>	<i>th</i>	interdentális zöngétlen spiráns (réshang)
<i>d</i>	<i>d</i>	alveo-palatális zöngés exploziva (zárhang)
<i>d'</i>	<i>lággy d</i>	palatalizált (lággyított) alveo-palatális zöngés exploziva (zárhang)
<i>ð</i>	<i>dh</i>	interdentális zöngés spiráns (réshang)
<i>ð'</i>	<i>lággy dh</i>	palatalizált (lággyított) interdentális zöngés spiráns (réshang)
<i>gy</i>	<i>gy</i>	alveo-palatális zöngés exploziva (zárhang)
<i>ty</i>	<i>ty</i>	alveo-palatális zöngétlen exploziva (zárhang)
<i>h</i>	<i>h</i>	laringális zöngétlen spiráns (réshang) (a hangszalagok közötti üres térben áramlik kifelé a levegő)
<i>z</i>	<i>z</i>	denti-alveolo-palatális zöngés spiráns (réshang)
<i>s</i>	<i>sz</i>	denti-alveolo-palatális zöngétlen spiráns (réshang)
<i>ž</i>	<i>zs</i>	denti-alveolo-palatális zöngés spiráns (réshang)
<i>š</i>	<i>s</i>	denti-alveolo-palatális zöngétlen spiráns (réshang)
<i>č</i>	<i>cs</i>	denti-alveolo-palatális zöngétlen affrikáta (zárréshang)
<i>č'</i>	<i>lággy cs</i>	palatalizált (lággyított) denti-alveolo-palatális zöngétlen affrikáta (zárréshang)
<i>dž</i>	<i>dzs</i>	denti-alveolo-palatális zöngés affrikáta (zárréshang)
<i>dz</i>	<i>dzs</i>	alveolo-palatális zöngés affrikáta (zárréshang) előrébb képzett
<i>c</i>	<i>cs</i>	denti-alveolo-palatális zöngétlen affrikáta (zárréshang) előrébb képzett
<i>j</i>	<i>j</i>	palato-veláris zöngés spiráns (réshang)
<i>l</i>	<i>l</i>	laterális (oldalsó), denti-alveoláris zöngés
<i>l'</i>	<i>ly</i>	laterális, alveo-palatális zöngés
<i>m</i>	<i>m</i>	nazális bilabiális zöngés exploziva (zárhang)
<i>n</i>	<i>n</i>	denti-alveoláris (fog-íny) zöngés exploziva (zárhang)

12. ábra: A mássalhangzók jelölése és definiálása a *k* és *t* teremtőhang szerint csoportosítva (Czeplédi Katalin nyomán szerk.: Faragó Imre)

Az emberi beszédhangok fejlődését, néhány kárpát-térségi földrajzi név példáján keresztül szemléltetjük. A folyamatot a *Rozsnyó*, *Berény*, *Kövesd*, *Bél*, *Pilis* és *Beszterce* földrajzi nevek ismertetésével mutatjuk be, de etimológiai vizsgálatokba nem bocsátkozunk. Ugyanakkor hozzátesszük, hogy e nevek mindegyike esetében a nyelvtudományon belül nagyon eltérő vélemények mutatkoznak a nevek eredetét és kialakulási alapját illetően. A hangfejlődést a nemzetközi nyelvészeti irodalomban, a fenti táblázatokban használt jelölési

rendszerrel szemléltetjük. A *V* (*vokális*) minden esetben a magánhangzókat jelöli.

Rozsnyó, szerkezeti felépítése: *ROZS* + *NYÓ*, alakváltozatai: **Rosnyó**, **Roznyó**, **Rosznjó**, **Rozsnya**. A *zs* hang az *s*-ből keletkezett zöngésedéssel. Idegen névformák: *Rožnov* {cseh}, *Rožňava* {szlovák}, *Roznov* {román}, *Rožnów*, *Rožnowo*, *Rožnowa* {lengyel}. **Rozsnyó** alaptagú helységnév Gömörben **Rozsnyó** [*Rožňava*], (középkori alakokkal: *Rosnaubana* (*Rosznóbánya*), *Rosnobana* (*Rosznóbánya*), *Rusnobana* (*Rusznóbánya*), *Rosnowbanya* (*Rosznóubánya*), *Rosnauia* (*Rosznója*)). A *Barcaságban* **Barcarozsnyó** [*Râșnov*], középkori alakokkal: *Rosnou* (*Rosznu*), *Rasnow* (*Rasznó*) formában jelentkezik. *Morvaországban* **Rožnov pod Radhoštěm**, *Moldvában* **Roznov** (XVI. században *Roznov*), *Galíciában* **Rožnów** alakban fordul elő.

A **Rozsnyó**, **Rosnyó**, **Roznyó**, **Rosznyó** hangalakok létrejöttének lehetséges állomásai CZEGLÉDI 2014.:

(1) $tVtVtVk \rightarrow tVdžVn\delta V\gamma \rightarrow \delta VžVnVw \rightarrow rVžVn'Vw \rightarrow rVžVnyou$

(2) $tVtVtVk \rightarrow tVt'Vn\delta V\gamma \rightarrow \delta VčVnVw \rightarrow rVšVn'Vw \rightarrow rVšVnyou$

(3) $tVtVtVk \rightarrow tV\delta zVn\delta V\gamma \rightarrow \delta VzVnVw \rightarrow \delta VzVn'Vw \rightarrow rVzVnyou$

(4) $tVtVtVk \rightarrow tVvVn\delta V\gamma \rightarrow \delta VsVnVw \rightarrow \delta VzVn'Vw \rightarrow rVszVnyou$

(1) mély magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

rozsnyou, razsnyou, razsnyau → **Rozsnyó**

(2) mély magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

rosnyou, rasnyou, rasnyau → **Rosnyó**

(3) mély magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

roznyou, raznyou, raznyau → **Roznyó**

(4) mély magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

rosznyou, rasznyou, rasznyau → **Rosznyó**

Berény, szerkezeti felépítése: *BE-RÉNY*, alakváltozatai: **Börény**, **Börén**, **Birin**, **Biriny**, utóbbi kettő esetében mély hangú *i*-ről van szó. Idegen névformák: *Beriu*, *Berini* {román}, *Berin*, *Berinčok* {szlovák}, *Brno* {cseh}, *Brünn*, *Baren* {német}. **Berény** alaptagú településnév: **Berény** [*Beriu*] (*Hunyad*), középkori alakokkal: *Byrni*, *Beren*, *Beryn*. **Balatonberény** (*Somogy*), **Borsosberény** (*Nógrád*), **Csákberény** (*Fejér*), középkori névalakkal: *Berend*. **Diósberény** (*Tolna*), **Iharosberény** (*Somogy*), középkori névalakkal: *Beryn*, *Buren*, *Buryn*, *Beren*, *Nagh Beren*, *Iháros-Berény*. **Iklanberény** (*Vas*), középkori névalakkal: *Beren*. **Jászberény** (*Jászság*), **Karancsberény** (*Nógrád*), **Kisberény** (*Somogy*), középkori névalakkal: *Beren*. **Lovasberény** (*Fejér*), középkori névalakkal:

Lowazberen (Lovászberény). **Mezőberény** (Békés), középkori névalakkal: *Beren*. **Nagyberény** (Somogy), **Temesberény** [Berini] (Temes), középkori névalakkal: *Beren*. **Vörösberény** (Veszprém). **Berény**, **Birin**, **Börén**, **Morvaberény** [Brünn] [Brno] (Morvaország). *Darnya* [Drňa] határában a **Biriny-hegyen** egykori vár neve (Gömör). *Dicske* [Dička] határában **Kisberénypuszta**, **Nagyberénypuszta** (Nyitra), *Bajót* határában **Berényvár** nevű földvár (Esztergom), *Nagysáp* határában **Berény** határnév (Esztergom).

A *Berény* hangalak létrejötteinek lehetséges állomásai CZEGLÉDI 2014.:

$$tVtVtk \rightarrow \delta V\delta Vny \rightarrow wVrVn' \rightarrow bVrVny,$$

magas magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

bäreny, berény → *Börény, Berény*,

mély magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

biriny, barany → *Biriny, Barany*.

Kövesd, szerkezeti felépítése: *KÖVES* → *KÖVE* + *-S* + *-D*, alakváltozatai: **Köves**, **Kövecses**, idegen névformák: *Cuieşd*, *Coveş*, *Chiojdu*, *Chiesd* {román}, *Kabisch*, *Gissing*, *Gowisch* {német}, *Kamenec*, *Kamenica* {szlovák}, *Keveša*, *Kovaš* {horvát}. A *Kárpát-térségben* számos *Kövesd* alaptagú településnév van: **Kövesd** [Cuieşd] (Bihar), középkori névalakkal: *Kuesd*, *Kwesd*, *Kewesd*, *Kövesd*, *Kujesd*. **Ágotakövesd** [Coveş] (Nagy-Küküllő), középkori névalakkal: *Kuesd*, *Kwes*, *Kuybsch*, *Kewbesch*. **Balatonkövesd** (Veszprém), középkori névalakkal: *Cuesth*. **Beregkövesd** [Kamjanszke / Камьянське] (Bereg), **Erdőkövesd** (Heves), **Garamkövesd** [Kamenica nad Hronom] (Hont), középkori névalakkal: *Kuesd*. **Kiskövesd** [Malý Kamenec] (Zemplén), középkori névalakkal: *Kyuesd*, *Kyskewesd*. **Maroskövesd** [Pietriş] (Maros-Torda), **Mezőkövesd** (Borsod), **Nagykövesd** [Velký Kamenec] (Zemplén), **Nógrádkövesd** (Nógrád), középkori névalakkal: *Kuesd*. **Ompolykövesd**⁶² [Pătrângenii] (Alsó-Fehér), **Rábakövesd** (Vas), **Sopronkövesd** [Gissing], középkori névalakkal: *Kwesd*. **Székelykövesd**⁶³ [Cuieşd] (Maros-Torda), középkori névalakkal: *Kewesd*. **Szilágycövesd** [Chieşd] (Szilágyság), középkori névalakkal: *Kewesd*, *Kebeds*. **Temeskövesd** [Cuveşdia] (Temes), középkori névalakkal: *Kuveda*, *Guvesta*, *Guvesdia*. **Villánykövesd** (Baranya), középkori névalakkal: *Kuestd*, *Kuesd*, *Kwesd*. *Kövesd* formák előfordulása a *Havasalföldön*: **Chiosdu** (Bodza), **Starchiosd** (Prahova). **Kövecses** [Štrkovec] (Gömör-Kishont), középkori névalakkal: *Kwesd*, *Kueches*, *Koweches*.

⁶² *Ompolykövesd* 1733-ban alakult település, eredeti neve *Petreselyem*. A helységnévrendezéskor kapta az *Ompolykövesd* alakot.

⁶³ *Székelykövesd* neve 1899-ig *Mező-Kövesd* volt.

A *Kövesd* hangalak létrejöttének lehetséges állomásai CZEGLÉDI 2014.:

$$kVtVtVt \rightarrow kV\delta Vt'Vd \rightarrow kVwV\check{c}Vd \rightarrow kVvV\check{s}Vd,$$

magas magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

$$k\ddot{e}vesd, \ddot{o}vesd, kevesd \rightarrow \ddot{K}övesd$$

Bél, szerkezeti felépítése: **BÉL**, alakváltozatai: **Béla, Bér, Bő, Pél, Pély**, idegen névformák: *Biel, Pial* {szlovák}, *Beliu, Pilu* {román}, *Piel* {német}. **Bél** alaptagú településnevek: **Bél** [*Beliu*] (*Bihar*), középkori névalakkal: *Boly, Bely, Bakonybél* (*Veszprém*), középkori névalakkal: *Beli. Ipolybél* [*Bielovce*] (*Hont*), középkori névalakkal: *Byl, Beel. Magyarbél* [*Velký Biel*] (*Pozsony*), középkori névalakkal: *Beel. Mónosbél* (*Heves*), középkori névalakkal: *Beel, Albeel, Monosbeel. Németbél* [*Malý Biel*] (*Pozsony*), **Béld** [*Beluj*]⁶⁴ (*Hont*), középkori névalakkal: *Bolug, Beel. Bély* [*Biel*] (*Zemplén*), középkori névalakkal: *Beyle. Belence* [*Belinț*] (*Temes*), középkori névalakkal: *Becl, Belenche, Belynce. Egyházbér* (*Baranya*), **Zalabér** (*Zala*), középkori névalakkal: *Byr. Mezőbő* [*Boian*] (*Kolozs*). **Főlbő** [*Feldbach*] (*Stájerország*). Alsó-Ausztriában **Pielach** (=Bél-ág) folyónév. **Pél** alaptagú településnevek: **Alsópél** [*Dolný Pial*] (*Bars*), középkori névalakkal: *Peel, Felsőpél* [*Horný Pial*] (*Bars*), középkori névalakkal: *Pelly, Peel*. Mindkét helység XIX. századi névalakja **Pély. Nagypél** [*Pilu*] (*Arad vm.*), középkorban *Nemespél* (*Pyl*) és *Vámospél, Kispél*, később *Nagypil. Pélmonostor* [*Beli Manastir*] (*Baranya*), középkori formája: *Monasterium B. Michaelis Peel*. *Bajót* határában **Péli-föld** és **Pé liföldszentkereszt** búcsújáráhely. **Pél** (*Tolna*), puszta *Szárazd* határában. **Kispélpuszta** (*Békés*), puszta *Elek* határában. **Pély** (*Heves*), középkori neve: *Peel. Nagypáli* (*Zala*), **Nagypall** (*Baranya*), középkori alakokkal: *Pol*.

A **Bél, Bér, Pél** hangalak létrejöttének lehetséges állomásai CZEGLÉDI 2014.:

$$tVt \rightarrow \delta V\delta \rightarrow wVl \rightarrow bVl, bVr,$$

$$tVt \rightarrow \delta V\delta \rightarrow wVl \rightarrow bVl \rightarrow pVl$$

magas magánhangzóval, magyar hangjelöléssel:

$$b\ddot{e}l, b\ddot{i}l, b\ddot{e}r, b\ddot{i}r, p\ddot{e}l \rightarrow \ddot{B}él, \ddot{B}il, \ddot{B}ér, \ddot{B}ir, \ddot{P}él$$

mély magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

$$bal, bál, pal \rightarrow Bál, Pal, Pall.$$

Beszterce, szerkezeti felépítése: **BESZ + TER + CE**, alakváltozatai: **Beszter, Beszterec, Peszternye, Besztercsény, Bösztör, Vödric**, idegen névformák: *Bystrzyca* {lengyel}, *Bystrica, Vydrica* {szlovák}, *Bystřice, Bystřiča* {cseh}, *Bisztricja / Буцтриця* {ukrán}, *Bistrice* {szlovén}, *Bistrița* {román}, *Bistritz*,

⁶⁴ *Béld* neve 1891-ig *Beluja* volt.

Bistritz, Bisternitz, Wistritz, Weisseritz, Weistritz, Weidritz, Pastritz, Pasterze, Feistritz {német}. A *Beszterce* és változatai, elsődlegesen víznévként előforduló földrajzi nevek, amelyek számos településnév, illetve ezekből továbbképezve tájnevek, közigazgatási egységek neveinek alapját is képezik. Nagyon gyakori, hogy *Beszterce* nevű víz mellé, ilyen nevű patak, folyótorkolat közelébe *Beszterce* nevű emberi lakhely is települt. E névvel csak a *Kárpát-térség*, javarészt hegyvidéki környezetében találkozunk. A nagy számú továbbképzés következményeként *Beszterce* névbokrok jöttek létre – ezek száma mintegy 70 –, ezeket az alábbiakban [számozással] jelöljük. A települések és a közigazgatási egységek neveinél (ország rövidítéssel)⁶⁵ jelöljük a jelenlegi állami hovatartozást.

[1] *Beszterce [Bystrica]*: patak, a *Garam* jobb oldali mellékveze, *Besztercebánya [Banská Bystrica]* (német: *Neusohl*) (SK): város a *Felvidéken* a *Beszterce* patak mellett, *Besztercebányai körzet [Banskobystrický kraj]* (SK): felső szintű közigazgatási egység, *Besztercebányai járás [okres Banská Bystrica]* (SK): alsó szintű közigazgatási egység. [2] *Beszterce [Bistrița]*: a *Szamos* vízrendszerének folyója, a *Nagy-Szamos Sajó* nevű mellékfolyójának jobb oldali mellékveze, *Beszterce [Bistrița]* (német: *Bistritz, Nösen*) (RO): város *Erdélyben*, a *Beszterce* folyócska mentén, *Beszterce vidéke, Beszterce-vidék* [német: *Nösnerland, Bistritzer Distrikt*] (RO): egykori szász igazgatási egység területe *Erdélyben*, *Beszterce-Naszód vármegye Beszterce vidéke* és *Naszód vidéke*, valamint *Doboka vármegye* és *Belső-Szolnok vármegye* egyes részeinek összevonásával 1876 és 1918, illetve 1940–44 között *Erdélyben* működő magyar közigazgatási terület egység, *Beszterce-Naszód megye [județul Bistrița-Năsăud]* (RO): 1968-ban kialakított felső szintű közigazgatási egység, *Aszúbeszterce [Dorolea]* (RO), *Borgóbeszterce [Bistrița Bârgăului]* (RO): községek a *Beszterce vidékén*, *Besztercei-dombság [Dealurile Bistritei]*: az *Erdélyi-medence* nagytáj, a *Beszterce–Régeni-dombság* középtájának kistája, *Kis-Beszterce [Bistricioara]* hegycsúcs a *Kelemen havasokban*. [3] *Beszterce [Bistrița]*: önálló vízrendszer a *Szeret* nagyvízrendszerben. Forrásának neve *Aranyos-Beszterce [Bistrița Aurie]*, *Besztercei-hegyvidék*: a *Keleti-Kárpátok* nagytáj egyik középtája, *Besztercei-havasok [Munții Bistriței]* (*Moldvai-havasok*): a *Keleti-Kárpátok* nagytáj *Besztercei-hegyvidék* középtájának kistája, *Beszterce völgye [Culoarul Bistriței]*: A *Keleti-Kárpátok* nagytáj *Besztercei-hegyvidék* középtájának kistája, *Kis-Beszterce [Bistricioara]*: a *Beszterce* jobb oldali mellékveze, *Beszterce [Bistrița]* (RO): falu és ortodox kolostor *Nyemc*

⁶⁵ (H)=Magyarország, (SK)=Szlovákia, (UKR)=Ukrajna, (RO)=Románia, (SRB)=Szerbia, (BiH)=Bosznia-Hercegovina, (HR)=Horvátország, (SLO)=Szlovénia, (A)=Ausztria, (CS)=Csehország, (PL)=Lengyelország

vidékén. [4] **Beszterce** [*Bisztricja/Бисстриця*]: folyó, a *Nyeszter* jobb oldali mellékvize, bal oldali forrása a **Szolutvini-Beszterce** [*Bisztricja Szolutvinszka / Бісстриця Солотвинська*], jobb oldali forrása a **Nadvirnai-Beszterce** [*Bisztricja Nadvirszka / Бісстриця Надвірнянська*], korábban **Fekete-Beszterce** [*Bisztricja Csorna/Бисстриця Чорна*], **Beszterce** [*Bisztricja / Бісстриця*] (1946-ig *Rafajlova / Рафайлова*, lengyel: *Rafajłowa*) (UKR): város Galíciában a *Gorgánok vidékén*. [5] **Beszterce** [*Bystrica*]: patak a *Vág vízgyűjtőjén*, a *Kiszuca* jobb oldali mellékvize, középső szakaszán jött létre az **Újbesztercei-víztároló** [*vodná nádrž Nová Bystrica*], **Óbeszterce** [*Stará Bystrica*], **Újbeszterce** [*Nová Bystrica*] (SK): ikertelepülések a *Kiszuca-vidéken*. [6] **Beszterce** [*Bystrica*]: patak a *Morva vízgyűjtőjén*, a *Málka* [*Mlaká*] bal oldali mellékvize, **Pozsonybeszterce** [*Záhorská Bystrica*] (SK): *Pozsony* városrésze a *Hegyentúlon*. [7] **Tapolybeszterce** [*Bystré*] (SK): község *Sárosban*. [8] **Turócbeszterce** [*Bystrička*] (SK): község *Turócban*. [9] **Vágbeszterce** [*Povážská Bystrica*] (SK): város a *Középső-Vág mentén*. [10] **Ipolybeszterce** [*Bystrička*] (SK): községrész *Nógrádban*, *Ozdin* [*Ozdín*] része. [11] **Kisbeszterce** (H): helység a *Zselicben*. [12] **Alsóbeszterce** [*Dolnja Bistrica*], **Középbeszterce** [*Srednja Bistrica*], **Felsőbeszterce** [*Gornja Bistrica*] (SLO): ikerközségek a *Mura-vidéken*, 1941-ben a három helységet **Murabeszterce** néven egyesítették (H), később (SLO)⁶⁶ újra szétváltak. [13] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak, a *Korpona* [*Krapina*] bal oldali mellékvize, **Beszterce-mező** [*Bistričko polje*]: a *Beszterce* patak alsó folyásának kiszélesedő síkja a *Korpona* [*Krapina*] mentén, **Máriabeszterce** [*Marija Bistrica*] (HR), **Aranyosbeszterce** [*Zlata Bistrica*] (HR): helységek a *Horvát-Hegyentúlon*. [14] **Beszterce** [*Bystrice*] (német: *Feistritz, Fister, Bistritz, Wisternitzbach*): folyó, a *Morva* bal oldali mellékvize, **Nagybeszterce** [*Velká Bystrice*] (német: *Gross Wisternitz*) (CS): város *Morvaországban*. [15] **Kis-Beszterce** [*Bystrička*]: patak, a *Moštenka* egyik forrása, amely a *Morva* bal oldali mellékvize, **Beszterce (Gesztbeszterce)** [*Bystrice pod Hostýnem*] (német: *Bistritz am Hostein*) (CS): város *Morvaországban* a *Kis-Beszterce* két oldalán. [16] **Beszterce** [*Bystrice*]: patak, a *Vesztényi-Becsva* [*Vsetínska Bečva*] jobb oldali mellékvize, alsó szakaszán létesült a **Kisbesztercei-víztároló** [*vodní nádrž Bystrička*], **Beszterce (Oláhbeszterce)** [*Valašská Bystrice*] (német: *Walachisch Bistritz*) (CS), **Kisbeszterce** [*Bystrička*] (CS): községek *Morvaországban*, *Morva-Vlachföldön*. [17] **Beszterce** [*Bystrice pod Lopeníkem*] (CS): község *Morvaországban* *Morva-Szlovákián*. [18] **Beszterce** [*Bystrice*] (német: *Bistrzitz*, lengyel: *Bystrzyca*) (CS): város

⁶⁶ Akkor még Jugoszlávián belül.

Sziléziában, az *Olše* folyó mentén. [19] **Beszterce** [*Bystřice*]: folyó, a *Svratka* jobb oldali mellékveze, **Beszterce** [*Bystřice nad Pernštejnem*] (német: *Bistriz ob Pernstein*) (CS): város Morvaországban a *Beszterce* folyó partján. [20] **Beszterce-nyereg** (*Feistritz-nyereg*) [*Feistritzsattel*]: 1290 m magasan fekvő hágó a *Wechsel* hegységben, Alsó-Ausztria és Stájerország határán. Déli és északi oldalában, egymástól néhány km-re, ered a **Fehér-Beszterce** [*Weisse Feistritz, Feistritz*] és a **Fekete-Beszterce** [*Feistritz*], bár utóbbi forráságának neve *Trattenbach*, lejjebb *Otterbach*, **Besztercehegy** [*Feistritzwald*] (A): helység-rész, *Rettenegg* város tartozéka Stájerországban, **Beszterce** [*Feistritz*] (A): helység-rész, *Strallegg* község tartozéka a *Fehér-Beszterce* felső völgyében, Stájerországban, **Beszterce** [*Feistritz*] (A): helység-rész, *Obgrün* község tartozéka a *Fehér-Beszterce* alsó völgyében, *Ilz* városától északra Stájerországban, **Beszterce (Végbeszterce)** [*Feistritz am Wechsel*] (A): település a *Fekete-Beszterce* középső folyásánál Alsó-Ausztriában, *Aspang Markt*ől északnyugatra. [21] **Beszterce** [*Feistritz*]: a *Wehrbach* jobb oldali forrása a *Duna* vízgyűjtőjén, **Beszterce** [*Feistritz*] (A): helység-rész, *Raxendorf* község tartozéka. [22] **Beszterce** [*Feistritz*]: a *Mürz* jobb oldali mellékveze, **Besztercehegy** [*Feistritzberg*] (A): a *Beszterce* patak felső völgyében kialakult szórványtelep, *Krieglach* város része Stájerországban. [23] **Beszterce** [*Feistritz*]: a *Katschbach* bal oldali mellékveze a *Mura* vízgyűjtőjén, **Beszterce** [*Feistritz am Kammersberg*] (A): község a *Katschbach* mellett, a *Beszterce* torkolatánál Stájerországban. [24] **Beszterce** [*Feistritz*]: a *Mura* jobb oldali mellékveze, **Besztercegödre** [*Feistritzgraben*] (A): település-rész, *Judenburg* városhoz tartozó szórványtelep Stájerországban. [25] **Beszterce** [*Feistritz*]: a *Mura* bal oldali mellékveze, **Beszterce** [*Feistritz bei Knittelfeld*] (A): község a *Beszterce* mellett, annak *Murába* torkollása fölött Stájerországban. A település szórványtelepként felnyúlik a *Beszterce* felső völgyébe, neve itt is **Besztercegödre** [*Feistritzgraben*]. [26] **Beszterce** [*Feistritz*] (A): község Karintiában *Feldkirchen in Kärnten* várostól északra. [27] **Beszterce** [*Feistritzbach*]: a *Malta* jobb oldali mellékpatakja, **Beszterce** [*Feistritz*] (A): község a *Malta*-völgyben [*Maltatal*], *Gmünd* városától északra a *Beszterce* [*Feistritzbach*] patak torkolatánál Karintiában. [28] **Beszterce** [*Feistritzbach*]: a *Metnitz* jobb oldali mellékveze a *Mura* vízgyűjtőjén, **Beszterce** [*Feistritz*] (A): elszórtan települt község-rész a *Beszterce* [*Feistritzbach*] felső völgyében, Karintiában, *Strassburg* várostól északnyugatra. [29] **Beszterce** [*Feistritzbach*]: a *Gál* [*Gail*] jobb oldali mellékveze a *Dráva* vízgyűjtőjén. **Beszterce (Gálbeszterce)** [*Feistritz an der Gail*] (A): község a *Gál* [*Gail*] partján a *Beszterce* betorkollásánál az *Alsó-Gál-*

völgyben [*Unteres Gailtaler*], Karintiában. [30] **Beszterce** [*Feistritz*]: a Dráva jobb oldali mellékpatakja, **Beszterce** [*Feistritz*] (A): község a Dráva mellett a Felső-Dráva völgyében [*Oberdrautal*] Greifenburg várostól nyugatra. [31] **Beszterce** [*Feistritz*] (A): helység, *Sachsenburg* város tartozéka a Felső-Dráva völgyében [*Oberdrautal*], Karintiában. [32] **Beszterce** [*Feistritzbach*]: a Dráva jobb oldali mellékvíze, **Beszterce** [*Feistritz im Rosental*] (A): város a Dráva völgyében, a Rosental vidékén Karintiában. [33] **Beszterce** [*Feistritz*] (A): község a Dráva völgyében, a Rosental nyugati vidékén, Karintiában. [34] **Beszterce** [*Feistritz*]: a Dráva jobb oldali mellékvíze, **Beszterce** [*Feistritz ob Bleiburg*] (szlovén: *Bistrica nad Pilberkom*) (A): község a Beszterce felső folyásánál Karintiában. [35] **Beszterce (Drávabeszterce)** [*Feistritz an der Drau*] (A): község a Dráva középső völgyében, Karintiában. [36] **Beszterce, (Bohinji-Beszterce)** [*Bohinjska Bistrica*] (német: *Wochein Feistritz*): patak a Száva vízgyűjtőjén a Bohinji-Száva [*Save Bohinjke*] jobb oldali mellékvíze, **Beszterce (Bohinjbeszterce)** [*Bohinjska Bistrica*] (német: *Wochein Feistritz*) (SLO): település a Beszterce partján. [37] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak a Dráva vízgyűjtőjén, a Polskava jobb oldali mellékvíze, **Beszterce (Vendbeszterce)** [*Slovenska Bistrica*] (német: *Windisch-Feistritz*) (SLO): város Dél-Stájerországban [*Štajersko*], **Felsőbeszterce** [*Zgornja Bistrica*] (SLO): városrész, **Vendbeszterce** [*Slovenska Bistrica*] nyugati része. [38] **Beszterce (Vásárosi-Beszterce)** [*Tržiška Bistrica*]: folyó, a Száva bal oldali mellékvíze, **Beszterce (Vásárosbeszterce)** [*Bistrica pri Tržicu*] (SLO): község a Vásárosi-Beszterce [*Tržiška Bistrica*] felső folyásánál, Tržič (németül *Neumarkt*) várostól délnyugatra, **Beszterce** [*Bistrica*] (SLO): helység, *Naklo* város része. [39] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak a Száva vízgyűjtőjén, a Szotla [*Sotla/Sutla*] jobb oldali mellékvíze, **Szotlabeszterce** [*Bistrica ob Sotli*] (1999-ig *Sveti Peter pod Svetimi gorami*) (SLO): község Dél-Stájerországban [*Štajersko*], a Szotla folyó közelében a Beszterce torkolatánál. [40] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak, a *Kočevsko* lefolyástalan medencéjének vize. [41] **Beszterce** [*Bistrica*] (SLO): községrész *Fehér-Krajina* vidékén, Črnomelj várostól nyugatra. [42] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak, a Száva bal oldali mellékvíze. [43] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak, a Szana egyik forrása. [44] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak a Száva vízgyűjtőjén, a *Mirna* bal oldali mellékvíze, **Beszterce (Litjabeszterce)** [*Bistrica*] (SLO): község a Beszterce patak felső folyása mentén *Litija* várostól keletre. **Beszterce (Mokronogbeszterce)** [*Bistrica pri Mokronogu*] (német: *Feistritz*) (SLO): község a Beszterce patak mentén *Mokronog* várostól északnyugatra. [45] **Beszterce (Illírbeszterce)** [*Ilirska*

Bistrica] (német: *Illyrisch Feistritz*) (SLO): város *Krajná*ban. [46] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak a *Dráva* vízgyűjtőjén, a *Bednja* jobb oldali mellékveze. [47] **Beszterce** [*Bistrica*] (HR): község a *Bilo-dombság* peremén *Szlatina* [*Slatina*] várostól nyugatra. [48] **Kisbeszterce** [*Bistričak*] (HR): községrész, *Szenterzsébet* [*Jalžabet*] község része. [49] **Beszterce** [*Bistrice*] (HR): községrész, *Kupinec* község része a *Kulpamező* keleti szélén. [50] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak a *Száva* vízgyűjtőjén, a *Dobra* jobb oldali forrása. [51] **Beszterce** [*Bistrica*]: víznyelő (ponor) a *Nagy-Kapela* [*Velika Kapela*] déli részén. [52] **Beszterce** [*Bistrica*]: forrás a *Ravni kotar* középső részén. [53] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak a *Livnói-mező* [*Livanjsko polje*] lefolyástalan medencéjének déli részén, a *Jaruga* aszó bal oldali forrása. [54] **Beszterce** [*Bistrica*]: aszó, a *Száva* jobb oldali, időszakos mellékveze, **Beszterce** [*Bistrica*] (BiH): község a *Száva* mentén, a *Beszterce* aszövölgy torkolatánál. [55] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak a *Száva* vízrendszerben, a *Gornjenica* jobb oldali mellékveze. **Beszterce** [*Bistrica*] (BiH): község a *Beszterce* patak mentén, *Bánréte* [*Banja Luka*] városától északnyugatra. [56] **Beszterce** [*Bistrica*]: patak a *Száva* vízrendszerben, a *Brkolosa* jobb oldali mellékveze, **Beszterce** [*Bistrica*] (BiH) község *Bánréte* [*Banja Luka*] városától nyugatra. [57] **Beszterce** [*Bistrica* / *Бучмпуца*] (SRB): helységrész, *Újvidék* [*Novi Sad* / *Нова Сад*] város része, neve 1992-ig *Újtelep* [*Novo Naselje* / *Ново Населје*] volt. [58] **Beszterce** [*Bistrița*]: patak, a *Duna* bal oldali mellékveze. [59] **Beszterce** [*Bistrița*] (RO): falu a *Havasalföldön*, *Méhed* [*Mehedinți*] vidékén. [60] **Beszterce** [*Bistrița*]: patak, a *Zsil* jobb oldali mellékveze. [61] **Beszterce** [*Bistrița*]: patak, az *Olt* jobb oldali mellékveze, **Beszterce** [*Bistrița*] (RO): falu és ortodox kolostor a *Kapacina-hegység* tövében a *Beszterce* patak mentén, *Horezu* város közelében. [62] **Újbeszterce** [*Bistrița Nouă*] (RO): helységrész *Havasalföldön*, *Olténiában*, *Piatra-Olt* település városrésze. [63] **Beszterce** [*Bistrica*/*Бучмпуца*] (SRB) község *Nova Varoš*-tól nyugatra. [64] **Beszterce** [*Bistrica*/*Бучмпуца*]: patak, a *Déli-Morava* [*Južna Morava*] bal oldali mellékveze, [*Bistrica*/*Бучмпуца*] (SRB): helységrész a *Beszterce* patak mentén, *Leskovac* község része. [65] **Beszterce** [*Bistrica*/*Бучмпуца*] (SRB) helységrész, *Crna Trava* község része. [66] **Beszterce** [*Bystrzyca*] (német: *Weistritz*, *Schweidnitzer Weistritz*): az *Odera* [*Odra*] bal oldali mellékfolyója, **Alsóbeszterce** [*Bystrzyca Dolna*] (német: *Nieder Weistritz*) (PL): község *Alsó-Sziléziában* *Boroszló* [*Wrocław*] városától délnyugatra, a *Beszterce* völgyében. [67] **Felsőbeszterce** [*Bystrzyca Górna*] (német: *Ober Weistritz*) (PL): község *Alsó-Sziléziában* *Boroszló* [*Wrocław*] városától délnyugatra, a *Beszterce* völgyében. [68] **Beszterce** [*Bystrzyca*]: a

Tysmenica jobb oldali mellékfolyója, a *Visztula* vízgyűjtőjén, **Kis-Beszterce** [*Mała Bystrzyca*]: a *Beszterce* [*Bystrzyca*] jobb oldali forrása, **Beszterce** [*Bystrzyca*] (PL): község *Luków* várostól délnyugatra a *Kis-Beszterce* folyó mellett. [69] **Dusniki-Beszterce** [*Bystrzyca Dusznicka*] korábban: *Bystrzyca Zielona* (német: *Reinerzer Weistriz*): a *Kłodzkói-Nysa* [*Nysa Kłodzka*] bal oldali mellékfolyója. [70] **Besztercei-hegység** [*Góry Bystrzyckie*]: a *Szudéták* természetföldrajzi nagytáj középtája. [71] **Lomnici-Beszterce** [*Bystrzyca Łomnicka*] (német: *Kressen Bach Weistriz*, *Weistriz*): a *Kłodzkói-Nysa* [*Nysa Kłodzka*] bal oldali mellékvíze, **Kłodzkabeszterce** [*Bystrzyca Kłodzka*] (német: *Habelschwerdt*, cseh: *Kladská Bystrice*) (PL): város *Alsó-Sziléziában* a *Kłodzkói-Nysa* [*Nysa Kłodzka*] mentén a *Lomnici-Beszterce* [*Bystrzyca Łomnicka*] torkolatánál. [72] **Beszterce** [*Bystrzyca*]: a *Wieprz* jobb oldali mellékfolyója a *Visztula* vízgyűjtőjén, **Beszterce** [*Bystrzyca*] (PL): község *Lublin* várostól északkeletre a *Beszterce* folyó mentén. [73] **Beszterce** [*Bystrzyca*] (német: *Wiesenthal*) (PL): község *Alsó-Sziléziában* *Wleń* városkától északkeletre. [74] **Beszterce** [*Bystrzyca*] (német: *Peisterwitz*) (PL): község *Alsó-Sziléziában* *Oława* várostól északkeletre. [75] **Beszterce** [*Bystrzyca*] (PL): község *Kujávia* [*Kujawy*] vidékén. [76] **Beszterce** [*Bystrzyca*] (PL): község *Kraśnik* várostól északkeletre. [77] **Óbeszterce** [*Bystrzyca Stara*] (PL): község *Kraśnik* várostól északkeletre, *Lublintól* délnyugatra a *Beszterce* folyó völgyében, **Újbeszterce** [*Bystrzyca Nowa*] (PL): község *Óbeszterce* [*Bystrzyca Nowa*] mellett a *Beszterce* folyó völgyében. [78] **Beszterce** [*Bystrzyca*] (PL): község *Rzeszów* várostól nyugatra. [79] **Beszterce** [*Bystrzyca*] (PL): község *Gniezno* várostól keletre. [80] **Beszterce (Benesbeszterce)** [*Bystrice u Benešova*] (német: *Bistritz bei Beneschau*) (CS): város *Csehországban*. [81] **Beszter** [*Byster*] (SK): településrész *Abaujban*, *Izdobabeszter* [*Sady nad Torysou*] község része. [82] **Beszterec** (H): község *Szabolcsban*, a *Rétközben*. [83] **Besztercsény** [*Bystričany*] (SK): község *Barsban*. A *Beszterce* [*Bystrica*] *besz* relatív gyökének alakváltozata a *vöd* (*ved*) [*vyd*] relatív gyök, amely a *Vödric* (*Vedric*) [*Vydrica*] formák gyöke. A *vödri* (*vedre*) [*vydri*] összetartozik a magyar *meder*, illetve *veder* szóval, mindkettő a vízfolyás medrével kapcsolatos. A *Vödric* [*Vydrica*] ugyanazt a *-c / -ce* képzőt mutatja, mint a *Beszterce* [*Bystrica*]. Ezért a *Beszterce* névbokor közeli rokona. [84] **Vödric** [*Vydrica*]: patak a *Kis-Kárpátok* déli oldalában, *Pozsonynál* torkollik a *Dunába*, **Kis-Vödric** [*Malá Vydrica*]: patak a *Vödric* [*Vydrica*] mellékága, **Száraz-Vödric** [*Suchá Vydrica*]: aszóvölgy a *Kis-Kárpátokban*, *Pozsonytól* északra, **Vödric** [*Vydrica*] (SK): egykori falu *Pozsony vára* alatt a *Duna* mellett, a *Vödric* patak torkolatánál.

A *Beszterce* hangalak létrejöttének lehetséges állomásai CZEGLÉDI 2014.:

$tVtVtVtVtV \rightarrow \delta VvVtV\delta VvV \rightarrow wVsVtVrVsV \rightarrow bVstVrVcV \rightarrow bVstVrcV$,

magas magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

beszterc, beszterce, bészterc, bészterce → *Beszterce*,

mély magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

bisztrica → *Bisztrica*.

Pilis, szerkezeti felépítése: *PILI* + *S*, alakváltozata: **Peles**, **Pölös**, gyakran jelentkezik *-ke* képzővel: **Piliske**, idegen névformák: *Pleš*, *Plešina*, *Pliš*, *Plješ*, *Plechý* {szláv}, *Pleşu*, *Peleş* {román}, *Plechen*, *Plöck* {német}. A *Kárpát-térségben* a *Pilis* leggyakrabban hegycsúcs nevéként, illetve abból alakult tájnévként van jelen: **Pilis** (757 m): csúcs a **Pilis** hegységben, ebből alakult a középkori **Pilis vármegye** neve. **Pilis** [*Pleşu*] (726 m): csúcs a *Zarándi-hegységben*, **Pilis** [*Pleşu*] (1284 m): csúcs a *Torockói-havasokban*, **Piliske** [*Plieška*] (467 m): csúcs a *Terebesben* [*Tribeč*], **Pilis** [*Plešina*] (1061 m): csúcs a *Madarasban*, **Nagy-Piliske**⁶⁷ [*Pilişca Mare*] (1374 m): csúcs a *Hargitában*, **Piliske** [*Pilişca*] (1222 m): csúcs a *Bodzafordulói-hegyekben*, **Pilis** [*Pleşei*] (1077 m): csúcs a *Szilon-havasban*, **Piliske** [*Pleşița*] (1514 m): csúcs a *Szebeni-havasokban*, **Pilisvár** [*Pleşcioara*] (1465 m), **Pilis** [*Vârful Pleşei*] (1946 m): csúcsok a *Vulkán-hegységben*, **Pilis** [*Pleşu*]: patak a *Vulkán-hegységben*, **Pilis-tető** [*Culmea Pleşului*] (911 m): csúcs a *Moldvai-Előkárpátokban*. **Pilis** [*Plechý*, *Plöckenstein*] (1378): csúcs a *Cseh–Német-erdővidéken* [*Šumava*]. Ugyanakkor megjelenik településnévként is: **Pilis Pest** megyében, **Sárpilis Tolna** megyében, **Fülekpilis** [*Pleš*] *Nógrádban*, **Nyírpilis Szabolcsban**. Utóbbi neveknek nincs kapcsolata sem *Pilis* hegycsúcs névvel, de víznévvel sem. A **Pilis** tájnévként jelentkezik a *Bakonyerdő* középtájaként, illetve horvát formában **Plišivica**, később **Plješevica** alakkal a *Dinaridák* középtájának nevéként. A *Peles* és *Pölös* alakváltozat településnevekben gyakori: **Pölöske** és **Pölöskefő** *Zala* megyében, mindkét település a *Szévíz* patak mellett fekszik, amelynek középkori neve **Piliske** / **Pölöske** volt. **Kispeleske** [*Pelişor*] és **Nagypeleske** [*Peleş*] *Szatmárban*. Szláv alakkal létrejött település volt *Pelesalja* (*Podpleša*) [*Pidpleša* / *Πιδπλέσια*] *Máramarosban*, illetve román néven említik elsőként a XV. században **Peleskefalva** (*Pleszkuca*) [*Pleşcuța*] helységet az egykori *Arad vármegyében*.

⁶⁷ A *Nagy-Piliske* csúcs ma is használt névváltozata a *Piricske* és a *Peleske* JÁNOSI 2014.

Peles [*Peleş*] nevű mellékvíze⁶⁸ van a *Prahova* folyónak. **Nagy-Peleske** (1292 m) nevű csúcs van a *Gutin* hegységben.

A *Pilis* hangalak létrejöttének lehetséges állomásai CZEGLÉDI 2014.:

$tVtVt \rightarrow vV\delta Vt' \rightarrow \varphi VIV\check{c} \rightarrow pVIV\check{s}$,

magas magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

peles, pilis, pölös → *Peles, Pilis, Pölös*,

mély magánhangzókkal, magyar hangjelöléssel:

pálos → *Pálos*.

3.2. A magyar nyelv hangkészlete

A magyar nyelv ún. ragozó, nyelvészeti szakszóval *agglutináló nyelv*⁶⁹. Utóbbi jelentése 'ragasztó' amely jól jellemzi nyelvünket: a szavak jelentését elsősorban a szóalakok megváltoztatásával állítjuk elő, úgy hogy ahhoz toldalékokat kapcsolunk. Az agglutináció, vagyis toldalékolás a szavak gyökéhez (tövéhez), illetve alapalakjához illesztett *képzők*, *jelek* és *ragok*, közös néven *toldalékok* segítségével történik. A gyökökkel (szótövekkel) külön alfejezetben foglalkozunk. A toldalékolás lehet a szó végén (*suffixum* vagy *postfixum*), a szó elején (*prefixum*), vagy a szó belsejében (*infixum*) is. Egy szó általában több *szóelemet* (*morféma*) tartalmaz, és a szavak között kevés a rendhagyó. A nyelvben a hangok két külön csoportra, két gyökeresen különböző világra oszlanak: magánhangzókra és mássalhangzókra CZEGLÉDI 2014.

Magánhangzók

A magánhangzó, elnevezése is mutatja, „magányosan hangzó”. XIX. századi nyelvtankönyvekben úgy hívják „önhangzó”, mivel tisztán, önmagában hangzik, kiejtésekor nem jelenik meg mellette egyéb hang. A magánhangzókat hangszalagjaink rezgése kelti és szájüregünk „hangszekrényének” szűkítése illetve tágítása segítségével formáljuk őket. Mindegyikük zöngés hang. A beszédkor nyelvünk mozgása alapján a magánhangzók különböző csoportokba sorolhatók.

Magánhangzók a nyelv függőleges mozgása szerint:

⁶⁸ Ez a *Peles* a névadója a *Szinaja* [*Sinaia*] városában 1883-ra felépült román királyi kastélynak *Peles-kastély* [*Castelul Peleş*].

⁶⁹ Az agglutináló nyelvekkel szemben vannak a flektáló (nem ragozó), izoláló és inkorporáló nyelvek. A germán nyelvek flektáló nyelvek, előljárószavakat és névutókat használnak, a szláv nyelvek agglutináló és flektálóak is, mert előljárószavakat is használnak és ragoznak is.

magas hangrendű (palatális): *e, i, ö, ü, é, í, ő, ű*,
 mély hangrendű (veláris): *a, ä, o, u, á, ó, ú*.

A kiejtésünkben nagyon fontos *ä* hangot (ún. *nyílt e*) nem jelöljük, ezért sok szavunk egybefolyik. Pl. a *helyes* szó nyelvjárási kiejtése: *hälyes*, a *tele* szintén *nyílt e*-vel: *täli*. Ismert volt az *ë* (zárt e), ami nyelvjárásban szintén elkülönülő magánhangzó. Pl. *mënt* (távozott), *këll* (kell), *mëgy* (megy), amely az *ő*-ző nyelvjárásban *ö*-nek hangzik. Csak a zárt *e* ejthető *ö*-nek⁷⁰. Ennek a magánhangzónak egykor lehetett magas, mély, illetve rövid és hosszú változata. Külön magánhangzónk az *y*-nal (vagy *ï*, *ι*-vel, illetve a cirill *ѣ*-vel) jelölt *mély hangú i* amelyet csak idegen eredetű szavaink tartalmaznak. A régi magyar családnevekben még írásban jelöljük ennek a hangnak a meglétét.

Magánhangzók a nyelv vízszintes mozgása szerint:

elöl képzett: *ö, ő, ü, ű*
 középen képzett: *e, é, i, í, o, ó, u, ú*
 hátul képzett: *a, á*.

Magánhangzók az ajakműködés szerint:

ajakkerekítéses (labiális): *a (â), o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű*
 ajakréses (illabiális): \square , *á, e, é, i, í*.

Az ajakkerekítéses *a* nemzetközi jelöléssel *â*, ezzel különböztetik meg az ajakréses *a*-hangtól, amelyet \square -val jelölnek. Ez az ún. „palóc *a*”, hosszú változata az *á*.

Magánhangzók az időtartam szerint:

rövid: *a, e, i, o, ö, u, ü*,
 hosszú: *á, é, í, ó, ő, ú, ű*.

Kettőshangzók

A magyar nyelvben gyakran jelentkenek ún. kettőshangzók, idegen szóval diftongusok. Ezek sok esetben hosszú magánhangzóval szemben szerepelnek. Ennek oka, hogy a hosszú magánhangzók előzménye diftongus volt: pl. *ló*, előzménye *lau*, *lou*. Nyelvjárási *lú*, ennek előzménye *luu*, *lou*. Nyitódó kettőshangzók jellemzők a *Nyugat-Dunántúlon*, *Délkelet-Erdélyben* és *Moldvában*: *szíép* (*szép*), *juo* (*jó*), *füöd* (*főd*, *föld*), *iedesanyám* (*édesanyám*). Záródó kettőshangzók jellemzők *Dél-Somogyban*, a tiszai, a mezőségi stb. nyelvjárásban, továbbá *Debrecenben*, *Nyíregyházán*: *szejp* (*szép*), *jou* (*jó*), *füüd* (*főd*, *föld*), *kéiz* (*kéz*), *voutam*, (*vótam*: *voltam*), *ejdesanyám* (*édesanyám*). A *voltam-*

⁷⁰ Kodály Zoltán (1882–1967) javaslatára, aki 1946 és 1949 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt, 1949-ben az általános iskolai magyar irodalom és nyelvtan könyveit kinyomtatták a zárt *ë* és nyílt *e* betűkkel, de a nyelvészeknek sikerült az utolsó pillanatban visszavonatni a rendeletet és zúzdába küldetni a tankönyveket CZAÓ G. 2011. [p. 17.].

ban az *l* mássalhangzó igazolja azt, hogy a diftongusok magánhangzó + mássalhangzó kapcsolatból keletkeztek. Az *l* végső eredete a *t* hang CZEGLÉDI 2014.

A magyar fül rendkívül kényes a fenti magánhangzó csoportok megkülönböztetésre. Szavainkban illesztjük a magánhangzókat a magas és a mély hangrend alapján, olykor kivéve a szóösszetételeket. Szintén illesztünk az ajakműködés szerint. Ugyanakkor a *nyilam* szóban a magas és mély hangrendű magánhangzó különbséget nem érezzük zavarónak, ez azt jelzi, hogy szóban lévő *i* valamikor mély hangrendű volt, ellentétben a *viszem i*-jével. A mai magyar anyanyelvű már nem tud erről, de gondolkodásunk folytán természetes módon ügyelünk erre, ezért soha sem hibázunk a magas, vagy a mély *i*-hez való illesztéskor. Pl. *csíkos* és *szikes* VARGA CS. 2005. [p. 48.].

A régi magyar nyelvben a magánhangzók ejtése a mássalhangzók kiejtésének függvénye volt. A sokféle magánhangzó alkalmas volt arra is, hogy különböző szóváltozatok jöjjenek létre, amelyek nyelvünket gazdagították, nyelvhasználatunkat finomították: *libeg–lebeg–lobog* stb. A magánhangzók hangrendősége utal a közelségre–távolságra, mélységre–magasságra: *kis–nagy, közel–távol, most–régen, ez–az, itt–ott, ide–oda, idéz–odáz, íme–ama, ihol–ahol*. Így *közel–távol* szópárok alakultak ki, amelyek a hangrendűséggel fejezik ki a viszonyítást: a magas hangrendű a közeli, a mély hangrendű a távoli kifejezésére szolgál. A viszonyítást mutatja a mély–magas, illetve a magas–mély szókapcsolat is: *hoz: onnan ide, visz: innen oda; vés: kis mélyedést készít, vás/váj: nagy mélyedést készít* VARGA CS. 2005. [p. 49.]. A magyar magánhangzóknak ez a tulajdonsága hasonlóan működik, mint a Doppler-hatás⁷¹: a közelségre utaló mutató- és határozószavak rendre magas hangrendűek: *íme, ide, így* stb., a távolságra mutatók mélyek: *arra, amott, úgy*. A mutató távolsága, a méret, a mozgás nagyjából arányos a hangmagassággal CZAKÓ G. 2011. [p. 22.]. Ez a nyelvi jelenség igen korai lehetett, a magyar, illetve a szkíta-hun típusú nyelvek kialakulásakor már működhetett.

Mássalhangzók

A mássalhangzók kiejtésekor a tüdőből kiáramló levegő a torokban vagy a szájüregben valamilyen akadályba ütközik. A magánhangzókkal ellentétben mássalhangzót önállóan nem tudunk ejteni, csak magánhangzó kíséretében.

⁷¹ Doppler-hatás: a hullám frekvenciájában és ezzel együtt hullámhosszában megjelenő változás, amely azért alakul ki, mert a hullámforrás és a megfigyelő egymáshoz képest mozog. A megfigyelő felé mozgó tárgy által kibocsátott hang vagy fény összenyomódik, ezáltal frekvenciája magasabb, fény esetén kékebb lesz. Amikor az objektum a megfigyelőtől távolodik: a hang mélyebb, a fény vörösebb lesz. Nevét felfedezőjéről, Christian Andreas Doppler osztrák matematikusról kapta.

Innen a mássalhangzó elnevezés: „valamely *másik hanggal együtt* hangzó” VARGA CS. 2005. [p. 50.]. Alakításukban részt vesznek a nyelvcsap, a nyelv, a szájpaddlás, a fogak és az ajkak közt képzett akadályok CZAKÓ G. 2011. [p. 13.], az íny és az ajkak is. Ezek segítségével valamilyen hangképző akadály jön létre. A magyar nyelvben összesen 29 jelölt mássalhangzó van:

b, c, cs, d, dz, dzs, f, g, gy, h, j, k, l, ly, m, n, ny, p, r, s, sz, t, ty, v, z, zs,
idegen szavakban a ***q, w, x.***

Ennél jóval több mássalhangzót ejtünk: pl. a *mély k*, amelyet a nemzetközi egyezményes jelek szerint *q*-val jelölnek. A *bilabiális zöngés réshangot*, amelyet *w*-vel jelölnek. Utóbbi nyelvjárásban is ejtik. Szintén kiejtünk egy *kh* hangot, amelyet a nemzetközi irodalomban *x*-szel jelölnek CZEGLÉDI 2014.

A mássalhangzókat több szempont szerint csoportosítjuk.

Mássalhangzók a hangszalag működése szerint:

A tüdőből kiáramló levegő megrezegteti a hangszalagokat, akkor *zöngés mássalhangzók* keletkeznek:

b, d, dz, dzs, g, gy, j, l, m, n, r, v, z, zs.

Amikor a tüdőből kiáramló levegő nem rezegteti meg a hangszalagokat, akkor *zöngétlen mássalhangzók* keletkeznek:

c, cs, f, h, k, p, s, sz, t, ty.

A zöngés és zöngétlen mássalhangzók párba is állíthatók, mert csak egyetlen hangképzési momentumban, a zöngésség/zöngétlenség szerint különböznek: ***b–p, v–f, d–t, z–sz, dz–c, zs–s, dzs–cs, gy–ty, g–k***, nincs párja a zöngétlen ***h***-nak, zöngés ***m, n, r, l, j***-nek.

Mássalhangzók a levegő távozásának útja szerint:

Száj- (orális) hangnak nevezzük, amikor hangképzéskor a levegő a szájon át távozik:

b, c, cs, d, dz, dzs, f, g, gy, h, j, k, l, p, r, s, sz, t, ty v, z, zs.

Orr- (nazális) hangnak nevezzük, amikor hangképzéskor a levegő az orron keresztül távozik:

m, n.

Mássalhangzóink képzése során a torkunkból kiáramló levegő hangját nyelvünkkel, illetve ajkunkkal befolyásoljuk. Ezen az alapon az alábbi táblázatban látható, különböző hangtípusokat különítenek el.

	ajakhang (bilabiális)	ajak-foghang (labiodentális)	fogmederhang (alveoláris)	fogmedrentúli hang (posztalveoláris)	elő- szájpadlászhang (palatális)	utó- szájpadlászhang [torokhang] (veláris)	gégeháng (glottális)
zárhang (ploziva)	p b		t d		ty gy	k g	
orrhang (nazális)	m		n		ny		
pergőhang (trilláris)			r				
részhang (frikatíva)		f v	sz z	s zs			h
zár-részhang (affrikáta)			c dz	cs dzs			
közéltőhang (approximáns)					j / ly		
közéltőhang (laterális approximáns)			l		ly		

13. ábra: A magyar nyelv mássalhangzóinak típusokba sorolása és magyar jelölése
(Czeplédi Katalin nyomán szerk.: Faragó Imre)

A magyar hangsorépítés jellegzetességei

A nyelvészet **igazodás**nak nevezi azt a jelenséget, amikor a hangokat nem elszigetelten, hanem egy összefüggő folyamat részeként mondjuk és halljuk. Amikor a folyamatos beszédben a hangképző szervek folyamatosan mozgásban vannak az egymás után képzett hangok fiziológiai tulajdonságai módosulhatnak. Ennek oka az, hogy a folyamatos beszédben az egymás mellé került bizonyos mássalhangzókat külön-külön nehéz lenne kiejteni. Ezért az egyik vagy másik mássalhangzó a kiejtésben hat a másikra. A (pl.) **d** és **t** egymás mellé kerülése esetén az *ittam* szóban az első *t* korábban *d* (id) volt, a második *t* pedig a múlt idő jele, amely hasonította a szóvégi *d*-t *t*-vé. Így az igazodás végeredményben a hasonulásnak is nevezett jelenséghez kapcsolódik. Amikor kiejtéskor két mássalhangzó egymás mellé kerül, akkor gyakran csak az egyiket, hosszan ejtjük. Ilyenkor az egyik hasonul a másikhoz, ez a nyelvi jelenség a *hasonulás*. Ezt írásban gyakran jelöljük, de sokszor nem CZEGLÉDI 2014.

A **teljes hasonulás** létrejöttékor két különböző mássalhangzó teljesen egyneművé válik, az egyik hang egy vagy több képzésmozzanatában változik meg. A teljes hasonulás lehet *írásban nem jelölt*: *sz+s* → *ss*; *z+s* → *ss*, pl.: *egészség* → *'egésség'*, *igazság* → *'igasság'*. Szintén írásban nem jelölt eset jön létre *ty*, *ny*, *gy* végű névszóhoz kapcsolódó birtokos személyjel *j*-vel kezdődő alakjainál, pl. *anya* → *'annya'*, és *gy*, *ny*, *l* végű igékhez *j*-vel kezdődő személyrag vagy felszólító módjel kapcsolatakor, pl. *hagyja* → *'haggya'*, *éljen* → *'éjjen'*. A teljes hasonulás lehet *írásban jelölt*. Ez létrejön mássalhangzó végződésű névszóhoz kapcsolódó *-val*, *-vel*, *-vá*, *-vé* toldalékolással, pl. *'vasval'* → *vassal*, *'jégvé'* → *jéggé*, *'öszve'* → *össze*. Kialakul az *az*, *ez* mutató névmáshoz kapcsolódó mássalhangzó kezdetű rag esetén, pl. *'azhoz'* → *ahhoz*.

Az *s*, *sz*, *z*, *dz* végű igékhez kapcsolódó *j*-vel kezdődő személyragok vagy felszólító módjel kapcsolódása esetén, pl. *'mosja'* → *mossa* CZEGLÉDI 2014.

Asszerint, hogy a képzés minden sajátossága szerint a mássalhangzó hasonul-e a másikhoz, megkülönböztetünk teljes hasonulást, vagy amikor egy-egy képzési sajátosság jelenik meg a hasonulásban, tehát nem az összes, akkor neve **részleges hasonulás**. Utóbbi a közvetlenül egymás mellé kerülő mássalhangzók hasonulásának egyik formája, létrejöttékor egy képzési mozzanatban változik meg az egymás mellé kerülő mássalhangzók egyike. Ez bekövetkezhet zöngésség szerint, ilyenkor a második hang zöngésíti, vagy zöngétleníti az előtte állót: *Vasban* → *'Vaszban'*, *labda* → *'lapda'*⁷², *tűzhet* → *'tűszhet'* stb. Bekövetkezhet a képzés helye szerinti, ez általában az *n* hangra vonatkozik, ha utána két ajakhanggal képzett mássalhangzó következik: *színpad* → *'szimpad'* stb. CZEGLÉDI 2014.

A hasonulás irányultsága szerint *hátraható* (*regresszív*), amikor az első hang változik meg: *egészség* → *'egésség'*, *igazság* → *'igasság'*, stb.

A hasonulás irányultsága szerint *előreható* (*progresszív*), amikor a második hang változik meg: *anyja* → *'annya'*, *'vasval'* → *vassal*, *'jégvé'* → *jéggé*, *'öszve'* → *össze*, *'azhoz'* → *ahhoz*, *'mosja'* → *mossa* stb. CZEGLÉDI 2014.

Amikor két egymás mellé került mássalhangzó ejtésekor egy harmadik mássalhangzót ejtünk hosszán, akkor következik be az **összeolvadás**. Ezt csak egy szónál jelöljük írásban: *'higyje'* = *higgye*. Más összeolvadást írásban nem jelölünk. E folyamatban zár-rés hangok keletkeznek. Írásban nem jelölt esete, amikor *-d*, *-t*, *-gy* hangvégződéshez *-s*, *-sz* járul, ezekből *cc* vagy *ccs* lesz: *tudsz* → *'tucc'*, *szabadság* → *'szabaccság'* stb. Az írásban jelölt eset a *t*, *d*, *n* végű névszóhoz kapcsolódó birtokos személyjel *j*-vel kezdődő alakjai, pl. *botja* → *'bottya'*, *akarattja* → *'akarattya'*, a *t*, *d*, *n* végű igéhez *j*-vel kezdődő igei személyrag kapcsolódása, pl. *látja* → *'láttya'* és a *t*, *d*, *n* végű igéhez a felszólító módjel változatainak kapcsolódása, pl. *tanítson* → *'taníccson'*, *fonjon* → *'fonnyon'*, *tudjon* → *'tuggyon'*. Az összeolvadáskor kiejtésben módosulnak az egymás mellé kerülő, különböző képzésű mássalhangzók, két hang egy harmadikká olvad össze: *t+sz* = *cc* pl. *tetszik* → *'teccik'*, *n+j* = *ny*, pl. *bánja* → *'bánnya'*, *t+j* = *tty*, pl. *íratja* → *'irattya'*, *t+s* = *cs*, pl. *bántsa* → *'báncsa'* CZEGLÉDI 2014.

A további jelenségek, a rövidülés, a hangkivetés és a nyúlás csak a kiejtésben következik be, írásban nem jelöljük. Amikor a kiejtés időtartama

⁷² A *labda* szó esetében eredetileg mindkét mássalhangzó zöngétlen volt, amely a tiszántúli nyelvjárásban ma is használatos. Az eredeti alak: *lapta*.

szerint változnak a mássalhangzók, **rövidülés** jön létre. Ez akkor következik be, ha egy hosszú mássalhangzó és egy rövid mássalhangzó kerül egymás mellé. Ekkor a hosszú mássalhangzó megrövidül a kiejtésben, pl. *mondd* → 'mond', *szálldos* → 'száldos'. Három olyan különböző mássalhangzó esetén, amelyek közül kettő azonos, az egyik eltűnik: *otthon* → 'othon', *jobbra* → 'jobra', *tollbamondás* → 'tolbamondás', *orrhang* → 'orhang' stb., a rövidülés különböző okok miatt következik be CZEGLÉDI 2014.

Hangkivetés következik be akkor, ha három különböző mássalhangzó közül az egyik, általában a középső, kiesik: *rajzszög* → 'rajszög', *ijedtség* → 'ijeccség', *mondta* → 'monta', *ijesztget* → 'ijezget' stb. CZEGLÉDI 2014.

Nyúlás következik be akkor, ha a rövid mássalhangzót hosszan ejtjük: *veszélyes* → 'veszéllyes', *esélyes* → 'eséllyes' stb. Ezek egy része csak nyelvjárásokban jelentkezik CZEGLÉDI 2014.

A földrajzi nevek körében bekövetkező mássalhangzó és magánhangzó változások egymáshoz hasonló névalakokat eredményeznek. Ezeknek egy része közös gyökerű, más részük beleértéssel keletkezett. Ennek a jelenségnek a megnevezése a magyar nyelvészeti irodalom egy részében *összerántódás*. Ez alatt azt értik, hogy a név belseji szótag a használat során kimarad a névből: *Ábrahám* – *Ábrány*, *Erdőóvó* – *Ardó*, *Bácsafalva* – *Bácsfalva*, *Berényhida* – *Berhida*, *Besenyő* – *Besnyő*, *Csontafejér* – *Csantavér*, *Csarnavoda* – *Csaroda*, *Bugyiszló* – *Bucló*, *Duruzmot* – *Dozmat*, *Fövény* – *Fény*, *Harasztica* – *Harica*, *Karácshalva* – *Karácdfa*, *Májerpod* – *Márpod*, *Mácsalaka* – *Máslak*, *Mézadó* – *Mizdó*, *Pakos* – *Paks*, *Szajan* – *Szany*, *Satica* – *Saca*, *Rákosi* – *Ráksi*, *Szentbenedekhálla* – *Szentbékálla*, *Vitelnice* – *Vitence*, *Patosfalva* – *Patosfa*, *Salamonvár* – *Salomvár*, *Provod* – *Pród* KISS L. 1999. [pp. 218–219.]. Az utóbbi évtizedek széleskörű földrajzi névi vizsgálatai lehetővé teszik azt, hogy pontosabban fogalmazzunk. A fenti példák esetében sokkal valószínűbb, hogy egyes „névpárok” vagy egymás alakváltozatai, lehetnek közös gyökűek, de olyan is van, amelyek etimológiailag nem tartoznak össze CZEGLÉDI 2014.

A hangjelölő írás

A beszéd írásban való rögzítéséhez különböző jeleket alkottak, amelyeknek későbbi formái a betűk. A különböző betűk alkalmazása során jöttek létre az írásrendszerek. Ma már egy-egy betű vagy betűkapcsolat rendszerint egy-egy hang jelölésére szolgál, ez a *hangjelölő írás*. Különböző nyelvek, ugyanazon hang jelölésére sok esetben eltérő betűket alkalmaznak, ugyanaz a betű a másik nyelvben más hangot jelöl, vagyis a leírt betűhöz tartozó hangok gyakran eltérőek. A magyarhoz viszonyítva az európai nyelveket vizsgálva, például a

magyarban a *j* betűhöz egy hang, a *j* tartozik, de a különböző idegen nyelvekben ugyanez a betű jelölhet *i*, *j*, *zs*, *dzs* és *h* hangokat. A magyarban is használt *c* hangot jelölő *c* betű az idegen nyelvekben jelölhet: *c*, *sz*, *k*, *kh* hangokat VARGA CS. 2005. [p. 33.]. Hasonló jelenség a magyar írástörténetben is előfordult: *ch*-val jelölték a *k* és *h* hangot, a *c* betűvel az *sz* hangot. Az írás mindig megegyezés kérdése, korok szerint és források szerint is változik a használata.

A magyar nyelv hangjait eredetileg az „egy hang – egy jel” elven a rovásírás jelkészletével jelölték. A X. században a latin betűs jelkészletre⁷³ történő áttérés komoly nehézséget okozott: a latin ábécé 25 betűje⁷⁴ kevés volt a 47 magyar hang jelölésére. A középkori – általában latin nyelvű – oklevelekben a magyar szavakat – ezek főképpen földrajzi nevek voltak – ezzel a 25 hangjellel próbálták meg leírni. Századokon át nem alakult ki egységes jelölés, inkább szokások és „iskolák” keletkeztek a magyar hangok bemutatására. Később létrejött a latinban nem létező *ö* és *ü*, valamint a hosszú magánhangzók jelölésére a latin ábécében szintén nem jelentkező ékezetekkel ellátás: éles ékezetes betű az *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, kettős éles ékezetes az *ő* és *ű*. A kettős mássalhangzókat két betűvel jelölték: *cs*, *dz*, *dzs*, *sz*, *zs*, bizonyos lágy (palatális) hangok jelöléséhez az *y*-t használták fel kiegészítő jelként: *gy*, *ly*, *ny*,

14. ábra: A székely-magyar rovásírás hangjelölése és ezek latin betűvel megadott megfelelői. E jelsor a 2010-ben egységesített változat, ezért tartalmazza a *w* jelet is (az olvasás iránya jobbról balra).

ty. Ezek a megoldások nem önálló írásjelek, hanem a „szüksős” latin abc-nek a benne meglévő betűk felhasználásával történt bővítményei. Így a mai magyar

⁷³ Az eredeti latin jelkészletet az ógörög ábécé átalakításával hozták létre, amely azonban a *Kárpát-medence*ből származó rovás jelkészletből alakult ki: *A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, X, Y, V, Z*. Az ógörög és a latin ábécé testvérei egymásnak, közös ősiük a *Kárpát-medence* ősi ábécéje, ennek kivonatolásával jött létre mindkettő IRASTORTENET.

⁷⁴ A latin ábécé 25 betűje: *A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, X, Y, V, Z*. Ebből néhány kései római fejlemény. A *J*-t az ősi jelsor latin átvétele után alakították ki az *I* jelből. Eredetileg az *u* és a *v* hangot is a *V*-vel jelölték, római kori változtatással jött létre az *U* is: elgömbölyítették a *V* alsó részét, s az így kapott jelet megtették az *u* hang jelének. De az „eredeti” latin ábécé is tartalmaz beavatkozásokat: az *L* az ősi sátor alakú jel elfordítása, a *V* pedig az *Y* szár nélküli változata IRASTORTENET.

ábécé egy kényszer szülte megoldás, nyoma sincs már benne az eredeti „egy hang – egy jel” elvnek. A magyar nyelv szavainak a fentiekben bemutatott betűkkel írt változata a XVIII. század végére vett végső formát. 1780-tól jelennek meg rendszeresen magyar nyelvű napilapok, majd jött a nyelvújítás, amely már felszínre hozta a helyesírás megegyezésének kérdését is. A hangjelölés ekkorra állandósult, de a felvilágosodás korszakának kezdetén az írásmódnak még két fő irányzata volt, a „katolikus” és a „protestáns” helyesírás⁷⁵. 1831-ben megalakult a Magyar Tudós Társaság és 1844-től már nem a latin, hanem a magyar lett az államnyelv. A Kazinczy Ferenc⁷⁶ vezette nyelvújítással mintegy 10 000 szóval gyarapodott a magyar nyelv szókészlete, ezt régi szavak újbóli használatba vételével, tájnyelvi szavaknak az irodalmi nyelvbe emelésével és új szavak képzésével érték el. A helyesírási vitákat a „*Magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai – A Magyar Tudós Társaság különös használatára*” című és alcímű kiadvány zárta le 1832-ben. Így az 1850-es évekre a magyar irodalmi nyelv és a köznyelv is gyakorlatilag kialakult.

Az íráskép különbözősége a kiejtéshez képest a földrajzi nevek körében nagy jelentőségű. Számtalan esetben láthatunk példákat arra, hogy egy földrajzi név különböző nyelvű írott formáit kiejtve végeredményben ugyanazt a nevet kapjuk, mert az idegen nyelvben ezek a régi magyarból vagy a magyarral rokon nyelvekből átvett nevek. E nevekben az átvevő (pl. szláv nyelvek, német, román) az átadóban ejtett némely hangot nem hallotta meg, ezért nem ejtette és nem írta, vagy az átadó nyelvben még megvolt teljesebb alakot konzerválta. Gyakori, hogy az átadó névformát az átvevő a saját hangtörvényeihez igazította. A változatosságot gazdagítja, hogy az átvevő nyelvek mindegyike az átadóhoz képest eltérő hangjelölést alkalmaz CZEGLÉDI 2014. Néhány példa a magyar–szlovák földrajzinév-anyag összefüggésére: *Nyitra–Nitra, Tolmács–Tlmače, Korpona–Krupína, Kürtös–Krtíš, Veszvény–Vsetín, Zsolna–Žilina, Duna–Dunaj, Hernád–Hornád, Szekcső–Sekčov* stb.

⁷⁵ A „katolikus és a protestáns” helyesírási változat az úgynevezett *ypsilonista* és *jottista* háború néven vált ismertté: Az ypsilonisták (Verseghy Ferenc és követői) a kiejtés melletti írásmód mellett kardoskodtak: „*taníttya, bánnya*”, míg a jottista irányzat (Révay Miklós követői) az elemző helyesírást javasolta: „*tanítja, bánja*”. Utóbbi győzedelmeskedett, nem azt írjuk, amit hallunk, hanem az írásmódban jelezzük, amit tudunk a szóalakról.

⁷⁶ Kazinczy Ferenc (1759–1831), író, költő. A XVII. század végi magyar irodalmi élet vezetője. 1794-ben a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétel vádjával börtönbüntetésre ítélték, ahonnan 1801-ben szabadult. Innentől a *Zemplén vármegyei Bányácskán* lévő birtokán dolgozott, amelyet ő nevezett át *Széphalomra*. 1812-től a magyar nyelvújításnak szentelte életét, amelynek legnagyobb hatású alakjává vált. Nyelvújító és irodalomszervezői tevékenységével a reformkor előtti évtizedekben a nemzeti felemelkedés és önállósulás ügyét szolgálta. Szépirodalmi műveinek legnagyobb része műfordítás. Eredeti prózai művek írásától sokáig tartózkodott, mert készületlennek tartotta a magyar nyelvet, és fontosabbnak tartotta a műfordítást. Az 1810-es években azonban rászánta magát az írásra, elkezdte összeállítani emlékiratait.

Bőven találunk példákat a magyar–román kapcsolódásra is: *Kolozs–Cluj*, *Belényes–Beiuș*, *Kövesd–Chiesd*, *Tasnád–Tașnad*, *Szőcs–Suceava*, *Solymár–Șoimari*, *Surány–Surani*, *Katona–Cătina*, *Torony–Turnu*, *Szörény–Severin*, *Ludas–Luduș* stb. Ugyanazon nevek kétféle írásmóddal. Hasonlóan a magyar–német azonosságra is bőven van példa: *Geréc–Graz*, *Gál–Gail*, *Gálos–Gols*, *Tétény–Tadten*, *Örs–Urscha*, *Szék–Seckau*, *Solymár–Schaumar*, *Lánycsók–Lonchuk*, *Vörösvár–Werischwar* stb. Bátran mondhatjuk: ugyanazon nevek eltérő hangjelöléssel. Ha egy földrajzi névben idegen helyesírással egy magyar szót fedezünk fel, akkor a név alapja legtöbbször nyilvánvaló: *Șomoș* (=Somos), *Krtíș* (=Kürtös), *Odorheiu* (=Udvarhely) stb. A példaként mutatott szónevek alapja egyértelmű. Az egyezések nagy részét könnyedén felismerhetjük, azonban a nevek körében egy másik, szintén jelentős részt képeznek azok, amelyeknél az egyezést csak nyelvészeti kutatások tudják kimutatni. A nevek szerkezeti felépítése legtöbb esetben *gyök (abszolút vagy relatív) + képző (egyszerű vagy összetett)*: *Šabac* (=Szabács), *Țicleni*, *Cikljen* (=Ciklénny), *Bistrica*, *Bistrița*, *Bystrica* (=Beszterce), *Roznov*, *Rožňov* (=Rozsnyó), *Bolovaniș* (=Bálványos), *Lopadea* (=Lapád) stb. Ezek esetében a magyar névképzőt, illetve annak idegen „megfelelőjét” aláhúzással jelöltük.

3.3. Magyar szóalkotás

A magyar nyelv alapvonása, hogy az ún. gyökhöz ragasztjuk a toldalékokat, ezért nevezik a magyart toldalékoló (agglutináló) nyelvnek. Beszédünk különlegessége, hogy a jövevényszavakat, idegen szavakat is toldalékoljuk. Nyelvünk egy tökéletes rendszer, olyan mint egy szövet vagy láncolat, amely sok ezer éven keresztül alakulva jutott el a mai állapotig. Az elvileg lehetséges magyar szókincs terjedelme, szókincsünk mennyisége, a gyökök és toldalékok alkalmazásának eredményeképpen sokmillió. Ugyanakkor alaktani oldalról vizsgálva az egész rendszert alig egy-két gyök, mint legfőbb közös jegy tartja azt össze CZAKÓ G. 2011., CZEGLÉDI 2012., CZEGLÉDI 2014.

A gyökrendszert elsőként Czuczor Gergely⁷⁷ és Fogarasi János⁷⁸ tárta fel, írta le és foglalta rendszerbe 1862-ben⁷⁹. Az 1870-es évekre kialakult

⁷⁷ Czuczor Gergely (1800–1866), bencés szerzetes, költő, nyelvtudós. Életének javát tanítással és versírással töltötte. Az 1848-ban megjelent Riadó c. verse miatt a császári kormányzat előbb halálra, majd hat évi börtönre ítélte. 1845-ben kezdte meg „A magyar nyelv szótára” szerkesztését, amelyet halála után Fogarasi János fejezett be.

⁷⁸ Fogarasi János (1801–1878), nyelvtudós, jogász, zeneszerző, néprajzkutató. Polihisztor volt, jogi értekezéseket, költeményeket és elbeszéléseket is közölt, dalokat és kórusműveket is szerzett, hegedült, de nyelvészeti munkája a legjelentősebb.

magyarországi tudományos nyelvészet a gyök létevel nem számol, az oktatásban nincs jelen e fogalom, a nyelv szerkezetét a nyugati nyelvek mintájára magyarázzák és vizsgálják. Ennek ellenére az 1970-es évektől nyelvészek, Czeglédi Katalin, Marác László kutatta és foglalkozott a gyökrendszerrel. Az 1990-es évektől számos nem nyelvésztől származó kutatás is napvilágot látott e témakörben, Varga Csaba⁸⁰, Kiss Dénes⁸¹, Czakó Gábor és mások publikáltak vizsgálatokat.

A gyök

A *tő* és a *gyök*, azaz a *szótő* és a *szógyök* megnevezések egymásnak változatai. A *tő* és a *gyök* ugyanaz a szó két különböző alakváltozatban, mindkettő jelentéstartalma 'valaminek kiinduló alapja, magja'. A *gyök*⁸² a szónak az a része, amely nincsen szóképző által alkotva és nem összetett szó. Természeti hasonlattal élve, a *gyök* mintegy sejtje, magja nyelvünknek. A *gyök* egyszerű szó esetében a szó elején áll, összetett szó esetében a szó elején, közepén vagy végén állhat, és általában nem hosszabb egy szótagonál. Azért nevezzük *gyöknek* vagy *tőnek*, mert a szó legelső, még egyetlen egységnek látszó része. Ezért a *gyök* – latinul *radix* – világszerte elterjedt nyelvészeti szakszó. A *gyök* a szó alapja, értelmi és képi központja: a belőle származott összes szó jelentését meghatározza, sőt megmutatja. A hatalmas, olykor több százra menő *gyökcsoportok* tagjait hangalaki és jelentéskapcsolat fűzi össze *gyökcsaláddá* és *gyöknemzetséggé*. A modern nyelvtudomány megkülönbözteti az abszolút *gyök* (abszolút *szótő*) és a relatív *gyök* (relatív *szótő*) fogalmát. Az abszolút *szótő* elsőként mondatzó, másképpen ősmondat volt. Ez az első alakulat valójában egy egész mondatot alkotott. A gondolkodás fejlődése, a természet megismerése során az ember és a természet kapcsolata bővült, gondolkodása fejlődött ezért kifejezési megoldásai is összetettebbek lettek. Ennek nyomán létrejöttek a képzett és az összetett szavak, egyszerű mondatok, az alanyból és állítmányból álló mondatok, a szószerkezetek gazdagodásával pedig a bővített, majd az összetett és többszörösen összetett mondatok CZAKÓ G. 2011. [pp. 51–53.], CZEGLÉDI 2012. [pp. 22–23.].

⁷⁹ Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült első magyar nyelvű nagyszótár, amely 1862 és 1874 között hat kötetben jelent meg.

⁸⁰ Varga Csaba (1945–2012): filmrendező, magyar nyelv-, írás- és őstörténet kutató. Életművének egyik fele az animációs filmek világában született, a Világ 15 legmeghatározóbb filmrendezője közé tartozik. 1990-ben kezdett írástörténettel foglalkozni, folytatta a magyar nyelv gyökrendszer alapú vizsgálatát, levezette a magyar nyelv és az ősnyelv közötti kapcsolatot, számos írás- és nyelvtörténettel kapcsolatos könyve jelent meg.

⁸¹ Kiss Dénes (1936–2013): író, költő, műfordító. Versei, novellái, regényei mellett ősnyelv kutatással is foglalkozott.

⁸² A *gyök* angol megfelelője *root*, német megnevezése *wurzel*, románul *radăcină*, csehül *kořen*, lengyelül *rdzeń*.

A gyök (az abszolút és a relatív gyök is) fejlődése során úgy alakulhatott, hogy (1) állhat egy hangból, ezek mind magánhangzók: *e-szik, i-szik, ó* (csodálkozás) *ő, u-gat, á* (tagadó csodálkozás) stb. (2) Kezdődhet magánhangzóval és állhat két hangból: *él, ír, ül* stb. (3) Kezdődhet mássalhangzóval és állhat két hangból: *lő, ró, ví* stb. (4) Kezdődhet és végződhet mássalhangzóval, ekkor állhat három, olykor négy hangból: *kér, dúl, száll* stb. A gyökök lehetnek *élők (aktívak)* vagy *holtak (passzívak)*. Aktív gyök az, amelyik ma is használatos önálló szóként úgy, hogy képes toldalékot felvenni: *fa, áll, víz, nyom, kör* stb. A mai magyar nyelvben az összes gyök élő. A holt gyök elvileg nem képes toldalékot felvenni, nem alkalmas toldalékolásra. A gyökök kezdetben olyan szavak voltak, amelyek igei és névszói tulajdonsággal egyaránt rendelkeztek, azaz igenévszók (nomenverbum), voltak. Ilyenek a *zár, nyom, les* – melyek egyszerre nevek – névszók és igék. Következésképp a gyökök szófajára semmilyen külső jel nem utal. A névszókhoz tartoznak a főnevek, melléknevek, számnevek, névmások. A névszók jelzői szerepet is betölthetnek. Amikor továbbképzünk egy szót, szófaja attól függ, milyen képzővel láttuk el. Melléknévképzővel, főnévképzővel, igeképzővel stb. Mindennek a magyarban óriási a variációs lehetősége: *kapa* (főnév) – *kapál* (ige) – *kapás* (melléknév) – *kapányi* (mértékhatározó) stb. A nyelvünk gazdagodása azt eredményezte, hogy szavainkat különböző szófaji csoportokba soroltuk CZEGLÉDI 2012. [pp. 22–23.], CZAKÓ G. 2011. [pp. 51–53.], CZEGLÉDI 2014.

A „kör” és a „tűr” relatív gyök. A *körben* a *kö* = abszolút gyök, *r* = képző, jelentése 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó'. A *Körös* földrajzi névben ez a gyök szerepel, „körö” teljesebb formában, amelyhez az *-s* képző járul: „körö-s” = 'hajladoxó, tekergő folyó', de az is lehet, hogy forrása körköröző vagyis örvénylő vízű volt. A *kör* néhány származéka: *körbe, körül, körző, körülményes* stb. Ez a gyök az *e* hangot tartalmazó változatokból: *kert, kerít, kerge, kerül, kering, keres, keringő, kerengő* alakult úgy, hogy az ajakréses (illabiális) zárt *e* (ë) hangból ajakkerekítéses (labiális) *ö* hang lett az első relatív szótőben. Így a *Körös* földrajzi név rokona (előzménye) a *Kerka* víznévben is meglévő *e* hangot tartalmazó gyök, a „ker” a „kör” alakváltozata. A *k* zöngésedésével *g* keletkezett. A *g*-vel kezdődő szavak között is vannak körhöz hasonló jelentésűek. Alapjuk a *gör* relatív gyök (*gö+r*), ebből: *gördül, görbe, görög* stb. A *gö* abszolút gyök alakváltozatai szerepelnek a *Gömör* és *Göcsej* nevekben CZEGLÉDI 2014.

A „tür” gyök található a *Túr, Türe, Türje, Türke* helységnevekben, a gyök mély hangú változata a „tur”, amely a *Túr* víznévben van meg. Az abszolút gyök teljesebb alakja szerepel a *Tekerő* pataknévben. A *Győr* földrajzi névben a „győ” az abszolút gyök, a tekerőben a „teke” az abszolút gyök. A *Győr* esetében az *-r* a képző, a *Tekerő* esetében a *-rő* a képző. Ide tartozó közszavak: *túr, gyűr, gyűrű, gyürke, gyurma, teker* stb. CZEGLÉDI 2014.

Vannak gyökök, amelyek látszatra tipikusan csak földrajzi nevek alapjaként fordulnak elő, ám a nyelvészeti kutatások alapján megtalálhatóak az ide tartozó közszói elemek is: **ab, aba, abá, abo**, (*Aba, Abács, Abád, Abod, Abda, Abony, Abos* stb.), **ar, ará, arak** (*Arács, Ardó, Arak, Ardány, Arló, Arma* stb.), **bed, bede, bedeg** (*Bede, Bedecs, Bedeg, Bedellő* stb.), **dab, daba** (*Dabar, Dabas* stb.), **dad, dád, dada** (*Dad, Dád, Dada* stb.), **ege, egeg** (*Ege, Egecse, Egeg, Egenföldre* stb.), **et, ete** (*Ete, Eted, Etes, Etre* stb.), **damak, damo** (*Damak, Damos* stb.), **kál, káló** (*Káld, Kálló, Kálna, Kálnok, Kálos, Kálosa, Kálóc, Káloz, Kálozd*), **kem, keme, kemej** (*Kemej, Kemece, Kemse* stb.), **lad, ládo, ladá** (*Ladány, Ladna, Ládony* stb.) stb.

A szó

Az abszolút és a relatív gyökök lehetnek aktívak (élők), passzívok (holtak). Az első esetben ma is részt vesznek az összetett szavak alkotásában és a toldalékolásban. A második esetben már csak a nyelvészeti kutatások tudják kideríteni az abszolút, illetve a relatív gyök voltukat.

Az eredeti komplex jelentéstartalom részei közül az egyikhez tartoznak a szóval, a beszéddel kapcsolatos szavak, amelyeket a szókezdő hang alapján a teremtő *k* és fejleményei, valamint a teremtő *t* és fejleményei két nagy csoportra bontanak. E két csoport elkülönítését az is indokolja, hogy mind az uráli, mind az altáji, mind az indoeurópai családba sorolt nyelvekben a szó, a mondat, a beszéd kifejezésére használnak *k*- kezdetű és *t*- kezdetű, illetve azok fejleményeit tartalmazó szavakat CZEGLÉDI 2007. [p. 16.]. Az abszolút gyök (abszolút szótő) valójában azonos a legelső mondatszóval, amely ma már csak szó, sok esetben csak szótag. Ilyen a magyar *jó* = 'folyó'. A relatív (viszonylagos) gyök (relatív szótő) már legalább egyszer megismételt, ikerített, azaz mellérendelt összetétel (ikerszó), vagyis már összetett szó, kapcsolódott hozzá toldalék. Eredetileg az abszolút gyök ismétlődésével relatív gyök jött létre. Így a relatív gyök két abszolút gyökből, vagy egy abszolút gyökből + toldalékból áll. A toldalék pedig eredetileg abszolút gyök, vagyis önálló szó volt. Idővel a toldalékok keletkezhetnek összetett szóból vagy képzett szóból is, de a legelső csakis abszolút gyökből. A folyó esetében a *jó* abszolút gyökhöz

járult a valamivel való ellátottságot jelölő toldalék, eredendően képző, később helyhatározó rag is. Így lett a *jó*-ból a *folyó*. Jelentésben megegyeznek, de szerkezetükben nem CZEGLÉDI 2014.

A földrajzi nevekben is jelen lévő *Vas* szó alakváltozata a *Dömör*. Utóbbit a széleskörű földrajzinév-kutatások tudják igazolni. Ez a két ősi eredetű név az emberi hangképző szervek évezredek át tartó folyamatos fejlődésével párhuzamosan alakult és fejlődött. A kezdeti természeti hangokat utánzó kommunikációból folyamatosan formálódtak a további hangok Földrajzi névként mindkét szó jelentése 'összeszűkülő átjáró, árok'. Ha valami szűkül és töpörödik, akkor tömörödik is. Ily módon ezt a megnevezést megkapta a vas, mint terméskő, ásvány. Elsőként a természetben megtalálható változata kapta nevét: *gyepvas*⁸³, amely a legkönnyebben kitermelhető vasásvány. A magyarban a „vas” változat használatos rá, de a török nyelvekben a „dömör” változatot használják manapság is⁸⁴. Első látszatra a *vas* rokonértelmű kifejezése a *dömör*, de valójában ugyanannak a szónak két különböző hangtani fejleményéről van szó. A *dömör* kezdő mássalhangzója a *t* hang volt: *tömör*. Ennek abszolút szótöve a *tömö* vagy *dömö*. Az *r* hang a valamivel való ellátottságot kifejező képző. Így a szó értelme 'dömö-vel ellátott'. A szó az ember természet megismerésével alakult, alapja a jelölt szűkület alapja, legalsó pontja, amely lehet vizes, vizenyős és más körülmények között száraz, víz nélküli is. A *dömö* abszolút gyök alakváltozata a magyarban ma is használt *döm*, *töm*. Mindhárom visszautal a legtömörebb, legkisebb kiinduló egységre a *mag*-ra. Hasonlóan a vízcsepphez, ez a legkisebb elkülöníthető egység. Ez a szűk „árok”, a dömör, mint közlekedésre alkalmas szűk átjáró, ebből a vizes vagy száraz *mag*-alapról indul ki, oldalai felmagasodnak, falat képeznek. Ez az alapellátottság a kiinduló fogalom, amely a legmélyebb pont. Ellentétje a „hegy”, másképpen a török földrajzi nevekben is előforduló „dag”, de utóbbi forma magyar településnévben is jelen van: *Dág*. A *dömör* alakulási folyamata: szókezdő *t*-ből lett *d*-, a szóbelseji *m*- egy *-tk*-mássalhangzó fejleménye, amelyből lett *-δγ*-, ez a továbbiakban alakult **ww* → *w* → *m* formában⁸⁵. Az *-r* végződés ebben az esetben 'valamivel való

⁸³ A *gyepvas* vagy más néven földvas a talaj felső rétegében kialakult gyenge minőségű, de könnyen kitermelhető vasérc. A *Nyugat-Dunántúlon* több helyen előfordult (pl. *Tömörd*, *Vaspör*, *Vasvár* környékén), végső soron *Vas megye* is erről kapta nevét, de erről kapta a *Vas-hegy* is, amely a *Nyugat-Dunántúlon* 415 m magas kiemelkedése. A *Vas-hegy* név analóg a *Domonkosfa* és *Kapornak* határában lévő *Vas-lik* földrajzi névvel. A *Vas-lik* név arra utal, hogy a *gyepvasat* kitermelték. A *Vas-lik*hoz közeli, de *Szomoróc* területén lévő *Kis-kő* környékéről azt tartotta a hagyomány, hogy ott „vasszaros” a föld. A vasszar nem elfeledett helyi tájszó, a kifejezést *Magyarország* és *Erdély* több pontján ismerik (ismerték). Jelentése földvas, (föld)vassalak ORBÁN R. (é.n.).

⁸⁴ A vas, mint fém, török neve: demir.

⁸⁵ A *-al jelölt alakok következtett formák, sem a földrajzi nevekben, sem a köznyelvben ma nem mutathatók ki.

ellátottságot, valamihez tartozást, valami mellett lévőséget' kifejező képző. Ez korábban teljesebb alakú volt pl.: *ranka, rok*, (*Aranka* földrajzi névben, *árok* földrajzi köznévből) ezek rövidültek *r-ré*. E képzők korábban önálló abszolút szótövek voltak konkrét jelentéssel, mindegyik értelme a vízhez vezet vissza. Az *-r* hangfejlődési sora: $t \rightarrow \delta \rightarrow r$. Ezek a hangképző szervek fejlődésével alakultak. Mindezek nyomán már egyértelmű, hogy a *dömör* szó változata a *töpör* és *teper* formák, amelyekben a *dömör* relatív gyök alakváltozatai vannak meg. Ennek tovább képzett alakjai a *töpörödik, töpörtyű* és *teper, teperő* CZEGLÉDI 2014.

A szóban lévő magánhangzók mindig a mássalhangzók ejtésétől függenek. Már kezdetben egy olyan magánhangzót ejthettek, amelynek tulajdonságai között egyszerre lehetett jelen a mély és a magas tulajdonság. Ez a hang *e*-féle lehetett, amelyet a nyelvészetben *ě*-vel jelölhetünk. Ez az *ě* hang két irányban változott tovább: magas és a mély hangok irányába. Ha mély hangok irányába ment, akkor $\ddot{e} \rightarrow a \rightarrow o \rightarrow u$ változási sor jött létre, de alakulhatott a mély hangú *i*, ennek jelölése *y, ı, ĩ*, irányába is. A magas irányban történő változás esetén $\ddot{e} \rightarrow e \rightarrow i$ sor, vagy $\ddot{e} \rightarrow \ddot{o} \rightarrow \ddot{u}$ sor jöhetett létre. Hozzá kell tenni, hogy magánhangzó alakulhatott magánhangzó + mássalhangzó, illetőleg magánhangzó + mássalhangzó + magánhangzó kapcsolatokból is. Ez utóbbi eset áll fenn a *vas* szóban lévő *a* magánhangzó létrejöttékor CZEGLÉDI 2014.

A *vas* mássalhangzóinak keletkezése a *t* teremtő hangra megy vissza. Az eredeti szókezdő *t*-ből lett δ majd *w*, ez tovább változva *v*-re. Tehát a hangváltozási sor: $t \rightarrow \delta \rightarrow w \rightarrow v$. Az *-s* hang szintén az eredeti *t*-ből képződött, amely tovább alakult *'t*, majd ez *č*, utána *s* formára. Így a hangváltozási sor: $t \rightarrow 't \rightarrow \check{c} \rightarrow s$ CZEGLÉDI 2014.

A földrajzi nevekben szintén jelen lévő *láb* szó eredeti jelentésstartalma 'haladni, átmenni'. Ezt őrzik a „vizen átlábalni” kifejezés is. Utóbbi a 'gázlón áthaladni' vagyis a 'sekélyebb folyóvízen átgázolni jelentést' mutatja. A *láb* abszolút gyökkel azonos a magyar *ló* szó, amely akkor jelent meg állatnévként, amikor az ember már ráült, vagyis „lábalt” vele, az állatot lábként „használta”. A *láb* szintén a vízzel kapcsolatos szó, elsőként a folyóvizek alsó, torkolati szakaszát nevezték meg vele. A magyar *Lábatlan* településnév jelentése 'gázló nélküli'. A *láb* folyománya a magyar *le-* igekötő és a *lent* határozószó *le-* töve. Ennek az ősi szónak a változatai a magyar nyelven kívül más szkíta-hun (keleti) eredetű földrajzi nevekben is megvan. A hanti és manysi nyelv a folyó alsó szakaszát ma is *lui* szóval nevezi meg. Ide tartozik számos olyan folyónév, amely *l-* kezdetű. A legelső megnevezés egy hangutánzó szó volt. A hanggal

érzékelte az ember a „kisvíz” és a „nagyvíz” jelenséget. Az első hangutánzó szó a víz összes tulajdonságát magába foglalta: a folyást, a színt, a helyviszonyt, a hőmérsékletet, a tisztaságot stb. Ezt a nyelvészet eredeti komplex jelentéstartalomnak nevezi. A megnevezések a fejlődéssel gazdagodtak, az eredeti megnevezés részeire kezdett bomlani. Ugyanazon szó egyik alakváltozataival megnevezték a víz medrét, másikkal a színét, harmadikkal a hőmérsékletét, negyedikkel a folyási sebességét stb. Hihetetlen gazdagságú szócsalád alakult így ki. Mindegyik szónak egy domináns jelentéstartalma jött létre. Így az *l-* kezdetű szavak a folyó folyadék tulajdonságát fejezték ki. Így keletkeztek a magyar *lé*, *leves*, *lötty* szavaknak CZEGLÉDI 2014.

Egy gyökből ellentétes jelentések is fakadhatnak. Szintén földrajzi névi példaként ide tartozik a *kapu* és a *kúp*. A *kapu* jelentése ugyanaz, mint a *dömör* és a *vas* jelentése: 'átjáró, nyílás', létrejötté ugyanúgy a *mag*-ra vezethető vissza. A *ka-* az abszolút szótő, a *-pu* a valamivel való ellátottságot jelölő képző. A *vashoz* és a *dömörhöz* képest a *kapu* esetében etimológiailag más az alap, mert a *kapu* a *k* teremtő hangot őrzi a szó kezdetén. A *kapu* azonos alapú rokona a *kazán*, amely a *Kazán-szoros* nevünkben is jelen van, a *kazán* jelentéstartalma 'szűk, keskeny mélyedés, átjáró'. A szóközi *p* hang a $t \rightarrow v \rightarrow \varphi \rightarrow p$ kialakulási mássalhangzósorral jellemezhető CZEGLÉDI 2014.

A *kapu* ellentéte a *kúp*, létrejötté szintén *mag* alapú. Ugyanakkor az ellentétes jelentéstartalom nem az irány, a le és a fel, megkülönböztető szempontján alapul, hanem a ponthoz, a maghoz tartozásra utal. A *kúp* esetében a kiinduló pontot, a magot, a csúcspont jelenti. Innen az ellentét, amíg a dömörnél lent van a „csúcspont”, ez a *kúpnál* fent helyezkedik el CZEGLÉDI 2014.

Az emberi beszédhangok fejlődésének vizsgálatánál már megismert, *Kárpát-térségi* földrajzi nevek (*Rozsnyó*, *Berény*, *Kövesd*, *Bél*, *Pilis*, *Beszterce*) gyökeinek vizsgálatával szemléltetjük a gyökrendszer és a földrajzi nevek kapcsolatát, valamint a *Kárpát-térségi* nevek és *Kelet-európai-síkvidék* földrajzi nevei közötti párhuzamokat.

Rozsnyó, szerkezeti felépítése: *rozs* + *nyó*, alakváltozatai: *Rosnyó*, *Roznyó*, *Rosznyó*, *Rozsnya*. A *nyó-* képző jelentéstartalma: ' valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó'. A név és alakváltozatainak relatív gyöke: **ruszak** (nemzetközi hangjelöléssel: *rusak*), illetve **ruzsak** (*ružak*). Ebben a *ru-* az abszolút gyök, a *-szak* (*-zsak*) a képző. Ez alapján a *Rozsnyó* *-zs-* hangja a képző kezdő mássalhangzója. Ez a keleti névpárhuzamban *-sz-* hangot mutat,

ezért vannak a középkori *-sz* hangú változatok. A *Rozsnyó Ruszak* alapja a keleti nevekben csak töredékesen van meg. Ilyen a csuvas *Isenek*, ennek felépítése *ise-* (relatív szótő) + *-nek* (képző). A *-nek* képző a *Rozsnyó -nyó* képzőjének felel meg. A *-k* végződésből a hangfejlődés során lett *-ó*, ahogy azt a korábban bemutatott hangfejlődési sorban már jeleztük CZEGLÉDI 2014.

Berény, szerkezeti felépítése: *be-rény*, alakváltozatai: *Börény, Börén, Birin*. A név és alakváltozatainak relatív gyöke: **beré**, amely tovább bontható: *be-* abszolút gyök + *-ré* képző formában, amelyhez egy *-ny* mássalhangzó tapadt. A név keleti párhuzama a baskir *Berense Makan* folyónév. Ebben a *bere-* és a *-se* abszolút gyök olvadt össze, utóbbi jelentése 'víz', hasonlóan a tatár *su* gyökhöz, amely szintén 'víz' jelentésű. Szintén a *Berény* keleti párhuzama a csuvas *Părănták*, ennek szláv (orosz) változata *Burunduki*, helységnév. Mindkettő relatív gyöke a *părăn*, ehhez járult a *-tak* képző CZEGLÉDI 2014.

Kövesd, szerkezeti felépítése: *köves* → *köve* + *-s* + *-d*, alakváltozatai: *Köves, Kövecses*. Relatív gyöke a **köves-**, ehhez járult a *-d* képző. Tovább bontva a név abszolút gyöke a *köve*, ehhez járult a valamivel való ellátottságot jelölő *-s* képző, később a *-d*. A név és alakváltozatainak keleti párhuzama a mari *Kan jár* víznév, jelentése 'köves tó'. Ebben az abszolút gyök a *kan* (= 'köves'), amelynek van *küen* alakja is. A *jár* jelentése 'tó' CZEGLÉDI 2014.

Bél, szerkezeti felépítése: *bél*, alakváltozatai: **Béla, Bér, Bő, Pél, Pély, Pal**. A név és alakváltozatainak relatív gyöke: **bél**, az abszolút gyök: *bé*, amelyhez korábban *-l* képző járult. Ez a képző teljesebb alakú volt, amelynek a *Bél* esetében csak a középső mássalhangzója, az *-l-* maradt meg. A *Béla* változat esetében: a *bé*-abszolút gyök + *-la* képző a képlet, itt már egy *-a* magánhangzó is követi az *l*-t.

A *Bér* változat önmagában relatív gyök, amely *bé-* abszolút gyök + *-r* képző formájában bontható. A *Bő* változat, korábban *Beü* és *Bew* volt, ahol a *be-* abszolút gyök + *-ü* képző a forma. A *Bew* alak *be-* abszolút gyök + *-w* képző formájú, amelynek gyöke megmaradt közsavakban: *böven, bőve-*. Ezekben a relatív gyök + *-n* határozórag adja az összetételt. A *bő-* abszolút gyök + *-ve-* képző. Az *-l-*, *-r*, *-w* ugyanazon teremtő *-t-* fejleményei, közvetlen elődjük egyaránt a *-ð* réshang. Későbbiekben a *Bél(a)*, *Bér*, *Bő* alakváltozatok már jelentéskülönbséggel is jártak. A *Bél* keleti párhuzama a komi *Nibil'*, ebben az abszolút gyök a *bil'*, amely a tatár *bolak* és a baskir *bulak*, mindkettő jelentése 'folyó' rokona. Ide tartozik a csuvas *Pylak šyv* (= 'folyó víz').

Mindegyik abszolút gyöke a *bola*, de ide tartozik az oroszba átment *Pola* folyónév is. A cseremiszi *Bel'ak* forma település nevében már az oroszról került a cseremiszi nyelvbe, az orosz pedig átvétel és az átadó alak *Belek* volt CZEGLÉDI 2014.

Beszterce, szerkezeti felépítése: *besz* + *ter* + *ce*, alakváltozatai: *Beszter*, *Beszterec*, *Peszternye*, *Besztercsény*, *Bösztör*. A név és alakváltozatainak relatív gyöke: **beszter**. Az alakváltozatok és a keleti párhuzamok kapcsolata az udmurt *Pes'ter*. Ennek abszolút gyöke a *pes'* ehhez járult a *-ter* képző CZEGLÉDI 2014.

Pilis, szerkezeti felépítése: *pili* + *s*, alakváltozatai: *Peles*, *Pölös*, *Pálos*. Gyakran jelentkezik *-ke* képzővel: *Piliske*. A név és alakváltozatainak relatív gyöke a **pili**, képző az *-s*. A *Pilis* keleti kapcsolatokban első tagként jelen van a csuvas *Pileš šyrmi* = 'Pileš patakja' víznévben. Második tagként jelentkezik a csuvas *Unkã Pilešë* = 'Unkã Pileše, Unkã pilise' jelentésű patak nevében a *Pileš* második tag az *Unkã* folyó felső folyására, végére (mint felső végére), kanyarulatára, de akár a (víz) folyására is utalhat. Utóbbi esetben a *Pileš*, a magyar „pilis” és a magyar „folyás” nemcsak hangzásban közel álló, de etimológiailag is ugyanaz a szó CZEGLÉDI 2014.

A szóhangsúly

A magyar beszéd egyik vonása, az ereszkedő lejtés: mindig a szó első szótag magánhangzója hordozza a hangsúlyt. Azért hangsúlyos a magyar szó eleje, mert az első szótag azonos az abszolút gyökkel, ez a szó kindulója. A gyök hordozza a szó alapértelmét, belőle sugárzik ki a jelentés az egész szóra. A gyök egyszerre a legkisebb, de a legnagyobb is: a gyök tartalmazza az alapértelmet, de a részeket belőle kibontva egyre nagyobb terjedelművé válik. Ez az egyszerre kicsi és nagy a földrajzi nevekben abban mutatkozik meg, hogy a *nagy* jelző kezdetben az '*ősi, első, ó, régi*' tartalmat jelentette, amely mind a forrásnak, a magának a tulajdonsága és csak idővel vált a *nagy* kiterjedés kifejezőjévé. A szülői felmenők között nagyszülő a korábbi szülő (nagyapa, nagyanya, még idősebb, még korábbiak a déd, feljebb menve ük és szép). Ez a rendszer a földrajzi nevekben is mutatkozik CZEGLÉDI 2014. A számos *Öreg-*, *Szép-*, *Nagy-* előtagú név erre utal: *Öreg-havas*, *Szép-havas*, *Nagy-havas*. Ezeket minden esetben meg kell különböztetni, amikor a földrajzi névben a 'gyönyörű' jelentésű *szép* vagy a ténylegesen 'nagy' jelentésű *nagy* adta az alapot. Ide kapcsolódik a szóhasználatban jelentkező *Nagy-Duna*, és az írásban is jelentkező *Kis-Duna*. A *Szamos* forráságai esetében a fő folyást a

Nagy-Szamos képviseli, ebbe folyik bele a hosszabb, de kisebb vízhozamú *Kis-Szamos* ág.

Alapesetben a magyar szóképzés, jelezés és ragozás a gyökök mellé történő illesztéssel történik. Idővel az abszolút gyök elé is helyeztünk képzőket, ilyenek pl. az igekötők. A szónak vannak kiegészítői: a szóhangsúly, szó szerkezet hangsúly, mondathangsúly és szöveghangsúly. Ezek a szónak, a szó szerkezetnek, a mondatnak, a szövegnek, végeredményben nyelvünk zenei alapját képezik CZEGLÉDI 2014.

Gyökszavak

Az abszolút gyök és a relatív gyök is képezhet gyökszavakat. A magyar nyelv szavainak legősibb csoportja a gyökszavaké. Kezdeti egyszerűségüket, ugyanakkor sokoldalúságukat számos tulajdonságuk őrzi. Jelentéstartalmuk, ahogy már a fentiekben írtuk, komplex CZEGLÉDI 2014.

Az első mondatszók, azaz szavak, mint abszolút gyökök (gyökszó, tőszó), illetőleg az első relatív gyökök igenévszók voltak. Egyszerre rendelkeztek igei és névszói tulajdonsággal. Ennek nyomai nemcsak a földrajzi nevekben van meg, sokuk önálló szóként is használatos. Számuk kezdetben jóval nagyobb volt, csökkenésük a külön névszói és igei tulajdonság szétválásával indult meg, amelyhez társultak a különböző hangalaki változások. Igenévszó, illetve szógyök a *nyom*, *zár*, *fűz* stb., Igenévszói természetére utal, hogy a *láb lép*, nem csak a *lépcsőn*, hanem a *lábcson*, *lábtón* (a lépcső régi neve) is. A szövőasszony *lábintott*, és mozgásba hozta szövőszékén a *lábítót*, amely a szövőszék pedáljának régi neve volt CZAKÓ G. 2011. [pp. 62–63.].

Gyökszavakkal a magyar földrajz név-adásban is találkozunk. Többük önálló földrajzi név, illetve földrajzi név alapja, vagyis a gyökszavak szolgálták alapul a földrajzi neveknek. Csak néhány közülük: *bács*, *bag*, *bán*, *bar*, *becs*, *bék*, *bél*, *ber*, *bics*, *bod*, *bód*, *csal*, *csap*, *csur*, *tát* stb. Ezek a földrajzi neveknek alapul szolgálhattak, egyrészt mint közszók, másrészt, mint tulajdonnevek, utóbbiba tartoznak a személynévi eredetű földrajzi nevek. Megjegyezzük, hogy a személynéveknek szintén közszók szolgálták alapul CZEGLÉDI 2014.

A magyar szavak szemléletessége

A gyökökben gyökerezik nyelvünk másik alapvonása, a *szemléletessége*. A szemléletesség tartja össze a gyök- és szócsaládokat a hangalaki, a szerkezeti és a jelentéstani egység mellett: pl.: a *fő*, *fej*, *fel*, *fed*, *födél*, *föl* szócsalád alapja maga a *forrás*, amely egy *folyónak* a kezdete, azaz a *feje*, egyrészt *fent* van,

másrészt *kerek* (formájú), harmadrészt *forog* (örvénylő mozgású). A fenti helyzetű tárgyak és jelenségek, elnevezése is a fentiségre utal: *fedél, földém, (tej)föl, felség, főnök* (a mag irányítja a belőle sarjadó életet), *fű, fa* (utóbbi kettő a magból fejlődik), de *fel* igekötő is e szemléletet mutatja: *felül, feláll, felmegy, felüt* stb., mindegyik felfelé mozgásra utal CZEGLÉDI 2014. Tehát igekötőink is a szemléletesség kifejezését hordozzák. Földrajzi nevekben is előjön ez: *Felvidék, Felföld, Felvég, Fővég*, sőt a *völgyfő* is a völgy felső végét, vagyis kezdetét jelenti. A *forr* relatív gyöke a *for*, ennek teljesebb alakváltozata a *forog*, amely megjeleníti pl. a víz állandóan emelkedni látszó forgását. Aki tóban, folyóban *fürdik*, rendszerint *forog* a vízben. A *fördőben*, vagy *férdőben* is lehet fürdeni, de még a *fertőben* is, akár a disznók. Rengeteg szavunknak támadt átvitt értelme abból, hogy az általuk földézett kép rendre tágasabb a szavak fogalmi tartalmánál, ezért más helyzetekre is illik: (pl.) a *fő* a *főnöknek*, a *fölségnek*, a *fölnyennek* is gyöke. A *fúr* gyökigéből: *fúró, furat, furdal, furdancs*. Mivel a *fúró* valójában *forgó*, éles *csavarmenet*, a *furmányos* jelentése: 'csavaros eszű'. Az ilyen ember gyakran *kicsavarja, kifacsarja, kitekeri* a szavak értelmét. A *csavart* vonalban *csavarog*, akár a *csavargó*, aki az utcán *tekereg*. Minap *kitekerte* egy liba nyakát a *teke* pálya mellett stb. A csavar és a teker azonos alaptól képződött, egymás alakváltozatai, különböző hangváltozások során keletkeztek. A teker szókezdője az eredeti *t* megőrződött, a csavar esetében $t \rightarrow 't \rightarrow \check{c}$ változás történt CZAKÓ G. 2011. [pp. 62–63.], CZEGLÉDI 2014.

3.4. A magyar földrajzi név

Magyar földrajzi névnek tekintjük a magyar szóalkotás révén magyar elemekből létrejött neveket. Ezek lehetnek egyelemű nevek, illetve különböző bővülésekkel, előtaggal és utótaggal bővülten létrejött nyelvi összetételek, illetőleg toldalékolt alakok: *Borsod, Magyarország, Hódmezővásárhely, Velencei-tó, Sziklás-hegység, Vas megye, Magas-Tátra, Hargita, Csíki-havasok, Havasalföld, Moldova, Morva-medence* stb. A magyar nevek jelentős részének rokon formái a *Kárpát-térségtől* keletre is megtalálhatóak, ami mutatja a szkíta-hun (keleti) nyelveknek a magyarral való rokonságát.

A magyar földrajzi nevek körében elvileg külön csoportot képeznek az idegen nyelvekből a magyarhoz idomult átvételek. A nyelvhasználat következményeként ezeket szintén magyar földrajzi neveknek tekintjük, annak ellenére, hogy eredetük különböző: *Párizs, Ázsia, Nílus, Atlanti-óceán, Tien-san, Indokína* stb. Ezek a nevek kaphatnak magyar jelzőket, toldalékokat stb.,

így újabb magyar földrajzi nevek jöhetnek létre, amelyek a meglévő névkészletünket gyarapítják: *Észak-Borsod, Dél-Magyarország; Kelet-Ázsia; Északi-Atlanti-óceán* stb. Részben magyar földrajzi név az a többtagú név, amelynek egy vagy több tagja idegen név vagy szó: *Hudson-öböl, Déli-Orkney-szigetek, Keleti-Sierra Madre* stb.

Nyelvi értelmezésben a magyar földrajzi nevek sok – de nem minden – típusa a jelzős szerkezetekhez hasonlóak, és több *elemből*, más néven *tagból* állnak. A nyelvészeti szakirodalomban az elem és a tag szinonim fogalmak. Fontos jellemzője a magyar földrajzi neveknek, hogy az elemek (tagok) száma nincs összefüggésben helyesírásukkal, vagyis az egybe, kötőjellel vagy külön írással. A két- vagy többtagú nevek mindegyik tagja lehet egybeírt, kötőjellel írt vagy különírt. Ennek eldöntésére szigorú szabályok vannak, amelyeket külön alfejezetben tárgyalunk. A *Balaton* egytagú név, a *Mogyorósbánya* kéttagú, egybeírt név (mert településnév), a *Muzslai-erdő* kéttagú, kötőjellel írt név (mert második tagja földrajzi köznévv), az, *Erdélyi-érchegység* háromtagú név, de második és harmadik tagja egybeírandó, (mert az érchegység földrajzi köznévv), a *Csomafalvi-Dél-hegy* négytagú, de első két tagja egybeírandó, (mert megkülönböztető tagja településnév), a *Hegyhátszentjakab* szintén négytagú, de egybeírandó (mert településnév), a *Hódmezővásárhely-Ipartelepek* vasútállomás neve hat tagú stb.

A térképészeti szakirodalomban a tag és az elem értelmezése a jobb érthetőségért sokszor eltérő: a földrajzi nevek kötőjellel vagy különírással tagolt részeit *tagnak*, egybeírt részeit pedig *elemnek* nevezik. Így a *tag* a tagolásból adódó, tehát a különírt vagy a kötőjellel kapcsolt rész. E terminológia alapján az egy elemből vagy a több elemből álló, de egybeírt földrajzi név egytagú, a két- vagy többtagú nevek mindegyik tagja lehet egy-, két- vagy többelemű.

Földrajzi köznévv

A jelzős szerkezetekhez hasonló földrajzi nevek egyik tagja az ún. földrajzi köznévv, amelyet egy megkülönböztető (tulajdonnévi) tag előz meg. *Földrajzi köznévv*nek nevezzük azokat a szavakat, amelyek alapjelentésben földrajzi jelleget meghatározó, földrajzi fogalmat jelölő főnevek. Tehát a földrajzi köznévv nyelvi értelmezésben olyan főnévv, amely önmagában is földrajzi alakulatot, fogalmat jelöl, a szó jelentésstartalma mindig valamilyen földfelszíni alakulat külső jegyeinek, fizikai tulajdonságainak kifejezését, vagy az ember által létrehozott, a terepen konkrétan nem érzékelhető területegység lényegét adja. Ez a főnévv lehet egyszerű szó (pl. *domb, dűlő, falu, völgy, árok, rét, járás,*

megye stb.), de lehet összetett szó is (pl. *dombvidék, hegyvidék, érchegység, holtág, fennsík* stb.). A földrajzi köznévi egyik elsődleges tulajdonsága, hogy a szó jelentéstartalmában az értelmezéskor a beszélt, leírt főnév valamilyen földrajzi, terepi vonatkozást mutat. Ugyanakkor nyelvünkben számos olyan földrajzi köznévi van, amelynek jelentéstartalma elhalványult, az írott vagy beszélt forma a névhasználó számára már „nem mond semmit”, végeredményben a közszó nem bír konkrét értelemmel, esetleg nyelvjárási vonatkozása van, jelentését csak szűk réteg, kis területen élő népesség ismeri (pl. *gorond, pilis, rez, sutak, závoz* stb.).

A magyar földrajzi nevek nyelvi szerkezetét tekintve földrajzi köznévi leggyakrabban a határnevekben, jellemző földrajzi pontok neveiben, a közterületek neveiben, az igazgatási nevekben és a tájnevek egy részében fordul elő. Külön kell választanunk a településnevekben lévő földrajzi közneveket, mert azok sokszor nyelvtanilag egybeforrottak a tulajdonnévvel. Így a *falva, falva, bányavár, mező* stb. településnévi tagok, bár földrajzi köznevek, lényegüket tekintve összetett tulajdonnévi részévé váltak. Hasonló a helyzet azokkal a településnevekkel, amelyek köznévi alapszavak, de előtaggal bővülve szintén összetett szóként megjelenő tulajdonnevekké váltak.

A földrajzi köznevet az előtte álló taghoz – néhány meghatározott névtípus kivételével – kötőjellel kapcsoljuk. Előfordul, hogy különírt szó szerkezetek pl. *lőszös hát, öntöző főcsatorna, szorítógátás csatorna, teraszos sík* földrajzi köznévi szerepet töltenek be. Ezeket az előtte álló tagtól különírjuk.

Földrajzi tulajdonnév (a földrajzi név megkülönböztető tagja)

Földrajzi tulajdonnévnek nevezzük a földrajzi nevek és megjelölések általában első tagját vagy tagjait, amelyek az azonos földrajzi köznévi megadott felszíni alakulatokat különítik el egymástól. A földrajzi tulajdonnév állhat magában is, ilyenkor a földrajzi név nem tartalmaz köznévi tagot: *Balaton, Bakony, Bácska, Csík, Garam* stb. Vannak olyan földrajzi nevek, amelyekben a tulajdonnév és a köznévi egybeírt formájú, de ezek esetében is van tulajdonnév és köznévi, az egybeírás csak helyesírásukra vonatkozó szabály: *Kisalföld, Mátraalja, Csallóköz, Dunántúl* stb., illetve ilyenek fordulnak elő gyakran a magyar nyelvben kötelezően egybeírt településnevek körében: *Mogyorósbánya, Kisújszállás, Újvidék, Szépváros, Szépkényerűszentmárton, Péli földszentkereszt, Homoródkarácsonyfalva, Majnafrankfurt* stb.

A földrajzi név megkülönböztető tagja lehet helyzetre: *alsó, felső* stb., nagyságra: *kis, nagy*, időre: *ó, új*, formára: *lapos, hegyes* stb. vonatkozó

melléknév. Amikor a megkülönböztető tag viszonyítást fejez ki, mint az előző példákban, akkor *földrajzi jellegű jelző*nek nevezzük. A földrajzi jellegű jelzőkhöz soroljuk azokat a földrajzi névi tagokat is, amelyek *-i* melléknévképzővel, illetve *-i* birtokos személyjellel jöttek létre és így valamilyen helyre való utalást tartalmaznak. Helyesírásiilag a földrajzi jellegű jelző kapcsolódhat közvetlenül vagy kötőjellel a földrajzi név többi eleméhez.

A magyar földrajzinév-írásban nagyon fontos szempont, hogy az íráskép (a földrajzi név) és a tereptárgy (amit a földrajzi név jelöl) összefüggése a helyesírásban is kifejezésre jut. Ennek lényege, hogy az általános helyesírási szabályok mellett a földrajzi nevek meghatározott csoportjaira sajátos írásszabályok vonatkoznak. A magyar nyelvben az írásmódot elsősorban az dönti el, hogy az adott név milyen típusú földfelszíni részletre vonatkozik. Ez az alapelv a legjellegzetesebben az azonos alakú, de eltérő részletekre vonatkozó földrajzi nevek esetében tűnik fel: pl. egy völgy neve *Szent György-völgy*, de az erről elnevezett településrész írásmódja *Szentgyörgyvölgy*; egy tó neve *Kun-Fehér-tó*, de az ugyanitt található helység *Kunfehértó*; a budapesti hegy neve *Gellért-hegy*, ha azonban ezt a területet városrészként jelöljük, az írásmód *Gellérthegy* lesz. Tehát a magyar földrajzi nevek írásmódja értelemtükröző. Ez a helyesírási szabályokban fejeződik ki jól érzékelhetően.

3.5. Magyar földrajzinév-képzők (helynévképzők)

A földrajzi nevekkal foglalkozó nyelvészeti kutatások egyik fő feladata, azoknak szabályszerűségeknél a vizsgálata, amelyekben a nyelv egyes szavaihoz járuló toldalékok (képzők, jelek, ragok) révén különböző, a földfelszín egyes formáit jelölő nyelvi formák jönnek létre. A magyar nyelv közszavaiban jelentkező egyes toldalékok (képző, jelek, ragok) nagy számban földrajzi nevekben is előfordulnak, de megjelenésük nem csak a földrajzi nevek körében jellemző. Mindezek alapján megkérdőjelezhető, hogy léteznek e „tisztán” földrajzi neveket létrehozó toldalékok (képzők, jelek, ragok). Földrajzi nevek kutatásával foglalkozó nyelvészek a magyar nyelvben kizárólag földrajzi neveket létrehozó toldalékokat nem tudtak kimutatni CZEGLÉDI 2014.

Egy földrajzi név nem csak földrajzi jelentéstartalommal bíró köznévi (főnévi) és a hozzá kapcsolódó előtag nyomán alakulhat ki. Előfordulnak olyan nyelvi szabályszerűségek, képzések, amelyek a szavakhoz járuló toldalékok következményeként toldalékok szavak formájában földrajzi neveket képeznek.

A *toldalékok* olyan hangok vagy hangalakulatok, amelyek egy-egy gyökhöz vagy szóhoz kapcsolódva módosítják annak jelentését, így új szavak létrehozására képesek. A toldalékok között megkülönböztetünk képzőt, jelet és ragot. A *képző* változtat a szó jelentésén (és szófaján is), úgy hogy a jelentésmag megmarad. A *jel* módosítja a szó jelentését. A *rag* a jelentés körülményeire utal. A jel és a rag mindig csak a képző után, vagy közvetlenül a gyök (szótó) után állhat. A rag rendszerint a jelet követi, de olykor meg is előzheti.

A nyelvészet álláspontja szerint az adott nyelvben szabályossággal jelentkező, a gyökhöz és szavakhoz járuló, leggyakrabban, de nem kizárólagosan, földrajzi névben megjelenő toldalékokat, elsősorban ezek képzők, földrajzinév-képzőnek (a nyelvtudományban leginkább helynévképzőnek) nevezik. A magyarban nagyon gyakori földrajzinév-képző a *-t* és a *-d* amely a *Kárpát-térség*ben keleti, önálló szói eredetű. Önálló szóként ma is ismert, idetartozik a magyar „telek” szó. A szarmata-hun (keleti) eredetű csuvas nyelvben a *tél* (az *-e-* redukált) ’hely’ jelentésű szó. Ide tartozik a magyar *hely* is, ennek van *-l-es* (*hel*) nyelvjárási változata is, ahol a *h* a teremtő *t* (*t* → *v* → *h*) fejleménye. Az önálló szó idővel valamivel való ellátottságot jelölő képzővé vált a gyakori használat során. Ez volt a legelső földrajzinév-képző, amely helyhatározói minőségben is gyakori. A földrajzinév képzők egyik alaptulajdonsága, hogy ’valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel ellátott’ jelentéstartalommal bírnak. A magyarban a *-t*, *-d*-n kívül nálunk gyakori az *-l* (*-lő*, *-lő*), *-s*, (*-ság*, *-ség*), utóbbi esetében látható, a teljesebb forma is megvan, gyakran azonban csak a képző kezdő mássalhangzója szerepel a névben. Fontos, hogy a földrajzinév-képző nem azonos a közszói névképzővel. Utóbbi már jóval több képzőt, ragot, jelet tartalmaz, ám a földrajzi nevek toldalékai között nem tárgyalhatjuk.

A magyar nyelvben képzők és ún. képzőbokok jelennek meg. Ezek a szóvégi („névvégi”) *-d*, *-gy*, *-c/-ca/-ce*, *-i*, *-j* (*-ly*), *-s/-ság/-ség*, *-cs*, *-sd*, *-n/-ny*, *-nd*, *-ó/-ő*, *-k*, *-ka/-ke*. E képzők földrajzinév-alkotó funkciója sokszor csak elviekben különíthető el az adott képző egyéb jelentéseitől. Így sokszor nem szétválasztható a földrajzinév-képző a személynévképző, az *-s* gyűjtőnévképző, az *-s*, *-d* ellátottságot jelentő képző stb. Bizonyos földrajzinév-képzők megjelenése másodlagos, mert a névképzés elsődlegesen a neki alapul szolgáló személynévben szerepel. A földrajzi nevekben előforduló toldalékok megkülönböztetése sokszor nem egyértelmű, mert ugyanaz a hang lehet képző (pl. *-d*, *-i*) és rag (pl. *-d*), de jel (pl. *-i*) is. A *-d* lehet elsődlegesen személynév-, illetve ellátottságot jelentő képző is, az *-s* helynévképző szerepe pedig a

köznevekben található ellátottságot kifejező és gyűjtőnévképző funkcióból fejlődött ki, mivel az így alakult szavak különösen alkalmasak voltak helyjelölésre BÉNYEI 2012. [p. 9.]. A településnevek körében gyakran találunk *-a* és *-e* végződésű neveket. Ezeknél a valóságban nem az *-a* és az *-e* a toldalék, összetett szavak esetében az *-a* és az *-e* az utótag része, toldalékolt szavak esetében a toldalék része: *Tésa – Té-sa*, *Bajna – Baj-na*, *Izsa – I-zsa*, *Mocsa – Mo-csa*, *Bernece – Berne-ce*, *Cseke, Szencse – Szen-cse*, *Szemere – Szeme-re* stb. Külön kell szólnunk a *-falva*, *-háza* utótagú nevekről, ahol az *-a* egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel. Más közszavakban az *-e* változat is előfordul, ennek nyelvjárási alakja az *-i*. Ilyen a *-telke* utótagú településnevek köre. A *-c*, *-ca*, *-ce* képzőt és a *-ka*, *-ke* képzőt sokan általánosítva idegen képzőnek tartják, a magyar nyelv jövevény-képzőjének tekintik. Legtöbbször azonban ezek szkíta-hun (keleti) nyelvi alapokra visszavezethető képzők.

A földrajzinév-képző (helynévképző) funkció akkor jön létre (1) amikor a képzőnek konkrétan a helynév létrejöttében volt szerepe, vagyis ahol a képző funkciója a közszó vagy más összetétel földrajzi névvé (vagyis tulajdonnévvé) alakításában játszott szerepet. (Pl. az *Agárd* név esetében a képzőnek a földrajzi név létrehozásában volt szerepe.) (2) Létrejön a helynévképző funkció, ha a képző utólag kapcsolódott hozzá egy már meglévő helynévhez, tehát az „egyszerű név” földrajzi névvé bővült. (3) Létrejött egy speciális helynévképző funkció is, amikor ugyanazon a szótón több képző is váltakozik. Ezek esetében nincs jelentősége, hogy a nevek tényleges denotátuma megegyezik-e: *Almás, Almád, Szilas, Szilád* stb. A váltakozás során a képző helyén nemegyszer tipikus településnévi utótag (köznév), pl. *falva*, *telke*, is megjelenhet. Ilyenkor a képzők és az említett utótagok jelentése, funkciója ugyanaz, hiszen szinonim nevekről van szó, és ez a jelentés eltér a köznevek körében megszokottól. Ilyen pl. a Bihar megyei *Kasza – Kaszád* településnév, ami később, a XVI. században *Kaszafalva*, illetve *Kaszatelek* néven is szerepelt BÉNYEI 2012 [p. 10.]. Az utóbbi kutatások eredményei azt mutatják, hogy a földrajzi nevek egy része gyakran a keletről újra és újra beáramló magyar és szkíta-hun (keleti) nyelvű rokonnépek által behozott formák, sokszor a képzett név nem a *Kárpátokon* belül keletkezett CZEGLÉDI 2014.

Nyelvi értelemben a földrajzinév-képzés olyan eljárás, amelynek során az adott jelsor földrajzinévi szerepe azáltal teremődik meg, hogy egy szóhoz (szótóhoz vagy összetett szóhoz) képzőt illesztünk. Az így létrejött földrajzi név nyelvészeti megnevezése: *képzett helynév*. Ez nem azonos a *képzős névvel*, mivel az a név szerkezetét írja le. A nyelvészek elkülönítik ezek mellett a

névformáns fogalmát, amely nem azonosítható egyértelműen azzal, amit általában névképzőnek neveznek, hanem annál némileg tágabban értelmezendő. Ez azt jelenti, hogy vannak egyes névfajtákra jellemző szőelemek, utó- és előtagok, képzők, valamint funkciótlán névvégződéses, amelyek segítségével a meglévők mintájára új nevek alkothatók, amelyek a névformáns szerepét töltik be. A tulajdonnevek alaki rendszerében nemcsak a nyelvi rendszerben eredetileg is képzőfunkciót betöltő elemek válhatnak alkalmassá ilyen célokra, hanem a gyakori, rendszeres előfordulás jelentés nélküli, jellegzetes szővégződéseket is felruházhathat a helynévformáns funkciójával. A névalkotó szerepű névformáns ugyanis – annak megfelelően, ahogyan a közsők képzői is valamilyen fogalmat reprezentálnak – általában a 'hely' jelentést képviselik: a *Kövesd* 'olyan hely, ahol sok a kő', *Papi* 'az a hely (föld), amelyik a pap birtoka'. A *Kenderes* – *Kenderföld*, *Csókás* – *Csókakert* típusú szinonim nevek váltakozása is azt mutatja, hogy a névképző földrajzi köznévi névrészértékkel rendelkezik BÉNYEI 2012. [pp. 15–16.].

A -d földrajzinév-képző

A szóvégi *-d* képzővel alkotott nevek talán leggyakrabban előforduló képzés során keletkeznek a magyar földrajzi nevekben. A *-d* leggyakrabban főnévhez és melléknévhez, de időnként igenévhez kapcsolódva alkot földrajzi neveket. Külön csoportként szerepelnek a folyamatos melléknévi igenévi alapszót tartalmazó nevek. Ilyen melléknévi igenév és *-d* képző kapcsolataként jelenik meg az *Aszód*, *Erdőd*, *Fonyód*, *Szántód* településnév BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.].

Az utóbbi évtizedekben folyó keleti földrajzinévi kutatások az előbbiekkal ellentétben azt valószínűsítik, hogy e neveknek a második eleméhez tartozó *-ó*, *-ő* hangja nem folyamatos melléknévi igenévképző, hanem a második, vagyis az összetett szó utótagjának végső magánhangzója. E szerint a fenti nevek szerkezeti felépítése: *relatív gyök + -d* (amely képző vagy helyhatározó rag). Ennek nyomán *Aszód* = *szó + d = a + szó + d*, *Erdőd* = *erdő + d = er + dő + d*, *Fonyód* = *fonyó + d = fo + nyó + d*, *Szántód* = *szántó + d = szán + tó + d*. Ilyen formán látható, hogy a relatív gyök tovább bomlik abszolút gyökökre vagy egy abszolút gyökre és képzőre, és ezek összeforrása után kerül a névbe a *-d* képző vagy rag. E neveknek a keleti kapcsolatai is megvannak: az *Aszód* Volga-vidéki török⁸⁶ formája *Aszi* [Асы], ennek jelentése 'elágazás'. A baskir nyelvben az *Aszi* [Асы] önállóan és *Aszili* [Асылы] formában is megjelenik, ezek jelentése 'elágazásos', azaz 'mellékfolyó'. Az *aszi* magyar megfelelője az *ászok*, *ászokfa*, jelentése 'ágasfa'. Az *aszik* =

⁸⁶ A kelet-európai szkíta-hun utódnnyelvek egy része (csuvas, tatár, baskir stb.) ma a cirill ábácét használja

'szárad, apad' jelentést is figyelembe kell venni a név magyarázatokor, ám a szerkezeti felépítésen ez nem változtat: *a + szik*. Az *erdő* szó keleti megfelelője a baskir *urman*, tatár *orman*, csuvas *vərman* (ennek korábbi alakja *vrman*), mindegyik 'erdő' jelentésű. Mindegyikben az *er* abszolút gyök megfelelője az *ur*, *or*, *vr*, a magyar *-d* megfelelője a *-man* valamivel való ellátottságot jelentő képző. Az *or + man* szerkezetet őrizi a magyar *ormán*, földrajzi névként az *Ormánság*, *Ormándlak* név, de ide kapcsolódik a havasalföldi *Teleormán* [*Teleorman*] is CZEGLÉDI 2014.

A *-d* földrajzinév-alkotó funkciójú képző településnevek esetében a *-d*, 'hely' jelentésű: *Füred*, *Ugod*, *Acsád* stb., ezek esetében is a gyök a *füre*, *ugo*, *acsa*, amelyekhez a *-d* képző járult. Ez a *-d* képző korábban teljesebb alakú volt, amelynek csak a kezdő mássalhangzója maradt meg. Ez eredetileg *-t* teremtő hang volt, így a teljesebb alak a *-ta*, *-tak*, *-tek*, *-telek*, *-la*, *-ló* stb., amelynek fejleménye lett a *-d* (*Komlód*, *Telegd*, *Galambod*, *Kéked* stb.). Ugyanakkor a *t*-ből további fejlemények is létrejöttek: *-s* (*Komlós*, *Telekes*, *Galambos*, *Kékes* stb.), *-cs* (*Szakcs*, *Szabolcs* stb.), *-l* (*Lengyel*, *Nikla*, *Somló* stb.), *-r* (*Mecsér*, *Megyer*, *Monyoró*), de több esetben az eredeti *-t* (*Kerta* és a *-kert* végű nevek) is megmaradt CZEGLÉDI 2014. A képzők egyenértékűségét mutatják a névpárok, amelyek középkori adatokból jönnek elő: *Komlód–Komlós*, *Telegd–Telekes* (*Telekfalva*), *Kéked–Kékes–Kékesd* stb.) BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.].

A *-d* képzős nevek jelentős része víznév: *Aszód*, *Horhod*, *Sárd*, *Csergőd*, *Forród*, *Homoród*, *Cegléd* stb. A gyökök a hely jellemző tulajdonsága, növényzete, állatvilága stb. alapján épültek be a névbe. Minden ilyen név esetében külön vizsgálat tárgyát képezi, hogy a gyök víztulajdonságot, növényt, állatot, domborzati formát vagy más értelmet takar-e. Ilyen nevek létrejött növénynévből: *Bord*, *Csombord*, *Harangod*, *Komlód*, *Mogyoród*, *Nyárad*, *Szőled*, *Borsód*, állatvilágra utalva: *Tinód*, *Ártánd*, *Disznód*, *Fúd* (= 'vadkacsa'), *Hollód*, *Kacsád*, *Tinód*, *Tulogd*, domborzati formát mutatva: *Köved*, *Kereked*. A másik víznévi típus *-s* képző után, sokszor bővülés eredményeként alakult ki: *Füzesd*, *Hodosd*, *Kövesd*, *Nádasd*, *Vajasd*, ezek esetében ugyanannak a képzőnek két változata jelenik meg egyszerre a névben. Víznévből alakult településnév a *Csergőd*, *Harangod*, *Hodosd*, *Nyárad*, *Vajasd* stb., *-d* képzős hegynevek: *Halmod*, *Hegyesd*, *Kövesd*, *Magasd*, *Mogyoród*, *Szilad*. A tájnevek esetében a *Bolhád*, *Harangod*, *Sosald* tartozik e csoportba BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.].

A *-d* képző személynevek képzőjeként is előfordult és a helynévadásban az egyik jellemző motiváció a tulajdonlás kifejezése is volt

BÉNYEI 2012 [pp. 54–70.]. Ez a „tulajdonlás” már jóval korábban, de más formában is megjelenik: a víz uralta az adott területet, a vízhez tartozott az ártér, a rajta lévő növények, állatok, emberek, egyaránt. Az ősi gondolkodás szerint a folyó forrással ellátott, tehát a forrás jelentésű szó már tartalmazhatott valamivel való ellátottságot kifejező képzőt is. Kezdetben az emberek megnevezése ugyanilyen gondolkodás alapján történt, ahogy a növények és állatok az ember is maggal (mony), ellátott, amit a kezdeti személynévek is őriznek CZEGLÉDI 2014. Így a későbbiekben a *-d* képző mintegy összekapcsolja a két „cél”, hiszen a személynévek nagyon gyakran szerepeltek hely megnevezőjeként. Így jöttek létre a *-d* végződésű településnevek. Ha a személynév nem adatolható *-d* nélküli formában, a nyelvészek egy köre a helynevet általában pusztán személynévi keletkezésűnek tekinti: *Arad, Ebed*. Ha a *-d* nélküli forma létezett személynévként, akkor már a *-d*-t inkább helynévképzőnek tartják: *Álmosd, Endréd*. A legtöbbször azonban az fordul elő, hogy a személynév *-d* képzővel és *-d* képző nélkül is létezik: *Buzád, Peterd, Homoród, Sonkád, Ravazd* stb. BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.].

A személynévi alapúnak látszó *-d* képzős földrajzi nevek esetében külön vizsgálat tárgyát képezi, hogy valóban személynév-e a név alapja. Ennek oka, hogy a személynévek alakilag gyakran egybe esnek a víznevekkel, esetleg növény- és állatnevekkel. Mindegyik a víz mintájára keletkezett, azaz forrással, maggal, össel ellátott jelentésű szavak CZEGLÉDI 2014., de ezzel az összefüggéssel sok kutató nem számol. Ezek alapján az *Árpád* (*árpa* vagy *Árpád* személynév), *Agárd* (*agár* ’kutyafajta’, esetleg *ágár* ’füzcserjékkel benőtt zátony’ vagy *Agard* személynév), *Buzd* (*boz* ’bodza’ vagy *Buzd* személynév), *Büked* (*bükk* ’fafajta’ vagy *Buc, Bucud* személynév), *Csombord* (*csombor* növénynév vagy *Chumbur* személynév), *Fenyérd* (*fenyér* ’vizes-füves földterület’ vagy *Fener* személynév), *Fülesd* (*Files* személynév, vagy *files* ’nyúl’, ekkor nyúlban gazdag területre utal), *Füred* (*für* ’fürj’ szóból, esetleg személynévi áttétellel: *Fuurh*), *Lugasd* (*lugas* ’felfutó növényzet’ vagy *Lugas* személynév), *Ölyved* (*ölyv* vagy *Ulw* szn.), *Szunyogd* (*szúnyog* vagy *Zwnug* személynév) BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.].

A magyar helységnévadásban jellegzetesek és fontosak a törzsnevekkel kapcsolatba hozható nevek, amelyekhez *-d* képző is járult. Több nyelvészeti munka összekapcsolta a *Kézd* nevet a *Keszi* törzsnévvel, de hasonlóan törzsnévből képzettnek adják meg többen a *Megyered, Kérd, Jenőd, Örsed, Örsöd* neveket is. Felmerült a *tárkány* és a *varsány* névrészt tartalmazó nevekkel kapcsolatban a törzsnévi származás lehetősége, ez esetben *Varsánd* (*Gyulavarsánd, Óvarsánd*) és *Tárkánd* tartozik ide, de ezek esetében más

forrásban a személynévi származtatás a leggyakoribb BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.]. A magyar törzsnevek szoros kapcsolatban vannak személynévekkel, végeredményben személynévi eredtűek, ezt jól mutatja a szkíta-hun utódnelvekben ma is ismert és használt személynévek és közszavak széles köre. A *Tárkánd* név gyöke jelentkezik az anatóliai törökben *Tárkán* személynévként, de ezzel kapcsolatos a magyar *Tarján* is, amely a csuvasban *Tārhan*. Ennek szerkezete *tar + kan*, ahol a *kan* a török nyelvekben folyamatos melléknévi igenév-képző. Földrajzi névként a csuvasban *Aslā Tarkan* (= 'nagy tárkány'), *Kēsēn Tarxan* (= 'kis tárkány, település'), tatárban *Tarkan* (településnév). A *Tárkány* jelentése 'vezető'. A *Jenő* keleti kapcsolata az anatóliai törökben a *jan*, a tatárban az *inek*, mindkettő jelentése 'oldal, irány', amely előjön a víznevekben is: 'oldalhajtás, mellékfolyó' jelentéssel. A *Jenő* = *je + nő*, ahol a *-nő* (*-ne*, *-na*) ellátottságot jelentő képző, ez a legtöbb keleti nyelvben jelentkezik: a csuvas *Jene* (*helység*név), *Jenej* (forrásnév), *Jenek* (patak), *Jeněk kassi* (= 'Jenek falva', korábban *Jenik*, településnév), a baskir *Jänekë* (folyó), *Jän hybe* (= 'Jen vize, folyónév) stb. CZEGLÉDI 2014.

A népnévi eredetű földrajzi nevek szorosan kötődnek a személynévi alapúakhoz, mert a népnevek mindig személynév (dinasztia) eredetűek CZEGLÉDI 2014.: *Besenyőd*, *Pecsenyéd* a besenyő, az *Ózd* az úz népnevet, a *Kálozd* a mohamedán kálizok nevét őrizte meg. A *nándor* alapszót tartalmazó nevek között a *Nándord*, neve a dunai bolgárookra utal, a *Kozárd* a *kazár* népnév a *Várkond* az avar népnév származéka. A *Lengyeld* a lengyel, *Százd* a *szász* népnevet tartalmazza BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.].

A templom védőszentjéből képzett (ún. patrocíniumi) településnevek körében szintén ritka a *-d* képzős megoldás, de ilyen a *Kisasszond*, ami a Szűz Mária tiszteletére szentelt templomáról kapta nevét, és több forrásban a *Marjád*, amelyet hasonlóan templomcími eredetűnek tartanak. Ide kapcsolható még az *Endréd* névből utólagos bővüléssel létrejött *Szentendréd* is BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.].

Egyéb köznévből alakult *-d* képzős név az *Itód*, *Kapud*, *Kéménd*, *Köved*, *Küllőd* (*küllő* 'madárfajta' vagy *kölyű* 'szárazmalom'), *Lázd* (láz 'tisztás, rét, irtvány'), *Sárd*, *Sarkad* ('vízfolyás, mocsár kiszögellése'), *Segéd* (*ség* 'domb'), *Szeged* (*szeg* 'ék, sarok, kiszögellés' vagy *Zege*d szn.), *Szekcsőd* ('gázló'), *Telegd* (*telek* 'szántásra alkalmas föld'), *Told* (*tól* 'tó'), *Tövised*, *Udvard* ('királyi udvarház, kúria'), *Ürögd* ('üreg'), *Várad* ('kis erőd, udvarhely' vagy *Varad* személynév) BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.].

Kialakult egy különleges *-di* végződést tartalmazó névcsoport is. Ezek esetében rendszerint a *-d* képző teljesebb alakváltozata jelenik meg: *Almádi*,

Némedi, Csabdi, Cserdi, Istvándi, Mihálydi, Polgárdi, Szunyogdi, Tabdi, Zamárdi BÉNYEI 2012. [pp. 54–70.], CZEGLÉDI 2014.

A -gy földrajzinév-képző

A *-d* valamivel való ellátottságot kifejező képző gyakran lágyult (palatalizálódott), így a *-d* lágyan ejtett *-d'* hang lett. Ha ez is tovább lágyult, akkor lágy (palatális) mássalhangzó jött létre, amit a magyarban *-gy* jellel írunk. A *-gy* képzős nevekhez gyakran hasonlítanak olyan nevek, amelyekben a régi magyar *ügy – így – (ëgy)* 'folyó, patak' jelentésű szó jelenik meg, amelyek korábbi alakja: *id, üd*, teljesebb formában *vid*. Utóbbi mai használt magyar alakja a *víz* szó. Feltehetően az előbbieket nyomán alakult a *Mórágy* név. Az *ügy – így – (ëgy)* keleti kapcsolata jelen van a mari (cseremiszi) nyelvben lévő *Pu vüid* (korábban *Puj vüid*) folyónéven. Ebben a *vüid* = 'víz', jól látható benne az eredeti *id – üd – ügy* tag. A *Vüitla* (= 'vízfolyó') egyik változata a *Vetluga*, amelyen a *vet* = 'víz', a *luga* = 'folyó', utóbbi a magyar *lé, lév, leves* szavak alapja. Hasonló alakúak a tisztán *-gy* képzős nevek, ezek jelentős része szintén víznév: *Almágy, Füzegy, Egregy, Gesztőgy, Halmágy, Hárságy, Kékegy, Kórógy, Kövegy, Lapugy, Nyárágy, Somogy, Szilágy, Szilvágy*. Külön csoportot képeznek a *-bágy, -ágy* tagot tartalmazó nevek: *Hortobágy, Száldobágy*, ezek *-bágy*, illetve *-ágy* tagja a 'folyóágy, meder' jelentéssel bír CZEGLÉDI 2014.

Bényei Ágnes szerint a *-gy* a *-d*-től független képző volt, amely utóbbival azonos funkcióban gyakran feltűnik középkori hely- és személynévi adatokban, valamint néhány községben is. Mások a nevek *-gy* végződését egyértelműen az *e* hanggal való képzésnek veszik. Fontos momentum, hogy ezek a nevek nemegyszer több, egymástól nagy távolságra fekvő földrajzi objektum megnevezéseként is előfordulnak. Szabó T. Attila⁸⁷ valószínűnek tartotta, hogy az *Almágy, Hárságy, Száldobágy*-féle nevek egy része szintén nem sorolható a *-gy* képzős származékok közé, hanem ezek utolsó eleme az említett, folyónevekben gyakori *ágy – áj* köznévi BÉNYEI 2012. [pp. 71–74.].

⁸⁷ Szabó T. (Törpényi) Attila (1906–1987) nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató. 1924-ben református teológián lelkészi végzettséget szerzett, majd Erdélyben, *Kutyfalván* szolgált helyettes lelkészként. A kolozsvári I. Ferdinánd Egyetemen magyar–angol szakos tanári diplomát szerzett. Pályája kezdetén irodalomtörténettel foglalkozott, de az 1930-as évektől kezdődően érdeklődése a nyelvészet, a nyelvjáráskutatás és a nyelvtörténet irányába fordult. Nyelvészeti kutatásainak fő iránya az 1940-es évektől kezdve Erdély élő névanyagának rendszeres összegyűjtése és azok egyeztetése a történeti levéltári adatokkal, illetve Erdély nyelvjárásainak nyelvföldrajzi felmérése volt.

A -c, -ca, -ce földrajzinév-képzők

A -c nagyon sokszor az -sz alakváltozata, de -dz fejleménye is lehet. A nyelvhasználat során az -sz végű szavakban gyakran -c-re váltott a végződés. A szkíta-hun nyelvekben az -sz, -cs és a -c külön fejlődés eredménye, míg a szláv nyelvekben gyakori, hogy a számára idegen eredetű -sz hangot -c-ként veszi át. A magyarban (mint a szkíta-hun nyelv fejleményében) a -c önálló képző, valamivel való ellátottságot jelöl, így a -d, -gy földrajzinév-képzőkkel rokon CZEGLÉDI 2014., amelynek nyomán a -d-képzős nevekhez hasonló szerkezetű földrajzi nevek jönnek -c képzővel létre: *Apc, Bárc, Babarc, Gönc, Sérc, Szenc, Tarc, Vanyarc* stb. településnevek. Ezek a nevek ugyanolyan képzéssel keletkeztek, mint a fentiekben a -d képzőnél írtuk, azzal a különbséggel, hogy a hangfejlődés során nem -d, hanem -c képző járult a relatív gyökökhöz.

A -c képző teljesebb formáját tartalmazzák a -ca és -ce változatú nevek, amíg az előbbieket esetében a használat során már csak a képzőnek a kezdő mássalhangzója maradt meg, addig utóbbiak esetében egy teljesebb formát láthatunk, amely a magánhangzó illeszkedés törvényeinek megfelelően -ca és -ce formában kapcsolódik a relatív gyökökhöz CZEGLÉDI 2014.: *Bakóca, Beszterce, Bördöce, Kemence, Pince, Velence, Verőce* stb.

Az -i földrajzinév-képző

Az -i-nek három funkciója lehet a földrajzi nevekben: (1) A -t különböző fejleményeivel (-d, -gy, -s, -r, -c stb.) együtt alkothatja a képző teljesebb alakját, (2) lehet melléknév képző, és (3) lehet birtokos személyjel, egyes szám harmadik személyben, utóbbi a tiszántúli nyelvjárásban jelentkező forma. Az -i-nek az irodalmi nyelvben az -a és az -e a megfelelője (*háza, keze*, ezek nyelvjárási formája *házi, kezi*). A földrajzi nevek körében az -i képző leggyakrabban településnevekben fordul elő CZEGLÉDI 2014.

A -d(i) képző rendkívül gyakori volt a középkori magyar földrajzi nevek körében. Ez a képző nagy tömegben a XIII. század végén vagy a XIV. században járult a nevekhez, azok tulajdonnévi minőségét hangsúlyozta BÉNYEI 2012. [pp. 75–86.]. Az -i a nevekből a kezdetektől megvolt, lekopása a középkorban kezdődött el. Nyelvemlékeink szerint a középkori magyar nyelvben a szavak végén még hallható volt egy ún. *mormolt i* hang (redukált *i*), amely a földrajzi nevekben is jelentkezett. A tihanyi apátság alapítólevelében lévő szöveg erről tanúskodik. Ez a hang a XIII. század végére részben eltűnt nyelvünkől, a helységnév kutatások alapján tudjuk, hogy *Moldvában* még a XV. században is hallható volt SÁNTHA 2014.

A nyelvészek gyakran *-é* birtokjelet látnak⁸⁸ a földrajzi nevekben, holott azt a nyelvészeti kutatások alapján nem lehet kimutatni. Ennek oka, hogy pl. a Baranya megyei *Páli* oklevelekben *Pálé*, a Zala megyei *Bácsi* a középkorban *Bácsé* alakú volt, de szintén okleveles adatokból tudjuk, hogy *Oroszi* korábban *Oroszé*; *Örsi* korábban *Örsé*; *Magyari* korábban *Magyaré* formában élt. Az oklevelek azonban a középkori állapotot rögzítették, a nyelv fejlődésének korábbi szakaszait nem mutatják. Mélyebb nyelvészeti kutatás alapján a fenti jelenség nem az *-é* birtokjel *-i*-vé válásával alakult ki, hanem a hangfejlődés során a *magánhangzó + k* kapcsolatból keletkezett⁸⁹, az így létrejött hosszú magánhangzó tovább alakulva rövidült, ez pl. személynevekből is levezethető: tehát *Pálik* → *Páli* → *Pálé*, *Bácsik* → *Bácsi* → *Bácsé* stb. Ugyanakkor a jelenség nem csak az *-i* → *-e* változással következett be, az *-ak* → *-á* → *-a*, *-ok* → *-ó* → *-o*, *-ök* → *-ő* → *-ö*, *-uk* → *-ú* → *-u*, *-ük* → *-ű* → *-ü* változás, tehát magánhangzó rövidülés következménye CZEGLÉDI 2014. Előfordult, hogy a fenti folyamat kissé más irányt véve, az *-i* képzősnek látszó névhez újabb képző járult. Ilyen az Abaúj vármegyei *Jánosi* → *Jánosd(i)* és az Esztergom vármegyei *Segi* → *Segéd*, a Bihar vármegyei *Csőszi* → *Csősztelek*, a Bars vármegyei *Apáti* → *Apátfalva* és a Bács vármegyei *Kereki* → *Kerekegyház*, valamint fordított irányban a Doboka vármegyei *Kovácsstelke* → *Kovácsi* és az Ugocsa vármegyei *Nyírtelek* → *Nyíri* esete BÉNYEI 2012. [pp. 75–86.].

A XVIII. századtól jelentek meg személynévből *-i* képzővel létrejött helynevek: *Györgyi*, *Iványi*, *Jánosi*, *Litéri*, *Pályi*, *Petri*, *Sályi*, *Simonyi*, *Tamási* stb. Kialakulhattak népnévből: *Csehi*, *Horváti*, *Németi*, *Olaszi*, *Oroszi*, *Tóti* stb. BÉNYEI 2012. [pp. 75–86.]. E nevek eredetét csak mélyebb nyelvészeti vizsgálattal lehet pontosan meghatározni.

Az *-i* képző sok esetben járul más jelentésű közszavakhoz és alkot földrajzi neveket: *Berki*, *Bori*, *Büki*, *Fűzi*, *Haraszi*, *Kereki*, *Mohi* – *Muhi*, *Nyíri*, *Hodi*, *Méhi*, *Éri*, *Kövi*, *Mályi*, *Parlagi*, *Ségi*, *Szegi*, *Szigeti*, *Telki*, *Árki* (árok), *Kapi* (kapu), *Teremi* (társág), *Udvari* (udvar), *Vári* (vár), *Vásári* neve tartozik e körbe BÉNYEI 2012. [pp. 75–86.].

A földrajzi nevek teljes rendszerét vizsgálva, figyelembe véve a keleti neveket és hatásokat is, nem igazolhatók az alábbi nyelvészeti vélemények

⁸⁸ Emiatt nevezik az *-i*-t a nyelvészeti szakirodalomban *birtokosjelnek*, *birtokos képzőnek*, *birtoknévképzőnek*, *birtokképzőnek*, illetve *birtoklást jelentő képzőnek*, ami valakihez tartozást, személynévhez kapcsolódva birtoklást jelent. A tulajdonra való utalás gyakran megjelenik a helynevekben, ezért rakódott rá e toldalékra a 'helynévképző' jelentés. A *személynév + -i* eredetileg 'valaki + övé (terület)' jelentéséből elvonódott egy 'valaki + hely' jelentés, és így már áttevődhetett nem csak a tulajdonost jelentő alapszóra is a képző.

⁸⁹ Ennek a kapcsolatnak az eredménye a híres szlovák betyár *Jánosik* [*Jánošik*] neve, amely a XVI. századra kialakult szlovák nyelvben konzerválta a magyarból jött korábbi alakot, a *Jánosik* a későbbiekben már *Jánosi* családnév lett. A jelenség a *Petrik* – *Petri*, *Simonek* – *Simoni* családnévek esetében is látható.

CZEGLÉDI 2014.: Kniezsa István⁹⁰ az *-i* képző elterjedésében szláv hatást feltételez, mivel a szláv nyelvekben a birtoknévképző nem ritka a térszíni formák neveiben, illetve növénynevekből alakult helynevekben sem. Bárczi Géza⁹¹ és Kálmán Béla⁹² szerint e földrajzi nevek jelzős összetételekből való elvonások: *Árki*, *Fái* stb. Mindketten birtoknévképzőből fejlődött 'valahova tartozás'-t jelentő képzőt feltételeznek a köznevekben, amelyekhez a 'falu, szállás' hozzáértődött. Az *-i* képzős nevek néha ténylegesen is váltakozhattak *-falva* utótagos nevekkel: *Sauli* és *Salfalva*, *Mihályi* és *Mihályfalva* BÉNYEI 2012. [pp. 75–86.].

A -j (-ly) földrajzinév-képző

A *-j* magyar névképzőként a középkorban több funkcióban is aktív képző volt, de az Árpád-kor végére teljesen elvesztette helynévképző szerepét és szemben a legtöbb helynévképzőnkkel teljesen el is tűnt a nyelvi tudatból BÉNYEI 2012. [pp. 86–95.]. Több földrajzi név *-ly* (*Gyermely*, *Neszmély* stb.), illetve *-l* végződésű, utóbbiak korábbi forrásokban sokszor *-ly* képzősek voltak: *Epöly* – *Epöl*, *Kuraly* – *Kural*, *Csepely* – *Csepel* stb. Ezeknek a *-j* képzős nevekhez sorolása nem egyértelmű, többük esetében a nyelvtudomány véleménye eltérő, részben személynevekként adják meg eredetüket.

A *-j* helynévképző egyrészt a teremtő *-t* fejleménye, másrészt az igen késői nyelvhasználatban a *lány j*, vagyis a magyar *ly* helyett is használják. A középkorban a *-j* írásképe gyakran *-i* volt, ez okozhatja azt a más nyelvészeti véleményt, amely szerint a *-j* az *-i* előzménye, annak archaikus változata, amely sok esetben *-é* formában élt tovább. Ez a vélemény a sokféle és másképp értelmezett írásképek következménye CZEGLÉDI 2014. A latin nyelvű forrásokban az adott helynevek *-ay/-ey* leírású képzője alapalakban mindig *-j*-t jelölt. Ezek a nevek ma is *-j*-vel szerepelnek írásban és kiejtésben egyaránt. Néhány példa a középkorban lejegyzett formákból értelmezve: *Kemey* → *Keme* → *Kemej*, *Bechey* → *Beche* → *Becse*, *Cheley* → *Chelei* → *Chele* → *Chelee*, *Guerdei* → *Guerede* → *Gerde*, *Chemey* → *Fome* [*Cheme*] → *Csene*, *Gurbey* → *Gwrbey* → *Görbe halom*, *Semtey* → *Chuntey* → *Chenthe* → *Chentey* → *Chente* →

⁹⁰ Kniezsa István (1898–1965) nyelvész, nyelvtörténész, szlavista, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A XX. századi magyar nyelvtörténeti kutatások egyik legjelentősebb alakja volt. Számottevő tudományos eredményeket ért el a *Kárpát-medencei* hely- és személynévanyag vizsgálatában, a magyar nyelv középkori állapotának és írásgyakorlatának kutatásában. Munkáinak jelentős részében a magyar nyelv szavait, neveit szláv eredetre vezeti vissza.

⁹¹ Bárczi Géza (1884–1975) nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A XX. század legkiválóbb magyar nyelvészeinek egyike, a tudós- és tanárképzés példamutató egyénisége. Előbb a francia, majd a magyar nyelvészet neves művelőjévé vált.

⁹² Kálmán Béla (1913–1997) nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1952-től a Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének vezetője volt. 1950-től a Magyar nyelvjárások atlasza szerkesztőbizottsági tagja volt.

Chenthe, Cherne → *Cherney* → *Cerney*, *Ethey* → *Ete*, *Chemetey* → *Chemete* → *Csömöte*. Néhány névnél további alakváltozatok is megjelentek: *Megyerő* (*Megyerej*), *Csernő* (*Csernej*), *Becső* (*Becsej*), *Cselő* (*Cselej*), *Szimő* – *Szemő* (*Szemej*) BÉNYEI 2012. [pp. 86–95.].

A *-j* végződésű földrajzi nevek körében el kell különítenünk azokat a csoportokat, amikor a *-j* a *lak* gyökből alakult szóvégződés, illetve amikor egyértelműen a *-t* fejleménye. A *-j* és *-ly* helynévképzővel jött létre a *Csekej*. A *lak* → *lay* → *laj* fejlődés eredménye a *Gyulaj*. További vizsgálatok alapján dönthető el a *Csobaj*, *Csernely*, *Halmaj*, *Apaj*, *Csataj*, *Ebej*, *Erdej*, *Hobaj*, *Órsej* stb. létrejötte CZEGLÉDI 2014. A *Debrei* (*Debrej*) alapszóból származó földrajzi név újabb képzőkkel van tovább képezve: *Debrőd* → *Debregy* → *Debrés*. A szó a régi magyarban köznévként is élt, „debrő” = ’völgy’ erre az előbbi nevek mindegyike visszavezethető. A *Fáj* esetében valószínűleg a *fa* ’erdő’ jelentésben szerepel, és a képző lokális funkciót tölt be: ’olyan hely, ahol erdő van, erdő melletti hely’. Szintén köznévi alapszót tartalmaz a *Halmaj* és a *Gesztej* név (ma *Somogyeszi*) BÉNYEI 2012. [pp. 86–95.].

Az *-s* földrajzinév-képző

Az *-s* képző ma is eleven magyar névalkotó, illetve közsői képzőnk, amely régen és ma is számos funkcióban volt használatos. A helynévképzői szerep az ellátottságot kifejező és a gyűjtőnévképző funkcióból alakult ki. Ez a képző az egész magyar nyelvtörténet folyamán változatos jelentésárnyalatokkal nagyszámú származék képzésére szolgált BÉNYEI 2012. [pp. 95–102.].

Az egytagú nevek esetében az *-s* képző eredeti funkcióját az ellátottság kifejezéseként jelölik meg: *Hidas*, *Kapus*, *Kutas*. A *Hidas* folyóvízen való átkelővel, a *Kapus* a hely közelében lévő gyepűkapuval, a *Kutas* egy közeli forrással, kúttal van kapcsolatban. A hely lakóinak foglalkozására (is) utalhatnak a *Madaras*, *Sarlós*, *Solymos*, *Szekeres*, *Vámos* stb. nevek. Az *-s* ezekben aktív foglalkozásnév képző lehet. Ezeknek a településeknek a névalapját személynév vagy közszó adta. Sok esetben nem dönthető el pontosan az alapszó jellege alapján, hogy a helynévben szereplő *-s* a helynév alapjául szolgáló személynévhez tartozó kicsinyítő (személynév-) képző vagy pedig a hely valamilyen sajátosságát jelző (eredetileg) ellátottságot kifejező képző. Amikor számnevet tartalmaznak a földrajzi nevek, a név származhat személynévi alapszóból, ekkor a képző a személynév része, más esetben viszont a terület valamilyen tulajdonságára (nagyságára vagy tagoltságára) utalhat egy számnévi alapszóból létrehozott tulajdonnévvel. E körbe tartozik a Borsod megyei *Négyes*, valamint a Somogy megyei *Hetes*. A *Vértes* hegység

esetében a *Vért* személynév kicsinyítő képzős alakja fordulhat elő a névben, de lehet, hogy a *vért* közszó -s ellátottságot kifejező képzős alakja jelentkezett, ugyanakkor a név származhat vértés foglalkozású pajzsgyártóktól is. Egyértelműen az -s helynévképző funkciója rejlik a *Nádasd*, *Nádas*-féle földrajzi nevekben BÉNYEI 2012. [pp. 95–102.].

Típusokba sorolva az -s képző megjelenését, egyrészt a növény- és térszínformanevekhez járulva az alapszóval jelölte a növény elterjedtségét vagy a térszíni jelleg uralkodó voltát, illetve ilyen helyen keletkezett helységet, pusztát, dűlőt, hegyet, erdőt: *Berkenyés*, *Bodzás*, *Bükkös*, *Gesztenyés*, *Köves*, *Lápos*, *Mogyorós*, *Nyires*, *Somos* stb. Ezzel a képzővel viszonylag kevés településnév keletkezett. E körből elsősorban a növény-, illetve állatnévi alapszóból keletkezettek között találunk példákat: *Árpás*, *Komlós*, *Kökényes*, *Körtvélyes*, *Hodos*, *Nyulas*. Az így képződött nevek sokszor a település vagy a terület valamilyen tulajdonságára, sajátosságára utalnak: *Meszes*, *Ormos*, *Tós*, *Vámos*, vagy ott lévő tereptárgyra: *Bálványos*, *Hidas*, *Kapus*, *Város*. Nem alakultak -s képzővel törzsnévből, népnévből, személynévből, foglalkozásnévi és vásártartással kapcsolatosan földrajzi nevek. Ha mégis előfordult ilyen a szóvégen lévő -s nem helynévképző. Erre példa *Martonos*, ami eredetileg személynév volt. Kniezsa szerint a növénynevekből alakult helységnevek legnagyobb része: *Almás*, *Berkenyés*, *Füzes*, *Körtvélyes* stb. eredetileg víznév volt, és csak másodlagos névadással váltak helységnévvé BÉNYEI 2012. [pp. 95–102.].

Az -s képzős nevek másik csoportját nagy tömegben a határnevek körében találjuk: *Almás*, *Bükkös*, *Gyertyános*, *Gyümölcsényes*, *Hodos*, *Méhes*, *Nyires*, *Ölyves*, *Solymos*, *Varjas*. Lehet átfedés más névtípusok között is: erdő nevéből keletkezett hegynév: *Somos*, *Gyertyános*, *Cseres*, *Bükkös* stb. A víznevek körében is a leggyakoribb a növény-, illetve állatnévi alapszó: *Almás*, *Egres*, *Füzes*, *Kenderes*, *Körtvélyes*; illetve *Hódos*, *Ludas*, *Ölyves*, *Rákos*. Egyéb motívum lehet a víz színe, anyaga, más tulajdonsága is: *Árkos*, *Aranyos*, *Agyagos*, *Hangos*, *Hidas*, *Kapus*, *Kutas*, *Vajas*, *Viaszos*. A hegynevek között leggyakrabban a hegy anyagát: *Agyagos*, *Kövecses*, *Köves*, *Meszes*, a hegy alakját: *Hegyes*, *Sátoros* és a jellemző növényzetet, állatvilágot: *Borsós*, *Csipkés*, *Nyíres*, *Somos*, *Szemerkezés* (szemerke = 'borókafenyő'); *Csókás*, *Rárós* (ráró = 'kerecsensólyom') látjuk -s képzővel kifejezve BÉNYEI 2012. [pp. 95–102.].

Az -s képzős helynevek sok esetben egybeesnek hasonló alakú köznévvvel. További vizsgálattal lehet csak megállapítani, hogy az adott név helynévképzéssel jött-e létre, vagy a megfelelő közsavak váltak-e

tulajdonnévvé, azaz a képzőnek nem a nevek létrehozásában van elsődleges szerepe. Ilyen a *Bükkös*, *Eperjes*, *Fenyves*, *Füzes*, *Nádas*, *Nyíres* stb. egytagú nevek létrejötte BÉNYEI 2012. [pp. 95–102.].

Az *-s* képző ellátottságot kifejező, melléknévképzői funkciója mutatkozik azokban az esetekben, amikor az a jelzős szerkezet előtagjában szerepel: *Köves-tó*, *Vajas-ér*. Ezek minőségjelzős összetételek BÉNYEI 2012. [pp. 95–102.].

Az *-s* képző esetében megvannak azok a névformák, ahol az *-s* még őrzi korábbi alakját, a végső magánhangzót. Ezek a jellegzetes *-ás*, *-és* végű nevek, de ezek is *-s* képzősek.

Az *-ás/-és* végződés (1) egyrészt cselekvés, történés helyét jelöli a *Bivalyállás*, *Baromállás*, *Lóállás* típusú nevekben. Hasonló még ehhez a *Bíbicjárás*, *Csikójárás*, *Disznójárás*, valamint az *Ökörfekés* (itt deleltek az ökrök) és a *Hálás*. Az (2) *-ás/-és* képző ún. eseményneveket is alkot: a tájban végbement eseményt jelölik az *Égetés*, *Bikakaparás*, *Papugrás*, *Vadrágás* nevek. Történeti adatokban is előfordulnak ilyenek: 1323: *Emberules* (*Emberölés*), 1425: *Aranassas* (*Aranyásás*), és esetlegesen: 1367: *feyeragagumlas* (*Fehér-ági-Ágomlás*). A (3) terület megművelésére utalnak az *Újszegés*, *Törés*, *Szántás*-féle nevek. A (4) terület éghajlatával kapcsolatosak az *Aszalás*, *Szélfúvás* nevek. Sok *-ás/-és* képzős név a (5) cselekvés, történés eredményét is jelölheti: *Ásás*, *Fúrás*, *Metszés*, *Szakadás*, *Vájás*. A (6) növényzet állapotára utal a *Vágás*, *Irtás*, *Ültetés* név (előtagokkal is) BÉNYEI 2012. [p.121.].

E nevek képzői időnként más képzőkkel is előfordulnak: *Égés* – *Égett*, *Koldustemetés* – *Koldustemető*, *Tatárverés* – *Tatárverő*, *Morgás* – *Morgó* BÉNYEI 2012. [p.121.].

Az *-s* képző teljesebben megmaradt formája a *-ság*, *-ség* képző. Ez a képző kizárólag a tájnevek körében fordul elő⁹³. Juhász Dezső hívta fel a figyelmet arra, hogy a tájnevek között kiemelkedő szerepet játszik a *-ság/-ség* képző, s a tájnevek körében való tipikus előfordulása miatt egyszerűen „tájnévképző”-nek nevezi⁹⁴. A képző a köznévi alapszavakkal elválaszthatatlanul, szervesen kapcsolódik, vagyis csak együtt alkotnak tulajdonnevet (*Bányaság*, *Jászság*, *Völgység*). A *-ság/-ség* és valamely helynév kapcsolata esetén viszont a képző minden esetben másodlagos járulék. Ezen

⁹³ A településnevek *Ság* névtagja (*Ipolyság*, *Karancsság*, *Alsóság* stb.) alaptag, amelyek korrelációs előtaggal bővültek. A „ság” régi magyar köznévi jelentése 'halom, kiemelkedés'.

⁹⁴ Juhász Dezső megfogalmazásában a tájnév olyan földrajzi név, amelynek denotátuma természeti- földrajzi és/vagy néprajzi-kulturális, történelmi-társadalmi tényezők hatására kialakult területi egység, kiterjedését tekintve a határmezsgye és az ország közti skálán helyezkedik el.

belül két fő csoport különböztethető meg: (1) nem tájnév (folyónév, hegynév, megyenév) + *-ság/-ség* kapcsolata: *Barcaság, Szerémség, Szepesség*; (2) tájnév + *-ság/-ség* kapcsolata: *Hanság, Nyírség, Szilágyság* BÉNYEI 2012. [pp. 119–121.].

A képző nélküli nevek, vagyis ahol sem képző, sem összetételi tag nem utal a terület tájnévi (illetve általánosan földrajzi névi) mivoltára gyakori, de nyelvi szempontból nem célszerű a tájnevek körében. A *-ság/-ség* képző a középkori magyarban még aránylag kevés névben fordul elő: *Mezőség, Őrség*, valamint a népiségre utaló tájnevek a *Jászság* (1670 k.: *Jászság*), *Kunság* (1562 e.: *Kúnság*), *Szászság* (1605: *szászság*), *Székelység* (1506: *Zekelisegh*) e korszakban alakulhattak ki. Más esetekben az eredetileg képző nélküli alak bővült már a középkor végére a *-ság/-ség* képzővel: *Barcaság, Nyírség* (1454: *Nyerschegh*), *Szilágyság* (1391: *Zilagysag*) stb. A folyamat a népnyelvet kevésbé érintette, ezért ott napjainkig tovább éltek a *Barca, Nyír, Ormán, Szilágy* változatok is BÉNYEI 2012. [pp. 119–121.].

A *-ság/-ség* képző nagyfokú előretörése a XVI. századtól figyelhető meg. Ekkor született a népnévből alakult tájnevek közül az *Oláhság* és az *Oroszság* (mindkettő a XVII. századi Ugocsa vármegye egy-egy, akkorra már javarészt nem magyar lakosságú részét jelölte), *Németség* (1586: *Németség*) és a *Tótság* (1808, a *Vend-vidék* népi megfelelője). Többtagú nevekben szintén megjelentek a képzett formák, igaz csak változatként a képző nélküli forma mellé az írásbeliségben: *Erdőhátság* (1665), *Sárközség, Cserehátság* (1697). Mindez a képző XVI–XVII. századi nagyfokú termékenységet mutatja. Az *Erdélyiség* (1557: *Erdelsegh*), *Göcsejség* nevekben a képző nagy hagyománnyal rendelkező, kiforrott formában használt nevekben is megjelent, bár ezek alapszava önmagában is közismert tájnév volt. Ezek korábban, tehát mint *Han, Nyír, Szilágy* már önállóan is éltek BÉNYEI 2012. [pp. 119–121.].

A *-ság/-ség* képzővel minden tájnévtípusban találkozunk: *Mezőség, Rétság* (*Rétköz* népnyelvi változata), *Szigetség, Hajdúság, Őrség*. Alapját tekintve kapcsolódhat folyónévhez: *Barcaság*, hegynévhez: *Avasság, Galyaság*, helységnévhez: *Báródság* (a terület központja *Magyarbáród* volt), vármegye nevéhez: *Somogyság, Szaláság, Szepesség, Szörénység*. A *Hajdúság* és a *Szilágyság* elsődlegesen tájnév volt, területén csak később, 1876-ban szerveztek vármegyét. A *Bánság* és a *Vajdaság* alapja a *bánság, vajdaság* közszó BÉNYEI 2012. [pp. 119–121.].

A *-ság, -ség* képző korábban olyan termékeny volt, hogy településnevekhez is hozzájárulhatott. Ezt mutatják a kódexekből adathozható *Szegedség, Nyírbátorság, Rómaság* példák, illetőleg a kevésbé alkalmi

Báródság, Paládság, Lakság tájneveket. A *Nyírbátorság, Szegedség* nemcsak a helységeket, hanem a környéküket is jelölte BÉNYEI 2012. [pp. 119–121.].

Bár a képzővel alakult tájnevek zömét a *-ság/-ség* képzősök alkotják, a teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a tájnevekben néhány egyéb földrajzi nevekre jellemző képző is található. Ilyenek például a *-d* képzős *Bolhád, Harangod, Sosald*, az *-s* képzős *Bársonyos*, valamint az *-ó* képzős *Sokoró* BÉNYEI 2012. [pp. 119–121.].

A -cs földrajzinév-képző

Több nyelvészeti munkában az *-s* képző alakváltozatának tekintik a *-cs*-t. Ezt a valószínű közös eredetet támasztja alá, amit mutat a *-csa/-cse, -sa/-se, -cs, -s* képzőbokok jelenléte is. A magyarral kapcsolatban keleti nyelvek földrajzi neveiben különösen sok *-cs* képzőssel találkozhatunk BÉNYEI 2012. [pp. 117–118.].

A *-cs* képző legtöbb esetben valamivel való ellátottságot jelöl: *Munkács, Hangács, Bikács* 'Bikás hely', *Kövecs* 'köves hely', *Fajdacs* 'fajdban gazdag hely', de külön kell kezelni azokat az eseteket, amikor a *-cs* foglalkozásnevet alkot vagy kicsinyítőképzőként van jelen.

Feltételezhetően kicsinyítő funkciót visel a *-cs* a *Kércs* és *Megyercs* nevekben. Ezekben a *Kér*, illetve a *Megyer* törzsnevek után a közeli hasonló elnevezésű, nagyobb méretű településektől való megkülönböztetéssel jött létre a *-cs* képzős alak: *(Hernád)kércs, Megyercs, (Nyír)kércs* megkülönböztetése *Abaújkér*-től, *Nagymegyer*-től és *Szamoskér*-től. Hasonlóan kicsinyítő/helynévképző *-cs*-t találhatunk a *Batarcs* víznévben, ami a *Batár* egy mellékvíze, neve abból alakult. A középkori *Erecs* és a *Patacs* víznevek esetében is kicsinyítő lehet a *-cs* képző. Néhány esetben e képzőről is eldönthetetlen, hogy valójában milyen funkciójú: *Tarcs, Pogánycs* esetében a név lehet puszta személynévi eredetű, de az illető hely természeti adottságát is kifejező. Néhány esetben az is előfordul, hogy alaktani vagy hangtani okokból jelenik meg a *-cs* az adott helynévben. Ilyen a Sáros vármegyei *Erdőske* – *Erdőcske* helynév kétféle képzős megjelenése BÉNYEI 2012. [pp. 117–118.].

Az -sd földrajzinév-képző

Első látásra úgy tűnhet, mintha tényleg létezne az *-sd* földrajzinév-képzőbokr, és bár az *-sd* jellegzetes, sajátos helynévvégződés, valójában az *-s* képzős nevek továbbképzett változata. E végződést tartalmazó helynevek több úton is létrejöhetnek BÉNYEI 2012. [pp. 102–104.].

Nagy és jellegzetes csoport az *-sd* képzővel létrejött nevek körében, amikor (1) a földrajzi név közszavakból keletkezett. E nevek javarészt 'valamiben bővelkedő'-t jelentenek. Ilyen a *Kövesd* településnév, amely bármiféle *Köves* előzmény nélkül jelentkezve Bihar, Borsod, Esztergom, Gömör, Győr vármegyékben, de Moldvában és a Havasalföldön is egyaránt adathozható BÉNYEI 2012. [pp. 102–104.].

Az *-sd* végződésű név létrejött úgy hogy, (2) az *-s* képzős földrajzi név bővült további *-d* képzővel: *Füzes* → *Füzesd*, *Egres* → *Egresd*, *Bükkös* → *Bükkösd*, *Halmos* → *Halmosd*, *Monyorós* → *Monyorósd*, *Nádas* (1299/1571: *Nadas*) → *Nádasd*, *Nyáras* → *Nyárasd*, *Sáros* → *Sárosd*, *Somos* (1497: *Zomoss*) → *Somosd* BÉNYEI 2012. [pp. 102–104.].

Az *-sd* képző gyakran jelent meg a hivatalos helységnévadásban. A településnevekben a sokszor egyébként szokatlan alapszó mellett ez biztosítja a helynévszerű hangzást: a Vas vármegyei *Assau* fordítással lett *Hamvasd*, a Nyitra vármegyei *Ribek Halasd*, az Ung vármegyei *Voloszánska* pedig *Hajasd*. Hasonlóképpen a magyaros hangzás mellett helynévképző *-sd* végződés figyelhető meg *Borosd*, *Dobosd*, *Halasd*, *Ludasd*, *Paposd* stb. esetében BÉNYEI 2012. [pp. 102–104.].

Az -n / -ny földrajzinév-képző

E képzők szerepelnek melléknevekben: *kemény*, *sovány*, *vékony*, *kicsiny*, kifejeznek ellátottságot: *vadon*, *gyertyán*, *hangony*, *szederkény*, *tömörkény*, *gyümölcsény*, jelölnek hasonlóságot: *gyertyán*, *savanyú*, *laponya*. A köznevek közül ide tartozik a *hajadon*, *harkány* (*harkály*), *murkony* (→ *murok*), *lapány*. Az *-n/-ny* képzővel alakult néhány személynév is: *Beken*, *Bodon*, *Abony*, *Etény*, *Hetény*, *Öcsény*. Ilyen képzőkkel létrejött földrajzi nevek: *Adony*, *Bodony*, *Kohány*, *Radvány*, *Surány*, *Berzsény*, *Dubovány*, *Bucsány*, *Podluzsány*, *Varsány*, *Berény*, *Ladány*, *Harsány*, *Tárkány*, *Szemeny*, *Harsány*, *Tohony*, *Östörmén*, *Ösztörmény*. Jellegzetes csoport a növénynévből *-ny* képzős származékként a *sás* → *Sásony*, a *gyümölcs* → *Gyümölcsény*, *cser* → *Cserény*, is BÉNYEI 2012. [pp. 104–108.].

Önálló gyökhöz kapcsolódik a *Bőd*, *Bős*, *Böld*, *Bőny* helynév, mindegyik a *bő* = 'valamiben bővelkedő' lehetséges jelentéssel is. Ennek alapja a *bő* – *ből* – *böw*, de volt *be* – *bew* alakváltozata is. Földrajzi névként fordul elő a *Bőny*, *Bény*, *Kisbénypuszta*. Magyar helynevekben gyakori az *ab*, *abo*, *apo*, *aba*, *apa*, ebből lett az *Abony*, *Apony*. Földrajzi nevekben szereplő gyök az *at*, *atá*, *ata*, ebből *Atány*, a *baj*, *baja*, *bajo*, ebből *Baján*, *Bajon*, de ilyen gyök a *ladá* is, amely csak helynevekben mutatkozik, belőle alakult a

Ladán, Ladány. E típusokat Bényei Ágnes személynévi eredetű neveknek tartja.

Kicsinyítő képzőnek írják többen az *-n* képző *-m* alakváltozatával létrejött *Detrehem, Somogyom, Bolgárom* helyneveket, valamint a *Kozárom, Soltum* (→ *Sótony*) földrajzi neveket. A *Detrehem* korábbi névalakja *Detreh* volt, majd *Detrehen*, ugyanígy *Somogyom* volt *Somogy* (*Sumig, Symyg, Somog*) és *Somogyon* (*Sumugyon, Sumugyun, Sumugun, Somogyon*) is. Utóbbiak közül ugyancsak a rövidebb alak a régebbi. Hasonló *Homokkomárom* és *Mezőkomárom* név alakulása, ahol a korábbi adatok szintén *-m* nélküliek (*Humuktamar [Humukkamar], Komar*) BÉNYEI 2012. [pp. 104–108.].

Népnevekből is alakultak *-n, -ny* képzős nevek. Ilyen településnév a Nyitra vármegyei *Horvátöny*. BÉNYEI 2012. [pp. 104–108.].

Sok *-ny* és *-n* képzős földrajzi név átalakulással keletkezett, korábbi névelőzmény bővült e képzőkkel. A Baranya megyei *Köblény* elsődleges neve *Köbli* volt, majd ezt a későbbiekben *-ny* képző váltotta. Erre a névalakulásra valószínűleg hatással voltak a közeli *Gyümölcsény, Izmény, Vékény* nevek. Hasonló folyamattal alakult a *Csebény* (1466: *Chebe*, 1796: *Csebin*), *Kökény* (1332–1335: *Kuke*, 1696: *Kökén*), valamint a *Szederkény* helynév. A *Ciklény* (eredetileg *Sárosszék*) neve a magyarból másodlagosan került a németbe, majd onnan újra vissza a magyarba *Ciklény* (1614: *Cziklin*) formában. *Kölpény* (1411: *Kwlpi*, 1780: *Kulpin*) pedig hatósági magyarosítás eredménye. A középkori *Sajti* a XVI. században lett *Sajtény*: Ebben idegen hatás játszott szerepet: az eredeti *Sajti* (1555: *Saythy*) a délszláv névadással *Sajtin* lett, ez pedig *Sajtény*-ként került vissza a magyarba. Az *-in* végződés itt a legáltalánosabb délszláv helynévképzők egyike, hasonlóan az *Apatin* (eredetileg *Apáti*), *Temerin* (eredetileg *Temeri*) nevekhez. *Dunabökény* eredetileg *Büki* volt, ez a déli szlávban *Bukin* lett, innen másodlagosan visszakerülve a magyarba lett *Bökény* BÉNYEI 2012. [pp. 104–108.].

Az -nd földrajzinév-képző

Az *-nd* végű helységnevek nagy része úgy keletkezett, hogy *-n* végű köz- vagy tulajdonnevekhez *-d* képző kapcsolódott, és az így létrejött *-nd* végződés helységnevképző-bokorra fejlődött. Végeredményben nem önálló képző, hanem az *-n* képzős alakoz *-d* képző járult. Az *-nd* tipikus földrajzi névi végződés, a személynévi alapszavakban nem jellemző. Nincs *Ádánd, Igmánd* személynévi forma, csak ilyen alakú földrajzi név.

Az *-nd*-nek elsődlegesen kicsinyítő jelentése van: *Berkend, Kövend, Ölyvend, Vasand, Taskánd, Teskánd* stb. BÉNYEI 2012. [pp. 108–109.]. Az ide

tartozó nevek különböző alapelemekből álltak elő. Az alap lehet (1) magyar köznévi: *Kövend, Vasand Kamond, Vezend* stb. (2) elavult gyököt tartalmazó név: *Ikland, Kemend* stb., (3) személynév: *Ivánd, Bogdánd, Pázmánd, Igmánd* stb., (4) néprésznev: *Varsánd, Berend* stb. Az így alakult helységnevek többségében a *-d* másodlagos volta jellemző. Erre példa *Csengersima*, ami korai leírásokban egyszer *Symand*, másszor *Syma* néven szerepel *Taskánd* esetében nincs alapként személynév, ugyanakkor a *Task* helynévként gyakran előfordul. Így egy *Task* vagy *Taska* névtövet adnak meg alapszóként, arra alapozva, hogy több helyütt előfordul pl. *Taski-dűlő, Taska* határnév. A *Tacskánd – Teskánd* pedig ennek *-nd* helynévképzős származéka lehet BÉNYEI 2012. [pp. 108–109.].

Egyes esetekben a *-d* képzős név azért tartalmaz *-n*-et a *-d* előtt, mert az *-n* a relatív gyök képzője volt: *Dalmad* → *Dalmand, Kácsád* → *Kácsánd, Kémed* → (Mária) *kéménd, Körmöd* → *Körmend*. Valószínűleg e formák analógiájára lett az Esztergom vármegyei *Kecséd*-ből (1262: *Keched*) idővel *Kicsind* (1773: *Kicsind*) és *Szokold*-ből *Szokond* (*Nagyszokond*). Az *-n* betoldódása leggyakrabban a *-d* hang előtt figyelhető meg BÉNYEI 2012. [pp. 108–109.].

Az -ó/-ő földrajzinév-képző

A *Kárpát-térség* földrajzi neveihez is kötődő keleti földrajzi nevek rendszerszerű kutatása és a nevekhez tartozó nyelvekben előforduló közsavak összehasonlító vizsgálata az utóbbi időben arra utal, hogy a legtöbb esetben nem az *-ó, -ő* a képző, hanem az előtte álló mássalhangzó is a képző része. A jelenleg elfogadott és mérvadónak tekintett akadémiai nyelvtan szerint az *-ó/-ő* képzős melléknévi igenév nemcsak alkalmilag, hanem tartósan is gyakran főnévvé válik, ezzel melléknévi igenévi–főnévi kettős szófajúságot létrehozva. Ez a főnevesülés történhetett szófajváltással (pl. *erdő, mező*) vagy jelentéstapadással (*szántóföld* → *szántó*), az alaptag jelentése ilyenkor beleolvadt a meghatározó tag jelentésébe. Köznévi használatban az *-ó/-ő* képző megjelölheti a cselekvőt (*író, olvasó*), a cselekvés eszközt (*ásó, csengő, véső*) és a cselekvés helyét is (*ebédlő, váró, fagyizó, söröző*). Ezek mellé (nyilván az utóbbi 'hely' jelentésből) korán kialakult a helynévképző (tulajdonnévképző) funkció is. Ez a névtípus háromféle fogalmat jelenít meg: a cselekvés- (történés-), a tulajdonság- és a tárgyfogalom BÉNYEI 2012. [pp. 109–113.].

Az *-ó/-ő* ma is aktív képző. Inczeffi Géza *Makó* környékének földrajzi nevei között említi a *Csorgó, Haptató, Ingó, Kortyogó, Szuszogó* határneveket. Kiss Lajos a „Különös földrajzi nevek” című írásában szintén több idetartozó

névvel foglalkozik: *Békaríkató* 'ahol békák brekegnek', határrész neve; *Kortyogó*: eredetileg szőlőskertre vonatkozott, poharazgatásra utaló név; *Duzzogó*: eredetileg a tavat tápláló forrást jelölte, amelynek vize erősen bugyborékolva buzog fel, *Hallgató*: hegy nevének értelme: 'hallgatag, csendes'. Az *Aszaló* településnév egy eredetileg 'kiszáritott erdő rész' értelmű helyre utalhatott, a *Zúgó* pedig halastó neveként szerepelt. Bihar vármegyében *Buzgó* helységnév eredetileg forrás neveként szerepelt, *Vadászó* pedig királyi vadászok településére utal, vagyis utóbbi esetében az -ó valójában foglalkozásnévképző és nem helynévképzői szerepű. Több víznév is előjön már a középkori magyarból: *Csenge*, *Bocsogó*, *Tekerő*. Kiss Lajos szerint a *Csenge* a *cseng* ige melléknévi igenevéből való, hasonlóan hangutánzó töből jött létre a *Bocsogó* (→ *csobog*), a *Tekerő* pedig a vízmeder alakjára utal. A hegynevek körében is előfordul az -ó/-ő képző: *Akasztó*, *Leső*, ez a hely funkcióját jelöli, *Kéklő*, a kiemelkedés színeére utal, *Dongó*, hangjelenséggel kapcsolatos, *Somlyó*, a hegy állapotát, omladozó voltát jelöli, *Salgó* 'fénylő, ragyogó'. *Csattogó* a visszhangról kapta nevét, de ide tartozik a *Csergő*, *Hallgató*, *Üvöltő*, *Zengő*, *Vigyázó*, *Búcsúzó* hegynév is. Juhász Dezső szerint a hangutánzó és hangfestő szavak már korán megjelentek a földrajzi nevekben. A tájban élő ember figyelmét gyakran felkeltették a hangjelenségek, és így névadási tényezőkké váltak, ezért jelennek meg nagy számban az -ó/-ő képzős nevekben. Főleg a vizek csobogása, csengése, a dombok dobogása, dongása adta e megnevezések alapját BÉNYEI 2012. [pp. 109–113.].

Az az -ó/-ő képző gyakran az -s-hez hasonló szerkezetekben fordul elő. A kétrészes nevek előtagjában is (pl.: *Akasztó-hegy*) és főtagjában (*Nagy-Ugró*) egyaránt gyakoriak. A főtagbéli előfordulások sok esetben főnevesülés útján keletkezett földrajzi köznevek (pl. *Öreg-kaszáló*). Az egybeírt nevek között is nagyon gyakori e képző, és vannak egy, illetve két névelemből állók is: *Bugyogó*, *Buzgó*, *Csörgető*, *Csettegő*, *Csöpögő*, *Csörgő*, *Döngő*, *Dörgő*, *Dübögő*, *Kongó*, *Tocsogó*, *Zörgő*, *Zübürgő*; *Általmenő*, *Árapasztó*, *Békaleső*, *Darukiáltó*, *Lesálló*, *Nyúlújó*, *Szarvasugró*, *Tücsöknyerítő*, *Ürgebirkózó*. Az egyelemű nevek között sok a hangutánzó név, ezek többnyire nem fordulnak elő kétrészes nevek jelzői tagjaiként. Erdély középső részén igen elterjedt a *Ropó* név, amely térszíninformát jelölő határnév. A Bába Barbara és Nemes Magdolna által összeállított földrajzi köznévszótár⁹⁵ is több ide tartozó nevet említ: *bugyogó*, *csepegő*, *csorgó*, *csörgő*, *zuhogó*, *zübürgő*. Más tanulmányok a *dobogó*, *sió*, *zúgó* szavakról is, mint a helynévadásban szerepet játszó

⁹⁵ Bába Barbara–Nemes Magdolna: Magyar földrajzi köznevek tára (A Magyar Névtárhívom kiadványai 32., Debreceni Egyetemi Kiadó 2014) <http://mek.oszk.hu/13100/13110/13110.pdf>

hangutánzó köznevekről tesznek említést. Annak eldöntése, hogy köznévről vagy tulajdonnévről van-e szó, adott esetben azért fontos, hogy megállapíthassuk, egy létező -ó/-ő képzős köznév vált-e helynévvé, vagy pedig a képző magának a helynévnek a létrehozásában játszott-e szerepet. Az viszont minden esetben további vizsgálatot igényel, hogy ténylegesen mely szavak léteztek az adott nyelvhasználói körben köznévként is BÉNYEI 2012. [pp. 109–113.].

A -k földrajzinév-képző

A -k végű földrajzi nevek közül nem minden -k minősül képzőnek. A *k* az egyik teremtőhang, ez is utal arra, hogy nem feltétlenül képzett névvel állhatunk szemben. A *k* inkább végződés, mint képző, mivel legtöbb esetben a -*k* végű földrajzi nevek utolsó hangja a relatív gyök része. Ilyen esetben a *k* nem névképző. A *k* a többes szám jeleként is előfordulhat a magyar földrajzi nevekben.

A magyar földrajzi nevek, főképpen a településnevek körében jelentkezik a -*k* végződés: *Detk*, *Szepetk*, *Becsk*, *Visk*, *Izsák*, *Ják*, *Kék*, *Gyöng*, *Fülek* stb. A -*k* végű földrajzi neveket nyelvészeti szempontból nem vizsgálták, korábban, a XIX. századi nyelvészet egyértelműen helynévképzőként tekintett a -*k*-ra. Mivel a -*k* a többes szám jele is a magyar nyelvben – talán emiatt is – a nyelvészeti munkák jelentős része nem képzőnek, hanem „névformáns”-nak tekinti. A névformáns tágabb fogalmat takar, mint a névképző. Ez az -*k*-ra vonatkoztatva azt jelenti, hogy olyan szóelem, amely már meglévő mintára új név alkotásában vesz részt. A -*k* végződésű nevek pontos helyének elhelyezése a nyelvben további vizsgálatokat igényel.

A -ka/-ke földrajzinév-képző

A -*ka/-ke* közszavak esetében elsősorban kicsinyítő képző, helynévképzőként csak a XV. századtól kezdett elterjedni a magyar nyelvterület északkeleti részén BÉNYEI 2012. [pp. 113–116.].

A -*ka/-ke* településnév-képzőként a *Dunántúlon* és a *Felvidék* keleti részén, illetve *Kárpátalján* is egy időben jelentkezett. Településnévként középkori okleveles adatokban 1255: *Olozka*, Vas vm., 1305→1372: *Cholanka*, Baranya vm., 1346: *Nogka*, Fejér vm., 1385: *Saska*, Zala vm., (a *sás* növénynévből), 1439: *Odoska*, Veszprém vm., (a *hód* állatnévből) fordul elő. E képző nem csak településnév-képzőként funkcionált, hanem nagyszámú határnév és hegycsúcsnév esetében is jelen van. A *Hegyközben* *Boglyoska*, *Cserjéske*, *Fehérke*, *Halaska*, *Halászka*, *Kopaszka*, *Köveske*, *Malomka*,

Mocsárka, Nádaska, Nyergeske, Szilaska stb.⁹⁶, *Bokroska, Domborka, Iharoska* (Baranya m.), *Nyároska, Nyulánka, Pityerke, Szárazka* (Somogy m.)⁹⁷ BÉNYEI 2012. [pp. 113–116.].

A *-ka/-ke* képzős nevek gyakran *-s* képzős növénynevekkel összekapcsolódva jöttek létre. Ez a képző általában csak másodlagosan kapcsolódott már kialakult helynevekhez, ami nagyon sokszor *-s* képzős, növénynévi alapú volt: *Eperjes* → *Eperjeske*, *Komlos* → *Komlóska*, *Monyoros* → *Mogyoroska*, *Szőlős* → *Szőlőske*. Ugyanebbe a névtípusba illeszkedik, de előzmény nélkül a *Kendereske, Egereske, Dióska, Szedreske*. Ez lehetett a képző jelentkezésének legkorábbi (és legtipikusabb) esete, de a későbbiekben ez a kötöttség fellazult és más típusú nevek bővülése is megtörtént: *Mályin* → *Mályinka*, *Szentes* → *Szenteske*, *Szentpéter* → *Szentpéterke*, *Család* → *Családka*, *Iván* → *Ivánka* (*Sajóivánka*) *Surány* → *Surányka*, *Madács* → *Madácsi*, *Kisorosz* → *Kisoroszka* (később *Oroszka*) *Szolcsan* → *Szolcsányka*, *Szentlőrinc* → *Szentlőrinke*. Kiss Lajos e földrajzi neveket általában kicsinyítő képzősöknek mondja, és a falu viszonylagos kicsiségével, vagy az alapnevükkel azonos, közelebb fekvő helységnévtől való megkülönböztetéssel magyarázza. A palóc nyelvterületen ma is előszeretettel használnak kicsinyítő képzőket, ezt támasztja alá a Nógrád megyei *Borsosberény* korábbi *Borsosberinke* megnevezése, ami a korai *Berény -ke* képzős változata. A *-ka/-ke* képző személynevekkel is szerepelhet helynevekben. A Somogy megyei néprajzi gyűjtésben található *Andorka, Ivánka, Jánoska, Peterke* nevek a mellettük lévő megjegyzés szerint a terület tulajdonosáról kapták nevüket, hasonlóképpen a Baranya megyei *Salamonka* is BÉNYEI 2012. [pp. 113–116.].

A *-ka/-ke* képző részt vett a névrész → névelem cserében is, ahol a fajtajelölő földrajzi köznévi második névrész helyére a változás révén helynévképző került. Ilyen pl. a Bereg vármegyei *Kenderesfalva* (1392) → *Kendereske* (1523), a Zemplén vármegyei *Komlóstelek* (1404: *Komlostelek*) → *Komlóska* (1773: *Komloska*), valamint az Ung vármegyei *Szentesháza* (1386: *Zentushaza*) → *Szenteske* (1520 k.: *Zenteske*) változása. Érdekesség a Torna vármegyei 1280: *Nadasd*, 1773: *Nádaska* változása (*Tornanádaska*). Itt is valószínűleg először a *-d* képző tűnt el, az új képző hozzákapcsolása csak ezután történt meg. A gyakran tapasztalt utólagos bővülés mellett fordított irányú folyamatra, a képzőelem elhagyására is van példa: *Sereden* falu (1323, Szilágy vm.) a mellette folyó *Seredenke* (1270) nevű patakról kapta nevét úgy, hogy a kicsinyítő képzőnek felfogott *-ke* végződést elhagyták, de előfordult a

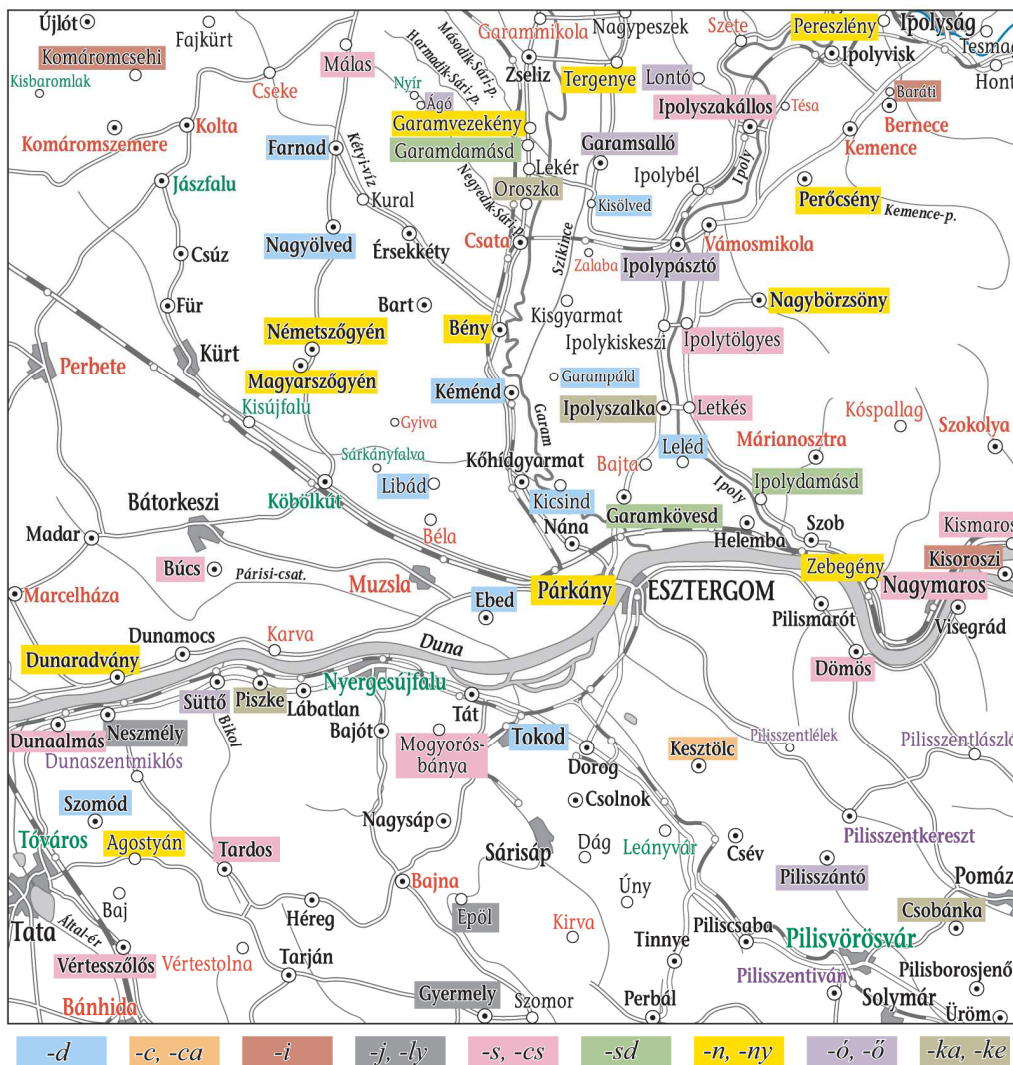
⁹⁶ A példák Kováts Dániel *Sátoraljaújhely* és a *Hegyköz* helyneveit összegyűjtő köteteiből származnak.

⁹⁷ A példák Nyitrai Renáta szakdolgozatából származnak, aki a Baranya és a Somogy megyei helynévtárakat dolgozott fel.

Piliske hegynév *Pilissé* alakulása is BÉNYEI 2012. [pp. 113–116.]. Földrajzi köznévként gyakoriak a *bányácska*, *boglyoska* ('baglyos'), *hidacska*, *eperjeske* ('epres'), *somoska* ('sommel benőtt kis terület'), *szilaska* ('sziles'), *szőlőske* ('szőlős, vadszőlős'), *kökényeske* ('kökénnyel benőtt kisebb terület') jelentésben stb. formák. A hegyközi helynévtárban találhatóak olyan jelentésmegadások, mint pl. *Kovácska* 'Kovács nevű ember kisebb földdarabja Füzéren', *Köveske* 'köves talajú kisebb terület Felsőregmecen', *Mocsárka* 'kisebb mocsár, mocsaras terület Felsőregmecen', *Szőlőske* 'kisebb hegy és környéke Bózsván', *Nyergeske* 'nyereg alakú kisebb hegy Felsőregmecen'. Ezekben az esetekben a beszélők a *-ka/-ke* képzővel hozták létre az új helynevet BÉNYEI 2012. [pp. 113–116.].

A *Felvidék* keleti részén való elterjedése miatt a *-ka/-ke* képzőt több szerző szláv eredetű jövevény képzőként írja le, annak ellenére, hogy e képző kicsinyítőként van jelen a magyar nyelvben és párhuzamai megtalálhatóak a nem szláv eredetű *Volga–Urál-vidéki* földrajzi nevekben is. Benkő Lóránd nem tartja valószínűnek, hogy a hasonló alakú magyar kicsinyítő képző egyben a helynévképző forrása is lenne. Véleménye szerint a helynévképző funkció kialakulása úgy történhetett, hogy a keleti-szlovák nyelvterületen a szláv eredetű helynevek jelentős részében *-bka* kicsinyítő képzőt találunk, a magyar lakosság a rutén, keleti szlovák nyelvterület szláv helyneveinek *-bka* képzőjét vonta el, mint helységnévképzőt. Az elvonást szerinte segítette az is, hogy a magyarban szintén volt *-ka* kicsinyítő képző. Benkő az előforduló nagyszámú szláv, illetve annak tartott helységnévből többet említ: 1345: *Luchka* (szlovák „luka” = 'rét'), 1245: *Olsawka* (szlovák „olšava” = 'égerfa'), 1460: *Polyanka* (szlovák „poľana” = 'havasi rét'), 1245: *Stranka* (szlovák „strana” = 'hegyoldal'), 1484: *Zavodka* (szlovák „zavada” = 'akadály') BÉNYEI 2012. [pp. 113–116.].

A *-ka/-ke* képző mellett a *-cska* képzővel való bővülés is előfordul: *Salgó* → *Salgócska*, illetve előzmény nélkül *Bányácska* (pl. *Rudabányácska*, valamint *Széphalom* korábbi neve is *Bányácska* volt), *Vajdácska* a településnevek körében, a kis részletek közül a *Hidacska*, *Kutacska*, *Malmocska* jelentkezik BÉNYEI 2012. [pp. 113–116.].

15. ábra: Településnevek képzőtípusai és képzési alapja Esztergom környékén (a térkép az 1913-as állapotot mutatja, M = 1:400 000, szerk.: Faragó Imre)

Idegen földrajzinév-képzők a Kárpát-térségben

A Kárpát-térség nyelveiben számos földrajzinév-képzőt tartanak számon. Ezek a képzők ősi kapcsolatot mutatnak a szkíta-hun (keleti) nyelvvel, másik részük valamilyen idegen nyelvi közvetítéssel szintén a keleti gyökökhez vezet s csupán csak egy kis részük lehet magyar szempontból ténylegesen idegen

eredetű képző. Ehhez képest a *Kárpát-térségben* az alábbi idegen földrajzinév-képzőket tartják számon.

A magyarral szomszédos szláv nyelvek (cseh, lengyel, szlovák, ukrán, szerb, horvát, szlovén) a közös szláv (ószláv) alaptól származnak, ezért földrajzinév-képzők is sok azonosságot és hasonlóságot mutatnak. A magyar *-i* képző szláv változata földrajzi nevekben legtöbbször a *-ský* (*-ské*, *-ska*) {cseh, szlovák} *-ski*, *-ske*, *-ska*) {horvát}. Ez csak látszólag képző, valójában az *-sk-* a szláv vonatkozó melléknévképző, ennek *-ck-* változata is van, a névvégi *-i* vagy *-ij* pedig az a formáns, amely utal a név nyelvtani nemére. A szláv helynevek tipikus, ma is produktív képzője az *-av/-ev/-ov*, valójában birtokos melléknévképző. Ha ez *-ova* akkor a név nőnemű, ha *-ovo* akkor semleges nemű. A hímnemet az *-ov*, *-ev* képzős alak önmagában jelöli. Ez egyes nevek esetében eredetileg birtoklást fejezett ki, mivel a településnév-adásban a birtokos személye meghatározó volt, de sokszor a magyar *-ó* képzőnek felelnek meg⁹⁸: *Rožnov*, *Kyjov*, {cseh}, *Bánov*, *Vranov*, *Púchov*, *Lubietová*, *Handlová*, *Jablónové* {szlovák}, *Bosiljevo*, *Osekovo*, *Viljevo*, *Laslovo* {horvát}, a lengyel helyesírásban *-ów*, *-owa*: *Rymanów*, *Strzyżów*, *Limanowa* {lengyel} ezek többnyire a magyar 'hely', 'falva' megfelelői, ellátottságot jelentő képzők. A magyarban is meglévő *-c* képző egyik formája a *-ca/-ce*: *Bystrica*, *Váhovce*, *Tvrdošovce*, *Bojnice* {szlovák}, *Gorlice*, *Myšlenice*, *Sutkovice*, *Kamienica*, *Ochotnica* {lengyel}, *Roženica*, *Rečica* {horvát}. A cseh és szlovén településnevek jellegzetes képzője az *-ica/-ice*: *Bystrice*, *Otrokovice*, *Vizovice* {cseh}, *Pesnica*, *Sevnica*, *Kamnica*, *Brežice* {szlovén}, amelyek többnyire a magyar *-d* képző változatai, de jelentéstartalmukban a 'hely', 'falu', 'falva' is benne van. A *-ci* képző a horvátban és a szlovénban jellemző: *Šodolovci*, *Semeljci*, *Viškovci*, *Vinkovci* {horvát}, *Markovci*, *Domanjševci*, *Bojanci*, *Dolenjci* {szlovén}, szintén 'hely', 'falu' jelentésű. Az *-ec* a szlovákban a magyar *-c* párja: *Hlohovec*, *Klenovec*, *Tisovec* {szlovák}, de jelen van a horvátban is: *Kraljevec*, *Dragonožec*, *Buševac* {horvát}. Jellegzetes délszláv helynévképző a *-ja/-je*: *Žakanje*, *Kamanje* {horvát}, *Trbovlje*, *Celje*, *Velenje*, *Kozje* {szlovén}. Ez eredetileg a magyar birtokos személyjellel tartozik össze. A *-ka* eredetileg kicsinyítő képző volt, és kis folyók, falvak nevében fordult elő, a településnevekben a kicsinyítő jellemvonását hamar elvesztette, de megmaradt a víznevek képzőjeként, amelyek a *voda* 'víz', *reka* 'folyó' alaptagokhoz való igazodás miatt általában nőneműek, így a *-ka* képző a víznevek között gyakori. Kicsinyítő képzőként is jelentkezik a *-ca/-ce*,

⁹⁸ Ez is mutatja, hogy a szláv nyelvek *-av*, *-ev*, *-ov* végződése a szkíta-hun nyelvből történt átvétel.

elsősorban víznevekben: *Don* → *Donyec*, *Drava* → *Dravica*, *Orava* → *Oravica*.

A román nyelvben, főképpen a kis földrajzi részleteket (hegycsúcsok, határrészek, vizek) jelölő földrajzi neveket birtokos képzővel használják. Ezek a jellegzetes **-ul**, **-ului** végződést kapják: *Dealu Ursului* ('medvének a dombja' = *Medve-domb*), *Piatra Bulzului* ('Bulc köve' = *Bulc-kő*) stb. Az **-an(u)**, **-an(i)**, **-ană**, **-en(i)** képzővel alkotják azokat a neveket, amelyek a köznapi szókincsból, nyelvhasználatból származnak. Legtöbb esetben ellátottságot kifejező képző, így földrajzi nevek körében a magyar **-s** megfelelője: *Bărcane*⁹⁹ ('berkes'), de román nyelvű jelnevekben is előjön: a magyar *Szabófalva* román alakja *Săbăoani* ('szabós'), *Acélfalva* román alakja *Oțeleni* ('océlos') stb. Az **-an(u)**, **-an(i)**, **-ană**, **-en(i)** gyakran személynevekhez is kapcsolódik, ez esetben a magyar 'falva', 'falu' megfelelője: *Tămășeni* (*Tamásfalva*), *Filipeni* (*Fülöpfalva*), *Adjudeni* (*Egyedfalva*), *Bârgăuani* (*Borgófalva*), *Blăjani* (*Balázsfalva*) stb. Az **-ar** képző sokszor foglalkozásnevekhez kapcsolódik: *Cremenarul* ('hely ahol kovakövet bányásztak') *Scortarul* ('domb ahonnan fakérget gyűjtöttek'), *Olarul* ('domb ahonnan agyagot termeltek ki'). Az **-ărie** képzőt gyűjtőfogalmat kifejező helynevek képzésekor használják: *Cărmădărie* ('téglagyáros') *Pietrărie* ('kőrakás'), *Vărzărie* ('káposztás, káposztaföld'). Az **-at(u)**, **-ată** képző segítségével főnévből melléknevet alkotnak, így melléknévi eredetű földrajzi nevek jönnek létre: *Adâncata* ('mélységes, szakadék'), *Stricatul* ('ártalmas, kárt okozó'), *Gurguiata* ('csúcsos'), *Gușata* ('golyvás') stb. Az **-easă** (**-easa**) képző a román nyelvre is jellemző nyelvtani nemeket alakítja át. Így a nőnemű névszóragozást hímneművé alakítja. E képzővel fejezik ki a vmihez való tartozást, bőséget, jellegzetességet: *Vârful Bălăteasa* ('Baltás-tető'), *Vârful Cireșeasa* ('Cseresznyés-tető') stb. Gyakran használt képző az **-os** (**oasa**), **-iște**, ezek szintén vmiben való bőséget fejeznek ki: *Dealu Fluieriiște* ('Furulyás-domb'). Az **-et**, **-iș** képző hozzájárul azon főnevek képzéséhez, amelyek ellátottságot fejeznek ki: *Aluniș* ('mogyorós'), *Ariniș* ('égerliget, égeres'), *Cânepiș* ('kenderföld'), *Goruniș* ('tölgyes'). Az **-iște** képző a szlávból különböző jelentésekkel került be a román nyelvbe. Azok a helynevek, amelyek ezt az utótagot tartalmazzák nagyrészt az emberi tevékenységre utaló szavakból állnak: *Cânepiște* ('kenderföld'), *Mălăiște* ('kukoricás'). Az **-os**, **-oasa** képző a helynevek esetében a bőséget, nagy mennyiséget, valamilyen tulajdonság birtoklását fejezi ki, sokszor szinonimájaként jelenik meg az **-easa** képzőnek: *Aninoasa* ('égeres, égeres

⁹⁹ A *Bărcane* jelentése: 'bokros hely, berkes hely, kis erdő'. Alapja a „bărc”, amely a magyar „berkek” átvétele, román formában történő leírása.

terület'). Az **-aia** képzőt személynevekből történő földrajzinév-képzéshez használják, általában birtoklást fejez ki: valakinek a faluja, helye, erdeje, birtoka stb. *Robaia* ('Robé'). A **-cea** képzővel szintén személynévi eredetű neveket képeznek: *Ivancea* ('Iváné'). Az **-oiu (-oia)** képző szintén birtoklást fejez ki, ugyanúgy mint az **-aia** képzős helynevek: *Lupoia* ('Lupué'), *Gălăoia* ('Galláé') stb. Az **-ești** képző birtoklást kifejező személynévi helynévképző. A román nyelvészeti irodalom ezt a képzőt ősi román eredetűnek tekinti. Az **-ești** jelentése 'falva': *Ivănești* ('Ivánfalva'), *Dragomirești* ('Dragomérfalva'), de egyben a magyar **-d, -sd**, a valamivel való ellátottságot kifejező helynévképző román megfelelője is: *Șoimărești* (*Solymárd*), *Bălvănești* (*Bálványosd*) stb. Az **-ari, -eni** képzővel a köznévi eredetű neveket alkotják: *Poienari* ('erdei tisztás'), *Mătășari* ('selyemkészítő'), *Voșlobeni* (a magyar *Vasláb* helységnév „románosított”, **-eni** képzős átalakítása), de e nevek háttérében sokszor a magyar **-n, -ny** névképző áll: *Săveni* (*Szövén*), *Bușteni* (*Bustény*) stb. A **-gea, -giu** a magyar **-gy** képző román megfelelői: *Dobrogea* – *Dobrogy*, *Goagiu* – *Gagy*, *Halmagiu* – *Halmágy*, *Geoagiu* – *Gyógy* stb. Magyar névképzők román átírása is jellemző a román földrajzi nevekben: a magyar **-ó** képző a románban **-ău**: *Bârgău* – *Borgó*, *Caraculău* – *Karakló*, *Bacău* – *Bákó* stb., de előfordul **-ov** formában is: *Roznov* – *Rozsnyó*, *Milcov* – *Milkó* stb. A magyar **-ka, -ke** képző román helyesírással is megjelenik: **-ca** (*Somușca* – *Somoska* stb.) az **-i** képző szintén **-i**: *Pușcasi* – *Puskási* stb.).

A német nyelv földrajzi nevek tekintetében nagyon „egybeíró” nyelv. A földrajzi tulajdonnév és a köznévi leggyakrabban egybeírtan jelentkezik: *Kapellenberg* ('Kápolnahegy'), *Tiebelbach* ('Tébelypatak'), *Gailtal* ('Gálvölgy'), *Leithagebirge* ('Lajtahegység') stb., így a névképzők más nyelvekhez képest jóval hátravetettebb jelentőségűek. Amikor a földrajzi tulajdonnév az **-er** képzőt tartalmazza, amely a magyar **-i**-nek megfelelő melléknévképző, akkor az egybeírás megszűnik: *Seckauer Tauern* ('Széki-Tauern'), *Reisberger Bach* ('Gally-hegyi-patak'), *Wiener Wald* ('Bécsi-erdő') stb. A folyónevekből képzett települések nevének végződése gyakorta **-au**: *Mur* → *Murau*, *Fischa* → *Fischau*, *Asch* → *Aschau* stb. A kisebb vízfolyások neve és ebből eredve sok település neve is gyakran az **-ach** végződést tartalmazza, ez a magyar **ág** földrajzi köznévi torzult változata: *Ossiach*, *Trofaiach*, *Pörtschach* stb. Jellemző, hogy a magyar **-c/-ca/-ce/-cs** képző a németben **-z, -tz** végződésre vált, főképpen folyónevekben gyakori: *Beszterce* → *Feistritz*, *Tarnóc(?)* → *Ternitz*, *Murca(?)* → *Murz*, *Lapincs* → *Lafnitz* stb. Sok német földrajzi név végződése **-en**: *Kreuzen*, *Neuhofen*, *Waldhausen*,

Königswiesen stb. Nyelvileg az *-en* képző egyaránt lehet a többes szám birtokragja, folyamatos igeképző, illetve főnévképző. Szintén gyakori végződés az *-ing*: *Schladming*, *Sierning*, *Leonding*, *Pasching* stb. Az *-ing* végződéssel képez a német igéből főneveket. Az *-ing* képzőnek tartott forma gyakran az előtte álló nazális mássalhangzóval, az *n* és *m*-el alkotja a képzőt, előfordul azonban a *-ning*, és *-ming* képző *-ing* fejleménye is.

3.6. Magyar nyelvjárások

A világ nyelvei földrajzi területenként nyelvjárásokra, idegen szóval dialektusokra tagolódnak. Vannak olyan nyelvek, amelyekben az egyes nyelvjárások között igen nagy eltérések vannak (olasz, német). Az írásbeliség megjelenése előtt minden nyelv csak nyelvjárásokban élt. A nyelvjárásoknak van jellemző nyelvtani rendszerük, saját hangtanuk, alaktanuk, mondatanuk, szókincsük és állandósult szókapcsolati összességük (frazéológiájuk). A magyar nyelvjárások főleg a hangtanukban különböznek. A szókészletük és a mondatanuk kevés eltérést mutat. A magyar nyelvjárások nem különíthetők el élesen, határaik elmodódtak VETESI 2014.

Az összefüggő magyar nyelvterület már csak a *Kárpát-medence* központi részére és *Erdélyre*, valamint a *Keleti-Kárpátokon* túl *Moldva* nyugati peremére terjed ki. Összeszűkülésének okaira a második fejezetben kitértünk. A magyar különös sajátossága, hogy sem az idő, sem a történelem során bekövetkezett politikai széttagoltságok nem vezettek nyelvi elkülönülésre, ennek fő eredménye, hogy minden nyelvjárásának beszélője megérti a többit. Ennek védelmezője a magyar nyelv sajátos kincse, értéke a gyökrendszer – ezáltal szavaink családokká szövődtek. A szócsaládok megléte elejét vették a nyelvben bekövetkező komoly változásoknak CZAKÓ G. 2011. [p. 16.]. A nyelvjárási szavaknak a köznyelvi megfelelőjüktől való eltérésük alapján több változatuk van.

Tájszók

A köznyelvi formától csak csak kiejtésükben térnek el az (1) *alaki tájszók*. Ezekben legsűrűbben a magánhangzók cserélődnek, a gyökök vázát alkotó mássalhangzók állandóbbak és inkább csak szervtársaik közt váltakoznak: *perel/përël/pöröl*, *egyenes/ëgyenës/igenyös*, *jere/gyere/gyűjj*, *kiált/kajá't*. Gyakori a véghangok elhagyása: *Ma' mëgint berúgta'!* (*Már megint berugtál!*) CZAKÓ G. 2011. [p. 16.]. Jellemző típusuk az *i*-zés: *vér-vír*, *négy-nígy*, *pénz-píz*, *beszéd-beszíd* stb. E körbe tartozik az *ö*-zés: *ember-embör*, *gyerek-gyerök*, *Szeged-*

Szöged, mennyegző–mönyegző, lehet–löhet stb. Típusa a zárt *ë*-zés: *ti mentek–ti mēntēk, ōk mennek–ōk mēntēk, én megyek–én mentēk, letettem–lētēttem, egy–ēgy, deszka–dēszka* stb. Az *l*-ezéskor az *ly* helyett *l* hallatszik: *gólya–góla, ilyen–illen, folyó–foló* stb. Jellemzőek a szórványos hangtani változások: *csalán–csollán, csikó–csilkó, borsó–bossó, barack–baraszok, pipacs–papics, kakas–kokas, galagonya–gelegenye, mogyoró–magyaró, tehén–tehen, kötél–kötel, borjú–borgyu* stb. Előfordul magánhangzó kiesése: *föld–főd, alma–óma, völgy–vőgy* stb. és rendszerint a hosszú magánhangzók helyén kettős hangzók megjelenése: *jó–jou föld–füőd, szép–sziep, völgy–vöügy, mező–mezöü* stb. FÖLDI E. 2002. [p. 18.]

A (2) *valódi tájszók* a köznyelvben lévő dolgot, fogalmat a népnyelvben más, egyedi hangsorral jelölik. Ezek a köznyelvben ismeretlenek: *burgonya–krumpli, szőlőfürt–biling, kukorica–tengeri–törökbúza* stb. A valódi tájszóknak komoly jelentősége van a földrajzi nevek körében. Számos földrajzi köznévi tájszó, ezek jelentését a nyelvet egyébként beszélő nem érti. Rengeteg ilyen köznévi magyar szó van, ezeket a földrajzi köznevekről szóló fejezetekben mutatjuk be.

A (3) *Jelentésbeli tájszók* a köznyelvben meglévő szavak eltérő jelentésben való használatát jelenti (*medence–'fateknő', bogár–'légy', apró 'himlő–kanyaró'*).

A magyar nyelvjárásokat nyolc területre osztja a nyelvtudomány VETESI 2014.

Nyugati nyelvjárás (őrszéki nyelvjárás)

Az *Őrség*, az egykori *Sopron vármegye, Moson, Vas, Zala* vidéke. Legjellemzőbb alcsoportjai az *Őrség*, a *Hetés*, a *Göcsej*, a *Mura-vidéki* és *Felső-Őrség* elkülönülő nyelvjárási területe. Hangtanára jellemző a zárt *ë* (*gyerék*) és a nyitódó kettőshangzók (diftongusok) használata: az *ó, ő, é* helyett *uo, üö, ie*. Sokszor rövid *i, u, ü*-t ejtenek (*tíz, husz*). A főnévi igenév képzőjét *-nyi* alakban használják (*sietnyi*) VETESI 2014. Jellemző az *l*-ezés: *folyó–foluo, olyan–ollan, helye–hele* stb., és előfordul a *v* zöngésítő hatása: pl. *Vasvár–Vazsvár, húsvét–huzsviet* FÖLDI E. 2002. [p. 18.]

Dunántúli nyelvjárás

Külső-Somogy, Bakony, Bakonyalja, az egykori *Győr vármegye* és *Moson* keleti fele, *Tolna* a *Sárköz* nélkül, a *Mezőföld*, a *Szigetköz*, a *Csallóköz* és *Mátyusföld* területe. Sokban hasonlít a nyugati nyelvjáráshoz, itt is használják a zárt *ë* hangot, sok helyütt *í*-znek, az *í, ú, ű* gyakran rövid, de az *ó, ő, é*

megmarad és nem jellemző a kettőshangzók használata, valamint az *l*-ezés is ritka. A főnévi igenév képzője itt is *-nyi*, *-nya* VETESI 2014.

Déli nyelvjárás (ő-zős nyelvjárás, szögedi nyelvjárás)

Belső-Somogy, Zselic, Völgység, Baranyai-Hegyhát, Tolnai-Sárvölgy, Szlavónia, és a *Duna–Tisza* közének *ö*-zős vidéke. E nyelvjárás legfőbb ismertetője az *ö*-zés (*eszik–öszik, megy–mög, szedek–szedök*), vagyis az egytagú szavakat kivéve a nyelvjárás zárt *ë* helyett *ö* hang hallatszik (*löhet, verök*) VETESI 2014., az *ó, ő, é* helyén részben kettőshangzók jelennek meg. Részben jellemző az *é*-zés, pl. *gyík–gyék, kísér–késér* stb. A nyelvjárás területet a *Duna* két részre osztja: az *í, ú, ű* a *Dunántúlon* rövid, a *Duna–Tisza* közén köznyelvi, a *Dunántúlon* jellemző az *l*-ezés a *Duna–Tisza* közén *j*-zés FÖLDI E. 2002. [p. 19.].

Tiszai nyelvjárás (í-ző, é-ző nyelvjárás)

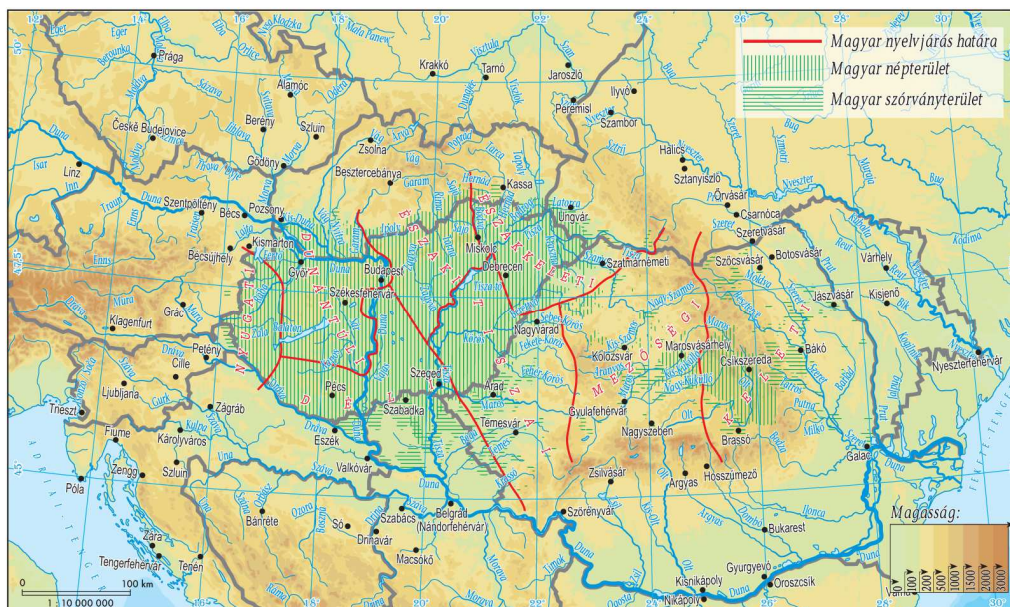
A *Duna–Tisza* közének nem *ö*-zős területe, a *Tisza*, a *Körösök*, és a *Berettyó* vidéke, *Békés, Nagykovács, Hortobágy, Bihar* területe. Jellegzetessége, hogy használja a zárt *ë* hangot. Az *ó, ő, é* helyén záródó kettőshangzót *ou, öü* ejtenek. Jellemző az erős *í*-zés (*feleség, víres*). A köznyelvi *j*-ző alak jellemző az *ly*-el írt szavaknál is. A *t* végű igéknek két változatát, a hosszabbat és a rövidebbet is ejtik (*sütöttem–süttem, vetettem–vettem*) VETESI 2014.

Északi nyelvjárás (palóc nyelvjárás)

Nagy területre terjed ki, ezért megkülönböztetünk nyugati, keleti és déli palóc nyelvjárást. Jellemzője az ajakkerekítés nélküli (illabiális) *a* ejtése. A köznyelvi *á* helyett rövid (labiális) *a* hangot ejtenek. Gyakran ejtenek *ü* helyett *i* hangot (*siket, kilső*), az *ö* helyett pedig zárt *ë* hangot (*csépp, védër*). A *t* végű igék rövid alakját használják múlt időben (*nyittam, süttem*). A *-val/-vel* rag nem hasonul az előtte álló mássalhangzóhoz (*házval, szekérvel*) VETESI 2014. A nyugati palóc a *Vág* és a *Garam* közötti terület, ez jellemzően *e*-ző és *í*-ző. A középső palóc: *Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Heves* északi része, *Abauj* és *Zemplén* északi része, *Kisnógrád*. Jellemzően zárt *ë*-ző nyelvjárás, és az *e*-nek van hosszú *e* párja. A déli palóc: *Jászság, Borsod* és *Zemplén* déli része. Itt jellemző az *é*-zés, *í*-zés és a magánhangzó-rövidülés: *tehen–tehen, kötél–kötél, szekér–szeker* stb., részben *ly*-ezés (*lj*-szerű hang ejtése), *l*-ezés és *j*-zés is van FÖLDI E. 2002. [p. 19.].

Északkeleti nyelvjárás (szatmári nyelvjárás)

Abaúj Hernádtól keletre eső része, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Hajdúság, Bihar. Ebben csak a köznyelvi *e* hangot ejtik. Kettőshangzót itt is ejtenek, az *ó, ő, é* helyén *ou, öü, és ei*-t ejtenek. Jellegzetesen *j*-ző, nemcsak az *ly* helyén: *lány–jány, jászol–jászoj* stb. A kijelentő mód egyes szám harmadik személyében megjelenik az *-n* rag (*leszen, veszen*) VETESI 2014.

16. ábra: A magyar nyelvjárasi területek hozzávetőleges határa és kiterjedése (szerk.: Faragó Imre)

Mezőségi nyelvjárás

Az Erdélyi-Mezőség és a környező vidékek nyelvjárása a Székelyföld nélkül. Legjellegzetesebb vonása, hogy az *o* helyett *a* hangot ejtenek: *bogár–bagár, malom–malam, szoba–szaba, dolog–dalag* stb. A zárt *ë* hangot csak Kalotaszegen ejtik, ugyanítt *í*-znek is. Sok helyen a hosszú magánhangzó helyett rövid magánhangzót ejtenek, *e*-zés és *í*-zés vagy *e*-zés és *é*-zés fordul elő: *házból–házbol, mellől–mellöl* stb. sok helyütt a *j*-znek illetve a *v* helyenként bilabiális *w*-nek hangzik. Jellemző az elbeszélő múlt használata (*mene, jövék*) VETESI 2014. *Dés* környékén előfordul a *v* zöngésítő hatása: *ötven–ödven, borotva–borodva* stb.

Keleti nyelvjárás (székely és csángó nyelvjárás)

Területileg *Csíkszék, Háromszék, Udvarhelyszék, Barcaság, Kükiüllő mente, Nyárád mente*, illetve a *Kárpátokon túli Moldva* területe. Ez a nyelvjárás a teljes magyar nyelvjárasi tagolódás kicsiben: minden az előzőekben felsorolt nyelvi jelenség előfordul benne. Az udvarhelyszékiek *ö-ző* kiejtés legjobban a *Baranya megyeiek* tájnyelvére hasonlít. A nyugati székelység nyelvjárása sokban rokon a mezőségi területen élőkével, ilyen például az *o* hang helyett való *a* hang ejtése. Az *a-zás* a moldvai csángóknál is megfigyelhető. Az északi és a déli csángók nyelvjárása a mezőséggel áll rokonságban. Mind a székely, mind a csángó nyelvjárásban van elbeszélő múlt (*mene, kére*), és régmúlt is (*ment vala, kért vala*) VETESI 2014. Az *ó, ő, é* használata mellett *ou, öü, ei*, illetve *uo, üö, ië* típusú kettőshangzók is előfordulnak. Helyenként előfordul az *ö-zés* és *ë-zés*, magánhangzó-rövidülés: *tehen–tehen, kötél–kötél, szekér–szeker* stb. Általános a *j-zés*, ritka a palóc *ly* ejtése és csángó jellegzetesség a sziszegés: *senki–szénki, tojással–tojással, csont–cont*.

Nyelvjárasi jelenségek megjelenése a térképészetben

A nyelvjárasi jelenségek a földrajzinév-használatban is jelentkeznek. Elsősorban a határnevek, kis vízrajzi részletek, jellemző domborzati nevek körében fordul elő, hogy a nevek nyelvjárasi változatokkal szerepelnek a térképen.

A térképi ábrázolásban általában megtartjuk az alaki tájszókat, amelyek a köznyelvtől csak szórványos nyelvjárasi jelenségekben térnek el, tehát kisebb területen jelentkeznek, kevés szóalakot érintenek, ritkábbak, nem jellegzetesek, a köznyelvet beszélők számára kevésbé ismertek, és jellemzően olyan mértékű eltéréseket mutatnak, melyek a köznyelvi alak felismerését nehezítik: *bossó* (*borsó*), *papics* (*pipacs*), *magyaró* (*mogyoró*), *kalán* (*kanál*), *lapta* (*labda*), *zsiba* (*liba*) stb. Szintén megtartjuk a hangrendi átcsapást mutató szavakat *rakottyás* (*rekettyés*), *gelegenyés* (*galagonyás*) stb., a köznyelvhez képest tőváltozást mutató szavakat: *gyömörei* (*gyömörői*), *makai* (*makói*), *tápai* (*tápei*), *tölös* (*tölgyes*) stb., és a köznyelvhez képest tőváltozást nem mutató szavakat: *fenyős* (*fenyves*), *fövényes* (*fövenyes*), *madáros* (*madaras*) stb. FÖLDI E. 2002. [p. 20.].

A térképi ábrázolásban általában köznyelvi alakra módosítjuk azokat az alaki tájszókat, melyek nagy területre kiterjedő, a köznyelvet használók által is gyakran ismert, valamely nyelvjárasi típusra általánosan jellemző nyelvjárasi jelenségekben térnek el. Módosítjuk az *í-zést*, *ö-zést*, zárt *ë-zést*, *í-zést*, *l-kiesést* stb. mutató tájszókat, és figyelmen kívül hagyjuk az *ly* eltérő ejtéseit

is. Kivételesen módosítjuk az egyébként szórványos nyelvjárási jelenségeket mutató, ritkán előforduló tájszókat, ha a köznyelvi alakhoz képest az eltérés jelentéktelen: *szérű* (nem *szürü*), *gerinc* (nem *girinc*), *lyuk* (nem *lik*), *koldus*, (nem kódis), *proletár*, (nem poletár). Ugyanakkor, ha a tájszó a földrajzi név előtagja, a módosítás nem feltétlenül indokolt, inkább csak akkor, ha az összetétel utótagjaként jelentkezik. Minden módosítás esetén meg kell győződni arról, hogy az adott tájszó nem személynévből került a földrajzi névbe. Ilyen esetben ugyanis semmilyen módosítást nem lehet végezni FÖLDI E. 2002. [p. 21.].

A nyelvjárási névváltozatok sokszor a mindennapokban és a hivatalos helységnévadásban is rögzült formákat, illetve más földrajzi nevekhez viszonyítva eltéréseket okoznak. Helységnév a *Boldva*, víznév a *Bódva*, utóbbi az előbbi nyelvjárási változata. A *Tarrós* helységnév a „tarlós” szó tájnyelvi változata. Van *Rónya*, *Rónyapuszta* helységrésnév, mindkettő a „róna” főnév alakváltozata. A *Baglas* a „baglyas” (=’bagolyos’) melléknév tájnyelvi formája. *Meggyeskovácsi* és *Somogymeggyes* községnévvel szemben hagyományos írásmódú a *Medgyesbodzás* településnév. *Mersevát* és *Külsővat* helységnevek alaptagja egyformán a *Vat*, *Babót* és *Kisbobot* esetében a *Babót*, *Hásságy* és *Somogyhárságy* tekintetében a *Hárságy*, helyesírásuk mégis különböző. Eltérő helyesírással szerepelnek a *Töttös*, *Rábatöttös*, *Csikóstöttös*, *Kővágótöttös*, *Töttöstanya* nevek, holott mindegyikben a *Töttös* az alap. Különleges a *Nyugotszenterzsébet* („nyugat-Szenterzsébet”), a *Sajópálfala* (alapja a *Pálfalva*) helységnevek helyesírása FÖLDI E. 2002. [p. 21.].

3.7. A magyar földrajzi nevek helyesírása

A magyar földrajzi nevek helyesírása értelemtükröző. A név helyesírása asszerint változik, hogy mit jelöl, milyen terepi objektumra vonatkozik. Ennek következményeként azonos szóösszetétel helyesírása eltérő lehet: a *Gellérthegy* határnév, illetve hegycsúcs neve, a *Gellérthegy* településrész neve. Így a magyar földrajzi neveket helyesírási szempontból két nagy csoportra bontjuk: általános írásmódú nevek és különleges írásmódú nevek.

Általános írásmódú nevek

Az általános írásmód jellemzője, hogy a többelemű egybeírt és a többtagú nevek egymáshoz való kapcsolódását az elemek és a tagok egymáshoz való viszonya, illetve az egyszerűbb alakok bővülésének módja szabja meg. Az általános szabályok vonatkoznak a következő jelölési névtípusok helyesírására:

A víznevek mindegyike, tehát a szárazföldi állóvizek, vízfolyások, óceánok, tengerek, tengerrészek, átjárók, szorosok nevei, a jellegzetes földrajzi pontok neveinek mindegyike, tehát a hegycsúcsok, a hágók, szorosok, és a fokok nevei, a határnevek, a tájnevek közül a hegység és dombságnevek, a síkság- és medencenevek mindegyike, az átmenetitáj-nevek egy részének, a sziget és félszigetnevek, a tengerfenék domborzati nevei, a közlekedési elemekre vonatkozó nevek jelentős része.

Az áttekinthetőség és a helyesírási típusok könnyebb felismerhetősége kedvéért, az egyes írásformákat képletekkel is megadtuk. Ezek az egyes helyesírási típusok előtt találhatóak. A név tagjait **[tag]**, a számnévi tagokat **[n]**, az indexet **[x]** jelzi, a nagy **(T)**, illetve kis **(t)** kezdőbetűket, valamint a kötőjeles (-, –) kapcsolást félkövér írásmód mutatja.

EGYBEÍRT NEVEK

Az egybeírás lehet egytagú és különleges esetekben többtagú nevek esetében is.

[Tag]

(1) Egyelemű nevek: Olyan nevek, amelyek csak egy tagból állnak, tehát tovább értelmes részre nem bonthatóak. pl.: *Morva, Göcsej, Balaton, Duna, Séd, Fertő, Cseres, Peres, Szurdok, Csalános, Csutaly, Padok, Koponya, Mátra, Gerecse, Kárpátok, Jászság, Csík, Hargita, Hagymás* stb.

[Tag][tag]

(2) Többtagú, egybeírt nevek: Olyan nevek, amelyek előtagjukban nem tartalmaznak földrajzi jellegű jelzót és utótagjuk nem földrajzi köznévi. Lehetnek összetett szavak, mondatok, kifejezések, tulajdonjelzős, számjelzős kapcsolatok. pl.: *Hálóeresztő, Bárnevóna, Vadvermes, Őzitató, Szépkilátó, Vízterülő, Boldogasszony, Ördögvályú, Széplány, Nekaszáld, Ebédlátó* stb.

KÉT TAGÚ, KÖTŐJELLEL KAPCSOLT NEVEK

Amikor két egytagú név összekapcsolódik vagy a névhez földrajzi köznévi kapcsolódik az írásmód kötőjeles lesz.

[Tag]-[Tag]

(1) Kötőjellel kapcsolt kéttagú, mindkét tagját nagy kezdőbetűvel írt nevek: Az egytagú nevek egymással alkotott kapcsolatain esetén, illetve az egytagú név valamilyen előtaggal való bővülése esetén jönnek létre. pl.: *Gerje-Perje,*

Hortobágy-Berettyó, Táti-Duna, Konyári-Kálló, Kék-Nílus, Fekete-Volta, Alsó-Bíbic, Farkas-Eresztvény, Alacsony-Tátra, Északnyugati-Kárpátok, Olténiai-Előkárpátok, Erdélyi-Mezőség, Keleti-Beszkidék stb.

[Előtag]-[tag]

(2) Kötéjjellel kapcsolt kéttagú, csak első tagját nagy kezdőbetűvel írt nevek: Az írásmód akkor jön létre, ha egy önmagában nem használt földrajzi köznévi valamilyen előtaggal bővül. pl.: *Bajóti-patak, Sár-árok, Büdös-kút, Bakos-tó, Gyermelyi-tároló, Köszörűkő-völgy, Atlanti-óceán, Hormuzi-szoros, Fekete-tenger, Drake-átjáró, Varanger-fjord, Rennick-öböl, Szép-hegy, Rózsás-tető, Mityiri-erdő, Hangácsi-völgy, Tatár-dűlő, Zalaapáti-hát, Hevesi-sík, Bécsi-medence, Réz-hegység, Korponai-erdő, Görgényi-havasok stb.*

KÉTTAGÚ KÜLÖNÍRT NEVEK

Amikor a név teljes személynév vagy a földrajzi köznévi jelölten áll az összetételben, a két tag írásmódja különírt lesz.

[Tag] [Tag]

(1) Kéttagú különírt, mindkét tagjában nagy kezdőbetűs nevek: Személynevekből lett nevek esete, amikor bármilyen előtag (családnév) után egy jelölt tulajdonnév (keresztnev) áll. pl.: *Nagy Margit, Belső Péter* stb. (a példák esetében a „Nagy” és a „Belső” családnevek)

[Előtag] [tag]

(2) Kéttagú különírt, csak első tagjában nagy kezdőbetűs nevek: Külön írjuk a földrajzi köznevet, ha az összetétel jelölt tárgyas, határozós, birtokos személyjeles, névutós szerkezet. pl.: *Gabi halála, Maros síksága, Hortobágy dombsága, Bartha bérce, Mihály havasa, Bor hegyese, Kápolna teteje, Kő möge* stb. Szintén különírást kell alkalmazni a hátravetett jelzöt tartalmazó neveknél. pl.: *Kápolna föle, Pincék mögött, Kőbánya felső* stb.

HÁROMTAGÚ, KÖTŐJELLEL KAPCSOLT NEVEK

Amikor a kéttagú nevek további előtaggal vagy utótaggal bővülnek, háromtagúvá válnak.

[Előtag]-[Tag]-[Tag]

(1) Kötéjjellel kapcsolt háromtagú, mindhárom tagjában nagy kezdőbetűs nevek: Amikor a kéttagú, mindkét tagjában nagy kezdőbetűs nevek, földrajzi

jellegű jelzői előtagokkal bővülnek (kétszer bővülnek), minden tagjuk nagy kezdőbetűs lesz. pl.: *Holt-Sebes-Körös, Alsó-Nagy-Hallgató*, stb.

[Előtag]-[Tag]-[tag], [Tag]-[Tag]-[utótag]

(2) Kötőjellel kapcsolt három tagú, csak első két tagjában nagy kezdőbetűs nevek: Olyan nevek, amelyek mindkét tagjukban nagy kezdőbetűsek és földrajzi köznévi utótaggal bővülnek vagy csak első tagjában nagy kezdőbetűs nevek valamilyen előtaggal bővülnek. pl.: *Külső-Bot-mál, Nagy-Peres-árok, Nagy-Tölgyes-bérc Királyhegyesi-Száraz-ér, Rakamazi-Nagy-morotva, Nagy-Ausztráliai-öböl, Nyugat-Stájer-dombság, Felső-Sisa-alföld* stb.

[Tag]-[tag]-[utótag]

(3) Kötőjellel kapcsolt háromtagú, csak első tagjában nagy kezdőbetűs nevek: Első tagjában nagy kezdőbetűs névből, mindkét tagjában nagy kezdőbetűs név *-i* képzővel képzett földrajzi köznévi utótaggal bővüléskor létrejött nevek. pl.: *Saj-foki-főcsatorna, Láz-bérci-víztároló, Dél-kínai-tenger, Diós-völgyi-árok, Köves-aszó-mező, Észak-anatóliai-hegység, Felső-guineai-hátság* stb.

HÁROMTAGÚ KÜLÖNÍRT NEVEK

[Tag] [tag] [tag]

Amikor a jelölt kéttagú, vagy hátravetett jelzőt tartalmazó kéttagú nevek további köznévi taggal bővülnek, a harmadik tagot különírtan kapcsoljuk az összetételhez. pl.: *Iván halála völgy, Pap erdeje dűlő, Méhes feletti dűlő, Mária feletti dűlő* stb.

HÁROMTAGÚ, VEGYES KAPCSOLÁSÚ NEVEK

Amikor a földrajzi nevek személynévből képződnek vagy kéttagú nevek további előtaggal képződnek, valamint egyébként négytagú nevek tartalmaznak összevonható tagokat, három tagúvá válnak.

[Tag] [Tag]-[tag]

(1) Személynévből vagy más tulajdonnévből képzett, háromtagú nevek: Olyan nevek, amelyek személynévi eredetűek. Ilyenkor a név személynévet tartalmazó részeit különírjuk, a földrajzi köznevet pedig kötőjellel kapcsoljuk hozzá. pl.: *Vörös János-séd, Paul Block-öböl* stb.

[Tag]-[Tag] [utótag]

(2) Kötőjeles és különírt írásmódú háromtagú nevek: A kötőjellel kapcsolt kéttagú nevek jelölt birtokjelzős, határozós, névutós, vagy hátravetett földrajzi jelzős utótaggal bővülése esetén jönnek létre. A különírt kéttagú nagy kezdőbetűs nevek köznévi utótaggal is bővíthetnek. pl.: *Nagy-Duhó alja, Péli-föld alja, Veres-bükk oldala, Somos-kő háta* stb.

[Tag]-[Tag][tag]-[tag], [Tag]-[Tag]-[tag][tag] (stb.)

(3) Négytagú, de három tagúvá vált nevek: Amikor a névben háromnál több tag fordulna elő, akkor az értelmileg egymáshoz közelálló tagokat összevonva a tagok számát háromra csökkentjük. pl.: *Alsó-Várpataki-tábla, Felső-Tamásvár-patak* stb.

NAGYKÖTŐJELLEL ÍRT NEVEK

A magyar nyelvben a hagyományos kötőjel mellett, főképpen a földrajzi nevekben egy hosszabb kötőjelet is alkalmazunk.

[Tag]-[Tag]-[tag]

(1) Nagykötőjellel írt többtagú nevek: A nagykötőjelet olyan nevek esetében kell alkalmazni, amikor a név valamilyen tól–ig viszonyt fejez ki, illetve, ha az összetétel népek neveit tartalmazza. Vizek esetében legtöbbször mesterségesen ásott medrekre, csatornákra vonatkozó nevek lehetnek. A nagykötőjel csak a tól–ig viszony jelölésére szolgál, a névben előforduló más utótagot egyszerű kötőjellel kapcsoljuk. Tájak esetében, ha táj neve szintén valamitől–valameddig (általában víztől–vízig, településtől–településig) terjedő viszonyt fejez ki a tól–ig terjedés két végpontja szerepel a földrajzi megjelölésben. Hasonló a kapcsolat, ha két népnév szerepel a földrajzi névben. A tól–ig kapcsolathoz rendszerint valamilyen földrajzi jellegű közszó járul, ezt kötőjellel kapcsoljuk.

pl.: *Dögös–Kákafoki-csatorna, Sárosd–Seregélyesi-vízfolyás, Gömör–Szepesi-érhegység, Eperjes–Tokaji-hegyvidék, Morva–Sziléziai-Beszkidék, Vas–Soproni-völgyesség, Heves–Borsodi-dombság, Cseh–Morva-dombság* stb.

[Tag]-[Tag] [tag]

(2) Nagykötőjellel írt tulajdonneveket és különírt földrajzi jellegű köznevet tartalmazó nevek: A név valamitől–valameddig terjedő viszonyt fejez ki és a tól–ig terjedés két végpontja szerepel a földrajzi megjelölésben. Ha a kapcsolódó köznévi jelölt birtokjelzős, határozós, névutós, vagy hátravetett

jellegű, akkor különírva kapcsoljuk a tulajdonnévhez. pl.: *Körös–Maros köze*, *Duna–Tisza köze* stb.

NÉGYTAGÚ NEVEK

[Tag]-[Tag]-[Tag]-[tag]

(1) Négytagú nevek: Előfordulnak olyan esetek, amikor a négy tagból álló név egyes elemei között nincs olyan rokonítható kapcsolat, amely az összevonást segítené ezért azt nem lehet véghez vinni. pl.: *Alcsi-Holt-Tisza-dűlő* stb.

AZ „és” SZÓVAL KAPCSOLT NEVEK

A földrajzi nevek ritkán az „és” szóval kapcsolódnak össze, egyesülnek.

[Tag] [és] [Tag]

(1) Az és szóval kapcsolt neveket minden esetben külön írjuk. pl.: *Tereske és Csahos*, *Diós és Gödrös* stb.

SZÁMNEVET TARTALMAZÓ NEVEK

A földrajzi nevekben egyaránt előfordulhat arab és római szám. Helyesírásiilag közöttük nincs különbség.

[szám] [tag]

[szám] [tag] [tag]

(1) Sorszámot betűvel tartalmazó név: Amikor a név betűvel kiírt számot tartalmaz, minden elemét különírjuk. pl. *Két vasút köze*, *Két vár közti völgy*, *Három hányás* stb.

[n]. [tag]

(2) Sorszámot számmal tartalmazó név: A számokhoz kapcsolt tagot külön írjuk. Sorszámnevek esetében a szám után pontot teszünk. pl.: *I. dűlő*, *15. major* stb.

[n] [tag]

(3) Tőszámnevet számmal tartalmazó név: A számokhoz kapcsolt tagot külön írjuk. Tőszámnevek esetében a szám után nincs pont. pl.: *4 vályú* stb.

[n]. [számú] [tag]

(4) A számú szót tartalmazó név: A *számú* szót a számtól és a szomszédos tagoktól különírjuk. pl.: *IX. számú major*

[n]-s [tag], [n]/[x] [tag]

(5) Az -s képzőt és az indexet tartalmazó nevek: Tőszámnevek helyett álló számok után az -s képzővel kiegészült számok után és az indexként szereplő betűk után nem használunk kötőjelet. pl.: *8-as árok, XV/a csatorna* stb.

A név jellege szerinti írásmódú nevek

Az értelemtükröző helyesírás lényege, hogy azonos elemekből álló névtagokat, aszerint, hogy a név mire vonatkozik, eltérő helyesírással adunk meg. Egyes névtani csoportokat nem az általános írásmód, hanem a jelleg szerinti írásmóddal, csak rájuk vonatkozó szabályozással írunk meg.

ÁLLAMNEVEK

Helyesírásilag elkülönítünk rövidalakos államneveket és teljes (hosszúalakos) államneveket.

(1) *A rövidalakos államnevek helyesírása*

[Tag]

[Tag][tag]

A rövid államnevekben a magyar, legtöbbször népnévi vagy más eredetű elemet az ország, föld, alföld, part utótaggal egybeírjuk. pl.: *Szlovákia, Dánia, Svédország, Becsuánaföld, Németalföld, Elefántcsontpart* stb.

[Tag]-[Tag]

Amikor a rövid államnévbe egyébként kötőjeles kapcsolású vagy különírt tag kerül, az megtartja írásmódját. pl.: *Dél-Korea* stb.

A rövid államnevek hivatalosan megállapított nevek a magyar nyelvben, azokat a magyar helyesírás szabályai is tartalmazzák. Egy részük idegen névből lett magyar név, sőt idegen helyesírásúak (tehát nem magyar nevek) is akadnak közöttük. Helyesírási szempontból a rövid államnevekhez soroljuk azokat a kartográfiai szempontból közigazgatási nevet, történeti-földrajzi- és néprajzi tájnevet amelyek az előbbieken felsorolt ország, föld, alföld, part utótagokat tartalmazzák. Pl.: *Stájerország, Bajorország, Tatárföld, Matyóföld, Busmanföld* stb.

(2) A teljes államnevek helyesírása

[Tag] [Tag]

[Tag]-[tag] [Tag]

A teljes államnevek helyesírása megegyezik az intézménynevek helyesírásával, vagyis a név minden tagját nagy kezdőbetűvel írjuk. A névbe -i képző bekerülése esetén a földrajzi nevek általános írásmódja szerint járunk el. A teljes államnevek magyar nyelvi megfelelője hivatalosan megállapított földrajzi név: *Szlovák Köztársaság, Svéd Királyság, Dél-afrikai Köztársaság* stb.

KÖZIGAZGATÁSI EGYSÉGEK NEVEI

[Tag] [tag]

[Tag]-[Tag] [tag]

[Tag]-[Tag]-[Tag] [tag]

A közigazgatási egységek neveinek jellegzetes írásmódja a különírt, kis kezdőbetűs utótag. A helyesírásilag ide tartozó nevek gyakran eredeti írásmódjukat megtartó általános írásmódú földrajzi nevekből bővülnek. Ha a közigazgatási név első tagja több név kapcsolásából származik, e tagokat kötőjellel írjuk. Olyan esetekben, amikor a közigazgatási név alaptagjához jelzős előtag kerül, azt szintén kötőjellel kapcsoljuk. pl.: *Pest megye, Komárom-Esztergom megye, Győr-Moson-Sopron megye, Alsó-Ausztria tartomány, Központi körzet, Északnyugati terület* stb.

A közigazgatási területek neveinek magyar földrajzi közneveit rövidíthetjük is: *m. = megye, vm. = vármegye, j. = járás, vk. = városkörnyék, szöv. áll. = szövetségi állam, t. = tartomány, ker. = kerület, k. = körzet*

A közigazgatási egységek nevei földrajzi jellegű közneveit el is hagyhatjuk, tehetjük ezt főleg akkor, ha a térképen csak egy állam területének közigazgatási egységeit ábrázoljuk. Az igazgatási nevek kartográfiai csoportba tartozó védett területek nevei a névtanban az intézménynevek csoportjába tartoznak, ezért helyesírásukat ott tárgyaljuk.

EGYBEÍRT TÁJNEVEK

[Tag][tag]

Számos olyan tájnév van, amelyet az általános írásmód szabályai szerint kellene írunk, de a név elő- és utótagja a használat folyamán összeforrott, tömbösödött. E neveket az érvényes akadémiai helyesírási szabályzat szójegyzéke tartalmazza, az ott fel nem soroltakat a földrajzi nevek egyéb szabályai szerint kell írni. Pl.: *Kisalföld, Nagykunság, Vértesalja, Bakonyalja, Dunántúl, Viharsarok* stb.

HELYSÉGNEVEK

E névtani csoportba tartozó kartográfiai névtípus az önálló önkormányzattal rendelkező települések nevei.

[Tag][tag]

[Tag][tag][tag] stb.

Minden magyar nyelvű, önálló önkormányzattal rendelkező település nevét szótagszámtól függetlenül egybe írjuk. Szükséges kijelenteni, hogy nem csak a magyarországi települések tartoznak ide. Hasonlóan egybeírjuk a határainkon túl fekvő magyar településneveket. Pl.: *Szombathely, Hódmezővásárhely, Marosvásárhely, Kiskunfélegyháza, Selmecbánya, Nyeszterfehérvár, Detreköszentpéter, Doborgazsziget, Kétvölgy, Nándorhegy, Érsekhalma, Marosfő, Majnafrankfurt, Karácsonykő* stb.

HELYSÉGRÉSZNEVEK

A helységrésznevek névtani csoportba tartoznak a belterületi helységrésznevek és a külterületi lakotthelyek nevei kartográfiai névtípusok.

[Tag][tag]

[Tag][tag][tag] stb.

(1) Egybeírt helységrésznevek:

A helységrésznevek írásmódja a legtöbb esetben a helységnevek írását követi. pl.: *Kelenföld, Rákoskeresztúr, Kőbánya, Szentgyörgymező, Újtelep, Kertváros, Szarkáspusztá, Öregtanya, Szikszóitelep, Bögrecsárda, Tókörménykitanyák* stb.

[Tag] [Tag] [Tag]

(2) Különírást kell alkalmazni, amikor a helységrésznév intézménynév, illetve intézménynévi tagokat tartalmaz pl.: *Kisérleti Állami Gazdaság telepe* stb.

[Tag] [tag]

[Tag] [tag] [tag]

(3) Különírást kell alkalmazni, amikor a helységrésznév közterületnévi tagokat tartalmaz, pl.: *Petőfi utca, Szentesi úti földek, Berényi úti dűlő* stb.

[n]. [tag]

[Tag] [n].

[n]-s [tag]

(4) Különírást kell alkalmazni, amikor a helységrésznév számjegyet tartalmaz, pl.: *IV. dűlő, Mandabokor I., 32-es akna* stb.

[Tag] [Tag]-[tag]

(5) Amikor a helységrésznév kéttagú személynevet tartalmaz, a személynevet különírjuk, de a földrajzi jellegű köznévi tagot kötőjellel kapcsoljuk hozzá, pl.: *Baross Gábor-telep, József Attila-lakótelep, Szent István-telep* stb.

[Tag] [tag] [tag]

(6) Amikor a helységrésznév személynevet és a személynévtől különírt szót tartalmaz nem használunk kötőjelet, pl.: *Bem apó telep* stb.

[Tag]-[tag]

(7) Amikor a helységrésznév mozaikszót tartalmaz, a mozaikszóhoz kötőjellel kapcsoljuk a földrajzi jellegű köznevet, pl.: *ÁTI-telep, MOHOSZ-haltelep, Tsz-tanya* stb.

(8) Egyéb névutós, körülírásos, kapcsolósos bonyolult szerkezetek esetében a névben szereplő földrajzi nevet az általános szabályok szerint írjuk, a további tagokat különírjuk. pl.: *Jászberényi úti-dűlő, Diós és Gödrös, Vasútállomás és környéke, Mezőhegyesi út menti tanyák* stb.

[Tag]-[Tag]

(9) Abban az esetben, amikor a helységrész tartalmazza az anyahelység nevét is a két nevet kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz, pl.: *Tihany-Ősközség, Erd-Ófalu, Lábatlan-Papírgyár* stb.

KÖZTERÜLETNEVEK

A közterületek neveit a települések önkormányzata határozza meg, térképre csak ilyen nevet veszünk fel. Minden közterületnek lehet sajátos, nem hivatalosan megállapított neve, de ezek csak névtani értelemben közterületnevek, kartográfiaiilag nem. A közterületnevek előtagból és utótagból állnak, jellegzetes helyesírási tulajdonságuk, hogy utótagjukat kis kezdőbetűvel különírjuk.

[Tag] [utótag]

(1) A csak elő és utótagot tartalmazó utcaneveket az előzőek alapján különírjuk, pl.: *Fehérvári út, Kossuth Lajos utca, Szentimrey utca, Körvasút sor, Liget tér, Almás köz* stb.

[Tag] [Tag] [Tag] [utótag]

(2) Az utcanevek bővülésekor a bekerülő új tag különírt lesz, pl.: *Török Flóris út* → *Külső Török Flóris út, Üllői út* → *Külső Üllői út, Fóti út* → *Régi Fóti út* stb.

[Tag][tag] [utótag]

(3) Amikor az utcanév kötőjeles írásmódú más földrajzi névből képződött, akkor az előtagok közül a földrajzi köznevet tartalmazók egybeírottak lesznek. Pl.: *Nap-hegy* → *Naphegy tér, Ferenc-hegy* → *Ferenchegyi út, Szemlő-hegy* → *Szemlőhegyi út* stb.

[Tag]-[Tag] [utótag]

(4) Amikor az utcanév olyan kötőjeles írásmódú más földrajzi névből képződött, amelyik előtaggal bővült, akkor az előtaggal bővült névben a kötőjeles írásmód megmarad, pl.: *Kis-Duna* → *Kis-Duna utca, Nagy-Kevély* → *Nagy-Kevély utca* stb.

A közterületek neveinek földrajzi közneveit a rendelkezésre álló kevés hely miatt a térképen sokszor rövidítenünk kell. Az alkalmazható rövidítések a következők: *u.* = *utca*, *t.* = *tér*, *s.* = *sor*.

A magyar földrajzi megjelölések helyesírása

A földrajzi megjelölések névtani csoport a térképen a magyarázónevek kartográfiai névtípusát jelenti.

INTÉZMÉNYNEVEK

Az intézménynevek minden tagját nagy kezdőbetűvel írjuk. Előfordul, hogy az intézménynévbe más földrajzi név is bekerül, ilyenkor az általában megtartja addigi írásmódját és úgy kapcsolódik az intézménynév többi tagjához.

pl.: *Nemzeti Múzeum, Közép-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság, stb.*

INTÉZMÉNYSZERŰ MEGJELÖLÉSEK

[Tag] [utótag]

Az intézményszerű létesítmények nevei bármilyen objektumot jelölhetnek, amelyre térképen nevet lehet vonatkoztatni. E neveket kis kezdőbetűs utótag jellemzi.

4. TELEPÜLÉSNEVEK

A településnevek, vagy más néven helységnevek, azoknak a társadalom által létrehozott objektumoknak a nevei, amelyek az ember lakó-, munka- és pihenőhelyéül szolgálnak. A településnevek államnyelvi alakja, de több országban második, harmadik névalakként nem államnyelvi nevek is, minden ország közigazgatásában hivatalosan megállapított és dokumentált nevek. A településnevek a terepen táblákkal is jelzett nevek, ez összefügg a közlekedéssel: a települések belterületének kezdetét és végét (ahol az európai államokban 50 km/h-ás sebességkorlátozás van érvényben), minden országban a közlekedésrendészetben meghatározott formatáblák jelzik. A településnevek a térkép méretarányától függően pontra, illetve pontként viselkedő felületre vonatkozó nevek, fogalmi csoportjaik szorosan kötődnek az adott ország hivatalosan megállapított településkategóriáihoz. E kategóriákat a térképen – a térkép céljától függően – ábrázolnunk kell. A térképi megjelenítésben a településnevek csoportja a legállandóbban, méretaránytól és térképi tematikától függetlenül megjelenő földrajzinévi-csoport.

A településnevek típusai

A települések közigazgatásban betöltött szerepe alapján, minden helység törvényben meghatározott jogállással rendelkezik. Így a települések lehetnek önálló önkormányzattal rendelkező (röviden önálló) települések, más település közigazgatási területén lévő, önkormányzattal nem rendelkező, de belterületnek minősített helységrészek, és a település külterületén elhelyezkedő lakott helyek, ún. külterületi lakott helyek. Utóbbiak köznyelvi megnevezése a *Dunántúlon* puszta, az *Alföldön* tanya, a *Felvidéken* és *Erdélyben* szállás, *Erdélyben* és *Moldvában* esztena. Ha létrejött a gazdasági alapú, akkor neve sok helyütt major.

Az *Önálló önkormányzattal rendelkező települések nevei* olyan települések nevei, amelyek igazgatását a település területére kiterjedő hatáskörrel rendelkező igazgatási testület, magyar nevén, önkormányzat végzi. Ezek lehetnek *városnevek*, amelyek városi jogkörrel felruházott településeket jelölő nevek, *nagyközségnevek*, amelyek a nagyközségi jogkörrel felruházott településeket jelölő nevek és *községnevek*, amelyek a községi jogkörrel felruházott településeket jelölő nevek. Az önálló önkormányzattal rendelkező települések nevei a terepen olvasható táblanevek is.

17. ábra: Veresegyház városrészei: a névképzés nagyrészt határnevekből történt: Mézes-völgy → Mézesvölgy, Óreg-hegy → Óreghegy, Tópart, Laposok, Ivacsok, Ligetek, Csonkás, Harmatok, Hegyek, Revetek. „Eredeti” városrésznév az Alvég és a Főveg.
(forrás: OpenStreetMap, Ingatlan.com)

A *helységrészek nevei* olyan települések nevei, amelyek nem rendelkeznek önálló igazgatási testülettel, illetve egy önálló igazgatási testülettel rendelkező település belterületéhez tartoznak. Aszerint, hogy a településrésznév városi vagy nagyközségi, községi jogállású helység része, beszélünk *városrésznevekről* és *község rész nevekről*. Nem teljeskörűen, de a helységrészek esetében is előfordul, hogy nevük táblákon szerepel. A helységrészek nevének megállapítása önkormányzati hatáskör, az anyatelepülés (amelyhez a helység rész tartozik) képviselőtestülete határozza meg a község rész vagy város rész nevét. A településnevek e típusai lehetnek egykor önálló – időközben más településhez hozzácsatolt – települések nevei, létrejöhetnek időközben beépült határ részek neveiből, közterületnevekből, de az önkormányzat által alkotott mesterséges nevekből is. Így tartalmazhatnak személynévi tagokat, szimbólumok megnevezését, illetve egyéb közszavakat is. Ugyanakkor létrejöttek helység résznevek természetes úton is, nagyobb települések esetében egy-egy falurész, város rész akár századokkal ezelőtt is bírtak saját névvel, holott soha nem voltak különálló lakott területek.

városrésznév	névképzési alap
<i>Bakonyalja</i>	<i>Bakonyalja</i> tájnév
<i>Belváros</i>	eredeti városrésznév
<i>Cholnokyváros</i>	Cholnoky Jenő személynév
<i>Csatárhegy</i>	<i>Csatár-hegy</i> határnév
<i>Cserhát lakótelep</i>	<i>Cser-hát</i> határnév
<i>Dózsaváros</i>	Dózsa György személynév
<i>Egry József utcai lakótelep</i>	Egry József személynév
<i>Egyetemváros</i>	<i>Veszprémi Egyetem</i> intézménynév
<i>Endrődi Sándor lakótelep</i>	Endrődi Sándor személynév
<i>Füredidomb</i>	<i>Füredi-domb</i> határnév
<i>Gyulafirátót</i>	<i>Gyulafirátót</i> helységrév (1984-től <i>Veszprém</i> része)
<i>Haszkovó lakótelep</i>	<i>Haszkovo / Хасково</i> bulgáriai város neve
<i>Hóvirág lakótelep</i>	<i>Hóvirág utca</i> közterületnév
<i>Iparváros (Csererdő)</i>	ipari beépítés, korábban <i>Cser-erdő</i> határnév
<i>Jeruzsálemhegy</i>	<i>Jeruzsálem-hegy</i> határnév
<i>Jutasi úti lakótelep</i>	<i>Jutaspusztára</i> vezető út mentén épült lakótelep
<i>Jutaspuszta</i>	<i>Jutaspuszta</i> külterületi lakott hely-név
<i>Kádárta</i>	<i>Kádárta</i> helységrév (1973-tól <i>Veszprém</i> része)
<i>Nádotelep</i>	nádor közszo
<i>Pajtakert</i>	<i>Pajtakert</i> határnév
<i>Szabadság lakótelep</i>	szabadság közszo
<i>Szabadságpuszta</i>	<i>Szabadságpuszta</i> külterületi lakott hely
<i>Takácskert</i>	<i>Takácskert</i> határnév
<i>Temetőhegy</i>	<i>Temető-hegy</i> határnév
<i>Újtelep</i>	az 1900-as évek elején beépített terület
<i>Veszprémvölgy</i>	<i>Veszprém-völgy</i> határnév, a <i>Séd</i> veszprémi szakasza

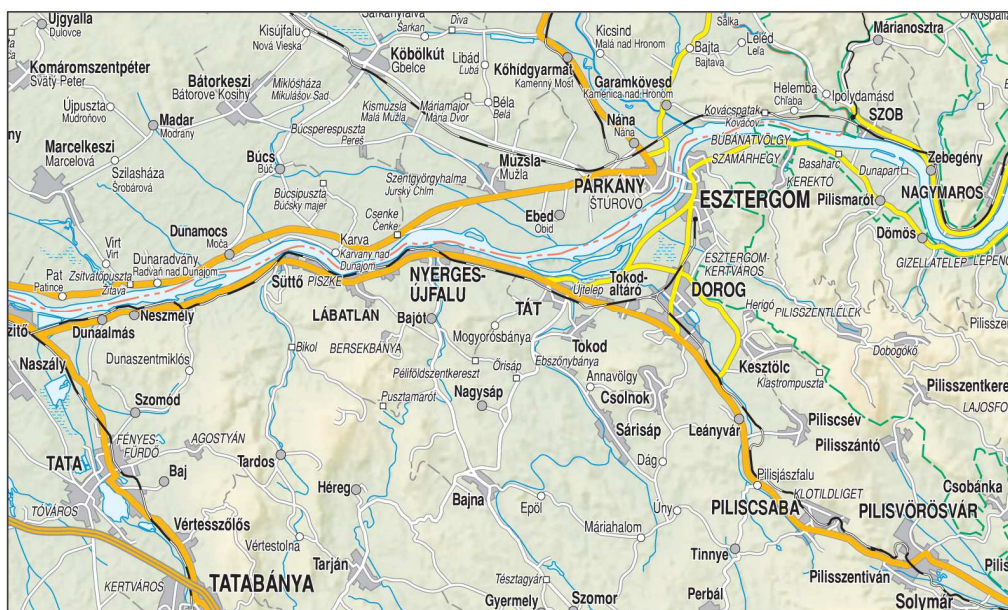
18. ábra: Veszprém városrészeinek és a nevek képzési alapja

19. ábra: Budapest városrészeinek táblanevei iránymutató táblákon: Magyarországon az iránymutató táblákon általában fehér alagra helyezik a nem önálló települések neveit

A *Külterületi lakott helyek* nevei olyan települések nevei, sokszor csak önálló épületek 1–2 fős lakossággal, amelyek egy-egy önálló település külterületén, a belterületektől távol helyezkednek el. Ezek a puszták, tanyák, szállások, esztenák, majorok, erdészházak stb. nevei. Neveik gyakran a tulajdonos személynévől képződik, ez esetben gyakorta változik.

Keletkezhetnek külterületi lakott hely-nevek határrész, vízfolyás, jellegzetes földrajzi pont nevéből, de gyakran jönnek létre településnévből is, *-i* névképzővel.

20. ábra: A településnevek különböző típusainak térképi ábrázolása 1:400 000-es méretarányban: városnevek (pl.: Esztergom), városrésznevek (pl.: Piliszentlélek), községnevek (pl.: Bajna, Mogyorósbánya), községrésznevek (pl.: Ebszónybánya, Péliföldszentkereszt) és külterületi lakott hely nevek (pl.: Tésztagyár).
(A térképrészleten a névrajzi elemek közül csak a településnevek láthatóak)

Földrajzi köznevek a magyar településnevekben

A magyar településnevek jelentős része egytagú földrajzi név: *Tát, Buzsák, Szind, Terény* stb., van közöttük nagyon sok előtaggal bővült: *Somogyámson, Balatonendréd, Dunaalmás, Tordaszentgyörgy* stb., néhányuk köznévi utótaggal bővült: *Lesencefalu, Mogyorósbánya, Öreglak, Temesvár* stb., és ez utóbbi körhöz tartozik a földrajzi köznevet tartalmazó nevek sokasága. Ennek ellenére a településnevek csoportjában földrajzi tulajdonnévről és köznévről az e névcsoportra vonatkozó sajátos egybeírás szabály miatt általában nem beszélünk. Ugyanakkor ezek körében is jelentkeznek olyan szabályszerűségek, amelyek alapján látható, hogy sok magyar nyelvű településnév rendelkezik földrajzi köznévvvel, azonban ezek részben az egybeírás, részben a névadás

századokkal ezelőtti formája miatt nem feltétlenül tekinthetők földrajzi köznévi taggal ellátott neveknek.

Településneveink egy része egyértelműen földrajzi köznevet tartalmazó név. E nevek legtöbbször valamilyen más földrajzi objektum, **hegy**, **völgy**, **patak**, **mező** stb. nevének településre átvonódott formái: *Szentgyörgyvölgy*, *Kőröshegy*, *Málnapatak*, *Kőrösmező* stb. Ezekkel az „egyértelmű” esetekkel párhuzamosan jelentkeznek olyan nevek, amelyek emberi lakhely vagy munkahely jelentésű földrajzi közneveket tartalmaznak. Ilyenek a **város**, sok esetben a **vár**, **váralja**, a **falu**, **falva**, **ház**, **háza**, **egyháza**, **lak**, **laka**, **udvar**, **bánya** végű helységneveink. És ezekkel párhuzamosan, nagy számban van jelen a magyar nyelvben a névképzők által lakott ’hely’ jelentéstartalmú földrajzi nevünk, amelyek egyértelműen településeket jelölnek. Ilyen a **-d** földrajzinév-képző, amely annak ellenére, hogy más névtípusokat is létrehozott (pl. víznevek), ’hely’ jelentéstartalommal bír. A képzők közül még ide sorolhatjuk az **-i-t**, amely sokszor birtoklást kifejező képzőként, de szintén ’hely’ jelentésű a névképzésben.

Mindezek alapján látható, hogy a magyar településnév-adásban is jelen van, ha korlátozottan is, a földrajzi köznév és a hozzá kapcsolódó megkülönböztető tag, mint névadási „megoldás”, ugyanakkor részben a sajátos magyar helyesírás, részben pedig a főképpen képzőkkel történő helységnévadás következményeként a földrajzi köznevek nem válnak el élesen a magyar településnevek körében. Ehhez kapcsolódó nyelvi jelenség, a magyar településnév-adásban jellemző korrelációs (megkülönböztető) előtagok nagy számú alkalmazása, amely még inkább „elfedi” a földrajzi köznév és tulajdonnév láthatóságát: *Lacháza – Kiskunlacháza*, *Fehérvár – Gyulafehérvár*, *Vásárhely – Marosvásárhely*, *Udvar – Nádudvar* stb.

Idegen földrajzi köznevek a kárpát-térségi településnevekben

A nem magyar településnevek megfelelő nyelvű formáiban, értelmüket tekintve általában ugyanazok a köznevek fordulnak elő. Ezek esetében is jellemző az egyszerű földrajzi köznevek, illetve az emberi lakhely jelentésű közszavak beépülése a nevekbe.

A szláv nyelvekben minden földrajzi köznév (és előreképzéssel beépülő korrelációs tag) különírtan szerepel az összetételben. A **-hegy** = *Vrch*, *Hory* {szlovák}, *Vrh* {horvát, szlovén, szerb}, **-völgy** = *Dolina* {szlovák, horvát, szlovén}, **-patak** = *Potok* {szlovák, horvát, szlovén}, **-mező**, **-rét** = *Pole*, *Luka* {szlovák}, *Polje* {horvát} stb. A ’lakott hely’ jelentésű földrajzi köznevek leggyakrabban a **-város** = *Mesto* {szlovák, szlovén, szerb}, *Mjesto*, *Varoš*, *Vas*

{horvát}, *Vareš*, *Vas* {szlovén}, **-vár** = *Hrad* {szlovák}, *Grad* {horvát, szlovén} **-váralja** = *Podhradie* {szlovák}, **-falu** = *Ves* {szlovák}, *Selo* {horvát}, **-udvar** = *Dvory* {szlovák}, **-templom** = *crkva* {szerb} szavakkal fordulnak elő. Előtagként jelentkeznek, így végződése az alaptaghoz igazodik, a **-bánya** jelentésű *Banja* (*Banská*, *Banský*) {szlovák}.

A román településnevekben minden előtag, alaptag és köznévi tag különírtan szerepel az összetételben. A leggyakrabban településnevekben előforduló köznévi tag a **-havas** = *Muntele*, **-domb** = *Dealu* és a **-völgy** = *Valea*. Jóval ritább a **-patak** = *Pârâul*, helyette a román összetételben jellemzőbb a **-valea** szerepeltetése. Gyakorta alkot helységneveket a **-forrás** = *Izvorul*, az **-erdő** = *Pădurea*, *Pădureni* és a **-szád** ('völgyszáj') = *Gura*. Van **-város** jelentésű tag, ez az *Oraș*, de előfordul **-falu** = *Sat*, **-vásárhely** = *Târg*, **-torony**, **-tornya** = *Turn*, **-hida** = *Pod*, **-bánya** ('sóbánya') = *Ocnă* és **Kolostor** = *Mânăstire* jelentésű névtag. E köznévi tagok általában az összetétel első tagjaként és az *-u* birtokraggal jelennek meg. Kivétel a **-vár** jelentésű *-oara*, ez mindig egybeírt névtag.

A német településnevekben az egybeírás, ha nem is olyan következetesen, mint a magyarban, de jellemző. A **-hegy** = *-berg*, **-völgy** = *-tal*, **-patak** = *-bach*, *-ach*, *-mező*, **-rét** = *-wiesen*, **-hida** = *-bruck* mindig egybeírt az alaptaggal. A lakott hely jelentésű **-város** = *-stadt*, **-vár** = *-burg*, **-falu** = *-dorf*, **-háza** = *-hausen*, **-egyháza** = *-kirchen*, **-udvar** = *-hof* szintén egybeírt névtag. Utóbbiakkal szemben a **fürdőhely** jelentésű *Bad*, a templom titulusából keletkezett szentek nevei, a *Sankt* taggal együtt különírtan szerepelnek.

Minden szomszédos nyelvben jellemző az előtagokkal való korreláció a településnevekben. A szláv nyelvekben ezek melléknévként jelentkeznek, ezért végződésük igazodik az alaptag nyelvtani neméhez: **Nagy** = *Velka*, *Velké*, *Velký* {szlovák}, *Velika*, *Velike*, *Veliki/Veliko* {horvát}, **Kis** = *Mala*, *Malé*, *Malý* {szlovák}, *Mala*, *Male*, *Mali* {horvát}, **Ó** = *Stara*, *Staré*, *Starý* {szlovák}, *Stara*, *Stare*, *Stari* {horvát}, **Új** = *Nova*, *Nové*, *Nový* {szlovák}, *Nova*, *Nove*, *Novi/Novo* {horvát}, **Alsó** = *Dolná / Nižná*, *Dolné / Nižné*, *Dolný / Nižný* {szlovák}, *Dolnja*, *Dolnje*, *Dolnji* {horvát}, **Felső** = *Horná*, *Horné*, *Horný* {szlovák}, *Gornja*, *Gornje*, *Gornji* {horvát}. Hasonló a kép a táj- és víznévi stb. előtagok esetében: *Gömör* = *Gemerska*, *Gemerské*, *Gemerský* {szlovák}, *Szlavón* = *Slavonske*, *Slavonski* {horvát}: *Dunajská Streda* (*Dunaszerdahely*), *Gemerské Michalovce* (*Gömörmihályfalva*) stb.

A román nyelvű helységnevekben a korrelációs tagok mindig hátravetetten jelentkeznek. Különírt elemek, amelyek az alaptag után következnek az összetételben: *Șomcuta Mare* (*Nagysomkút*), *Șomcuta Mică*

(*Kissomkút*) stb. A leggyakrabban előforduló tagok: **Nagy** = *Mare*, **Kis** = *Mic*, *Mici*, *Mică*, **Ó** = *Veche*, **Új** = *Nouă*, Alsó = *de Jos*, **felső** = *de Sus*. A víznévi, tájnévi, népnévi korrelációs tagok szintén hátravetetten jelennek meg nevekben: *Târgu Mureș* (*Marosvásárhely*), *Cehu Silvaniei* (*Szilágycseh*) stb.

A német településnevekben a melléknévi jellegű korrelációs tagok az összetételben elől szerepelnek és általában egybeírtan kapcsolódnak az alaptaghoz: *Grossebersdorf*, *Kleinrötz* stb. Ugyanakkor előfordul a kötőjellel kapcsolódás is: *Gross-Enzersdorf*, *Neu-Oberhausen* stb. A leggyakrabban beépülő névtagok: **Nagy** = *Gross*, **Kis** = *Klein*, **Ó** = *Alt*, **Új** = *Neu*, **Alsó** = *Unter*, **Felső** = *Ober*. A víznévi, tájnévi, népnévi korrelációs névtagok nagyobbik része előljárásszavakkal a név második részében helyezkednek el: *Hainburg an der Donau*, *Feldkirchen im Kärnten*, *Sankt Veit an der Glan* stb. Ugyanakkor vannak olyan korrelációs tagok, amelyek első tagként épülnek a névbe és kötőjeles kapcsolódásúak: *Wiener-Neustadt* (*Bécsújhely*), *Deutsch-Wagram* stb.

Mindhárom nyelvben jellemző az előljárásszavakkal való korrelációs tag kapcsolás.

A magyar településnév-adás

Településhálózatról adataink csak a feudális társadalmi rend kiépülésétől vannak, a birtoklevelek, határjárások többnyire latin nyelvű irataiban bőségesen találunk településnév-anyagot. Ezeket a magyar történettudomány egy-egy település esetében „első említés”-ként jegyzi, ez is utal arra, hogy sok település már jóval korábban létezett, mintsem adatunk lenne róla. A településnevek jelentős része ún. költöztetett név, a többszörösen beköltöző szkíta-hun népelemek hozták magukkal, majd a folyamatosan betelepedők ezek analógiájára újabb és újabb neveket hoztak létre. Mindezt bizonyítja, hogy a *Kárpát-térségi* helységnévanyag jelentős részének megvannak a keleti párhuzamai, amelyek egymástól csak az időközbeni nagy időtávolság okozta nyelvi átalakulás miatt mutatnak alaki különbözőséget, de sok név szinte változás nélkül maradt fenn a mai napig: *Kerka* (*Kerkaju* {komi} = 'Kerka folyó', *Kërkële* {baskir} = 'Kerka folyó', *Kërkëbër* {baskir} = 'Kerke folyó') CZEGLÉDI 2014. A *Kárpát-térség* középkori településhálózata jellemzően azokon a tájakon alakult ki, ahol az akkori termelési viszonyok nyomán a természeti adottságok lehetővé tették egy-egy falunyi népesség helyben megtermelt élelmiszerral való ellátását. Ez a terület éghajlati adottságait is figyelembe véve az 500–600 m-nél nem nagyobb tengerszint feletti magasságú területeken, illetve nagyobb magasság esetében a legalább 10–15 falut eltartó

nagyobb hegyvidéki medencékben (*Turóc, Csík, Kászon* stb.) valósulhatott meg. Az így létrejött településhálózat – amely jóval gyérebb volt akár csak a néhány évszázaddal ezelőttiek vagy maiak – javarésze magyar névvel rendelkezett, ez a megállapításunk érvényes a *Kárpátok* belső és külső oldalára is, kivétel alóla az *Északnyugati-Kárpátok* külső oldala, ott a korán kialakult *Lengyel Királyság* ekkor már szláv lakosságú települései jelentek meg. Több lengyel kutató véleménye, hogy a lengyel nép hun–avar eredetű, ily módon származását tekintve a magyarral rokon, ezt genetikai vizsgálatokkal is igazolták 2000-ben. Ugyanakkor a lengyelek nyelve a VIII. század folyamán lett szláv, amely azonban mind hangtanilag, mind szókészletileg a mai napig megőrizte jelentős különállását más szláv nyelvektől. A magyar kapcsolatot és alapot rengeteg a lengyelben meglévő magyar szó is mutatja: bereés (béres), baciár (betyár), labda (labda), nadragi (nadrág), orgowan (orgován), orság (ország), de szólások is vannak: megaj batiar! (megállj betyár!) stb.¹⁰⁰ WOŁOSZ R. é.n. A XII. századig a *Duna–Morva-medence* és a *Gráci-medence*, a XV. századig a *Zágrábi-medence* és a *Dráva–Száva köze*, részben *Száván* túli területek is, többségében magyar népességű településhálózattal rendelkeztek. Ennek következménye a magyar nyelvű településnév-anyag, amely a *Kárpátok – Száva – Alpok pereme – Cseh–Morva-dombvidék* pereme által körülzárt területen jelentkezik. Ugyanakkor a magyarságát korán elvesztett nyugati és délnyugati tájak névanyagáról írott anyagunk nagyon kevés maradt. Pedig a teljesen vagy szórványosan létrejött magyar etnikai terület a *Bécsi-medencén* túl a *Duna völgyében* az *Enns* folyóig, de a katonailag védett gyepe az *Inn* folyóig húzódott, vagyis a mai *Alsó-Ausztria* és *Felső-Ausztria* síksági, alacsony dombvidéki területei magyar ellenőrzés alatt voltak, jelentős magyar nyelvű népességgel. Így a magyar népelem az összes kárpáti medencében és a *Duna felső völgyében* is jelen volt, ez végeredményben az egykor avarok által lakott és uralt területet mutatja. Az *Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia*, valamint *Morvaország* területén található német *Unger* és cseh *Uhersky* településnév-tagok egykori magyar őrhelyekre utalnak, ezek a magyar határterületeken fekvő települések voltak BOTOS L. 2012. Sajnos e névanyagról

¹⁰⁰ Külön kell választanunk az Árpád-kori és a megelőző időszak, valamint a később a lengyelbe átkerült magyar jövevényszavakat. A magyar–lengyei politikai kapcsolatok során a XV. században került át a *rokosz*, mely ma 'lárma, lázadás', eredetileg 'királyválasztó gyűlést' jelentett és a magyar *Rákos mezeje* földrajzi névből való. A XVI. században tovább szaporodtak a magyar jövevényszavak. Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király az egész lengyel hadsereget magyar mintára szervezte át, sőt a gyalogság zömét magyar csapatok alkották. Ekkor honosodott meg a *katona, husar, forgó, czako (csákó), szyszak (sisak), doloman (dölmány), kepieniak, bekiesza (becsek), paiz* stb. Az előjárókat *elearyknak* nevezték, az apródokat *germeceknek* (gyermek), a síposokat és dobosokat *szyposz*nak és *doosz*nak hívták. Elterjedt a kis székely lovak neve *sekieli*, a kocsis a lengyelben is *koczysz*, a vezetőkló pedig *logosz* (*lógós*). Ez a terminológia azonban XX. században a lengyel hadseregnek német mintára történt átszervezése után nagyrészt eltűnt és ma csak a *szereg, szypusz, dobosz, szyszak, tábor* él tovább LENGYELMAGYAR 2010.

magyar nyelvű írott forrás nem maradt, annak ellenére, hogy jelentős részük törzsnévi eredetű. A magyar eredetre csak a német és a szláv nevekből tudunk következtetni. A törzsi eredetű településnevek egy része a *Nyék* és a *Megyer* név származéka. A *Keszi* és *Kürtgyarmat* törzs településterülete kiterjedt a *Morva-mező*, a *Bécsi-medence* és *Kelet-Stájerország* területére is. Sok település neve a *Tétény* származéka, ezt a német *Tattendorf* mutatja. Az *Urscha* német név a magyar *Örs* személynév torzulása. Azok a német nevek, melyek első részükben tartalmazzák a német *Unger-* (= 'magyar'), *Wart-* (= 'ör') és *Wache-* (wach = 'éber') szavakat, mind a magyar gyepűben elhelyezett egykori figyelő tornyokkal vannak kapcsolatban. Ezek között az *Ungerdorf* (= 'magyar falu') nevűek azt is jelzik, hogy ezek nem csak katona-népességgel, hanem magyar polgári lakossággal is rendelkező települések voltak. A kutatók szerint az *Öd-* (= 'üres, sivár') tagot tartalmazó nevekkel rendelkező települések pedig magyar alapítású, de a népességcsere következményeként elpusztult, kiürült, újjáalakult települések voltak (BOTOS L. 2012). A mai *Ausztria* területén fekvő német településnév-anyag mélyebb vizsgálatával sokszor meglepő adatok jönnek elő. A *Karintia* tartományban fekvő *Ossiacher See* partján fekvő, a tónak nevet adó *Ossiach* és *Alt Ossiach* helységek neve sem német nyelvi alapokon nyugszik. A tóparti *Alt Ossiach* egy keletről lefutó szárazvölgy torkában fekszik. És mivel tudjuk, hogy a szárazvölgyek megnevezésére a középkori magyar nyelvben az „aszó”, „aszú” közsavakat is használták, már nem vagyunk messze az *Ossiach* név alapjától, amely nem más, mint a magyar *Aszú-ág*. Írásos forrás nincs róla, de a német név, ha torzultan is, megőrizte a magyar alapot. Mindezt egy olyan – a történelmi magyar határoktól 200 km-re nyugatra fekvő – hegyek által körbevett medencében, ahol a magyar történettudomány álláspontja szerint soha nem volt magyar népesség.

Az akadémiai magyar történetírás és nyelvtudomány mélyebben soha nem vizsgálta a történelmi *Magyarország* egykori határain kívül fekvő földrajzinév-anyagot. A közfelfogásba és a tudományos életbe is teljesen beivódott az a vélemény, hogy magyar nyelvű népesség csak a történelmi határokon belül, tehát kizárólag a kárpáti medencékben volt. Knieszsa István XI. századi etnikai viszonyokat mutató térképe szigetként ábrázolja az egykori *Magyar Királyságot*, a határokon túli kapcsolatokat eleve kizártnak tartja ez a munka is. Pedig a magyar népesség e határokon kívüli jelenlétéről pont a magyar eredetű földrajzinév-anyag adna felvilágosítást. Bár vizsgálatok nem történtek sok német, szláv és román névalak „beszél” a magyar alapról. Sokuk egyértelműen magyarból alakult másodlagos név, de mivel e tájakon, főképpen nyugaton, az *Alpok* peremvidékén a magyar etnikum már egy évezrede

felmorzsolódott, a történet- és nyelvtudomány jelentős része nem foglalkozik a néveredettel. Látványosan jelen vannak a magyar helységnévi alapok a *Morva-medencében* és nyugati peremén. A csehországi *Hodonín* a magyar *Gödöny*, *Veselí nad Moravou* a *Veszele*, *Kyjov* a *Kijó*, *Vsetín* a *Vesztény*, *Slavkov u Brna* a *Szalók*, *Vyškov* a szintén magyar *Visk*, *Rožnov pod Radhoštem* a *Rozsnyó*, *Ždánice* a *Zsadány*, *Bečva* (*Dolní Bečva*, *Postřední Bečva*, *Horní Bečva*) a magyar *Becsva* szláv helyesírással írt, az elmúlt évezredben eltorzult alakjai. És „ráadásként” ott vannak a morvaországi nagyvárosok nevei, amelyekről még írott források is vannak: *Brno* eredeti *Berén*, *Berény*, *Börén*, *Olomouc* *Alamóc* alakja. Az *Uherský Brod* *Magyarbród* (Magyarbród), az *Uherské Hradiště* a *Magyarvár* (*Magyarhradis*) névformából keletkezett¹⁰¹. Ha délebbre nézünk a *Dyje/Thaya*, ez szintén magyar eredettel „büszkélkedhet”, a *Dálya* szláv és német alakja, folyótól délre már *Ausztria* területén is jelen van a magyar alap. Itt ugyan a „nyomozás” már nehezebb: egyrészt a német etnikum hamarabb jelent meg, mint a szláv, másrészt a német nevek jobban torzították az elsődleges formákat. Főképpen a *Duna* mentén jelentkeznek azok az avar-magyar alapítású helységek, amelyek gyaníthatóan magyar névalappal rendelkeznek: *Tulln* a *Tulun*, *Melk* a *Mölk*, de tudjuk, hogy a *Dálya* [*Dyje/Thaya*] partján fekvő *Břeclav* német neve a *Levantenburg* is a magyar *Levente* személynevet, *Mikulov*, a német *Nikolsburg*, a magyar *Miklós* nevet tartalmazza, de írott magyar forrásunk nincs ezekről. Mindezek „tetejébe” ott van *Bécs*, amelynek *Wien* névformája a magyar névnél későbbi keletkezésű, s a *Bécs* nagyon egybecseng a morvaországi, már említett *Becsva* formával. A *Bécsi-medencétől* délre az *Alpok* hegyvidékei és lealacsonyodó peremvidéke jelentősen kinyúlik keletre. Ez a magyar településterületet is keletre „tolta”, a magasabban fekvő, dimbes-dombos *Bucklige Welt*, a *Dombvidék*, zordabb vidéke csak a XI. századtól, de akkor már német lakossággal népesült be. Viszont tőle délre és délnyugatra a magasabban fekvő, de művelhető földekben gazdag *Gráci-medence* szintén a magyar etnikum területe volt. Nagyon szórványosan itt is jelen van a magyar településnév-anyag: *Feldbach* a magyar *Fölbő*, *Fürstenfeld* a magyar *Fölöstöm* (ezek német neve a magyarból valószínűleg népetimológias átértelmezéssel keletkezett), illetve a medence névadója a *Grác*, amelynek magyar előzménye *Geréc*, de itt is jelen van az

¹⁰¹ E nevek elsődleges alakjának vizsgálata az akadémiai magyar nyelvtudomány alapján nem megoldható. E szerint a magyar nyelv szavainak jelentős része a szlávból került nyelvünkbe, holott több kutató egyértelműen bizonyította, ennek ellenkezője történt: az avarok szételepítette szlávok szókinése keletkezett avar (magyar) alapokból. A szlávság is, mint etnikum, az avarok által létrehozott nyelvvel és nyelvtannal, a szolgák (sclavus = szolga) számára megalkotott nyelvvel vált néppé és differenciálódott nyelvjárásokra, majd külön nyelvekre a középkor és az újkor folyamán.

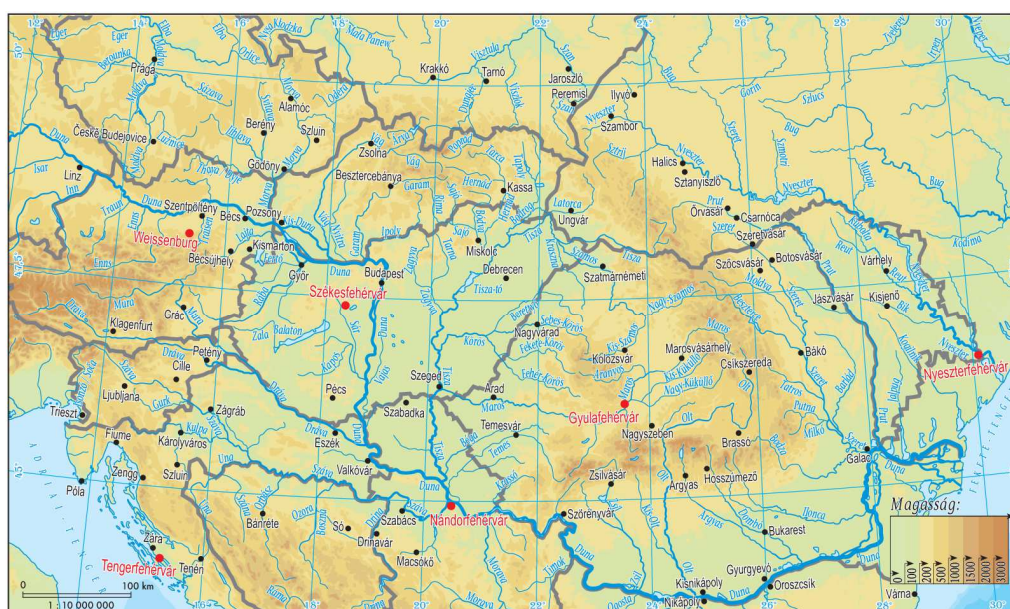
„Ungerdorf-jelenség”, a magyar alapítású, de korán elnémetesedett falvak láncolata.

A magyar eredetű településnevek körében több olyan névforma is van, amely felbukkan a *Kárpátokon* belül és kívül is, és a nevek hasonló fekvésű, hasonló vízrajzi és domborzati adottságú környezetben fekvő települést jelölnek. Ilyen a *Rozsnyó* [cseh *Rožnov*, szlovák *Rožňava*, román *Roznov*, lengyel *Rożnów*], a *Visk* [cseh *Vyškov*, ukrán *Viskove*], a *Berény* (*Berén*, *Börén*, *Birin*) [román *Beriu*, *Berini*, cseh *Brno*, német *Brünn*, *Baren*], a *Kövesd* [román *Cuieșd*, *Coveș*, *Chiojdu*, *Chiesd*, német *Kabisch*, *Gissing*, szlovák *Kamenec*, *Kamenica*], a *Bél* [szlovák *Biel*, román *Beliu*, német *Piel*] és ilyen a nyelvtudomány által szláv eredetűnek tekintett *Beszterce* [cseh *Bystřice*, szlovák *Bystrica*, ukrán *Bisztricja*, román *Bistrița*, szlovén *Bistrica*, német *Feistritz*] stb. Az ilyen típusú nevek korrekt, részrehajlás nélküli és mindent dogmát félretevő, új alapokon nyugvó nyelvi vizsgálata komolyan alátámasztaná a magyar névi eredetet a földrajzi nevekben. Szintén a magyar kapcsolatokat és a szakralitáshoz kötődő ómagyar törzsi, állami szervezést sugallja a *Fehérvár* nevek nagy számú megléte a *Kárpát-térségben*. Az így jelölt települések olyan elhelyezkedést mutatnak, amely mindegyik esetében felveti a központi szerepkört. Ezeket sok szerző ősi településnek tartja, nevük pedig a tisztaságot, a szellemi fensőbbiséget, a szentséget sugallja¹⁰². A *Kárpát-medence* (Magyarország) központja (1) *Székesfehérvár*, az *Erdélyi-medence* (Erdély) központja (2) *Gyulafehérvár* (korábban *Károlyfehérvár*) [*Alba Iulia*], a keleti *Kunország* (Moldva) központja (3) *Nyeszterfehérvár* [*Bilhorod Dnisztrovszkij*], a *Tengermellék* központja (4) *Tengerfehérvár* [*Biograd na Moru*], a *Végvidék* (Délvidék) központja (5) *Nándorfehérvár* (*Belgrád*) [*Beograd*]. És még a nyugati végeken is van egy *Fehérvár*. Magyar írás nem maradt róla, de tudjuk, hogy az avar időkben épült vár az alsó-ausztriai *Pielach* folyó felső völgyének kiugró sziklaszirtjén (6) *Weissenburg* vagyis *Fehérvár*. A német *Pielach* (*Béli-ág*) alapja a magyar *Bél*, amely szintén a tisztaság, a teljesség, a fehérség kifejezője. A hat *Fehérvár* településnév a *Kárpát-térségben* megadja azt a vizsgálati alapot, amelyre építenie kellene a magyar nyelv- és történettudománynak. Ezek a településnevek nem véletlenül lettek, kialakulásuknak alapja volt. És az alap a magyarság nyelvi, szellemi alapjáig megy vissza. Érdemes lenne ebben az irányba kutatni.

A *Kárpátokban* és a választóhegységekben kb. 500 m tengerszint feletti magasságban és e fölött az Árpád-korban, egészen a XVII. századig nem

¹⁰² Kiss Lajos szerint a *Fehérvár* nevek fehér kőből épült várakra utának. Ugyanakkor megjegyzi, hogy „a fehér kőből emelt, esetleg fehérre is meszelt épületekhez a nagyszerűség, kiválóság, előkelőség, nemesség képzete kapcsolódott.”

alakult ki faluhálózat. Ezt az élelmiszertermelési feltételek és az akkori termelési technikák nem tették lehetővé. A magasabb középhegységi és kárpátoki régiókban csak a transzhumáló állattartás, elsősorban a juh, az erdei vadgyümölcsök gyűjtése és a vadászat volt jellemző tevékenységi forma. Utóbbiak azonban nagyobb számú népességet nem tudtak eltartani. Ehhez valamilyen gabonaféle termelésére volt szükség, ahhoz viszont feltörhető és művelhető földterületek kellettek. Mindaddig, amíg a népesség eltartására elegendő volt a sík- és dombvidéki területek földművelésbe vonható nagysága, a népesség nem telepedett meg a magasabb régiókban, csupán „használta” azok erdeit, polyánáit. Ez alól csak a bányászatilag értékes területek jelentettek kivételt.

21. ábra: A Fehérvár alaptagú települések megjelenése a Kárpát-térségben (szerk.: Faragó Imre)

Az írott források alapján a legrégebb magyar helynévtípus a minden jelző vagy rag nélküli, egyszerű alanyesetben álló személy-, törzs-, foglalkozás- vagy népnév: *Szabolcs*, *Nyék*, *Madarász*, *Besenyő* stb. Ez a helynévadási mód ismeretlen a szlávoknál, németeknél vagy románoknál, ugyanakkor általános a török népeknél. Ez is kapcsolatot teremt a szkíta-hun nyelvű alapnépességgel. Mivel ez a helynévtípus nem utal a névadó személy vagy közösség és a nevet hordozó település közötti birtokviszonyra, feltételezik, hogy eredetileg nem is

állandó telepekre, hanem költöző embercsoportokra vonatkozott, függetlenül attól, hogy éppen hol tartózkodtak. Sok embercsoportnak nem volt tartózkodási helye, csak vezetője. Így a helységnevek nem a helyet jelölték, hanem az embert, amelyet valamely alkati sajátság alapján viseltek. Ez a helynévadási mód a középkori *Magyarország* nyugati felében már a XIII. század elején kihalt, keleten azonban még egy évszázadon át jelen volt MAKKAI L. 1989. [pp.16–17.].

A *Kárpátokon* belüli és kívüli magyar településnév-anyag természetes névadással keletkezett. Külön figyelmet érdemel, hogy nem lehet szétválasztani a *Kárpátokon* belüli és kívüli településnév-anyagot, a névadási motivációk mindkét esetben azonos típusokat mutatnak. Ez is alátámasztja az egykori közös névadási nyelvet, amely a magyar volt. Ha két nép együtt és egyidőben telepedik meg egy területen, mindegyik a maga nyelvén, de a másikkal azonos jelentésű névvel nevezi el a hegyeket, vizeket, falvakat. Így keletkeztek párhuzamos helységnevek: *Malomvíz = Râu de Mori*, *Almásmező = Poiana Mărului*, *Császárfalu = Kaisersdorf* stb. Ha viszont a bevándorlók már korábban megtelepült más nyelvű lakosságra találtak, átvették annak helyneveit, anélkül, hogy a saját nyelvükre értelem szerint lefordítanák azokat: *Csávás – Ceuașu*, *Békás – Bicz*, *Borszék – Borsec*, *Bártfa – Bardejov*, *Nyulas – Jois* stb. Ugyanakkor a helynévadás módja is sokszor változik ugyanannál a népnél. Makkai László szerint a magyar névadásban a XIII. századig jellemző volt az egyszerű személynévről történő névadás (pl. *Gyula*), ezután viszont egyre inkább elterjedt, hogy a személynévhez hozzáragasztották a *-falva* szót MAKKAI L. 1989. [p.13.]. A névadási motivációkkal sok szerző foglalkozott az elmúlt másfél évszázadban. A nevek eredetéről a nyelvtudomány mai álláspontjának kialakulására talán legnagyobb hatással Kiss Lajos¹⁰³ nyelvészprofesszor volt, aki a magyar nyelvű településnév-anyagot a névadási motiváció szerint bontotta csoportokra. (1) Magyar törzsnévből alakult nevek: *Kér, Keszi, Kürt, Tarján, Gyarmat* stb., (2) Magyar személynévből alakult nevek: *Arad, Békés, Buda, Csanád, Győr, Gyula, Pozsony, Csaba, Szabolcs, Szolnok, Taksony* stb. A XI. század közepén terjedt el az a magyar helynévadási mód, amely (3) a személy- vagy csoportnevekhez az *-i* birtokképzőt függesztve (pl. *Tamási = 'Tamásé'*), már erőteljesen kidomborította az ember és a föld közötti kapcsolatot, így a megtelepült életmódra való áttérés kísérő jelenségének tekinthető: *Borsi, Gergelyi, Istvándi, Petri, Lőrinci, Marcali, Ósi, Páli, Tamási* stb. Az ilyen településnevek nagy számban a XIII. század elején már nem keletkeztek, mert

¹⁰³ Kiss Lajos (1922–2003) nyelvész, szlavista, a nyelvtudományok doktora, akadémikus. A XX. századi magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja, nevéhez fűződik az eddig egyetlen magyar nyelvű földrajzi nevek etimológiáját bemutató szótár szerkesztése (Földrajzi nevek etimológiai szótára). Ebben a földrajzi nevek nagy részét sláv nyelvi alapra vezeti vissza.

ekkorra kiszorította a nyugat-európai eredetűnek látszó összetételes típus (személynév + „falva” vagy „háza” stb., pl. *Péterfalva, Jánosháza*) MAKKAI L. 1989. [pp.16–17.]. (4) Templom titulusáról (védőszentjéről) elnevezett települések a XIII. században terjedtek el: *Szentkirály, Szentgyörgy, Keresztúr, Szentkereszt, Szentlászló* stb., (5) Hetipiac napjáról elnevezett települések: *Szerdahely, Szereda, Szombat, Csütörtökhely, Péntekhely* stb., (6) Vásártartás jogához fűződő név: *Vásárhely, Asszonyvására* stb., (7) Víznévből képződött nevek: *Curgó, Dunaszeg, Eger, Gyöngyös, Garamszeg, Szalafő, Patak, Nyárádtő, Sóskút, Süttő* stb., (8) Térszín adottságaival kapcsolatos nevek: *Aszófő, Debrő, Görgeteg, Félhalom, Kőszeg, Magasmart, Omlás, Sukoró* stb., (9) Állatnevekből alakult nevek: *Füred, Békás, Bolhás, Darvas, Gímes, Kígyós, Ölyves, Ölved* stb., (10) Növénynevekből alakult nevek: *Almágy, Körtvélyes, Berkenye, Bikszád, Szilas, Cegléd, Eperjes, Bükkös, Hásságy, Tölgyes* stb., (11) Átkelőhelyekkel, közlekedéssel kapcsolatos nevek: *Apahida, Bánhida, Bűrüs, Hencida, Lórév, Nagyút, Öttevény, Vásárút, vízkelet* stb., (12) Erősséggel, épülettel, egyházi központtal kapcsolatos nevek: *Földvár, Újvár, Féltorony, Várad, Várda, Kápolna, Ungvár, Temesvár* stb., (13) Vámszedőhelyekből alakult helységnevek: *Vámos, Vám, Szárazvám* stb., (14) Foglalkozási eredetű nevek: *Solymár, Ács, Vadász, Szekeres, Aranyos, Fűrész, Üvegcsűr, Halászi, Kovácsi, Malomsok, Mészpest, Bánya* stb., A Kárpátokon belüli magyar etnikai terület megbomlásával párhuzamosan, a XVII. századtól alakultak a (15) népnévből képződött nevek: *Horváti, Bercel, Böszörmény, Olaszi, Káloz, Csehi, Tóti, Nándor, Oroszi, Nemti* stb., illetve jellemzően a XVIII. században indult meg a magasan fekvő hegyvidéki tájak (16) irtványfalvainak személynévből keletkezett névadása: *Ádámfölde, Bocfölde, Dávidvágása, Mikófalva, Fülöpszállás* stb., Ezek esetében a névadó sokszor a telepítő személye volt, s így a névadás már átsiklik a mesterséges nevek körébe. Kiss Lajos elkülönített még egy (17) idegen eredetű névcsoportot is: *Visegrád, Csongrád, Nógrád* stb., annak ellenére, hogy a *grád* szláv névalak (= 'vár, erődített hely') a magyar *garád* = 'földművekkel, földtöltéssel körbevett erősség' szóból keletkezett.

A *Kárpát-térség* középkori magyar névadású települései körében jelentős számban jöttek létre azonos nevűek. Ezt a jelenséget nevezzük névpárhuzamnak, idegen szóval homonimiának. A középkorban a homonimák¹⁰⁴ megléte, a jóval alacsonyabb társadalmi kommunikáció

¹⁰⁴ homonímia = 'névazonosság', így nevezi a nyelvészeti irodalom azt a jelenséget, amikor egymástól kisebb-nagyobb távolságra lévő földrajzi objektumok azonos nevet viselnek. A homonímia = 'azonos névalak' egy-egy konkrét objektum esetében egy másik objektum nevével megegyező névalak.

következtében nem jelentett közvetlen zavaró hatást. Ennek ellenére már ekkor megfigyelhető, hogy egyrészt az ikertelepülések¹⁰⁵ egymáshoz való viszonyára utaló előtagok, másrészt a jelentősebb, vármegyére, országrészre, esetleg országos hírre szert tevő települések megkülönböztető korrelációs előtagjai jelentek meg a nevekben. Ezeknek az előtagoknak a megléte már mutatja azt a századok alatt folyamatosan kialakuló magyar nyelvi igényt, amely spontán szükségszerűnek tartja, a homonimák eltűnését, vagyis azt, hogy egy név csak egy helységet jelöljön. Ilyen volt az (1) ikertelepülések egymáshoz való viszonyára utaló előtagok megjelenése: *Alsó-, Felső-, Belső-, Külső-, Kis-, Nagy-*, az (2) „országos hírű” települések neveinek előtaggal való bővülése: *Fehérvár – Gyulafehérvár, Székelyvásárhely – Kézdivásárhely, Várad – Pécsvárad*. A XVI. századtól a homonimák kezelésében újabb megoldások születtek. Ekkortól jelentek meg a (3) vármegyei, tájföldrajzi, vízföldrajzi előtagok: *Balaton-, Vas-, Pilis-, Bakony-, Csík-, Duna-, Maros-*, az egyre jelentősebbé váló nem magyar nyelvű népek letelepedésének következtében megjelentek a (4) népnévi előtagok: *Tót-, Horvát-, Rác-, Oláh-, Német-, Orosz-*. Jellemzővé vált a (5) társadalmi viszonyt kifejező előtagok beépülése: *Hajdú-, Nemes-, Szabad-, Jász-* és a (6) település birtokosára utaló előtagok beépülése: *Balassa-, Szécsi-, Püspök-, Érsek-* stb.

Településnév-fejlődési kettéválás a Kárpát-térségben

A *Kárpátok* külső oldalán a XV. század végétől javarészt megszűnt a magyar névadású települések névfejlődése. Nyugaton *Stájerország, Alsó-Ausztria, Morvaország* területén ekkorra már a magyar népesség is eltűnt, felszívódott a javarészt németté vált etnikumban. Keleten, *Moldvában* ekkorra váltott nyelvet – magyarról románra – a földbirtokos osztály, alakult ki a bojárság, de paraszti tömegek sokasága marad meg magyarnak egészen a XIX. századig. Délen, *Havasalföldön* már előrehaladottabb volt a románná válás folyamata, s a *Száván* túl pedig a szerb beáramlás veszélyeztette a magyar települések százait. Így a XV. század végére a *Kárpátokon* kívül és a *Száván* túl egyre inkább archaizálódtak, illetve elpusztultak a magyar településnevek. Ez a pusztulási folyamat a XVII. századtól a *Kárpátokon* belül is jelentkezett, itt is jelentősen megváltozott a magyar településnév-anyag helyzete. A török hódoltság és az azt követő Habsburg vezetésű „felszabadító” háborúk hatalmas területeket tettek lakatlan pusztává, a településpusztulás az ország egyes részein majdnem

¹⁰⁵ Az ikertelepülések: egy-egy völgyben, kisebb medencében, országút mellett, egymástól kisebb távolságra létrejött, azonos alaptagú nevet viselő települések pl. *Alsósáp–Felsősap, Kiskesz–Nagykesz* stb.

teljes volt. Ez a gyökeres népességpusztulás, és helyenként a magyar lakosság teljes eltűnése, a névhasználatot is nagy mértékben módosította.

A Habsburg berendezkedést követő erőteljes népesség növekedés, a betelepítések és a *Kárpátok* külső oldaláról érkező folyamatos szláv és román bevándorlás együttesen eredményezte, hogy egyre magasabb régiókba kúsztak fel a települések. Ebben az időszakban telepesfalvak ezrei jöttek létre, amelyek azonban már nem magyar falvak voltak, hanem a folyamatosan érkező szláv és román népesség által alapított helységek, javarészt idegen névadással. Az alacsonyabb régiókban, a középkori településhálózat felújulásával, a magyar etnikumát veszített területek magyar település- (és más földrajzi-) neveire ráépült a betelepülők idegen névanyaga. Az esetleg csekély mértékben jelenlévő magyar ajkú lakosság még egy ideig használta saját elnevezéseit, de azok a sok helyütt többségbe került idegen lakosság miatt fokozatosan, a magyar nyelvvel együtt háttérbe szorultak, végül kikerültek a mindennapi szóhasználatból. Kialakultak a középkori magyar nevekből formálódott, másodlagosan alakult idegen névalakok. Azokon a területeken, ahol a visszatelepülő magyar lakosság többségbe jutott és gyarapodni kezdett, tovább használta a középkor folyamán kialakult neveket, de ezek is sokszor kisebb-nagyobb változáson mentek át.

A legalapvetőbb településszerkezeti és településnévi változások a XVII. század végére teljesen elpusztult *Délvidéken* következtek be. Óvatos becslések szerint *Temesvár* 1716-ban történt visszafoglalása után a későbbiekben kialakított négy délvidéki vármegye (*Bács-Bodrog*, *Temes*, *Torontál* és *Krassó-Szörény*) területén mindössze százezer főnyi népesség élt. A *Temesköz* egykor magyar településekkel sűrűn megrakott hatalmas területén a gróf Mercy¹⁰⁶ főparancsnok utasítására 1725-ben készített összeírás szerint mindössze 560 lakott és 343 lakatlan helységet találtak. Súlyos tény, hogy ez a népesség sem az eredetileg itt élt magyarság soraiból került ki, az élő települések egy részébe is csak néhány évvel korábban költözött be a szerb, román, német, illetve kis létszámban magyar nemzetiségű lakosság. A *Temesköz* felszabadítása után csak a később kialakított *Bács-Bodrog vármegye* területén (a *Dunai határőrvidék* és *Tiszai határőrvidék* kivételével) állították vissza a nemesi vármegyarendszert, a *Maros*, *Tisza* és az *Al-Duna* által közbezárt vidéket kiszakították az ország testéből, és *Temesi Bánság* néven külön irányították. A kormányzat ezen a

¹⁰⁶ Claude Florimond de Mercy (1666–1734) lotaringiai származású, császári szolgálatban álló katona, tábornagy, német-római császári hadvezér. 1716-tól a *Temesköz*t kormányozta, 1718-tól a Temesi Bánság császári kormányzója lett. 1724-ben kezdte meg a *Temesköz* betelepítését német családokkal. Megszervezte a *Temesköz* gazdasági életét, *Temesváron* üzemetek alapított. Gazdasági fejlesztése a Habsburg udvar érdekeit szolgálta. Jelentős része volt a középkorban színmagyar *Temesköz* javarészt idegenekkel való betelepítésében.

területen a török elleni háború költségeire hivatkozva elutasította az egykori földesúri családok utódainak tulajdonjog-helyreállítási kérelmeit, és előbb a katonai igazgatás, majd 1753-tól a kamara szervezte az elpusztult falvak benépesítését. E telepítéseknek több célja volt: egyrészt az ország déli határainak védelmére helyben lakó, gazdasági tevékenységet is folytató, de katonailag megszervezett, tehát harcra kész lakosság kialakítása, másrészt az alföldi magyarság erejének megosztása a közéjük telepített nagyszámú nemzetiségekkel, s ezzel a magyarság számbeli hegemóniájának megszüntetése. Természetesen a célok között szerepelt a pusztán maradt területek művelésbe vonása és az ország gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolása is. Végül az ezen a területen kiosztott földbirtokokkal kívánták megoldani a török háborúkban résztvevő, császárhű katonák kielégítését. E céloknak megfelelően a telepítésekben elsősorban németek vettek részt, akik a *Habsburg Birodalom* különböző részeiből, majd Mária Terézia rendeletére 1764 után külföldről érkeztek. Rajtuk kívül csehek, szlovákok, görögök, franciák áramlottak nagyobb tömegekben, s a szerbekkel, horvátokkal, románokkal és magyarokkal együtt rendkívül tarkává formálták a *Délvidék* etnikai képét. A telepes falvak másik nagy csoportja a magánföldesúri birtokszervező tevékenység során jött létre. A műveletlen területek gyarmatosítása, a népességszám emelése révén a birtok értékének és jövedelmének növelése, később pedig egyre gyakrabban a fölös népesség elhelyezésének célja mozgatták a földesurakat. Gomba módra szaporodtak a kertészfalvak akkor, amikor az észak-amerikai függetlenségi háború miatt az európai piacról elmaradt a virginiai dohány, s ezzel párhuzamosan föllendült a magyar dohány kereslete. Volt olyan telepesfalu *Torontálban*, amelynek lakói zöldség-, sőt sáfránytermeléssel foglalkoztak. Az állami telepítésű községeknek elsősorban az uralkodói család tagjairól, a magas rangú állami tisztségviselőkről, a magánföldesúri telepeknek pedig a telepítő földesúrról vagy családtagjairól adták a községneveket. E korszak új községgé alakításaiban is kétféle módon alkották meg az új neveket: vagy az elpusztult település régi nevét elevenítették fel újra változatlan vagy módosított formában, vagy pedig (különösen ha teljesen új helyen települt a falu) új névadó vonás alapján adtak nevet MEZŐ 1982. [pp.50–52.]. Előfordult, hogy (1) a betelepült lakosság eredeti lakóhelyének településnevét az új alakítású településre átalakult formában adta át: *Klenóc – Új-Klenóc* [Beregbe Gömörből érkező telepesek], *Borlovény – Új-Borlovény* [Krassó-Szörény] stb. Gyakori eset volt, hogy (2) a nem magyar lakosság az eredeti középkori magyar nevet fordította vagy alakította saját nyelvére: *Fejéregyház – Bielacerkva* [Temes], *Sződi – Schöndorf* [Temes] stb. (3) Az új népesség a magyar nevet torzította saját

nyelvére: *Loránthalma* – *Lovrin* [Torontál], *Szegegyház* – *Szekity* [Bács-Bodrog], *Feketeegyház* – *Feketehegy* [Bács-Bodrog] stb. A telepesfalvak esetében gyakori volt (4) a személynévből való idegen névképzés: *Charleville* [Torontál], a falut lotharingiai franciák alapították, *Franzdorf* [Krassó-Szörény], névadója I. Ferenc császár volt, *Schnellersruhe* [Krassó-Szörény], nevét Schneller András altábornagyról kapta, *Josefova* [Torontál], II. József nevéből, *Mercydorf* [Temes] Mercy gróf nevéből, *Mariatereziopolis* [Bács-Bodrog], névadója Mária Terézia császárnő MEZŐ 1982. [pp.50–52.].

A fentiekben vázolt folyamat következményeként *Magyarország* településneveinek fejlődésében egy szétválási folyamat indult be, amely a XVII. századtól jelentkező kettősséget mutatott. A magyar nevek körében a szükséges korrelációt segítő előtagok beépülése, egy előremutató, az egységesedés felé haladó fejlődés írt le. A másik út volt, hogy a települések jelentős részénél eltűntek a magyar nevek, az így kialakult névalakok idegen elemként kapcsolódtak a magyarországi településnév-rendszerbe. Így a XVII–XVIII. századra a magyarországi településnevek körében az előbbi két irányú fejlődés egyre inkább a nyelvi szétszakadás állapotát mutatta. Sok településnek több nyelven is volt neve, minden a benne és környezetében élő nemzetiség elnevezése élt a köztudatban. Az így létrejött kaotikus településnév-rendszer a fejlődő társadalmi kommunikációt egyre inkább fékezte, ezért szükségessé vált valamilyen felülről jövő rendezés. Ennek igénye már a XIX. század közepén felmerült, de érdemi, mindent figyelembe vevő intézkedés csak a század végén következett be.

A rendszertelen magyar hivatalos helységnévadás

Mező András¹⁰⁷ a magyar hivatalos helységnévadás történetét a névadás szervezeti foka alapján két nagy korszakra bontotta. (1) A török kiűzése után megkezdődött újratelepítés szórványos mesterséges névadásától a településnevekkel foglalkozó magyarországi névtörvény megjelenéséig, 1898-ig terjedő időszakot a *rendszertelen hivatalos névadás* korának, (2) az 1898-tól napjainkig tartó szakaszt pedig a *rendszeres hivatalos névadás* korának nevezte MEZŐ 1982. [p.43].

A mesterséges névadás *Magyarország* településnév-anyagának középkori fejlődésében is jelen volt. Ugyanakkor hivatalos névadásról, hivatalos nevekről a középkorban még nincs szó, hiszen nem létezett még olyan testület, amely a

¹⁰⁷ Mező András (1939–2003) nyelvész. Munkássága egész életében a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékéhez kötődött. A nyelvészetten belül elsősorban a névtannal, földrajzi nevekkel foglalkozott. Egyik kiemelkedő műve „A Magyar hivatalos helységnévadás”, 1982-ben jelent meg.

hivatalos névadás¹⁰⁸ kritériumát a településnevekkel (vagy más földrajzi nevekkkel) kapcsolatban kimerítette volna. Nem is volt szükség erre, hiszen a társadalmi-közigazgatási fejlődés és a nyelvi érintkezés fejlettsége még jóval alacsonyabb fokon állt ekkor. A XVIII. század második felétől már nemcsak egyedi esetekben bukkant fel a mesterséges névadás a magyarországi települések körében. Ez leggyakrabban a telepítésekkel benépesített területeken, tehát főként az ország déli vármegyéiben volt jellemző. A *Délvidék* újranépesítése során a kamarai tisztségviselők, bérlők és földesurak a települések neveivel is igazolni akarták a császári ház iránti lojalitásukat, ezért az uralkodói család tagjairól neveztek el településeket. E jelenséget követően jelent meg a hivatalos névmegállapítás szükségessége, amely csak a XVIII–XIX. század fordulója táján merült fel. Ugyanakkor *Magyarország* településeinek nyilvántartására már ekkor igény volt, ezt mutatják az ekkor elkészült földrajzi–statisztikai–történeti célú névtárak. Ezek Korabinszky János¹⁰⁹, Lipszky János¹¹⁰ majd a XIX. század közepén Fényes Elek¹¹¹ munkája nyomán jöttek létre MEZŐ 1982. [p.43].

Magyarországon a településnevekkel kapcsolatos szabályozás a XIX. század második felében vált központi, állami, hatósági tényező feladatává. A kapitalista gazdasági rendszer velejárója volt a közigazgatás centralizációja, illetve hogy a feudális rendszerrel szemben a közigazgatás szervezettségében ne a vármegyék jelentsék a legmagasabb szintet, hanem maga az állam járjon élen. A jobbágyfelszabadítás és a kiegyezés után olyan társadalmi, gazdasági helyzet állt elő, amely megkívánta az országban való tájékozódás egyértelműségét. Fokozatosan épült a közúti és vasúti hálózat, működött a posta, fejlődött a hírközlés, kitágult a világ a társadalmi munkamegosztásban résztvevő egyén számára. A hatóságoknak és az állampolgároknak is a korábbinál sokkal nagyobb területen és sokkal pontosabban kellett tájékozódni. Ennek a követelménynek a középkorban kialakult természetes községnév-rendszer már nem tudott megfelelni. A népi tájismeret csak ritkán terjedt túl egy-egy járás, még ritkábban a vármegye határain. Az azonos névadási motiváció és az azonos tájszemlélet alapján pedig számos esetben alakult ki azonos településnév-forma az ország több vidékén, sőt az országhatárokon kívül is. A településnév

¹⁰⁸ A hivatalos név az államigazgatás, önkormányzati igazgatás, közlekedési igazgatás által meghatározott és kiemelt, illetve névtestület által használatra ajánlott név.

¹⁰⁹ Korabinszky János (1740–1811) tanár, térképész. Könyvkereskedelemmel, magyar nyelv oktatásával foglalkozott. Elkészítette *Magyarország* természetrajzi térképét és kézi atlaszát.

¹¹⁰ Lipszky János (1766–1826) térképész, katonatiszt. Fő műve a Magyar Birodalomról 1808-ban elkészült térképe.

¹¹¹ Fényes Elek (1807–1876) statisztikus, földrajzi, helytörténeti író. Nevezetes műve az 1851-ben megjelent „Magyarország geographiai szótára”. Az 1848–49-es szabadságharc alatt megszervezte az Országos Statisztikai Hivatalt. A szabadságharc után börtönbe került. A magyar honismereti és statisztikai tudomány egyik megalapítójának tekintik. Műveinek többsége ma is forrásértékű

egyenítésének szüksége elsőként nem kormányzati szinten merült föl először, hanem alsóbb szinten: a községekben, járásokban és vármegyékben. Egy-egy település esetében, ha környezetükben több helyütt is előfordult ugyanaz a név, akkor arra törekedtek, hogy valamilyen jelzővel különítsék el őket egymástól. A *Szabolcs vármegyei Bogdány*-ról 1864-ben azt írta Pesty Frigyes helyi adatközlője, hogy „Más neve semmiféle nyelven nincs, hanem több megyében lévén ilyen nevű község, Nyír Bogdánynak neveztetik megkülönböztetésül”, sőt korábban, az 1830–40-es években – miután mezővárosi címet nyert – a községbeli intézmények azt kezdeményezték, hogy *Mezőbogdánynak* nevezzék el. Ez a jelenség egyre gyakoribbá vált, és magyarázata annak, hogy 1851-ben Fényes Elek-nél és az 1873-as, 1877-es stb. helységnévtárakban egyre több község jelzővel bővült névformával szerepel, annak ellenére, hogy Korabinszkynál és Lipszkynél még anélkül fordult elő MEZŐ 1982. [pp.43–44.].

Az államigazgatás legmagasabb szerveinek el- és újraelnevező tevékenységéről csak a XIX. század utolsó negyedéből vannak tömeges példánk, de kezdetben az országos szervek is csak ötletszerűen, szórványosan vállalkoztak erre. Többnyire olyankor, ha új falu települt, vagy korábbi községek összevonásával új közigazgatási egység alakult, s ennek közös név megállapítása vált szükségessé. De mind gyakrabban fordult elő az is, hogy a nemzetiségek lakta vármegyék idegen községneveit alakították át magyarrá, a kezdeményezés azonban ilyenkor is általában a megyékből indult ki. Az első hivatalos helységnévtár megjelenése (1873) után a belügyminiszteri rendeletek között már számos olyannal találkozunk, amelyben a hatóság engedélyezi, hogy egy község ezután a korábitól eltérő nevet viseljen. *Vas vármegyében* 1885 és 1906 között, tehát a vármegyei községnevek rendezése előtt, 110 névváltoztatásra és 12 községegyesítésre (28 községből lett 12) került sor. *Zala vármegyében* 1887-től 1907-ig 101 névváltoztatás és 46 községnek 20 községgé való összevonása történt meg. Mező András szerint e névváltoztatások nagyobb részében azonban nem a homonimia megszüntetésének célja, sokkal inkább a nevek magyarosításának szándéka mutatkozik meg. A fent írt *Vas* és *Zala vármegyei* változtatások között az összesen 211 névből mindössze egy esetben motiválta a módosítást a névazonosság: *Hidegkút* (*Vas vármegye, Muraszombati járás*) a *Vas-Hidegkút* nevet kapta¹¹². Egy helység esetében középkori nevet hoztak vissza a használatba: *Szent-György* (*Vas vármegye, Muraszombati járás*) a korábbi *Vízlendva*¹¹³ nevet kapta. Egy község esetében pedig a névhez fűződő kellemetlen asszociációk miatt változtattak: *Nyavalyád* (*Zala vármegye, Sümegi*

¹¹² 84.955/1888. BM. sz.

¹¹³ 60.981/1887. IV. b. BM. sz.

járás) neve *Zala-Erdösd* lett¹¹⁴. A további névváltoztatások az idegen névanyag magyarra váltását célozták¹¹⁵: *Gradistya* → *Várhely*; *Szvetahócz* → *Muraszentes*; *Tissina* → *Csendlak*; *Vescsicze* → *Falud*; *Krajna* → *Véghely*; *Topolócz* → *Jegenyés*; *Dolina* → *Völgyes* stb. Ezek a hivatalos névváltoztatások még az országos településnév-anyaggal történő egyeztetések nélkül zajlottak, országos viszonylatban alkalomszerűen folytak. Ez a hatósági tevékenység azáltal, hogy nem vette figyelembe a teljes országos névrendszert, több esetben újabb homonimák keletkezését okozta MEZŐ 1982. [p.45.].

1873 után lelassult, majd megállt az új települések kialakulása. Gyakorlatilag megszűntek, illetve szórványossá váltak a telepítések (ilyen formán még a XX. század első éveiben is volt betelepítés), viszont megindult a települések „összenövési” folyamata. Ezek elnevezésére nagy gonddal megalkotott egyesített nevek jöttek létre. Legtöbbször az egyesített települések neveinek valamilyen formában történő összevonása történt meg. Az egyesült helység hatósági beavatkozással jött létre, ugyanakkor a községek összeolvadása egy folyamatos fejlődés eredménye volt. Innentől az összeolvadt helységeknek közös önkormányzati szervezettel kellett működniük és a folyamat „végeredményeként”, nyelvi kifejeződéseként meg kellett történnie a közös, új név kialakulásának is. A hivatalos községegyesítéseket kívülről, hatóságilag állapították meg, amikor az összenövési folyamat már végbement. Néhány példa az új nevek létrehozására: (1) Az egyik helység nevének kiemelése: *Darma* + *Bozos* = *Darma*, *Esztergom* + *Szenttamás* + *Szentgyörgymező* + *Víziváros* = *Esztergom* (2) Helységnév-összevonás: *Német-Bárdháza* + *Orosz-Bárdháza* = *Bárdháza*, *Balozs* + *Meggyes* = *Balozsamegyes*, *Gyepü* + *Kajánföld* = *Gyepükaján*, *Belső-Türje* + *Külső-Türje* = *Türje*, *Sarlóska* + *Kajsza* = *Sarlókajsza*, *Bábafalva* + *Kutkafalva* = *Bábakút* (3) Új névadás és fordítás: *Cerova* + *Léskó* = *Korlátkő*, *Kis-Lohó* + *Nagy-Lohó* = *Beregszőlős*, *Hribóc* + *Vorotnice* = *Gombás* (4) Az alapnév kiemelése új jelzővel: *Dereszlény* + *Kis-Endréd* + *Nagy-Endréd* = *Barsendréd*.

A rendszeres magyar hivatalos helységnévadás

A magyar kormányzat 1898-ban hozta létre azt a törvényt, amely véglegesen kormányzati feladattá tette a településnevek szabályozását. Ennek létrejöttét sürgette az ekkorra már kuszává vált, sok esetben a kommunikációt jelentősen gátló kaotikus helységnév-rendszer. A megszületett törvény, amellyel minőségi ugrás jött létre a magyarországi helységnevek körében, a *Magyarország*

¹¹⁴ 13.804/1889. BM. sz.

¹¹⁵ A példák Mező András nyomán a muraszombati járásból valók (60.981/1887. IV. b. BM. sz.)

községneveinek törzskönyvezéséről szóló 1898. évi IV. törvénycikk^{116 117} volt, amely kimondta, hogy rendezni kell az ország községneveit. Ennek keretében (1) meg kell szüntetni a községek többnevűségét, vagyis hivatalossá emelni egy névalakot az esetleges szinonim nevek közül (pl. *Segesvár = Schassburg = Sighișoara; Vári = Mező-Vári = Tisza-Vári; Gyulaj = Nyir-Gyulaj*), (2) meg kell szüntetni a községnévi homonimiát, vagyis az azonos nevű községek közül ki kell jelölni azt, amelyik továbbra is megtartja eddigi nevét, a többiét viszont meg kell változtatni. A rendezéskor létrehozandó településnév-rendszernek tehát a monoszémián¹¹⁸ kell felépülnie, az „egy név = egy község” elvét kell a gyakorlatban megvalósítania. Ennek az elvnek két oldala van: a nevek felől nézve azt tartalmazza, hogy egy megállapított tulajdonnév *Magyarországon* csak egyetlen községet jelölhet, az objektum oldaláról pedig azt fejezi ki, hogy az ország bármelyik helységének csak egyetlen hivatalos neve lehet MEZŐ 1982. [pp.44–45.].

A helységnevrendezés szükségességét jól mutatják a nagy számban meglévő homonimák. 1877-ben 14 *Szent-András*, 7 *Szent-Jakab* és *Szent-Péter*, 6 *Szent-György*, *Szent-Mária*, *Szent-Márton*, *Szent-Mihály* és *Újfalu*, 5 *Szent-Benedek*, *Szent-Erzsébet*, *Szent-István*, *Szent-Iván* és *Szász-Újfalu* nevű település volt *Magyarországon*. E példák a legnagyobb számú homonimák felsorolásai. Jelentős zavart okozott a paronimia jelensége, ez a nevek hasonló hangzásából eredő zavar: *Mány–Mánya*, *Haraszt–Harashti*, *Márk–Márkó*, *Damos–Dámos* stb. A zavart tükrözik a kormányzathoz érkező felterjesztések: „...A szabolcsi Pazony azért kért neve mellé jelzőt, mert a postai forgalomban rendszeresen összetévesztik Pozsonnyal”, „...A kolozsi Mákó ...panaszodik, hogy leveleiket nagyon gyakran előbb a csanádi Makóra viszik...”. Ezen kívül nagy számban jelen volt a többnevűség, vagyis a magyar főváltozatok mellett magyar mellékváltozatok és idegen mellékváltozatok is együttesen jelöltek településeket MEZŐ 1982. [pp.44–45.]. Utóbbi egyértelműen a betelepült nem magyar népesség elnevezéseiből adódott.

A feladat végrehajtására megszervezték az Országos Községi Törzskönyvbizottságot¹¹⁹, amely névügyekben a belügyminiszter tanácsadó

¹¹⁶ 1950 előtt „törvénycikk”-nek nevezték a megalkotott törvényeket. Rövidítése „tc.” volt. Ezt a megfogalmazást váltotta 1950-ben a „törvény”, amelynek rövidítése „tv.”

¹¹⁷ A község- és egyéb helynevekről szóló, 1898. II. 15: szentesített, II. 17: kihirdetett 1898:4. tc.

¹¹⁸ monoszémiá = egy alak, egy jelentés

¹¹⁹ Az Országos Községi Törzskönyvbizottságot a község és egyéb helynevekről szóló 1898:4. tc. a belügyminisztérium főhatósága alatt hozta létre. A 125.000/1898 BM. sz. rendelet megállapította szervezeti és ügyviteli szabályzatát, melyet a 113.348/1935 BM. rendelettel módosítottak. Elnöke ezután a KSH igazgatója lett. Az Országos Községi Törzskönyvbizottságnak hivatalból tagja volt az országos főlevéltárnok, illetve helyettese, többi tagját a belügyminiszter nevezte ki a minisztériumok, a KSH, az MTA, a Magyar Országos Levéltár, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Földrajzi Társaság képviselői közül. 1946. II. 11-én a 151.341/1946. BM-rendelettel

szerve lett. A bizottság a Központi Statisztikai Hivatal szervezésében, annak anyagi eszközeivel és fennhatósága alatt működött. A bizottság elnöke a statisztikai hivatal mindenkori igazgatója volt, alelnöke pedig az aligazgató (igazgatóhelyettes), tagjai pedig a minisztériumok, az Országos Levéltár, a statisztikai hivatal, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Földrajzi Társaság képviselői. Tanácsadóként nyelvészek és helytörténészek is közreműködtek. A bizottság a belügyminiszter útmutatása¹²⁰, valamint a névtörvény nyomán megalkotta a saját szervezeti és ügyviteli szabályzatát, amelyet aztán ismét a belügyminiszter szentesített¹²¹. Ez a szabályzat rögzítette a hivatalos név megállapításának mechanizmusát, állást foglalt a nevek helyesírásával kapcsolatban, intézkedéseket javasolt arra nézve, hogy a megállapított nevek általános elterjedését és kizárólagos használatát hogyan lehetne biztosítani egyelőre csak a hivatalos, majd pedig a társadalmi érintkezésben is. Különös jelentősége volt, hogy utóbbi rendelet rögzítette a magyar nyelvű településnevek helyesírását, ugyanis ekkortól kell a magyar nyelvű község- és városneveket egy szóba írni. Ugyanakkor része volt a helyesírásra vonatkozó rendelkezéseknek, hogy elavult betű, régies írásmód a településnevekben nem alkalmazható, a megállapítandó névformákban idegen betűk nem lehetnek, tehát magyarosan írhatóknak és kiejhetőknak kell lenniük MEZŐ 1982. [p.46.].

Ezzel kezdetét vette a hivatalos településnév-megállapítások időszaka, amely 1898-tól 1912-ig tartott és két felvidéki vármegye (*Árva* és *Liptó*), valamint két erdélyi vármegye (*Hunyad* és *Fogarás*) kivételével az egész ország területén törvényerőre emelkedett. A Bizottság sorra vette az egyes vármegyéket, minden település nevének előforduló alakjait, helytörténeti és névtörténeti kutatásokat végzett, bevonta a helyi elöljárókat és hozzáértőket a munkába. A kutatások után a Bizottság javaslatot tett a település új nevére és ezt a belügyminiszter aláírása szentesítette.

A községnevek nyilvántartására a Központi Statisztikai Hivatal országos törzskönyvet vezetett, amelynek felügyeletét és ellenőrzését az Országos Községi Törzskönyvbizottságra bízták. A hivatalos bélyegzőkön, iratokon, táblákon, pecséteken, az ügykezelésben és tankönyvekben a továbbiakban a község hivatalos nevét a törzskönyvbizottság által meghatározott írásmóddal kellett használni, de a törvény megengedte az attól eltérő elnevezések feltüntetését is. A névmegállapítási folyamat végére maradtak a legnagyobb arányban nem magyarok által lakott vármegyék,

módosították, részben hatálytalanították a Törzskönyvbizottságra vonatkozó törvényt, de az névlegesen még 1954-ig működött.

¹²⁰ 30.736/1896. BM. sz. rendelet

¹²¹ 125.000/1898. BM. sz.

amelyek 1910 után többször kifejezett aggályuknak adtak hangot a törvénnyel kapcsolatban. Részben ennek hatására az 1898. évi IV. tc.-et gróf Tisza István miniszterelnök 1912-ben felfüggesztette, de az addig elfogadott és beterjesztett javaslatokon nem változtattak, csupán a be nem fejezett *Árva*, *Liptó*, *Fogaras* és *Hunyad* vármegyében maradt meg a korábbi állapot¹²². A törzskönyvezettnek tekintett neveket az 1913. évi helységnévtár tartalmazza. A Magyarországon belül 1868 óta autonómiát élvező *Horvátország* nyolc vármegyében a törvény nem volt hatályos, mivel a magyar–horvát kiegyezési dokumentumok szerint *Horvát-Szlavónország* autonóm joga volt a területén lévő helységnevek meghatározása. Ennek nyomán a horvát kormányzat a történelmileg létrejött magyar helységnevek nagy részét szlávósította, majd sok településnév esetében, az így újonnan létrejött törzsnév elé helyeztek jelzőt. Ezzel *Horvátországban* gyakorlatilag megszűnt a magyar helységnévhasználat, amelyet a magyar térképészet a térképeken való mellőzöttség miatt még inkább mélyített. Így a XX. század elejére a horvátországi és szlavóniai magyar helységnévanyag archaizálódott.

22. ábra: Helységnévtáblák egykor a Magyar Királyság területén: balra törzskönyvezés előtti névalakkal (az öntöttvas tábla Nagyaron a tájház előtt áll), jobbra törzskönyvezés utáni névformával (a budapesti Közlekedési Múzeum gyűjteményéből)

Az Országos Községi Törzskönyvbizottság a helységnévrendezés során az ország valamennyi településnevét megvizsgálta, s javaslatára a belügyminiszter a korábbi kötőjelezés helyett 2693 név egybeírását határozta el, 227 névben egyéb helyesírási, hangjelölési módosulás történt, végül megváltoztattak, jelzővel differenciáltak, lefordítottak stb. 4435 nevet.

¹²² Ennek ellenére néhány Árva vármegyei helységnév helyet kapott a Révai Nagylexikonban

A névrendezés következményeként különböző mértékű változások érték a *Kárpátokon* belül jelentkező magyar településnév-anyag jelentős részét. Hangsúlyozni kell, hogy a változtatások csak az akkor önálló települések neveit érintették, tehát helységrészek, külterületi lakott helyek neveit nem változtatták. Szintén nem változott a *Magyarország* társországaként működött *Horvátország* területén fekvő településnév-anyag és nem foglalkozott a bizottság az országhatárokon kívüli magyar településnév-anyaggal sem. A törzskönyvezési folyamat vármegyénkénti sorrendben történt: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun* (1900), *Békés* (1901), *Hajdú* (1901), *Heves* (1901), *Jász-Nagykun-Szolnok* (1901), *Máramaros* (1901), *Baranya* (1903), *Csongrád* (1903), *Fejér* (1903), *Tolna* (1903), *Bács-Bodrog* (1904), *Bereg* (1904), *Ung* (1904), *Zemplén* (1904), *Abaúj-Torna* (1905), *Csík* (1905), *Háromszék* (1905), *Udvarhely* (1905), *Bars* (1906), *Borsod* (1906), *Gömör és Kishont* (1906), *Maros-Torda* (1906), *Sopron* (1906), *Nógrád* (1906), *Esztergom* (1907), *Hont* (1907), *Szatmár* (1907), *Ugocsa* (1907), *Vas* (1907), *Csanád* (1908), *Győr* (1908), *Moson* (1908), *Somogy* (1908), *Szabolcs* (1908), *Zala* (1908), *Veszprém* (1909), *Arad* (1910), *Bihar* (1910), *Kis-Küküllő* (1910), *Nyitra* (1910), *Pozsony* (1910), *Szilágy* (1910), *Szolnok-Doboka* (1910), *Torontál* (1910), *Alsó-Fehér* (1912), *Beszterce-Naszód* (1912), *Brassó* (1912), *Krassó-Szörény* (1912), *Nagy-Küküllő* (1912), *Sáros* (1912?), *Szeben* (1912), *Szepes* (1912), *Temes* (1912), *Torda-Aranyos* (1912), *Trencsén* (1912), *Turóc* (1912), *Zólyom* (1912). Felsorolásunk nem teljes, több vármegye törzskönyvezésének pontos évére nem találtunk adatokat.

A *Magyar Királyság* 1920 előtti területén összesen 4662 település neve változott meg. A változtatások körében a névátalakítási elvek az alábbi főbb megoldásokkal következtek be, amelyeket Mező András nyomán foglalunk össze¹²³. A változtatásokat jellemző példákkal is szemléltetjük. A változások aszerint is elkülöníthetőek, hogy a név alaptagja vagy jelzője (előtagja) változott-e. (1) „Minden magyar helységnevet egybe kell írni”-elv alkalmazása: *Buda-Pest* → *Budapest*, *Hódmező-Vásárhely* → *Hódmezővásárhely*, *Kun-Szent Márton* → *Kunszentmárton*, *Tisza Földvár* → *Tiszaöldvár* stb. (2) „Jelzővel való differenciálás”-elv alkalmazása, amely a legegyszerűbb megoldása volt az „egy név az ország területén csak egyszer fordulhat elő”-elv megvalósítására is. Így az azonos nevek (rendszerint egy előtag nélkül hagyott kivétellel) megszűntek. Eszerint például a baranyai *Szent-István* → *Baranyaszentistván*, *Szent-György* → *Baranyaszentgyörgy*, *Szent-Kút* → *Mecsekszentkút*, *Szent-Gál* → *Vásárosszentgál*, *Szent-Iván* →

¹²³ Mező András: A magyar hivatalos helységnevéadás (Akadémiai Kiadó, Budapest 1982)

Magyarszentiván, de megmaradt *Szentlőrinc*, mert ebben az esetben csak más vármegyében fekvő *Szentlőrinc* nevű település kapott megkülönböztető előtagot. További példák a jelzővel való differenciálásra: *Hidegkút* → *Medveshidegkút* (differenciálás településnévvel) [*Nógrád*], *Aranyos* → *Csallóköz aranyos* (differenciálás tájnévvel) [*Komárom*], *Mocs* → *Dunamocs* (differenciálás víznévvel) [*Esztergom*], *Ság* → *Felsőség* (differenciálás térszónévvel) [*Sopron*], *Kökényes* → *Kiskökényes* (differenciálás méretviszonyítással) [*Kolozs*], *Kécske* → *Ókécske* (differenciálás korviszonyítással) [*Pest-Pilis-Solt-Kiskun*], *Remete* → *Magyarremete* (differenciálás etnikai jelzővel) [*Bihar*], *Bőd* → *Nemesbőd* (differenciálás társadalmi jelzővel) [*Vas*], *Szinye* → *Radákszinye* (differenciálás személynévvel) [*Szolnok-Doboka*], *Jakabfalva* → *Szentjakabfalva* (differenciálás egyházi jelzővel) [*Zólyom*] stb., így 1243 település neve változott. (3) „Helyesírási változtatás az alaptagban”-elv alkalmazása: pl. az Iván személynévnek a helységnevekben sok helyen volt *Ivány* változata is. Ezek közül azokat, amelyek Szent Ivánhoz kapcsolódtak, az előtag hozzáfűzésével egyidejűleg megváltoztatták, pl. *Cserhátszentiván*, *Csittszentiván*, *Úrszentiván*, *Felsőszentiván* stb., akkor is, ha korábban mind *Szent-Ivány* volt. A helyesírási változtatásnak minősül egy-egy betű kicserélése vagy elhagyása: *Szegzárd* → *Szekszárd* [*Tolna*], *Beregszó* → *Berekszó* [*Hunyad*], *Bessenszög* → *Besenyszög* [*Jász-Nagykun-Szolnok*] stb., így 227 településnév változott. További 200 esetben kicserélték az alaptaghoz tartozó jelzőt. (4) Az „alaptag hangzásbeli átalakítása”-elv alkalmazása: *Krompach* → *Korompa* [*Szepes*], *Kis-Brezsnyice* → *Kisberezsnye* [*Zemplén*], *Esztrény* → *Eszterény* [*Gömör-Kishont*] stb., így 460 településnév változott. (5) Az „alaptag helyettesítése más névvel”-elv alkalmazása: *Nadalbest* → *Nádalmás* [*Arad*], *Szepes-Teplitz* → *Szepestapolca* [*Szepes*], *Bárbura* → *Borbála* [*Hont*], *Derzsimorec* → *Dezsérlaka* [*Zala*] stb., így 185 településnév változott. (6) „Történeti névváltozat felelevenítése”-elv alkalmazása: *Aranyidka* → *Aranyida* [*Abauj-Torna*], *Turzovka* → *Turzófalva* [*Trencsén*], *Majzel* → *Felsőpróna* [*Nyitra*], *Klastrom* → *Borsmonostor* [*Sopron*] stb., így 451 településnév változott. (7) „Idegen nyelvű alaptag lefordítása”-elv alkalmazása: *Orehova* → *Dióska* (szlovák „orech” = ’dió’) [*Ung*], *Tergovesty* → *Vásáros* (román „târgovist” = ’vásár’) [*Krassó-Szörény*], *Zsihlava* → *Csalányos* (szlovák „žihl’ava” = ’csalán’) [*Nógrád*] stb., így 375 településnév változott. (8) „Jelző lefordítása”-elv alkalmazása: *Krajnó-Csarnó* → *Végcsarnó* (szlovák „kraj” = ’vég, határ’) [*Sáros*], *Polena-Huta* → *Mezőhuta* (ruszin „pole” = ’mező’) [*Ung*], *Toplica-Káránd* → *Hévízkáránd* (román „topliț” = ’meleg’) [*Bihar*]

stb., így 11 településnév változott. (9) „Jelző átalakítása”-elv alkalmazása: *Trebusa-Fejérpatak* → *Terebesfejérpatak* [*Máramaros*], *Bodókö-Váralja* → *Boldogköváralja* [*Abaúj-Torna*] stb., így 9 településnév változott. (10) Amikor a jelzővel differenciálás szükségtelennek bizonyult, mert az alaptag egyedülként jelölt települést, a „jelző elhagyása”-elvet alkalmazták: *Bács-Madaras* → *Madaras* [*Bács-Bodrog*], *Magyar-Légen* → *Légen* [*Kolozs*], *Felső-Nemeskeresztúr* → *Nemeskeresztúr* [*Vas*], *Ó-Dombóvár* → *Dombóvár* [*Tolna*] stb., így 156 településnév változott. (11) „Elemkicserélés”-elv alkalmazása: *Hosszúmező* → *Somlyómező* [*Szilágy*], *Nagy-Patak* → *Felsőpatak* [*Bihar*] stb., így 22 településnév változott. (12) A legtöbb településnév a fenti változtatási típusok vegyítésével alakult át, ezek esetében a „kombinált változtatások”-elvet alkalmazták. Így 1641 településnév változott. A fentiekben vázolt változtatási elvek alkalmazásával a *Magyar Királyság* 12 537 önálló településéből (1913) 4662 neve változott meg 1898 és 1912 között.

Mező András véleménye a törzskönyvezésről: „A helységnévrendezés változtatásainak osztályozása azt mutatja, hogy a törzskönyvbizottság és a közreműködő szervek igen ötletesen, sokszor körültekintően jártak el a véglegesen megállapított névforma kiválasztásában. Az alkalmazott módszeres eljárások roppant változatosak, s a változtatások az esetek túlnyomó többségében motiváltak.” „A név egyénítésének természetes, sem történetiséget, sem pedig a lakosság érzékenységét nem sértő módja a jelzővel való differenciálás volna, mégis a törzskönyvezéskor az alaptagokat is ért változtatások 64,8 %-kal, a jelzőre vonatkozó módosítások pedig csak 35,2%-kal részesülnek a változtatásból.” „Korábban használt neve fenntartásáért fellebbezett 1117 helység, a törzskönyvbizottság ötletétől eltérő új nevet akart 547 település, de a bizottsági ötlet vált véglegessé, 631 esetben viszont a helyi képviselőtestület vagy a megyei törvényhatóság új javaslatát hagyta jóvá a belügyminiszter. 163-szor az is előfordult, hogy a bizottság ugyan fenn akarta tartani a korábbi nevet, helyi kezdeményezésre azonban új nevet törzskönyveztek.” MEZŐ 1982. [p.264.]

A törzskönyvezés által létrehozott magyar településneveket, mint magyar szóalkotással keletkezett neveket minden tekintetben a magyar nyelvkincs részének tekintjük. Ennek következtében e nevek a hivatalos bevezetés után használt, vagy mellőzött voltát figyelmen kívül hagyva, de esetlegesen a magyar névhasználatban bekövetkezett változásait figyelembe véve, a magyar nyelvű térképi névrajzban, írott és mondott magyar szövegkörnyezetben használni kell. A törzskönyvezés folyamata és hatalmas

feltáró munkája magyar nyelvi és földrajzi szempontból, a hagyományok figyelembe vételével, rendszerbe foglalta a magyar helységneveket. Kijelölte azt az elvi irányt, amelyet azóta is követ a magyar helységnevadás és helységnevé-fejlődés. Mivel természetföldrajzi és magyar történeti szempontból a *Kárpát-medencét* egységes tájegységnek kell tekintenünk, ezt történeti-néprajzi kötődésünk is alátámasztja, szükséges, hogy a mára már politikailag széttagolt terület magyar településneveit ápoljuk és korrelációjukat a névhasználat során szem előtt tartva mindvégig megvalósítsuk. E célok maradéktalan megvalósítása, mivel a helységnevek jórészt a térképeken kerülnek a nagyközönség elé a magyar kartográfusok feladatát is képezik.

A magyar településnév-anyag sorsa Trianon után

A trianoni békediktátum (1920) nyelvi és mennyiségi szempontból hatalmas változást hozott a törzskönyvezés óta hivatalos nevekként dokumentált és használt településnevek körében. A magyar államterület harmadára zsugorodásával mintegy 9000 település került ki a magyar közigazgatás alól. Ezzel a magyar közigazgatás által szabályozott településnév-anyag területi értelemben a korábbi 286 000 km²-ről 93 073 km²-re csökkent. A településnevek nagyobbik részére nézve e csökkenés legsúlyosabb következménye a magyar nyelv kiiktatása volt a hivatalos névhasználatból. Ennek következményeként rohamos mértékben sorvadni kezdett a *Kárpátokon* belüli magyar helységnevényanyag jelentős része. A hivatalos névhasználatból való kikerülés a neveket köznyelvi szintre egyszerűsíti. Ennek hatására sokszor elmaradnak, majd kikerülnek a használatból a korrelációs tagok, egyszerűsödik, majd torzul az alaptag és a hivatalossá lett más nyelvű névalakok írott formában egyre inkább kiszorítják a magyar névalakokat. A nem magyar közigazgatás alatt álló területeken a magyar név már nem jelent meg terepi névként, nem írták le okmányokon, hivatalos iratokon, nem jelentkezett írott formában a közlekedésben, menetrendekben, nem volt olvasható táblákon és térképi megjelenése is egyre korlátozottabbá vált. Ezek a jelenségek folyamatként működve néhány évtized alatt hatalmas névpusztulást idéztek elő. E folyamatok kivédése, bármilyen határváltozás esetén, csak komoly odafigyeléssel és következetes továbbhasználattal valósítható meg. A pusztulási folyamat hatását elősegíti, hogy kezdetben nem látható. Egy államterület változással a névanyag nem rögtön kerül ki a használatból, az csak évek, sokszor évtized múlva kezd kopni. Ahogy felnő egy új generáció, úgy halványul a névhasználat, s az idő előrehaladtával egyre kevesebben használják a korábban hivatalos névformákat.

A Magyarországtól elcsatolt területek településeinek magyar névhasználatáról és a törzskönyvezés elveinek e részekre is kiterjedő alkalmazásáról egy 1926-os belügyminiszteri rendelet intézkedett, így a második világháború végéig jogszabályi szinten segítették elő a magyar településnevek teljes körű használatát. A névhasználat megmaradt a közoktatásban, a magyar hatóságok igyekeztek a dokumentációban a térképészek a térképen használni, ezáltal a „fejekben” történő névpusztulási folyamat nem mutatkozott gyorsnak. Ugyanakkor ilyen szabályozás 1945 után már nem született, emiatt a magyarországi népesség körében a második világháború után hirtelen gyorsasággal folytatódott a névpusztulási folyamat.

Braşovtól Sighişoara-ig	471
Sighişoara	476
Sighişoara története	476
Séta a városban	478
Keresztül-kasul a Székelyföldön	481
Braşovtól az Ojtozi-szorosig	481
Az Olt völgyén Miercurea Ciucba	485
Miercurea Ciuctól Odorheiul-Secuiescen át Tîrgu Mureşig	489
Miercurea Ciuctól Gheorgheni-en át Tîrgu Mureşig	494
Tîrgu Mureş	500

MIERCUREA CIUCTÓL
ODORHEIUL-SECUIESCEN ÁT TÎRGU MUREŞIG

A 13A jelzésű, végig aszfaltozott, kitűnő minőségű műút nyugati irányban hagyja el Miercurea Ciucot (Csíkszereda), és festőien szép vidéken fölkapaszkodik a várostól 16 km-re a Pasul Vlăhiţa (Tolvajos-hágó) legmagasabb pontjára, a Tolvajos-tetőre (987 m). Ez a hágó a határa a Baróti-hegységnek és a Hargitának. A műúttól jobbra, a szép fenyvesekkel benőtt tetőn van a *Brădet* (Fenyves) nevű turistaház, melynek környékén sátrat is lehet verni, sőt a turistaházból campingfelszerelést is lehet kölcsönözni.

23. ábra: Településnév használat az 1975-ben megjelent – egyetlen magyar nyelvű – Románia című útikönyvben: fent a tartalomjegyzék egy részlete, lent részlet a „Keresztül-kasul a Székelyföldön” című fejezetből. A kiadvány az államnyelvi neveket használja elsődlegesen, a magyar alakokat a címben nem, a szövegben zárójelben közli (Panoráma útikönyvek: Románia).

A magyar névanyag – nemcsak a településnevek –, jórészt kikerültek a közoktatásból, használatukat torz ideológiai megfontolásból is korlátozták, a határokon túl lévő településnevek nem szerepeltek iránymutató táblákon és térképi megjelenésük is minimálissá vált. Az 1960-as évektől fellendült a

szomszédos országokba irányuló a turizmus, de a *Magyarországon* készült térképeken, útikönyvekben továbbra is korlátozták a magyar névanyag használatát. Ez fokozottabban eredményezte, hogy a magyar anyanyelvű átlagnépesség a terepen táblanévként olvasott idegen névalak és a térképeken látható idegen nevek alapján, ismeretek hiányában, „leszokott” a magyar településnév-használatról. Számára meglepetést legtöbbször az okozott, amikor magyar nyelvű népelességgel találkozott *Magyarország* határától, akár több száz km-nyire. A teljesebb térképi magyar településnév-anyag használat a *Magyarországon* kiadott térképek esetében csak 1990 után folytatódhatott. A magyar térképészetnek majdnem fél évszázadnyi hiányt kellett pótolnia, és munkájával elérni azt, hogy legalább a térképhasználó turizmust tájékoztassa a *Kárpáton* belül lévő magyar településnevekről, így magyar olvasóknak mintegy újratanítva anyanyelvének földrajzi neveit.

A Trianon utáni időszak magyarországi névfejlődésére már jórészt a községegyesítések és új községalakulások névalkotása a jellemző. A törzskönyvbizottság a lefektetett elvek alapján hozta döntéseit és működött tovább. Mivel az újonnan megvont államhatár nem volt tekintettel a községhatárookra sem, tizenegy olyan községalakításra volt szükség, amelyek elcsatolt települések belterületi, illetve külterületi részeit nyilvánította önállóvá: *Cikolasziget*, *Doborgasziget*, *Sérfenyősziget*¹²⁴, *Komárom*¹²⁵, *Újkóvár*, *Újszalonta*, *Pusztatollaka*, *Nagylak*¹²⁶, *Tompa*, *Kelebia*, *Csikéria*. E nevek *Komárom* és *Nagylak* kivételével mind új névadások voltak.

¹²⁴ *Vajka* és *Süly* *Magyarországon* maradt külterületi lakott helyeiből alakították meg 1921-ben *Cikolasziget*, *Keszölcés* határából visszamaradt részekből *Sérfenyősziget* és *Doborgaz* határából *Doborgasziget* településeket. *Sérfenyősziget*et 1937-ben *Doborgaszigethez* csatolták, majd 1969-ben *Cikolasziget* is sorra került. Ekkor a három összevont községből együttesen alakították meg a *Dunasziget* néven létrehozott községet.

¹²⁵ A *Komárom* néven 1921-ben megalakított, óvárosát elvesztett város neve ebben a formában máig ható névhasználati problémát okoz. Az eredeti *Komárom* ugyanis a *Duna* bal partján, ma *Szlovákiához* tartozó város, a jobb oldali, *Magyarországon* maradt része eredetileg 1777-ben vált ki *Szőny* községből *Újszőny* néven. Ezt 1896-ban csatolták *Komáromhoz*, ekkor neve *Komárom-Újváros* lett. A városnak így alakult ki a *Duna* jobb parti része. A *Komárom-Újváros* név 1923-ig hivatalosan jelölte a *Magyarországon* maradt városrészt, amelyet ekkor alakítottak önálló községgé *Komárom* néven. A mindennapi névhasználatot zavarja, hogy magyar nyelven két *Komárom* van. Az egyik *Szlovákiában*, a másik *Magyarországon*. Ezért a régi *Komáromot* sokan a szlovák *Komárno* alakkal vagy hírtelenjében „létrehozott” magyar névalakkal „Csehkomárom”, „Szlovákkomárom” néven említik. Térképészki kezdeményezésre 1992-ben kezdtek használni a szlovákiai város magyar nevéként a *Révkomárom*, majd az *Öregkomárom* formákat. Ezek többé-kevésbé átmentek a köztudatba, de a legjobb megoldás az lenne, ha a magyarországi *Komárom* hivatalos neve *Újkomárom* lenne.

¹²⁶ *Nagylak* esetében is névhasználatot zavaró körülmény, hogy a települést Trianonban kettévágták, *Nagylak* község több külterületi lakott helye *Magyarországon* maradt, ezekből alakult meg 1921-ben az új község *Nagylak* néven. Így jelenleg van egy magyarországi és egy romániai *Nagylak* is. A város román névalaja: *Nădlac*.

24. ábra: Településnevek táblanévként Magyarországon napjainkban:
a felső sorban önálló települések nevei, középen önálló települések neve nemzetiségi névalakkal, alul helységrésznevek különböző táblaformákon megjelenítve

A magyar közigazgatás alól kikerült területek települései államnyelvi változáson estek át, így a magyar nevek a továbbiakban, mint nem hivatalos, de használt nevek éltek tovább. Mivel fejlődésük kikerült a hivatalos magyar névadás köréből, előfordult, hogy törzskönyvezés előtti névalakok, illetve idegenből „magyarosodott” nevek kerültek használatba.

Az 1918-ban megalakult *Csehszlovákia* keleti országrészei, a *Felvidék* és *Kárpátalja* településnevei 1920-ban szlávósított névalakkal váltak hivatalos nevekké. A korábban is többségében szláv (szlovák és ruszin) lakosság által benépesített hegyvidéki területeken általában a magyar törzskönyvezés előtt használt szlávos névalakok szláv helyesírású változatai emelkedtek hivatalos státuszra. A *Felvidék* déli és *Kárpátalja* délnyugati, főképpen dombvidéki és síkvidéki területein továbbra is többségben lévő magyar lakosságú területek jelentős részén korábban nem volt a településeknek szláv névformája. E területeken a magyar név alaptagját szláv formájúra írták át, a köznévi elő és utótagokat legtöbbször lefordították: *Abaujnádasd* → *Nádošť*, *Alsótőkés* → *Nižný Tejkeš*, *Balogd* → *Bologda*, *Kicsind* → *Kičind*, *Szölgyén* → *Seldin*, *Berzétékőrös* → *Kerešovce*, *Párkány* → *Parkan*, *Tornalja* → *Tornaľa Nagymegyér* → *Velký Međer* (velký = nagy), *Ógyalla* → *Stara Ďala* (stara = öreg) stb. Különleges státuszt kapott *Pozsony* városa, amelyre nézve 1918 után a csehszlovák kulturpolitika kialakította a *Szlovákia* „fővárosa” képet. Az ekkor még főképpen magyar és német lakosságú város

korábbi szlovák nevét nem emelték hivatalos szintre. Az addigi *Prešporok*¹²⁷ alak helyett a hajdan itt állt szlávnak mondott erőd (Wratislavaburgum) nevéből a város új szlovák neve *Bratislava*¹²⁸ lett.

Csehszlovákiában új településnév-típus jelent meg a húszas években: a telepesfalvak nevei. A magyar etnikai területen 80 olyan kolónia – egy részük önálló település – alakult, amelyek külterületi lakott helyekre cseh, morva, illetve szlovák lakosság betelepítésével igyekeztek a zárt magyar etnikai tömböt lazítani¹²⁹. Az önállóvá lett falvak némelyike személynévből kapta szlovák nevét, ilyen a Milan Hodža¹³⁰ nevéből alkotott *Hodžovo* (*Tany* területéből) és a Vavro Šrobár¹³¹ nevéből képzett *Šrobárová* (*Marcelháza* területéből), a Pavol Országh Hviezdoslav¹³² nevéből *Hviezdoslavov* (*Csallóközcsütörtök* és *Béke* községek területéből), Pavol Mudroň¹³³ nevéből *Mudroňovo* (*Madar* területéből), Milan Rastislav Štefánik¹³⁴ nevéből *Štefánikov* (*Taksonyfalva* területéből), Ludovit Štúr¹³⁵ nevéből *Štúrovo* (*Ekel* területén) stb. Szláv személynévből képződött *Miloslavov* (*Csallóközcsütörtök* területéből) és *Slávikovo* (*Rimaszécs* területéből) neve. A Szlovák Liga által alapított két legjelentősebb kolónia az *Éberhárd* határában kialakított *Gessayov*, valamint az *Ógyalla* határában létrehozott *Zelený Háj* volt. Az elsőként a felvidéki szláv kolonizációban személynévből képzett településnév-típus a második világháborút megelőző két évtizedben még ritka volt, de azóta a szlovák településnevek egyik fő típusát alkotja. A településnév-használat

¹²⁷ *Pozsony* nevét általában a régi magyar Poson személynévből származtatják, amely első ispánjának neve lehetett. E személynévet Kiss Lajos a cseh Poš vagy a német Poscho személynévre vezeti vissza. A magyar „posz” gyök enyhe szellőt, fuvallatot jelent. A város német neve a *Pozsony*ból létrejött *Pressburg*, ennek szlávós formája volt a *Prešporok* vagy *Prešpork*.

¹²⁸ A névadásnál felmerült a Wilson akkori amerikai elök nevéből képzett *Wilsonovo* megnevezés is.

¹²⁹ A telepeskolóniák számát a mai *Szlovákia* területén általában 80-nak veszi a legtöbb forrás. Ebből a hivatalos kolonizáció keretében 51, a magánkolonizáció keretében 29 kolóniát alapítottak; *Kárpátalján* 11 hivatalos kolónia létesült. A csehszlovák Állami Statisztikai Hivatal évkönyve 1934-ben, valamint az Állami Földhivatal közlönye 1938 januárjában egyaránt 55 hivatalos szlovákiai kolóniáról tesz említést, a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete által szerkesztett 1938. évi tájékoztató kötet pedig úgy tudja, hogy a volt magyarországi területeken 1937 végéig összesen 107 kolóniát hoztak létre, amelyeket 6 kivétellel *Szlovákia* és *Kárpátalja* magyarlakta déli területein helyeztek el.

¹³⁰ Milan Hodža (1878–1944), szlovák újságíró, agrárpolitikus, a Magyar Királyság országgyűlési képviselője 1905 és 1910 között. 1906–1914 között a Szlovák Nemzeti Párt elnöke. 1935–1938 között Csehszlovákia miniszterelnöke.

¹³¹ Vavro Šrobár (1868–1950), szlovák orvos, politikus

¹³² Pavol Országh Hviezdoslav, eredetileg Országh Pál (1849–1921), szlovák költő, ügyvéd 1919–20-ban a csehszlovák parlament tagja, a Matica Slovenska szlovák kulturális intézmény elnöke. A hagyomány szerint, kezdetben magyar nyelven írt verseit, amikor szlovák édesanyjának előadta, az nem értette, ezért váltott át a szlovák nyelvű költészetre. A Hviezdoslav vezetéknevet is ekkor választotta, jelentése 'csillagocska'.

¹³³ Pavol Mudroň (1835–1914), jogász, a szlovák nemzeti kultúra egyik jelentős személyisége.

¹³⁴ Milan Rastislav Štefánik (1880–1919), szlovák politikus, csillagász, francia idegenlégió tábormoka (vadászrepülő-pilótaként), később az I. világháborúban felállított csehszlovák légió parancsnoka, majd Csehszlovákia első miniszterelnöke. Halálát Pozsony mellett repülőgép baleset okozta, körülményei máig tisztázatlanok.

¹³⁵ Ludovit Štúr (1815–1856), költő, filozófus, nyelvész, a szlovák nemzeti mozgalom legnagyobb alakja, a szlovák irodalmi nyelv megmentője.

tekintetében 1927-ben a csehszlovák kormányzat részéről némi „lazítás” következett be: a prágai parlament által elfogadott névtörvény értelmében, a nagyobb arányban nemzetiségek lakta települések használhatták magyar, illetve német nevüket.

A második, országos szempontokat is figyelembe vevő, teljes helységnévreform 1948-ban zajlott le Csehszlovákiában. Ennek során egyik elsődleges szempont volt Szlovákia helységnévanyagának „megtisztítása” az idegen eredetű (magyar és német) településnevektől, illetve az előtagjában népnévet tartalmazó nevektől. Ez a változás mintegy 720 település nevét érintette, Szlovákia helységeinek majdnem egyharmadát. A változtatások mintegy fele a magyar lakosságú helységek nevében következett be: *Abaujnádasd (Nádošť) → Trstené pri Hornáde, Alsótőkés (Nižný Tejkeš) → Nižný Klátov, Balogd (Bologda) → Blažice, Kicsind (Kičind) → Malá nad Hronom, Szölgén (Seldin) → Svodin, Berzétékőrös (Kerešovce) → Kružná* stb. Szintén a magyar etnikai területen jelentek meg nagy számban, személynévből ekkor létrehozott nevek: *Čeklis (Cseklész) → Bernolákovo¹³⁶, Beš (Bős) → Gabčíkovo¹³⁷, Stará Ďala (Ógyalla) → Hurbanovo¹³⁸, Guta (Gúta) → Kolárovo¹³⁹, Meder Slovensky (Tótmegyer) → Palárikovo¹⁴⁰, Sap (Szap) → Palkovičovo¹⁴¹, Velký Diosek (Magyardiószeg) → Sládkovičovo¹⁴², Salgov (Salgó) → Svätoplukovo¹⁴³, Tornaľa (Tornalja) → Šafárikovo¹⁴⁴, Parkan (Párkány) → Štúrovo¹⁴⁵, Pered (Pered) → Tešedikovo¹⁴⁶. Az 1989-es csehszlovákiai rendszerváltás után néhány település visszakapta 1948 előtti nevét (pl. a „csehszlovákistának” tekinthető Juraj Palkovičről elnevezett Szap és Pavel Josef Šafárikról elnevezett Tornalja), de főleg a szlovák nemzet*

¹³⁶ Anton Bernolák (1762–1813), katolikus pap, nyelvész, költő, a szlovák irodalmi nyelv megalapítója.

¹³⁷ Jozef Gabčík (1912–1942), szlovák katona, az 1942. május 27-én Prágában, Reinhard Heydrich, az SS második embere, elleni merénylet egyik elkövetője.

¹³⁸ Vladimír Hurban (1884–1950), a cseh–szlovák egységet ellenző szlovák politikus.

¹³⁹ Ján Kollár (1793–1852), Felvidéken született, cseh nyelven író, evangélikus lelkész, költő. Eredeti neve Kollár János volt, de szlovákuul is neve két l-el íródik, ennek ellenére a településnévben egy l-el írva!

¹⁴⁰ Ján Palárik, írói álneve Ján Beskydov, (1822–1870), szlovák katolikus pap, drámaíró, ő szerkesztett az első szlovák nyelvű egyházi lapot „Cyrill a Method” címmel.

¹⁴¹ Juraj Palkovič, Palkovics György (1769–1850), szlovák evangélikus tanár, történész-irodalmár.

¹⁴² Andrej Sládkovič, eredetileg Braxatorisz András (1820–1872), szlovák költő, újságíró, a XIX. századi szlovák irodalom egyik legnagyobb alakja.

¹⁴³ Svätopluk, Szvatopluk, I. (Szépszemű) Szvatopluk (830–894), morva „fejedelem”, a frank hűbéres „Morva Birodalom” vezetője, az Árpád vezette magyar honfoglalás idejében a Felvidék nyugati részének ura. Az önálló Szlovákiában nagy kultuszt alakítottak ki Szvatopluknak, szobrát 2010-ben Pozsony vára előtt állították fel.

¹⁴⁴ Pavel Josef Šafárik (1795–1861), evangélikus lelkész, filozófus, csehszlovák irányzatú szlovák nyelvész, a prágai egyetem könyvtárosa.

¹⁴⁵ Szintén Ludovit Štúr nevéből (lásd feljebb)

¹⁴⁶ Tessedik Sámuel (1742–1820), magyar evangélikus lelkész, mezőgazdász, tanár, szakíró. Apja, id. Tessedik Sámuel A *Pest-Pilis-Solt vármegyei Alberti* szlovák telepeseinek evangélikus lelkésze volt. Tessedik Sámuel a Tessedik család szlovák kapcsolatai okán a szlovák tudományos élet Samuel Tešedík néven sajátjának tekinti.

emblemikus alakjairól elkeresztelt helységek nevének visszaváltoztatását, sok helyütt a lakosság akarata ellenére sem engedélyezték.

1993-ban Szlovákia önálló állam lett, Csehszlovákia megszűnt. 1994-ben lépett hatályba Szlovákiában a településnevek használatát szabályozó törvény. Ennek értelmében a több mint 20% nemzeti kisebbségi lakosság esetén használhatók a törvény mellékletében közzétett kisebbségi nyelvű helységnevek, így magyar nevek is, de jelentős korlátozásokkal: A nem államnyelvi névalakokat helyi névnek minősítik és hivatalos kapcsolatokban, különösen közokiratokban, községek bélyegzőin és térképeken a helységnevek kizárólag szlovák nyelven használhatók. Ugyanakkor lehetőséget ad, hogy a települések népszavazással a mellékletben közzétett nevet megváltoztassák, és

25. ábra: Szlovákiai magyar települések táblanevei: a kiírt magyar nevek között Csomatelke helyett Csoma, Tótújhely helyett Újhely, Kétfegyvernek helyett Fegyvernek, Barssáró helyett Sáró szerepel. E nevek esetében csorbulnak a törzskönyvezett magyar formák.

hiányzókat állapítsanak meg. Ilyenkor azonban az 1867–1918 és 1938–1945 között keletkezett elnevezések nem javasolhatók. Ez azt jelenti, hogy a törzskönyvezéskor keletkezett nevek, a kiegyezés utáni, illetve az 1938–1944 között hivatalosan megállapított nevek sem használhatók. A törvény tiltja a személynevekről történt névadás (a törvényben megemlékező nevek)

megváltoztatását is. A törvény mellékletében adott névjegyzék a szlovák nyelvű nevek betűrendjében minden esetben a szlovák név után a kisebbségi (túlnyomórészt magyar) nyelvű nevet és a járást adja meg.

Kárpátalja 1945 januárjáig tartozott jogilag *Csehszlovákiához*, ekkor adta át a csehszlovák politikai vezetés az 1944 ősztől amúgy is a szovjet hadsereg által megszállt területet a *Szovjetunió*nak. Ennek következményeként a mintegy 12 000 km²-nyi területen az orosz nyelv vált hivatalossá, ezzel a *Kárpátokon* belül megjelentek a cirill betűs orosz nyelvű helységnevek. Ezek nyelvi formái hasonlítottak a csehszlovák idők szláv neveire, legtöbbször végződésekben tértek el azoktól. Ugyanakkor a cirill írásrendszer használata képileg is jelentősen átformálta a terület hivatalos névanyagát. A szovjet hatóságok több esetben sok magyarlakta település nevét változtatta át szlávos formára: *Bátyú* → *Vuzlovo* / *Вузлово*], *Makkosjánosi* → *Ivanovka* / *Ивановка*, *Gút* → *Garazdovka* / *Гараздовка* stb., illetve néhány esetben ideológiai alapú változtatásokat hajtottak végre. Ebben legkirívóbb *Németmokra*, amelynek a korábbi *Nemecka Mokra* / *Немецька Мокра* neve helyett a *Komszomolszk* / *Комсомольськ*¹⁴⁷ lett a hivatalos neve. Ugyanakkor a szomszédjában lévő *Oroszmokra* korábbi *Ruszka Mokra* névformája érintetlen maradt.

Ukrajnában 1988-tól a korábbi orosz névformákat az ukrán váltotta fel, s az 1991-ben történt függetlenedés nyomán *Kárpátalján* is ezek lettek a hivatalos nevek. Legtöbb esetben az ukrán helységnév csak végződésében tér el az oroszától, mégis jelentős nyelvi változást jelentett, hogy a korábbi orosz cirill nevek helyett az ukrán cirill formák lettek az államnyelvi névalakok. Az 1990-es évek elején több kárpátaljai magyar lakosságú település olyan ukrán nevet kapott, amely tulajdonképpen a magyar név átírása ukrán cirill betűkkel: *Garazdivka* / *Гараздивка* → *Gut* / *Гум*) → *Gút*, *Ivanivka* / *Іванівка* → *Jánosi* / *Яноши* → *Jánosi*, *Csetove* / *Четове* → *Csetfalva* / *Четфалва* → *Csetfalva*, *Ceglivka* / *Цеглівка* → *Tijglas* / *Тижлау* → *Téglás* stb. Fontos fejlemény, hogy a magyar lakosságú települések neve táblanévként a terepen is megjelenik *Kárpátalján*.

Magyarországtól 1920-ban mintegy 104 000 km²-nyi terület került a *Román Királysághoz*, ennek következtében *Erdélyben*, a *Részek* területén a *Temesköz* keleti felében és *Máramaros* déli részén a településnevek államnyelvi formája a román lett. A jócskán megnagyobbodott *Román Királyságban* az 1920-as években hasonló névváltozási folyamatok zajlottak le,

¹⁴⁷ *Komszomolszk* szabályos szláv névképzéssel a *Szovjetunió* kommunista ifjúsági szervezetéről a *Komszomol*-ról kapta nevét. A *Komszomol* mozaikszó, a *Kommuniszticeszkij Szozuz Mologyecki* / *коммунистический союз молодежи* (= 'Kommunista Ifjúsági Szövetség') orosz elnevezés rövidítése.

mint *Csehszlovákiában*, de a jóval nagyobb terület és a román közigazgatás „lassúsága”, valamint a helységnévadás részbeni kiforratlansága következményeként a vegyes lakosságú és a teljesen magyarlakta területeken még évekig jelen volt a magyar nevek hivatalos használata. *Romániában* még *Moldva* és *Havasalföld* területén sem ritka, hogy magyar településnév román helyesírású változata a hivatalos név. Ez a megoldás még fokozottabban jelen van a Trianon után *Magyarországtól Romániához* került területeken. Ez alól a magasán fekvő hegyvidéki területek XVIII. századi telepesfalvainak névanyaga a kivétel, itt elsődleges a román névadás. E helységeknek magyar nevet, csak az önálló helységek esetében, a magyar törzskönyvezés adott. A völgyi, a medencékben lévő és az alacsonyabban fekvő területeken fekvő települések esetében jellemzően a magyar név román helyesírású változata lett az államnyelvi névalak. Trianon után több település nevét latinosították, a korábbi hagyományos, a magyarból keletkezett helységnévet románabb formájúra változtatták. Ez sok névben látványos változást okozott: *Gyulafehérvár* korábbi *Bălgrad* (a szláv *Beograd* román változata) alakja ekkortól lett *Alba Iulia*, *Marosvásárhely Mureș-Oșorhei* nevéből (a magyar *Marosvásárhely* román torzulása) ekkortól lett *Târgu Mureș*. *Dicsőszentmárton* román névalakja *Diciosânmartin* volt, majd lett *Târnaveni*, *Kőhalom Cohalm* (a név románra átírt formája „kohalm”) alakjából *Rupea*, *Szatmárnémeti Sătmar* formájából *Satu Mare*, *Nagyszeben Sibinu* nevéből később *Sibiu*. Különösen nagy változás volt a *Székelyföldön*, ahol még a nagyvárosoknak is új román nevet kellett keresni: *Gyergyószentmiklós* első román formája *Giurgeu-Sânmiclăuș* volt, majd lett *Gheorgheni*, *Kézdivásárhelyé Chezdi-Oșorheiu* és lett *Târgu Secuiesc* (târg = ’vásár’), *Csíkszereda Sereda-Ciucului* alakjából *Miercurea-Ciuc* *miecurea* = ’szerda’, *Sepsiszentgyörgy Șepși-Sângeorgiu*-jából *Sfântu Gheorghe*.

Ilyen változtatások a továbbiakban is történtek. Olyan települések, amelyeket a román kultúrpolitikában valamilyen szempontból prioritássá váltak, mindenképpen névváltoztatáson estek át: *Torockó* → *Trașcău* → *Rimetea* (= ’Remete’)¹⁴⁸, *Felvinc* → *Felviņ* → *Vințu de Sus* → *Unirea* (= ’egyesülés’)¹⁴⁹. *Csíkfalva* → *Cicfalău* → *Vărgata* (= ’csíkos, sávos’), *Gyergyószárhegy* → *Giurgeu-Sarhegi* → *Lăzarea* (a magyar Lázár családnévből) stb.

¹⁴⁸ A ma is teljesen magyar *Torockó* határában alapított ortodox kolostor nyomán.

¹⁴⁹ *Felvinc* román neve akkor lett *Unirea*, amikor a községet egyesítették a szomszédos *Marosveresmarrral*. Az „Unirea” fogalom a román földrajzinév-adásban gyakran előjövő megnevezés: *Piața Unirea* (= ’Egyesülés tér’) stb. Szimbolikusan az 1918-ban létrejött Nagy-Romániát létrehozó folyamat záróakkordja: a román országrészek egyesülése.

Az 1947-ben bekövetkezett kommunista hatalomátvétel után Romániában – a Szovjetunióban alkalmazott mintára – megjelentek az ideológiai indíttatású helységnév-változások. Ezek javarészt a kommunista ideológia elvont fogalmainak, illetve történelmi szempontoknak a névadásba történő beépítését jelentették. Történelmi emlékezőként keletkezett a számos *Dacia* nevű település (a római kori provincia nevéből) vagy az ideológiai szempontokból adott *I Mai* (Május 1.)¹⁵⁰, *23 august* (Augusztus 23.)¹⁵¹, *Victoria* ('Győzelem') és *Oțelu Rosu* ('Vörösacél') nevek. Utóbbi kettő kivételével ezek ma is hivatalos nevek.

Sajátos megjelenésű, személynevekből kialakított településnév-anyag alakult ki Romániában, amelyek jelentős része az egykori magyarországi területeket is érintette. A román nemzet nagyjainak nevét településnevekben úgy örökítették meg, hogy a személynevet – általában vezeték és keresztnévvel együtt, de olykor csak a vezetéknevet – minden elő és utótag nélkül ruházták rá a településre. Ez a magyar hagyományoktól idegen megoldás rengeteg települést érintett, új alakulású és régi helységeket egyaránt: az egykoron Magyarországhoz tartozó települések közül *Ácsva*, *Felsővidra* és *Keményfok* kapta az *Avram Iancu*¹⁵² nevet. *Károlypuszta* viseli a *Horea*¹⁵³ nevet. Gyakoribbak a teljes személynévből lett helységnevek: az *Arad megyei Alsóköves* és a *Bákó megyei Ferdinándújfalu* neve *Nicolae Bălcescu*¹⁵⁴, a *Bákó megyei Szárazpatak Ștefan cel Mare*¹⁵⁵ lett. A Szászvároshoz közeli *Bencenc* viseli *Aurel Vlaicu*¹⁵⁶, az egykor *Torda-Aranyos vármegyéhez* tartozó *Szentmihály* és a *Nagy-Küküllő vármegyeyei Zoltán* kapta *Mihai Viteazu*¹⁵⁷ és a *Krassó-Szörényi Ógerlistye Eftimie Murgu* filozófus nevét. A mai Romániában tíz település tudhatja magáénak *Tudor Vladimirescu*¹⁵⁸ nevét de a Kárpátokon kívüli országrészekben települések viselik *Dimitre Cantemir* moldvai fejedelem, történétíró, *Mihail Kogălniceanu* politikus, történétíró, *Gheorghe Enescu* zeneszerző, *Gheorghe Cosbuc* költő, *Mihai Eminescu* költő, *Alexandru*

¹⁵⁰ Május 1-e a kommunista ideológia részeként a „munka ünnepe”, a nemzetközi munkásmozgalom által kiharcolt munkaszüneti nap a legtöbb országban. Elsőként a kommunista országokban az 1886. május 1-én Chicagóban, a napi 8 órás munkaidőért szervezett sztrájk tragikus következményeinek emlékére vezették be ünnepnapként. Május 1-e Munkás Szent József, Jézus nevelőapjának egyházi (katolikus) ünnepe is.

¹⁵¹ 1944. augusztus 23-án éjjel állt át az addig német szövetséges *Román Királyság* hadserege a szovjet oldalra, és fordult szembe addigi szövetségeseivel. Ez *Magyarország* szempontjából is súlyos következményekkel jár: a román és a szovjet hadsereg néhány nap alatt elfoglalta *Észak-Erdélyt*.

¹⁵² Avram Iancu (1824–1872): az 1848-as magyarellenes mőc felkelés vezetője.

¹⁵³ Nicolae Horea (1730–1785): az 1784-ik évi erdélyi parasztfelkelés egyik vezetője.

¹⁵⁴ Nicolae Bălcescu (1819–1852): az 1848-as havasalföldi mozgalmak vezetője, költő.

¹⁵⁵ Ștefan cel Mare (III. (Nagy) István, 1457–1504): moldvai fejedelem.

¹⁵⁶ Aurel Vlaicu (1882–1913) aeronautikus.

¹⁵⁷ Mihai Viteazu (Vitéz Mihály, 1557–1601) havasalföldi fejedelem.

¹⁵⁸ Tudor Vladimirescu (1780–1821), az 1821-es havasalföldi és moldvai törökellenes felkelés vezetője.

Odobescu író, *C. A. Rosetti* nyelvész, *Heliade Rădulescu* költő nevét. A román személyek mellett a névadásba belekerült *Gheorghe Doja* (a magyar Dózsa György román névalakja), aki az egykor *Maros-Torda vármegyei Lukafalva* és egy moldvai, valamint dobrudzsai település névadója. Szintén település viseli *Ady Endre* nevét (ebben, a magyar formában): a költő neve váltotta szülőfaluja *Érmindszent*, a korábbi *Mecențiu* román névalakját.

Főképpen erdélyi településeket érintett a román helységnévadásban 1968 után megjelenő, a római-kori származástudatot erősítő és a rómaiaktól származtatott román folytonosságot hirdető latin településnév-tagok beépítése több helység nevébe. Ennek nyomán változott meg *Kolozsvár* neve is, és a rómaiaknak tulajdonított *Napoca* egykori latin municipium nevének beépítésével lett *Cluj-Napoca*. A *Duna* mellett fekvő *Szörényvár* nevének előtagja lett a római „előzmény”, így lett *Drobeta-Turnu Severin*.

26. ábra: Települések táblanevei Romániában: balra fent Érmindszent hivatalos neve iránymutató táblán (*Ady Endre*), alatta az Erdélyi-Mezőség egykoron magyar falvai: *Gyeke* (*Geaca*), *Vasasszentgothárd* (*Sucutard*), *Cege* (*Țaga*). A jobb alsó sarokban lévő *Magyarfalu* (*Arini*) a Csángóföldön fekszik, Moldvában.

Romániában 2001-ben lépett hatályba a településnév-használatról és nyelvhasználatról is szóló igazgatási törvény. Ebben kimondják, hogy a helyi

közigazgatásban a román nyelv használandó. Azokban az alapszintű közigazgatási egységekben, amelyekben a lakosság több mint 20 %-a valamely nemzeti kisebbséghez tartozik, a helyi közigazgatási hatóságokhoz és szakapparátushoz anyanyelvükön is fordulhatnak szóban vagy írásban, a választ pedig mind román nyelven, mind anyanyelvükön meg kell kapniuk. A helyi közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell a helységek és a fenntartásukban lévő intézmények nevének nemzetiségi nyelven történő kiírását. A hivatalos okiratokat kötelezően román nyelven kell elkészíteni. A törvényhez névjegyzék tartozik, amely megyék szerint a román névhez kapcsolva sorolja fel a kisebbségi nyelvű neveket. A helységnevek megállapításában nincsenek korlátozások, tehát törzskönyvezett magyar nevek is alkalmazhatók.

Az 1918-ban létrejött *Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban*, 1929-től *Jugoszláviában*, *Csehszlovákiához* hasonlóan a helységnevek szlávósításán volt a fő hangsúly. Néhány esetben, főképpen a szerbek lakta délvidéki területeken, a *Bácskában* és a *Temesközben* előfordult személynév alapú névadás. Teljes személynév lett a szerb neve *Nemesmiliticsnek*: *Svetozar Miletic*¹⁵⁹ és az *Órszállás* határából 1962-ben alakított *Babapusztának*: *Aleksa Santic*¹⁶⁰, az 1920-ban *Újfutak* határából önállósított *Rezsőmajornak*: *Vojvoda Mišic*¹⁶¹ (magyar neve 1941–44 között *Hadikszállás*) és a *Torontálban* fekvő *Módosnak*: *Jaša Tomić*¹⁶². Vezetéknevekből jött létre a *Szabadka* határából kiszakított *Kočičevo* (magyar neve 1941-től *Andrásmajor*), a *Topolya* határából kiszakított *Karkatur* szerb neve a *Mičunovo* (magyar neve 1941-től *Adjisten*), a *Mol* határából kialakított *Njegoševo* (magyar neve 1941-től *Istenáldás*), a *Bajsa* határában létrehozott *Orešković* (magyar neve 1941-től *Andrásmező*), az *Óbecse* határában fekvő *Kiscsikéria Radičevićevo* neve és a *Bajmok* határából létrehozott *Mišičevo* (magyar neve 1941-től *Hadikörs*) szerb neve. Szerb keresztnevekből keletkezett az 1924-ben *Újfutak* határából önállósított *Vizicpuszta* neve *Stepanovičevo* (magyar neve 1941–44 között *Horthyvára*), a *Nemesmilitics* határában fekvő *Nemeshalom* önállósításával létrejött *Ivankovičevo*, az *Óbecse* határából alakított *Miloševo* (magyar neve 1941-től

¹⁵⁹ Svetozar Miletic (1826–1901): szerb újságíró, ügyvéd, a magyarországi szerbek egyik vezetője. 1848-49-ben tevékenyen részt vett a magyar kormányzat ellen felkelt, a magyar polgári lakosság elleni tömeggyilkosságokat végrehajtó szerbek támogatásában. Később írásaiban élesen támadta a kiegyezést, az erdélyi uniót, a horvát–magyar kiegyezést, a nemzetiségek jogairól szóló törvényeket. Irodalmi folyóiratnak álcázott lapjában folyamatosan a nagyszerb eszme mellett agitált, ezért 1878-ban börtönbüntetésre ítélték, ezután politikai pályafutása megtört.

¹⁶⁰ Aleksa Santic (1868–1924): szerb költő.

¹⁶¹ A *Vojvoda Mišic* jelentése „Mišic vajda”. A névadó Živojin Mišic, aki az 1912-13-as balkáni háborúban komoly sikereket ért szerb hadvezető volt.

¹⁶² Jaša Tomić (1856–1922): szerb publicista és politikus

Istenföldre) településeknek. A szerb királyi család, a Karađorđevićék nevét viseli a *Palánka* határában fekvő *Csikótelep* önállósításakor létrehozott szerb név a *Karađorđevo* és a *Szabadka* határában kialakított *Karađorđevo* (ennek magyar neve 1941-től *Bácsandrászállás*). 1922-ben *Szenttamás* addigi szerb neve a *Sentomaš* változott át *Srbobran* (‘szerb erőd’) formára. A név az 1848-as magyar szabadságharc szerb lázadására emlékeztet, *Szenttamás* volt az a megerősített hely, ahol a szerbek felvették a harcot a magyar haderő ellen¹⁶³. Az 1945-ben föderális alapon megalakult kommunista ideológiai alapon álló második Jugoszláviában megjelent a védőszent nevéből keletkezett nevek kiiktatása a névrendszerből. Ez főképpen a katolikus *Horvátországban* jelentkező beavatkozás volt: *Sveti Juraj na Bregu* (*Viziszentgyörgy*) → *Frakanovec*, *Sveta Margareta* (*Szentmargithey*) → *Gornji Koncovčak*, *Sveta Jelena* (*Szentilona*) → *Šenkovec* stb.

27. ábra: Településnévhasználat táblákon Szlovéniában: szlovén nevek, nem törzkönyvezett magyar nevekkal, magyar név iránymutató táblákon, egynyelvű táblák, kételylvség az autópályák menti iránymutató táblákon

Az 1950-es évektől ismét jelentkező változtatási motiváció volt *Jugoszláviában* a szlávositás. Ezek a változtatások elsősorban a magyar néveredet fellelhetőségének elfedését célozták, de célja volt az átkeresztelésnek a tisztább szláv név létrehozása is. *Szlovénia* területén *Gjertjanoš* (*Zalagyertyános*) → *Gabrje*, *Gornja Lendava* (*Felsőlendva*) → *Grad*, *Dolnja Lendava* (*Alsólendva*) → *Lendava*, *Palina* (*Nagypalina*) → *Velika Polan* stb., *Horvátország* területén: *Čeresnes* (*Cseresnyés*) → *Črečan*, *Delejes* (*Delejes*) → *Dragoslavec*, *Senkovec* (*Drávaszentmihály*) → *Mihovljac*, *Novi Grad* (*Zalaújvár*) → *Pribislavec*, *Nadfalva* (*Drávanagyfalva*) → *Strahoninec* stb. Ez motiválta a legtöbb szerbiai település nevének megváltoztatását is: *Margitican* (*Kismargita*) → *Banatska Dubica*, *Sveti Hubert* (*Szenhubert*) → *Banatsko*

¹⁶³ És *Szenttamás* volt, ahol ezrével gyilkolták le néhány nap alatt 1848-ban és 1944-ben a szerb lázadók, illetve partizánok a magyar polgári lakosságot. A *Srbobran* név erre is emlékeztet...

Veliko Selo, Sveti Jovan (Szentjános) → Barice, Stari Bečej (Óbecse) → Bečej, Veliki Torak (Nagytárnok) → Begejci, Vladičino Selo (Káptalanfalva) → Busenje, Čib (Dunacséb) → Čelarevo, Despot Sveti Ivan (Úrszentiván) → Despotovo, Sečenovo (Szécsenfalva) → Dužine, Slovački Aleksandrovac (Újsándorfalva) → Jánošik, Stara Kanjiža (Magyarkanizsa) → Kanjiža, Velika Kikinda (Nagykikinda) → Kikinda, Šupljaja (Istvánfölde) → Krajišnik, Veprovac (Veprőc) → Kruščić, Sveti Mihajlovo (Végszentmihály) → Lodve, Sekić (Szeghegy) → Lovčenac, Martinica (Zsigmondfalva) → Lukičevo stb. Szlovéniában néhány magyarok lakta településnek hivatalos a magyar neve is, de többek esetében ez a név nem a törzskönyvezett magyar forma, hanem korábbi változat: Lendvavásárhely táblán kiírt neve Dobronak [Dobrovník], Lendvahídvég csak Hídvég [Mostje] formában szerepel stb.

Az 1921-ben Ausztriához került nyugat-dunántúli területsávban, Órvidék területén, a hivatalos magyar településneveket az általában a XVII. században kialakult német névalak váltotta fel. E német nevekben változtatásokat nem tettek, így az 1924-ben megalakult Burgenland tartomány az egyetlen olyan terület az egykori Magyarországon, ahol a nyelvi váltáson kívül további névbeavatkozások nem történtek. Az 1960-as évektől Ausztriá-

28. ábra: Helységnévtáblák Ausztriában: a felső sorban nemzeti névvel (a negyedik magyar formája Horvátciklénnyel), alatta Nezsider, Nyulas, Sásony és Fertőfehérégyháza csak német nyelvű táblája

ban is bevezették azt a nyelvtörvényt, amely intézkedik a településnevek használatáról is. Ennek értelmében a legalább 10 % nemzetiségi lakossággal rendelkező települések nem német neve helységnévtáblán kiírható, a település területén a nemzetiségi nyelv második nyelvként használható, amely az intézmények nevében, közterületnevek esetében megjelenhet. Így az Órvidéken *Felsőőr [Oberwart], Alsóőr [Unterwart], Órisziget [Siget]* helységek magyar neve is megjelenik.

Ideológiai alapú névváltoztatások a magyar helységnevéadásban

Ideológiai alapúnak nevezzük a földrajzi nevekbe való beavatkozásokat, amikor egy név azért változik meg, mert aktuálpolitikai szempontok alapján nem kívánatossá válik az adott politikai rendszer számára. Ilyen esetekben a névváltoztatás ténye magában hordozza az újabb névváltozást, illetve a név visszaváltoztatását. Ha a rendszer, amely a változtatást végrehajtotta megbukik és új politikai áramlat kerül hatalomra, óhatatlanul előtérbe kerül a név újabb változása. Ezért az ideológiai névváltoztatások instabilitást is bevisznek a névrendszerbe, amely sem a jelölet és a név, sem a használó és azonosító számára nem kívánatos jelenség. Az ilyen változások minden nyelv esetében legnagyobb tömegben a településneveket (és a közterületneveket) érték. E beavatkozások megjelenése javarészt a XX. században induló folyamat volt. A politikai okból megvalósított földrajzinév-változtatás a legdurvább, a történetiséget teljesen felrúgó mesterséges beavatkozás a névrendszerbe. Ugyanakkor a különböző ideológiák hatása a földrajzi nevekre mindennapos, hiszen mindenfajta mesterséges beavatkozás végső soron ideológiai alapokat is mutat: ideológiai alapnak lehet tekinteni a földbirtokos, telepítő nevének felhasználásával létrejövő, illetve változó településneveket, de ideológiainak tekinthetjük a törzskönyvezés elveit is (magyarosítás, egy név egy helységet jelöljön stb.), így az ideológiai (politikai) indíték és a mesterséges névadás elválasztása nem feltétlenül mutat éles határt. Általában ideológiai alapúnak tekintjük azt a névváltoztatást, amikor a földrajzi név jelentéstartalma, az összetételben lévő szavak jelentése miatt történik meg a név megváltozása illetve, amikor az aktuális politikai rendszer azért változtat meg hagyományosan kialakult nevet, hogy prominens személyéről, szimbólumáról, hozzá kötődő eseményről, mintegy megemlékezésként nevezze el a földrajzi objektumot. E definiálás alapján nem ideológiai okú változtatás a magyarországi törzskönyvezés folyamatával változott nevek, de hasonlóan nem ilyen változások körébe tartozik az 1948-ban *Szlovákiában* történt helységnevszlávósítás vagy a latin helységnevek beépítése a településnév-rendszerbe *Romániában*. Az ideológiai okból történő névváltoztatások különösen a szélsőséges politikai irányzatok rendszereinek velejárói voltak. Ugyanakkor a jelenség a demokratikusnak tekintett politikai rendszerek esetében sem ritka. Mindent egybevéve kijelenthetjük, hogy az ilyen alapokon nyugvó névváltoztatások minden esetben sértik valamely közösség érzékenységét, illetve nem utolsó sorban jelentősen megzavarják a kommunikációt, a közlekedést és a közigazgatást.

Ideológiai okból történő településnév-változtatások nagy mennyiségű nevet érintettek az egykori *Szovjetunió*ban, ahol 1924 és 1990 között szinte napi rendszerességgel változtak meg – nemegyszer többször is – települések, köztük nagyvárosok nevei is. A szovjet példa nyomán sok településnév változott a II. világháború után a kelet-európai szocialista államokban, de utóbbiakban ezek nem voltak nagy számúak, inkább látványosak. Kirívó példák mindig a nagyvárosok nevei: *Brassó* román *Braşov* alakja változott *Oraşul Stalinra*¹⁶⁴, a németországi *Chemnitz* lett *Karl-Marx-Stadt*¹⁶⁵, a csehországi *Zlín* lett *Gottwaldov*¹⁶⁶ stb.

Az ideológiai alapokon nyugvó névváltoztatások megjelenése *Európában* mutatja, hogy a helységnévadás, amely minden országban a XIX. században néhány évtized alatt, a természetes névadásból a korlátozott, majd jelentős állami beavatkozásig jutott el, egyre inkább átkerült a művi névadás kategóriájába. Ez a különösen domináló folyamat mindenütt a településneveknél jelentkezik először. *Magyarországon* 1919-től jelent meg e névadási típus. Az aktuális politikai irányvonal által megszabott elvek érvényesülése a helységnévadásban érzékelhetően jelzi, hogy az állam ekkortól teljesen saját jogkörének tulajdonítja a településnevek kézben tartását. Az ideológiai névadások, de főleg a tradicionális nevek ilyen szempontú megváltoztatása a legdurvább beavatkozás a nemzeti névkincsbe, célszerűségük erősen vitatható. *Magyarországon* még megközelítőleg sem volt oly hatalmas mérvű az e szempontok szerint történő változtatás, mint például annak idején a *Szovjetunió*ban. Bár a törzskönyvezéskor meghirdetett elvek szerint településnév-változtatás csak nagyon indokolt esetben volt lehetséges, az ideológiai indítékú névváltoztatásoknak több típusa is körvonalazható.

Ilyen változtatások 1919 tavaszán, a tanácsköztársaság működésének idején, következtek be elsőként *Magyarországon*. A *Soroksárból* kivált *Péteritelep* neve 1919-ben *Marxfalva*¹⁶⁷ lett. Az önállósítást 1919 augusztusától megszüntették, majd a település 1930-ban már *Soroksárpéteri* néven alakult újra önálló községgé, neve 1931-től *Pestszentimre* lett. A tanácsköztársasághoz kötődik egy másik hasonló névváltoztatás: *Erzsébetfalva* lakossága 1919. május 1-én népgyűlésen „határozta el”, hogy nevét

¹⁶⁴ *Oraşul Stalin* = 'Sztálinváros', az új névadó Joszip Visszarionovics Sztálin (1878–1953), akkori szovjet kommunista pártvezető

¹⁶⁵ *Karl-Marx-Stadt* = 'Marx Károly Város', az új névadó Karl Marx (Marx Károly) (1818–1883), német filozófus, közgazdász a kommunista munkásmozgalom teoretikusa.

¹⁶⁶ *Gottwaldov* = 'Gottwaldváros', az új névadó Klement Gottwald (1896–1953), cseh kommunista politikus, *Csehszlovákia* akkori elnöke.

¹⁶⁷ A községnév helyesírását kötőjelesen, tehát *Marx-falva* formában határozták meg, ezzel is ellentmondva a magyar névrendszernek és helyesírásnak.

Leninvárosra változtatja, az orosz forradalom kiemelkedő vezérének tiszteletére. E helység neve 1919 augusztusától ismét *Erzsébetfalva*, majd 1931-től *Pestszenterzsébet* lett MEZŐ 1982. [p.274.].

A két világháború között önálló település nevének ideológiai alapon nyugvó változtatását csak néhány esetben láthatjuk, bár e változások legtöbbször csak súrolja az ideológiai típust. Egyértelműen ilyen változás volt 1936-ban a *Borsod-Gömör és Kishont vármegyei Szomolya* nevének *Gömbösfalvára* változtatása. A névadó Gömbös Gyula¹⁶⁸ elhunyt miniszterelnök volt¹⁶⁹. A személyek iránti kegyeletből történt névváltoztatásra a két világháború között korszakban ezen kívül még a *Nógrád és Hont vármegyei Dolány* esetében került sor. A település a saját szülöttjének tekintett Benczúr Gyula szobrászművészről kívánta új nevét megalkotni, így 1927-ben felvette a *Benczúrfalva* nevet¹⁷⁰. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság ezt is ellenezte, mégis e névre változtatták a községnevet. A két világháború közötti években a fenti két példán kívül nem született személynévi-alapú névváltoztatás az önálló települések körében. A törzskönyvbizottságnak ebben az időben még sikerült betartania azt a még névrendezéskor kimondott elvet, hogy élő személyekről nem alkotnak helységnevet. Viszont számos külterületi lakott hely, helységnevének, határrész kapta valamilyen formában Horthy Miklós kormányzó nevét: *Horthydűlő*, *Horthyliget*, *Horthymajor*, *Horthy Miklós-sziget*, *Horthytelep*, *Horthyvára* stb. E nevek mindegyikét nem a törzskönyvbizottság, hanem települések előljáróságai javasolták.

A két háború időszakának megváltozott gazdasági helyzete miatt jelentősen felértékelődött minden olyan *Magyarországon* maradt táj szerepe, amelyek az idegenforgalom fejlődésétől várhatták sorsuk jobbra fordulását. Nevének megváltoztatása nyomán gazdasági fellendülését várta néhány helység, és ezért kérte a *Balaton-* előtag beépítését nevébe. A törzskönyvbizottság még 1922-ben kijelentette, nem áll útjába az efféle törekvéseknek, ezért öt helység nevének változását ezen az alapon engedélyezte: *Kiliti* → *Balatonkiliti* (1922) [*Somogy*], *Szárszó* → *Balatonszárszó* (1922) [*Somogy*], *Zamárdi* → *Balatonzamárdi* (1932) [*Somogy*] (neve 1943-tól ismét *Zamárdi*), *Rendes* → *Balatonrendes* (1934) [*Zala*], *Szepezd* → *Balatonszepezd* (1934) [*Zala*].

¹⁶⁸ Gömbös Gyula (1886–1936) vezérkari tiszt, tábornok, honvédelmi miniszter, 1932 és 1936 között *Magyarország* miniszterelnöke.

¹⁶⁹ *Szomolya* nevének megváltoztatását Gömbös Gyula emlékezetére kezdeményezték, annak ellenére, hogy a volt miniszterelnök szülőfaluja *Murga* volt. Utóbbi 1941-ben kérte a *Gömbösfalva* nevet, de így akkor az már „foglalt” volt.

¹⁷⁰ Benczúr Gyula szülőhelye *Nyíregyháza* volt.

A törzskönyvezéskor népnévi jelzővel megállapított településnevek közül néhány esetében, a települések kívánságára, jelzőt cseréltek. A helyhatóságok minden esetben azzal érveltek, hogy a lakosság nemzetiségére nem jellemzők az eredetileg megállapított jelzők: *Németegres* → *Somogyegres* (1931) [*Somogy*], *Rácgörccsöny* → *Cselegörccsöny* (1932) [*Baranya*], *Ráctóttős* → *Hercegtóttős* (1933) [*Baranya*], (1950-től *Tóttős*, 1990-től ismét *Hercegtóttős*), *Ráckozár* → *Egyházaskozár* (1934) [*Baranya*], *Rácmecske* → *Erdősmecske* (1934) [*Baranya*].

Eufemizmus (névszépítés) Magyarországon

A névszépítés lényege, hogy egy földrajzi nevet azért változtatnak meg, mert jelentéstartalma időközben illetlenné, vállalhatatlanná válik. Névszépítés leggyakrabban a településnevek esetében fordult elő. A változtatás motivációja, hogy az illető településen élők maguk is szégyellik falujuk nevének jelentését, illetve a környezetből gúnyt, félreértelmezést vált ki a helységnév. E változtatás már a középkorban is megjelent, voltaképpen az első adatolt névváltoztatások is ebből a típusból kerültek ki. Így a névszépítés már a korai és a törzskönyvezés előtti helységnévadásban is előfordult. Az alábbiakban közöljük azokat a neveket, amelyek a magyar névrendszerben szépítési motiváció miatt változtak meg. A felsorolásban az *első névelem* a megváltoztatott név, utána a [nehezményezett szó = 'valós vagy képzelt jelentése'], majd az *új névalak* és a (*változtatás ideje*), illetve a [*változtatáskori megyei hovatartozás*] szerepel:

Latorfalva [lator = 'rabló, gonosztevő'] → *Lantosfalva* (XIV.sz.) [*Vas*]

Baszafalva [baszik = 'közösül'] → *Ellyefalva* → *Illésfalva* → *Szilágyillyésfalva* (?) [*Szilágy*]

Pinár [pina = 'női nemi szerv'] → *Várhegy* (1578) [*Maros-Torda*]

Gyakfalva [gyak = 'szűr, döf, közösül'] → *Nevetlenfalva* (1619) [*Ugocsa*]

Monyásza [mony = 'hímvessző'] → *Menyháza* (1882) [*Arad*]

Szaravola [szar = 'bélsár, ürülék'] → *Sárafalva* (1888) [*Torontál*]

Fancsal [fancsali = 'savanyú, rossz kedvű'] → *Rózsaszentmárton* (1892) [*Heves*]

Kisbarom [barom = 'marha'] → *Borisfalva* (1894) [*Sopron*]

Nagybarom [barom = 'marha'] → *Szabadbáránd* (1894) [*Sopron*]

A névszépítés legtöbbször a törzskönyvezés éveiben és a két világháború között, de később is előfordult:

Csomonya [mony = 'hímvessző'] → *Csongor* (1904) [*Bereg*]

Peselnek [pesel = 'vizel, pisil'] → *Kézdikővár* (1905) [*Háromszék*]

Majom [majom = 'idétlen'] → *Mezőtelkes* (1906) [*Gömör és Kishont*]

Büdösfa [büdös fa = 'rossz, kellemetlen szagú növény'] → *Rózsafa* (1907) [*Baranya*]

Zalavéged [véged = 'haláloz'] → *Zalavég* (1907) [*Zala*]

Hugyaj [húgy = 'vizelet'] → *Érpatak* (1908) [*Szabolcs*]

Nyírmon [mony = 'hím vessző'] → *Nyírfalva* (1910) [*Szilágy*] [*Nagymon* nem változott!]
Nagypacal [pacal = 'recés gyomor'] → *Érszőlős* (1910) [*Szilágy*]
Kispacal [pacal = 'recés gyomor'] → *Érkisszőlős* (1910) [*Szilágy*]
Forbasz [baszik = 'közösül'] → *Poprádfalu* (1912) [*Szepes*]
Luka [luk, lyuk = 'női nemi szerv'] → *Bodroghalom* (1927) [*Zemplén*]
Szopok [szop, szopik = 'orálisan közösül'] → *Mecsekfalva* (1928) [*Baranya*]
Málé [mamlasz = 'mulya, bolond'] → *Serényimál* (1928) [*Gömör és Kishont*]
Serényimál [mál = 'málé, mamlasz'] → *Serényifalva* (1929) [*Borsod-Gömör-Kishont kee. vm.*] (1957-től *Serényfalva*)
Disznósd [disznó = 'ronda, közönséges'] → *Borsodszentgyörgy* (1935) [*Borsod-Gömör-Kishont kee. vm.*]
Kirva [kurva = 'prostituált'] → *Máriaalom* (1936) [*Komárom-Esztergom kee. vm.*]
Szomajom [majom = 'idétlen'] → *Kaposfő* (1942) [*Somogy*]
Szilasbalhás [balhás = 'bolhás'] → *Mezőszilas* (1942) [*Somogy*]
Zsidó [zsidó = 'alacsonyabb rendű'] → *Vácegres* (1943) [*Pest-Pilis-Solt-Kiskun*]
Bakonyzsidó [zsidó = 'alacsonyabb rendű'] → *Várvölgy* (1943) [*Zala*]
Disznóshorvát [disznó = 'ronda, közönséges'] → *Izsófalva* (1950) [*Borsod-Abaúj-Zemplén*]
Gebe [gebe = 'sovány, rossz ló'] → *Nyírkáta* (1955) [*Szabolcs-Szatmár*]

Néhány esetben a település hiába kérte nevének változtatását, a törzskönyvbizottság elutasította azt:

Tök [*Pest-Pilis-Solt-Kiskun*], kért változtatás (1938): *Bánrét, Magyarország, Magyarkút, Magyarliget*, javasolt névváltozat: *Pilistökés, Magyartökés*,
Bugyi [*Pest*], kért változtatás (1950): *Békefalva*

Helységnév-fejlődés 1938-tól Magyarországon

Magyarországon a területi gyarapodások éveiben (1938–1941) a visszatért területeken is visszaállították a törzskönyvezéskor született magyar neveket, de több esetben szükséges volt új név adása, mivel új települések alakultak. Ezek a törzskönyvezés elvei szerint születtek meg. A törzskönyvezett nevek a visszatért területek közül *Kárpátalja* ruszinok lakta területein nem kerültek újból használatba. Itt a vármegyerendszert sem állították vissza, hanem a területen előbb katonai közigazgatás, majd a területi autonómia irányába mutató közigazgatási kirendeltségi besorolást vezettek be. E területen a törzskönyvezés előtti neveket tették hivatalossá, és ezek kerültek be a kétnyelvű, (magyar és ruszin), 1944-es helységnévtárba. E változtatásokat nem tárgyalta a törzskönyvbizottság, forrásaink sem szólnak róluk (csupán az 1944. évi helységnévtár közli listájukat). Ami az 1939-ben a kárpátaljai helységnevekkel történt, az egyfajta helyesbítése volt a névrendezésnek: a nem

magyar lakosságú települések nemzetiségi nyelvű nevének visszaadása¹⁷¹. Ha áttekintjük az 1939-ben *Kárpátalján* hivatalosan megállapított neveket, kiderül, hogy az 1939. évi névmegállapításokban egy átgondolt eljárás eredménye tükröződik. Az alábbiakban mutatunk néhány példát. Első oszlopban a törzskönyvezés előtti nevet, (zárójelben a vármegyei hovatartozás nevével), másodikban a törzskönyvezéskor bevezetett, harmadikként az 1939-ben hivatalossá lett névalakot közöljük:

Alsó-Hrabonicza (Bereg) → Alsógereben → Alsóhrabonica
Alsó-Ribnyicze (Ung) → Alsóhalas → Alsóribnice
Begendját-Pásztély (Ung) → Alsópásztély → Begengyátpásztély
Bereg-Halmos (Bereg) → Bereghalmos → Skuratóc (Skuratócz 1894. évi magyarosítása)
Bereg-Szőllős (Bereg) → Beregszőllős → Lohó (Kis-Lohó és Nagy-Lohó 1888. évi egyesítése)
Cserejócz (Bereg) → Cserház → Cserejóc
Knyahinya (Ung) → Csillagfalva → Knyahina
Herczfalva (Bereg) → Hegyrét → Hercfalva
Szolocsina (Bereg) → Királyfiszállás → Szolocsina
Hluboka (Ung) → Mélyút → Kisluboka
Orosz-Hrabóc (Zemplén) → Nagygereblyés → Oroszhrabóc
Ó-Sztuzsicza (Ung) → Patakófalva → Ósztuzsica
Podhering (Bereg) → Órhegyalja → Podhering
Priszlop (Máramaros) → Pereszlő → Nagypriszlop
Priszlop (Zemplén) → Kispereszlő → Kispriszlop
Sztriócz (Zemplén) → Szirtes → Sztrihóc
Trebusa-Fejérpatak (Máramaros) → Terebesfejérpatak → Trebusafejérpatak
Turia-Polena (Ung) → Turjamező → Turjapolena
Zuella (Zemplén) → Zellő → Zuella

Helységnevé-fejlődés Magyarországon 1945 után

A második világháborús vereség következtében *Magyarország* Trianonban megvont határai álltak vissza, de az 1947-es párizsi béke még három települést a *Moson vármegyei Oroszvárt, Horvátjárfalut* és *Dunacsúnt Csehszlovákiának* ítélte meg¹⁷². 1947-től, majd felgyorsulva 1949-től, főleg az ötvenes években, de még néhány esetben utána is felerősödtek az ideológiai alapú névváltoztatások. Az 1948-ban hatalomra került politikai elit nem csak az ország gazdaságát és társadalmi rendszerét változtatta meg gyökeresen, hanem felülvizsgálta a korábbi társadalmi rendszerre emlékeztető, esetleg annak ideológiáját kifejező földrajzi neveket. Ahogy akkor indokolták; „a reakciós úri

¹⁷¹ A kárpátaljai helységnevek teljes anyagát közölte (magyar és a cirill betűs, ún. „magyar-orosz” nyelven) a hivatalos lap, éspedig „*A m. kir. belügyminiszternek 14.500. B.M. számú*” rendeletében „*A visszatért kárpátaljai területen a községnevek megállapítása, továbbá a közigazgatási kirendeltségek és a járások területi beosztása*” címmel.

¹⁷² A települések korábban nem létezett szlovák névalakja *Rusovce, Jarovce* és *Čunovo* lett, mindhárom 1972-ben *Pozsony* V. kerületéhez csatolták.

világra emlékeztető neveket újakkal váltották fel”. Ez az átalakítás 1954-ig javarészt meg is történt. Ezen ideológiai névváltoztatásokban fő elv volt, hogy az egykori földbirtokosok nevéből képzett, vagy azok társadalmi rangjának megjelölésére szolgáló névelemeket pl. *Király*-, *Herceg*-, *Püspök*-, *Érsek*- stb. törölni kell a helységnevekből. Ugyanakkor népnévi előtagok is áldozatai lettek a beavatkozásnak: a *Nyugat*- és *Dél-Dunántúlon* a *Német*- előtagokat törölték, másutt a család- vagy személynévi eredetű névtagokat változtatták meg. Az alábbiakban felsoroljuk a *Magyarország* területén e korszakban ideológiai típusú változtatáson átesett települések neveit. Első oszlopban a *megváltoztatott név*, másodikként az *új név és (a változtatás éve)*, harmadikként az *[aktuális megye neve]* szerepel.

Németzsídány → *Kiszsídány* (1946) [*Sopron*]
Harka → *Magyarfalva* (1947) [*Sopron*] (1990-től újból *Harka*)
Szolgaegyháza → *Szabadegyháza* (1948) [*Fejér*]
Klotildliget → *Pilisliget* (1949) [*Pest*], (1925-től önálló, 1950-től *Piliscsaba* része)
Zalanémetfalva → *Ligetfalva* (1949) [*Zala*]
Püspökbogád → *Bogád* (1949) [*Baranya*]
Eszterháza → *Fertőd* (1950) [*Győr-Sopron*]
Hercegszabar → *Székelyszabar* (1950) [*Baranya*]
Hercegszentmárton → *Marótszentmárton* (1950) [*Baranya*], (1950-től *Márok* része)
Hercegtöttös (1933-ig *Ráctöttös*) → *Töttös* (1950) [*Baranya*], (1990-től ismét *Hercegtöttös*)
Koháryszentlőrinc → *Nyárlőrinc* (1950) [*Bács-Kiskun*]
Nemestördemic → *Badacsonytördemic* (1950) [*Veszprém*]
Nemespécsely → *Pécsely* (1950) [*Veszprém*]
Németbóly → *Bóly* (1950) [*Baranya*]
Németmárok → *Márok* (1950) [*Baranya*]
Németpalkonya → *Palkonya* (1950) [*Baranya*]
Püspökmárok → *Erdősmárok* (1950) [*Baranya*]
Püspöklele → *Maroslele* (1950) [*Csongrád*]
Püspöknádasd → *Mecseknádasd* (1950) [*Baranya*]
Hercegfalva → *Mezőfalva* (1951) [*Fejér*]
Dunapentele → *Sztálinváros* (1951) [*Fejér*] (1961-től *Dunaújváros*)
Nagymajláth → *Nagyér* (1952) [*Csongrád*]
Nemespátró → *Pátró* (1952) [*Zala*], (1991-től *Nemespátró*)
Nemesrádó → *Rádó* (1952) [*Zala*], (1991-től *Nemesrádó*)
Feketepuszta → *Mátyásdomb* (1952) [*Fejér*] (új községgé alakítás)¹⁷³
Kiskirályság → *Eperjes* (1954) [*Csongrád*]
Győrszentmárton → *Pannonhalma* (1965) [*Győr-Sopron*],
Tiszaszederkény → *Leninváros* (1970) [*Borsod-Abaúj-Zemplén*], (1992-től *Tiszaújváros*)

¹⁷³ *Mátyásdomb* esetében egyes források szerint a névadó Rákosi Mátyás kommunista pártfőtitkár, de több forrás a község területén lévő *Mátyás-dombot* adja meg alapnak, amelynek neve Mátyás királyra vezethető vissza.

A felsorolt változtatások jelentős része ma is érvényben van, visszaváltozás csak a jelzett esetekben történt.

Az 50-es évektől sűrűbbé váltak – főleg az *Alföld* nagy határu mezővárosai körében – az újonnan önállósuló települések. *Szeged, Debrecen* határából számos új község alakult. Ezek nevei részben külterületek, részben korábban pusztásodott településnevek felújításából jöttek létre. Fontos momentum, hogy a Községi Törzskönyvbizottság 1954-ben megszűnt és a névügyek döntési jogköre a belügyminisztériumból az Elnöki Tanácsba került át.

1955-től, de főleg a 60-as évektől a centralizált közigazgatás igényeinek megfelelően számos település került összevonásra és ezzel egyidejűleg kapott összevont nevet. Az összevonással létrehozott neveket a korábbi elvek alapján igyekeztek alakítani, mégis érezhetően háttérbe szorult a történetiség szempontja. Több esetben szándékosan kiszorult az új névből a védőszent nevéből keletkezett névtag. Az egyesítések és névváltoztatások kapcsán 1954-től 1970-ig 11 védőszentnévből alakult településnév szűnt meg. Így 1954 után már komolyan csorbult a törzskönyvezés szelleme, hiszen főleg összevont nevek esetében több kiforgatott értelmű, illetve a történetiségnek ellentmondó megoldás született: *Mosonszentjános + Pusztasomorja = Jánossomorja* (1970) [*Mosonszentpéter + Mosonszentjános* már 1950-ben *Mosonszentjános* néven egyesült.], A törzskönyvezéskor kialakított logikát követve helyes megoldás a *Somorjaszentjános* vagy *Szentjánossomorja* lett volna. *Őrszentmiklós + Vácbottyán = Őrbottyán* (1970), a törzskönyvezéskor kialakított logikát követve helyes megoldás a *Bottyánszentmiklós* vagy *Szentmiklósbottyán* lett volna.

Néhány ponton csorbult a kárpát-medencei korreláció (pl.: *Csongrád megyében Eperjes* néven új község alakítása, illetve 1992-től *Pest megyében Verőce* községnev felújulása az eredeti *Nógrádverőce* helyett.). A települések egyesítése, és nyomában a nevek összekapcsolása, változó mértékben egészen 1989-ig folyt.

A polgári demokratikus *Magyarország* első látványos változásai a települések esetében következtek be. Az indokolatlanul „összeházasított” települések 1989 és 1992 között szétváltak, sőt sok helységrész kérte önálló helységgé alakítását. Ezek nevét az 1963-ban a Földművelésügyi Minisztérium kebelében megalakult Földrajzinév-bizottság javaslatára állapították meg.

A szórvány magyar névterület helységnevei

A *Kárpátok* két oldala, illetve a történelmi *Magyarország* egykori határán kívül és belül a magyar névhasználat tekintetében vannak különbségek, de nem olyan nagyok, mint azt sokszor a magyar történelem-, földrajz és térképtudomány egyes szakemberei kijelentik. Az természetesnek mondható, hogy a történelmi *Magyarország* magyar névanyaga ismertebb, míg a „Lajtán túli”, *Kárpátokon* kívüli vagy a drávántúli és a szávántúli területeké szórványosabb, használatuk sokszor esetlegesnek tűnő, hiszen alkalmazására általános, magyar szempontból pozitív normák nincsenek. Ennek egyik oka, hogy a Trianon előtti országterületen, a „frissen” elvesztett területeken az érzelmi kötődés a magyar névanyag iránt (nem csak a helységneveké) jóval erősebb a magyar társadalom részéről, mint a korábban elvesztett, legtöbb helyen a magyarságát is elvesztett területek esetében. Ugyanakkor a *Kárpátokon* és a *Száva* vonalán kívüli magyar nyelvű településnév-használatra hátrányosan hat, hogy a magyar tudományos élet is megosztott e nevek tekintetében. Sok történész, térképész, földrajz, néprajz, és más tudományok művelői részéről érezni, ezt a névanyagot nem tekinti a magyar névkincs részének, ezáltal használatukat mellőzi, így jelentős részük kikopott a mindennapokból. Ez az elmúlt 200 év hatása, amely előidézte azt a megmagyarázhatatlan állapotot, hogy egyes nevek széles körben elterjedtek (*Bécs, Drezda, Bukarest, Eszék, Krakkó, Zágráb* stb.), mások archaizálódtak és használatukat a hivatalos nyelv- és történettudomány nem tekinti kívánatosnak (*Boroszló, Jászvásár, Fölöstöm, Kolonya, Ágosta, Nyeszterfehérvár, Tengerfehérvár, Kíjó* stb.). A nevek harmadik csoportja a másodlagos magyar névalakok létrejöttét mutatja: *Nándorfehérvár* „felülíródott” az idegenből magyarosodott *Belgrád* alakkal, *Botosvásár* a *Botosánnal*, *Ónfalva* az *Onyesttel* stb. Ezzel az archaizálódott nevek második köre keletkezett.

A szórvány névterület „közele” része a történelmi *Magyarország* határaihoz kapcsolódó területeket jelenti. *Alsó-Ausztria, Stájerország és Morvaország* területének jelentős része a VI–IX. században részben magyar vagy magyarral rokon (avar) népességű volt. A *Kárpátok* keleti előtere (az egykori *Kunország, Kumánia*), a mai *Moldva* és *Besszarábia* a keleti magyarság (csángók) területe, szintén a korai századokban (VI–IX. sz.) már magyar, illetve magyarral rokon (besenyő, kun) lakosságú volt, később az *Erdélyből* kiáramló magyarság etnikailag erősítette e területeket. Politikailag *Moldva, Besszarábia* és *Havasalföld* a XV. századig magyar igazgatású terület volt, a XVI. századig jelentős magyar lakossággal. A déli vidékek, a *Drávántúl* és a *Szerémség* a XVI. század elejéig színmagyar etnikai terület volt. A

Kárpátok északi előterében a magyar névanyag az itt erőteljesen jelentkező külkapcsolatok (lengyel–magyar közös politikai célok), politikai párbeszéd következtében is alakult. Az *Adria* felé eső vidékeken (történeti *Horvátország*, *Dalmácia*) és a *Száván* túli *Bosznia* esetében kis mértékben még középkori etnikai, illetve katonai és politikai kapcsolatok következménye a magyar névanyag megléte.

Fontos különbség a kompakt magyar névterület és a szórvány magyar névterület településnév-anyagában, hogy utóbbi esetében nem volt semmilyen felülről jövő, hivatalos névmegállapítás, nem jöttek létre névgyűjtemények, tehát e nevek nem estek át semmilyen rendszerezésen. Ennek következtében közöttük sok a homonima, jelentős számban vannak névazonosságok a *Kárpátokon* belüli névanyaggal. Sok esetben van többnevűség, egy településnek akár három magyar névalakja is kialakult, illetve használatban volt még 150–200 évvel ezelőtt. Mindez a térképi ábrázolást és a nevek visszahozását a köztudatba jelentősen nehezíti. Ennek oldására közlünk egy összeállítást a szórvány magyar névterület településnév-anyagáról, amelyet mai országhatárokhöz igazítva, a magyar nevek szerinti betűrendben adunk meg, közölve a mai államnyelvi neveket is. Az egyes államterületekhez tartozó felsorolásokban nincs benne a községek szintjéig lemenő részletességű, Trianon előtt *Magyarországhoz* tartozó települések felsorolása. Utóbbiak esetében részletes helységnevező szótárak készültek az elmúlt két évtizedben.

Magyar településnevek a mai *Csehország* területén:

<i>Alamóc</i>	[<i>Olomouc</i>]	<i>Magyarvár, Magyarhradis</i>	[<i>Uherské Hradište</i>]
<i>Bán</i>	[<i>Bánov</i>]	<i>Miklósvár</i>	[<i>Mikulov</i>]
<i>Berény, Berén, Börén</i>	[<i>Brno</i>]	<i>Morvaóvár</i>	[<i>Staré Město</i>]
<i>Beszterce, Gesztbeszterce</i>	[<i>Bystřice pod Hostýnem</i>]	<i>Németbród</i>	[<i>Havlíčkův Brod</i>]
<i>Beszterce, Oláhbeszterce</i>	[<i>Valašské Bystřice</i>]	<i>Oláhmezerics</i>	[<i>Valašské Meziříčí</i>]
<i>Bors</i>	[<i>Boršice u Blatnice</i>]	<i>Oláhsüveges</i>	[<i>Valašské Klobouky</i>]
<i>Süveges</i>	[<i>Klobouky u Brna</i>]	<i>Prága</i>	[<i>Praha</i>]
<i>Gödöny</i>	[<i>Hodonín</i>]	<i>Rozsnyó</i>	[<i>Rožnov nad Radhoštěm</i>]
<i>Jablunka</i>	[<i>Jablunkov</i>]	<i>Szalók</i>	[<i>Slavkov u Brna</i>]
<i>Kíjó</i>	[<i>Kyjov</i>]	<i>Tessény</i>	[<i>České Těšín</i>]
<i>Királygréce</i>	[<i>Hradec Králové</i>]	<i>Veszél</i>	[<i>Vesely nad Moravou</i>]

<i>Kutumbánya</i>	<i>[Kutná Hora]</i>	<i>Vesztény</i>	<i>[Vsetín]</i>
<i>Magyarrév, Magyarbród</i>	<i>[Uherský Brod]</i>	<i>Visk</i>	<i>[Vyškov]</i>
<i>Magyarsárvár, Magyarsziget</i>	<i>[Uherské Ostrov]</i>	<i>Zsadány</i>	<i>[Ždánice]</i>

Magyar településnevek a mai *Lengyelország* területén:

<i>Bitony</i>	<i>[Bytom]</i>	<i>Palacka</i>	<i>[Płock]</i>
<i>Boroszló</i>	<i>[Wrocław]</i>	<i>Petrikó</i>	<i>[Piotrków Trybunalski]</i>
<i>Csensztokó</i>	<i>[Częstochowa]</i>	<i>Szondamér, Szandomér</i>	<i>[Sandomierz]</i>
<i>Dancka</i>	<i>[Danzig, Gdańsk]</i>	<i>Tarnó</i>	<i>[Tarnów]</i>
<i>Iroszló</i>	<i>[Jarosław]</i>	<i>Tessény</i>	<i>[Cieszyn]</i>
<i>Krakkó</i>	<i>[Kraków]</i>	<i>Toronya</i>	<i>[Toruń]</i>
<i>Ladiszló</i>	<i>[Włocławek]</i>	<i>Újszandec</i>	<i>[Nowy Sącz]</i>
<i>Opoly</i>	<i>[Opole]</i>	<i>Varsó</i>	<i>[Warszawa]</i>
<i>Ószandec</i>	<i>[Stary Sącz]</i>		

Magyar településnevek a mai *Ukrajna* területén (*Kárpátalja* nélkül)

<i>Csarnóca</i>	<i>[Csernovic]</i>	<i>Ószambor</i>	<i>[Sztarij Szambir]</i>
<i>Ilyvó</i>	<i>[Lviv]</i>	<i>Őrvásár</i>	<i>[Sztorozsinyec]</i>
<i>Kijó, Kő</i>	<i>[Kijiv, Kijev]</i>	<i>Szambor</i>	<i>[Szambir]</i>
<i>Nyeszterfehérvár Nyisztrafehérvár</i>	<i>[Bilhorod Dnisztrovszkij]</i>	<i>Sztanyiszló</i>	<i>[Ivano-Frankivszk]</i>

Jelentősebb települések magyar névalakja a *Romániához* tartozó *Dél-Bukovina* és *Moldva*, valamint a *Moldovához* tartozó *Besszarábia* területén:

<i>Aknavásár</i>	<i>[Târgu Ocna]</i>	<i>Kotmár</i>	<i>[Cotnari]</i>
<i>Alsórekecsin</i>	<i>[Răcăciuni]</i>	<i>Krajova</i>	<i>[Craiova]</i>
<i>Argyasudvarhely</i>	<i>[Curtea de Argeș]</i>	<i>Krakkó</i>	<i>[Crăcăoani]</i>
<i>Bákó</i>	<i>[Bacău]</i>	<i>Kraszna</i>	<i>[Crasna]</i>
<i>Barlád</i>	<i>[Bârlad]</i>	<i>Molnosd, Mojnest</i>	<i>[Moinești]</i>
<i>Békás</i>	<i>[Bicaz]</i>	<i>Moldvabánya</i>	<i>[Baia]</i>
<i>Belc</i>	<i>[Bălți]</i>	<i>Moldvahosszúmező</i>	<i>[Câmpulung Moldovenesc]</i>

<i>Bodza, Bodzavásár</i>	<i>[Bodzău]</i>		<i>Németvásár</i>	<i>[Târgu Neamț]</i>
<i>Botosvásár, Botosán</i>	<i>[Botoșani]</i>		<i>Nováki</i>	<i>[Novaci]</i>
<i>Bukarest</i>	<i>[București]</i>		<i>Ónfalva, Onyest</i>	<i>[Onești]</i>
<i>Dormánfalva Dornavátra</i>	<i>[Dărmăneși] [Vatra Dornei]</i>		<i>Őrhely, Várhely Radóc</i>	<i>[Orhei] [Rădăuți]</i>
<i>Dorohoj</i>	<i>[Dorohoi]</i>		<i>Románvásár</i>	<i>[Roman]</i>
<i>Egyedhalma, Ádzsud</i>	<i>[Adjud]</i>		<i>Szaláncfürdő</i>	<i>[Slănic-Moldova]</i>
<i>Foksány</i>	<i>[Focșani]</i>		<i>Szénvásárhely</i>	<i>[Târgu Carbunești]</i>
<i>Folticsén</i>	<i>[Fălticeni]</i>		<i>Szépváros, Szépvárassz, Szépvásár</i>	<i>[Târgu Frumoș]</i>
<i>Forrófalva</i>	<i>[Faraoani]</i>		<i>Szeretvásár</i>	<i>[Siret]</i>
<i>Galac</i>	<i>[Galați]</i>		<i>Szlatina</i>	<i>[Slatina]</i>
<i>Gombos</i>	<i>[Bumbești-Jiu]</i>		<i>Szolka</i>	<i>[Solca]</i>
<i>Gyurgyevó, Szentgyörgy</i>	<i>[Giurgiu]</i>		<i>Szőcsvásár, Szucsáva</i>	<i>[Suceava]</i>
<i>Herló, Harló</i>	<i>[Hârlău]</i>		<i>Szőrényvár, Szőrénytornya</i>	<i>[Drobeta-Turnu Severin]</i>
<i>Homorószád, Gurahumora</i>	<i>[Gura Humorului]</i>		<i>Szövén</i>	<i>[Săveni]</i>
<i>Hosszúmező, Havashosszúmező</i>	<i>[Câmpulung]</i>		<i>Tekucs, Tekécs, Tekücs</i>	<i>[Tecuci]</i>
<i>Huszváros</i>	<i>[Huși]</i>		<i>Törökhida</i>	<i>[Podu Turcului]</i>
<i>Jászvásár</i>	<i>[Iași]</i>		<i>Vaszló</i>	<i>[Vaslui]</i>
<i>Karácsonkő, Karácsonykő</i>	<i>[Piatra-Neamț]</i>		<i>Zsilvásárhely, Zsilvásár</i>	<i>[Târgu Jiu]</i>
<i>Kelemenháza</i>	<i>[Călimanești]</i>			

Fontos megjegyezni, hogy *Moldva*, *Besszarábia* és *Havasalföld* területén nagy számban a kistelepülések körében is jellemző a magyar névanyag.

Jelentősebb települések magyar településnév-anyaga Szerbia területén (Szerbia Száván és Duna jobbparti területén is jelentkeznek a kistelepülések magyar nevei, elsősorban a Szerémség területén.)

<i>Drinavár</i>	[<i>Loznica</i>]		<i>Pozsarevác, Pozsaróc</i>	[<i>Požarevac</i>]
<i>Galambóc</i>	[<i>Golubac</i>]		<i>Szabács</i>	[<i>Šabac</i>]
<i>Macsókő, Macsó</i>	[<i>Valjevo</i>]		<i>Szendrő, Végszendrő</i>	[<i>Smederevo</i>]
<i>Nándorfehérvár, Belgrád</i>	[<i>Beograd</i>]		<i>Szerémvár, Szávaasztendmeter</i>	[<i>Sremska Mitrovica</i>]

Magyar településnevek Bosznia-Hercegovina területén:

<i>Bánréte</i>	[<i>Banja Luka</i>]		<i>Orbászkővár</i>	[<i>Gradiška</i>]
<i>Barkaszád</i>	[<i>Brčko</i>]		<i>Só</i>	[<i>Tuzla</i>]
<i>Bihig, Bihács</i>	[<i>Bihać</i>]		<i>Szannahida</i>	[<i>Sanski Most</i>]
<i>Dubica</i>	[<i>Kozarska Dubica</i>]		<i>Szanaújvár</i>	[<i>Novi Grad</i>]
<i>Krupa</i>	[<i>Bosanska Krupa</i>]		<i>Törökrév</i>	[<i>Srpski Brod</i>]
<i>Nagykladusa</i>	[<i>Velika Kladuša</i>]		<i>Zebernek</i>	[<i>Srebrenik</i>]

Jelentősebb települések magyar neve Horvátország drávántúli és dalmáciai területén:

<i>Alsómiholjac</i>	[<i>Donji Miholjac</i>]		<i>Szamobor</i>	[<i>Samobor</i>]
<i>Belovár, Bélavár</i>	[<i>Bjelovar</i>]		<i>Szentgyörgy, Gyótaszentgyörgy</i>	[<i>Đurđevac</i>]
<i>Daruvár</i>	[<i>Daruvar</i>]		<i>Szentillye</i>	[<i>Vinkovci</i>]
<i>Deákóvár</i>	[<i>Đakovo</i>]		<i>Sziszek</i>	[<i>Sisak</i>]
<i>Eszék</i>	[<i>Osijek</i>]		<i>Szlatina</i>	[<i>Slatina</i>]
<i>Fiume</i>	[<i>Rijeka</i>]		<i>Szluin, Szluny</i>	[<i>Slunj</i>]
<i>Gospic</i>	[<i>Gospić</i>]		<i>Tenén</i>	[<i>Knin</i>]
<i>Ivánc</i>	[<i>Ivanec</i>]		<i>Tengerfehérvár</i>	[<i>Biograd na Moru</i>]
<i>Kapronca</i>	[<i>Koprivnica</i>]		<i>Valkóvár, Vukovár</i>	[<i>Vukovar</i>]
<i>Károlyváros</i>	[<i>Karlovac</i>]		<i>Varasd</i>	[<i>Varaždin</i>]
<i>Kőrös</i>	[<i>Križevci</i>]		<i>Verőce</i>	[<i>Virovitica</i>]
<i>Nagygorica</i>	[<i>Velika Gorica</i>]		<i>Zágráb</i>	[<i>Zagreb</i>]
<i>Nekcse</i>	[<i>Našice</i>]		<i>Zára</i>	[<i>Zadar</i>]

<i>Otocsác</i>	<i>[Otoćac]</i>		<i>Zengg</i>	<i>[Senj]</i>
----------------	-----------------	--	--------------	---------------

Hangsúlyozni kell, hogy *Horvátország* területén a történeti-földrajzi *Szlavónia*, *Horvátország* és *Szerémség* esetében szinte teljes a középkori eredetű, de nagy mértékben archaizálódott, magyar névanyag a kistelepülések esetében is.

Magyar településnevek *Szlovénia* területén:

<i>Cille, Cilli</i>	<i>[Celje]</i>		<i>Ormosd</i>	<i>[Ormož]</i>
<i>Felsőregede</i>	<i>[Gornja Radgona]</i>		<i>Petény</i>	<i>[Ptuj]</i>
<i>Körös</i>	<i>[Krško]</i>			

Magyar településnevek *Ausztria* (*Őrvidék* nélküli) területén:

<i>Bécs</i>	<i>[Wien]</i>		<i>Lajtabruck</i>	<i>[Bruck an der Leitha]</i>
<i>Bécsújhely</i>	<i>[Wiener Neustadt]</i>		<i>Mölk</i>	<i>[Melk]</i>
<i>Fölbő</i>	<i>[Feldbach]</i>		<i>Szentpöltény</i>	<i>[Sankt Pölten]</i>
<i>Fölöstöm</i>	<i>[Fürstenfeld]</i>		<i>Szék</i>	<i>[Seckau]</i>
<i>Grác, Gréc, Geréc</i>	<i>[Graz]</i>		<i>Tulun</i>	<i>[Tulln]</i>

Európa távolabbi részeinek magyar településnév-anyaga főként a politikai külkapcsolatok következményeként, illetve az eseménytörténethez kötődő helységek, valamint jelentős városok, fővárosok, egykori fővárosok esetében maradt részben élő. E névanyag esetében még fokozottabban jelentkezik az archaizálódott nevek köre.

A magyar településnevek forrásai

Minden országban, így *Magyarországon* és *Európa* más országaiban is, a településnevek megállapítása és dokumentálása állami feladat. Törvény rendelkezik az önálló települések nevéről, jogállásáról. A településnevek használatakor, akár könyvben, honlapon, folyóiratban, térképen figyelembe kell vennünk dokumentumok adta névformát. A hivatalos dokumentum, amelyet a szerkesztéskor használhatunk a *helységnévtár*, vagy *helységnévkönyv*. A helységnévtár valamely ország településeinek betűrendes jegyzéke, amely részletezi az egyes települések lakosságát, területét, közigazgatási jogállását és besorolását, a településhez tartozó helységrészek és külterületi lakott helyek nevét, területét és lakosságadatait. *Magyarországon* a helységnévtárak megjelenése szorosan kötődik a népszámlálásokhoz. Az első népszámlálást II. József rendelte el, ez 1784–87 között zajlott, ugyanakkor az

első, már helységnévtárnak tekinthető kiadvány csak 1851-ben jelent meg. Ezt Fényes Elek statisztikus állította össze „*Magyarország geographiai szótára*” címmel. Ezt 1869-ben követte helységnévtár jellegű mű kiadása. 1869-től átlagosan 10 évenként tartanak népszámlálást az országban. A helységnévtár lélekszám adatai és megjelenése mindig ehhez kötődik. A helységnévtár megjelenése 3–5 évvel a népszámlálás után esedékes. Az első hivatalos helységnévtár 1873-ban jelent meg. Ezt a következő, minden esetben a népszámlálásokhoz kapcsolódó, a számlálás után néhány évvel megjelenő helységnévtárak követték: 1877, 1888, 1891, 1902, 1907, 1913, 1926, 1933, 1937, 1944, 1951, 1956, 1962, 1973, 1985, 1990, 1995, 2003. Tartalmilag a magyarországi helységnévtárak jelentős változásokon mentek át, amely változások a politikai rendszerek szoros függvényei voltak.

(1) 1873–1891: A legrészletesebb, minden lakott helyet annak nemzetiségi nevével együtt feltüntető névtárak. Jellemzőjük a hasábos-szócikkos közlés, amely a maximális helykihasználást tette lehetővé. Egy szócikkről 31-féle adatot tartalmaz. A betűrendes felsorolásba belevesz minden lakott helyet.

(2) 1902–1913: Az törzskönyvezés (helységnév-rendezés) időszakának helységnévtárai. A nemzetiségi név ezekben már nem szerepel, de felépítése és adatmennyisége hasonló az előzőhöz. A törzskönyvezés szempontjából legteljesebb az 1913-ban megjelent helységnévtár.

(3) 1926–1937: A trianoni béke helységnévtárai. Felépítésük egyezik az előző csoportéval, azzal a történelmi helyzetből adódó különbséggel, hogy csak felsorolásszerűen és adatok nélkül közli az elcsatolt települések magyar és államnyelvi neveit.

(4) 1944: A területgyarapodások egyetlen helységnévtára. Tartalmazza a teljes visszatért területek helységnévanyagát és a hozzájuk tartozó összes adatot. Adatai és közlésmódja a hagyományokat híven őrzi. Különlegessége, hogy kétnyelvű, minden adatot magyar és ruszin nyelven közöl.

(5) 1951–1956: A szocialista korszak első szakaszának helységnévtárai. Kirívó adatszegénység és a régi helységnévtárak rendszerének teljes felrúgása jellemzi.

(6) 1962–1985: A szocialista korszak második szakaszának helységnévtárai. Új, táblázatos rendszerű, de a hagyományos magyar névtárak adatféleségeinek csak mintegy felét tartalmazó kiadványok.

(7) 1995: A polgári demokratikus *Magyarország* első helységnévtára. Továbbra is táblázatos rendszerű, de bővebb adatokat tartalmazó mű. Az első helységnévtár 1891 óta, amely nemzetiségi neveket is közöl.

(8) 2003: A legutolsó, a 2001-es népszámlálás adatait feldolgozó helységnévtárunk, annak ellenére, hogy 2011-ben volt az utolsó népszámlálás *Magyarországon*. Újra tartalmaz nemzetiségi és vallási adatokat, de külső formai jegyei továbbra is a táblázatos rendszerű közlésmóddhoz kötődik.

(9) Helységnévtár a világhálón: a KSH honlapján digitális formában teszik közzé a legfrissebb *Magyarország* helységnévtára kiadványt, elérhetősége: <http://www.ksh.hu/Helysegnevtar>.

A helységnévtárakon kívül minden évben jelennek meg *Magyarországon* ún. *helységnévkönyvek*. Ezek célja, hogy a folyamatos változásokat tartalmazzák, és erről a témában dolgozó, azzal foglalkozó szakembereket tájékoztassák. A helységnévkönyvek tartalma csak az önálló településekre vonatkozó számszerű és közigazgatási adatokra terjed ki, ezért terjedelmük is lényegesen kisebb a helységnévtárakénál.

A *történeti helységnévtárak* megyei bontásában a települések elmúlt időadatait mutatják be, összefoglalt és feldolgozott formában. Ez kiterjed a számszerű adatoktól a név- és közigazgatási változásokig minden olyan fontos adatra, amely a települések régmúltját híven tükrözi. A *helységnév-szótárak* 1988 óta jelennek meg *Magyarországon*. Feladatuk az ország határain kívülre került, vagy az ország területéhez soha nem tartozó települések magyar névalakjainak dokumentálása, összegyűjtése. A helységnév-szótárakban található adatok egy része 1948 előtt a helységnévtárakban kerültek közlésre, majd 1948 és 1988 között nem minősültek publikus adatoknak. Azóta külön kötetként jelennek meg. Fontosabb megjelent munkák:

- Sebők László: *Magyar neve? Határokon túli helységnévszótár* (Arany Lapok, 1990)
- Gyalay Mihály: *Magyar közigazgatástörténeti helységnévlexikon* (1992, kézirat)
- Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár* (Balassi kiadó Budapest, 1992)
- *Hogy hívják? Hol található? Segédkönyv az államigazgatásban és az igazgatásrendészetben dolgozók részére* (Szemimpex kiadó Budapest, 1992)
- Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár, második, bővített, javított kiadás* (Talma Könyvkiadó, Baja 1998)
- Hajdú-Moharos József: *Magyar településtár* (Kárpát–Pannon Alapítvány Solymár, 2000)
- Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár* (Argumentum – KSH Könyvtár, 2011)

5. KÖZTERÜLETNEVEK

A közterületnevek minden településen hivatalosan a település önkormányzata által megállapított, dokumentált és a terepen táblával jelzett nevek. Ezek felvétele és valós, pontos helyesírásilag hibátlan ábrázolása a várostérképek alapvető céljai közé tartoznak. Az emberi települések közlekedésre, a hajlékok megközelítésére szolgáló részeit, az utakat, utcákat, tereket, stb. már a legrégebbi időkben megkülönböztető nevekkel látták el. Ehhez azonban szükséges volt, hogy a házak, épületek valamilyen sorba, csoportba rendeződjenek és maguk az épületek fogjanak közre olyan közlekedő „folyosókat”, amelyeknek azután neve alakult ki. A név ezekre a mindenki számára használható közterületekre vonatkozik, azokat jelöli.

29. ábra: Közterületnevek térképi ábrázolása (Siófok) 1:20 000-es méretarányban
(A térképrészleten a földrajzi nevek közül csak a közterületnevek láthatóak)

A közterületnevek magyar földrajzi köznevei

A magyar nyelv hagyományos közterület nevei az **átjáró**, amely két utca összekötése vasúti síneken, kapualjakon, udvarokon át, a **köz**, amely összekötő utcácska, két utca vagy út között, a **sor** amely csak egyik oldalon beépített közterület, az **út**, amely laza beépítéssel határolt közterület, az **utca**, amely zárt

sorú beépítés mindkét oldalon és a **tér**, amely házsorral határolt térség. Már a XX. században keletkezett a **park** köznév, amely határoló házak nélküli közterületet jelöl. Helyesírásra vonatkozó döntés alapján, 1962-től közterületet jelölő földrajzi köznév a **híd** is.

Ezeken kívül ritkábban, de előfordulnak közterületnévi földrajzi köznévként más köznevek is: *dűlőút, erdősor, fasor, gát, határút, játszótér, kert, körönd, körtér, körút, lejáró, lejtő, lépcső, mélyút, országút, ösvény, part, pincesor, rakpart, sétány, sétaút, sugárút, turistaút, udvar, üdülőpart.*

Több olyan köznév van, amelyek elsődlegesen leginkább a határnevek körében megjelenő földrajzi köznevek: *árok, dűlő, dűlősor, forduló, határsor, liget, orom.* Utóbbiak esetében fokozott figyelemmel kell lenni a helyesírásra, mivel e névtagok közterületet jelölő földrajzi köznevekként külön írandók.

A közterületek idegen nyelvű földrajzi köznevei a Kárpát-térségben

A szláv nyelvekben sajátos szokás, hogy a köznapi nyelvben, táblákon, térképi ábrázolásban nem használják a közterületnevek földrajzi közneveit, hanem csak a tulajdonnév birtokos esetű formájával kommunikálnak. Ennek ellenére általános alanyként és néhány esetben írásos formában is használatban vannak e köznevek, amelyek az összetétel utolsó tagjaként jelentkeznek. Leggyakoribb az **út, sugárút** jelentésű *cesta (c.)* {szlovák, horvát} és **utca** = *ulica (ul.)* {szlovák, horvát}. Előfordul a **körút** = *vijenac* {horvát} és az **avenia** {szerb}. A **tér** = *námestie (nám.)* {szlovák}, illetve **trg** {horvát}. A délszláv nyelvekben a **piactér, vásártér** jelentésű **pazar** {horvát, szerb} és a **tržnica** {horvát} fordul elő. A román nyelvű közterületnevekben leggyakrabban az **út, sugárút** = *calea*, **utca** = *strada*, **sétány** = *aleea*, **tér** = *piața* fordul elő. A köznév mindig az összetétel első tagjaként jelenik meg. A német közterületnevek javarészt egybeírt köznévi tagokkal jelennek meg. Leggyakoribb köznév az **utca** = *Gasse*, **út** = *Strasse, Weg*, **tér** = *Platz*, **körút** = *Gürtel*, **sétány** = *Alee*, **piactér, vásártér** = *Markt*.

A közterületek közösségi névadása

A közterületek neve Magyarországon a legrégebbi időktől a XIX. század második feléig természetes névadási folyamat eredményeként alakult. Ez a természetesség azt jelentette, hogy az út, utca nevét az ott élők szájhagyománya alakította ki és az így kialakult név fejlődött tovább. Az ilyen neveket a település elöljárósága nem befolyásolta, csupán tudomásul vette. A közösségi névadás elnevezései nem tudatosak, hanem ösztönösek, hiszen a lakónépesség csak egy megkülönböztetési lehetőséget használ fel az azonos

jellegű földrajzi objektum azonosítására. Az ilyen név nem tulajdonnév, hanem a hasonló és egymáshoz közel eső utcákat különbözteti meg egymástól. Az, hogy e megkülönböztetések a használat során névvé, – sőt tulajdonnévvé – váltak, végeredményben másodlagos fejlemény. A közösség által adott természetes elnevezés mindig a közterület fizikai, kézzelfogható jellegére utal. Ettől természetes ez a névadás, hiszen a név eredete könnyedén nyomozható, a névadó és a nevezett között logikai kapcsolat van.

A közösségi névadás fontosabb névtípusai: (1) Kiterjedésre, alakra, futásra, korra vonatkozó nevek. Ezek általában melléknévi eredetű tulajdonnevek: *Nagy utca, Kis köz, Kurta utca, Sugár út, Új utca, Széles tér* stb. (2) Fekvésre, elhelyezkedésre utaló nevek. E típus sokszor domborzati helyzetből, esetleg a településen belüli viszonyításból következik: *Hegy utca, Hegyalja út, Külső sor, Meredek utca* stb. (3) Talajjellemzőkből alakult nevek: *Homok utca, Köves út, Vörös utca, Agyagos köz* stb. (4) Hadászati építmény meglétéből eredő név. E hadászati épületek legtöbbször várfalak, védművek, erődök: *Vár utca, Várfok utca, Árok utca, Sánc utca, Palánk utca, Bécsikapu tér* stb. (5) A név nevezetes és névvel bíró középületről (vendéglő, műhely stb.) ered: *Aranykéz utca, Kígyó utca, Fehérhajó utca* stb. (6) A név a település gazdasági életében játszott szerepéből ered: *Piac tér, Búza tér, Gabona tér, Vásár tér, Halpiac tér, Tímár utca, Szappanos köz, Állomás utca* stb. (7) A közterület neve arról a településről kapta nevét, ahová az út, utca a helységből kivezet. Ebben az esetben a név településnévből képződött: *Fehérvári út, Mogyorósi út, Soroksári út, Keresztúri út, Kőbányai út* stb. (8) A név eredhet az ott lakók nemzetiségi jellemzőiből: *Magyar utca, Tót utca, Sváb utca, Rác utca, Cigány sor* Az előbbi főbb típusokon kívül még számos névadási indíttatás (történelmi események, humor, telepesek stb.) is felmerülhet.

A közterületek egyéni (hivatalos) névadása

A közterületek neve már nem a közösség, a mindennapi nyelvhasználat terméke, hanem tudatos, sokszor egy ember vagy egy szűk csoport által adott név. Ez esetben az elnevező tudatosan tulajdonnevet ad a közterületnek. Az így adott név általában semmilyen kapcsolatban nincs a jelölt közterülettel, annak jellegével, elhelyezkedésével. A mesterséges névadás a gyors ütemben fejlődő városias települések esetében vált először szükségessé. Azonban egy idő után a mesterséges nevek egyre inkább elkezdtek kiszorítani a természetes neveket és sok esetben indokolatlanul átkeresztelték a régi, évszázadok alatt kialakult jellegzetes közösségi neveket. *Magyarországon* e névadási típus a XIX. század második felétől indult meg a városokban, majd a XX. század elejére

fokozatosan a falvakra is kiterjedt. Ennek következtében az egyéni, tudatos közterület névadás jórészt kiszorította a közösségi eredetű neveket, csak néhány esetben maradtak meg az eredeti nevek, immár a hivatalos névadás rangjára emelve. A mesterséges névadásban az 1930-as évektől ideológiai szempontok is megjelentek, ekkortól a különböző – általában egyeduralmi rendszerek – a saját személyeiket és szimbólumaikat vitték be a közterületek elnevezéseibe. Ez utóbbi hatás, illetve kialakult gyakorlat következtében a politikai rendszerváltások egyben jelentős számú közterületnév-változást is maguk után vontak. A hivatalosan megállapított közterületnevek a településeken általában táblával jelzett nevek.

30. ábra: Közterület-táblanevek egy- és kétnyelvű formában a Kárpát-térségben:
 (1) Budapest, (2) Győr, (3) Felnémet, (4) (6) Temesvár (5) (7) Beszterce, (8) Pag, (9) Kassa, (10) Marosvásárhely, (11) Pilisszentkereszt, (12) Sopron, (13) Ókomárom, (14) Betlér, (15) Koper

A közterületek egyéni (hivatalos) névadásának főbb típusai: (1) Személynevekről elnevezett közterületek. A személynévi elnevezés részben az adott település híres szülöttjéről történik, de vannak olyan nemzeti szempontból nagy alakok, amelyek nevei a legtöbb település közterületeinél előtérbe kerülnek: *Mátyás király út*, *Rákóczi Ferenc utca*, *Kossuth Lajos tér*, *Petőfi Sándor sétány* stb. (2) Elvont, szimbolikus fogalmakból képzett közterületnevek. E típus az egyeduralmi rendszerek egyik legjellegzetesebb névtípusa. Magyarországon 1989 óta egyre kevesebb az ilyen névvel jelölt közterület: *Felszabadulás útja*, *Béke tér*, *Alkomány utca*, *Köztársaság tér*, *Magyar–szovjet barátság park* stb. (3) Események időpontjáról elnevezett közterületek. Szintén az egyeduralmi rendszerek egyik jellegzetes utcaneve. A

névtípus *Franciaországban* keletkezett (rue de 14 Julliet [Július 14-e út]) és a XX. század közepére egész *Európában* tért hódított. *Magyarországon* ma már túlnőben van, de néhány esetben újak is keletkeztek: *Október 23-a útja* stb. (4)

közterület hivatalos neve	névképzési alap	egykori természetes név
<i>Ady Endre utca</i>	Ady Endre személynév	<i>Kereszt sor</i>
<i>Alkotmány utca</i>	Alkotmány, fogalom	<i>Drága-völgy, Anna utca</i>
<i>Arany János utca</i>	Arany János személynév	<i>Faluvég, Pongyolatelepe</i>
<i>Bem József utca</i>	Ben József személynév	<i>Kocsmaház köz</i>
<i>Dózsa György utca</i>	Dózsa György személynév	–
<i>Epöli utca</i>	<i>Epöl</i> község felé vezető út	–
<i>Fácánkert utca</i>	<i>Fácánkert</i> községrész	<i>Fácánkert</i>
<i>Gagarin utca</i>	Jurij Gagarin személynév	<i>Temető alja, Rajcsur</i>
<i>Gróf Sándor Móric utca</i>	Gróf Sándor Móric személynév	–
<i>Határ utca</i>	Szántóföldet határoló utca	–
<i>Hősök tere</i>	Hősök, fogalom	<i>Templom tér, Ruhavásár tér</i>
<i>Jókai utca</i>	Jókai Mór személynév	<i>Szomori út</i>
<i>József Attila utca</i>	József Attila személynév	<i>Völgy, Bogár utca</i>
<i>Klapka György utca</i>	Klapka György személynév	–
<i>Kossuth Lajos utca</i>	Kossuth Lajos személynév	–
<i>Május 1. tér</i>	esemény időpontjára emlékező név	–
<i>Nagytabán utca</i>	<i>Nagytabán</i> községrész	<i>Nagytabán</i>
<i>Nyergesi utca</i>	<i>Nyergesújfalu</i> felé vezető út	<i>Nyergesi út</i>
<i>Órhegy utca</i>	<i>Ór-hegy</i> határnév	–
<i>Óvoda utca</i>	Óvoda, intézmény	<i>Óvoda utcája</i>
<i>Petőfi tér</i>	Petőfi Sándor személynév	–
<i>Petőfi Sándor utca</i>	Petőfi Sándor személynév	–
<i>Rákóczi Ferenc utca</i>	II. Rákóczi Ferenc személynév	–
<i>Rózsa Ferenc utca</i>	Rózsa Ferenc személynév	–
<i>Ságvári Endre utca</i>	Ságvári Endre személynév	–
<i>Szabadság utca</i>	Szabadság, fogalom	<i>Új sor</i>
<i>Táncsics Mihály utca</i>	Táncsics Mihály személynév	<i>Bagazin</i>
<i>Új utca</i>	az 1980-as években épült utca	–
<i>Úttörő utca</i>	Úttörő, fogalom	–
<i>Vásár tér</i>	egykori állatvásárok területe	<i>Vásártér</i>
<i>Vértés utca</i>	<i>Vértés</i> , tájnév	<i>Vértés utca</i>
<i>Vörösmarty utca</i>	Vörösmarty Mihály személynév	<i>Vágóhid, Vágóhid utcája</i>

31. ábra: A magyarországi *Bajna* nagyközség közterületneveinek névadási alapja és korábbi természetes neve. Sok közterületnek nem volt természetes neve vagy még nem létezett a XX. század elején.

Bármilyen névszóról (főnév, melléknév, számnév) elnevezett közterületek. Ezek egy része gyakran a természetes névadásból származó nevek hivatalossá tételével létrejött forma. Főnévről elnevezett közterület: *Tárna utca*, *Rózsa utca*, *Dob utca*, *Szív utca*, *Százados út*, *Venyige utca*, *Róka köz* stb.,

melléknévről történő elnevezés: *Fekete utca, Szép utca, Vörös tér, Göröngyös utca* stb. A tőszámnévről történő elnevezés viszonylag ritka. (5) Egyéb tulajdonnévről elnevezett közterületek. Legtöbbször bel- és külföldi települések adják a közterület tulajdonnévi részét: *Kolozsvár utca, Lőcsei utca, Korponai út, Moszkva tér, Helsinki út, Belgrád rakpart* stb. (6) Sorszámnévvel jelölt közterületek. A magyar névadásban viszonylag ritkább névtípus, de külföldön, főleg *Észak-Amerikában* rendszeresen előfordul: *586. utca, Második utca* stb.

A közterületnevek forrásai

A közterületnevek megállapításának és dokumentálása önkormányzati feladat. Minden településen az önkormányzati képviselőtestület szavazza meg és fogadja el a közterületek nevének megváltoztatását, teszi hivatalos névvé az újonnan létrehozott közterület nevét. Új utca nyitáskor utóbbira mindenképpen szükség van. Mivel a közterületek neve a személyi lakcímek egyik fontos tényezője, így a lakcímnnyilvántartás, lakcímkártya kiadás nem nélkülözheti a hivatalos névmegállapítást. A lakcím-nyilvántartásnak fontos szerepe van a közigazgatásban, többek között az országgyűlési és önkormányzati választásokon, az adóbehajtásban stb. Ezért az önkormányzatok kötelezettsége, hogy napra pontos közterületnév-listát vezessenek, választási címjegyzéket állítsanak össze, így egyben ezek a közterületnevek elsődleges forrásai. E mellett ma már számos olyan internetes felület van, ahol könnyedén hozzáférhetően megtalálhatóak egy-egy település közterület nevei, sok honlapon térképes alappal.

Útnevek

Helyesírásilag a közterületnevekkel azonos típusúak, de nem belterületi, hanem külterületen futó közlekedési elemeket jelölnek az utak nevei.

A kezdeti időkben, az ókorban és a középkorban a kijárt, kitaposott utak közül azoknak, amelyeket nagy távolságok leküzdésére, országok közötti kapcsolattartásra használtak gyakran alakult ki természetes névadással nevük. Ezek voltak a nagyutak, mint a *Római út, Pannóniai út, Velencei út*. Az országon belüli tájak összekapcsolására kialakult utak voltak a főutak, mint a *Fehérvári út, Balatoni út*. Évezredek át használt neve volt azoknak az útvonalaknak, melyeknek a rajtuk szállított áru, a rajtuk gyakran utazók, vagy valami távoli főcélpont külön nevet adott. Ilyen volt a *Borostyánkő út, a Vas út* és a *Só út*. Az utazók adták a nevét a *Királyi útnak* és a *Búcsús útnak*. Az útnevek nem csak a nagy távolságokra vezető, hanem a kisebb összekötést teremtőek esetében is kialakultak. Ezekből lettek később a települések főútjainak

nevei, javarészüket mind valamely irányt mutatva, más települések nevéből képezve. A közúthálózat egyes elemeinek évszázadokon át használt nevei azáltal, hogy a tömegkommunikáció egyre gyakrabban az út megnevezésére annak számát használja, a XX. század második felében elhalványult. Ma már nem „Balatoni út”-ről vagy „Balatoni országút”-ről szól egy híradás, hanem 7-es számú főútról. Az útszámolás használata az átlagember számára is a napi kommunikáció része lett.

Nem csak a műutaknak, hanem sok esetben a talajutaknak is kialakultak nevei. Ezek egy része egy-egy település határában jelöl gyakrabban járt utakat. Ahol a postás átjött, átjön a szomszéd faluból az a *Postás ösvény*, ahol a csordát kihajtják minden reggel a rétekre az a *Hajcsár út* vagy *Csordások útja*, ahol a szomszédos faluban lakó szlovákok átjártak a másik faluba az a *Tótok útja* és ahol a betyárok közlekedtek az *Smiró Feri útja*. Hasonló nevek ma is élnek a köztudatban, így egy-egy nagyobb méretarányú térképi feldolgozáson, turistatérképeken, várostérképeken találkozunk külterületi útszakaszokra vonatkozó nevekkal.

Gyakran kerül fel útra vonatkozó név a különböző túramozgalmak kapcsán. Ezek elsősorban a turistatérképek névanyagát gazdagítják. A *Rákóczi turistaút*, a *Kohász kék*, *Dél-dunántúli piros* és hasonló elnevezések a ma használatos talajútnevek körét adják. Több turistautat a természetjárók neveztek el a turistaság és természetvédelem területén híressé vált személyről: *Téry út*, *Gückler Frigyes út* nevek mutatják ennek a névadási motivációnak a jelenlétét.

6. IGAZGATÁSI NEVEK

Az igazgatási nevek az államok neveit és az államterület belső területi egységeit jelölő nevek. Ma mindegyikük hivatalosan megállapított és dokumentált név. Életrajzuk tekintetében egy részük ezredéves ősi neveink közé tartozik, más részük friss alakulású, alig néhány évtizedes múltra tekint vissza.

6.1. Államnevek

Az államalakulatok magyar megnevezésének kialakulása – főleg *Európa* tekintetében – a középkorra nyúlik vissza. A magyarsággal kapcsolatba került népek, nemzetek lakóhelye és az ott szerveződő államalakulatok megnevezéséről már az Árpád-korból vannak adatok. E korai századokban kialakult neveket tekinthetjük eredeti magyar névalakoknak.

Az államnevek magyar földrajzi köznevei

A településnevekhez hasonlóan az államnevek esetében is csak korlátozottan beszélhetünk földrajzi köznevekről. Ennek oka ezek esetében is egyrészt a helyesírás – az államneveket a magyar nyelvben, néhány kivételtől eltekintve, egybe írjuk – illetve egy sajátos államnév „képző”, az idegen eredetű **-ia** végződés nagy számú jelenléte államneveink körében.

A legkorábbi névadásban népnévhez kapcsolódik az **-ország**, kevésbé szervezett állam esetében a **-föld** végződés, tehát az államnév a magyar nyelven megnevezett népnévből képződött. Ezek a nevek főképpen az *Európában* élő népek államait jelölik, kialakulásuk ezen államok létrejöttével párhuzamosan a középkorra, illetve a XVII–XVIII. századig nyúlik vissza: *Franciaország*, *Németország*, *Spanyolország*, *Horvátország*, *Lengyelország*, *Csehország*, *Svédország*, *Oroszország* stb. Így az **-ország** végződésű államneveink nagy része a középkorban és az újkor elején már államisággal rendelkező népek államterületének elnevezésére fejlődött ki. A későbbiekben már kisebb számban jöttek létre ilyen végződésű nevek (pl. *Finnország*), illetve, ha ki is alakultak, nem maradtak használatban (pl.: *Angolország*). Számos esetben szépirodalmi, történeti forrásokból került elő a **-hon**, **-föld** végződésű államnév használata, ezek gyakran párhuzamos névalakként éltek az **-ország** végződésűekkel. Ilyenkor a népnévhez a két előbbi főnév kapcsolódik: *Tatárföld*, *Lengyelhon*, *Frankhon* stb.

A magyar földrajzi nevek egyik érdekessége, hogy még a középkorban a hagyományos magyar államnevek mellett folyamatosan előtérbe kerültek, majd uralkodóvá váltak a latinból keletkezett **-ia** végződésű államnevek. Ezek alakulásukat tekintve később kerültek nyelvünkbe, de valójában párhuzamosan fejlődtek az *-ország* végződésű nevekkel. Az Árpád-kortól kezdődően, a latin nyelv hivatalos nyelvként való használatából következő térhódítása miatt sok állam megnevezése a latinból került át a magyar nyelvbe. Külföldi leírásokból, elbeszélésekből ismert terület, ország neve a latin érintkezési nyelv miatt az ott jellegzetes *-ia* végződéssel került be magyar nyelvi környezetbe, s ilyen esetekben a magyar népesség a latin nevén ismerte meg az adott állam nevét. Gyakran a latin név használata vagy abból formálódott magyar névalak vált használatossá és sokszor ez az idegenből jövő névalak változott át a hagyományos, és magyarosabb *-ország* végződésűre. Ugyanakkor sok államnév „megrekedt” a latinos alaknál és így az *-ia* végződésű nevek a másik fő típusát alkotják a magyar nyelvű államneveknek.

A magyar államnévadás

A köznévi tag és a népnévi tag összeforrása, valamint az idegen eredetű *-ia* végződés nagy számú jelenléte miatt nagyon vegyes névadási kép alakult ki a magyar nyelvű államnevekben. Még a hagyományosnak tekinthető európai államokra vonatkozó névadási folyamatban is igen keveredett állapot uralkodik. A névadás folyamatában több nem tisztán látható és érthető folyamat együttes hatása érvényesült. A névadás érdekessége, hogy nem feltétlenül az újabb alakulású államok megnevezésére használjuk az *-ia* végződésű nevet. A *Spanyol Királyság* és a *Portugál Királyság* kialakulása szinte egyidős, mégis *Spanyolország* és *Portugália* neveket használunk. A *Svéd Királyság* és *Norvég Királyság* esetében is hasonló a helyzet, mégis *Svédország* és *Norvégia* neveket használunk. Hasonlóan ellentmondásos a balti államok elnevezése. A nagy középkori múlttal rendelkező *Litvániára* a latinus alakot, ugyanakkor az 1920-ban függetlenné váló *Észtországra*, és *Lettországra* a hagyományos magyar alakot használjuk. Sok furcsaság van a közvetlen szomszédságunkban is. Minden szomszéd nemzetnek megvan a magyar nyelvű népnéve, államaik nevét azonban – *Horvátország* kivétellel – az idegen nevekből és *-ia* végződéssel használjuk. Így lett *Oláhországból Románia*, *Rácországból Szerbia*, de van eredeti magyar neve a *szlovákságnak (tótok)*, részben az *ukránoknak (ruszinok)*, illetve szintén részben a *szlovéneknek (vendek)*. Tehát a ma *Magyarországgal* szomszédos, illetve közeli államok esetében többnyire az *-ia* végződésű nevek használata terjedt el: *Ausztria*,

Szlovákia, Románia, Szerbia, Szlovénia, csupán két alakulatra használjuk – *Lengyelország, Horvátország* – az *-ország* végződésű nevet s egy állam esetében – *Ukrajna* – teljesen idegen névátvétel történt¹⁷⁴.

A szomszédos *Ukrajna*, és még néhány európai ország – *Luxemburg, Svájc, Andorra, Liechtenstein* – jelölésére, de többnyire az *Európától* távol fekvő, sokszor friss alakulású országok esetében is, idegen név magyar helyesírású változatát használjuk. Ebben a körben sok idegen helyesírású névalak van nyelvünkben: *Chile, Botswana, Ecuador* stb., illetve folyamatos változással az idegen nevek magyar helyesírású változatai alakultak ki. E magyar nevek az elmúlt évtizedek folyamán fokozatosan jöttek létre, mígnem a magyar helyesírási szabályzat megalkotásakor jutottak némiképpen nyugvópontra. Egy sor állam magyar neve az utóbbi évtizedekben vált magyar helyesírásúvá: *Mexico* → *Mexikó*, *Liberia* → *Libéria*, *Canada* → *Kanada*, *Cuba* → *Kuba*, *Cyprus* → *Ciprus*, *Madagascar* → *Madagaszkár*, *Malaysia* → *Malajzia*, *Mocambique* → *Mozambik*, *Belorusszia* → *Fehéroroszország*. Ugyanakkor ezzel ellentétes irányú folyamatok is érvényesültek. Egy-egy állam neve a helyesírási szabályzatban korábbi magyar névalakról idegenre váltott: *Kirgizföld* → *Kirgizisztán*, *Kazakföld* → *Kazahsztán*, *Becsúanaföld* → *Botswana*, *Bászutóföld* → *Lesotho*, *Felső-Volta* → *Burkina Faso*, *Szváziföld* → *Szváziföld*, *Elefántcsontpart* → *Cote D’Ivoire*, *Moldávia* → *Moldova*.

A névadási anomáliák feloldására a XIX. század végén próbáltak megoldást találni, de ezek mind kudarcot vallottak. A magyar köznyelv nem fogadta be a *Norvégország, Dánország, Osztrákország, Skótország, Angolország* stb. újításokat, tehát nyilvánvalóvá vált, hogy egyre inkább a latinos alak térhódítása érvényesül és mára a hagyományos alak kisebbségbe szorult. A XX. század új államalakulatainak elnevezéseiben egy-két hagyományos név felújult (*Finnország, Fehéroroszország*), de alapvetően az előbb említett tendencia érvényesült.

A térképi névhasználatban az államok megnevezésére legtöbbször az ország ún. *rövid névalakját* használjuk. Ezek a mindennapi kommunikációban használt államnevek: pl. *Svédország, Lengyelország, Spanyolország, Sváziföld, Szlovákia, Románia, Ausztria, Norvégia, Ukrajna, Egyiptom, Malajzia* stb. Hivatalos dokumentumokban, államközi szerződésekben, és néha a térképen is, az ún. *hosszúalakos (hivatalos) államnév* kerül feltüntetésre. Ez a megnevezés az illető ország hivatalos, az államformára is utaló, több szóból

¹⁷⁴ *Ukrajna* neve az orosz „u kraji / y krajii” = ‘határ melletti, határszéli’ kifejezésből keletkezett, amelynek alapja, hogy a később *Ukrajnának* nevezett terület az *Orosz Birodalmon* belülről nézve az ország nyugati szélén, határvidékén fekszik.

álló neve: pl.: *Svéd Királyság, Lengyel Köztársaság, Spanyol Királyság, Szváziföld Királyság, Szlovák Köztársaság, Osztrák Szövetségi Köztársaság, Norvég Királyság, Ukrán köztársaság, Egyiptomi Köztársaság* stb. Egyes esetekben a hosszúalakos név megegyezhet a rövidalakos névvel. pl.: *Magyarország*¹⁷⁵, *Románia, Kanada* stb.

Európában az államhatárokon vagy azok közelében az államnevek, általában a hosszú névformák, az adott ország hivatalos nyelvén táblanév formájában a terepen is láthatóak.

Az államnevek forrásai

A magyar nyelvű államneveket a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvi Bizottsága a mindenkor érvényes helyesírási szabályzatban közli. Ennek eredményeként a független államok rövid és hosszú elnevezései szerepelnek „A magyar helyesírás szabályai” c. kiadványban. Az államnevek körében egyetlen kivétel van, amely sokszor nem az akadémiai névformát követi a magyar térképeken, magyar szövegkörnyezetben. Ez az *Egyesült Királyság* vagyis *Nagy Britannia* neve. Az akadémiai helyesírási szótárban *Nagy Britannia* névforma szerepel, ez a *Nagy Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság* hosszú államnév rövid változata. Az ebből rövidült névforma nem fedti teljesen a teljes *Egyesült Királyság* államterületet, (hiszen *Észak-Írország* így nincs benne), emiatt a nyugati nyelvekben a *United Kingdom* ('Egyesült Királyság') rövid nevet használják. Ennek nyomán a magyar nyelvű névhasználatban is elterjedt az *Egyesült Királyság* név használata, annak ellenére, hogy az akadémiai helyesírás nem ezt írja elő.

6.2. Közigazgatási egységek nevei

A közigazgatási egységek nevei az államok belső szervezeti, közigazgatási egységeit jelölő nevek. A közigazgatási egységek minden országban hierarchikus rendet követnek. A közigazgatás jogi, szervezeti felépítése alapján vannak szövetségi rendszerben működő államok, ezek közigazgatási egységei a *szövetségi államok: Egyesült Államok – state, Németország – Bundesland, Egyesült Királyság – Government, Spanyolország – comunidad autónoma, Belgium – region/gewest/Region* stb. A szövetségi államok belső autonómiával rendelkező, államszövetséget alkotó tagállamok.

¹⁷⁵ *Magyarország* hosszúalakos (hivatalos) megnevezése az 1920-ban bekövetkezett önállósulás óta többször változott: 1920-tól *Magyar Királyság*, 1946-tól *Magyar Köztársaság*, 1949-től *Magyar Népköztársaság*, 1989-től *Magyar Köztársaság*, 2010-től *Magyarország*.

A legtöbb országban a közigazgatási egységeknek nincs belső autonómiája. Ez esetben a területegységekre vonatkozó név földrajzi köznevet is tartalmaz (*megye, körzet, kerület, tartomány* stb.), amelyekre minden nyelv saját szóval rendelkezik (francia *departement*, angol *county*, magyar *megye*, szlovák *kraj*, román *județ* stb.). Sok országban a közigazgatás több szintű, a megyei szint alá legtöbb helyen a járási szint épült be. Ezeknek szintén külön-külön földrajzi közneve van minden nyelvben (magyar *járás*, szlovák *okres*, német *Bezirk* stb.). Végül a közigazgatás alapegységei is ide tartozó fogalmak, amelyek *Európa* legtöbb országában a magyarországi fogalom szerinti település (község, város), de ezek földrajzi névként a településnevek körébe tartoznak¹⁷⁶. A közigazgatási nevek sokszor azonosak lehetnek történeti-földrajzi tájnevekkel (*Alsó-Ausztria, Bajorország, Bihar* stb.). A közigazgatási területegységek nevei a legtöbb országban táblán a közutak mentén feltüntetik.

32. ábra: Közigazgatási egységek táblanevei Magyarországon:
balra a 2000-es évek előtti zöld, jobbra az azóta használt barna táblaszínnel

A közigazgatási nevek minden nyelvi formában megkülönböztető (tulajdonnévi) tagból és földrajzi köznévből álló földrajzi nevek. A magyar földrajzi nevek helyesírási gyakorlata szerint a földrajzi köznévként e nevek esetében kötőjel nélkül kapcsolódik az összetétel megkülönböztető tagjához, ezért a különleges írásmódú nevek közé tartoznak. Más nyelvekben gyakran előfordul, hogy a földrajzi köznévként az összetétel első tagjaként jelenik meg, ilyen esetekben általában kis kezdőbetűvel íródik.

A közigazgatási egységek neveinek magyar nyelvű földrajzi köznevei

A közigazgatási egységek magyar földrajzi köznevei körében két csoportot kell elkülönítenünk. Egyik a *ma is élő tartalommal rendelkező köznevek: járás,*

¹⁷⁶ A településnév a térképi ábrázolásban a tízszáz méretarány-tartományban közigazgatási névként is megjelenik. Ez azonban nem keverhető a településekre (tehát a lakott területekre) vonatkozó településnevekkel.

megye, körzet, kerület, tartomány stb., a másik a magyar közigazgatástörténetben az elmúlt idők folyamán használt, de *ma már közigazgatási tartalommal nem rendelkező köznevek köre: vármegye, szék, vidék* stb.

A magyar közigazgatás legrégebbi, legállandóbb, ezredéves időre visszatekintő földrajzi közneve a **megye**, illetve az 1950-ig vele szinonim **vármegye**. A vármegye szó alapja a „megye”, eredeti magyar jelentésében adott földterület mentén húzódó vonal, amely az adott földterületet a szomszédos földterülettől elválasztja, tehát határként szolgál. A megye eredetileg egy szalagforma, később szélesebb, majd keskenyebb földszáv, amelyet a szántóföldek, szőlők, kertek hosszában két felől parlagon hagytak egyik dűlőtől a másikig. A megyét legtöbbször az adott földterülethez szántották hozzá, helyét egyszerű barázdavonal pótolta. Ezt a jelentéstartalmat később a *mesgye* szó vette át, amely eredetileg a megye tájnyelvi változata volt. Így a megye tulajdonképpen nem más, mint határ és minthogy ezt ősi szokás szerint lépve, körüljárva jelölték ki, a szó gyöke a magyar „megy” ige^{177 178}. Szent István korában ez egészült ki a *vár* előtaggal, amely a kijelölt földterület, a megye, adott várhoz tartozását, a vár, mint irányítási szerepkörű központ meglétét jelölte, és jelezte a megye szó közigazgatási jelentéstartalmát, mélyebbé válását. Nincs forrásunk a Szent István megelőző időkről közigazgatási alapú területiségre, de valószínű, hogy a magánbirtokok, nemzeti területi igazgatását is valamilyen „megye-szerű” rendszer kijelölésével érték el. A vármegye megnevezés 1950-ig a magyar középszintű közigazgatás földrajzi közneve volt. Ekkor ideológiai okokból a vár szót eltörölték belőle, azóta a megye köznévi jelöli a közigazgatási beosztás középszintű egységeit¹⁷⁹. A megye szó a mindennapokban a magyar nyelv „közigazgatási egység” szinonimája is lett.

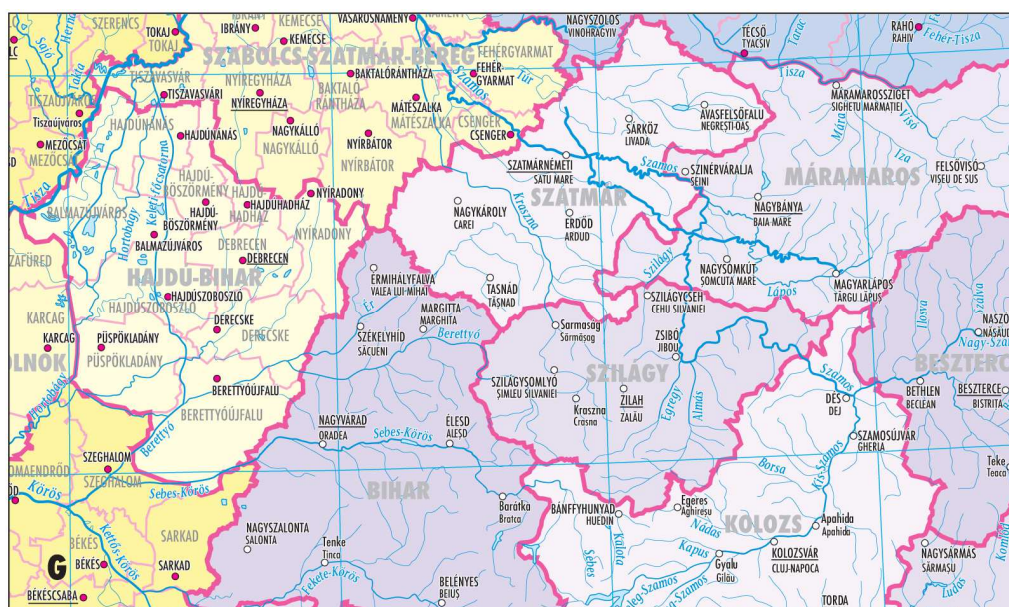
¹⁷⁷ A megye szót használják kezdetől fogva egyházi értelmezésben is. Így a megye egyházilag meghatározott földterületen lakó, és bizonyos főpap (püspök, érsek stb.) lelkesi igazgatása és hatósága alatt levő hívek gyülekezete, valamint az a földterület, melyen az illető hívek laknak. Így az egyházi igazgatásban van érseki megye, püspöki megye, főpáti megye, egyházmegye. A *Barkóföldön* az egyes lelkészek pásztorsága alá rendelt hívek gyülekezetét jelenti.

¹⁷⁸ A magyarországi nyelvtudomány a „megye” szavunkat a szláv „megya”, leggyakrabban a szlovén „meja” vagy a szerb „meda”, szóra vezeti vissza, amelyek eredeti jelentése ’élősövény’. Így a magyar szóeredetet idegenből veszi, holott a „megy” alapnak a szláv nyelvekben nincs jelentése, minden szláv szó, a horvát és szerb nyelven „meda”, a szlovák „medza” stb. a magyar „mesgye” és „megye” vagy a latin *medium* származékai, jelentésük többes, ebből egyik a ’határ’, ’határvonal’. A megye eredeti jelentése határ, mivel az általa közrezárt területet kijelölésekor lépve, körüljárva jelölték ki. Ebből ered a megye szó gyöke, amely a „megy” ige (a járás a „jár”). A megye kijelölésének folyamata a középkori okiratokban határjárás megnevezéssel szerepel.

¹⁷⁹ A 2013-ban bevezetésre került új közigazgatási törvény javaslati szakaszában a megye köznévi helyett újból a vármegye került be, de végül ezt a visszaváltást elvetették.

A **járás** a magyar közigazgatás megye (vármegye) alatt szervezett, a vármegye (megye) alá beosztott egysége, a közfelfogásban is a vármegye része. Alapja a „jár”, mozgást, cselekvést kifejező alapszó. Az elnevezés a megyéhez hasonlóan logikusan magyar: a járás a lóháton megtehető egy napi járóföldet fogott egybe.

A **városkörnyék** (és a **nagyközségkörnyék**) földrajzi köznévi, illetve a városkörnyék fogalma a járás megszűnése nyomán jött létre 1984-ben. Az elnevezés alapja egy-egy város, illetve nagyközség környezetében fekvő települések egy közigazgatási egységbe szervezése. A **környék** jelentéstartalma 'határok által körbevett tér', tájék, vidék, amely egy helyet, mint középpontt körülvesz. Így a „városkörnyék” = 'várost körülvevő tér'.

33. ábra: Közigazgatási egységek és neveik (szürke nagybetűs nevek) ábrázolása igazgatási térképen (teljes tartalommal) 1:2 100 000-es méretarányban (részlet)

A **szék** a vármegyéhez hasonló területű, de széleskörű autonómiával rendelkező középkori terület egység volt Magyarországon. Elnevezése a bírói székre utalt, de eredetileg a vármegyék különálló, exklávé részeit is széknek nevezték. A „szék” eredetileg „sze-ek” vagy „sza-ek”, gyöke a „sze” vagy „sza”, amely azonos a „száll” szó gyökével. Ezért a szék eredeti értelme 'szállás', 'megszállás', 'megtelepedés', valamint jelent 'emelkedést (felszállást), emelkedett helyet' is. Így a „szék” = 'hely, telep, vidék,

tartomány, mely állandó lakhelyül szolgál'. Átvitt értelemben a hatóságok, bíróságok testülete, mert törvényes hatalmukat, működésüket összeülve szokták gyakorolni: kormányshék, shentsshék, tisztshék, számvevőshék, törvényshék, ítélőshék, bírói shék stb.

A **tartomány** egy ország nagyobb, külön kormányzat, főhatóság alatt álló része, területe, amely annak egyik alkotórésze, tartozéka. Alapja a térbeli mozgást is kifejező *tart* pl. a városba tart, a hegynek tart. A *tart* rokona a *tér* és *ter* (terjed, terjeszt stb.), így a *tartomány* és a *terület* közigazgatási értelmezésben gyakorlatilag azonos fogalmak. Ezért a tartomány eredeti magyar jelentésében olyan körülhatárolható terület, amelyet egy fejedelem, vagy állam birtokként hatalmában tart, vagy amelyet hódítással birodalmához, országhoz csatolt. Tehát a tartomány nem különálló, független állam, hanem alárendelt ország, vagy terület. Ennél fogva a magyar közigazgatásban nem használt földrajzi köznév, a *tartományt* mindig idegen területek esetében használjuk magyar megfelelőként.

A **terület** a magyar közigazgatásban nem használt köznév, inkább a többi egység összefoglaló, általános fogalma. Alapja a *tér*, amely 'egy helynek kisebb-nagyobb szélesedését, szétnyúlását' fejezi ki, gyöke a „te” vagy „té”, mély hangrendben „ta”, vagy „tá”, „to”, amelyből egy középponttól kiinduló szélesedést, távolodást jelentő szavak képződtek. A „terület” 'határok közé szorított térség, különálló hely'. A kiterjedést mutató földdaraboknak, földbirtoknak, országnak, megyének, városnak, falunak kiterjedését mutató számszerű adat. Ha nem konkrétan lehatárolt földdarabról beszélünk, akkor a térség szót használjuk. A *terület–kerület–körzet* hármasa csökkenő nagyságú sorrendiséget is jelent.

A **kerület** a középkori magyar közigazgatásban egyes autonómiával rendelkező területeken a székek együttesét jelentette. Alapja a „ker”, „kör”, amely jelent minden önmagába visszatérő vonal által körülvevett teret. A kerület az országok és tartományok felosztásában határokkal kijelölt rész, ha saját hatóság igazgatja, saját törvényshéke van stb. Kerület volt a neve a magyar közigazgatási rendszert időszakosan felváltó abszolútikus rendszerekben szervezett egységeknek is. A XIX. század végétől a kerület már a nagyobb lélekszámú városi jogú települések belső szervezeti egységei, így elsősorban *Budapest* esetében működő, több városrészt egybefogó közigazgatási egység.

A **körzet** a kerülettel szinonim fogalom, de sokszor annál kisebb egységet jelöl. Alapja ennek is a „ker”, önmagába visszatérő vonal által körbevett térség. A közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, rendészetben

kisebb egységeket jelöl; bírói körzet, rendőri körzet („körzeti megbízott”), egy helység, város körzete, tájvédelmi körzet stb.

A **vidék** közigazgatási tartalommal a középkorban működő terület egység elnevezése volt, jogilag a vármegyével azonos szerveződés. A „vidék” ’egy központhoz tartozó s azt környező, azzal határos kisebb nagyobb terület’. Szélesebben értelemben egy helytől távolabb eső tájak, helységek együttese, amelyek lakói közlekedés, üzlet, tanulás stb. okból e helyen összegyűlnek. Ennek a helynek, általában városnak, mint vásáros helynek, iskolavárosnak stb. vidéke van. A „vidék” így a modern „vonzáskörzet” szinonimája. A nemesi vármegyei rendszer polgári átalakításakor a vidék, mint földrajzi köznévi közigazgatási tartalma megszűnt.

A **bánság** a vármegyénél nagyobb területű, szélesebb körű önkormányzattal, de közvetlenül a király által kinevezett bán által irányított közigazgatási terület egység volt a középkori Magyarországon. Az elnevezés alapja a báni méltóság. A „bán” szó eredetét származtatják az avar „baján” („kagán”) szóból ennek jelentése ’vezér’. Magyarázzák a horvát „boján” szóból, ennek jelentése ’hatalmas ember’, de előfordul a cseh és szlovák „pán” (= úr) szóból való magyarázat is. A perzsa nyelvben a „bán”, a szanszkritban „van”, jelentése ’gondviselő, bánó’, innen magyarázható az „ispán” = ’ősbán’ szó is. A mongol nyelvben „uvan” vagy „van” jelentése ’fejedelem’. A magyar nyelvben a „bánság” = ’tartomány vagy vidék, melynek kormányzója vagy helytartója bán címet visel’.

A **vajdaság** a vajda méltóságnévből keletkezett köznévi, így hívták kezdetben Erdély, később Moldva és Havasalföld fejedelmeit, de vajda volt a középkori Lengyelországban a tartományok (vajdaságok) vezetője is. Vajdának hívják a magyarországi és erdélyi cigányság vezetőit is. Korábban egyes vidékeken így nevezték aratáskor a kaszások között az elől menőt, s a szőlőművesek között az előkapást. A „vajda” szó a szláv „vojvoda”, magyarul ’hadvezér, harcvezér’ szóból formálódott. A „vojvoda” a „boj” = ’harc’ illetve „vojna” = ’háború’ szavakból képződött, de a „boj” alapja a magyar „baj”, ennek eredeti jelentése ’viadal’ (lásd bajvívás a középkorban). A „baj” az alapja a szláv „voják”, „bojár” („bajár”) szavaknak, ezek jelentése ’katona’, de a szláv „vodim”, „vedem” a magyar „vezetem”, „vezérem” alapra utal vissza.

Közigazgatási nevek idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben

A Kárpát-térségben a magyar nyelven kívül a német, cseh, lengyel, szlovák, ukrán, román, szerb, horvát és szlovén nyelv, mint államnyelv van jelen az egyes államok közigazgatásában. Ahogy a magyarban, e nyelvekben is a

fejlődés folyamán kialakultak azok a földrajzi köznevek, amelyek igazgatási, közigazgatási tartalmi jelentéssel bírva, közigazgatási területegységeket jelölő nevek földrajzi közneveivé váltak. Magyar olvasónak készülő térképi névrajz szerkesztésekor ezeket a közneveket fordítjuk. Vannak közöttük olyanok, amelyeknek magyar alakja alakult ki, annak ellenére, hogy *Magyarország* közigazgatásában nem használt nevek.

34. ábra: Tartományok neveinek feltüntetése a közutak mentén Ausztriában egyedi formátáblákon: Órvidék (Burgenland), Alsó-Ausztria (Nieder Österreich), Stájerország (Steiermark)

35. ábra: Közigazgatási nevek terepi jelzése: balra Szlovákiában körzetnév (Kassai körzet [Košický kraj]) és járásnév Rozsnyói járás [okres Rožňava]), középen Ukrajnában területnév (Kárpátontúli terület [Zakarpatszka oblaszty]), jobbra Romániában megyenév (Hargita megye [județul Harghita])

A cseh nyelvben egykoron használt közigazgatási földrajzi köznév a *země* = **föld**, a cseh és a szlovák nyelvben egyaránt használatos köznév a *velžupa* = **megye** (nagymegye), *kraj* = **kerület** és az *okres* = **járás**.

Lengyel nyelvű közigazgatási földrajzi köznevek: *województwo* = **vajdaság**, *powiat* = **járás**.

Az ukrán közigazgatásban egykor és ma megjelenő földrajzi köznév a *gubernija* / *губернія* = **kormányzóság**, *avtonomnoi reszpubliki* / *автономни республіки* = **autonóm köztársaság**, *avtonomnih oblasztyej* / *автономних областей* = **autonóm terület**, *oblaszty* / *область* = **terület** (tartomány), *okrug*

/ *округ* = **körzet**, *polk* / *полк* = **körzet**, *rajon*/ *район* = **járás**, *obscsina* / *община* = **faluközösség**.

A román közigazgatásban használt földrajzi köznevek: *ținut* = **tartomány**, *regiun* = **tartomány**, *țara* = **vidék**, *județ* = **megye** (vármegye), *ținut* = **kerület**, *rajon* = **körzet**, *plăș* = **járás**, *comună* = **község**.

Szerb közigazgatási földrajzi köznevek: *autonomna pokrajina* / *аутономна покрајина* = **autonóm terület**, *banovina* / *бановина* = **bánság**, *oblast* / *област* = **kerület**, *okrug* / *округ* = **körzet**, *distrikt* / *Дистрикт* = **körzet**, *upravni okrug* = **igazgatási körzet**, *szrezov* / *срезова* = **járás**, *opština* / *општина* = **község** (faluközösség). Ezek némi átfedést mutatnak a horvát köznevekkel: *banovina* = bánság, *općina* = faluközösség, *županija* = megye. Szlovéniában használatban lévő köznév a *regija* = **régió**, *općina* = **faluközösség**. Az osztrák közigazgatás német nyelvű köznevei: *Bundesland* = **szövetségi tartomány**, *Land* = **tartomány**, *Kreis* = **körzet**, *Bezirk* = **járás**.

A magyar közigazgatásnév-képzés

A közigazgatási egységek neveinek képzése országonként eltérő jellemzőket mutathat, annak ellenére, hogy összességében öt-hat képzési típust lehet elkülöníteni. Ugyanakkor alapvetően jellemző a közigazgatási nevek esetében, hogy tulajdonnévből és földrajzi köznévből állnak, utóbbi mindig az adott állam közigazgatásában általánosan használt igazgatási fogalom neve: *járás*, *megye*, *körzet*, *tartomány*, *kerület* stb.

Magyarország közigazgatásának alapelemei az Árpád-házi királyok uralkodásának kezdetétől a *vármegyék*, amelyeket a kezdeti időkben *várispánságok*nak is neveztek. A vármegyék névadási megoldása a közigazgatásban általában jellemző székhely nevéből történő névképzés. A kialakuló vármegyei területek neveit majdnem minden esetben annak a várnak a nevéből képezték¹⁸⁰, amelyek, mint központ körül létrejöttek. Így a vármegyék nevei végeredményben településnevekből képződtek, amelyhez a „vármegye” földrajzi köznév kapcsolódott. A fejlődés folyamán sok egykori vármegyeközpont periférikus helyzetbe került, lélekszámát és helyzetét tekintve jelentősen alulmaradt kistelepüléssé vált, ennek következményeként a székhely egy nagyobb településre, városba került át. Ennek ellenére a vármegye neve továbbra is az „alapító”, egykori központ neve maradt. Többek között ez történt *Bihar*, *Borsod*, *Hont*, *Árva*, *Liptó*, *Turóc* vármegyék stb. esetében. A vármegyék/megyék nevének képzése azóta sem változott, leszámítva a megyeösszevonások következtében kötőjellel összakapcsolódó

¹⁸⁰ Jelentős, de egyben ritka kivétel *Pilis vármegye*, amelynek neve tájnév s nem településnév alapú.

megyeneveket, amelyek sora 1492-ben *Pest* és *Pilis vármegye* egyesülésével kezdődött *Pest-Pilis vármegye* néven. 1569-ben eltűnt *Külső-Szolnok vármegye*, mivel megmaradt lakói *Heves vármegye* hatásköre alá kerültek, az egyesített vármegye neve *Heves és Külső-Szolnok vármegye* lett. 1655-ben egyesítették *Pest-Pilis vármegyét Solt vármegyével*, és létrejött *Pest-Pilis-Solt vármegye*. 1802-ben jött létre a szintén két megyéből egyesült *Gömör és Kishont vármegye*, ennek nevében azonban megmaradt az „és” tag. E megyeegyesítések békésen zajlottak, nem úgy, mint a *Bácskában* fekvő *Bács* és *Bodrog vármegye* esetében. A török hódoltság után az Árpád-kori *Bács vármegye* 1699-ben, *Bodrog vármegye* 1712-ben alakul újjá. Azonban a megyei iratok a török háborúk alatt elvesztek, ezért a két vármegye határának kijelölésében a felek nem tudtak megegyezni. A pörök és viták majd egy évszázadig húzódtak, mígnem 1802-ben a két vitatkozó vármegyét *Bács-Bodrog* néven egyesítették.

A megyeegyesítések következő nagy hulláma a kiegyezés után következett be. A rendezés és átszervezés végeredményeként *Magyarország* területén 63 vármegye és *Fiume* város és kerülete, illetve a társországgént hozzá tartozó *Horvátország* területén¹⁸¹ 7, összesen – *Fiumével* együtt – 71 területegység jött létre. Ezek között 13 összevont nevű megye, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun*, *Gömör és Kishont*, *Abauj-Torna*, *Jász-Nagykun-Szolnok*, *Bács-Bodrog*, *Krassó-Szörény*, *Szolnok-Doboka*, *Beszterce-Naszód*, *Torda-Aranyos*, *Maros-Torda*, *Modrus-Fiume*, *Lika-Korbava* és *Belovár-Kőrös* volt. A kun, a jász, a hajdú, a székely és a szász autonómiák felszámolása mellett megszűnt 3 vármegye, *Zaránd*, *Kraszna*, *Közép-Szolnok* és a vármegyeként működő *Kővár-vidék*. Ezeknek a neve nem élt tovább közigazgatási egység nevéként és történeti-földrajzi névvé vált.

A vármegyék területi és névfejlődésében mérföldkő a trianoni békediktátum által okozott országcsönkítés. A magyar közigazgatás területének drasztikus csökkenése következtében a magyar vármegyék többségének elnevezése hivatalosan dokumentált magyar névként nem élhetett tovább, így a kiegyezés után kialakított területegységek és neveik az első világháborút követő összeomlás, tehát ténylegesen 1918, jogilag 1920 után javarészt megszűntek. A maradék országterületen 1923-ig tovább élt az 1886-ra kialakított közigazgatási és névállapot, de az újonnan szabott államhatár számos életképtelen töredék megyedarabot hagyott maga után. A trianoni *Magyarország* területén a 63 magyarországi vármegyéből mindössze 35-nek,

¹⁸¹ *Horvátország* területébe betagolták a középkori *Szlavónia* és a *Magyarországhoz* szervesen hozzá tartozó *Drávántúl* területét is.

Pozsony, Győr, Moson, Sopron, Vas, Zala, Komárom, Esztergom, Veszprém, Fejér, Somogy, Tolna, Baranya, Hont, Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Békés, Torontál, Arad, Csanád, Bihar, Hajdú, Szabolcs, Ung, Bereg, Ugocsa, Borsod, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna és Zemplén különböző méretű darabjai maradtak. Ez a 35 vármegyedarab összesen 43 névtagot tartalmazott. A vármegyék területéből 9-et, *Veszprém, Somogy, Tolna, Fejér, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés* és *Hajdú* az országcsonkítás nem érintett, ezek továbbra is az 1876-ban megállapított nevüket viselték. A csonka megyékből 9, *Sopron, Vas, Zala, Baranya, Bács-Bodrog, Csongrád, Bihar, Abaúj-Torna* és *Zemplén* maradt olyan méretű, hogy azokat az önálló vármegyei életre alkalmasnak tartották, bár ezek közül négy, *Bács-Bodrog, Bihar, Abaúj-Torna* és *Zemplén* területének nagyobbik része került az újonnan kijelölt államhatárokon túlra. 1923-ban az életképtelennek ítélt csonka megyedarabokat egymással összevonták, így a trianoni határok közötti Magyarországon 25 vármegye jött létre. Az összevonásokat és az így létrejött terület egységeket ideiglenes állapotnak tekintette az államigazgatás, ezért a magyarországi közigazgatásba egy új megnevezés lépett be az összevont vármegyék általános jelölésére, a *közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye (kee.vm.)*. Az ideiglenesen összevont vármegyék neveit minden, az összevonásban érintett megyedarab nevének felvételével, a nevek után a „*kee.vm.*” tag feltüntetésével jelölték. Az 1923-ban történt rendezéskor hét összevont „*kee.vm.*” született: *Győr, Moson és Pozsony kee.vm., Komárom és Esztergom kee.vm., Nógrád és Hont kee.vm., Borsod, Gömör és Kishont kee.vm., Szabolcs és Ung kee.vm., Szatmár, Ugocsa és Bereg kee.vm., Csanád, Arad és Torontál kee.vm.*

A vármegyék területének és nevének jelentős változását okozta az 1938 és 1941 közötti „területgyarapodások” időszaka. Az 1938. november 2-án meghozott első bécsi döntés következtében magyar közigazgatás alá került a *Felvidék* déli sávja, ezáltal *Esztergom vármegye* visszakapta Trianon előtti teljes területét, így megszűnt *Komárom és Esztergom vármegye* ideiglenes egyesítése, újra létrejött az önálló *Esztergom vm.*, és *Komárom vm.*, de utóbbihoz hozzácsatolták a Trianon előtt *Pozsony vm.*-hez tartozó *Felső-Csallóköz* területét. Ezzel párhuzamosan megszűnt *Nógrád és Hont vm.*, *Borsod vm.* és *Gömör és Kishont vm.*, valamint *Szabolcs vm.* és *Ung vm.*, valamint *Szatmár vm.*, *Bereg vm.*, ideiglenes egyesítése. A területi változás következményeként magyar közigazgatás alá került a Trianon előtti *Nyitra vm.*, *Pozsony vm.*, és *Bars vm.* területének egy-egy része, ezért kialakították *Nyitra*

és *Pozsony kee.vm.*, valamint *Bars és Hont kee.vm.* elnevezésű egységeket. *Csehszlovákia* felbomlásával egyidejűleg, 1939 márciusában a magyar kormányzat pár napos katonai akcióval visszacsatolta *Magyarországhoz Kárpátalját*, ezáltal a korábbi *Ung vármegye* és *Bereg vármegye* egésze, valamint *Máramaros vármegye* területének mintegy fele újra magyar közigazgatás alá került. Ennek ellenére a kormányzat nem állította vissza a két vármegye és *Máramaros vármegye* visszaszerzett részén az eredeti területi egységet, hanem azok ruszinok lakta hegyvidéki részein a területi autonómia irányába mutató kétnyelvű (magyar és ruszin) ún. *közigazgatási kirendeltségeket (kk.)* szervezett¹⁸². Így *Ung vármegye* mellett létrejött az *Ungi kk.*, *Bereg vármegye* mellett a *Beregi kk.*, valamint az egykori *Máramaros vm.* kárpátaljai területén a *Máramarosi kk.*, amelyek bevezetésével közigazgatásilag és névrajzilag is új fogalom született. A második bécsi döntés értelmében, 1940. augusztus 30-án magyar közigazgatás alá került a *Részek* és *Erdély* északi része, valamint *Máramaros* déli (nem kárpátaljai) fele. Ezzel *Szatmár*, *Szilágy*, *Szolnok-Doboka*, *Beszterce-Naszód*, *Máramaros* és *Csík* vármegye teljesen, *Bihar*, *Kolozs*, *Maros-Torda*, *Udvarhely* és *Háromszék* vármegye jó része ismét *Magyarországhoz* került. Az államigazgatás e területen változtatás nélkül a Trianon előtti vármegyehatárokat állította vissza, kivéve a *Máramarosi kk.* területét, amelyet kivontak *Máramaros vm.* közvetlen igazgatása alól. *Jugoszlávia* német lerohanásával párhuzamosan 1941 áprilisában a magyar csapatok bevonultak a *Bácska*, *Drávaszög*, *Muraköz* és a *Mura-vidék* területére. Ezzel az akcióval *Bács-Bodrog vármegye*, *Baranya* és *Zala vármegye* teljes területe, valamint *Vas vármegye* nagy része ismét magyar közigazgatás alá került, de a korábbihoz képest újabb vármegye szervezésére már nem került sor.

A második világháború elsöpörte a területgyarapodásokkal nagyobbodott *Magyarországot*. 1945-től visszaálltak a trianoni határok, de az 1947-ben *Párizsban* megkötött béke értelmében három *Moson vármegyei* község az ún. *Pozsonyi hídfő (Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsún)* *Csehszlovákiához* került. Az újonnan felélesztett trianoni határok következtében a csonka vármegyedarabok ismételen összevonásra kerültek és végeredményben visszaállt az 1923-tól 1938-ig fennálló állapot. Ez a 25-ös

¹⁸² A közigazgatási kirendeltségek területi leválasztását *Ung*, *Bereg* és *Máramaros vm.*-ékről több vélemény katonai közigazgatásnak s nem autonómiának minősíti. Ennek ellentmond, hogy a közigazgatási kirendeltségek területén az 1898 és 1912 között bevezetésre került törzskönyvezett településnév-anyagot nem állították vissza, hanem a korábbi ruszin névanyag került hivatalos bevezetésre. Szintén ellentmond a katonai közigazgatás feltételezésének, hogy a területgyarapodások időszakának összegző helységnevtára, amely 1944-ben jelent meg, kétnyelvű; magyar és ruszin olvasónak szólóan, párhuzamosan magyar és ruszin nyelvű oldalakat tartalmaz.

vármegyei felosztást jelentette, de a háború után a *kee.vm.* tényezőt és a kis méretű – *Torna, Kishont, Arad, Torontál, Pozsony, Ung* és *Ugocsa* – csonka megyedarabok nevét már törölték a vármegyék hivatalos nevéből.

A magyar közigazgatási rendszerben jogilag és területileg is az egyik legnagyobb átalakítást az 1950-ben bevezetett *tanácsi megye* intézményének létrejötte jelentette. Ezzel a változással véget ért a vármegyék autonómiájának fokozatos csökkenési folyamata, a volt *vármegye*, 1950-től már hivatalosan is csak *megye*, pusztán közigazgatási egységgé lett. Az addigi 25 vármegye helyett 19 megyét szerveztek *Magyarország* területén. Ez a területi átszervezés az igazgatás szempontjából szükséges és megalapozott volt. A megyehatárok átszabása egy esetet kivéve (*Zala és Veszprém megye* határa) tudományosan alátámasztott és vizsgált jellemzők alapján jött létre, a koncepció nagy részét még a háború előtt dolgozták ki. Ugyanakkor az átszervezéssel a nevekben hatalmas csonkulás következett be, mivel az elnevezésekben az ország területét érintő eredeti 43 névtagból mindössze 25 maradt meg, az újonnan létrehozott terület egységek neveiből jelentős, sokszor „fél megyényi” területet jelölő névtagok maradtak el. Az egyes nevek után {jelezzük}, milyen név felelt volna meg a hagyományoknak, bár ez esetben több megye neve négytagúvá vált volna. (1) *Győr-Sopron megye* {*Győr-Moson-Pozsony-Sopron megye*}, (2) *Vas megye* {*Vas megye*}, (3) *Zala megye* {*Zala megye*}, (4) *Komárom megye* {*Komárom-Esztergom megye*}, (5) *Veszprém megye* {*Veszprém megye*}, (6) *Somogy megye* {*Somogy megye*}, (7) *Fejér megye* {*Fejér megye*}, (8) *Tolna megye* {*Tolna megye*}, (9) *Baranya megye* {*Baranya megye*}, (10) *Pest megye* {*Pest-Pilis-Hont megye*}, (11) *Bács-Kiskun megye* {*Bács-Solt-Kiskun megye*}, (12) *Nógrád megye* {*Nógrád megye*}, (13) *Heves megye* {*Heves megye*}, (14) *Szolnok megye* {*Jász-Nagykun-Szolnok megye*}, (15) *Csongrád megye* {*Csongrád-Csanád-Torontál megye*}, (16) *Békés megye* {*Békés-Csanád-Arad megye*}, (17) *Hajdú-Bihar megye* {*Hajdú-Bihar megye*}, (18) *Szabolcs-Szatmár megye* {*Szabolcs-Szatmár-Bereg-Ung megye*}, (19) *Borsod-Abaúj-Zemplén megye* {*Borsod-Gömör-Abaúj-Zemplén megye*}. 1988, illetve 1989-ben 5 korábbi megyenév-tag visszakerült a hivatalos elnevezésekbe, így mai *Magyarország* területét érintő 43 megyenév-tagból, már 30 hivatalosan is használatban van.

Már a középkor folyamán kialakult a vármegyék alatt elhelyezkedő közigazgatási egységek a járások rendszere. Minden magyarországi és horvátországi vármegye tovább oszlott járásokra, amelyek nevei legtöbb esetben – 94%-ban – a járásszékhely nevéből képződtek, a településnévhez *-i* képző ragasztásával, pl. *Esztergomi járás* (*Esztergom vm.*), *Gölnicbányai járás*

(*Szepes vm.*) stb. Ugyanakkor voltak „különlegesebb” járásnevek is. Keletkezett járásnév természetföldrajzi névből, ez esetben a területen jellemző hegység, dombság, síkság nevéhez *-i* képzőt társítva jött létre a név. A felhasznált természeti nevek egy része néprajzi tartalommal is rendelkezett. Erre a típusra példa a *Bodrogközi járás (Zemplén vm.)*, a *Csallóközi járás (Komárom vm.)*, a *Tiszháti járás (Bereg vm.)*, a *Hegyháti járás (Baranya vm.)*, a *Csereháti járás (Abaúj-Torna vm.)*, *Sokoróalji járás (Győr vm.)*, a *Völgységi járás (Tolna vm.)*. Előfordult, hogy a korrelációt jelző *alsó*, illetve *felső* hátravetett jelzői tag járult az *-i* képzős taghoz: *Jászsági alsó járás*, *Jászsági felső járás* (mindkettő *Jász-Nagykun-Szolnok vm.*). Néhány járás neve 1876 után történeti-földrajzi és néprajzi táj nevéből keletkezett. Ez esetben a járás neve megszűnt igazgatási egység (pl. székely szék) vagy jellemző néprajzi területen fekvés következtében jött létre. Fontos szempont, hogy az ily módon képzett nevű járás területe és a név eredeti vonatkozási területe között jelentős különbség is lehetett. Ily módon jött létre a *Felvidéki járás (Bereg vm.)*, *Kézdi járás (Háromszék vm.)*, *Orbai járás (Háromszék vm.)*, *Sepsi járás (Háromszék vm.)*, *Felcsíki járás (Csík vm.)*, valamint a *Nádasmenti járás (Kolozs vm.)* neve. Jellegzetes nevek voltak a járás a területén átfolyó, vagy eredő jellemző vízfolyás nevéből képzett nevek. Ilyen az *Izavölgyi járás (Máramaros vm.)* és a *Tiszavölgyi járás (Máramaros vm.)* neve. E névtípusnál is előfordult, hogy a korrelációt jelző *alsó*, illetve *felső* utótagot kapta az *-i* képzős tag: *Tiszai alsó járás (Jász-Nagykun-Szolnok vm.)*, *Tiszai közép járás (Jász-Nagykun-Szolnok vm.)*, *Tiszai felső járás (Jász-Nagykun-Szolnok vm.)*, *Marosi alsó járás (Maros-Torda vm.)*, *Marosi felső járás (Maros-Torda vm.)*, *Tiszai járás (Szabolcs vm.)*. Néhány esetben a megyén belüli korreláción alapult a névképzés. Ilyen a *Központi járás (Bihar, Hajdú, Temes, Tolna vm.)*, a *Tiszáninnyi járás (Csongrád vm.)* vagy a *Tiszántúli járás (Csongrád vm.)* neve. Végül igazi „különlegességet” adó járásnevekkel „büszkélkedhetett” *Győr vármegye*, ahol jellemző településtípus alapján a *Pusztai járás* és összetett, több, a területen található tájnév nevének összetételével keletkezett a *Tószigetcsilizközi járás* neve. Utóbbiban a *Tóköz*, *Szigetköz* és *Csilizköz* tájnevek vannak „összesűrítve”. A járási rendszert 1984-ben megszüntették, majd 2013-ban újra életre hívták. Utóbbiak kialakításánál *Magyarország* 168 járásának nevéből mindössze egy, amelyik neve nem településnévből képződött (*Baranya megye Hegyháti járás*), a többiek mind *-i* képzős megoldással kapták a székhelyükből képzett nevet: *Esztergomi járás*, *Tatai járás*, *Komáromi járás* stb.

A nem magyar igazgatású területeken fekvő közigazgatási egységek nevének megkülönböztető tagjának legáltalánosabb képzési formája, amikor a *területegység székhelyének nevét*, tehát egy település nevét viseli az adott járás, megye, körzet, tartomány stb. Ilyen *Szlovákia* és *Ukrajna* közigazgatási neveinek jelentős része: *Besztercebányai körzet*, *Ivano-Frankivszi terület* stb. E nevek – a magyar vármegyenevekkel ellentétben – mindig melléknévi formában, a magyar nyelvben *-i* képzővel szerepelnek. Vannak a történelem folyamán olyan *régmúlta visszanyúló elnevezések*, amelyek már *tájnévként rögzültek*, az elnevezés százados időtartamra nyúlik vissza, így egyfajta önálló névalaknak s nem más földrajzi objektum nevéből képzettnek minősül. Ilyenek *Ausztria* vagy *Németország* tartományainak nevei, de végeredményben sok magyarországi vagy romániai megye neve is ebbe a csoportba tartozik, utóbbiak annak ellenére, hogy neveik eredetileg településnévből képződtek: *Stájerország*, *Bajorország*, *Zala megye*, *Kolozs megye*. Gyakran előfordul, hogy *természetföldrajzi, esetleg néprajzi, történeti-földrajzi táj vagy vízfolyás, tó nevéből* képzik a közigazgatási egység nevét, erre példa *Horvátország*, *Ukrajna* vagy *Csehország* egy-egy területegységének neve: *Baranya*, *Volhínia*, *Észak-Csehország* stb. Ritkábban jelentkeznek olyan névadási formák, amelyek valamilyen *terepi jellemző, táji karakter alapján* létrejövő elnevezések; *Dombvidéki tartomány*, *Tengermelléki megye* stb. Sok országban előfordul, hogy a közigazgatási egység nevében *égtájnevek vagy más viszonyyszavak* szerepelnek, ezek általában természetföldrajzi vagy történeti-földrajzi tájak, de sok esetben magának az országnak a nevéből képzett összetételek; *Észak-Csehország*, *Közép-Csehország* stb.

Közigazgatási nevek a Kárpát-térségben

A *Magyarországgal* szomszédos államok közül *Szlovákiában*, az egykor magyar *Felvidéken*, a megyerendszert még 1922-ben felváltotta előbb a nagymegye¹⁸³ [župa], majd 1927-től a tartományi beosztás [krajina], 1949-től a kerületi [kraj] rendszer. Az *Csehszlovákiából* 1993-ban kivált országban 1996-ban lépett érvénybe a jelenlegi közigazgatási beosztás, a 8 körzetből [kraj] álló felosztás¹⁸⁴. Minden körzet a székhelyének nevéből képzett elnevezést kapta: (1) *Pozsonyi körzet* [Bratislavský kraj], (2) *Nagyszombati körzet* [Trnavský kraj], (3) *Trencsényi körzet* [Trenčiansky kraj], (4) *Nyitrai körzet* [Nitriansky kraj], (5) *Zsolnai körzet* [Žilinský kraj], (6) *Besztercebányai körzet*

¹⁸³ A magyar nyelvű szakirodalomban gyakran alkalmazott elnevezés a „nagyzsupa”, amely a cseh és szlovák „župa” = ’megye’ szóból származik. A nagymegyék a *Magyarországon* megszokott megyeméretnél nagyobb területűek voltak.

¹⁸⁴ Minden körzet nevét a székhelyt adó település nevéből képezték

[*Banskobystrický kraj*], (7) *Kassai körzet* [*Košický kraj*] és (8) *Eperjesi körzet* [*Prešovský kraj*] nevű egység. (9) *Pozsony város* [*Bratislava mesto*] szintén körzeti jogú egység. A körzeteken belül 79 *járásba* [*okres*] sorolták a településeket. A járások székhelyük nevét viselik. Példaként: *Érsekújvári járás* [*okras Nové Zámky*], *Losonci járás* [*okres Lučenec*].

Ukrajna területe az *Orosz Birodalom* részeként fejlődött, ahol 1708-ban Nagy Péter cár bevezette a kormányzóságok [*gubernija / губерния*] rendszerét. 1897-től 12 kormányzóság volt a későbbi *Ukrajna* területén. A bolsevik forradalom és az oroszországi polgárháború, valamint a *Párizs* környéki békék következményeként az ukránok lakta területekből egy kormányzóság (*Besszarábia*) *Romániához*, egy pedig (*Podólia*) *Lengyelországhoz* került. *Ukrajna* államterületről, mint az *Ukrán Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság* (*Ukrán SzSzK*) területéről, 1922-től beszélhetünk. A szovjet rendszerű közigazgatásban egymást követték az átszervezések, határváltozások. A 1921-ben a kormányzóságokat átalakították, alattuk *körzeteket* [*okrug / округ*] szerveztek, majd 1925-ben a kormányzóságokat végleg megszüntették. A mai közigazgatás alapjait az 1932-ben történt átszervezéssel rakták le. Megszűntek a körzetek és létrehozták a *terület* [*oblaszty / область*] rendszert, amely több területi átszervezéssel a mai napig működik. 1945 februárjában *Csehszlovákia* átadta a *Szovjetunió*nak *Kárpátalját*, ezzel jött létre *Ukrajna* mai területének zöme, amely továbbra is a *Szovjetunió*n belül az *Ukrán Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság* keretei között működött. 1954-ben a moszkvai vezetés döntésének értelmében az *Oroszországi Föderációtól* átcsatolták *Ukrajnához* a *Krím*et, ezzel *Ukrajna* elérte legnagyobb, egyben mai kiterjedését. *Ukrajna* 27 területi szintű egységből, azaz 24 területből [*oblaszty*]¹⁸⁵, a *Krím*i Autonóm Köztársaságból és 2 területi jogú városból (*Kijev*, *Szevasztopol*) áll: (1) *Cserkaszi terület* [*Cserkaszka oblaszty / Черкаська область*], (2) *Csernyihivi terület* [*Csernyihivszka oblaszty / Чернігівська область*], (3) *Csarnócai terület* [*Csernyivecka Oblaszty / Чернівецька область*]¹⁸⁶, (4) *Dnipropetrovszki terület* [*Dnipropetrovszka oblaszt / Дніпропетровська область*], (5) *Donecki terület* [*Donecka oblaszty / Донецька область*], (6) *Harkivi terület* [*Harkivszka oblaszty / Харківська область*], (7) *Herszoni terület* [*Herszonszka oblaszty / Херсонська область*], (8) *Hmelnickiji terület*

¹⁸⁵ A területek neveinek java része a székhelyt adó település nevéből képződött. Ahol nem, azt külön lábjegyzetben jelezzük. A magyar szóhasználatban az ukránjai területeket gyakran megyének nevezik, amely méretük és kialakulásuk okaként is helytelen megnevezés.

¹⁸⁶ A *Csarnócai terület* [*Csernyihivszka oblaszty / Чернігівська область*] névadója *Csarnóca*, ukránul *Csernyivci* (románul *Cernaui*), *Bukovina* legnagyobb városa

[Hmelnicka oblaszty / Хмельницька область]¹⁸⁷, (9) Ivano-Frankivszki terület [Ivano-Frankivszka oblaszty / Івано-Франківська область]¹⁸⁸, (10) Kárpátontúli terület [Zakarpatszka oblaszty / Закарпатська область]¹⁸⁹, (11) Kirovohradi terület [Kirovohradszka oblaszty / Кіровоградська область]¹⁹⁰, (12) Kijevi terület [Kijivszka oblaszty / Київська область], (13) Luhanszki terület [Luhanszki oblaszty / Луганська область], (14) Ilyvói terület [Lvivszka oblaszty / Львівська область]¹⁹¹, (15) Mikolajivi terület [Mikolajivszka oblaszty / Миколаївська область], (16) Odesszai terület [Odeszka oblaszty / Одеська область], (17) Poltavai terület [Poltavszka oblaszty / Полтавська область], (18) Rivnei terület [Rivnyenszka oblaszty / Рівненська область], (19) Szumi terület [Szumszka oblaszty / Сумська область], (20) Ternopili terület [Ternopilszka oblaszty / Тернопільська область], (21) Vinnicjai terület [Vinnicka oblaszty / Вінницька область] (22) Volhiniai terület [Volinszka oblaszty / Волинська область]¹⁹², (23) Zaporizzsjai terület [Zaporizzszka oblaszty / Запорізька область], (24) Zsitomiri terület [Zsitomirszka oblaszty / Житомирська область], és a Krími Autonóm Köztársaság [Автономна Республіка Крим]. Területi jogú városként működik Kijev város [місто Київ] és Szevasztopol város [місто Севастополь]. A területek összesen 669 járásra [rajon] bomlanak tovább. A Krími Autonóm Köztársaság vezetése 2014. március 11-én kinyilvánította leszakadását Ukrajnától. A népszavazással is megerősített önállósodási

¹⁸⁷ A Hmelnickiji terület névadója Hmelnickij városa, amelynek neve 1954-ig Kamjanec-Podilskij [Кам'янець-Подільський] volt. Az eredeti településnevet Bohdan Hmelnickij (1593–1657) zaporizzsjai kozák hetman (nagyvezér) vezetéknevéből képzett formával váltották fel. Hmelnickij az ukrán történelem nemzeti hőse, ugyanakkor az ő nevéhez fűződik, hogy az ukránság zöme a lengyel érdekszférából az orosz cári hatalom alá került 1654-ben. Ezt az ún. perejászlavi egyezményben mondták ki.

¹⁸⁸ Az Ivano-Frankivszki terület [Ivano-Frankivszka oblaszty / Івано-Франківська область] névadója Ivano-Frankivszk város, amelynek neve 1962-ig Sztanyiszlo (ukránul Sztanyiszlav). Az átnevezés Iván Franki (1856–1916) ukrán költő nevének felhasználásával történt.

¹⁸⁹ A Kárpátontúli terület [Zakarpatszka oblaszty / Закарпатська область] névadója a Kárpátok. Ez a terület a magyar tájszemléletben Kárpátalja nevet viseli. A „Kárpáton túli” megnevezés oka, hogy a közigazgatási egység Kijevből nézve a Kárpátokon túl van.

¹⁹⁰ A Kirovohradi terület névadója Kirovohrad városa, amelynek neve az 1754-es alapítástól 1924-ig Eliszavetgrad [Єлисаветград] volt. A város neve 1924–1934 között Zinovjevsk [Зінов'євськ], 1934–1939 között Kirovo [Кірово] volt, azóta Kirivohrad. Jelenlegi névadója Szergej Mironovics Kirov (1886–1934) bolsevista szovjet politikus volt, aki politikai gyilkosság áldozata lett. A Kirov gyilkosság ürtügyné fogtak perbe és ítélték halálra 1936-ban több magasrangú szovjet politikust, köztük Grigorij Jevszejevics Zinovjev (1883–1936), akinek nevét viselte 1924-től a település.

¹⁹¹ Az Ilyvói terület [Lvivszka oblaszty / Львівська область] névadója Ilyvó (ukránul Lviv, németül Lemberg, lengyelül Lwów, oroszul Lvov) városa

¹⁹² A Volhiniai terület névadója Volhínia történeti-földrajzi táj. Egykori magyar neve Lodóméria, amely a XII. század végén egyesült a szomszédos Gácsországgal (Halics, Galícia). A XIV. századtól a Lengyel–Litván állam területéhez tartozott. Lengyelország 1795-ös felosztásakor keleti része Oroszországhoz került, ahol a cári hatalom létrehozta a Volhiniai Kormányzóságot. A nyugati, inkább lengyelek lakta területek fölötti fennhatóság a XIX. században többször változott, végül ez is orosz uralom alá került.

törekvés eredményeként létrejött a *Krími Köztársaság*¹⁹³, amely gyakorlatilag *Oroszország* igazgatása alá került. A *Luhanszki terület* és a *Donyeck-i terület* 2014 tavaszától az ukrán központi kormányzat ellen harcoló orosz nemzetiségű szakadár erők irányítása alá került. E területeken gyakorlatilag háború dúl az orosz nemzetiségű fegyveresek és az ukrán hadsereg között.

Románia legmagasabb szintű közigazgatási egységei a *megyék [judet]*. Ezek nevei *Havasalföld* és *Moldva* területén a XIV–XV. századra alakultak ki, jelentős részük magyar alapítású, magyar névelőzménnyel is rendelkező területegység. Legtöbbjük a központi település nevéből vagy a területén lévő táji jellemzőkből, víznévből, népnévből alakult névvel rendelkezett. Fontos megjegyezni, hogy eredetileg *Havasalföld* területegységeit románul a „judet” = ’megye’, *Moldva* területegységeit a „ținut” = ’kerület, tartomány’ közsavakkal jelölték, de a román szakirodalom mindegyiket mérete és más jellemzői alapján „judet”, tehát ’megye’ kategóriába sorolja. Az egyesült fejedelemségek időszakára – hasonlóan a *Magyarországon* történt vármegyei fejlődéshez és alakuláshoz – *Havasalföldön* és *Moldvában* is változtak a területegységek nevei. Újak jöttek létre, korábbiak szűntek meg, tagolódtak be másokba. Ettől az időszaktól *Románia* területén egységesen a „judet” földrajzi köznévvé épült be a nevekbe. Az egyes egységek elnevezései követték a hagyományokat; víznevek és településnevek adják neveiket. Így *Románia* az egyetlen államterület a *Kárpát-térségben*, amely olyan területeket tudhat magáénak, ahol már a középkortól kezdve a *Magyarországhoz* hasonló közigazgatási területi jellemzőkkel bíró megyerendszer működött. Az egyesült fejedelemségek területe 33 megyéire oszlott, amely még két megyével egészült ki 1913-tól, amikor *Románia* a második Balkán-háborúban megszerezte *Bulgáriától Dél-Dobrudzsát*. A megyék hagyományosan – a XVIII. századtól, *járásokra [plasz]* – bomlottak. Az első világháború után hatalmas területi gyarapodáson átesett *Romániában* 1925-ig, a különböző államoktól (*Ausztria, Magyarország, Oroszország, Bulgária*) átvett közigazgatási rendszerek miatt, közigazgatási területegységek tekintetében ideiglenes állapotok uralkodtak. 1926. január 1-én lépett életbe az a megújított három szintű területi közigazgatási rendszer, amelyben az országot 71 megyéire [judet] osztották. *Havasalföldön* 17, *Moldvában* 16, *Erdélyben*, a *Temesközben* és a *Részekben* 23, *Dobrudzsában* 2

¹⁹³ A *Krími Köztársaság* lakosságának 58%-a orosz, 24%-a ukrán, 12%-a tatár népességű. Utóbbiak muzulmán hitűek, és a *Krími Tatár Kánság* idején váltak önálló nemzetté. A terület 1783-ban lett *Oroszország* része. A tatár lakosság jelentős része az orosz uralom elől kivándorolt, majd számuk a bolsevista hatalomátvétel után tovább csökkent. 1921-ben mintegy 60 000 tatár lett etnikai tisztogatás áldozata. A második világháború után a szovjet vezetés a megmaradt krími tatárokat a németekkel kollaboráló népnek minősítette és mindannyiukat deportálta, nagy részüket *Üzbegisztánba*.

megyét szerveztek, azokon belül összesen 489 járásra [*plajș*] és 8879 községre [*comună*] osztották be az állam területét. A megyék elnevezésében számottevő változás nem állt fenn, de az újonnan szerzett Erdély és Részek, Temesköz és Máramaros, Bukovina és Besszarábia területével jelentős számban újabb megyenevek kerültek használatba. A besszarábiai megyék nevei esetében a magyar nyelvi alapú, XV. századra kialakult román elnevezések, a volt kelet-magyarországi területek esetében egy új névadással az 1920-ig érvényben lévő egykori vagy addig működő magyar vármegyenevek román névalakjai lettek a hivatalos nevek. Bukovina esetében a megszervezett megyék székhelyük nevét viselték. Dél-Dobrudzsa két új szervezésű megyéje történeti-földrajzi táj nevéből képzett nevet kapott. 1938 és 1940 között a megyerendszert tartományi rendszer [ținut] váltotta fel. A tartományok neveit jugoszláv mintára nagy folyók neveiből képezték¹⁹⁴. Az 1940 után a visszaállított megyerendszerben a nevek nem változtak, s amikor 1945-ben, valamint 1947-től létrejöttek Románia új határai, a megkisebbedett államterületen a háború előtti megyenevek maradtak használatban. Az 1952-re kialakított új tartományi rendszer területegységeinek elnevezései szovjet mintát követtek. A változtatás még a területek földrajzi közneveit is érintette, a hagyományos román „ținut” helyett a modern „regiun” megnevezést vezették be. Ekkor az ország területét összesen 16 tartományba [*regiun*] szervezték, ezeken belül 117 közigazgatási-gazdasági körzettel [*rajon*]. A tartományi és járási rendszer 1968-ban megszűnt, ismét bevezették a megyerendszert [*județ*], de a korábitól eltérő új megyei felosztás és közigazgatási területszervezés, a megye–város–község rendszer lépett érvénybe. Bukarest főváros megyei jogú város [*municipium*] lett, a megyeszékhelyek és még 15 város, általában a fel nem újított megyék székhelyei szintén megyei jogú városi státuszt kaptak. Megszűntek a járások és az ország területén lévő településeket összesen 2860 községbe [*comună*] szervezték, javarészt ekkor jött létre a ma is érvényes romániai közigazgatási felosztás: (1) Méhed megye [*județul Mehedinți*]¹⁹⁵, (2) Hegyi-Zsil megye [*județul Gorj*]¹⁹⁶, (3) Völgyi-Zsil megye [*județul Dolj*]¹⁹⁷, (4) Valcsa megye [*județul Vâlcea*]¹⁹⁸, (5)

¹⁹⁴ Jugoszláviában 1929-ben vezettek be hasonló elveken és névadással központosított tartományi rendszert.

¹⁹⁵ Méhed megye az egykori „nagy” Szörénység havasalföldi oldalán terül el. A Méhed név a magyar méh (Apidae) rovar nevéből származik. A táj a X–XII. században javarészt magyar lakosságú volt, s híres volt méhészeteiről, utóbbi eredménye, hogy Méhed megye címerében méh rajza is szerepel. Méhed területén jellemző a méh rajzával díszített népviselet is.

¹⁹⁶ Hegyi-Zsil megye névadója a Zsil folyó, annak az Előkárpátok területére eső völgye, Völgyi-Zsil párja.

¹⁹⁷ Völgyi-Zsil megye névadója a Zsil folyó, völgyének a Duna felé eső, síkvidéki területre eső völgye, Hegyi-Zsil párja.

¹⁹⁸ Valcsa egyike Havasalföld XIV. században alakult vármegyéinek. Neve a magyar „völgy” szó alapjára a „vál” = ’választ’-ra nyúlik vissza.

*Olt megye [județul Olt]*¹⁹⁹, (6) *Argyas megye [județul Argeș]*²⁰⁰, (7) *Teleormán megye [județul Teleorman]*²⁰¹, (8) *Dimbovica megye [județul Dâmbovița]*²⁰², (9) *Ilfó megye [județul Ilfov]*²⁰³, (10) *Prahova megye [județul Prahova]*²⁰⁴, (11) *Jalomica megye [județul Ialomița]*²⁰⁵, (12) *Brajla megye [județul Brăila]*²⁰⁶, (13) *Bodza megye [județul Buzău]*²⁰⁷, (14) *Szucsava megye [județul Suceava]*²⁰⁸, (15) *Németvásár megye [județul Neamț]*²⁰⁹, (16) *Bákó megye [județul Bacău]*²¹⁰, (17) *Vrâncsa megye [județul Vrancea]*²¹¹, (18) *Galac megye [județul Galați]*²¹², (19) *Vaszló megye [județul Vaslui]*²¹³, (20) *Jászvásár megye [județul Iași]*²¹⁴, (21) *Botos megye [județul Botoșani]*²¹⁵, (21) *Tulcsa megye [județul Tulcea]*²¹⁶, (22) *Konstanca megye [județul Constanța]*²¹⁷, (23) *Szatmár megye [județul Satu Mare]*²¹⁸, (24) *Máramaros megye [județul Maramureș]*²¹⁹, (25) *Beszterce-Naszód megye [județul Bistrița-Năsăud]*²²⁰, (26) *Szilágy megye [județul Sălaj]*²²¹, (27) *Bihar megye [Județul Bihor]*²²², (28) *Kolozs megye [județul Cluj]*²²³, (29) *Fehér megye [județul Alba]*²²⁴, (30) *Arad megye [județul Arad]*²²⁵, (31) *Hunyad megye [județul Hunedoara]*²²⁶, (32) *Temes megye [județul Timiș]*²²⁷, (33) *Krassó-Szörény megye [județul Caraș-Severin]*²²⁸, (34) *Szeben*

¹⁹⁹ *Olt megye* névadója az *Olt* folyó.

²⁰⁰ *Argyas megye* névadója az *Argyas* folyó.

²⁰¹ *Teleormán megye* nevének névadója a *Teleormán* folyó.

²⁰² *Dimbovica megye* névadója a *Dimbovica*, korai magyar nevén *Dombó* vagy *Dombóca* folyó.

²⁰³ *Ilfó megye* névadója az *Ilfó [Ilfov]* folyócska

²⁰⁴ *Prahova megye* névadója a *Prahova* folyó

²⁰⁵ *Jalomica megye* névadója a *Jalomica [Ialomița]*, korábbi magyar nevén *Ilonca* folyó

²⁰⁶ *Brajla megye* névadója *Brajla [Brăila]* városa

²⁰⁷ *Bodza megye* névadója a *Bodza [Buzău]* folyó

²⁰⁸ *Szucsava megye* névadója a *Szucsava (Szucsava) [Suceava]*, eredeti nevén *Szőcs* folyó

²⁰⁹ *Németvásár megye* névadója *Németvásár* városa, amely a *Németi (Nyemc) [Neamț]* folyócska mentén fekszik.

²¹⁰ *Bákó megye* névadója *Bákó [Bacău]* városa

²¹¹ *Vrâncsa [Vrancea]* Moldva egyik legkorábban, már a XIV. században kialakult vidéke volt

²¹² *Galac megye* névadója *Galac [Galați]* városa

²¹³ *Vaszló megye* névadója *Vaszló [Vaslui]* városa, illetve a *Vaszló [Vasluiet]* folyócska

²¹⁴ *Jászvásár megye* névadója *Jászvásár [Iași]* városa

²¹⁵ *Botos megye* névadója *Botosvásár (Botosán) [Botoșani]* városa

²¹⁶ *Tulcsa megye* névadója *Tulcsa [Tulcea]* városa

²¹⁷ *Konstanca megye* névadója *Konstanca [Constanța]* városa

²¹⁸ *Szatmár megye* névadója az Árpád-kori *Szatmár* vára

²¹⁹ *Máramaros megye* névadója a *Mára* patak

²²⁰ *Beszterce-Naszód megye* névadója *Beszterce* városa és *Naszód* helység. Mindkettő a középkorban szász öngazgatási terület székhelye volt: *Beszterce-vidék*, *Naszód-vidék*

²²¹ *Szilágy megye* névadója a *Szilágyság* néprajzi táj

²²² *Bihar megye* névadója az Árpád-kori *Bihar* vára

²²³ *Kolozs megye* névadója *Kolozs* vára, a későbbi *Kolozsvár*

²²⁴ *Fehér megye* névadója *Gyulafehérvár*, az erdélyi *Fehérvár*

²²⁵ *Arad megye* névadója *Arad* vára

²²⁶ *Hunyad megye* névadója *Vajdahunyad* vára

²²⁷ *Temes megye* névadója *Temesvár*, illetve a *Temes* folyó

²²⁸ *Krassó-Szörény megye* névadója a középkori *Krassó vármegye* és *Szörény vármegye*. Mindkettő nevét Árpád-kori várak adják.

megye [județul Sibiu]²²⁹, (35) Brassó megye [județul Brașov]²³⁰, (36) Maros megye [județul Mureș]²³¹, (37) Hargita megye [județul Harghita]²³², (38) Kovászna megye [județul Covasna]²³³ nevekkel. A főváros külön egység lett: (39) Bukarest [București]. 1981-ben a főváros környékét átszervezték. A Bukarestet teljesen körbefogó Ilfó megyéből [județul Ilfov] csak egy kis részt hagytak meg Ilfovi mezőgazdasági körzet [sectorul agricol Ilfov] néven a fővároshoz kapcsolva; délnyugati részét (40) Szentgyörgy megye [județul Giurgiu]²³⁴ néven önállósították. Ilfó megye északnyugati peremét Dimbovica megyéhez [județul Dimbovița], északkeleti sarkát Jalomica megyéhez [județul Ialomița] csatolták. Ilfó megye délkeleti részén, kis részben Jalomica megyei területekkel kibővítve létrehozták a (41) Kalaras megye [județul Călărași] nevű egységet.

Az 1882-ben kikiáltott Szerb Királyság területén az ország közigazgatási felosztásáról szóló 1890-es törvény értelmében 15 körzetet [okrug / округ] szerveztek. A körzetek egy részét a székhelyt adó településről, más részét folyókról, egyet táj földrajzi egységről neveztek el. Az első balkáni háborús területi nyereséggel a Szerb Királyság 1913. augusztus 13-i törvénytervezete alapján, ahogy a tervezetben nevezték az „újonnan felszabadított dél-szerbiai területek”, (úgynevezett Ó-Szerbia) közigazgatását újabb 12 körzet szervezésével tervezték megoldani, azonban a törvény nem lépett hatályba egészen az I. világháború végéig, végül 1919-ben egy királyi rendelettel alakították meg a 12 új körzetet. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakításakor, amely Nagy-Szerbia létrejöttét jelentette, a hatalmas területűre növekedett államot először a betagolt délszláv népek és a beszervezett nagy terület egységek és történeti-földrajzi tájak összevonásával osztották nagy közigazgatási területekre, amelyeknek nem volt igazgatási egységet jelölő földrajzi köznevük. Így jött létre (1) Szlovénia [Slovenija / Словенија], (2) Horvátország és Szlavónia [Hrvatska i Slavonija / Хрватска и Славонија], (3) Dalmácia [Dalmacija / Далмација], (4) Bosznia és Hercegovina [Bosna i Hercegovina / Босна и Херцеговина], (5) Montenegró [Crna Gora / Црна Гора], (6) Bánság-Bácska és Baranya [Banat, Bačka i Baranja / Банат, Бачка и Барања], (7) Észak-Szerbia [Severna Srbija /

²²⁹ Szeben vármegye névadója Nagyszzeben városa, illetve a Szeben folyó

²³⁰ Brassó megye névadója Brassó városa

²³¹ Maros megye névadója a Maros folyó, illetve az 1876-ig fennállt Maros szék

²³² Hargita megye névadója a Hargita hegység, amelyet a korábbi Csík [Ciuc] és Udvarhely [Odorheiu] nevek felváltására 1968-ban vezetett be a román közigazgatás

²³³ Kovászna megye névadója Kovászna városa, amelyet a Háromszék [Trei Scaune] név felváltására 1968-ban vezetett be a román közigazgatás

²³⁴ Szentgyörgy neve névadója Szentgyörgy városa

Северна Србија] és (8) *Dél-Szerbia* [*Južna-Srbija* / *Јужна Србија*] elnevezésű nagy terület egység. 1922-ben a nagy területi-politikai egységekre felosztott *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* közigazgatását centralizált módon, kis terület egységekre, *kerületek*be [*oblast* / *област*] szervezték át. A kerületek neveit a székhely, folyó, illetve történelmi-földrajzi táj adta. A következő átszervezés 1929-ben következett be. A kerületi rendszert megszüntetve, az országot *bánságokra* [*banovina* / *бановина*] osztották. A bánságok neveit a nagy vízrendszerek folyóneveiből képezték. A II. világháború után újjáalakult, szövetségi berendezkedésű *Jugoszlávia*ban szövetségi köztársaságok jöttek létre. A tagköztársaságokon belül a *faluközösség* [*opština* / *općina* / *opčina*] adta a közigazgatás alapfokát. Az faluközösségek neve minden esetben a központi település nevéből képződött. *Jugoszlávia* felbomlásának 1991-től 2006-ig tartó folyamata után a már önálló *Szerbia* közigazgatását 2007-ben szervezték újjá. Ismét bevezették a *körzet* [*okrug* / *округ*] felosztást. Az államban két autonóm közigazgatási egység működik, a *Vajdaság Autonóm Tartomány* [*Autonomna Pokrajina Vojvodina* / *Аутономна Покрајина Војводина*] és a nemzetközi igazgatás alatt álló *Koszovó és Metohija Autonóm Tartomány*, amely közjogilag *Szerbia* részét képezi, de a terület státusza rendezetlen. A tartomány albán vezetése 2008. február 17-én nyilvánította ki *Koszovó* függetlenségét, amit több ország elismert, de *Szerbia* és (pl.) *Oroszország*, *Kína* nem. *Ó-Szerbiában* szervezték a (1) *Belgrád város* [*Grad Beograd*]²³⁵, (2) *Bori körzet* [*Borski okrug*]²³⁶, (3) *Barancsi körzet* [*Braničevski okrug*]²³⁷, (4) *Jablanicai körzet* [*Jablanički okrug*]²³⁸, (5) *Kolubarai körzet* [*Kolubarski okrug*]²³⁹, (6) *Macsósági körzet* [*Mačvanski okrug*]²⁴⁰, (7) *Moravicai körzet* [*Moravički okrug*]²⁴¹, (8) *Nisavai körzet* [*Nišavski okrug*]²⁴², (9) *Pčinja körzet* [*Pčinjski okrug*]²⁴³, (10) *Piroti körzet* [*Pirotski okrug*]²⁴⁴, (11) *Dunamenti körzet* [*Podunavski okrug*]²⁴⁵, (12) *Moravamenti körzet* [*Pomoravski okrug*]²⁴⁶, (13) *Raszinai körzet* [*Rasinski*

²³⁵ *Belgrád Szerbia* fővárosa, középkori magyar neve *Nándorfehérvár*

²³⁶ A *Bori körzet* névadója *Bor* városa

²³⁷ A *Barancsi körzet* névadója a *Barancsság* történelmi-földrajzi táj, amely a középkori *Magyar Királyság Barancsi bánság* nevű terület egysége volt, a *Barancsság* névadója *Barancs* (szerbül *Braničevo*) vára.

²³⁸ A *Jablanicai körzet* névadója a *Jablanica* folyó

²³⁹ A *Kolubarai körzet* névadója a *Kolubara* folyó

²⁴⁰ A *Macsósági körzet* névadója a *Macsóság* történelmi-földrajzi táj, amely a középkori *Magyar Királyság Macsó* bánság nevű terület egysége volt. A *Macsóság* névadója *Macsó* (szerbül *Valjevo*) városa (vára).

²⁴¹ A *Moravicai körzet* névadója a *Moravica* (*Keleti-Morava*) folyó.

²⁴² A *Nisavai körzet* névadója a *Nisava* folyó

²⁴³ *Pčinja körzet* névadója a *Pčinja* folyó

²⁴⁴ A *Piroti körzet* névadója *Pirot* városa

²⁴⁵ A *Dunamenti körzet* névadója a *Duna* folyó

²⁴⁶ A *Moravamenti körzet* névadója a *Morava* folyó

okrug]²⁴⁷, (14) *Raskai körzet* [*Raški okrug*]²⁴⁸, (15) *Erdővidéki körzet* [*Šumadijski okrug*]²⁴⁹, (16) *Toplicai körzet* [*Toplički okrug*]²⁵⁰, (17) *Zaječari körzet* [*Zaječarski okrug*]²⁵¹ és (18) *Zlatibori körzet* [*Zlatiborski okrug*]²⁵² nevű egységeket. A Vajdaság Autonóm Tartomány területén szervezték a (19) *Dél-bácskai körzet* [*Južnobački okrug*], (20) *Dél-bánsági körzet* [*Južno-banatski okrug*], (21) *Észak-bácskai körzet* [*Severnobački okrug*], (22) *Észak-bánsági körzet* [*Severno-banatski okrug*], (23) *Közép-bánsági körzet* [*Srednje-banatski okrug*], (24) *Nyugat-bácskai körzet* [*Zapadno-bački okrug*] és (25) *Szerémségi körzet* [*Sremski okrug*] nevű egységeket²⁵³. *Koszovó és Metohija Autonóm Tartomány* területén jött létre a (26) *Rigómezői körzet* [*Kosovski okrug*]²⁵⁴, (27) *Koszovói-Moravamente körzet* [*Kosovsko-Pomoravski okrug*]²⁵⁵, (28) *Kosovska Mitrovicai körzet* [*Kosovsko Mitrovački okrug*]²⁵⁶, (29) *Ipeki körzet* [*Pečki okrug*]²⁵⁷ és a (30) *Prizreni körzet* [*Prizrenski okrug*]²⁵⁸ nevű egységeket.

Bosznia-Hercegovina az 1995-ben megkötött daytoni békeszerződés értelmében két entitásra, a horvátok és bosnyákok alkotta *Bosznia-Hercegovinai Föderációra* [*Federacija Bosne i Hercegovine / Федерација Босне и Херцеговине*] és a szerbek alkotta *Boszniai Szerb Köztársaságra* [*Republika Srpska / Република Српска*], valamint a két entitás között megosztott *Barkaszád* [*Brčko*] város környékén szervezett *Barkaszádi (Brčkói) körzetre* [*Brčko Distrikt / Брчко Дистрикт*] oszlik.

Bosznia-Hercegovinai Föderáció [*Federacija Bosne i Hercegovine / Федерација Босне и Херцеговине*] területén az (1) *Una–Szanai kanton* [*Unsko-sanski kanton, Unska-sanska županija*]²⁵⁹, (2) *Szavamelléki kanton* [*Posavski kanton, Posavska županija*]²⁶⁰, (3) *Sói kanton* [*Tuzlanski kanton, Tuzlanska županija*]²⁶¹, (4) *Zenica–Doboji kanton* [*Zeničko-dobojski kanton,*

²⁴⁷ A *Raszinai körzet* névadója a *Raszina* folyó

²⁴⁸ A *Raskai körzet* névadója *Raska* városa. *Raska* nevéből származik a magyar nyelvben a szerbség korábban elterjedt „rác” népelnevezése.

²⁴⁹ Az *Erdővidéki körzet* névadója az *Erdővidék* (szerbül *Šumadija*) tájnév

²⁵⁰ A *Toplicai körzet* névadója a *Toplica* folyó

²⁵¹ A *Zaječari körzet* névadója *Zaječar* városa

²⁵² A *Zlatibori körzet* névadója a *Zlatibor* hegyvidéki táj

²⁵³ E körzetek névadója a *Bácska, Bánság és Szerémség* történeti-földrajzi tájak.

²⁵⁴ A *Rigómezői körzet* névadója *Rigómező* (szerbül *Koszovo polje*) tájnév.

²⁵⁵ A *Koszovói Moravamente körzet* névadója a *Morava* folyó

²⁵⁶ A *Kosovska Mitrovicai körzet* névadója *Kosovska Mitrovica* városa

²⁵⁷ Az *Ipeki körzet* névadója *Ipek* (szerbül *Peć*) városa

²⁵⁸ A *Prizreni körzet* névadója *Prizren* (albánul *Prizrend*) városa

²⁵⁹ *Una–Szanai kanton* névadója az *Una* és a *Szana* folyó

²⁶⁰ A *Szavamelléki kanton* névadója a *Száva* folyó, illetve a *Száva mente* néprajzi táj

²⁶¹ A *Sói kanton* névadója *Só* (délszláv nyelveken *Tuzla*) városa

Ženičko-dobojska županija]²⁶², (5) Boszniai Drinamelléki kanton [Bosansko-podrinjski kanton, Bosanska-podrinjska županija]²⁶³, (6) Közép-boszniai kanton [Srednjobosanski kanton, Srednjobosanska županija], (7) Hercegovina–Neretvai kanton [Hercegovačko-neretvanski kanton, Hercegovačko-neretvanska županija]²⁶⁴, (8) Nyugat-hercegovinai kanton [Zapadnohercegovački kanton, Zapadnohercegovačka županija], (9) Szarajevói kanton [Kanton Sarajevo, Sarajevska županija]²⁶⁵ és a (10) Livnói (Hercegbosznai) kanton [Livanjski kanton, Hercegbosanska županija]²⁶⁶ nevű egységek működnek. A kantonokon belül faluközösségek [opština] adják a közigazgatás alapszintjét, ezek neve a központi település nevéből képződött. A Boszniai Szerb Köztársaság [Republika Srpska / Република Српска] területén kialakított belső közigazgatás egységei székhelyük nevét viselik, köznevük a Szerbiában is használt körzet [okrug / округ], amelyet több forrásban „régio”-nak is neveznek. Ezek a (1) Bánrétei körzet [Banjalukski okrug], (2) Doboji körzet [Dobojski okrug], (3) Bijeljinaei körzet [Bijeljinski okrug], (4) Vlašnicai körzet [Vlašnicki okrug], (5) Szarajevó–Romanija körzet [Sarajevsko-Romanijski okrug], (6) Fočai körzet [Fočki okrug] és (7) Trebinjei körzet [Trebinjski okrug] nevű egységek. A körzeteken belül szintén faluközösségek [opština] vannak, ezek neve a központi település nevéből képződött. Bosznia–Hercegovina harmadik nagy közigazgatási területegysége a Barkaszádi körzet [Brčko Distrikt / Брчко Дистрикт], amely Bosznia–Hercegovina szuverenitása alatt, kondominiuma mind a Boszniai Szerb Köztársaságnak, mind pedig a Bosznia–Hercegovinai Föderációnak, tehát utóbbi két nagy egységgel egyenlő rangú közigazgatási területegység.

A Horvát Királyság 1071 előtti megyéit [župa] királyi és báni megyékre osztották. A Velebitől délre, a mai Dalmáciában feküdtek a királyi megyék [kraljevska županija], a Dinaridák hegyi medencéiben alakultak a báni megyék [banska županija]. Az 1868-ban létrejött horvát–magyar kiegyezés eredményeként a Magyar Szent Korona alá tartozó Horvát–Szlavónország területén horvát közigazgatás lépett érvénybe, aminek eredményeként 8 vármegyét szerveztek, részben a korábbi magyar vármegyei rendszer egyes területi elemeinek átlakításával, részben a XVII. század végén kialakított, és többször módosított, osztrák katonai határőrvidékek területének polgári közigazgatásba vonásának következményeként. A horvát–szlavón vármegyék

²⁶² A Zenica–Doboji kanton névadója Zenica és Dobojs városai

²⁶³ A Boszniai Drinamelléki kanton névadója a Drina folyó

²⁶⁴ A Hercegovina–Neretvai kanton névadója Hercegovina történeti földrajzi táj és a Neretva folyó

²⁶⁵ A Szarajevói kanton névadója Szarajevó városa

²⁶⁶ A Livnói (Hercegbosznai) kanton névadója

nevét részben középkori nevek használatával oldották meg, de a *Dinári-hegyvidék* *Adria* felőli oldalán, az egykori *Ó-Horvátország* területén létrehozott vármegyék középkori előzmény, így névelőzmény nélkül létesültek. 1918-ban a vármegyei rendszer megszűnt a horvátok lakta területeken, a közigazgatás a centralizált *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* keretei között szerb szempontok szerint szervezték át. 1922-ig a nagy történeti egységek adták a közigazgatás alapját, így a horvát népterületet *Horvátország* [*Hrvatska*] és *Dalmácia* [*Dalmacija*] nevű nagy egységekbe sorolták be. 1922 után a centralizáció jegyében bevezették a *kerületi* [*oblast*] rendszert. Az 1941-ben, *Jugoszlávia* széthullásával létrejött *Független Horvátország* [*Nezavisna Država Hrvatska*] területén *megyéket* [*župa*] szerveztek. Ezek neve jórészt tájnevekből és víznevekből képződött. 1945-től 1991-ig a *Horvát Szocialista Szövetségi Köztársaság* területén nem működtek megyék. Újbóli megyei szervezet a független *Horvátországban* jött létre, amely ma is a közigazgatás középszintű egysége. Megyét szerveztek (1) *Zágráb megye* [*Zagrebačka županija*]²⁶⁷, (2) *Korpona-Hegyentúl megye* [*Krapinsko-zagorska županija*]²⁶⁸, (3) *Sziszek-Monoszló megye* [*Sisačko-moslavačka županija*]²⁶⁹, (4) *Károlyváros megye* [*Karlovačka županija*]²⁷⁰, (5) *Varasd megye* [*Varaždinska županija*]²⁷¹, (6) *Kapronca-Kőrös megye* [*Koprivničko-križevačka županija*]²⁷², (7) *Belovár-Biló megye* [*Bjelovarsko-bilogorska županija*]²⁷³, (8) *Muraköz megye* [*Međimurska županija*]²⁷⁴, (9) *Zágráb város* [*Grad Zagreb*]²⁷⁵, (10) *Tengermellék-Hegyvidék megye* [*Primorsko-goranska županija*]²⁷⁶, (11) *Lika-Zengg megye* [*Ličko-senjska županija*]²⁷⁷, (12) *Isztria megye* [*Istarska županija*]²⁷⁸, (13) *Verőce-Drávamente megye* [*Virovitičko-podravska županija*]²⁷⁹, (14) *Pozsega-Szlavónia megye* [*Požeško-slavonska županija*]²⁸⁰,

²⁶⁷ *Zágráb megye* névadója *Zágráb* [*Zagreb*], *Horvátország* fővárosa

²⁶⁸ *Korpona-Hegyentúl megye* névadója a *Korpona* [*Krupina*] folyó és a *Szlavón-Hegyentúl* [*Zagorje*] táj

²⁶⁹ *Sziszek-Monoszló megye* névadója *Sziszek* [*Sisak*] városa és a *Monoszló-vidék* [*Moslavina*] táj

²⁷⁰ *Károlyváros megye* névadója *Károlyváros* [*Karlovac*] város

²⁷¹ *Varasd megye* névadója *Varasd* [*Varaždin*] város

²⁷² *Kapronca-Kőrös megye* névadója *Kapronca* [*Koprivnica*] és *Kőrös* [*Križevci*] város

²⁷³ *Belovár-Biló megye* [névadója *Belovár* [*Bjelovar*] város és a *Biló-domsor* [*Bilogora*] táj

²⁷⁴ *Muraköz megye* névadója a *Muraköz* táj, illetve a *Mura* folyó

²⁷⁵ *Zágráb Horvátország* fővárosa, a középkorban *Szlavónia* (*Tótország*) fő helye. Szlavón neve *Zagradec* volt, amely a magyar *Geréc* formából alakult ki. Ily módon „rokona” *Grác*, középkori magyar nevén szintén *Geréc*, *Stájerország* fővárosának neve

²⁷⁶ *Tengermellék-Hegyvidék megye* névadója a tengerparti fekvés és a fölötte magasodó *Dinári-hegyvidék* lánca

²⁷⁷ *Lika-Zengg megye* névadója a *Lika* folyó, illetve a *Likamező* [*Liškopolje*] és *Zengg* [*Senj*] városa

²⁷⁸ *Isztria megye* névadója *Isztria* történeti-földrajzi táj

²⁷⁹ *Verőce-Drávamente megye* névadója *Verőce* [*Virovitica*] város és a *Dráva* folyó

²⁸⁰ *Pozsega-Szlavónia megye* névadója *Pozsega* [*Požega*] városa és *Szlavónia* (ez esetben *Új-Szlavónia*) történeti-földrajzi táj

(15) *Bród-Szávamente megye* [*Brodsko-posavska županija*]²⁸¹, (16) *Eszék-Baranya megye* [*Osječko-baranjska županija*]²⁸², (17) *Valkóvár-Szerémség megye* [*Vukovarsko-srijemska županija*]²⁸³, (18) *Zára megye* [*Zadarska županija*]²⁸⁴, (19) *Szebenik-Tenén megye* [*Šibensko-kninska županija*]²⁸⁵, (20) *Szpalató-Dalmácia megye* [*Splitsko-dalmatinska županija*]²⁸⁶, (21) *Ragúza-Neretva megye* [*Dubrovačko-neretvanska županija*]²⁸⁷ nevekkel. A horvátországi közigazgatás legalsó szintje a faluközösség [općina] névképzése minden esetben településnévből történik.

Szlovéniában 2013-tól vezették be a régiók [regia] rendszerét. (1) *Muramente régió* [*Pomurska regija*]²⁸⁸, (2) *Drávamente régió* [*Podravska regija*]²⁸⁹, (3) *Karintia régió* [*Koroška regija*], (4) *Szavinjai régió* [*Savinjska regija*]²⁹⁰, (5) *Szávamenti régió* [*Zasavska regija*], (6) *Közép-Szávai régió* [*Spodnjeposavska regija*]²⁹¹, (7) *Délkelet-Szlovénia régió* [*Jugovzhodna Slovenija regija*], (8) *Közép-Szlovénia régió* [*Osrednjeslovenska regija*], (9) *Hegyvidéki régió* [*Gorenjska regija*]²⁹², (10) *Belső-Karszt régió* [*Notranjsko-kraška regija*]²⁹³, (11) *Gradiskai régió* [*Goriška regija*]²⁹⁴, (12) *Partvidéki-Karszt* [*Obalno-kraška regija*]²⁹⁵. E régiók alá tartozó faluközösségek neve mindig a központi település nevéből képződik.

Ausztria fogalma 1278-tól a Habsburg család által birtokolt tartományokat jelentette²⁹⁶, amely több lépcsőben bővülő területiséggel, végeredményben az I. világháború végéig adta az „osztráknak” mondott hercegségeket, grófságokat és királyságokat. 1918-ig *Ausztria* fogalma az ún. osztrák örökös tartományokat²⁹⁷ jelentette, amelyek közé tartozott a mai

²⁸¹ *Bród-Szávamente megye* névadója *Magyarbród* (*Magyarrév*) [*Slavonski Brod*] városa és a *Száva* folyó

²⁸² *Eszék-Baranya megye* névadója *Eszék* [*Osijek*] városa és *Baranya* történelmi-földrajzi táj

²⁸³ *Valkóvár-Szerémség megye* névadója *Valkóvár* (*Vukovár*) [*Vukovar*] városa és a *Szerémség* történelmi-földrajzi táj

²⁸⁴ *Zára megye* névadója *Zára* városa

²⁸⁵ *Szebenik-Tenén megye* névadója *Szebenik* [*Šibenik*] és *Tenén* [*Knin*] városa

²⁸⁶ *Szpalató-Dalmácia megye* névadója *Szpalató* [*Split*] városa és *Dalmácia* történelmi-földrajzi táj

²⁸⁷ *Ragúza-Neretva megye* névadója *Ragúza* [*Dubrovnik*] városa és a *Neretva* folyó

²⁸⁸ A *Muramente régió* névadója a *Mura* folyó

²⁸⁹ A *Drávamente régió* névadója a *Dráva* folyó

²⁹⁰ A *Szavinjai régió* névadója a *Szavinja* (szlovénül *Savinja*) folyó

²⁹¹ A *Szávamenti régió* és a *Közép-Szávai régió* névadója a *Száva* folyó

²⁹² A *Hegyvidéki régió* névadója a szlovén tájszemlélet *Hegyvidék*—*Völgyvidék* (szlovénül *Gornejsko*—*Dolenjsko*) szemlélete, amely az ország magasabban fekvő északnyugati és alacsonyabban elterülő délkéleti részeit különíti el.

²⁹³ A *Belső-Karszt régió* névadója a *Karszt* hegység

²⁹⁴ A *Gradiskai régió* névadója az egykori osztrák *Osztrák–Illír Tenger mellék Görz és Gradiska Hercegesített Grófság*, röviden *Görz és Gradiska* nevű egységének *Gradiska* része.

²⁹⁵ A *Partvidéki-Karszt régió* névadója a *Karszt* hegység és az *Adriai-tenger* mellett fekvés (valamint az egykori *Osztrák–Illír Tenger mellék* mindennapi megnevezése a *Partvidék*)

²⁹⁶ Ez esetben a Habsburg-dinasztia spanyol ágának területeivel nem foglalkozunk, kizárólag a Habsburgok ún. dunai birtokaival.

²⁹⁷ Örökös tartományok azok a tartományok, amelyekben az uralkodó öröklés, nem pedig választás jogán uralkodik

országterületen kívül 1620 után *Csehország* és *Morvaország* is. 1804-ben a megszűnt *Német–Római Birodalom* Habsburgok kormányozta tartományaiból létrehozták az *Osztrák Császárságot* [*Kaisertum Österreich*], amely 1867-ig, a magyar nemességgel való kiegyezésig megmaradt. A kiegyezéssel jött létre az *Osztrák–Magyar Monarchia* [*Österreichisch-Ungarische Monarchie*], amelynek két fő részét; a Lajtán inneni [Cisleithanien] és a Lajtán túli [Transleithanien] országrészeit különböztették meg. Ezidőtől általában a *Lajtán* inneni tartományok területeit értették *Ausztria* fogalmán. Az *Ausztriához* tartozó tartományoknak [Land] egy hosszú és egy rövid neve volt használatban. Hivatalos iratokon, szerződéseken, protokolláris rendezvényeken a hosszú, a mindennapokban és a térképi ábrázolásban a rövid nevet használták. Így hivatalos hosszú névként (1) *Ausztria Főhercegség az Ennstől keletre* [*Erzherzogtum Österreich unter der Enns*] rövid alakja *Alsó-Ausztria* [*Nieder-Österreich*]. (2) *Ausztria Főhercegség az Ennstől nyugatra* [*Erzherzogtum Österreich ob der Enns*], rövid formája *Felső-Ausztria* [*Ober-Österreich*]. (3) *Stájer Hercegség* [*Herzogtum Steiermark*], rövid alakja *Stájerország* [*Steiermark*]. (4) *Karintia Hercegség* [*Herzogtum Kärnten*], röviden *Karintia* [*Kärnten*]. (5) *Salzburg Hercegség* [*Herzogtum Salzburg*], rövid formája *Salzburg*. A hivatalosan egyként kezelt (6) (7) *Tirol Hercegesített Grófság és Vorarlberg Tartomány* [*Gefürstete Grafschaft Tirol und Vorarlberg*] valójában két koronátartomány, röviden külön *Tirol* és külön *Vorarlberg*. (8) *Krajna Hercegség* [*Herzogtum Krain*], röviden *Krajna* [*Krain*]. Az (9) (10) (11) *Osztrák–Illír Tengermellék* [*Österreichisches-Illirische Küstenland*] három koronátartományból állt; *Trieszt Birodalmi Város és Kerülete* [*Reichsunmittelbare Stadt Triest mit ihrem Gebiet*], röviden *Trieszt* [*Trieste*], *Görz és Gradiska Hercegesített Grófság* [*Gefürstete Grafschaft Görz und Gradisca*], röviden *Görz és Gradiska* [*Görz und Gradisca*], valamint *Isztria Őrgrófság* [*Markgrafschaft Istrien*], röviden *Isztria* [*Istrien*]. (12) *Cseh Királyság* [*Königreich Böhmen*], röviden *Csehország* [*Böhmen*]. (13) *Morva Őrgrófság* [*Markgrafschaft Mähren*], rövid alakkal *Morvaország* [*Mähren*]. (14) *Felső- és Alsó-Szilézia Hercegség* [*Herzogtum Ober- und Niederschlesien*], röviden *Szilézia* [*Schlesien*]²⁹⁸. (15) *Galícia és Lodoméria Királyság* [*Königreich Galizien und Lodomerien*], röviden *Galícia* [*Galizien*]. (16) *Bukovina Hercegség* [*Herzogtum Bukowina*], rövid formája *Bukovina* [*Bukowina*]. (17) *Dalmácia Királyság* [*Königreich Dalmatien*], röviden *Dalmácia* [*Dalmatien*]. Végeredményben e tartományok területét értették

²⁹⁸ Sziléziát rövid formában *Osztrák-Szilézia* [*Österreichische Schlesien*] névvel is megadták, mivel *Alsó-Szilézia* és *Felső-Szilézia* tartományok nagyobbik része az 1871-ben létrejött *Németország*hoz tartozott.

általában *Ausztria* fogalmán. Az I. világháború végén szétesett *Osztrák–Magyar Monarchia Lajtán* inneni területei új államok részei lettek, és *Ausztria* államterülete csak a német nyelvű országrészeket jelentette. *Stájerországról* leválasztották a főképpen szlovének lakta déli területeket, *Karintia* területe is csorbult, szintén a déli – szlovének lakta – peremeit csatolták a *Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz*, illetve *Tirol* déli, jelentős számban olaszok lakta része *Olaszországhoz* került. *Krajna* a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*, a *Partvidék* *Olaszország* területe lett. *Csehország*, *Morvaország* és *Osztrák–Szilézia* területe *Csehszlovákiához*, *Galícia* *Lengyelországhoz* került, *Bukovina* *Románia* része lett. Mindezen változásokat is figyelembe véve, az *Ausztriát* felépítő közigazgatási egységek területileg és a neveket nézve – európai viszonylatban is – az egyik legstabilabb rendszerként jelentkeznek. Hozzá hasonló állandóságot csak a magyarországi vármegyerendszer mutat. Így *Ausztria* legmagasabb szintű közigazgatási egységei egész történelme folyamán a tartományok [Land], amelyek a XVIII. századtól járásokra [Bezirk] bomlanak. 1921-től a *Habsburg Birodalomtól* „örökölt” tartományok határai és nevei (a rövid nevek) is élők maradtak, majd 1945 után ezek váltak szövetségi tartományokká. Így *Ausztria* szövetségi tartományainak neve, egy kivételével, évszázadokra visszatekintő egykori koronatarományok, végeredményben ma is működő történeti-földrajzi tájak nevei. Legtöbbjük magyar névalakkal is rendelkező területegység: (1) *Bécs* [Wien], (2) *Alsó-Ausztria* [Niederösterreich], (3) *Felső-Ausztria* [Oberösterreich], (4) *Őrvidék* [Burgenland], (5) *Stájerország* [Steiermark], (6) *Karintia* [Kärnten], (7) *Salzburg*, (8) *Vorarlberg* és (9) *Tirol*. Fontos megjegyezni, hogy *Őrvidék* [Burgenland] tartomány neve 1924-ben keletkezett, korábbi előzménye sem területi, sem névadási szempontból nincs, mint újonnan szerzett „osztrák” területet, új tartományként beillesztették a meglévő rendszerbe. Létrejöttének háttérismerete nélkül, *Burgenland* olyan, mintha „örökös” osztrák tartomány lenne. A látszat azonban csal: *Burgenland* tartomány a *Magyarországtól* a Saint-Germain-i béke (tehát nem a trianoni béke) értelmében 1921-ben *Ausztriához* került Nyugat-dunántúli területeket foglalja magába²⁹⁹. Német elnevezése az 1920-as évek elején még *Vierburgenland*, később *Burgenland* lett. Az új név létrejöttének alapja az *Ausztria* által *Magyarországtól* igényelt

²⁹⁹ A Saint Germain-i békét 1919. szeptember 10-én írta alá *Ausztria* képviselője, ebben 4312 km²-nyi terület *Magyarországtól* történő átcsatolása szerepelt. Ennek fegyveresen álltak ellen magyar szabadcsapatok és kikiáltották a *Lajtabánság* elnevezésű rövid életű, egy ország által sem elismert „államot”. A fegyveres felkelés hatására a békediktálók némileg visszakoztak, és a *Velencében* megkötött egyezmény értelmében már csak 3967 km² területet ítélték *Ausztriának*, valamint elrendelték *Sopron* és környékének nyolc településén a hovatartozásról döntő népszavazást, amely 1921-ben *Magyarország* mellett foglalt állást.

négy nyugat-magyarországi vármegye német nevében lévő „Burg” szó; *Pozsony–Pressburg*, *Moson–Wieselburg*, *Sopron–Ödenburg*, *Vas–Eisenburg*. A békekötés értelmében *Pozsony* vármegyéből nem jutott terület *Ausztriának*³⁰⁰, ezért a kezdeti „Vierburgenland”³⁰¹ névből csak *Burgenland* lett. Ugyanakkor a *Burgenland* név magyar megfelelőjét az *Őrvidék*³⁰² megnevezést csak az 1990-es évektől használja mind a magyarországi, mind az ausztriai magyarság. A tartományokban kialakított járások [Bezirk] elnevezései minden esetben székhelyük nevét viselik. Példaként az örvidéki *Felsőpulyai járás* [Bezirk Oberpullendorf] és az Alsó-ausztriai *Tuluni járás* [Bezirk Tulln] nevét említjük meg.

6.3. Védett területek nevei

A természeti védelem alatt álló, törvényileg kijelölt területekre vonatkozó neveket nevezzük védett területek neveinek. Ezek az igazgatási egységek jogszabályban meghatározott területtel és névvel jönnek létre. A védelem alá tartozó földrészleteket a jogszabály helyrajzi számuk alapján sorolja fel. A természetileg védett területek neve táblákon a legtöbb országban a közutak mentén feltüntetésre kerül.

A magyarországi természetvédelem kettős szintű igazgatási jellemzőkkel rendelkezik. A természeti érték és terület kiemelt oltalma a védetté nyilvánítással jön létre, amelyet jogszabály rögzít. A védetté nyilvánítást országos jelentőségű terület esetén országos hatáskörű szerv, a védettséget kimondó minisztérium nyilvánítja ki és emeli törvényerőre. Helyi jelentőségű terület esetén a települési- – *Budapest* esetében a fővárosi – önkormányzat nyilvánítja védetté a természetvédelmi területet. A védetté nyilvánításra bárki (személy, szervezet stb.) javaslatot tehet. A védetté nyilvánítást kimondó jogszabály (miniszeri vagy önkormányzati rendelet) tartalmazza: a (1) védetté nyilvánítás tényét, a (2) természetvédelmi értékek megnevezését, a (3) terület jellegét, kiterjedését, a (4) védetté nyilvánítás indokát, természetvédelmi célját, a (5) védetté nyilvánított földrészletek helyrajzi számát, a (6) korlátozások és tilalmak alóli esetleges felmentést, a (7)

³⁰⁰ *Burgenland* tartomány tervezett székhelye *Pozsony* [Pressburg] városa lett volna, de ezt a trianoni béke Csehszlovákiának ítélte. A második jelölt *Sopron* [Ödenburg] városa volt, ami népszavazás útján *Magyarország* része maradt, így végül kényszerűségből *Kismarton* [Eisenstadt] lett a tartományi székhely.

³⁰¹ *Vierburgenland* jelentése 'négyvártartomány'

³⁰² Az *Őrvidék* név létrejöttének alapja, hogy az egykori „Szent Istváni” *Magyar Királyság* nyugati területeit székely és besenyő (határ)őrök védték a nyugati (német) betörésektől egészen a XII. századig. Ennek nyoma az *Őrség* név is, amely később *Alsó-Őrség* (a mai *Őrség*) és *Felső-Őrség* területekre bomlott. A *Felső-Őrség* területe ma a felsőóri magyar nyelvsziget, amely a Nyugat-dunántúli magyarság egyetlen maradványterülete.

természetvédelmi hatóság engedélyéhez kötött tevékenységek körét, a (8) földrészletek határvonalának töréspont-koordinátáit. Fontos megjegyezni, hogy e törvény erejénél fogva, felfedezése pillanatától védelem alá helyez minden forrás, láp, barlang, víznyelő, szikes tó, kunhalom és földvár minősítésű objektumot.

A védett területek neveinek képzése

A védett területek nevei a legfrissebb alakulású igazgatási nevek a magyar névadásban. E neveken *Magyarországon* a természetvédelem alatt álló igazgatási egységek neveit értjük. Ezek az igazgatási egységek jogszabályban meghatározott területtel és névvel jönnek létre, nevük egyben a védettség fokára is utal, így lehetnek: *nemzeti park*, *tájvédelmi körzet* és *természetvédelmi terület*. A védett területek neve a védelem alatt álló terület vagy objektum nevéből (természetföldrajzi táj, természetföldrajzi név, határnév, településnév), kisebb területek esetén a védettség okát adó jellemző növénytakarás meghatározásából állhat össze, így e területek névképzése mindig egy vagy több földrajzi tulajdonnévből a nemzeti park, tájvédelmi körzet, illetve természetvédelmi terület földrajzi köznévv hozzájárulásával tevődik össze. A nevek írásmódjában ezeket a földrajzi összetételeket intézményneveknek tekintik, ezért minden elemét nagy kezdőbetűvel írjuk. Víznevekből képzés: *Duna–Ipoly Nemzeti Park*, tájnévből képzés: *Gerecsei Tájvédelmi Körzet*, településnévből képzett: *Pitvarosi puszták Tájvédelmi Körzet* és a *Makó–Landori-erdők Természetvédelmi Terület* (településnév), településnév és a védettség oka jelenik meg a *Kistompai löszpusztarét Természetvédelmi Terület* földrajzi névben.

Nemzeti parkok

A természeti védettség legfelső szintje a *nemzeti park*, amely egy ország jellegzetes, természeti jellemzőiben lényegesen meg nem változtatott nagyobb kiterjedésű területe. A nemzeti park elsődleges rendeltetése a különleges jelentőségű, természetes növény- állattani, földtani, víztani, tájképi és kultúrtörténeti értékek védelme, a biológiai sokféleség és természeti rendszerek zavartalan működésének fenntartása, az oktatás a tudományos kutatás és a felüdülés elősegítése.

Az első nemzeti park 1872-ben, az *Amerikai Egyesült Államokban* jött létre, a *Sziklás-hegységben* [*Rocky Mountains*] *Yellowstone Nemzeti Park* [*Yellowstone National Park*] néven. A *Kárpát-térség* területén fekvő és azt

érintő országokban főképpen a XX. század második felében, de sok helyütt már a XXI. században számos nemzeti parkot alakítottak.

Magyarországon a *Fertő* tó és a *Hanság* még megmaradt szabad vízfelületének, mocsárvidékének és lápi életközösségeinek védelmét szolgálja a (1) *Fertő–Hanság Nemzeti Park*. Az *Őrség* a *Vend-vidék* és a *Rába* középső völgyszakaszát foglalja magába az (2) *Őrségi Nemzeti Park*. A *Balaton-felvidék* a *Déli-Bakony*, a *Tapolcai-medence*, a *Keszthelyi-hegység* és a *Kis-Balaton* területének jelentős részén alakult meg a (3) *Balaton-felvidéki Nemzeti Park*. A *Duna Sió* torkolat alatti magyarországi szakaszán és a *Dráva* mentén helyezkedik el a több kisebb területdarabból álló (4) *Duna–Dráva Nemzeti Park*. A *Budai-hegység*, a *Pilis*, a *Visegrádi-hegység* és a *Börzsöny* területének jelentős részét, valamint az *Ipoly* völgyének több szakaszát foglalja magába a (5) *Duna–Ipoly Nemzeti Park*. A *Kiskunság* megmaradt természetes élővilágának, az ember alkotta táj és a *Homokhátság*, valamint a szikesek egyes területdarabjainak védelmére alakult a (6) *Kiskunsági Nemzeti Park*. Magyarország első nemzeti parkjaként alakult meg a jellegzetesen síkvidéki magyar néprajzi vonások, az állattartás, valamint a pusztai életközösségek védelmére a (7) *Hortobágyi Nemzeti Park*. Az *Alföld* még megmaradt ártéri és vizes élőhelyeinek kisebb-nagyobb területdarabjait védi a (8) *Körös–Maros Nemzeti Park*. Magyarország két karsztvidéki térszínének védettségét biztosítja a (9) *Bükk Nemzeti Park* és a *Gömör–Tornai-karszt Magyarország területén* maradt részén megalakult (10) *Aggteleki Nemzeti Park*.

Ausztriában síkvidéki területen a *Fertő* tó és a tőle keletre fekvő szikes tavak területének védelmére alakult a (1) *Fertő–Fertőzug Nemzeti Park* [*Neusiedler See-Seewinkel Nationalpark*]. Alsó-Ausztria északi részén terül el a *Dálya* [*Thaya*]³⁰³ folyó mentén fekvő (2) *Dálya-völgy Nemzeti Park* [*Thayatal Nationalpark*]. A *Duna* még megmaradt ártéri területeinek megóvására jött létre a *Bécs* alatti szakaszon a *Morvamező* területén a (3) *Duna-ártér Nemzeti Park* [*Donau-Auen Nationalpark*]. A *Sengsen-hegység* és a tőle keletre elterülő középhegységi erdők védelmére alakult *Felső-Ausztriában* a (4) *Mészköalpok Nemzeti Park* [*Kalkalpen Nationalpark*]. Az *Enns-völgyi-Alpok* és környezete védelmére létesítették *Stájerországban* a (5) *Gesäuse Nemzeti Park* [*Gesäuse Nationalpark*] területét. A legnagyobb kiterjedésű osztrák nemzeti park a *Tirol* és *Salzburg* tartomány határán fekvő *Magas-Tauern Nemzeti Park* [*Hohe Tauern Nationalpark*].

Szlovákiában, a *Felvidék* területén, az *Északnyugati-Kárpátok* egy-egy kistáji méretű területének védelmét szolgálja a (1) *Kis-Fátra Nemzeti Park*

³⁰³ A *Thaya* cseh neve *Dyje*. Mindkét névalak valószínűleg a magyar *Dálya* formából alakult.

[*Národný park Malá Fatra – NPMF*], a (2) *Nagy-Fátra Nemzeti Park* [*Národný park Veľká Fatra – NPVF*], a (3) *Murányi-fennsík Nemzeti Park* [*Národný park Muránska planina – NPMP*], az (4) *Alacsony-Tátra Nemzeti Park* [*Národný park Nízke Tatry – NAPANT*]. A Kárpátok leglátványosabb magashegységében alakult meg a (5) *Tátrai Nemzeti Park* [*Tatranský národný park – TANAP*] és mintegy „folytatása” a *Dunajec* áttöréses völgyét is magába foglaló (6) *Pieninek Nemzeti Park* [*Pieninský národný park – PIENAP*]. Hatalmas bükkerdők zónájában alakult meg az érintetlen tájat védő (7) *Polonyinák Nemzeti Park* [*Národný park Poloniny – NPP*]. Karsztvidékek védelme képezi a *Gömör–Tornai-karszt Szlovákiához* került részén megalakult (8) *Szlovák karszt Nemzeti Park* [*Národný park Slovenský kras – NPSK*] és a *Sztraceni-hegység* és a *Hernád-áttörés* területén létrejött (9) *Szlovák Paradicsom Nemzeti Park* [*Národný park Slovenský raj – NPSR*] feladatát.

Ukrajnában Kárpátalja területén jött létre az (1) *Ungi Nemzeti Park* [*Uzsanszkij nacionalnij park / Ужанський національний парк*] és a *Talabor forrásvidékén* a (2) *Szinevéri Nemzeti Park* [*Nacionalnij prirodnij park Szinevir / національний парк Синеvir*]. Az *Északkeleti-Kárpátok* külső oldalán a *Szkolei-Beszkidek* területén, a *Sztrij forrásvidékén* a (3) *Szkolei-Beszkidek Nemzeti Park* [*Nacionalnij park Szkolivszij Beszkidi / Національний парк Сколівський Бескиди*]. Az *Obcsinák* vidékén, a *Kárpátok* külső oldalán a *Cseremos*, a *Pisztinka* és az *Ijucska* folyók vízvidéke a (4) *Vizsnyicjai Nemzeti Park* [*Vizsnyickij nacionalnij park / Вишнівський національний парк*] területe. *Volhíniában Sack* [*Шацьк*] város körül fekvő vadvízi világ védelmére alakították ki a (5) *Sacki Nemzeti parkot* [*Sackij nacionalnij park / Шацький національний парк*]. *Ilyvótól* északnyugatra létesült a (6) *Jávorigi Nemzeti Park* [*Javorivszkij nacionalnij park / Яворівський національний парк*]. A *Deszna* folyó középső folyásának jobb oldali mellékfolyóinak völgyeiben jött létre a (7) *Deszna–Sztaroguti Nemzeti Park* [*Desznyanszko-Sztarogutszkij nacionalnij park / Деснянско Старогутський національний парк*]. Az *Udaj* folyó mellékvizeinek védelmére alakult az (8) *Icsnyai Nemzeti Park* [*Icsnyanszkij nacionalnij park / Ічнянський національний парк*]. *Harkivtól* délre az *Északi-Donyeck* folyó mentén létesült a (9) *Gomili-erdők Nemzeti Park* [*Nacionalnij park Gomilskij lisi / Nacionalnij park Гомільський ліси*]. A *Keleti-Donyeck* folyó bal partján, a *Donyeck* terület északi részén alakult meg a (10) *Szent Hegyek Nemzeti Park* [*Nacionalnij park Szvjatyi Hori Національний парк «Святі Гори»*].

Romániában az Északkeleti-Kárpátok területén helyezkedik el a (1) *Radnai-havasok Nemzeti Park* [*Parcul Național Munții Rodnei*]. A *Keleti-*

Kárpátok tájainak védelmét szolgálja a (2) *Kelemen-havasok Nemzeti Park [Parcul Național Călimani]*, a (3) *Békás-szoros–Hagymás Nemzeti Park [Parcul Național Cheile Bicazului-Hășmaș]* és a hozzá mintegy „csatlakozó” (4) *Csalhó Nemzeti Park [Parcul Național Ceahlău]*. A Déli-Kárpátok területén alakult meg a (5) *Királykő Nemzeti Park [Parcul Național Piatra Craiului]*, a *Kozia-hegységben* a (6) *Kozia Nemzeti Park [Parcul Național Cozia]*, a (7) *Zsil-völgyi Nemzeti Park (Parcul Național Defileul Jiului)*, a (8) *Retyezát Nemzeti Park [Parcul Național Retezat]*, a *Koponya (Kapacina)-hegység területén* a (9) *Buila-Vânturarița Nemzeti Park [Parcul Național Buila Vânturarița]* és a (10) *Domogléd–Cserna-völgy Nemzeti Park [Parcul Național Domogled-Valea Cernei]*. A *Temes–Dunai-hegyvidék területén* a (11) *Néra-Beusnyica Nemzeti Park [Parcul Național Cheile Nerei-Beușnița]* és a (12) *Szemenik–Krassó-szurdok Nemzeti Park [Parcul Național Semenic-Cheile Carașului]*. A *Dobruzsza területén* emelkedő gránitból felépülő alacsony kibukkanás területét védi a (13) *Măcini-hegység Nemzeti Park [Parcul Național Munții Măcinului]*.

Szerbiában a *Szerémségből* magányos sziget-hegységként kiemelkedő *Tarcal-hegység [Fruška gora]* védelmére alakult a (1) *Tarcal-hegységi Nemzeti Park [Nacionalni park Fruška gora / Национални парк Фрушка гора]*. Az *Al-Duna mentén* alakult meg a (2) *Đerdap Nemzeti Park [Nacionalni park Đerdap / Национални парк Ђердап]*. A *Drina közepső folyása fölött* magasodó *Zvijezda* hegység fennsíkján szervezték meg a (3) *Tara Nemzeti Parkot [Nacionalni park Tara / Национални парк Тара]*. A *Koszovó és Szerbia határán* magasodó *Kopaonik* hegységben jött létre a (4) *Kopaonik Nemzeti Park [Nacionalni park Kopaonik / Национални парк Копачник]*. A *Koszovó déli határát* adó *Sár-hegység* védelmét biztosítja a (5) *Sár-hegységi Nemzeti Park [Nacionalni park Šar planina / Национални парк Шар-планина]*.

Horvátországban a *Kis-Kapela* és a *Plješevica* által közrefogott medencében jött létre a (1) *Plitvicei-tavak Nemzeti Park [Nacionalni park Plitvička jezera]*. A *Velebit* hegység teljes egészében védett területének északi részén hozták létre a (2) *Velebit Nemzeti Park [Nacionalni park Velebit]* területét, a hegység tenger felőli oldalán pedig a (3) *Paklenica Nemzeti Park [Nacionalni park Paklenica]* alakult meg. A *Risnjak* hegységben alakították ki a (4) *Risnjak Nemzeti Park [Nacionalni park Risnjak]* területét. A *Kerka* folyó völgyét foglalja magába a (5) *Kerka Nemzeti Park [Nacionalni park Krka]*. Az *Adriai-tengeren*, a 14 szigetből álló *Brijuni-szigeteken* alakult meg a (6) *Brijuni Nemzeti Park [Nacionalni park Brijuni]*, 150 kisebb karsztos szigetből áll a (7)

Kornati Nemzeti Park [Nacionalni park Kornati], Mljet szigetének északnyugati részén alakult meg a (8) Mljet Nemzeti Park [Nacionalni park Mljet].

Szlovéniában egyetlen nemzeti park működik a *Júliai-Alpokban* szervezett *Triglavi Nemzeti Park [Triglavski Narodni Park]*.

Bosznia-Hercegovinában a *Száva* középső völgye fölött délről magasodó *Kozara* egy részén hozták létre a (1) *Kozara Nemzeti Park [Nacionalni park Kozara / Национални парк Козара]* területét. Az *Una* folyó felső völgyének védelmére alakult az (2) *Una Nemzeti Park [Nacionalni park Una / Национални парк Уна]*. A *Tara* és a *Piva* folyók összefolyásánál, vagyis a *Drina* kezdeténél jött létre a *Maglič* hegység területén a (3) *Sutjeska Nemzeti Park [Nacionalni park Sutjeska / Национални парк Сутјеска]*.

Alacsonyabb fokú védett területek nevei

A nemzeti park szintje alatt lévő védett területek neve: *tájvédelmi körzet*. Ezek egy ország jellegzetes természeti, tájképi adottságokban gazdag nagyobb, általában összefüggő területei, tájrészletei, ahol az ember és a természet kölcsönhatása esztétikai, kulturális és természeti szempontból jól megkülönböztethető jelleget alakított ki. Elsődleges rendeltetése a tájképi és természeti értékek megőrzése.

A *természetvédelmi terület* egy az ország jellegzetes és különleges természeti értékekben gazdag, kisebb összefüggő területe, amelynek elsődleges rendeltetése egy vagy több természeti érték, illetve ezek összefüggő rendszerének védelme.

A *természeti emlék* egy különlegesen jelentős egyedi természeti érték, képződmény és annak védelmét szolgáló terület.

Magyarországon a természetvédelemért felelős miniszter országos jelentőségű védett területet, annak egy részét tudományos rezervátummá, bioszféra rezervátummá, az erdőterületeket erdőrezervátummá jelölheti. Ezek magterülete fokozottan védett.

7. VÍZNEVEK

A víznevek vízrajzi elemeket jelölő névtípus. Kartográfiailag minden olyan nevet víznévnek tekintünk, amelynek vonatkozási helye a vízrajzhoz kötődik. A vízrajzi elemek lehetnek *pontszerűek*: kutak, források, *vonalasak*: vízfolyások és *felületi* megjelenésűek: tengerek, tavak, víztározók. A víznevek csak a térképészetben elkülönülő kategória, a néprajztudomány a helynevek körébe sorolja a szárazföldeken előforduló, vízhez kötődő neveket.

A víznevek a legősibb földrajzinév kategória, nyelvészeti kutatások alapján is tudjuk, hogy az ember elsőként a vizeket nevezte el. Ennek oka, hogy az ember a tájat felszabdalo, a közlekedést sokszor leginkább akadályozó vagy éppen segítő vízfolyásokat, valamint a tiszta ívóvizet szolgáltató forrásokat és a látványos, sokszor kellemes éghajlatot is biztosító tavakat mindig nagy becsben tartotta, hiszen a víz volt az élet alapja, anélkül emberi közösség nem létezhet. Így a víznevek nem csak első a névadásban, hanem egyben minden más földrajzi név alapját is adják. Létrejöttük a messze múltba nyúlik vissza, használatuk már az ősi társadalmakban is létezett.

Ősi voltuk ellenére a víznevek gyűjtését sokáig a településnevek vizsgálata háttérbe szorította, gyűjtésük egy-egy területen a XIX. század második felében indult meg. Magyarországon a kis vízrajzi elemek neveit is tartalmazó gyűjteményt elsőként Ortway Tivadar³⁰⁴, jelentette meg, ez egyben Magyarország régi történeti vízrajzáról szóló összefoglaló tanulmány is. A kb. 4000 víznevet tartalmazó gyűjteményt szótárszerűen csoportosította, illetve az egyes nevek eredetének megfektetésére is kísérletet tett. Végeredményben egy könnyen kezelhető helynévtörténeti szótárt alkotott.

Névadási, nyelvi alapokon a víznevek csoportosításában elkülönítünk *természeti neveket* és *műveltségi neveket*³⁰⁵. Természeti nevek a *Csorgó*, *Hideg-kút*, *Holt-meder*, *Lukács-fenek*, *Száraz-ér*, *Nagy-láp*, *Vízmosás*, *Dög-tiszta*, *Békás*, *Csukás*, *Kecsegés*, *Ökör-ér*, *Lápos* stb. A *Nagy-széksós* szikes tavakban bővelkedő határ rész. Műveltségi nevek a *Rönkös-patak*, *Balázs*, *Bálványos* stb. A víznevek körében jelentős számban keletkeztek a XIX. század második felétől a mesterséges vízrajzi objektumokat jelölő műnevek,

³⁰⁴ Ortway Tivadar (1843–1917) történész, régész, földrajztudós, pedagógus, római katolikus pap, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Szerteágazó érdeklődésű, újító szemléletű tudós volt, aki jelentős munkásságot fejtett ki a *Kárpát-medence* történeti vízrajza, *Magyarország* egyházi földrajza, valamint *Pozsony* és *Temes* vármegyék helytörténeti leírása terén.

³⁰⁵ Ez a csoportosítás Szabó T. Attila, Inczei Géza és Eperjessy Kálmán helynév-csoportosításának „Víznevek” csoportja. Mivel a néprajzi és nyelvészeti rendszerezések a vízneveket egybe veszik a határnevekkel és a jellemző földrajzi pontok neveivel, a kartográfiai szemléletben ezeket külön kell választanunk.

ezekkel a vonalas vízrajzi elemek neveivel foglalkozó alfejezetben foglalkozunk.

7.1. Pontszerű vízrajzi elemek nevei

A vízfolyások létrejöttének alapja, hogy a felszín alatt összegyülekezett víz kilépjen a felszínre. Ettől a felszínre történő kilépéstől számítjuk a vízfolyásokat, ilyenformán mindannyian erednek valahonnan. A felszín alatti és a felszín feletti vizek között a kapcsolatot a források tartják fenn. Ahol a földfelszín a víztartó és a vízzáró rétegeket metszi, a felszín alatti víz természetes úton érkezik felszínre, források keletkeznek. A forrás a víznek a talajból, szálban álló kőzetből való kifakadásának, kibugyogásának helye. Az oldott alkotórészekben gazdag vizet adó forrásokat ásványvízforrásoknak nevezzük. A magyar nyelvterületen a vulkáni utóműködés hatására kialakult ásványvízforrásoknak a *Dunántúlon savanyúvíz*, a *Felvidéken csevice*, *Erdélyben borvíz* a neve. A *Kárpát-térség* egy-egy középhegységében a források száma elérheti a több százat, sőt pl. a *Mecsekben* 1200 ismert, ebből több mint 200 foglalt forrás található. A források nevei hagyományos földrajzinévi jellemzőkkel bírnak, tulajdonnévből és földrajzi köznévből állnak. Helyesírási szempontból az általános írásmód szabályai érvényesek rájuk.

A pontszerű vízrajzi elemek magyar nyelvű köznevei

A pontszerű vízrajzi elemek leggyakoribb földrajzi közneve a *forrás* és a *kút*. A magyar nyelvben a forrás általában természetes vízkifakadási helyet jelöl, de egy forrás vize csak akkor válik ihatóvá, ha ahhoz fizikailag hozzáférhetünk, vize kis mélyedésben összegyűlik. Ezért a forrásokat az ember kis mértékben kiépíti, foglalja, vagyis olyan kifolyót épít a földből kilépő víznek, amelyen át azt edényben felfoghatja vagy edényt meríthet bele. Az így létrejött kiépített forrásnak sok helyen *kút* a neve. Régebben minden természetesen fakadó víz neve a magyarban *kút* volt, de elkülönült a természetes *forráskút* és a mesterségesen létrehozott *ásottkút*. Utóbbi végeredményben földbe ásott gödör, földbe fúrt üreg, amelyben a föld rétegei közt lévő vizek összeszivárognak.

A két leggyakrabban előforduló köznévi mellett a víznyerő, vízfakadó helyeket a népnyelv több eltérő köznévi is megnevezi. Ezek ma már tájnyelvi szavak, amelyek a korai magyar nyelvben a vízfakadó hely jellegére, a forrás adta vízmennyiségre, hőfokára, ásványvíz tartalmára utaltak. A (1) *forrás* köznévi szinonimái: *bugyogó, burduga, cíp, szip, csergő, csorgó, csurgó,*

csoronka, ernye, fakadék, fakadvány, fejeték, fejetékes, fej, forr, forrik, fő, kút, kutyika, vajor, víz, vízfej, vízfő. (2) Ásványvíz jelentésű köznevek: *borkút, borvíz, forró, lobogó, susogó, szejke.* További jelentéssel bíró (3) vízfakadó és víznyerő helyek földrajzi köznevei: *ajakas, bodon, buzgár, dong, dongás, eszterág, hév, hé, hő, itó, kopolya, kopolyakút, közelvíz, kutas, kutu, métely, tapolca, vadforrás* MAÁ CZ 1955.

A pontszerű vízrajzi elemek idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben

A magyarral szomszédos nyelvekben a két legfontosabb köznév, a magyarhoz hasonlóan megjelenik. A szláv nyelvekben sok tájnyelvi, nyelvjárási szó is kialakult, amely **forrás** jelentésű: *izvor, vrelo, ključ, klučanje, izdan* {horvát}, *pramen* {cseh}, *prameň, žriedlo, zdroj* {szlovák}, *pramene* {lengyel}. **Kút** jelentése van a *bunar, studenac, zdenac* {horvát}, *studna, studanka* {cseh}, *studňa, studnička* {szlovák}, *studnia* {lengyel} közneveknek.

A román nyelvbe a szlávból került köznév, a **forrás** jelentésű *izvor*, illetve a **kút** értelmű *fântână* jelenik meg.

A német nyelvben **forrás** jelentésű a *Quelle* és a *Born*, **kút** értelme van a *Brunn, Brunnen, Bründl, Well* közneveknek.

36. ábra: A forrásnevek a terepen: balra a Lajos-forrás a Visegrádi-hegységben (hibásan írt névvel), középen a Bársony István-forrás a Börzsönyben, jobbra a Hét vezér forrás a Kőszegi-hegységben (a hét kifolyó neve a vezérek nevével)

A pontszerű vízrajzi elemek nevének képzése

A természetes és mesterséges vízvételi helyeknek, a forrásoknak és kutaknak legtöbbször természetes névadással keletkezett nevei vannak, névadási motivációjuk a forrás környezetének képére, a forrás vizének színére, szagára, hangjára, hőmérsékletére, elhelyezkedésére utal: *Hideg-kút, Darázs-kút, Bükkfa-kút, Hármás-forrás, Hortyogós-kút, Hársas-közi-forrás* stb. Ugyanakkor sok forrásnak műveltségi neve van, ez gyakran személynév: *Aron-forrás, Imre-forrás, Remete-forrás, József Attila-forrás* stb. A foglalt források neve a terepen általában jelezve van.

7.2. Vonalas vízrajzi elemek nevei

A felszínre hulló csapadéknak a nehézségi erő hatására összegyűlt hányadát szállító, és a forrásokkal táplált természetes térszíni alakulatokat vízfolyásnak nevezzük, a rájuk vonatkozó nevek a vízfolyásnevek. A földfelszín vízfolyásait méretük alapján *erekre, csermelyekre, patakokra, folyókra, folyamokra* osztjuk. Ezek mindegyike rendelkezik névvel. A *Kárpát-térség* országaiban a folyókon és folyamokon átvezető hidak esetében a vízfolyás neve, főképpen külterületen táblanévként általában feltüntetésre kerül.

37. ábra: Vízfolyások neveinek terepi megjelenése:
a Hortobágy magyar, a Kerka szlovén és az Aranyos román nyelvű táblaneve

Vízfolyások magyar földrajzi köznevei

Számos olyan vízfolyásunk van, főképpen a kisebbek, amelynek neve földrajzi köznevet tartalmaz. A magyar nyelv egykor nagyon gazdag volt vízfolyás jelentésű köznevekben, de a mai magyar nyelvhasználatban ezekből már csak alig egy tucatnyi jelenik meg. Mai földrajzi névi összetételben a *patak, folyás, vízfolyás, víz, ér, ág, séd, aszó* köznévvvel találkozhatunk. Legtömegesebben a **patak** fordul elő, ez sokszor *-i* képzős megkülönböztető taghoz kapcsolódik: *Lőcsei-patak, Árki-patak, Gönci-patak* stb., de gyakori az egyszerű főnévhez vagy melléknévhez kapcsolódás is: *Vadász-patak, Ladomér-patak, Köves-patak, Fekete-patak* stb. A *patak* köznév az *Őrvidéken, Erdélyben* és *Moldvában* gyakran birtokos, **pataka** formában van jelen az összetételben: *Szék pataka, Füzes pataka, Hosszú pataka, Borkút pataka* stb. A *patak* azonban ebben a formában „kisebbségben” van, a köznévvvel rendelkező víznevek legnagyobb része alanyesetben lévő köznevet tartalmaz. Főképpen források, dombvidéki területek kis esésű vizei tartalmazzák a **folyás, vízfolyás** köznevet: *Szarvas-folyás, Bajna–Epöli-vízfolyás* stb. A **víz** köznév esetében (előfordul az egybeírás is): *Melegvíz, Eger-víz, Sárvíz, Veres-víz, Sebes-víz, Nagy-Fehér-víz* stb., Az **ér** köznévnél: *Vas-ér, Körös-ér, Peitsik-ér, Vidre-ér, Csík-ér* stb., az **ág** köznévnél *Nagy-ág, Fehér-ág, Fekete-ág, Aklos-ág*, de jelen van a köznevek között az **ágas**, amely száraz medret jelölő köznév, a *Néra* több mellékvizét

jelöli³⁰⁶: *Rogoz-ágas [Ogașu Rogozului], Bába-ágas [Ogașu Babei], Nagy-ágas [Ogașu Mare], Disznó-ágas [Ogașu Porcului], Kondás-ágas [Ogașu Porcariului], Mogyoró-ágas [Ogașu Alunilor]*. A példákön is látszik, hogy az *ágas* a román nyelvbe is „átvándorolt”, de különírtan, a név első tagjaként *Ogașu* formában jelentkezik. Az *ág* köznevet a német nyelv is átvette, az *-ach* végződésű német víznevek mind a korai magyarból keletkeztek: *Salzach* ('Sós-ág'), *Saalach* ('Szállás-ág'), *Fischach* ('Fiús-ág'), mindhárom *Salzburg* városa alatt folyik össze, *Pielach* ('Bél-ág'), *Kainach* ('Kálna-ág') stb. A régi magyar köznevek közül a *séd* maradt meg, elsősorban a *Dunántúlon* köznévi tagként, de önállóan is jelöl (*Séd*) vízfolyást: *Örvényesi-séd, Aszófői-séd, Szőlősi-séd, Lovasi-séd, Kőröshegyi-séd*, illetve egyetlen esetben az *ügy*, amely a *Székelyföldön, Háromszék* legnagyobb folyója a *Fekete-ügy* földrajzi közneve.

Annak ellenére, hogy ily kevés vízrajzi köznevünk van napi használatban, a magyar nyelv nagyon gazdag folyóvíz jelentésű köznevekben. Ezekre azonban jellemző, hogy sokszor nem lehet szétválasztani a vízfolyásra és a vizes területre, állóvízre vonatkozó neveket (pl. a *csinca* jelent folyóvízhez kötődő zátonyt, de vizes, ingoványos helyet is), de jellemző az is, hogy bár vízfolyás jelentéstartalma a köznévi, ma már leginkább határnevekben fordul elő.

Élő *vízfolyás* jelentéstartalommal nagyon régen kilakult nevek a víz színe, sodrásának sebessége, partjának jellemzői, folyását kísérő növényzet és sok más jellemző alapján jöttek létre. Ezek ma tájnyelvi szavakként vannak jelen egy-egy vidék köztudatában: *ág, ajakas, akur, amsós, omsós, szó, bágy, balkány, csere, cseres, csergő, cset, cseter, csetres, csinát, csinot, csinca, csinčas, csörge, csurgó, debrő, debre, dőbör, döbrő, dugás, dunás, eger, egres, ér, eretség, erge, erke, erős, esenlő, fok, folyamát, folyás, folyat, folyó, folyóka, forga, forgó, garázd, göbe, göbbenő, gödrő, gübü, göbec, göbedék, güriü, halág, haló, halvány, halovány, holt, holt víz, kada, kdarcs, kalabánya, kengyel, lanka, lankac, lany, lápa, vápa, lapály, lapány, lapás, lenge, lengő, limány, marás, matyok, meddő, medő, megyer, metszés, miller, morotva, okor, örvény, padmaly, paláj, palé, patak, pece, pöce, picsó, picsóka, porond, porong, rapát, renye, rév, ré, reves, rí, rika, rinya, róna, sank, séd, sé, sid, sije, sie (sió), sió, sia, siu, sívó, sugás, sugó, suhar, süket ér, siket ér, süet, szakadék, száraz, tanya, tekeres, tekerős, torbaz, torda, ügy, üver, vadvíz, vejsze, vejsz, víz, vízjárás, vízjötte, vízkaré, vízszakadék, zubogó, zúgó, zsegenye, zsider,*

³⁰⁶ Az *ág* jelentése 'folyóág, elágazás', 'folyó eredete', 'völgyfő', víznévként a 'nagy', illetve 'öreg' ellentéte. Így az 'ágas' ez esetben a nagy folyóba, jelen esetben a *Nérába*, való völgy betorkollást jelent.

zsödör, *zship* MAÁ CZ 1955. A felsorolásból látszik, hogy sok köznévi időközben egy-egy vízfolyás esetében tulajdonnévvé lett: *Eger*, *Rinya*, *Séd*, *Sió*.

Száraz vízmeder jelentésű földrajzi köznevek: *árok*, *aszó*, *gürü*, *halo*, *halvány*, *halovány*, *holt*, *holtvíz*, *meddő*, *medő*, *morotva*, *szó*, *torda*, *üver*, *vízjárás* MAÁ CZ 1955. E földrajzi köznevek nagy részének mindennapi jelentéstartalma elhalványult. Ennek ellenére legtöbbjük élő névként kisebb-nagyobb vízrajzi részletek jelölésére használatos, így általában az 1:100 000-nél nagyobb méretarányokban a térképi ábrázolásban tömegével jelentkeznek.

Vízfolyások idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben

A szláv nyelvekben gyakori jelenség, hogy nincs földrajzi köznévi a kisebb vízfolyást jelölő nevekben sem. Ugyanakkor ha van, az többnyire a *patak* jelentésű *potok*, amely minden szláv nyelv közneve. Előforduló köznévi tag a *foljóág* = *rameno* {szlovák}, *foljó* = *rijeka* {szlovák, horvát}, *reka* {szerb, szlovén} és a *víz* = *voda* (v.) {szlovák, horvát, szlovén, szerb}, *csatorna* = *kanál* (k.) {szlovák}, *kanal* {horvát, szlovén, szerb}, *boka* {horvát, szerb}.

A románban *patak* jelentésű a *pârâu*, a *foljóág* = *brat*, de köznévként megjelenik a *foljó* = *râu* és a *víz* = *apă*, valamint a *csatorna* = *canal*.

A német nyelvben leggyakrabban a szintén *patak* jelentésű *Bach* és *Au* fordul elő. Ezen kívül a *foljó* = *Fluss*, *Strom*, *víz* = *Wasser*, *csatorna* = *Kanal* és *oldalcsatorna* = *Seitenkanal* a vízfolyások leggyakoribb köznevei.

A magyar víznévadás

A Kárpát-térség vízfolyásainak legnagyobb része rendelkezik magyar névvel, de az elmúlt századok folyamán jelentősen szűkült magyar etnikai terület, illetve a nem magyar nyelvű népek előretörése miatt ez sok területen más nyelvű változatra „cserélődött”. A nem megfelelő dokumentáltság miatt az idegen név a korábban élő magyar nevet elfedte. Ez esetben azzal a térképészeti és névhasználati véleménnyel kell „felvinnünk a versenyt”, amely az etnikai átalakulás következményeként időközben megváltozott nevek közül mindig a legutolsót tartja felveendőnek. Ennek a véleménynek a térképszerkesztésben, útleírásokban, földrajzi témájú munkákban való követése sok magyar nyelvű víznév gyors megszűntetését, a köztudatból való eltűnését okozná, amely magyar nyelvi és nemzeti szempontból nagyon káros megoldás. Ha egy magyar nevet arra hivatkozva, hogy „régí”, nem használunk a térképen, azzal a gyakorlati lehetőségét sem adjuk meg annak, hogy a magyar olvasó tudomást szerezzen róla. Ez a mindenfajta etnikai, nyelvi, állami átalakulás következményének lezárása lesz: a magyar név teljesen kikerül a használatból,

archaikussá, majd „furcsává” válik s eltűnik a mindennapokból. E folyamat az egykor magyar etnikai területeken, pl. *Csángóföld*, *Szlavónia*, *Havasalföld* stb. erősen előrehaladt, aminek következménye e tájak magyar víznévanyagának elidegenülése lett. A névelidegenülés folyamatát csak a kiindulási név megőrzésével lehet meggátolni. A *Kárpát-térség*ben a kiindulás, főképpen a víznevek esetében legtöbbször a magyar névalak. Az *Almaş* (*Almás*), *Almaj* (*Almás*), *Racoş* (*Rákos*), *Rakoš* (*Rákos*) stb. névformák magyar nevek idegen helyesírással, de a *Krtiș* (*Kürtös*), *Calnău* (*Kálnó*), *Milcov* (*Milkó*) stb. szintén a magyar nyelvből átvett, végeredményben idegen helyesírással leírt magyar nevek. A földrajzi nevek körében a folyóvizek nevei a legrégebbi, emiatt a legtöbb átalakulást is megérett nevek. A magyar nyelvtudomány és történettudomány álláspontja e névanyag kialakulásáról és fejlődéséről nem egységes, a végletekig különböző álláspontok alakultak ki a vízfolyásnevek létrejöttéről, koráról és fejlődéséről³⁰⁷. Ugyanakkor e nevek többnyire „magukról beszélnek”, elmondják, mutatják származásukat. A vízfolyások jelentős része köznévi tag nélkül, egyelemű névvel rendelkezik. E tulajdonnevek lehetnek természeti nevek, amelyek a vizek természeti adottságaival, így a folyónak folyó voltával, a meder bizonyos sajátosságával, a víz színével, szagával, ízével, hőfokával, a csobogás hangjával, a folyási sebességgel, a környezet növénytakarójával, jellemző állatfajával stb. lehetnek kapcsolatban. Mivel az alapjukként szolgáló köznevek száma meglehetősen korlátozott, ezért a természeti indítékú nevek gyakran ismétlődnek, azaz *Kárpát-térség* szerte ugyanaz a névalak előfordulhat: *Almás*, *Aranyos*, *Hangony*, *Ér*, *Nyárád*, *Egregy*, *Eger*, *Lápos*, *Sebes*, *Beszterce*, *Rima*, *Sajó*, *Gyöngyös* stb. Ritkább a vízfolyások körében a műveltségi nevek megjelenése. Ezeket az embernek a tájban végzett különféle cselekvései magyarazzák, pl. a földművelés, pásztorkodás, erdőirtás: *Árpás*, *Rönkös*, *Szőcs* (a régi szűcs), *Vásáros pataka*, *Kürtös*, de megjelenik a személynévből való névadás: *Szent László-patak* stb. A vízfolyás jelentésű *ér*, *csermely*, *patak*, *ügy*, *folyó*, *séd*, *ág* stb. köznevek a folyóvizek nevében is jelentkező köznevek lehetnek: *Által-ér*, *Únyi-patak*, *Fekete-ügy*, *Vörös-séd*, *Nagy-ág* stb., de általában jellemző, hogy főképp a jelentősebb vízfolyások nevei – általában névszóként – jelentkeznek, vagyis nem tartalmazznak földrajzi köznevet. Jelentős folyóvizeink legtöbbje ilyen névvel rendelkezik: *Duna*, *Tisza*, *Dráva*, *Vág*, *Garam*, *Maros*, *Szamos*, *Küküllő*, *Olt* stb.

³⁰⁷ A Magyar Tudományos Akadémia álláspontja szerint a legtöbb magyar földrajzi név a szlávól vagy ún. szláv közvetítéssel keletkezett név. Ugyanakkor sok kutató egyértelműen bizonyította, hogy a magyar földrajzinév-anyag bármely a térségben ma jelen lévő nyelv nevéinél sokkal régebbi és szervesen fejlődött névalak, amelyet a magyar nyelv alapelemeinek egyes részeiből egyszerűen le lehet vezetni.

A magyar nyelvű vízfolyásneveket vizsgálva érdekes szabályszerű ismétlődéseket láthatunk, egyfajta víznév-csoportok különíthetők el, amelyekre nézve a gyökrendszer alapján vizsgálva vonhatunk le következtetéseket. Az egyik legfontosabb jellemző, hogy a jelnevek gyakran ismétlődő végződésűek egykori, jelentéstartalommal felruházott gyökök lehetnek, de e jelentéstartalmat nem minden esetben tudjuk meghatározni.

A leggyakoribb folyónév végződés az *-a*, amelynek több típusa is megjelenik: Egyik a *-va* végződésű folyónevek köre. A *va* abszolút gyök, alapjelentése 'víz, folyó'. A komi nyelvben ma is a *va* = 'víz', az udmurtban *vu* = 'víz'. Ezekbe a nyelvekbe e gyök még a szarmata-hun időből került be. A szkíta-hun eredetű szarmata népség egykori lakóterülete az *Uráltól* a *Kárpát-medencéig* terjedt. Ennek következményeként a *Kárpát-térségben* az egytagú, gyökökhöz kapcsolódó *-va* tag a magyar víznevek körében nagyon gyakran előforduló elem. A *-va* víznévképző szerepe nagyon hasonlatos a *-gy* képzős víznevekéhez (*Almágy, Füzegy, Egregy, Gesztógy, Halmágy* stb.), mert ezek esetében is felmerül, hogy a régi magyar *ügy – így – (ëgy) = 'folyó, patak'* jelentésű szó forrt össze az alapnevet adó gyökkel vagy szóval. A *-va* is ma már csak névszóvá váltan jelenik meg a víznevekben: *Morva, Zsitva, Dráva, Száva, Szinva, Jósva, Ikva, Moldva, Becsva, Morava, Lisva, Kosava, Porva, Százava, Miava, Rudava, Becsva, Jihlava, Bitva, Csáva, Árva, Zázriva, Bebrava, Lendva, Ternava, Ilova, Lasva, Piva, Berava, Zagyva, Bódva, Gortva, Jósva, Ondava* stb. Ezek esetében erősítheti a régi szó összeforrását az alapgyökkel, hogy a *-va* elvont gyöke a *vág, vāj, vál, válik, vás* szavaknak, és a vízfolyás is kivájja a maga útját, völgyet *vás* magának, s így a *-va* mintegy köznévként (vagy képzőként) összekapcsolódik a víz sodrásával, felszínpusztító munkájával. Ennek nyomán a *-gy* képzős víznevek (az *ügyek*) inkább a kisebb hozamú vízfolyások nevében, a *-va* képzősek (a *válók, választók*), a nagyobb folyók névalkotásában játszanak szerepet. Ennek nyomán a *Vág* folyónév ebből a „*va*” „köznév”-ből alakult tulajdonnevünk: *nyílás, hasadék, választóvonal* képződött a hegyekből lefutó víz folyása, sodrása folytán. E gondolatmeneten haladva a *-va* rövidüléséből keletkezhetett a *Duna*, és *Tisza* nagy folyónevünk is, bár ez a feltételezett összefüggés még további vizsgálatra vár. Az előbbiekkal szemben a *-va* képzővel kapcsolatosan a magyar nyelvtudományi munkák egy része gyakran jegyzi meg: „a legközönségesebb szláv helynévképző”.

A fentiek alapján külön csoportot mutatnak az *-a* végződésű víznevek. Ez talán a *-va* rövidülése: *Duna, Rába, Dera, Tisza, Néra, Rudara, Pinka, Pándzsa, Cinca, Béla, Ócsa, Szuha, Cuha, Zala, Gaja, Deseda, Zsdála, Mura,*

Nadizsa, Una, Tolisza, Báza, Borsa, Borzsa, Béga, Kálosa, Szuha, Ida, Olsa stb. Szintén külön külön csoportot mutat a **-ta** végződésű neveké, **-ta** = messzeség, távolság, messze nyíló, belátható völgy (?): *Lajta, Benta, Takta* stb.

Nagy számú víznevünk **-na** / **-nya** / **-ma** végződésű: *Cserna, Putna, Torna, Várna, Bajna, Radosna, Szalatna, Korpona, Rinya, Baranya, Korcsina, Radovna, Mirna, Krapina, Lónya, Csázma, Kutenya, Korana, Glina, Szana, Ukrina, Boszna, Drina, Csehotina, Jarcsina, Kraszna, Dobsina, Csermosnya, Rima, Tardona, Ladna* stb., de idetartozik a távoli *Majna* és a *Rajna* is. Ez a típus talán az **-n** / **-ny** képzőhöz járult egykori **-va**, **-a-ra** rövidülése (?).

Gyakori a **-ra**, **-pa** végződés: *Gidra, Nyitra, Bisztra, Kokra, Sora, Odra, Kulpa, Dobra, Usora, Tara, Kolubara* stb. és a **-la** / **-lya** / **-ja** / **-je** képzős név: *Dálya, Lutila, Bednja, Szavinja, Szotla, Szunja, Orlya [Orljava], Krivaja, Tinja, Janja, Tomla, Ciszla, Uglya, Béla, Gerje, Perje* stb.

Az **-a** végződésű víznevek egy része a **-ka** kicsinyítő képzőt tartalmazza: *Kerka, Aranka, Barka* stb.

Jól elkülönülő csoportot alkotnak, de jóval kisebb számban fordulnak elő az **-s** végű folyónevek, amelyek minden esetben az **-os**, **-ocs**, (változata: **-as**, **-es**, **-ös**, **-us**) gyököt tartalmazzák. Az **-os** a halkán siető elsurranás hangja: *oson, osont*, magánhangzó váltással: *us, uson, usdí*. Az **-ocs**, az **-os** változata, melyből a hirtelen mozgás jelentésű *oson* származik. Ilyen víznév a *Gyöngyös, Makucs, Hajagos, Vajas, Temes, Báros, Ménes, Egres, Argyas, Kürtös, Kapos, Szamos, Körös, Maros, Szártos, Bársonyos, Bélus* stb.

Jellegzetes csoport az **-ó** / **-ő** végződésű vízeveké: *Kodó, Valkó, Krassó, Csikló, Maskó, Sió, Karasó, Visó, Kaszó, Laskó, Sajó, Szulyó, Cserenkó, Szekcső, Herpenyő* stb.

Szintén jól elkülönülő csoport a **-c** képzős vízneveké: *Csörnök, Turóc, Bobróc, Selmec, Válic(ka), Rigóc, Unac, Lukavac, Apsinec, Zsigalovec, Gladovec, Bosác, Tarac, Csehovec, Turóc, Gölnic* stb.

Magyar és szláv víznévkepzőként van jelen a **-ca** / **-ce** / **-csa** / **-cse**: *Rábca, Répce, Ilonca, Dimbovica, Cinca, Gerence, Hibica, Mlinica, Rőce, Kiszuca, Beszterce, Szikince, Bernece, Kemence, Lesence, Pesnica, Lešnica, Plitvica, Kapronca, Kučnica, Savnyica, Pisnica, Szavica, Begunjsčica, Peračica, Lipnica, Nemiljščica, Poljanščica, Ljubljana, Gradaščica, Sevnica, Srebrenica, Spreča, Komarnica, Prača, Sušica, Drinjača, Lipcse, Kurca, Harica, Tarca, Vasonca* stb.

A nagy folyók nevének etimológiai vizsgálata kapcsán, a nevek származtatásában igen eltérő véleményeket olvashatunk.

A Római-korban a *Duna* felső szakaszának, egyes források szerint *Bécsig*, mások szerint a *Vaskapu-szorosig*, *Danuvius*, alatta *Ister*, volt a neve, de később a *Danuvius* latin alak terjedt el az egész folyó megnevezésére. A *Duna* név etimológiáját nem ismerjük. Kiss Lajos szerint a *Duna* a *Danuvius* származéka, az pedig a kelta *Danuvia* névből keletkezett, majd a magyarba szláv közvetítéssel került.

A *Tisza* ősi folyónév, de eredetére csak feltételezések vannak. Összefüggésbe hozható a szkíta népekhez tartozó agathürszoszok „tidzah” = ’folyóvíz’ szavával. Kiss Lajos szerint az ősi „tiszjo” = ’olvaszt, olvad’ szóból szláv közvetítéssel került a magyarba. Az ókori latinban a folyó neve *Pathissus* és *Tisia* alakokkal fordult elő.

A *Dráva* ósnyelvi eredetű ’folyóvíz futása’ jelentéssel bíró „druosz” főnév származéka. Kiss Lajos szerint az óind „draváh” = ’futás, gyors mozgás, folyósság, folyadék’ szóval is kapcsolatba hozható.

A *Maros* név gyöke, a „mar” régi, mozgást jelentő ige volt, belőle keletkezett a „marul” = ’ficamodik’, ma már tájnyelvileg sem használatos szó, de rokona a szintén tájnyelvi „menül” = ’megy, halad’. A „mar” másik jelentése „orom, mart, part”, ez utalhat a folyó sok helyütt meredek peremű partjaira; és az előbbivel együtt „belemar marjába” = ’lemarja partjait’. Kiss Lajos szerint a *Maros* ősi folyónév, amely talán a dák „mori” = állóvíz, tenger, tó’ szóból keletkezett. Szerinte a magyarba feltehetőleg szláv közvetítéssel került.

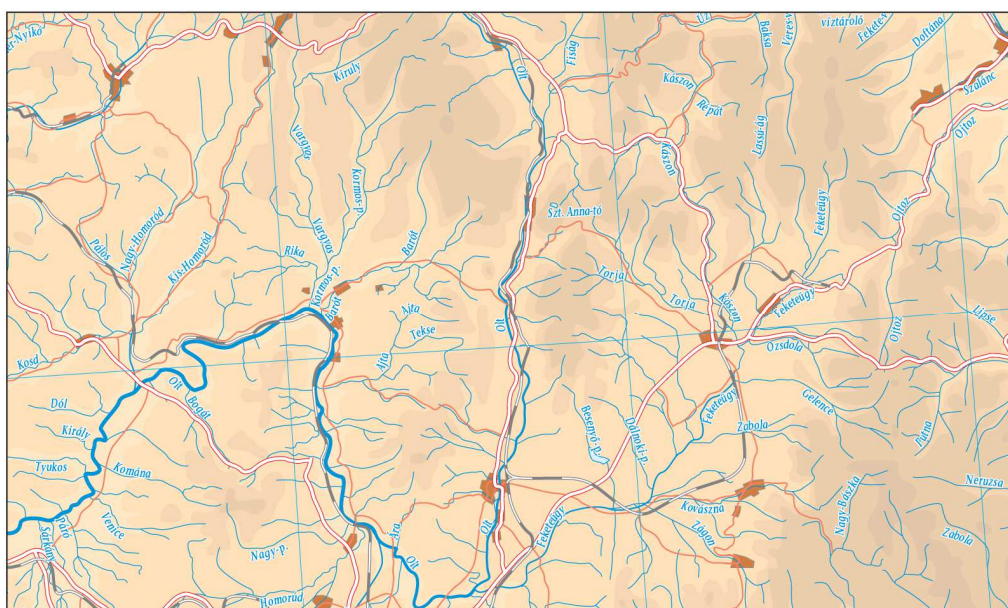
Az *Olt* folyó régi neve *Alat* volt, amely az akkád „ala-tu” = ’élet’ szóból eredeztethető. Kiss Lajos szerint az *Olt* név az ókori dák eredetű „aluots” = ’forrás’ szóból származik.

A *Garam* folyó nevében a „gar” gyök egyik jelentése ’jár, ballag’, székel szóhasználatban „ide-oda jár”. Másik jelentése hangutánzó; ’locsog, fecseg, gar-gar hangon cseveg’. Mindkettő utalhat a folyóvíz jellemére. A név második szótagja, az „am” igei névképző, pl. „foly-am” = ’folyam’, „áll-am” = ’állam’ stb. Így az előbbi két igéből képződhetett főnév, mely tulajdonnévvé vált: „gar-am” = ’lassan locsogva folyó’. Kiss Lajos szerint a *Garam* ősi folyónév, a görög *Gravova* származéka

A *Vág* folyó nevének alapja a „vág” gyök, amelynek alapjelentése ’egy test két vagy több részre, darabra, hasábra válik, hézag, rés támad benne’. Így a „vág” rokon azokkal a szavakkal, amelyekben a „va” gyök van, ezek részletes elválásra vonatkoznak. Ilyen a „vagy” elválasztó szó, a vál, válik, vált, a nyílás, gödör, hasadék létrehozó váj, a koptatás által elválasztó vásik. Ide tartoznak a balta és valaska másképp balaska, vágószerszámok nevei. Némely

származékban pl. vagdal, vagdalkozik, vagdos, a gyök hangzója rövidül, így valószínű, hogy eredetileg rövid volt: vag, mint szeg. A „vág” („vag”) hasonlóan -g képzővel keletkezett, mint a rág, bég, bög, bűg, sűg, zűg, lóg igék.

A Száva folyó nevének eredete ősi, valószínűleg a kelta-illír „szavasz” = ’folyó’ vagy „szovosz” = ’az ami nedves’ rejlik benne.

38. ábra Víznevek térképi ábrázolása 1:850 000-es méretarányban
(A térképrészleten a földrajzi nevek közül csak a víznevek csoportja látható)

Források névmeghatározása

A vízfolyások nevének térképi felvételénél, főképpen a nagy és a közepes méretarányokban, de még a kis méretarányok között is, a százazres tartományokban nagy jelentősége van a források meghatározásának. Ahogy egy folyó forrásának meghatározása, úgy a folyók eredetének névmeghatározása is gyakran okoz problémát. Gyakran előfordul, hogy egy folyó több, azonos nagyságú forrásból táplálkozik, ilyenkor neve csak a források egyesülése alatti szakaszon jelenhet meg. Ugyanakkor a legtöbb folyónak a földrajztudomány megadott egy forrását, ez sok esetben önkényes kiválasztás eredménye, de ezek „kinyomozásához” csak nagyobb méretarányú térképes alapanyag használatával van lehetőségünk.

A *Duna Európa* második leghosszabb folyója, 2888 km-es utat tesz meg *Fekete-erdő*ben fakadó forrásától a *Fekete-tengerig*. Vízyűjtő területének nagysága: 817 000 km². A folyó főforrás-ága a *Breg* patak, amely 49 km-rel van feljebb a *Donaueschingen* városka parkjában álló „Duna-forrástól”. A *Breg* forrása ugyanis a folyótorkolattól legtávolabb lévő forrás s a földrajztudomány álláspontja szerint egy folyó eredete a torkolatától legtávolabb eső vízfolyás forrásánál van. Másik forrása a *Brigach*, amely később a donaueschingeni kiépített forrás vizét is magába veszi³⁰⁸.

A nagyobb folyók között gyakran előforduló jelenség a két (esetenként több) forráság. A *Lajta* bal oldali forrása a *Schneeberg*ben eredő *Schwarza*, a jobb oldali a *Wechsel*ben születő *Pitten*. A két folyó *Lanzenkirchennél*³⁰⁹ egyesül, innen neve *Lajta*. A *Becsva* a *Morva* vízyűjtőjének keleti felén helyezkedik el, szintén két forráságból ered: *Rozsnyói-Becsva* [*Rožnovska Bečva*] és *Vesztényi-Becsva* [*Vsetínska [Bečva]*]. A két ág *Oláhmezerics* [*Valašské Meziříčí*] városnál *Becsva* [*Bečva*] néven egyesül. A *Tisza* két forrása a *Fekete-Tisza* és *Fehér-Tisza*, ezek *Rahónál* [*Rahiv*] egyesülnek, a *Vágé* a *Fekete-Vág* és *Fehér-Vág*, ezek *Liptóújjvár* [*Liptovský Hrádok*] felett folynak össze. A *Szamos*, két forrása a *Kis-Szamos* és a *Nagy-Szamos* összefolyásával „kezdődik”. De a *Kis-Szamos* is kettős forráságú: a *Meleg-Szamos* és a *Hideg-Szamos*, a két ág *Gyalu* [*Giláu*] fölött, a *Gyaluivíztároló*ban egyesül s *Kis-Szamos* néven folyik tovább. *Körösök* összefoglaló elnevezéssel adjuk meg a *Fehér-Körös*, a *Fekete-Körös*, összefolyásuk után *Kettős-Körös*, illetve a *Sebes-Körös*, amely a *Kettős-Körössel* összefolyva lesz a *Hármas-Körös* (*Körös*), folyók együttes vízrendszerét. A *Körösök* végeredményben egy folyó a *Körös* vagy *Hármas-Körös* három főágból álló vízrendszere. A *Nyárad* két forrása a *Kis-Nyárad* és a *Nagy-Nyárad*, *Vármező* [*Câmpu Cetații*] mellett egyesül, innen a folyó neve *Nyárad*. Az *Aranyos* két forrása a *Kis-Aranyos* és a *Nagy-Aranyos*, amelyek *Topánfalva* [*Câmpeni*] fölött egyesülnek. A *Küküllő* két forrása a *Nagy-Küküllő* és a *Kis-Küküllő*, *Balázsfalva* [*Blaj*] fölötti egyesülésükkel keletkezik a *Küküllő*. A *Béga* két forrása a *Lankási-Béga* (*Nagy-Béga*) és a *Havasi-Béga* (*Kis-Béga*), amelyek *Kurtya* [*Curtea*] helysénél egyesülnek, innen a folyó neve *Béga*. A *Zsil* hosszabbik forrása az *Oláh-Zsil* (*Nyugati-Zsil*), rövidebbik forrása a

³⁰⁸ A *Breg* és *Brigach* névpár esetében látszik a magyar nyelvű alaphól indulás: a főág a *Breg* (talán *Berek?*), ennek mellékága a *Brigach* = *Brig-ág* (= *Berek-ág?*). Tudjuk, hogy a német *-ach* a magyar *ág* változata, ez is mutatja a névadás eredeti alapját.

³⁰⁹ A *Schwarza* és a *Pitten* elvi egyesülési pontja (vagyis a *Lajta* kezdőpontja), *Lanzenkirchennél* található, de 1916-ban komoly vízrendezési beavatkozásokkal a *Bécsúj helyi-csatorna* [*Wiener Neustädter Kanal*] megépítésével a valódi egyesülési hely a *Lajta* folyása mentén lejjebb fekvő *Katzelsdorff*hoz került.

Magyar-Zsil (*Keleti-Zsil*) amely *Alsóbarbattyén* [*Iscroni*] közelében torkollik bele az *Oláh-Zsil*-be, innen a folyó neve *Zsil*. A *Nagy-Homoród* és a *Kis-Homoród* egyesülésétől a folyó neve *Homoród*. A *Dornavátra* [*Vatra Dornei*] városánál egyesülő *Aranyos-Beszterce* és *Dorna* folyók összefolyása a *Beszterce*. Két forrásából táplálkozó *Bodza* a *Nagy-Bodza* és a *Kis-Bodza* *Bodzavámnál* [*Vama Buzăului*] történő egyesülésével keletkezik. A *Kárpát-térségben* jellegzetes „több forráságú” folyó a *Bodrog*, amelynek voltaképpen „nincs forrása”, csak más nevű forráságai vannak. A folyó felső vízvidékén az *Ung*, a *Laborc* és a *Tapoly* fut, ezek az *Ondavába* és a *Latorcába* ömlenek. E két folyó egyesülésétől nevezzük a vízfolyást *Bodrognak*. Ez a névanyag a mai állapotot tükrözi. Másként volt ez a középkorban. A ma *Ondavának* nevezett folyó akkori neve is *Bodrog* volt, forrásánál pedig a *Sárosi-határhegységen* átvezető *Beszkid-hágó* alatt fekvő település neve *Bodrogrő*. A település mai szlovák neve *Ondava*, 1913-as magyar alakja *Ondavafő*, tehát idővel a magyar folyónevet a szlovák képzésű *Ondava* váltotta fel, *Bodrogrő* neve pedig a szlovák folyónévből képzett *Ondavka* lett. E névváltozásokból érzékelhető, hogy eredetileg a *Bodrog* egy „teljes folyót” jelölt, az eredettől, a *Sárosi-határhegységtől* egészen a torkolatig, *Tokaj* városáig. A névadás tekintetében „különleges” a *Répcse* és a *Rábca*, amelyek ugyanazon folyó nevei. A folyó neve a *Hanság* területéig a magas hangrendű *Répcse*, onnan a mély hangrendű *Rábca*. A névadás azzal van összefüggésben, hogy a középkorban a *Hanság* állóvíz volt, amelybe a kisebb *Répcse* ömlött be, s a *Hanság* vizével nagyobbá vált *Rábca* vezette le vizét. E különbséget a magyar magánhangzó-rendűség nagyszerűen kifejezi.

Mesterséges vízfolyások nevei

Amikor jelentős műszaki beavatkozásokkal megakadályozzák egy vízmeder természetes vízfolyásokra jellemző változását, mesterséges vízfolyásokról beszélünk. A műszaki beavatkozás mértéke szerint a hidrológiában megkülönböztetnek *szabályozott vízfolyásokat*, *csatornázott folyókat* és *mesterséges csatornákat*. Térképészeti értelmezésben mesterséges vízfolyásnak csak a mesterségesen létrehozott csatornákat tekintjük és névrajzilag is csak ezek mutatnak mesterségesen létrehozott neveket, amelyek létrejöttükre és funkciójukra utaló földrajzi közneveket tartalmaznak. A csatornák egyik típusa a belvízelvezető csatorna, ezekhez sokszor kapcsolódó köznév a ***belvízcsatorna***. Nagyobb méretű, szintén külön köznévvvel rendelkezik az ***öntözőcsatorna***, amelyet a vízkivétel helyétől ***főcsatornának*** neveznek. Ezekből ágaznak ki a ***mellékcsatornák***. A belvízelvezető és az öntözőcsatornák

kiterjedt hálózatot alkotnak egyes mélyfekvésű síksági tájakon. Jellemző vízrajzi terepelemek a *Nagy-Sárrét*, *Nagyberek*, a *Hanság*, *Háromszék* stb. területén. A csatorna egy vagy egyidejűleg több vízgazdálkodási feladat, vízátervezés, vízpótlás, belvízelvezetés, mezőgazdasági és egyéb vízszolgáltatás ellátására alkalmas vízellátási rendszer. Létesítésükkel új vízrajzi névanyagra is szükség volt, amellyel a vízrajzi nevek új, mesterséges eredetű csoportja jött létre. Ezek esetében jellemzőek a *tól-ig* jellegű nevek (pl.: *Szárazér–Porgányi-csatorna* stb.) illetve a számnevet tartalmazó nevek. Ezeknek természetes tartalma már nincs, mint földrajzi nevek műszaki eredetűek, történeti szempontból értéktelenek.

7.3. Szárazföldi állóvizek nevei

Az állóvizek a föld felszínén lévő olyan természetes és mesterséges eredetű elemek, amelyeknek nincs, vagy csak kis mértékű lefolyása van. Térképészeti szempontból az állóvíz a földfelszínen lévő természetes vagy mesterséges mélyedésben felgyűlt víztömeg, amely kialakulása és üledékekkel való feltöltődésének mértéke szerint lehet *tó*, *fertő*, *mocsár* és *láp*, illetve mesterségesen létrehozott állóvíz a *víztároló*, de különböző célból létrehozott mesterséges tavak is jöhetnek létre: *bányató*, *halastó*, *horgásztó*, *üdülőtó*. Az állóvizek nevei a szárazföldeken keletkezett természetes eredetű tavakat és az ember által létesített mesterséges tavakat, víztárolókat jelölő nevek. A jelentősebb, főképpen idegenforgalmilag fontos állóvizek neve iránymutató táblákon a terepen sokszor megtalálható.

A folyóvizekhez hasonlóan az állóvizeknél is gyakran előfordul, hogy földrajzi köznévként, névszóvá vált névvel jelölik a felszíni vízrajzi elemet. Ilyen a *Balaton* és a *Fertő* neve. Gyakoribb, hogy az állóvíz teljes földrajzi névként, a tulajdonnévhez kapcsolódó földrajzi köznévként jelentkezik: *Velencei-tó*, *Tisza-tó*, *Szernye-mocsár*, *Vágkirályfai-víztároló* stb. Utóbbiak esetében leggyakrabban a *tó*, *mocsár*, *víztároló*, *halastó* köznevek fordulnak elő. Mindegyik része lehet kicsi és nagy állóvizet jelölő neveknek, méretbeni különbözőség a magyar nyelvben ezek esetében nincs, mi többnyire minden nagyobb állóvizet *tónak* nevezünk. A magyar népnyelv a nyílt vízfelülettel rendelkező állóvizekre szinte minden esetben a „tó” köznevet használja, s ennek nyomán a vízügyi tudományos nyelv is, de rendelkezik számos olyan földrajzi köznévként, amelyek különböző állapotú állóvizeket jelölnek. Ezek állóvizeink földrajznévi összetételeibe épülnek be, de ritkán önálló tulajdonnévi formában is megjelenhetnek pl. *Fertő*.

Az állóvizeket jelölő magyar földrajzi köznevek

A magyar nyelv az állóvizek állapota és területi kiterjedése alapján, az állandóság és időszakosság, valamint létrejöttének körülményei nyomán adott közneveket, amelyek tájnyelviileg több területen jelentkező közszoói megnevezések is.

(1) Általában *állóvizeket* jelölő magyar földrajzi köznevek: *ajakas, amsós, atkás, balkány, berek, buggyadt, cseperke, csér, cseret, cset, cseter, csintova, dögvíz, döglött víz, dugás, dunás, duntató, dzsindzsa, ebes, eger, egres, eve, evés, faggyas, fehér, fenék, feneketlen, fertés, fertő, gágy, göbe, göbbenő, gödrő, gübü, göbec, göbedék, göbölye, gyoics, gyócs, habarék, habarica, haláp, halvány, halovány, hibarc, hibarcos, hörbik, imola, imolyó, ingó, inkó, kalista, kálistó, kátyu, kutyor, koborék, kopolya, kotu, költ (köt) víz, köpec, kövér tó, kútfej, kutyor, lajpos, lák, lanka, lankac, lapály, lapány, lapás, lápos, locs, luc, lucs, lucson, malánka, met, mirhó, morotva, nyik, nyír, omboly, omsós, örjeg, örjeges, örvény, pacсарas, passág, pasnyag, pepe, pocsolya, pocsér, potyor, pöcsögős, ragyina, rekesz, rekeszték, rekesztő, rogyinás, róna, sank, sarok, sárrét, semlyék, sömjék, selymék, semjén, sikató, sík víz, szak, szamoga, szék, tanka, tanya, tó, tócska, tócsma, tófenék, tóka, tól, tonya, toplica, töltés, tömpöly, turján, vadvíz, vejsze, vejsz, vész, vizekes, vizenyeges* MAÁ CZ 1955.

(2) A *nyílt vízfelszínű kis területű állóvizekre* használjuk a *csintova, dunás, duntató, feneketlen, fenék, göbe, göbbenő, gödrő, gübü, göbec, göbedék, göbölye, gyoics, gyócs, halvány, halovány, hörbik, köpec, locs, morotva, örjeg, örjeges, örvény, róna, sík víz, tanka, tó, tóka, tol, tonya, töltés közneveket* MAÁ CZ 1955.

(3) A *fertő állapotú vizekre* a *berek, buggyadt, csér, cseret, cset, cseter, csetres, csinca, csincsás, dagonya, dágvány, dong, dongás, dzsindzsa, ebes, fertés, fertő, habarék, habarica, haláp, hibarc, hibarcos, imola, imolyó, ingó, inkó, kopolya, kotu, lanka, lankac, lápos, malánka, omboly, omsós, semlyék, sömjék, selymék, semjén, sikató, szamoga, tanya, toplica, vadvíz, vizekes, vizenyeges köznevek fordulnak elő* MAÁ CZ 1955.

(4) *Időszakos vízfelszínekre* használjuk a *balkány, cseperke, eve, evés, fenék, göbe, göbbenő, gödrő, gübü, göbec, göbedék, göbölye, hörbik, kotu, köpec, met, pacсарas, pocsér, örjeg, örjeges, pocsolya, pocsér, pöcsögős, ragyina, rogyinás, saikató, tanka, tócska, tomka* MAÁ CZ 1955. megnevezéseket.

Az állóvizeket jelölő idegen földrajzi köznevek a Kárpát-térségben

A szláv nyelvekben több **tó** jelentésű köznévfő van használatban. A nagyobb méretű állóvizeket jelöli a *jezero* {horvát, cseh}, *jazero* {szlovák}, *jezioro* {lengyel}. Kisebb méretű tavak közneve a *pleso* {szlovák} és a *staw* vagy *małe jezioro* (= 'kis tó') {lengyel}. A **halastó** közneve a *rybník* {cseh, szlovák}. A **mocsár** szláv megfelelője a *mociár* {szlovák}, *blato* {horvát} a **víztároló** a *vodna nadrž* (v. n.) {szlovák, cseh}, illetve a *jezero* {horvát}.

A románban **tó** jelentésű köznévfő a *lac*, a **tengerszem** = *iezer*, a **víztároló** = *rezervor de apă*, illetve *acumulare*. A **mocsár** román közneve: *balta*.

A német nyelvben a **tó** lehet *See*, *Teich* vagy *Weiher*. Általánosságban a *Teich* a kisebb, a *See* a nagyobb méretű állóvizeket jelöli, de csak a nagyságon alapuló megkülönböztetés nem egyértelmű. Előfordul, hogy néhány hektár területű állóvizet *See*-nek neveznek, ha 20 vagy több méter mély, mint a jóval nagyobb kiterjedésű, de mesterségesen kiépített állóvíz még *Teich*, mert az lényegesen sekélyebb. A kisebb méretű, természetes módon és a jégkorszak után keletkezett „tó-szerű” vizeket *Weiher*-nek (= 'sekély tó') hívják. Ha ezek emberi munkával keletkeztek, akkor mesterséges sekély vízü tavakról van szó. Léteznek csupán néhány négyzetméter nagyságúak is, az ilyen állóvíz a németben a *Lache* (= 'tócsa' vagy 'pocsolya'). A **mocsár** német köznevei a *Moor* és a *Sumpf*, a *Bruch* és a *Marsch* inkább mocsras területet, mocsárvidéket jelöl. A **víztároló** = *Stausee*.

7.4. Tengerfelszínek nevei

A Föld sós víz borította, kontinensek között elterülő, összefüggő hatalmas vízfelszíneit tengereknek, összefoglaló néven *Világtengernek* nevezzük. Térképészetileg a tenger minden méretarányban felületként jelentkezik, s így a felületi vízrajzi elemek körébe tartozó térképi kategória. Ábrázolása minden olyan térképen jelen van, amelynek kivágatába tengeri terület beleesik. A *Világtenger*, térképészeti vonatkozásban, tengerfelszínként vizsgálva – hasonlóan a szárazföldeken lévő természetföldrajzi tájakhoz vagy a tengerfenék domborzatához – hierarchikus felépítésű, egymással szoros kapcsolatban álló területi részekből épül fel. A területi felosztás az óceánok – ezeken belül a tengerek, vagyis az óceánok melléktengerei – területeire bontható. Ennek megfelelően négy³¹⁰ önálló, többé-kevésbé jól elkülöníthető

³¹⁰ Nagyjából a XIX–XX. század fordulójáig „hét tenger”-ről beszéltek: *Észak-Atlantikum*, *Dél-Atlantikum*, *Észak-Pacifikum*, *Dél-Pacifikum*, *Indikum*, *Arktikum* és az *Antarktikum*. 2000 óta a *Déli-(sarki-) óceánt* igen gyakran ismét önálló óceánként kezelik MÁRTON 2012. [p.230.].

medencével bíró óceánról beszélhetünk. Ezek az *Atlanti-óceán*, a *Csendes-óceán*³¹¹, az *Indiai-óceán*, valamint az *Északi-sarki-óceán*³¹². E tagoláson kívül számos munkában találkozhatunk a *Déli-sarki-óceán* megjelöléssel is, amelyen a szerzők az *Atlanti-óceán*, az *Indiai-óceán* és a *Csendes-óceán* déli vizeit értik. Északi határaként egyesek az 55° vagy a 60° déli szélességet jelölik meg, mások szerint a *Déli-sarki-óceán* a *Déli-sarkvidék* (*Antarktisz*) területének tengeri része, azaz annak északi határától (a konvergenciavonaltól) dél felé egészen *Antarktíkáig* (a kontinensig) nyúlik. Nagyszerkezeti-genetikai szempontból óceánoknak tekinthetjük a *Földközi-tengert* és a *Vörös-tengert* is. Az előbbit a bezáródó, a „haldokló”, az utóbbit pedig a kinyíló, a „születő” óceánok közé sorolják MÁRTON 2012. [pp.230–231.].

A *Világtenger* legnagyobb kiterjedésű részeit *óceánnak* nevezzük. Az óceánok a kontinensek között elterülő összefüggő, több tízmillió km² kiterjedésű, önálló medencével rendelkező víztömegek. Medencéjükben önálló áramlásrendszerek alakultak ki. Az óceánoktól szigetekkel, félszigetekkel elválasztott kisebb kiterjedésű, nem minden esetben önálló medencével rendelkező víztömegek a *tengerek*. Önálló medence nélküli, az óceánokhoz széles kapukkal csatlakozó, attól csupán szigetekkel, félszigetekkel elhatárolt tengerek a *peremtengerek*. Vizük sok esetben a selfet borítja, sekélyek. Az óceánhoz csak keskeny tengersizorossal kapcsolódó, sok esetben önálló medencéjű zárt tengerek a *beltengerek*. A beltengereket körös-körül szárazföld veszi körül. Nagyfokú zártságuk miatt, s hogy óceáni kijáratuk legtöbbször keskeny, vízcseréjük korlátozott. Vízháztartásuk önálló, saját medencéjük van, viszonylag mélyek. A földrészek között elhelyezkedő beltenger neve *interkontinentális beltenger*, a kontinensekbe ékelődő beltenger az *intrakontinentális beltenger*.

A tengernevek magyar földrajzi köznevei

A tengerfelszíneket jelölő nevek nyelvi szempontból rendszerint két részből állnak. A néven belül a földrajzi köznévi rész általában a tengerrész méretének meghatározását biztosítja: *öböl*, *tenger*, *óceán*. A megkülönböztető, egyedivé tevő elem vagy előtag meghatározza, hogy egy adott csoportba tartozó képződmények közül konkrétan melyikről van szó.

³¹¹ A *Csendes-óceán* korábban előforduló neve *Nagy-óceán*, *Pacifikus-óceán* MÁRTON 2012. [p.230.].

³¹² Az *Északi-sarki-óceán* másik használt megnevezése *Arktikus-óceán*. Azonosítására a magyar nyelvben – különösen a térképészetben – leggyakrabban az *Északi-Jeges-tenger* vagy *Jeges-tenger* megjelölést használják. Márton Mátyás említi, hogy az *Északi-sarki-óceán*, mint a *Világóceán* részét számos szerző – közöttük Otto Krümmel munkájára hivatkozva Czelnai Rudolf (1999) is – vitatja, arra utalva, hogy az „Arktikus-óceán teljesen nyitott az Atlanti-óceán felé”. Márton Mátyás megjegyzi, hogy a nyitottságra vonatkozó állítás nem vitatható, de pl. az *Indiai-óceán* is teljesen nyitott délen mind az *Atlanti-óceán*, mind a *Csendes-óceán* felé MÁRTON 2012. [pp.230–231.].

A magyar nyelvben a méretmeghatározáson túl is számos tengerfelszín jelölő földrajzi köznévi alakult ki: *óceán*, *tenger*, *öböl*, *csatorna*, *szoros* és *átjáró*. Ezek egy kivételével mind magyar eredetű szavaink. A legáltalánosabb és leggyakoribb a **tenger** köznévi. A tenger szó a magyar nyelvben másutt is előfordul, rengeteg sokaságot, túlzó módon kifejezett mennyiségek általános jellemzésére is szolgál. A világtengerek jellemzésére az **óceán** szót, mint földrajzi köznevet, a magyar nyelv – más nyelvekhez hasonlóan – a görög *okeános*-ból kölcsönözte, ez csak a múlt század második felétől kezd minden *óceán* tekintetében meghonosodni nyelvünkben. Azelőtt az *Atlanti-óceán* és az *Indiai-óceán* mint tengerek szerepeltek „*Átlánticu tenger*”, „*Indiai tenger*”. A *Csendes-óceán* neve váltakozott, hol „*Tsendes tenger*”, hol „*csendes oceanus*”-nak írták. A világtengereken kívül, más tengerfelszínek nevei a magyar atlaszkartográfia és oktatási térképek készítésének kezdetétől már jórészt szerepeltek, esetleg helyesírásuk volt némileg eltérő a maiétól. Minden tengernevi fordítás (*Csendes-óceán*, *Földközi-tenger*, *Korall-tenger*, *Fekete-tenger* stb.), illetve részfordítás (*Atlanti-óceán*, *Indiai-óceán*, *Grönlandi-tenger* stb.). A tengerfelszínek neve a magyar nyelvben a legkevesebbet változott nevek csoportja. Talán csak a ma *Balti-tenger*nek nevezett nevünk esett át változáson, először a németből került be a magyar használatba az *Ostsee* (= 'keleti tenger') fordításaként: *Napkeleti-tenger*, majd *Keleti-tenger*, mára szintén németből fordítva a *Balti-tenger* honosodott meg. Köznévi utótagként a magyar tengerfelszín-nevekben az **óceán**, **tenger**, **beltenger**, **középtenger**, **szigettenger**, **öböl**, **csatorna**, **szoros** és **átjáró** fordulnak elő.

A tengernevek köznevei a magyarral szomszédos nyelvekben

A szláv nyelvekben a magyar *óceán* megfelelője az *ocean*, a **tenger** minden szláv nyelvben a *more*. Az **öböl** köznévi megfelelője a *záliv* {szlovák, cseh}, *zaliv* {szlovén, szerb}, *zaljev* {horvát}, *zatoka* {lengyel}. A **tengerszoros** = *morská úzina* {szlovák}.

A románban az **óceán** = *ocean*, a **tenger** = *mare*. A **tengeröböl** = *golf*, az **átjáró** = *trecere*.

A német nyelvben az **óceán** = *Ozean*, a **tenger** = *See*, *Merre*, **tengerszoros** = *Belt*, **öböl** = *Bodden*, *Bucht*, *Busen*, *Förde*, ezek méretük alapján elkülönülő köznevek: a *Bodden* sekély öblöt, a *Bucht* kikötésre alkalmas öblöt, a *Förde* keskeny öblöt jelöl. A **tengerszoros** = *Münde*, *Sund*.

A tengernevek megkülönböztető tagjai

A tengerfelszínek nevei a legtöbb nyelvben, így a magyarban is, többnyire mesterséges névadással keletkeztek, jellegzetesek a tükörfordítással keletkezett névalakok [zárójelben az angol és a német formák]:

(1) Tengernevek: *Indiai-óceán* [*Indian Ocean / Indischer Ozean*], *Balti-tenger* (*Keleti-tenger*) [*Baltic Sea / Ostsee*], *Fehér-tenger* [*White Sea / Weißes Meer*], *Dél-kínai-tenger* [*South China Sea / Südchinesisches Meer*] stb.

(2) Önálló tengerrész nevek: *Mexikói-öböl* [*Bay of Mexico / Golf von Mexico*], *Mozambiki-csatorna* [*Mozambique Channel / Straße von Moçambique*], *Hudson-szoros* [*Hudson Strait / Hudsonstraße*], *Drake-átjáró* [*Drake Passage / Drake-Straße*] stb. MÁRTON 2014.

A tengernevekben a megkülönböztető névelemek (előtagok) a kontinens-, szubkontinens-, ország-, táj-, égtáj-, sziget-, város-, nép-, személy-, állat-, növénynévi eredetűek vagy tulajdonságra, állapotra és színre utalóak. Ezek a nevek sokszor a szárazföldhöz köthető nevek beépülésével jöttek létre: kontinensnévből keletkezett az *Amerikai-középtenger*, *Nagy-Ausztráliai-öböl* szubkontinens, illetve államnénvből keletkezett az *Indiai-óceán*, a *Kanadai-szigettenger*, *Mexikói-öböl*, tájnévből a *Labrador-tenger*, *Vizcayai-öböl* és a *Balti-tenger*. Utóbbi egyik névváltozata az égtáj nevét tartalmazó *Keleti-tenger*. Szigetnévből keletkezett a *Grönlandi-tenger*, *Tajvani-szoros*, városnévből az *Adriai-tenger*, *Adeni-öböl*, nép nevéből a *Filippínó-tenger*, *Perzsa-öböl*, személynévből a *Beaufort-tenger*, *Hudson-szoros*, állatnévből a *Korall-tenger*, növénynévből a *Sargasso-tenger*, tulajdonságból, állapotból jött létre az (Északi-) *Jeges-tenger* és szint tartalmaz a *Fehér-tenger* neve. Érdekes a *Perzsa-öböl* magyar névtörténete, amely a politikai nyomásra történő névváltoztatás nyomán 1959-ben *Perzsa-öböl*, 1961-től *Perzsa (Arab)-öböl* névvel jelentkezik MÁRTON M. 2014.

A tengerfelszín-nevek forrásai

A tengerfelszínre vonatkozó magyar földrajzi nevek forrása a Sokrétű térképészeti c. egyetemi e-tankönyv „A Világtenger felosztása” c. fejezetében, amely Márton Mátyás munkája, megtalálható. Itt térképes formában is teljes tengerfelosztást tanulmányozhatunk: http://tamop412.elte.hu/tananyagok/sokretu3/lecke5_lap1.html#hiv69

7.5. Áramlások nevei

A tengervíz hullámzását a szél okozza, a szél pedig a földi légkör különböző nyomású légtömegeinek köszönheti létét. A magas és alacsony nyomás közti kiegyenlítődéssel azonban közvetlenül is befolyásolja a felszíni légáramlásokat. Egy millibar nyomásemelkedés 1 cm-rel nyomja le a tenger víztükrét. Ennek a fizikai törvényszerűségnek a következményeként a magas nyomású területeken mélyebb víztükrök képződnek, ahová a víz a környező szomszédos területekről átfolyik. Ez az „átfolyás” a tengeráramlások jelenségét okozza JANKE–KREMER–REICHHOLF 1999 [p.20.].

A magyar nyelvű tengeráramlásnevek körében a tudományos megismerés következtében folyamatos névbővüléssel és esetenként névváltoztatásokkal is találkozhatunk. A magyar nyelvű áramlásnevek között igen gyakori a különböző nyelvek névalakjaiból származó tükörfordítás: pl. *Golf-áramlás* [*Gulf Stream / Golfstrom*], *Északi-Egyenlítői-áramlás* [*North Equatorial Current / Nordäquatorial Strom*], *Egyenlítői-ellenáramlás* [*Equatorial Counter Current / Äquatorial Strom*], *Kuro-shio* [*Kuro Shio / Kuroschio*] stb. MÁRTON 2014.

Az áramlások nevei, hasonlóan más földrajzi nevekhez, szinte kivétel nélkül megkülönböztető előtagból és földrajzi köznévből állnak. A magyar (de az idegen) nevekben is leggyakrabban az *áramlás*, *ellenáramlás* és a *shio* földrajzi köznévi utótagok fordulnak elő: *Golf-áramlás* [*Gulf Stream / Golfstrom*], *Északi-Egyenlítői-áramlás* [*North Equatorial Current / Nordäquatorial Strom*], *Egyenlítői-ellenáramlás* [*Equatorial Counter Current / Äquatorial Strom*], *Kuro-shio* [*Kuro Shio / Kuroschio*] stb. MÁRTON 2014.

Az áramlások neveiben a tulajdonnévi megkülönböztető tag a magyar (de az idegen névadásban is) kontinens-, ország-, sziget-, táj- és személynévi eredetűek vagy kiváltó okra, illetve földrajzi helyzetre utalóak. Kontinens nevét viseli a *Kelet- ausztráliai-áramlás* [*East Australian Current / Ostaustral-Strom*], ország nevéből képződött a *Brazíliai-áramlás* [*Brazil Current / Brasilstrom*], sziget nevéből a *Kelet-grönlandi-áramlás* [*East Greenland Current / Ostgrönlandstrom*], tájnévből a *Labrador-áramlás* [*Labrador Current / Labradorstrom*], földrajzi helyzetre utal az *Északi-Egyenlítői-áramlás* [*North Equatorial Current / Nordäquatorial Strom*], kiváltó okra utal a *Nyugati szél áramlás* [*Antarctic Circumpolar Current / Westwinddrift*], és részben személynévből képződött a *Perui (Humboldt)-áramlás* [*Peru Current / Humboldstrom*] neve MÁRTON 2014.

Az áramlásnevek körében vannak ún. „semmitmondó” nevek is. Ha nem ismerjük a semmitmondó megnevezésű *Északi-fok* földrajzi helyzetét,

nem tudjuk elhelyezni az áramlást sem: *Északi-foki-áramlás* [*Nord Cape Current / Norwegischer Strom*]. Hasonló, de némiképpen más az *Északi-Egyenlítői-áramlás* [*North Equatorial Current / Nordäquatorial Strom*]. Ebben az esetben az Egyenlítő orientál, bár azt nem mondja meg, hogy melyik óceán területén vagyunk MÁRTON 2014.

8. JELLEGZETES FÖLDRAJZI PONTOK NEVEI

A jellegzetes földrajzi pontok a földfelszín olyan kiugró pontjai, amelyeket e tulajdonságuknál fogva külön névvel illet az ott élő ember. A jellegzetes földrajzi pontok nevei a hegyek, dombok adott területen legnagyobb tengerszint feletti magasságú pontjaira vonatkozó nevek. Ez a névcsoport csak kartográfiai képez külön kategóriát, történetiségük, kialakulásuk egyezik a határnevekével, azokkal a néprajz és nyelvtudomány helynevek nevű csoportját képezik. A jellegzetes földrajzi pontok körébe tartoznak a hegycsúcsok és a hágók nevei. Térképi ábrázolásban ezekhez mindig magassági adatot is hozzárendelünk.

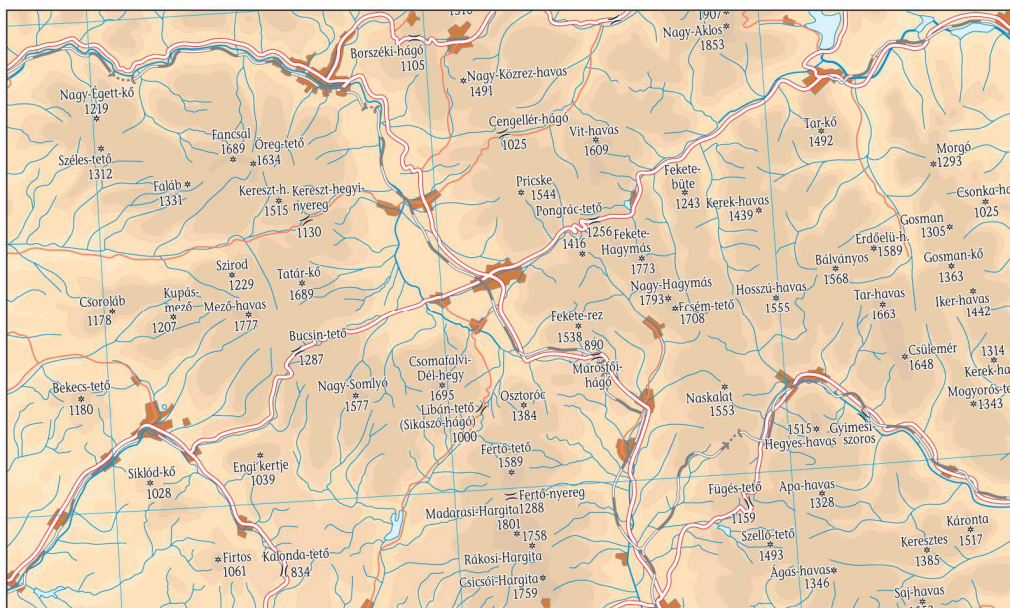
A jellegzetes földrajzi pontok magyar köznevei

A hegycsúcs fogalmába számos földrajzi köznévvvel jellemezhető felszíni részlet tartozik. A magyar nyelvben aszerint, hogy milyen méretű, alakú és fekvésű a kiemelkedés jellegzetes pontja, különböző köznévi csoportok jöttek létre. Környezetükhöz képesti (1) ***jelentősebb kiemelkedéseket jelöl a bereg, borda, fő, havas, hegy, hegyes, kő, magas, orom, ság, tető*** és a ***büti***. Környezetükhöz képest (2) ***kisebb kiemelkedést jelöl a bérc, börc, csúp, dobogó, domb, dombás, dombó, dombolag, döngölet, döngör, döngy, dörc, dörömb, emelkedés, gorc, görc, gubarc, gyűr, gyürke, halom, karaj, laponyag, mart, pad, part, ponk*** és a ***ség***. Hosszan elnyúló, széles, környezetéhez képest (3) ***alacsonyabb kiemelkedést jelöl a bakhát, derék, gerend-gorond-görönd, goronc, hát, nyakas*** és a ***szimő***. Környezetéhez képest (4) ***egész kicsi, sokszor mesterséges kiemelkedéseket jelöl a begy, böcök, bucka, butykó, bütyök, bota, büti, hendeg, homola, homp, hompuk, honcsok, höncsök, hoportyok, huporcs, komp, kompis, kopec, kúp*** és a ***kupac***. Kifejezetten (5) ***a hegyek tetejét, felső részét jelölő név a csúcs, fő, gíngó, kóp, orom, ormó, orony, tető, tetős***, ha hosszán elnyúló hátról van szó, akkor ***él***.

A két völgy között közlekedési átkelési lehetőséget lehetővé tevő alakulat a (6) ***hágó***, amelynek több rokon értelmű szava alakult ki: ***hegynyereg, nyereg, hegynyak, tető, tetőfok, kapaszkodó, kaptató, emelkedő, meredek, domboldal, lejtő, csúcs*** és a ***csúcspont***.

Kisebb méretarányú térképi ábrázolásban a jellegzetes földrajzi pontok közés soroljuk az egyébként vonalas megjelenésű (7) ***szorosokat***, amelyek közlekedésre alkalmas szűk völgyek, folyóvölgyek. Rokon értelmű szavai a ***völgszoros, völgyfolyosó, völgség, szurdok, szurdokvölgy, mélyedés, kanyon,***

szakadék, hasadék, áttörés, harántvölgy, mélyút, szűk völgy, keskeny völgy, völgyszűkület, aszó. Ezek a köznevek nagyobb méretarányban már a határnevek vagy tájnevek körében fordulnak elő.

39. ábra: Jellegzetes földrajzi pontok neveinek térképi ábrázolása 1:850 000-es méretarányban
(A térképrészleten a földrajzi nevek közül csak a jellegzetes földrajzi pontok neveinek csoportja látható)

Az (8) átjáró fogalma egyaránt érinti a pozitív (magassági pont, nyereg) és a negatív (mélység) felszíni formákat, vagyis átjárhatunk két hegy között és/vagy két medence között. Két hegy között csak a tetőn, hágón át járhatunk, míg két medence között a folyóvölgyek (szorosok) közvetítenek VOFKORI (é.n.).

A magasságok

A térképi ábrázolásban a térszín kiugró emelkedéseit, a hegycsúcsokat és a rokon formákat magasságuk feltüntetésével kell megadni. A hegycsúcsok és hágók pontra vonatkozó neveivel együtt a pont tengerszint feletti magasságát is fel kell tüntetni. E magasságok számszerű jelzése mindig abszolút adat. A viszonyítás az elfogadott középtengerszint 0 értéke, 1960 előtt ez az *Adriai-tengertől* számított (nadapi alapszint), azóta a balti alapszint (balti alapszint = adriai alapszint + 67,44 cm).

9. HATÁRNEVEK (HATÁRRÉSZNEVEK)

Az összes földrajzi nevet számba véve, a legnépesebb számú csoport a kis földrajzi részleteket jelölő határnevek³¹³, más néven határrésznevek köre. E nevek a térképészetben külön névrajzi kategóriát képviselnek, ugyanakkor a néprajztudomány a tájnevek legalsó szintjére sorolja őket. A nyelvtudományban a helynevek körébe tartoznak, helyesírásukban az általános írásmódú nevek körét bővítik.

40. ábra: A területre vonatkozó határnevek, a pontra vonatkozó hegycsúcs-nevek és a vonalra vonatkozó vízfolyásnevek ábrázolása 1:30 000-es méretarányban (részlet)

A határnevek fejlődése, jellemző nyelvi, történeti alakulása, típusai szorosan összefonódik a jellegzetes földrajzi pontok és a terepen található kis vízrajzi részleteket jelölő (víz)nevekkel. Ezért, amikor a határnevekről nyelvi, történeti szempontból beszélünk, akkor egyben az előbbi két kartográfiai névkategóriára is gondolnunk kell. Ezeket a neveket a nyelvtudomány és a néprajztudomány – történetileg és használati alapon is – összevonja, és így nyelvi és néprajzi alapokon sorolja a helynevek körébe. Ezért fontos kijelenti,

³¹³ A nyelvészeti, térképészeti irodalomban gyakran előfordul e névcsoport megnevezésére a „dülőnevek”. A dülő földrajzi köznévi olyan földterületet jelöl, amely több párhuzamos szántóföld lábánál keresztben nyúlik el, művelése alapján szántó vagy rét és amelyre más szántóföldek vége támaszkodik. Ilyen formán a dülő a határ, határrész egy szűkebb értelemben vett formája, ezért a „dülőnév” fogalma nem jelölheti a teljes „határnév”-anyagot.

hogy nyelvileg és történetileg a három kartográfiai névcsoport egy, de térképészetiileg három, mivel vonatkozási helyük más, (határnevek – felületre, víznevek – pontra, vonalra és felületre, jellegzetes földrajzi pontok – pontra vonatkoznak), és emiatt ábrázolásuk egymástól jelentősen eltérő.

A határnevek (helynevek) keletkezése és jelentősége

A határ a település kataszteri területén belül, nem a belterülethez tartozó, általában mező- vagy erdőgazdasági művelés alatt álló terület. Röviden a település külső része. A határnak az élő népnyelv adott és ad a határrészre jellemző természeti, gazdálkodási, birtoklási, társadalmi eredetű neveket. Ezek a határnevek. Mivel a határneveket egy helység lakói adják településük külterületi részeinek azonosítására, ezért e nevek legtöbbször csak egy-egy település közigazgatási (kataszteri) határán belül helyezkedhetnek el. Fontos jellemzője a határneveknek, hogy legtöbbször nincs vagy csak minimális közöttük a hierarchikus különbözőség. Leginkább csak kiterjedés szerint tehetünk méretbeni különbséget közöttük. A határnevek jellemzője még, hogy sokszor egy-egy területnek több névalakja is van. Ez sokszor csak nyelvjárási (ejtési), esetleg írási különbség, de a *Kárpát-térség* egyes területeire jellemző etnikai sokszínűség következtében sok helyütt nyelvi eredetű különbséget is jelöl.

A határnevek hatalmas kincset képviselnek, hiszen nagy részük több száz éves múltra tekint vissza és ezek elemzésével, vizsgálatával történelmünk sokszor homályosnak tekinthető pontjaira derülhet némi fény. A határnevek jó útmutatók, kiindulópontok lehetnek a nyelvtudomány, a tárgyi és szellemi néprajz, a régészet, a helytörténet, a gazdaságtörténet és a művelődéstörténet kutatói számára, gazdag helytörténeti anyagot őriznek a települések külterületére vonatkozólag. Ezek a nevek a legváltozatosabb, leggazdagabb és egyben a legsérülékenyebb, legjobban változó névcsoportjai a magyar, de minden más nyelvnek is. Legősibb neveink tartoznak e körbe. Eredetük legtöbb esetben természetes, művi hatásoktól mentes, az egyes határrészek természeti, gazdálkodási, történeti jegyei alapján keletkeztek. A határnevek felvilágosítanak a helység külterületén végbement hosszú fejlődésről, magáról a határ kialakulásáról, a benépesülésről, a művelés formáiról és azoknak a szomszédos és távolabbi területekkel való összefüggéseiről.

A határnevek bizonyos állandóságot is képviselnek, de nyomon követik a változásokat is. Állandóan újakkal gazdagodnak. Rögzítik az emberi kéznek a tájon végzett alkotásait. A régi és az új, a magyar és az idegen hangzású határnevek a határ történetéről tájékoztatnak. Az élet fejlődése, az életmód és

gazdálkodási változások átformálják a tájat, a határt. Az új gazdálkodás, az új beépítések, a táj fizikai változása következtében e nevek változhatnak és változnak, de őket sokszor lassabban érinti, számos területen előfordul, hogy érintetlenül hagyja. Ezért határneveink kimeríthetetlen kincstárai a néprajzi, gazdálkodástörténeti, településtörténeti, morfológiai kutatásoknak. Megmutatják egy hajdanvolt elpusztult falu helyét, utalnak régi vízjárta területekre és számtalan olyan letűnt jellemzőre, amelyet ma a területen járva már nem is fedezhetünk fel. „Nem egy település határában a *Vár*, *Várhegy*, *Palota*, *Kincses*, *Kincses-domb* meg más helynév ősi települések helyét jelölheti. Ilyen helyeken a kutató szakértő szeme sokszor már a felszínen is az őskor emberének településnyomait, szerszám- és edénymaradványait fedezheti fel. Hozzánk közelebb eső korok hajdani emberi településeinek emlékét őrzik az itt-ott feltűnedező *Pusztafalu*, *Pusztatemplom* meg általában a *falva*, *háza*, *telke* utótagú helynevek. Az e helyeken egykor pislákoló emberi élet a török-tatár pusztítások, a falvak egész lakosságát irtó, régen gyakori pestis meg más okok következtében lobbant ki, és vált a terület emberi településből pusztává.” SZABÓ T. A. 1980. [p.22.]. Mindaz, ami régi, idejét múlt, elavult, lassan-lassan átalakul, eltűnik. De nagyon sokáig, sokszor évszázadokig itt hagyják eredeti rendeltetésük emlékét a nevekben. Így a táj változásával és az emberi társadalom egyre gyorsuló átalakulásával az ember által elnevezett kis földrészletek nevei is megváltoznak. Ezen a változáson nemcsak a nevek alapvető átalakulását, hanem a név módosulását is értjük. A helynevek változásának vizsgálatánál el kell különítenünk, hogy a környezet megváltozása vagy más tényező okozza a név megváltozását. „Például, ha egy település egyik, ma már beépített részét *Solymostó*-nak nevezi a lakosság, ez a név a mai állapotot tekintve a helyre nézve egyáltalában nem jellemző, hiszen a szóban forgó helyen ma nemcsak, hogy nincs állóvíz, de minthogy tudvalevően a *sólyom* nem vízimadár – nem jelentkezik a madárfajta sem. A helytörténeti adatok és a szókincs ismerője számára azonban nyilvánvaló, hogy a helynév egy gesztenyeszerű csemegét szolgáltató vízínövény, a *sulyom* nevéből alakult. Az eredeti *Sulymos-tó* forma tehát csak az állóvíz eltűnte s vele együtt a *sulyom* növény, illetőleg növénynév kiveszése után alakulhatott át a lakosság fura „értelmesítése” eredményeként *Solymostó*-vá. Ugyanígy, ha a *Kárász-tó*-nak nevezett területen ma hullámozó búza suhog, a *Kád bükke* területén meg kopár, kiégett legelőn keresgél a csorda füvet, a *Nyíres*-en pedig csak egy-egy satnya bokor enyhíti a táj sivár egyhangúságát, biztosak lehetünk, hogy nem a névadók adtak annak idején a helyhez nem illő nevet, hanem a hely gazdálkodási viszonyaiban beálló változás az oka annak, hogy a név ma

egészen más jellegű területre vonatkozik, mint amilyen jellegű a névadás évszázadokkal ezelőtti időszakában lehetett.” SZABÓ T. A. 1980. [p.22.]. A helynevek nagyobb részben eredetileg a föld köznévi megjelölései voltak, és ezért bizonyos határok között a név használójának alkalmi megszerkesztésükre volt lehetősége. A hosszas használat folytán azonban a nevek nagy részének alakja megmerevedett, és ma már ezt használja az egész nyelvközösség egyöntetűen INCZEFI 1970. [p.56.]. A neveknek e megmerevedett alakját a telekkönyvezések idején rögzítették írásos formában. Ennek ellenére a névgyűjtésekkor számos esetben tapasztalták, hogy sok határrésznek több névváltozata is használatban van. Gyakran nyelvjárási és köznyelvi vagy régi és új változatok élnek egymás mellett.

A helynevek alaki és tartalmi tekintetben is különböző mértékben konzervatívak, és megőrzik keletkezésük korának nyelvi elemeit, névalkotó sajátosságait, valamint az ember életének, a vidék jellegzetességeinek korabeli megnevezéseit. Ezért a nevek alakjának, típusának, jelentéstartalmának elemzésével lehet következtetni a név keletkezésének korára. A nyelvtudomány felderítette a magyar nyelv kihalt képzői elevein korának idejét, és ezzel megállapíthatjuk a velük alkotott földrajzi nevek idejét. A nevek gyakran megőriznek olyan személynéveket, amelyek már kihaltak azon a vidéken, de a régi névjegyzékekből e családok ittlétének ideje, vele a földrajzi név keletkezésének kora, néha meghatározható.

A határnevek földrajzi köznevei

A határnevek jellemző sajátossága, hogy területenként és vidékenként számtalan földrajzi köznevet tartalmaznak, olyan közneveket, amelyeknek ma már sok esetben az értelmét sem ismerjük.

Külön csoportot alkotnak a (1) *térszínformákat* jelölő földrajzi köznevek. Ezeket a jellegzetes földrajzi pontok nevével már ismertettük, mert e köznevek jelölhetik egy kiemelkedés pontszerűen megjelenő legmagasabb pontját, de magát a kiemelkedést is. Utóbbi esetben hozzájuk tartoznak a hegyoldalak és lejtők nevei. Ezeket egyrészt fekvésük alapján nevezték el: *árnyék, dél, észak, hidegoldal, mál, melegoldal, verő, verőfény*. Másrészt e területek neve a megmászásuk jellemzőiről keletkezett: *csuszkató, ereszkedő, eresztő, erős, hágcsó, hágító, hágó, hágtató, kapaszkodó, kaptató; kaptató, meredek*, részint egyéb szótövekből képződött: *dombár, fart, főtő, hörpenyeg, lejtő, mart, oldal, part, felpart*. A nagyon meredek oldalak neve *meredély, oralat, órozat, pucok* és *szármán*, míg a hegynek meredeken leszakadó, hirtelen megszűnő vége, *far, homlok, orr* és *üstök* nevet viselhet. A hegyet a

másikkal a keskeny *nyak* vagy a széles *nyereg* és *nyerges* köti össze, az oldalában vagy tetején levő kisebb-nagyobb sík területek pedig a *gagy*, *görű*, *hátas*, *lapulat*, *láz*, *löh*, *padmező*, *padtető*, *rez* nevet viselik, illetve valamilyen más nevet a sík területek nevei közül. Ahol a hegy a sík tájba megy át, ott van az *alja*, *lába* vagy *töve*. A hegy irányának változását a *hegyfordulat* és *hegykanyarék* nevek jelzik. Ha a hegyoldalnak egy része levált és a völgybe csúszott, az *omlás*, *romlás*, *suhadás* (*suhadó*, *suhadozás*, *suhadatag*) és *szakadák* (*szakadály*, *szakadás*, *szakadát*, *szakadék*, *szakadozás*) keletkezik. Néhány más nyelvből átvett szavunk van, amely eredetileg *irtást*, *mezőt* jelentett, de más értelemben használjuk. A *lanka*, *lankac*, *lankás* sok helyen lejtősödő területet, a *láz*, *lonka* és *rez* hegylapályt, a *pofán*, *polen*, *polán* havasi legelőt jelent. Az utóbbit jelenti a *szécs* is HEFTY 1912.

A völgyi térszínek általános értelmű köznevei az *aszó*, *lápa*, *vákány*, *vápa*, *vápácska*, *völgy*, *völgyes* és *völgyeleg*. Szűk völgyet jelentenek a *szoros* és *szurdok*, a még szűkebb a *gugyor*, kis kerek völgy a *gödör*, *katlan*, *likat*, *lyuk*, és *mély*, a hegybe erősen bevágódó az *áj*, kevésbé a *szugoly* és *szugolyék*. Ha a völgy hirtelen összeszűkül *torok* keletkezik. Magas hegyektől körülvett sík területnek *lok* a neve. A völgy nyílásában, *szádjában* fekvő rét neve *ornyák*. A kisebb talajbemélyedéseknek, az árkoknak és vízmosásoknak is sok nevük van. Nagyobbak az *árok*, *debrő*, *gőhej*, *hasadály*, *hasadék*, *horgas*, *horh*, *horhály*, *horhas*, *horhat*, *hork*, *horó*, *horog*, *rengé*, kisebbek a *garázd*, *gát*, *picsóka*, *róna* és *sánc*. A *horhó*, *rapát* és *závoz* mély utakat jelölnek, amelyek árokban vezetnek. A kerek, kisebb talajmélyedéseket *bukkanó*, *dobra*, *gödör*, *haladék*, *horvás*, *havalá*, *kotyor*, *kupa*, *lyuk*, *töbör*, *zákán* és *zökken* névvel jelölik. Az árok és gödrök oldatait és felső széléit jelentik a *csorba*, *geréb*, *gereb*, *mart*, *part* és *rapály* HEFTY 1912.

A sík vidékek térszíne domborzatilag egyhangúbb. Az *alföld*, *alföldség*, *erge*, *lap* (*lapác*, *lapály*, *lapány*, *lapás*, *lapjas*, *lapos*, *lapság*, *lapulat*), *róna*, *sijátság*, *sík*, *síktenyérség*, *suhar* és *tér* (*térvény*, *térség*) azok a nevek, amelyek itt előfordulnak. A sík vidéken gyakran látható bemélyedt, behorpadt helyek elnevezésére szolgálnak a *hajlás*, *hajlat*, *horpac*, *horpály*, *horpasz*, *kúp*, *lokka*, *lopáj*, *palé*, *súlyedés*, *tekenő* és *tekenős*, valamint itt is előfordul a *lok* is HEFTY 1912.

Ha az alapkőzet bármilyen oknál fogva felszínre kerül, a különböző térszíni formák neveit a *kő* és *szikla* szavakkal kapcsolják egybe. Ha a kő és szikla jellegzetes formákkal mutatkozik a felszínen, akkor *bütü*, *csomp* (*csompasz*, *csompó*), *csonyó*, *csumó*, *csutkó*, *kőszál*, *sutak*, *szirt* és *torony* nevekkel jelöli a nép. Az egyes alakulatok közt *kémények* vannak s ezek alján,

csurdé van, amelyen a lerepedt kő legurult. Ha pedig közöttük út visz el, *kapu-t* képeznek. Régebben az ilyen sziklás helyeket *pest*-nek is nevezték HEFTY 1912.

A határnevek földrajzi közneveinek csoportosításában elkülönülnek a (2) talajjellemzőt, felszíni tulajdonságot mutató földrajzi köznevek: *acintos, alpári, apoka, copáka, copákás, csapó föld, döglött föld, égevény föld, eleven föld, észak, észka, észke, fővény, gaj, galy, galacsér, galacséros, galya, garangy, garangyos, gihej, göhej, gíngó, gór, holt föld, kevély nyirok, koporc, kopolya, kupolya, kuhar, kupacos, liliföld, monyókos, nyirángos, nyirenk, öblös, pereszteg, poszhomok, pörnyeteg, pörönty, pöse, rakás, rokás, rigacs, romlás, salámos, sárga föld, sikár, sikerisár, siligó, siligós, sivány, sivatag, sivataghely, sívóhomok, sótagos, sovájos, sülékeny, sülevényes, süppedék, söppedék, szejke, szejkés, szernye, szérnye, szik, szék, szikájos, szikányos, szivájos, szikkacsos, szironyos, sziváj, szivájos, szívós, szuvat, szuvas, üver.*

Külön csoportot képviselnek a (3) kitétséget, elhelyezkedést mutató földrajzi köznevek: *árnyék, aszalvány, berek alja, delelő, déllő, elv, elve, enyhely, görü, halyagos, hápa-hupa, hápa-hupás, homlok, honcsokos, hoporcs, hoporcsos, hoporlyatagos, hupulykás, ilvány, két ér köz, kinnvaló, künnvaló, kotormány, gorc, köz, köze, külsőség, láb, lap, lapác, lapály, lapány, lapás, lok, lokka, lokos, lök, mál, máj, mány, martos, meg, mege, mög, möge, melécs, mellék, mellyé, menedékes, meredély, nagyköz föld, nyíl, nyilas, nyomás, nyugodó, oldal, oldalgós, ódalgós, oldallagos, ódallagos, oldalas, ormány, padmező, paláj, palé, rapály, rekkenet, róna, saj, segg, segges, sijátság, sík, suhar, süllýedés, sillyedés, szernye, szérnye, szugoly, szugolyék, zugoly, zug, talabor, tar, tázlár, teknő, tekenő, téli oldal, tér, térség, terjedék, térjény, tetős, tipaszos, tippadt, tojpadás, vérmes, vesztett hely, vikvok, világos, záklás, zám, zok, zug, szugoly.*

Különlegesebb csoport a (4) területmértékhez köthető földrajzi köznevek: *köblös föld, kötél, kötél, lánc, lécföld, öl, póznaföld, rovásos, tízes, vékás föld.*

Népes csoport a határnevek körében a (5) földművelés és növénytermesztés jellemzőiből keletkezett földrajzi köznevek: *ab, abos bükkön, ágyas, aszat, bajnár, bakhát, bigecs, botos, carina, comporkert, csap, csattogó, csegely, diós, diás, dőlő, dúlló, eperjes, fogatás, forduló, föld, gesztes, geszti, girind, gyalogrész, gyóta, harap, hátas, késa, kotorca, láb, liget, ligetes, liváda, menő, mesence, mocsármány, muzsda, nyiristye, oltvány, ormás, osztály, oszlár, pák, páka, páklya, pászta, pászma, pezgenye, pirkó, piszke, biszke, pöszméte, pityere, pityóka, picsóka, porzsolás, rend, rész, rokkaföld, rúd, sáb, suska, sűrűkaró, szántó, szegellő, szegés, szelevény, szelíd föld, szer, szilat,*

szivács, szilvás, szőlőtartomány, szűz föld, tag, talló, tányéricsa, tartomány, tatárka, tavasz, telek, telek alja, tolló, túl, tűzhelyes, uglya, vadföld, vágó, váltott, velencse, venike, venyike, vernyike, vinike, vétek, vetemedés, vetés, vető, vetet, virgó, virgóföld, visály, visa, visnye.

Nagyon sok nevet és tájszót tartalmaz a (6) *gyepek és fűfélék, lágyszárú növénytársulások* motiválta földrajzi köznevek csoportja: *acat, acatos, acsalapi, avar, bábikó, bábiló, bábittu, baka, bakacs, bakszakáll, baraboly, belénd, beléndek, böllény, benge, berge, bervény, boglárka, boncs, borbolya, botos, brusztur, bürgös, csattogó, cseplesz, csihány, csikorka, csobak, csöntörgés, danca, fark, farok, fentő, fény, főny, fenyér, fű, fűnőtte, füvelő, galaj, galya, gaz, gelőte, galáz, gazmalék, gazmota, gordon, gurdaj, gurdancs, gurdalyos, goronc, gyep, gyepség, gyófa, habita, hancsik, haraszt, hérics, homlok, hunyor, ingovány, iringó, járás, kacér, kákics, kákó, kapotnyak, karakány, kasika, kelep, kenderásztó, kenderátó, kerep, kocsord, kopó, korgatag, kosbor, lapos, lápos, láz, lazna, laznás, lencsés, lenka, limbus, locsa, marancs, marhaélés, marhajáró, martilapu, méteng, mező, mocsolya, mohar, mohotka, moláka, mol, molva, muhos, musty, náddörmő, nádi botikó, nádkopó, nádzsiku, nagy fű, nagyfű bingó, nyik, nyikos, nyű, ornyák, óta, őszlő, palóc, páples, paprad, paprád, paprágy, poprád, paré, pallas, parlag, pallas, parolog, parragszéna, páskáciu, páskom, páskum, páskomföld, pást, pásti fű, pátrác, pázsit, pázsint, pecér, peheteg, pereszlény, perje, peszérce, pöszérce, peszterice, pizstric, petruska, pimpimpáré, pimpó, pip, paticsa, pipehúr, pipirgó, pipirig, pipitér, pippan, poján, pojána, pojen, polán, polinfű, posz, pozdorja, pöfeteg, pusztaság, püfő, rabotinkender, ragadáncs, ragadvány, ragadványfű, rást, reszkető, rét, rétség, rezák, rice, rigya, rinya, rogasz, roboz, rogozsina, rozsnok, rustyán, sagar, sajamás, salamás, sarjadék, sárrét, sás, sédfű, sétű, selymes fű, sémény, senyveteg, sinyveteg, sereng, sikár, sikló, sisak, siska, sonkó, suharc, suttyang, szár, szármán, szármány, székfű, szénafű, szik, szék, szittyó, szömörcsök, szörfű, szulák, tanórokos, tarack, ternye, tippán, torzs, tors, tőzike, turbolya, tus, tusa, ürög, üröm, vadlapu, vadóc, vajfű, vakszik, vasfű, vasvirág, eleszte, vérfű, veselke, vitéz, vityéz, vityáz, zanót, ziliz, zöhen, zsib, zsombék, zsombó, zsombok.*

Szintén sok tájszót foglal magába a (7) *cserjések és bokrosok* motiválta földrajzi köznevek csoportja: *ágár, bakoc, bokros, bokradékos, bongor, borítvány, boroszlán, borostyán, borsika, borzsa, bozza, borzang, bozót, börc, burustyán, ciher, ciheres, cikó, cigle, cikola, cirhe, csalit, csap, csaplya, csender, csenger, cseplyes, csere, cseres, csereboly, csereklye, cserő, cserőke, csetenye, csigolya, csipke, csipnye, csitke, csirittyás, csobak, derce, egrezsd,*

galya, gaz, gyakor, gyepü, gyöpü, halyag, hályog, hólyag, halyagos, kokojzás, kukojsza, kopács, liget, ligetes, likat, lyukat, magyaró, malát, málnavész, maloggya, muzsla, orgovány, ördögcérna, pimpó, porongy, rakita, rakitla, rakottya, rekettye, serevény, serevényes, sörgye, sumár, surják, süge, sűrügység, szalank, szolomp, szattyang, szederencs, szederj, szelence, szettyén, szolomp, szalank, szölevény, toportyán, töviskes, venyit, venyű, verbene, viba, iva, viries, zanót, zelnice.

A növényzeti jellemzőket tükröző csoportosításban az (8) *erdők és fafélék* neveit mutató földrajzi köznevek csoportja is elkülöníthető: *avas, bagrena, bálvány, berek, bölőke, burkos, burusán, burusános, bük, bükk, bikk, buk, csenkesz, csepeles, cseplesz, csereklyés, csetenyés, csiatag, csöntörgés, csutak, domboc, egre, eresztvény, fenyős, fenyűs, gesztreg, gyéres, harap, haraszt, ilosva, irtvány, irtovány, iva, viba, jáhor, jáhar, jáger, jágar, kegyetlen, kerek, kerék, lábas erdő, lanka, lankac, lankás, láz, likat, lyukat, lipics, lipicsfa, lúcs, mácsonya, magyal, muzsdaj, nyáras, nyárjas, nyárnyu, nyerses, nyiladék, oltvány, ortvány, ortás, orotvány, pálma, pазsag, plop, pocak, poslak, rebernye, regelye, reglő, remisz, rez, rezuta, rigály, rigályos, rigás, romlás, sarang, sinka, sinkafa, slág, surján, suskafa, sutnya, sűrű, szádok, száldok, száldob, zádok szécs, szecső, szemerke, szil, szilos, szisz, szódok, szoldok, szosznyás, taksony, tárnica, tilalmas, tiszta, tiszta, topoly, topol, topolya, töles, tölgyes, törzsökös, ültetés, üstök, vackor, vadar, vadók, vadóka, vadony, vágás, vágat, vágott, vész, vesszős, vigály, vágás, zádok, zádog, záldok, zódok, száldok.*

Egyedi csoportot alkotnak az (9) *állatokkal* kapcsolatos földrajzi köznevek: *babuka, bakcsó, batona, batonya, berbécs, börbecs, evet, hálás, heverés, páva, vadpáva, pele, póka, püli, ravasz, reznek, tengelic, tiglinc, tuba, tubi, tubu, ung, üli, vadpóka, vargyas, velyhe, vízgalamb.*

Idegen földrajzi köznevek a határnevek és jellegzetes földrajzi pontok neveiben a Kárpát-térségben

A leggyakrabban előforduló kis földrajzi részletet jelölő köznevek a *völgy, katlan, szakadék, mező, rét, domb, hegy, tető, csúcs, gerinc, hágó, szoros, erdő, szikla, barlang*. Ezek a szláv nyelvekben sokszor eltérő, nyelvi és nyelvjárásbeli különbözőséget mutatnak: **völgy** = *dolina* (*dol.*), *úval* {szlovák, horvát, szlovén, szerb}, **katlan** = *kotol* {szlovák}, **szakadék** = *priepast'* {szlovák}, **mező** = *pole* {szlovák, szerb}, *polje* {horvát, szlovén}, **rét** = *pol'ana* {szlovák}, **domb** = *kopec* {szlovák}, **hegy** = *hora* (*h.*), *vrch* (*v.*) {szlovák}, *vrh* {horvát, szerb, szlovén}, *gora* {horvát, szlovén, szerb}, **tető** = *hrb* {szlovák},

hrib {szlovén}, **csúcs** = *štít (st.)* {szlovák}, *glava* {horvát, szerb, szlovén}, *rog* {horvát, szlovén}, **gerinc** = *hreiben* {szlovák}, *greben* {horvát, szlovén, szerb}, **nyereg** = *sedlo* {szlovák}, **hágó** = *priesmyk (pr.)* {szlovák}, *sedlo* {horvát, szerb, szlovén}, **szoros** = *priesmyk (pr.)* {szlovák}, *prelaz* {szlovén}, *prijevaz* {horvát}, *vrata* {horvát, szlovén}, **erdő** = *les* {szlovák}, **szikla** = *skala* {szlovák}, *kamen* {horvát, szlovén, szerb}, **barlang** = *jaskiňa* {szlovák}, *brezno* {szlovén}, *jama* {szlovén}, *pečina* {szerb}, *špilja* {horvát, szerb}.

A román nyelvben a **völgy** = *vale (v.)*, **katlan** = *căldare*, **szakadék** = *circ*, **mező** = *câmp*, **rét** = *poiană (P-na)*, **domb** = *deal*, *colină*, **hegy** = *munte (m.)*, **tető** = *vârf (vf.)*, **csúcs** = *pisc*, **gerinc** = *coamnă*, *creastă (cr.)*, *muchie*, **hágó** = *pas*, **szoros** = *trecătoare*, **erdő** = *codru*, *pădure*, **szikla** = *piatră*, *stâncă*, **barlang** = *peșteră*.

A német nyelvben a **völgy** = *Tal*, **katlan** = *Teich*, *Klamm*, **szakadék** = *Graben*, **mező** = *Feld*, *Kamp*, **rét** = *Au*, *Wiese*, **domb** = *Büchel*, *Hügel*, *Mugel*, **hegy** = *Berg*, *Kogel*, **tető** = *Höhe*, *Spitze*, **csúcs** = *Gipfel*, *Kopf*, *Koppe*, *Kulm*, **gerinc** = *Kamm*, **hágó** = *Pass*, *Joch*, **szoros** = *Enge*, *Pass*, **erdő** = *Wald*, *Hart*, **szikla** = *Fels*, *Felsen*, *Stein*, **barlang** = *Höhle*.

A határnevek (helynevek) nyelvi csoportjai

A határnevekben bizonyos helyi és országos jellegű szabályszerűségek és összefüggések láthatók. Sok köztük a személynévi eredetű, de nagy számban vannak köznévi vonatkozású, a földrajzi fekvésre, a területi, gazdasági, társadalmi fejlődésre emlékeztető, továbbá a népi szokásokkal, a falu mindennapi életével kapcsolatos, a helyi és az országos eseményekről vett nevek is. Ezek a nevek pontosan mutatják a kis térszíneken a „mikrotájban” végbement változásokat. Különösen hosszú életűek a hegy- és vízrajzi eredetű határnevek, amelyek a korábbi topográfiai viszonyokat világítják meg (*fok*, *árok*, *ér*, *tó*, *mocsár*, *pocsolya*, *sár* stb.) EPERJESSY 1966. [p.110.]³¹⁴. Közöttük is elkülöníthetőek *természeti nevek* és *műveltségi nevek*. A *természeti nevek*³¹⁵ között elkülönítenek egy *földnevek* csoportot. Ide tartoznak a (1) *felszínnevek* és *talajnevek*, amelyek sokszor egykori mocsárirtásra, a vadvizek lecsapolására utalnak: *Agyagos*, *Tófenék*, *Lápos*, *Szárazd*, *Gyékényes*, *Mocsár-irtvány*,

³¹⁴ Eperjessy Kálmán (1893–1976), történész, levéltáros, főiskolai tanár. Bécsi levéltári kutatásai során (1927–28) számos addig ismeretlen térképet kutatott föl Magyarországról. Később az alföldi falvak és mezővárosok telepítésének, alakulásának és fejlődésének történetével foglalkozott. Első volt, aki összefoglalta a makói hagymatermelők történetét.

³¹⁵ A típusokba sorolást Szabó T. Attila, Inczeffi Géza és Eperjessy Kálmán munkái nyomán közöljük. A csoportok nemcsak a kartográfiai értelemben vett határnevekre, hanem a névtani értelmezésű helynevek összességére is igaz. Utóbbi hangsúlyozottan csak névtani és nem kartográfiai csoportosítás. A vízneveket a „Víznevek” fejezetben tárgyaltuk.

Nádasd, Sásd, Sárfenék, Sáros-rét, Cuppogó, Csalóka, Süppedékes stb. tipikusan ebbe a körbe tartoznak. A talajviszonyora utal az *Aknás, Agyagverem, Kövecses, Göringyes, Feketeföld, Hideg-völgy, Posványos, Meleg-oldal, Verőfény* stb., a *Fekete-szél*en a jó talajú feketeföld és a homokos térszín találkozik. Jellegzetesek a (2) *növény- és állatnevekből* alakult nevek. Sok közülük az erdő köznevet tartalmazza (*Erdei-szántó, Erdőrész*), de ide sorolhatók az erdőjellemezőket mutató nevek: *Cser, Bükkös, Mogyorós, Somos, Hajagos, Diós, Vadalmás, Körtevényes, Avas* (idős szálerdő), *Bokros, Gyertyános, Fenyves* stb., továbbá az erdőkultúrával kapcsolatosak, ha ma nem erdős területen fordulnak elő, irtott erdőterületeket jelölnek. A *Rókalyuk, Töviskés, Farkasverem, Szélföld* határnevek az erdők szélén alakult, a szántóföldek külső határát jelölő nevek. Külön csoportot alkotnak a (3) *helyzetviszonyító és alakmeghatározó nevek*, amelyek a határban a helyrajzi tájékozódást szolgálták. Ilyen a *Kőhíd, Kereszt, Csárda, Csorda-kút, Csorda-híd, Bika-kút, Cserepes, Csonkaegyház, Nagy-Barom-kút, Téglaszín, Varga-temető* stb. EPERJESSY 1966. [pp.110–113.].

A *műveltségi nevek* a határ fokozatos kialakulását és átalakulását szemléltetik. A régi határ a vidék megtelepítése vagy újjáépítése idején erdőirtás, legelőfeltörés és mocsárkiszáritás útján tágult ki, majd a növénytermesztés különböző módjai, az állattartás viszonyai, a birtokosok változásai formálták, alakították az egyes határrészek képét. Mindezek a változások a nevekben élénken nyomon követhetők. A (1) *foglalkozásnevek* sokszor inkább tevékenységre, mint konkrét foglalkozásra utalnak, az első művelt földeket ezekkel lehet kapcsolatba hozni. Az *Égett-gyakor* (sűrű, bokros hely), a *Pörköld* határnevek arra utalnak, hogy a földművesek elsőként a legkönnyebben szántóvá tehető bozóttosokat irtották ki. A föld feltörését lehetővé tevő irtás módjára is sokszor utal egy-egy név: *Tusakos*. Sok helyen égetéssel, tűzgyújtással irtottak: *Égés*. A (2) *birtoklástörténeti nevek* utalnak a birtoklás módjára, az úrbéres viszonyra, majd annak felszámolására, a határ használatára, a nyomásos rendszerre, a községi és uradalmi birtok fekvésére, kiterjedésére is. Ilyenek a *Jobbágy-dűlő, Úrbéres-erdő, Szabados-rét, Zsellér-dűlő, Urasági-szántók, Uradalmi-csapás, Tilos, Közirtokosság-erdő, Proletárföld, Proletár-dűlő, Paraszt-erdő* stb. A nyomásrendszerre emlékeztet a *Hármas-tábla, Második-osztás, Osztott-rét, Község vágása, Határ-árok, Nadrágszj-föld, Hármashatár*. Amikor a XIX. században a jobbágyfelszabadítás, majd a tagosítás után a nagybirtok és majorsági birtok élesen elvált a parasztbirtoktól, és áttért a kapitalista nagyüzemi gazdálkodásra, a dűlőket sok helyen a könnyebb tájékozódás céljából számozott részekre tagolták, és az

egyres részeket *Egyes tábla*, *Kettős tábla*, *Nyolcas tábla* stb. nevekkel jelölték meg. A korábbi földesúri jogok és ehhez kapcsolódó törvénykezési helyszínek is megjelennek a határnevekben: *Vesztőhely*, *Akasztófa*, *Törvényfa*, *Bakó-erdő*, *Peres-híd* stb. Az (3) eseményekhez kötődő és személynévi eredetű nevek a határ történetének egy-egy mozzanatára utalhatnak. A birtoklásban beálló változásokról is tudósít a *Balázs homoka*, *Illés-puszta*, *János kútja* stb. A (4) *Művelési formákat*, *gazdálkodást jelölő elnevezések* a *Kenderföld*, *Dohányoskert*, *Répás-hát*, *Kukoricás*, *Len-mező*, *Köles-mező*, *Hagymás-kert*, *Borsó-föld*, *Káposztás-föld*, *Petrezselymes*, *Tormás* stb. képviselik. A gyümölcsstermelés egy-egy tulajdonságára, termesztett fajtákra utal a *Diós-völgy*, *Cseresznyés*, *Gyümölcsös*, *Szilvás*, *Dinnyés*, *Szőlős-halom*, *Alma-határ*, *Körtefa-oldal*, *Mogyorós*, *Gesztenyés*, *Vadalmás*, *Oltványos*, *Epreskert*, *Csemetés* stb. Az erdő állapotát mutatja a *Bárd alja*, *Csere-oldal*, *Fiatalos*, *Ritkás-erdő*, *Avas*, *Tilalmas*, *Sarok-erdő*, *Nagy-erdő*, *Kopasz-hely*, *Láz* (erdei kaszáló), *Somos-erdő*, *Tölgy-mező* stb. A szőlőknek az *Alföldön* is közhasználatúvá vált „hegy” (szőlőhegy) elnevezése összetett személynévi határnévként fordul elő, előtagjában a tulajdonos vagy alapító nevével. Ilyen a *Doma-hegy*, *Takács-hegy*, *Ábrahám Pál-hegy*, később *Ábrahám-hegy*. A *Harangos-hegy* nevét onnan kapta, hogy ott állt a szőlőhegy viharűző harangja. Az (5) *állattartásra és tenyésztésre* utal a *Ménes-akol*, *Csikójárás*, *Csikó-legelő*, *Lovász-tó*, *Ménesjárás*, *Ló-dűlő*, *Tehénjárás*, *Borjújárás*, *Disznójárás*, *Cifragulyajárás*, *Baromhajtó út*, *Dögállás*, *Csorda-kút* stb. név. A (6) határ *nemzetiségi vonatkozásait* tüntetik fel a *Tatár-szállás*, *Tatár-hányás*, *Tatár-ülés*, *Kunhalom*, *Besenyő-domb*, *Francia-hegy*, *Rác-föld*, *Német hossza*, *Szászok réte*, *Orosz-hegy*, *Török-domb*, *Hodzsa-telek*, *Subasa-halom*, *Cigánytelek* stb. (7) *Egyházi vonatkozású* név a *Bálvány-kő*, *Pap-kert*, *Pap-halom*, *Barátok szigete*, *Apácák földje*, *Kápolna-hegy*, *Kálvária*, *Monostor*, *Kolostor-hegy*, *Harangláb*, *Kántordűlő* stb. A (8) *védelmi célra emelt épületekkel kapcsolatos* a *Strázsahely*, *Tekintő*, *Tekintő-halom*, *Őr-halom*, *Óvár*, *Öregvár*, *Gyűrűs-völgy*, *Bottyán-sánc*, *Gyepűs-völgy*, *Sánc-hegy*, *Toborzó*, *Váralja*, *Lándzsás*, *Várkert*, *Várhegy*, *Földvár*, *Ördög árka*, *Vár-oldal* stb. A (9) határ *változásaira emlékeztetnek* a *Puszta-szer*, *Új-törés*, *Ó-szőlő*, *Pusztafalu*, és csaknem minden, a határban elpusztult falunak a neve. Az egykori *Hidas* falu nevét őrzi a *Hidas-hát* határnév Békés megyében. A középkori *Süvegd* község, ma pusztta a volt *Bihar* megyei *Hódos* közelében. (10) *Ipari vonatkozású határnevek*: *Céh-föld*, *Iparföld*, *Malom-föld*, *Seres-tető*, *Seres-domb*, *Kalapos-rét*, *Csizmadia-telep*, *Gyantafőző*, *Fazekas-hegy*, *Kovács-halom*, *Kádár-kert*, *Varga-hegy*, *Vargapatak* stb. EPERJESSY 1966. [pp.110–113.].

Előfordulnak a határnevek sorában különleges helyi adottságok és vonatkozások, ezek az *asszociáló nevek*. Újszegeden *Jajgatónak* neveznek egy olyan határrészt, amelyet a *Maros* áradásai állandóan veszélyeztetnek. Hasonló vonatkozásúak a *Bánom-dűlő* és *Bánom-kert* határnevek is. Nehéz munkát igénylő szegényes földet jelentenek a *Kínos*, *Kínos-hát*, *Hatrongyos*. A *Halesz* név pedig a várható termés bizonytalanságára utal. Ezen kívül még számos határnév vonatkozik a falu társadalmi életére, a népi szokásokra, a helyi és országos történeti eseményekre EPERJESSY 1966. [pp.110–113.].

A határnevek (helynevek) fejlődése, értelemváltozása, elhalása

A hagyományos társadalomban³¹⁶ a helynevek elsősorban gyakorlati szükségéből keletkeztek, hiszen a települések lakossága segítségükkel tájékozódott (tájékozódik) a művelése alatt álló határban. A lakosság e nevek emlegetésével hivatkozik a határ vagy a település bizonyos részeire. Az ilyen nevek úgy keletkeznek, hogy a szóban forgó terület egykori lakossága a földrajzi jelleg, a gazdálkodási állapot, valamilyen helyi jellegű esemény vagy más mozzanat figyelembe vételével alkotott egy-egy, a hely földrajzi adottságaira nézve jellemző vagy valamilyen helyi esemény emlékét rögzítő tulajdonnevet. A névadók az egyes határrészeknek mindig értelmes nevet (szónevet) adtak, és a név csak a későbbiekben vált jelnévvé. Így a határnevek a hosszú, századokig tartó fejlődési folyamat következtében, értelmüket tekintve elhalványodhattak, a szavakat alkotó betűk kophattak, cserélődhettek, ezáltal a szó, a név régi értelmét sokszor már csak a névtudós tudja megfejteni. Ezért eredetileg, a keletkezés idejét tekintve, „értelmetlen” helynév nincs. Ha ilyenrel találkozunk, az csak a név külső formájában történt változások, a névadáskor még élő, de már jó ideje kihalt szóknak a helynevekben való megőrzése, illetőleg jelentésmódosulása, a természeti, földrajzi viszonyokban beállott változás, a más nyelvekből való helynévkölcsönzés vagy más itt fel nem sorolható mozzanat lehet az oka SZABÓ T. A. 1980. [p.21.].

Rendkívül nagy jelentőségű a határnevek körében a név ismerete és az ebből fakadó névhasználat. A lakosság egyes rétegeinek névismerete mindig nagymértékben különbözött egymástól. Ez így volt a múltban, és így van a jelenben is. A névismeret függ az emberek foglalkozásától, munkaterületétől, korától, nemétől, helybeli voltától és végül egyéni hajlamától INCZEFI 1970.

³¹⁶ Hagyományos társadalom fogalmán az elsősorban földművelésből és állattartásból élő, önmagát élelmiszerekkel ellátó falusi közösségek láncolatát érti a néprajztudomány. Ennek felbomlása a *Kárpát-térségben* a XX. század közepétől vált teljessé. Erős hatással volt rá a szocialista kollektivizálás, majd az emberi közösségeket teljesen eluraló piacgazdaság és az ebből kifejlődött, napjainkat is átható, minél magasabb szintű fogyasztásra serkentő gazdasági kényszer.

[p.52.]. Ma e nevek többsége írásban is használatban van, megjelenik a telekkönyvekben, néprajzi gyűjtésekben, térképeken, névgyűjteményekben. Korábban nagyobb számban voltak azok, amelyek csak „szájhagyomány” útján terjedtek és lettek ismertek. Még néhány évtizeddel ezelőtt egy település határának neveit a lakosság nagyobb része ismerte. A mezőgazdaságból élő települések lakossága ismerte e neveket, sőt pontosan meg tudta mutatni, hova vonatkoztak. A társadalom átrétegződése és a munkalehetőségek differenciálódása, a városiasodás folyamata nagy gátat vetett a nevek ismeretének. Sokszor az ingázó vagy éppenséggel elvándorló fiatalok nem tartották modernnek, időszerűnek, hogy szülőhelyük földrajzi neveit használják és őrizzék, ezért a nevek ismerete háttérbe szorult. Így a nevek szélesebb körű átöröklése és hagyományozása a XX. század második felére nagyon leszűkülte, és ez jellemző ma is. A helynevekre ma a használatból való kiesés jelenti a legnagyobb veszélyt. Ugyanakkor egy földrajzi név kihalása éppen olyan természetes folyamat, mint az új nevek keletkezése. Ezért a két változás a nevek állományát egyensúlyban tartja, a kihaló nevek helyett újak keletkeznek. Ez a természetes rend csak akkor változik meg, ha az ember életében vagy a határban olyan mélyreható változások történnek, amelyek az egyensúlyt megbontják. Ilyen esetben a nevek nagyarányú pusztulása következik be. Ilyen változás volt az állattartásról a földművelésre való áttérés, továbbá a XIX. században a *Duna* és a *Tisza* szabályozása, majd a XX. század közepétől a kollektivizált mezőgazdaság erőltetése. A nevek kihalásáról általánosan elfogadott nézet, hogy a kihalás a névadás indítékának megszűnése miatt következik be INCZEFI 1970. [p.62.].

A határnevek fejlődésére jellemző, hogy a területen korábban élt népesség helyébe települő új nép általában átveszi a meglevő elnevezéseket, azokat sokszor a saját nyelvéhez idomítja, de részben új neveket is ad. Így az eredeti magyar határnevek a XVII–XVIII. században lefolyt Habsburg betelepítések idején nyelvileg nagyon átalakultak, sok helyütt újak születtek. A legtöbb eredeti határnév az elsődleges települési területeken fordul elő. A továbbköltöző és néprajokat kibocsátó falu a maga határneveit sokszor magával vitte, és az új határ kialakulásának megfelelően újakat alkotott. A természeti és gazdálkodási jellemzők hasonlóságán túl, sokszor ez a magyarázata az egymástól távol fekvő területek azonos hangzású határneveinek. Hasonlóan más földrajzi nevekhez, a határneveket létrehozó névadás jellegzetessége, hogy a különböző és egymástól távol eső vidékek nevei között összefüggés van, ami kétségtelenül a táj történetével, helyi adottságaival és az országos fejlődéssel áll kapcsolatban EPERJESSY 1966. [pp.115–116.].

Névváltozatok a határnevek körében

A határnevek körében gyakori jelenség, hogy egymáshoz nyelvileg, tartalmilag, jelentésben közel álló, de hangtanilag mégis más változatok alakulnak ki. Ezek a változatok az élő nyelv alakulásából erednek, sokszor minimális különbséget mutatnak, de egyben kiindulópontjai is a további, az alapnévhez képest már jelentős változásnak. A névváltozatokkal a nyelvtudomány foglalkozik, ezeket elsősorban nyelvészek vizsgálják, csoportosításuk is nyelvi alapokon nyugszik. (1) *Jelölt és jelöletlen összetételek*: az előtag lehet köznévi és személynévi eredetű, gyakori jelenség, hogy a jelölt összetételeket felváltják jelöletlenek: *Dálegyház–Dálegyháza, Eperjes-hát–Eperjes hátja, Cirok méhes–Cirok méhese, Máma-ér–Máma ere, Szabó András-sziget–Szabó András szigete* stb. (2) *Jelölt és jelöletlen összetételek -i képzős formával*: a változatok úgy keletkeznek, hogy a jelölt és jelöletlen név mellé – a településneveknél látott módon – a határnevekhez is hozzájárul egy -i képző: *Biberés-fok–Biberési fok, Mikócsa-halom–Mikócsai-halom, Tömpös-sziget–Tömpösi-sziget, Lele síkja–Lelei-sík* stb. (3) *Képzős és képző nélküli változatok*: A -d képzős és a képző nélküli alakok egyidőben és a különböző korban is váltakoznak: *Kisfalu–Kisfalud, Zugolyi-erdő–Zugolyi-erdőcske* stb. (4) *Nyelvjárási ingadozás*: ennek a jelenségnek a következménye, hogy régebbi és újabb nyelvi és köznyelvi alakok élnek egymás mellett: *Földeák–Füldeák, Innenső jángor–Innekső jángor–Innencső jángor, Mogyorós-hát–Magyarós-hát, Fölső-sziget–Felső-sziget, Új-högy–Új-hegy, Vörös ökör–Veres ökör, Fehér-ház–Fejér-ház, Maros–Maus, Bánom–Bánium* stb. (5) *Zöngés és zöngétlen változatok*: viszonylag ritkán előforduló változat: *Kingéc–Gingéc* stb. (6) *Rövid és hosszú mássalhangzós változatok*: *Pana–Panna* stb. (7) *Az eredeti névalak és obszcén változatának kialakulása*: legtöbbször az eredeti név hangalakjától egy hang hozzáadásával keletkezik: *Ingó–Fingó, Ardics–Szardics, Aszó–Baszó* stb. (8) *Új közszó megjelenése az összetételben*: egy fogalom megjelölésére új közszó vagy szóképző elem terjed el, és a földrajzi névre is kihat ez a változás, mert a régi név nem szigetelődik el teljesen a köznevektől: *Diófás-szőlő–Diófás-hegy, Gunyhó-szőlő–Gunyhó-hegy, Réti kocsmá–Réti csárda, Réti-hajlat–Réti-hajlás*. (9) *Keresztnevet tartalmazó név eredeti és becézett változata*: *Nagy István-halom–Nagy Pista-halom* stb. (10) *Többtagú nevek rövidült változatokkal*: a rövid megjelölésre való törekvés következtében a többtagú név utótagja kiesik az összetételből: *Borsos ere–Borsos, Porgény-ér–Porgény, Ingai-hegy–Ingó, Ökörcsordajárás–Ökörjárás, Panna hát laposa–Panna lapos, Bogdány foka torka–Bogdány*

torka stb. Az ilyen névváltozatokat a köznyelv sokszor egymással párhuzamosan használja. (11) A névváltozatok egyik nagy csoportja a fentiekől alapjaiban eltér azáltal, hogy az ott élő népesség egymással párhuzamosan használja őket. Ebbe a csoportba azok a *névpárok tartoznak, amelyek folyamatosan egymás mellett élnek, együttes használatban vannak. A névváltozás indítéka sokféle lehet: tulajdonviszonyok megváltozása, művelési jellemzők változása, a területen történt jelentős esemény stb.* A párhuzamos nevek együttélése nem tart örökké, mert az egyik általában nagyobb súlyúvá válik, így a másik háttérbe szorul, majd kihal INCZEFI 1970.

A határnevek (helynevek) forrásai

A helynevek nagy tömegét tartalmazzák az urbáriumok, összeírások, kéziratos térképek, és nem utolsósorban az évszázadok alatt keletkezett periratok kötegei. Óriási forrásanyagként kell tekintenünk az első katonai felmérés (1763–1787), a második katonai felmérés (1806–1869), és a birtokrendezések térképeire. Így a határnevek legkorábbi írásos dokumentációi elsősorban a korabeli térképek, ezért rendszerezett, összefogott névanyag ezekről csak a XVIII. századtól állnak rendelkezésünkre. Korábbi időszakokról, főképpen a középkorból csak hézagos, oklevelekben, leírásokban találunk határnevekkel, így egy-egy település teljes névanyaga sajnos nem áll rendelkezésre.

A magyarországi helynév-kutatásról szóló első írásos adat 1804-ből való, amikor Virág Benedek³¹⁷ Kazinczy Ferencnek írt levelében kéri barátját; „Te most sok helyeken megfordulsz, tudd ki a’ legkisebb folyónak, tónak régi vagy új nevét...”. Ezzel az első utalással vette kezdetét az a munka, amely a magyarországi helynevek gyűjtését célozta, és amelynek eredménye számos gyűjtés, gyűjtemény, könyv és adattár. Gróf Teleki József³¹⁸ írta a földrajzi nevekről, hogy „...különösen az országunk területére vonatkozóak nélkül a köznyelvben sem lehetünk el... ..a helynevek vizsgálata nyelvünk egész

³¹⁷ Virág Benedek (1754–1830) tanár, költő, műfordító, történétíró, a magyar ódaköltészet első mestere. Kortársai és az ifjabb nemzedék a magyar irodalom atyjának titulálta. 1775-ben belépett a pálos rendbe, majd pappá szentelése után Székesfehérváron tanított a pálos gimnáziumban, később a Batthyány családnál nevelősködött. Költeményei mellett egyik legjelentősebb műve az 1808-ban megjelent „Magyar századok” első, és 1816-ban megjelent második kötete, amely az ország IX–XIII. századi, illetve Zsigmond haláláig tartó történetét írja le. Munkája további részeinek kéziratai budai lakásának tűzvészében veszttek el.

³¹⁸ Gróf Teleki József (1790–1855). Kezdetben a geológia, a mineralógia, a vegyészet érdekelte. A budai hegyekre tett gyakori kirándulásokra elsősorban természettudományos érdeklődése indította. Később nyelvészeti problémák, a nyelvújítás foglalkoztatta. Az 1820-as évek legelejétől a történelmi kutatások felé fordult. Az 1825/27. évi országgyűlés alsó táblájának március 17-i, LXXVII-ik ülésén Szatmár vármegye követeként bejelentette, hogy az atyjától rá és családjára szállt híres könyvtárat a felállítandó „Magyar Tudományos Intézetnek” ajánlja fel. Az Akadémiai Könyvtár alapító levelét felvették az országgyűlés iratai közé. Az országgyűlés törvényt alkotott az Akadémia alapítóirol, köztük a könyvtárat és mellette még ötezer forintnyi tőkét is felajánló Teleki nemzetségről.

alkatára nézve is világosságot áraszthat...”. Galgóczy Gábor³¹⁹ „Magyar nyelvtan” című művében már érintette a helynevek kérdését, megfogalmazta az egész országra kiterjedő helynévgyűjtés fontosságát. A XIX. század közepén többek kezdeményezésére indult meg a nagy gyűjtőmunka, de e mellett igény jelentkezett a helynevek szótárakba történő felvételére és rendezésére is. Révész Imre³²⁰ már egy közel kétezer nevet tartalmazó helynévgyűjteményt adott ki. Ebben a címszóként felvett helyneveket konkrét helyhez (vidékhez) kötötte, egyeseknél etimológiai megállapításokat is közölt. A települések válogatás nélküli helynévanyagának összegyűjtését és magyarázatát Szabó Károly³²¹ fogalmazta meg. Szülőfalujáról, *Köröstarcsáról* készített helynévismertető közleménye mérföldkő a névgyűjtés elméletében és gyakorlatában is SCHWARCZ GY. 2005.

A helynevek gyűjtésének legnagyobb szabású kezdeményezése Pesty Frigyes³²² nevéhez fűződik, aki 1863. február 2-án kelt levelében tárta a helytartótanács elé a földrajzi nevek összegyűjtésére irányuló tervét. A községekhez intézett kérdőívek útján 63 kötetnyi helynévanyagot gyűjtött össze, amely az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában van. Pesthy megkísérelte összegyűjteni *Magyarország* összes akkori településének névanyagát. Ehhez hasonló óriási helynévanyag összegyűjtése azóta sem történt. Felismerte, hogy ilyen mennyiségű nevet csak szervezeten lehet összegyűjteni. A települések részvételével összegyűjtött anyag 1865-re meg is született. Óriási jelentősége hogy a felvétel az ország egész területén egy időben történt, így szinkronikus helynévanyag keletkezett. A gyűjteményben nem pusztán a helynevek felsorolásáról van szó, hanem történeti, földrajzi és nyelvészeti tények figyelembevételével magyarázatot is ad a nevek többségére.

1872-ben kezdte meg működését a Magyar Nyelvőr című lap, amelynek majdnem mindegyik száma tartalmazott helynévanyagot. A lapban közölte névgyűjtői eredményeit Kriza János³²³, majd Jankó János³²⁴, aki legfontosabb

³¹⁹ Galgóczy Gábor (1821–1860) ügyvéd, 1848-ban jelent meg „Magyar nyelvtan” c. műve.

³²⁰ Révész Imre (1826–1881) református lelkész, egyházi és egyháztörténeti kutató és író. Bátor résztvevője az egyházi és alkotmányi nagy harcnak, amelyet a bécsi kormánnyal vívott a magyar protestáns egyház 1856 és 1861 között.

³²¹ Szabó Károly (1824–1890): múzeumi és egyetemi könyvtáros

³²² Pesty Frigyes (1823–1889) történész, országgyűlési képviselő. 1877-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, székfoglaló beszédét „A helynevek és a történelem” címmel tartotta. 1888-ban jelent meg a „Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben” című munkája.

³²³ Kriza János (1811–1875), néprajzkutató, költő, műfordító, unitárius püspök. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Az Arany László és Gyulai Pál szerkesztette Magyar népköltési gyűjtemény székelyföldi gyűjtését ő végezte. Legfőbb tevékenységét lelkési hivatásának szentelte, 1861-ben a tordai zsinaton püspököknek választották.

³²⁴ Jankó János (1868–1902) földrajz- és néprajztudós. *Torda*, *Kalotaszeg*, a *Balaton-mellék* néprajzának, továbbá *Nyugat-Szibéria* hanti (osztják) népeiségének kutatója, az összehasonlító tárgyi néprajz egyik első hazai művelője.

tevékenységnek a névgyűjtést nevezte: „Az ethnographiai kutatások egyik legfontosabb és legérdekesebb feladata a községek határneveinek összegyűjtése és azok népies és tudományos magyarázata.” Kriza elődei névgyűjtési munkáit felhasználva, azokat kritikus szemmel nézve már határozott gyűjtési elvekkel dolgozott. Szerinte nem a telekkönyvekből, hanem az adott helyen élő emberektől kapott információk alapján kell a helyneveket lejegyezni. Módszerét *Kiliti*³²⁵ neveinek összegyűjtésével szemléltette.

A nevek vizsgálata a magyar nyelvtudomány, szorosabban a történeti nyelvészet fontos részévé Melich János³²⁶ munkássága révén vált a XX. század elején. Melich a Gombocz Zoltánnal³²⁷ közösen írt, torzóban maradt *Magyar etymologiai szótár*-ban, de önálló közleményekben és monográfiákban is – több ezer magyar helynév eredetét fejtette meg. Az 1930-as és 40-es években Kniezsa István³²⁸ intenzíven kutatta a történelmi országterület keleti területeinek helynévrendszereit jellemző sajátosságokat. Az e kérdéskörben írt nagyszabású összegzést „Keletmagyarország helynevei” címen publikálta 1944-ben. Az 1400 előttről való helynévi források feldolgozása révén Kniezsa *Erdély* és peremvidékének korai népességtörténetét vázolta fel. A nyelvek érintkezésének helynévtani tapasztalatait összegezte az 1944-ben megjelent „Párhuzamos helynévadás” című dolgozatában. Az 1930-as években az akkor *Kolozsváron* működő Szabó T. Attila³²⁹ és tanítványai helynévtárat jelentettek meg, céljuk az Erdélyi Helytörténeti Adattár összeállítása volt. Ennek részeként, 1942-ben jelent meg Szabó T. Attila kalotaszegi helynévgyűjteménye. A helynevek kutatásának és gyűjtésének újabb lendületet

1890-ben bölcsészdoktori oklevelet nyert földrajzból, antropológiából és növénytanból; a Magyar Földrajzi Társaság titkárának választotta.

³²⁵ *Kiliti*: 1922-től *Balatonkiliti*, majd 1969-től *Siófok* város részeként újra *Kiliti*.

³²⁶ Melich János (1872–1963) nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus, 1919–1922 között az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1952-től a nyelvészeti tudományok doktora.

³²⁷ Gombocz Zoltán (1877–1935) nyelvtudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Melich Jánossal együtt szerkesztette a Magyar etymologiai szótárat 1921-ben. Szerkesztője volt a Nyelvtudományi Közlemények és a Magyar Nyelv című szaklapoknak. Tanszéke és Eötvös kollégiumi tevékenysége szellemi gócpont volt, pedagógiai működése és személyes hatása, irányító szerepe kiindulópontjául szolgált egy köréje csoportosuló fiatal tudós nemzedéknek. Munkásságának iránya a magyar nyelvtudomány egész területére kiterjedt, mindvégig érdeklődéssel foglalkozott a kísérleti fonetikával, majd a leíró és történeti hangtannal. Egyetemi oktatómunkájából alakult ki magyar történeti nyelvtana; ennek egy része egyetemi előadásai nyomán, jegyzet formájában jelent meg.

³²⁸ Kniezsa István (1898–1965) nyelvész, nyelvtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A XX. századi magyar nyelvtörténeti kutatások egyik legjelentősebb alakja volt, számtaléval tudományos eredményeket ért el a *Kárpát-medencei* hely- és személynévanyag vizsgálatában, a magyar nyelv középkori állapotának és írásgyakorlatának kutatásában, valamint a szláv eredetű jövevényszavak feltárásában.

³²⁹ Szabó T. (Törpényi) Attila (1906–1987) nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató. 1924-ben református teológián lelkészi végzettséget szerzett, majd *Erdélyben*, *Kutyfalván* szolgált helyettes lelkészként. A kolozsvári I. Ferdinánd Egyetemen magyar–angol szakos tanári diplomát szerzett. Pályája kezdetén irodalomtörténettel foglalkozott, de az 1930-as évektől kezdődően érdeklődése a nyelvészet, a nyelvjáráskutatás és a nyelvtörténet irányába fordult. Nyelvészeti kutatásainak fő iránya az 1940-es évektől kezdve *Erdély* élő névanyagának rendszeres összegyűjtése és azok egyeztetése a történeti levéltári adatokkal, illetve *Erdély* nyelvjárásainak nyelvföldrajzi felmérése volt.

adott az 1947-ben megjelent, az erdélyi iskola hagyományain nevelkedett Benkő Loránd³³⁰ „A Nyárádmente földrajzi nevei” című, és Lőrincze Lajos³³¹ „Földrajzi neveink élete” című kiadványával. Mindkét mű elemzési mintát hozott létre a kis földrajzi részleteket jelölő névanyag bemutatásához. Ugyanakkor az 1947 utáni időszak tudománypolitikai törekvései háttérbe szorították a névkutatást, az addig rendkívül élénk, termékeny helynévkutatás témaköreiből a következő évtizedben ennek következtében szinte alig jelentek meg publikációk. A határok lezárultak a bolsevista ideológia megjelenése évtizedekre megállította a trianoni *Magyarország* határain túli területeken a magyar földrajzinév-gyűjtést.

Nyelvészeti és néprajzi célú névgyűjtések

Az 1950-re teljesen leállt magyar nyelvű helynévgyűjtés újraindulása, a kor politikai és szellemi viszonyainak tükrében, csak *Magyarországon* válhatott valóra, a *Kárpát-térség* más magyar lakta területein magyar helynévanyag gyűjtése lehetetlen volt. A magyarországi gyűjtést 1957-ben Kázmér Miklós az „Alsó-Szigetköz földrajzi nevei” című dolgozatának megjelenése indította el. Bárczi Géza³³² javasolta, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nyelvtudományi Társaság együtt szervezze meg a földrajzinév-kutatás országos hálózatát, amely az 1960-as évek első felében működni is kezdett. A széleskörű helynévgyűjtő program megindítását legközvetlenebbül talán az motiválta, hogy a II. világháború utáni időszak társadalmi változásai ekkor kezdték igazán elérni a magyar vidéket, az 1956 után felgyorsuló termelőszövetkezet szervezéssel és a gazdálkodás modernizációjával véglegesen megrendülni látszott a hagyományos paraszti életforma, és rohamos változásnak indult ennek tárgyi környezete is. Emiatt a nyelvész szakemberek az évszázados helynévanyag gyors pusztulásától tartottak.

Magyarországon a kis földrajzi részletek neveinek összegyűjtését célzó munka megyei keretekben indult meg. Járási felelősöket jelöltek ki (szakfelügyelőket, tanárokat, muzeológusokat), akik egy-egy településen önkéntes gyűjtőket vontak be a munkába. E nagyszabású vállalkozás az

³³⁰ Benkő Loránd (1921–2011) nyelvész, tudománytörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Kutatási területe a magyar nyelvtörténet, a nyelvjárások (dialektológia), az etimológia, a nyelvföldrajz, valamint a nyelvtudomány története. Nagy jelentőségű munkája a főszerkesztésében 1967 és 1976 között készült „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”, valamint az „Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen”.

³³¹ Lőrincze Lajos (1915–1993) nyelvész, tanár. Kutatási területét a névtudomány, a nyelvjáráskutatás, a mai magyar nyelv és a nyelvművelés képezte. Társzerzője volt a „Nyelvművelő kézikönyv”-nek és „A magyar nyelvjárások atlasza”-nak.

³³² Bárczi Géza (1884–1975) nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A XX. század legkiválóbb magyar nyelvészeinek egyike, a tudós- és tanárképzés példamutató egyénisége. Előbb a francia, majd a magyar nyelvészet neves művelőjévé vált.

önkéntes gyűjtők százait fogta munkára, ugyanakkor a szerkesztést és a névanyag kiadásra való előkészítését felkészült nyelvészekre bízták. A gyűjtés *Zala megyében* indult 1961-ben, és négy év elteltével *Zala* impozáns névanyag kötettel állt elő. A debreceni egyetem és a nyíregyházi főiskola magyar nyelvész oktatói maguk vállalkoztak környezetük névanyagának összegyűjtésére és kiadására. A gyűjtőmunkát jórészt hallgatói terepgyakorlattal egybekötve végezték s az anyagot szemináriumi vagy diákköri dolgozat, nem ritkán szakdolgozat formájában dolgoztatták fel a hallgatókkal. Az így megindult kötetsorozat első darabját 1967-ben „*A baktalórántházi járás földrajzi nevei*” címmel Mező András³³³ tette közzé. Az 1960-as és különösen a 70-es években fellendült helynévgyűjtés eredményei jórészt csak a 80-as évek első felében láttak napvilágot. 1981-ben megjelent *Tolna megye* anyaga, 1982-ben *Vas megye* és *Baranya megye* mellett napvilágot látott a *Tapolcai járás* és a *Csepel-sziget* helyneveinek gyűjteménye is. Sajnos a néprajzi névgyűjtések a 80-as évek végére kifulladásra: 1985-ben jelent meg utolsó megyei kötetként *Komárom*³³⁴ megye földrajzinév-anyaga, ezt követően már csak járási névtárak kerültek kiadásra HOFFMANN I. 2003.

A *Kárpát-medencei*, de a mai *Magyarország* határain túl lévő területeken jóval kedvezőtlenebb volt a helynévgyűjtés helyzete. *Erdélyben* és a *Részek* területén a gyűjtés elsősorban a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszékének irányításával folyt. A publikálás fő fóruma a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények volt, amelynek hasábjain az 1960-as évektől félszázat is meghaladó számú helynévközlés jelent meg, ennél is jóval több településről. Néhány gyűjtés a Sepsiszentgyörgyi Múzeum évkönyvében, az Alutában is megjelent. A folyóiratok jellegéből adódóan azonban terjedelmesebb adatközlések ezeken a helyeken természetesen nem jelenhettek meg. Később megindulhatott Szabó T. Attila kivételes gazdagságú, cédulákra gyűjtött anyagának, az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár-nak a feldolgozása és kiadása, munkájának tervét 1958-ban mutatta be a szerző. Ebben egész *Erdély* területéről, de főleg a középső részéről 650 000 névcédula gyűlt össze. Az anyag megjelentetésének feltételei csak évtizedekkel később, a cédulák kalandos úton való *Magyarországra* kerülését követően lettek meg. A gyűjteményt a Hajdú Mihály szerkesztette „Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése” címmel indított sorozatban megyénként tették közzé. A sorozatnak eddig három kötete jelent meg, *Alsó-Fehér megye*, *Háromszék* és

³³³ Mező András (1939–2003) nyelvész, névkutató és történész. Fő kutatási területe a hivatalos magyar helységnévadás tanulmányozása, történetének feldolgozása volt, de maradandót alkotott helynévgyűjtési és más nyelvészeti területeken is.

³³⁴ Komárom-Esztergom megye hivatalos neve 1950 és 1990 között Komárom megye volt.

Szilágy megye. Az 1960-as évek közepén az akkori Jugoszláviában az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékén fogalmazódott meg a délvidéki helynevek összegyűjtésének és kiadásának gondolata. 1975-ben megindult a „Vajdaság helységeinek földrajzi nevei” című sorozat, amely *Topolya* és környéke, *Szabadka* és környéke, *Kishegyes* és környéke, *Ada* és környéke, *Zenta* és környéke, *Szenttamás*, *Temerin* és környéke, *Kanizsa* és környéke, *Becse* és környéke, *Gombos*, *Kúla* és környéke, *Bezdán* és *Doroszló* földrajzi neveit tartalmazza. A vegyes nyelvhasználatból következően a kötetek szerb népi helynévalakokat is gazdagon közölnek. A *Kárpátalján* szervezett névgyűjtés 1945 után nem indulhatott csak néhány település anyaga jelent meg magyarországi folyóiratban. Az első helynévközlés *Beregrákos* helyneveiről a Magyar Névtani Dolgozatok 75. számaként jelent meg. Később e sorozat adott helyet *Csap*, valamint az *Ungvári járás* 14 településének névanyagának. Nagyszabású tervként indult el a *Kárpátaljáról* a 90-es évek elején a *Tisza* víz- és helyneveinek összegyűjtését célzó program. A *Felvidék* magyar helyneveinek összegyűjtése szervezett keretek között nem folyt és folyik. Néhány gyűjtés a Magyar Névtani Dolgozatok egy-egy számában kapott helyet: ezek az Érsekújvári, a Komáromi, a Lévai járás és *Királyhelme*c környékének, összesen mintegy ötven településéről közölnek helyneveket. A legutolsó névgyűjtési munka a „*Csilizköz* földrajzi nevei” címmel jelent meg. Az ausztriai magyar helynévkincs rendszeres összegyűjtése sem történhetett meg. Hajdú Mihály tanítványaival „adatmentő gyűjtés”-t kezdeményezett és részben folytatott is *Őrvidék* néhány magyarlakta falujában HOFFMANN I. 2003.

Térképészeti célú névgyűjtés, a Földrajzinév-tár II.

A néprajzi gyűjtések mellett térképészeti szempontú névanyaggyűjtés és -dokumentálás az 1970-es évektől indult meg *Magyarországon*. 1974-ben a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Térképészeti Hivatala rendeletben³³⁵ kezdeményezte „A Magyarország földrajzinév-tára II.” (FNT II.) c. munka elkészítését. A munka végcélja a megyénkénti bontásban kiadott földrajzinév-tár, amely az adott megye fontosnak ítélt helyneveit (település, víz, jellemző földrajzi pont, határnevek) tartalmazta és ábrázolta 1:150 000-es méretarányú térképeken. Ezek szerkesztésének alapjait a Földmérési Intézetben dolgozták ki, a munkát Földi Ervin irányította MÁRTON (é.n.). Az FNT II. a nyelvészeti névgyűjtésekhez hasonló belterületi és külterületi névanyag összeállítását célozta, de a viszonylag kis méretarány (1:150 000) nem tette lehetővé a teljességet. Létrehozásának egyik elsődleges célja a nemzeti

³³⁵ 10/1974. /III. 31./MÉM- rendelet

névegységesítés megteremtése volt, amely *Magyarország* ENSZ-tagságából és az ENSZ keretein belül folyó névegységesítési konferenciák nyilatkozataihoz történt csatlakozásból következett. A munka 1976-ban indul meg. Az FNT II. névanyagának összeállításában a települések belterületi részeinek, illetve a külterületi lakott helyek megnevezése szempontjából a „Magyarország helységnévtára”, illetve a későbbiekben megjelent pótkötetek szolgáltak elsődleges alapanyagul. Víznevek esetében az Országos Vízügyi Hivatal 1:200 000 méretarányú „Magyarország vízfolyásai és belvízcsatornái” című térképe, illetve az 1:100 000-es méretarányú „Magyarország munkatérképe” volt a legfontosabb forrás. A határnevek és jellemző pontok neveinek felvételéhez az 1:25 000-es méretarányú topográfiai, illetve különböző méretarányú turistatérképek névanyagát használták fel. Az irodai módszerekkel elkészült névanyagot a Földmérési Intézetben készítették elő a terepi helyszínelésre. A helyszíni egyeztetést településenként a Földmérési Intézet munkatársai vagy az illetékes (járási, városi) földhivatal szakemberei végezték, a tanácsokba behívott helyi lakosok segítségével. Az anyag nyelvi lektorálás után a Földrajzinév-bizottság elé került, amely megvitatta a problematikus neveket és döntést hozott helyesírásukra vonatkozólag. Végző formaként megyei kötetek készültek, amelyek füzetben sorolták fel a névanyagot és mellé 1:150 000-es méretarányú térképen mutatták be a vonatkozási helyüket MÁRTON (é.n.). Az FNT II. 19 megyei kötetének készítése öt év alatt valósult meg és 1981-re lett kész. Ettől kezdve a kötetek a térképészeti munkák névrajzi alapanyagai lettek. A polgári térképkészítés belső utasításként minden olyan térképkiadványában, amely méretarányánál fogva a kis földrajzi részletek valamilyen szintű névellátottságát igényelte, kötelezően használandó alapanyagának minősítette. Így az 1980-as években az FNT II. nevei kerültek fel a turistatérképek, a megyetérképek és sok más néhány tízezeres és százezres méretarányú térképre.

10. TÁJNEVEK

A közfelfogásban a tájnevek körébe a szárazföldeken a domborzat és vízrajz, valamint az emberi tényező által befolyásolt nagy területegységek nevei tartoznak. Ugyanakkor a táj fogalmába nem csak a szárazföldi térszínek, hanem a tengerfelszínek alatt lévő, domborzatilag változatos megjelenésű földfelszíni részletek is hozzáadódnak. Utóbbiakat természetföldrajzi alapokon osztják fel és jelölik mesterséges eredetű földrajzi nevekkal. Ezek a tengerfenék „tájnevei”.

10.1. Tájnevek a szárazföldeken

„A táj a földfelszín térben lehatárolható, jellegzetes felépítésű és sajátosságú része, a rá jellemző természeti értékekkel és természeti rendszerekkel, valamint az emberi kultúra jellegzetességeivel együtt, ahol kölcsönhatásban találhatók a természeti erők és a mesterséges (ember által létrehozott) környezeti elemek.” TERM.TÖRV. 1996. Némiképp egyszerűbb, a lehatárolást mellékesnek tartó meghatározás szerint: „A táj az ember által érzékelt terület, amelynek jellege természeti tényezők és/vagy emberi tevékenységek hatása és kölcsönhatása eredményeként alakult ki” TÁJEGYZMÉNY 2005., így a táj a természeti és az antropogén tájalkotó tényezők kölcsönhatásaiból létrejött működő egység, amely időbeli fejlődést is mutat CSORBA P. 2000. A minden tájalkotó tényezőt figyelembe vevő tájdefiniálás inkább elméleti, a napi gyakorlattól idegen meghatározás. Ma a mindennapokban leginkább a természetföldrajzi tájak jelennek meg, a közoktatás, a tömegkommunikáció legtöbbször ezeket használja, terjeszti, így a társadalom szempontjából ezek a legismertebbek, leginkább használatosak. A természetföldrajzi (vagy csak egyszerűen földrajzi) táj létrejöttének alapja, határainak meghatározója a természeti tényezők összessége, de arculata az ott élő ember, a társadalom hatását is tükrözi MAROSI 1981., ugyanakkor a tájtényezőknek természeti és társadalmi faktorokra bontása legfeljebb az analízis eszköze lehet, míg szintézis csak a két faktorcsoport együttes szemléletével érhető el HAJDÚ-MOHAROS 1996.

Kartográfiai értelmezésben a táj ábrázolása a földfelszín komplex bemutatását, a térszerkezet méretarányának és a térkép céljának megfelelő ábrázolását célozza. A táj jelentősége ezért a térképészetben egyedi, hiszen maga a földfelszín adott részletének grafikus bemutatása, önmagában is tájábrázolást feltételez, a természetes eredetű (domborzat, növényzeti

fedettség) és mesterséges, antropogén eredetű (településhálózat, közlekedési hálózat) elemeinek grafikus megjelenítésével. A térképre felvett földrajzi nevekkkel adjuk meg az adott táj konkrét fogalmát, a nevét, amely a domborzatábrázolással és síkrajzi elemekkel már fizikailag láthatóvá tett „terepdarabot” egyéníti, és lehetővé teszi, hogy az ily módon névvel ellátott térszíni egységet megkülönböztessük más tereprészletektől. Ezek a nevek a tájnevek, amelyeknek a fogalma szűkebb, mint amit általában értenek rajta. Nem minden területre vonatkozó név tájnév: kartográfiai az 1:100 000-esnél nagyobb méretarányokban megjelenő legkisebb területdarabokat jelölő nevek nem tájnevek, ezek a határnevek, csak a nagy kiterjedésű, ahogy régebben mondták, a „több napi járóföld kiterjedésű” területekre vonatkozó névanyagot soroljuk a tájnevek körébe.

A tájnevek típusai

A táj fogalmának meghatározása olyan tudományterületekhez kapcsolódik, amelyek a földrajzi teret vizsgálataik és kutatásaik alapfogalmának tekintik. Ily módon pl. földrajzi táj, történeti táj, néprajzi táj, flóratáj, terep („katonai táj”) stb. alapkategóriák különíthetők el.

A lehatárolt egységekre bontott, a földfelszín egy-egy darabját külön-külön névvel ellátott „tájdarabok kialakításával”, az egységeket csoportosítva és hierarchikusan egymás alá- és fölé sorolva jöttek létre a földrajztudomány által kialakított természetföldrajzi tájbeosztások. A természetföldrajzi tájak regionális földrajzi egységek, amelyeket alacsonyabb szintű egységekre bontottak. Ezek a tájak és tájhatárok egymással egységben állnak: egy völgy tájhatár két hegyvonulat között, egy hegység tájhatár két völgy között, az egyedi sajátosságok alapján dől el, hogy a hegyvonulat, a völgy vagy mindkettő szerepel-e a tudományos beosztásban. Egy-egy táj, tájrészlet besorolásának bizonytalansága az átmeneti jelleg következménye. A tájhierarchiának és a tájak elhatárolásának legjelentősebb hatása kartográfiai: a térképész ezek alapján tudja eldönteni, mit és hogyan szerepeltessen a térképen, és a névnek milyen súlyt adjon. Ezt a hierarchiát a földrajztudományban *kistájrészlet* – *kistáj* – *középtáj* – *nagytáj* négyes tagolással jellemzik³³⁶. Az egymásra épülés következménye, hogy a heterogenitás a kistájrészlettől a nagytáj felé folyamatosan növekszik, az egymásra épült szintek határait mindig a tájalkotó, elsősorban természeti tényezők figyelembevételével állapítja meg. A tájak jelölésénél a földrajztudományban általában felhasználták az évszázadok során kialakult természetes keletkezésű neveket, de a hierarchikus felépítés miatt

³³⁶ A négyes felosztás magyar terminológiája az 1997 előtti forrásokban: *kistáj* – *kistájcsoport* – *középtáj* – *nagytáj*.

szükség volt mesterséges névadásra, szakmai műnevek létrehozására is. A természetföldrajzi tájak hierarchikus rendszerét a Kárpát–Pannon-térség természetföldrajzi tájbeosztásából vett példák segítségével mutatjuk be:

Síkvidéki táj:

(1) Kistáj részlet: **Ecsedi-láp**

Erdődi-magassík + Majtényi-sík + Ecsedi-láp = Krasznaköz

(2) Kistáj: **Krasznaköz**

Ugocsi-sík + Krasznaköz + Beregi-Tiszahát + Ungi-sík + Zempléni-sík + Bodrogköz + Rétköz = Felső-Tisza-vidék

(3) Középtáj: **Felső-Tisza-vidék**

Duna mente + Homokhátság + Bácskai-síkvidék + Mezőföld + Alsó-Dráva mente + Valkó-sík + Alsó-Száva mente + Felső-Tisza-vidék + Közép-Tisza-vidék + Alsó-Tisza-vidék + Észak-alföldi-hordaléklejtő + Nyírség + Hajdúság + Érmellék + Körös-vidék + Maros-hordalékkúp + Temes síksága + Deliblát + Karas–Néra síksága = Alföld

(4) Nagytáj: **Alföld**

Középhegységi táj:

(1) Kistáj részlet: **Keleti-Gerecse**

Keleti-Gerecse + Nyugati-Gerecse + Központi-Gerecse = Gerecse

(2) Kistáj: **Gerecse**

Gerecse + Zsámbéki-medence + Budai-hegység + Pilis = Dunazug-hegyvidék

(3) Középtáj: **Dunazug-hegyvidék**

Dunazug-hegyvidék + Velencei-hegység + Vértes-vidék + Móri-árok + Bakony-vidék = Bakonyerdő

(4) Nagytáj: **Bakonyerdő**

Magashegységi táj:

1) Kistáj részlet: **Hargita-fennsík**

Somlyó-hegycsoport + Osztoróc-hegycsoport + Központi-Hargita + Hargita-fennsík + Dél-Hargita + Tusnádi-szoros = Hargita

(2) Kistáj: **Hargita**

Kelemen-havasok + Felső-Maros-áttörés + Görgényi-havasok + Hargita + Csomád-hegycsoport = Kelemen–Görgény–Hargita-hegyvidék

(3) Középtáj: **Kelemen–Görgény–Hargita-hegyvidék**

Kelemen–Görgény–Hargita-hegyvidék + Besztercei-hegyvidék + Gyergyó–Békási-hegyvidék + Tatros menti hegyvidék + Bodoki–Baróti-hegyvidék + Persányi-hegyvidék + Székely-medencesor + Brassó–Háromszéki-medence = Keleti-Kárpátok

(4) Nagytáj: **Keleti-Kárpátok**

A hierarchia heterogenitási jellemzői mindhárom esetben (1)-től (4) felé fokozatosan növekednek.

Vannak olyan tájnevek, amelyek nem illeszthetők be a természetföldrajzi tájrendszerbe, létrejöttük részben vagy teljesen független a természetföldrajzi tényezőktől. Amikor egy táj elkülönülése az ott élő emberek valamilyen sajátos tulajdonságai (nyelv, vallás, termelési mód, társadalmi elkülönülés, hagyományos életforma stb.) vagy közigazgatási alapon jön létre,

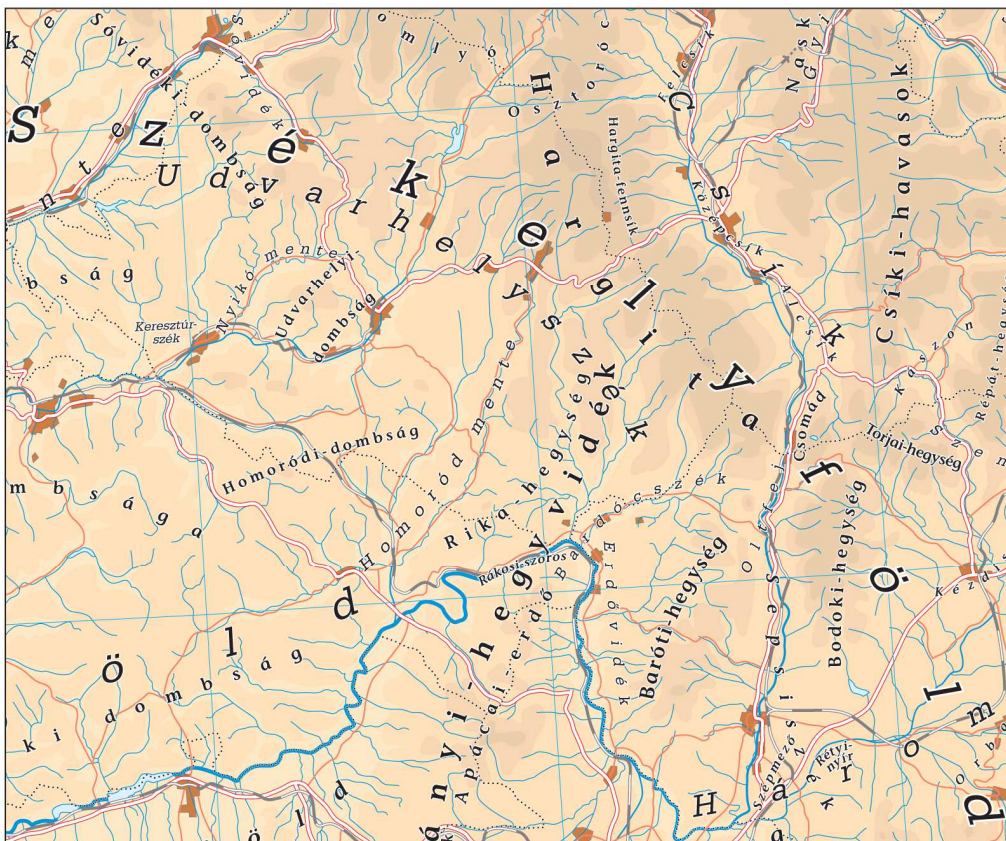
akkor néprajzi és történeti-földrajzi tájakról beszélünk. Fontos fejlődési momentum, hogy ez a tájnévanyag a természetföldrajzi szemléletet és az abból fakadó tudományos alapokon álló természetföldrajzi tájnévanyagot megelőzve alakult ki. Létrejöttük spontán, természetes keletkezésű, vagyis a tájjá válás az egyszerű népi megfigyelés és emberi, társadalmi csoportok elkülönítése, elkülönülésének eredménye. E tájak a tudományos alapokon kialakított természetföldrajzi tájrendszer kezdeti alapjai, főképp az elnevezések körében, a népi keletkezésű *néprajzi* és a századokon át használatban volt, közigazgatási alapú *történeti-földrajzi tájrendszer*.

A néprajzi tájak eredete az emberi, társadalmi tényezők függvénye, ugyanakkor létrejöttük sokszor természetföldrajzi jellemzők hatására következett be. Erdélyben, a Székelyföldön a magasan fekvő zárt hegyi medencék, Csík, Gyergyó, Háromszék stb. mind-mind egy-egy néprajzi tájat alkotnak, sőt a székelyek lakta vidék együttesen is egy néprajzi táj, a Székelyföld területe. A Székelyföld sajátosan zárt hegyi medencéi külön-külön természetföldrajzi egységek is: Csíki-medence, Gyergyói-medence, Brassó-Háromszéki-medence stb. A népi tájszemlélettől idegen a földrajztudományra jellemző minden egyes tájdarabnak nevet adó, mesterségesen elnevezett, földrajzi-földtani szemlélet. Ugyanakkor a tudományos néprajzi tájszemlélet a földrajzhoz hasonlóan törekszik tájrendszerének hierarchizálására. Rendszerében nem csak a kartográfiai értelmezésű táj, hanem a kartográfiai névrendszerben határrészként kezelt és határnevekkel jelölt legkisebb földrajzi részletek is benne vannak.

A közigazgatási alapú tájrendszer kialakulása elsőként magában a közigazgatásban öltött testet. Ez a táji alap Magyarországon a vármegyerendszer évezredes fennállásának eredményeként alakult ki. A táji tényezők alapja az élő közigazgatás volt, a széles autonómiával rendelkező vármegyék adták a területi tájékozódás egyik alapját. A vármegyei igazgatás a XX. században komoly területi és névváltozásokon ment keresztül. Egyrészt a trianoni békediktátum nyomán kialakult változások, másrészt a modern közigazgatás adta területi és névanyagbeli átalakulás okozta, hogy a táji elkülönítés és a közigazgatás korábbi egyezése több területen is eltért és ma is eltér egymástól. Ennek eredményeként alakult ki a *történeti-földrajzi tájnévanyag*, amelyet az *egykori közigazgatási egységek nevének tovább élő formáiként* definiálhatunk. Egykori vármegyék népe, annak ellenére, hogy megyéjük eltűnt vagy más megyébe tagozódott, számon tartja és tájként kezeli a volt igazgatási területet. Gömör, Abaúj, Bars, Hont, Zemplén, Zaránd stb. egykori vármegyék nevei élnek, az ott lakók használják, annak ellenére, hogy e

területek igazgatási értelemben már nem léteznek. Sőt, nem csak magyar nyelven élnek, a magyar helyébe betelepült más népek, szlovákok, románok, németek is használják, a saját nyelvükre adaptálva e neveket: *Šaris* a magyar *Sáros*, *Zemplín* a magyar *Zemplén*, *Sălaj* a magyar *Szilágy*, *Bihor* a magyar *Bihar*, *Eisenburg* a magyar *Vas* stb. megfelelői. Így az évezredek magyar vármegyerendszer egyes névelemei más nyelvekre adaptálódva is tovább működnek. Nem közigazgatási egységként, hanem tájként: történeti-földrajzi egységekként. Ugyanez a „rendszer” a nagyobb egységek esetében is működik. Az *Osztrák–Magyar Monarchia* egykori tartománya *Galícia*, amelynek közigazgatási szerepe, tartományi léte 1918 után megszűnt. Területe előbb *Lengyelországhoz*, majd 1945 után kettéosztottan, részben a *Szovjetunióhoz*, később a függetlenedő *Ukrajnához* került. Mindkét országban kisebb közigazgatási egységek működnek, *Lengyelországban*, a történeti-földrajzi tájakhoz csak kis mértékben igazodó, vajdaságok, *Ukrajnában* területek adják a közigazgatás felső szintjét. Ennek ellenére *Galícia* a mindennapi kommunikációban, a lokálpatriotizmusban élő név. Már nem igazgatási terület egység, hanem táj, amelynek megvannak a maga határai, történeti-földrajzi egységgé lett. Hozzá hasonlóan sorolhatnánk a *Kárpátok* külső oldalának más történeti-földrajzi tájait is, egykori osztrák tartományokat: *Morvaország*, *Szilézia*, az említett *Galícia*, illetve *Bukovina*. A sort folytathatnánk, de e példákban is látszik, hogy egy terület közigazgatási különállásának megszűnése után is rendelkezhet saját, használt névvel, amely a történelmi hagyományok, népének egykori összetartozása alapján áll. Élő neve így nem csak a mindennapok, hanem a térképi névrajz élő része is, ugyanolyan része, mint a természetföldrajzi tájnevek.

A térképi tájábrázolás fontos része, hogy a természetföldrajzi tájakat a térképen tovább osztjuk. A kiemelkedő térszíneket az ún. hegység-domság típusú tájak közé, a feltöltődő térszíneket és a hegyláb felszíneket a síkság-medence-átmenetitáj típusú tájak közé soroljuk. A néprajzi tájakat és a történeti-földrajzi tájakat összevontan, történeti-földrajzi–néprajzi tájkategóriaként ábrázoljuk. Ezzel a megoldással a térképi tájábrázolás három nagy egysége különül el, amelyeket fizikailag eltérő betűjellel való megírással különböztetünk meg egymástól.

41. ábra: Tájnevek különböző típusainak térképi megjelenése 1:850 000-es méretarányban: hegység-dombsági tájak (pl.: Baróti-hegység), síkság-medence-átmenetítájak (pl.: Szépmező), történeti-földrajzi-néprajzi tájak (pl.: Székelyföld). (A térképrészleten csak a tájnevek csoportja látható.)

A tájnevek földrajzi köznevei

Földrajzi köznevek elsősorban a természetföldrajzi tájnevekben jelentkeznek. Ennek oka, hogy a földrajztudományban a domborzat szerkezeti formáinak, formacsoportjainak, formaegyütteseinek – a relief típusoknak – a megállapításánál alapkövetelmény, hogy a típus megnevezésének az eredetre utaló genetikus tartalma is legyen, és a név jelezze a típus orografikus (hegyrajzi), illetve morfológikus (alakrajzi) sajátosságait. A relief típusokat jelölő nevek – mint földrajzi köznevek – egy része a mindennapi élet, a közfelfogás által adott és használt formák: *völgy*, *hegy*, *hegység*, *part*, *medence*, *síkság*, mások a geomorfológia adta, a tudományos vizsgálatok eredményeiként létrejött – a köznapi életben és a földrajzi nevekben nem tükröződő –

megjelölések: *réteglépcső, tönkfelület, masszívum* BULLA 1954. [pp.317–318.]. A tájnevek földrajzi köznevei reliefformák szerint csoportosíthatók, ez a térképi ábrázolásban is jellemző elkülönítési alap.

A (1) *feltöltődő térszín*ek a völgyek, medencék, síkok, ezek a térképi tájbrázolásban mindig külön betűjellemzőkkel megjelenített névrajzi fogalmi csoportot alkotnak. Köznevei a *völgy, sík, síkság, síkvidék, medence, medencevidék, mezőség*. A természetföldrajzi tájbeosztásokban megjelenő völgyek esetében előfordul az *áttörés, szurdok, hasadék* földrajzi köznév is. Morfológiailag és kartográfiai értelmezésben is a síkságnál kisebb tájat jelöl a *sík*, a síkságnál nagyobb méretűt a *síkvidék* földrajzi köznév, így a *sík, síkság, síkvidék* hármas hierarchikus természetföldrajzi tájszerkezetet ad. E tájak szoros rokonságot mutatnak a *medence* és *medencevidék* földrajzi köznévű tájakkal, amelyek szintén síkvidéki tájak kisebb és nagyobb méretű formáit jelölő köznevek. Szintén e körbe tartozik a *mezőség* köznévű természetföldrajzi táj. A mezőségi tájak legtöbbször tulajdonnévi formában fordulnak elő, megkülönböztető előtaggal bővülve. Ilyen esetekben a földrajzi összetétel „mezőség” tagja nagy betűvel írandó. pl. *Erdélyi-Mezőség, Moldvai-Mezőség, Borsodi-Mezőség* stb. Az alföldi térszín nevei sokszor az *alföld* földrajzi köznövet tartalmazzák. Alföldi térszín a *Kisalföld, az Alföld, a Havasalföld, a Német–Lengyel-alföld*.

A *völgy* lényeges tulajdonsága, hogy két magaslat (hát) között fekszik, azokat egymástól elválasztja. Másik fontos jellemzője a mélysége, mélyedő alacsonysága. Ezért a völgy, mint szó, a magyar nyelvben, utóbbi tulajdonság alapján, rokon a *vál, fél* gyökökkel, ezek választásra, felezésre vonatkoznak, így a *völgy = váladék*, azaz 'választó mélység vagy hely'. Ha a völgy – környezetéhez képest – alacsony fekvését vizsgáljuk, akkor gyöke az *al*, ebből lett *algy*, előhanggal *valgy*, magas hangrendben *völgy*. Ez a fogalmi viszony jön elő a szláv nyelvek *dole* = 'alá' és *dol, dolina* = 'völgy' kapcsolatában. A magyarban a *-gy* a lágyított *-d*-nek felel meg, ez tájnevekben is előfordul: *Almágy, Szilágy, Somogy* CZUCZOR–FOGARASI 1862.

A *síkság* szó két gyök összetétele. A *sík* = 'sima', 'lapos' de benne van a csúszás, könnyű menetelre vonatkozó jelentés is. Rokon szava a *csík* = 'sima, vonalas testű halféle', a *gyík*, simán futó állat, ez megfordítva *kígy*, innen a simán csúszó kígyó. A *sík*-ra közvetlenül visszavezethető szavak, sikál, sikam, sikamlik, siklik, síkos, síkság stb. Ha a *sík* a *-ság* képzővel bővül (magas hangrendű párja a *-ség*), „nagyobbodik” s lesz *síkság* CZUCZOR–FOGARASI 1862. E képző a magyarban valaminek a kiterjesztését, nagyobbítását fejezi ki (egység, kétség, háromság, tisztaság, katonaság stb.) s így a földrajzi köznévi

jelentésben mindig valami nagyobbat, összetettebbet jelent; *völgy–völgység, hegy–hegység, domb–dombság, sík–síkság, mező–mezőség*. Így nyelvileg értelmezve a síkság a lapos, sima sík többszörözése, síkok összeillesztése.

A *medence* alapja a *med* gyök, ily módon rokon a *meder* szóval. A medence eredeti jelentése 'nagyobb víztartó edény'. A *med* gyök meder és medence származékát összehasonlítva eredetileg a meder nagyobb méretű 'víztartó öblösödést, bemélyedést' (pl. a folyóét), a medence pedig kisebb méretűt jelentett, ezt a *-ce* (mély hangrendű párja a *-ca*) kicsinyítő képző bizonyítja, (lásd: *tár–tárca, út–utca* stb. /példák tölem, F.I./). A medence a göcseji tájnyelvben *nedence*, ebből a *ned* = *med* gyök eredeti egyforma jelentése látható. A *ned* = *med* kapcsolat a meder esetében jól látszik, ennek eredeti alapja *ned er (nedv-ér)* = 'meddig folyó' CZUCZOR–FOGARASI 1862. A földrajzi köznévként megjelenő medence a tál alakú, nedves, vizes földrajzi környezetet jelölő közszó is lett.

A *mezőség* köznév a magyar *mező* = 'fátlan' szóból ered. A mező megnevezés a „mezős vidék” tulajdonnévi szerepben a táj természetes fátlanságára utaló beszélő név. A *mez* gyök jelentése 'valaminek burka, burkolata, takarója, leple', amely vagy magából a dologból fejlődött ki vagy külsőleg borul rá. Innen a *mező* = 'földből kinövő fű, a föld takarója'. A korai magyarban volt *mez* vagy *mezik* ige is. A *mez* jelent testtakaró ruhát (ma sportruha = mez), öltönyt. Ellentéte a *meztelen* = 'csupasz, ruhátlan' (= 'mez nélküli'). A *mező*-höz járult *-ség* képző a nagyobb kiterjedésre utal, kiterjeszti a mező fogalmát. A *-ság, -ség* képző ez esetben is nagyít, sokasít, többesít, ahogy már említettük, tipikus tájnévképző.

Az a síkság, amely 200 m tengerszint feletti magasságnál magasabban helyezkedik el a (2) *fennsík*, de ezeket a térképi ábrázolásban már a lepusztuló térszínek körébe soroljuk, ahogy a völgyeket, síkságokat, medencéket. Ezekkel azonos betűjellemezővel adjuk meg az átmenetitájak, a *hegyalja* köznévi térszínek neveit. A hagyomány szerint a térképi tájbrázolás feltöltődő térszínformáinak névtípusához soroljuk a *sivatag* köznévi földrajzi neveket is.

A *hegyalja* hagyományosan a magasan fekvő területek lealacsonyodó térszíneit jelölő köznév. Mindig a hegynek vagy hegységnek az alsó oldalát, kevesbé meredek lejtőjét jelenti, azt a részét, amely a völgyhöz vagy síkhoz közelebb fekszik.

A (3) *kiemelkedő felszínt* mutató tájak a térképi tájbrázolás másik nagy fogalmi csoportja. Ezek egyik földrajzi közneve a *hegység*, így ez is földrajzi-névi összetétel köznévi tagja. Vele rokon a *dombság* és a *hátság*, méretben jelentősebb kiterjesztésben a *hegyvidék, dombvidék, hátvidék* köznevekkel. A

magyar nyelvben gyakran jelölünk hegységeket a *havas* földrajzi köznévvvel. A geomorfológiában és a természetföldrajzi tájbeosztásokban használt földrajzi köznév a *lépcsővidék*. Ezt azonban a térképen megjelenő nevek esetében általában nem használjuk. Térképen a lépcsővidékeknek nem a lépcsősége, hanem az egyes lépcsők által elválasztott részei „értékesek”, vagyis e részeket ábrázoljuk, adunk nevet nekik, fennsík vagy medence formájában, mint a lépcső által elválasztott térszínek elnevezéseit.

A **hegység** a *hegy* és a *-ség* képző összetétele. A *hegy* szó a magasságot jelölő *he* gyökre vezethető vissza, s így rokon a *ha*, *ho*, *héj*, *haj*, *hí* gyökökkel, egy *-gy* képző hozzájárulásával. Rokona a *hát*, amely a *ho* gyököt tartalmazza, eredetileg *ho-at*, összevonódva *hát*. A *ha* gyök általában magasságot, felemelkedést, felkelést, felszínt, héjat, tetőt jelent. Erre, illetve a kezdő *h* hangra vezethetők vissza a tetőt, magasságot, magasra hatást, kinyúlást, távolodást jelentő *hág*, *hám*, *hány*, *hár*, *háj*, *haj*, *halom*, *hályog*, *háló*, *hát*, *ház*, *hegy*, *héj* stb. szavaink. A *hegy* rokona a német *hoch*, *Höhe*, *Hügel*, *Höcker*, angol *high*, *huge*, svéd *hög*, *ha*, dán *høj*, *höi* stb. CZUCZOR–FOGARASI 1862., a szláv *hora*. A *hegy*-hez járuló gyök a *-ség*, ez esetben is kiterjeszt: a *hegy* többszörözése, a *hegység* 'hegyek együttese, összeszövődése'.

A **dombság** alapja a *domb* köznév, ennek gyöke a *dom*, amelynek eredeti jelentése 'púp, csomósodott alak, felduzzadt és dudorodott valami'. Ebben az értelemben rokona a *csom*, *gom*, *tom*, *zom*, *zsom*, ezek olyan származékok gyökei, amelyek dudorodást, gömbölyűséget, feldagadtat jelentenek: *csomó*, *gomb*, *gomba*, *tompor*, *zomok*, *zsombék* stb. Magas hangrendben *döm*, ebből régi szavunk a *döme* = 'zömök, tömött', *dömsödi* = 'köpcös, zömök', *dömbic* = 'gömböc' stb. származnak CZUCZOR–FOGARASI 1862. A *-ság* ennek esetében is a kiterjesztés képzője.

A **havas** köznévről már a korai magyarban használatban volt előbb, mint a *hegység*. A magyar nép a magas hegységek jelölésére már a középkorban is használta a *havas* elnevezést. A szó archaikus formája a *hoas*, ez erdélyi népnyelvben egyes vidékeken a *hovas* formában még a közelmúltban is élt. A köznév alapja, olyan magas hegy, amelynek tetejét mindig, vagy az év legnagyobb részében hó fedi. Alapja a *hó*, amely értelmileg rokon a *hi* (hideg) és *hü* (hús, hűvös) szavakkal, ezt a régi *hoas* forma is mutatja. Többes száma **havasok**, amely a „havas hegy” kiterjesztése, sokasítása. Földrajzi köznévként a tájnevek körében inkább ezt használjuk.

A minden oldalról tengerrel körülvett, a kontinenseknél kisebb területű szárazulatokat (4) *szigetnek* nevezzük, amelyek így a tengerfelszíneket megszakító kisebb-nagyobb szárazulatok. Kartográfiailag a szigetekkel egy

csoporthoz tartoznak a félszigetek is. A szigeteket leggyakrabban a *sziget*, a félszigeteket a *félsziget* földrajzi köznévvvel rendelkező földrajzi név jelöli. A térképi ábrázolásban ezek a köznévi terepelemek sokszor külön névrajzi fogalmi csoportot alkotnak, így egyaránt elkülönülnek a kiemelkedő és a feltöltődő térszínektől.

A *sziget* szó gyöke a *szig*, amely a vonalak által kerített helyet jelentő szig, szeg, szög, szug, zug stb. szavakhoz kapcsolódik. A *sziget* 'olyan hely, amelyet a víz körülszeg vagy amely körül a víz megszeg, megszegellik'. A *szeg* összeszűkülő térség vagy kihegyesedő csúcsos lap, amelyet kétirányból jövő vonalak érintkezése akár belülről, akár kívülről képez, másképpen *szug*, *zug*. A *szeg* az alapja olyan földrajzi neveknek, amelyek folyók, hegyek, erdők közé zárt térszíneket jelölnek: *Bánszeg*, *Dunaszeg*, *Egyházszeg*, *Kalotaszeg*, *Kószeg*, *Malomszeg* stb. Így a sziget és a szeg rokonságának alapja a fizikai határokkal körülvett térség, amely a sziget esetében víz. A szó *-et* tagja a *-t* főnévképző, amely magánhangzóval párosul a jobb kiejtés elősegítésére.

Idegen tájnévi köznevek a Kárpát-térségben

A magyar nyelvhez hasonlóan a tájnevekben előforduló köznevek más nyelvekben is a *völgy*, *sík*, *síkság*, *síkvidék*, *medence*, *medencevidék*, *mezőség*, *hegység*, *dombság*, *hátság*, *hegyvidék*, *dombvidék*, *hátvidék*, *fennsík*, *hegyalja*, *sivatag*, *sziget*, *félsziget*. Ezek a szláv nyelvekben mindig különírtan jelennek meg az összetétel második tagjaként. A *völgy* = *dolina*, *úval* {szlovák, horvát}, *sík* = *niva* {szlovák}, *síkság* = *nižina* {szlovák}, *ravni* {horvát, szlovén, szerb}, *síkvidék* {szlovák}, *medence* = *kotlina* {szlovák}, *mezőség* = *rovina* {szlovák}, *poljana* {horvát, szlovén, szerb}, *hegység* = *vrchy*, *pohorie*, *magura* {szlovák}, *bilo* {szerb}, *gorje*, *planina* {horvát}, *planine* {szerb}, *dombság* = *pahorkatina* {szlovák}, *hátság* = *pahorkatina* {szlovák}, *hegyvidék* = *vrchovina* {szlovák}, *dombvidék* = *vrchovina* {szlovák}, *hátvidék* = *pahorkatina* {szlovák}, *fennsík* = *plošina* {szlovák}, *sziget* = *ostrov* {szlovák}, *otok* {horvát, szlovén}, *szigetek* = *otoci* {horvát, szlovén}.

A román nyelvben a *völgy* = *vale*, *sík* = *niva*, *síkság* = *plai*, *medence* = *depresiune* (*dep.*), *mezőség* = *câmpie*, *hegység* = *munți* (*M-ți*), *masiv*, *dombság* = *dealur*, *hegyvidék* = *regiune muntoasă*, *hegyalja* = *podgorie*, *fennsík* = *podis*, *sziget* = *ostrov* köznevek fordulnak elő leggyakrabban tájnevekben.

A német nyelvben a tájnevekben a *völgy* = *Tal*, *sík* = *Ebene*, *síkság* = *Platte*, *Tiefland*, *medence* = *Becken*, *mezőség* = *Steppe*, *hátság* = *Heide*, *hegység* = *Berge*, *Gebirge*, *Alb*, *dombság* = *Hügelland*, *hegyvidék* = *Gebirge*,

hegyalja = *Vorland*, *fennsík* = *Hochebene*, *sziget* = *Insel*, *szigetek* = *Inseln*
köznevek fordulnak elő leggyakrabban.

Természetes magyar tájnévadás

A tájnevek fejlődési folyamatában a XVIII. század közepéig nem vált el a földrajzi és néprajzi tájfogalom, így történetiségükben a természetföldrajzi-, néprajzi- és a történeti-földrajzi tájneveket egy kategóriaként kell kezelni.

Szent István kora előtt írásos feljegyzésünk nem maradt tájnevekről, s középkori okleveleinkben a nagyobb táji egységek, hegyvonulatok nevét is csak ritkán jegyezték fel, mert a települések határát leírókat inkább érdekelték a kisebb határhegyek és dombok, mintsem a tájnevek GYÖRFFY 1963., 1987., 1998. [II.p.460.]. A tájnevek megjelenésében a szigetszerűség nem csak a letelepedés színterei miatt jelentkezett. Oka abban is keresendő, hogy a népnyelv csak a számára különlegesebb, markánsabb megjelenésű tájakat illetve külön névvel, így amíg a magashegységek, mocsaras területek nevei korán megjelentek és generációkon során hagyományozódtak a népnyelvben, addig egy viszonylagos egyhangúsággal bíró síkság vagy dombvidék részeinek jelölését a népnyelv és a határleírás nem tartotta szükségesnek. Tájnévadásról legkorábbi adataink az Árpád-korból vannak. Ugyanakkor a nevek egy részére jellemző, hogy mai értelemben véve földrajzi köznevek voltak. A *Kárpátok* lánc, vagy a *Biharerdő* magyarul egyformán *Havasok* néven neveztek. Hasonló elnevezés volt a *Duna–Tisza közére* a *Homok*, vagy a jó termőföldű *Mező*, amely a mai *Maros–Körös közét*, illetve a *Maros síkságát* jelölte. Az első magyar nyelven (latin betűkkel) leírt tájnévnek az *Etelközü* (*Etelköz*), amely a magyar tájnévrendszer egyik legősibb típusába tartozik: a *víznév* + *köz* nevekkel jelöli a magyar nyelv a folyók összefolyásakor létrejövő, általuk közrefogott, sajátos arculatú árvízjárta területeket. Minden nagyobb folyóvizünk „köze” névvel bírt már az Árpád-korban: a *Csallóköz*, *Vágköz*, *Csilizköz*, *Bodrogköz*, *Sárköz*, *Muraköz*, *Szamosköz*, *Temesköz*. A hegysorok között elnyúló folyóvölgyek neve a *folyónév* + *melléke*, *vidéke*, *völgye* összetétel. Sokszor maga a folyónév szolgált az ilyen vidékek nevéül: *Barca*, *Kalota*, *Kászon*, *Kölesér*, *Körös*, *Csík*, *Gyergyó*. Ezek egy része a későbbiekben átváltozott: *-ság*, *-ség* képzővel vagy valamilyen utótaggal bővült: *Barcaság*, *Körös-vidék*. Időközben más nevek alakja is változásokon ment keresztül: az *Ormánköz*ből *Ormánság*, a *Körösköz*ből *Bihari-sík*, a *Kemej*ből – a kun betelepülés után – *Nagykunság* lett. A magyar tájnévrendszer jellegzetes tagja az alacsonyabb hegysorokat, dombsorokat jelző *Erdőhát* és a hegységek előterét jelölő *Hegyalja*. Hegységeink egytagú tulajdonnevei részben már ekkor kialakultak. Élt a

Mátra, a *Bükk*, a *Bakony*, *Vértess*, *Pilis* nevünk. A *Cserhát* neve a középkorban *Bolhád*, a *Gerecse Rögös-erdő*, a *Selmeci-hegység Sarkoscsér*, a *Réz-hegység Igyfan*, a *Tátra Turtur* vagy *Tarcal* alakban fordult elő. A lakatlan zárt középhegységi erdőségeket az *erdő* szóval alkotott összetételek jelölték. A mocsaras területek leginkább a *Sárnak* és a *Hannak* nevezték. Legfontosabb nagytájaink neve is az Árpádok korában került feljegyzésre. Ezek között időrendi sorrendben első az *Erdély*. A szó az *Erdő elü* – *Erdé el* szerkezetből keletkezett és jelentése 'erdő elve, erdön túli vidék'. Ez esetben az *erdő*, az akkor lakatlan, zárt, az *Alföld* és az *Erdélyi-Mezőség* között fekvő szigethegységet jelölte, amely a *Király-hágó* két oldalán, válaszfalként magasodott. A nagytáji névrendszer tovább differenciálódott az *Alföld* és *Felföld* nevek megjelenésével. Előbbi már a XIII. században megjelent, de nem a mai tartalommal. Kezdetben a *Száva* és a *Duna* vonalától délre fekvő területeket jelölték vele, Tinódi az alföldi vitézekekről szóló dalaiban még a déli végeken harcolókat értette alatta. A *Felföld* név a XV. századtól adatolható. A IX. századtól évszázadokon keresztül csak *Alsó-* és *Felsőországot* használtak megjelölésként, tekintet nélkül az ország ókori és kora középkori történelmi részeire (*Pannónia*, *Jaziga*, *Dácia*), a *Felföld* és *Alföld* megjelölések ezek helyébe léptek. Az *Alföld* a „jazigok földje” volt *Pannónia* és *Dácia* között mindaddig, amíg a Római Birodalom határa a *Duna* volt. Ennek megszűntével és a *Kárpát-medence* állami egységgé válásával szorultak ki a latin nevek a tájnévrajzból. Ezek használata még az Árpád-korban is – mint „tudományos nevek” előfordult, de folyamatosan halványult. Annak ellenére, hogy az *Alföld*, *Felföld*, *Pannonföld* földrajzilag jól körülírt tájegységek, utóbbit a magyar, viszonyításon alapuló *Dunántúl* váltotta fel PRINZ (1936) [p.39.].

A tájnevek egy részére annyira jellemző, nagy teret, kiterjedést kifejező *-ság*, *-ség* képző a XIII–XIV. században még szerény mértékben fordult elő. A *Barca*, *Nyír*, *Ormán*, *Szilágy* stb. mellett már megjelent a *Szilágság*, *Nyírség*, *Lakság*, *Csernecség*. Adatok vannak a mindvégig képzős *Őrségre*, *Mezőségre* és már a XII. században megjelenő *Szerémségre*. Az Árpád-korban kialakult természeti neveink a középkor folyamán tovább bővültek. Az elnevezések változtak is, megjelent a magyar nyelvben a *Kárpátok*³³⁷ földrajzi név, sok természeti táj társadalmi eredetű nevet kapott (*Kunság*, *Jászföld*, *Somogy* stb.).

A török hódoltság alatt folyamatosan gyarapodott tájnévkincsünk. Az ország lakosságának nemzetiségi megváltozása következtében egyre több

³³⁷ A *Kárpátok* nevének eredetét vizsgálva Czuczor–Fogarasi szerint elképzelhető, hogy a félhold alakú hatalmas hegyvidék neve a „kar” = 'átkarol' gyököt tartalmazza. Székely András szerint a *Kárpátok* neve az egykor itt élt kelta nép, a kárpok nevéből alakult. Kiss Lajos szerint alap az ógörög *Karpátosz*, amelynek töve trák eredetű, de ennek az albán „kárpe” = 'szikla' az alapja.

népnevből képződő tájnév jelent meg. Létrejöttek a később elhalványult, az újonnan betelepült nemzetiségek lakóhelyét jelölő *Oláhság*, *Oroszság*, *Németség* és *Tótság* nevek. A korábban kialakult nagytáji szemlélet és a nagytáji nevek megszilárdultak. Érdekes momentum, hogy a török terjeszkedés elől délről menekülő emberek egyre nagyobb számban kapták az Alföldi családnevet. Az *Alföld* név jelentése egyre inkább észak felé húzódott, és ekkor érte el mai kiterjedését. A *Felföld* névnek egyfajta mellékjelentése is kialakult: egyes forrásokban a mai *Felvidék* és a *Dunántúl* alkotják a *Felföldet*. Az irodalmi nyelvért folyó vitában a két fő területi nyelvváltozat, a *dunai* és a *tiszai* vetélkedett. A dunai változatot *felföldizmusnak*, a tiszait *alföldizmusnak* nevezték. A nagytájak nevéhez fűződik, hogy megjelentek a folyókhoz kapcsolódó térbeli viszonyítást mutató neveink. A helyhatározói szerepű *Dunán túl*, *Tiszán túl*, *Duna–Tisza között*, *Száva–Dráva között* megjelölések gyakran előfordultak levelezésekben. Érdekes jelenség, hogy amíg a *Dunántúl* és *Tiszántúl* nevek csak a XVIII. században jelentek meg, addig a *Dunán túl való föld* és a *Tiszán túl való föld* meghatározások már a XVI. században ismertek voltak. A XVI–XVIII. században jelentősen előretörték a *-ság*, *-ség* képzős nevek (*Őrség*, *Mezőség*, *Kunság*). Bár tovább éltek a *Barca*, *Szilágy*, *Nyír*, *Hany* képzetlen formák, az írásbeliség már az *Erdélyiség*, *Gyepelség*, *Cserehátság*, *Erdőhátság* képzésekkel jelentkezett.

Mesterséges (tudományos) magyar tájnévadás

A XVIII. századtól jelent meg a tájnévadásban a máig folyamatosan ható, legnagyobb változásokat előidéző mozzanat, a mesterséges tájnévadás. Ennek feltétele mindenekelőtt a tudományos tájvizsgálat és tájismeret létrejötte, az érdekelt szaktudományok – mindenekelőtt a földrajz – megfelelő szintre emelkedése volt. A természeti nevek használata a tudományok, az irodalom fejlődése által egyre szélesebb körű lett. A tudományos vizsgálatok kezdete a Bél Mátyás³³⁸ által megírt, (de töredékben maradt), 1735–1742 között kiadott, az első *Magyarországról* szóló földrajzi leírás volt. A korszerű földtani alapokra, főleg Torbern Olof Bergman³³⁹ hegységosztályozására támaszkodó, oknyomozó természetföldrajz *Magyarországon* Mitterpacher Lajos³⁴⁰, a pesti

³³⁸ Bél Mátyás (1684–1749), író, evangélikus lelkész, történet- és földrajztudós. Leghíresebb, ma is forrásértékű munkája az öt kötetben megjelent *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Az új Magyarország történeti-földrajzi ismertetése) (Bécs, 1735, 1736, 1737, 1742). Ez a mű tíz vármegye (Pozsony, Turóc, Zólyom, Liptó, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Bars, Nyitra, Hont, Moson) leírását tartalmazza Mikoviny Sámuel térképeivel.

³³⁹ Torbern Olof Bergman (1735-1784), svéd kémikus, mineralógus.

³⁴⁰ Mitterpacher Lajos (1734–1814), egyetemi tanár, az agrártudományok hazai úttörője. Tankönyveiben az elavult ugaros gazdálkodás ellen és a terményváltó gazdálkodás bevezetése mellett foglalt állást. A mezőgazdaságtan egész rendszerét az „*Elementa rei rusticae*” című háromkötetes nagy munkájában fejtette ki.

egyetem tanára „Physikalische Erdbeschreibung” című, 1789-ben megjelent, munkájától számítható HEVESI 2000. [p.13.]. Az 1848–49-es szabadságharc után – mintegy az önkényuralommal szemben – minden idők legszebb kiállítású, metszetekkel, kőrajzokkal (könyvatomokkal), térképvázlatokkal szemléltetett „honismereti” kötetei láttak napvilágot: „Magyarország és Erdély”, „Magyarország és Erdély eredeti képekben” (1856–1864), „Budapest és környéke” (1859), „Magyarország képekben” (1870). Ezek a kötetek a magyar történelemmel, műemlékekkel, népművészettel és földtudományokkal foglalkoztak. Bennük tanulmányokat közöltek a kor legkiválóbb tudósai Hunfalvy János³⁴¹, Kubinyi Ferenc³⁴², Szabó József³⁴³, Kőváry László³⁴⁴, Kováts Gyula³⁴⁵ HEVESI 2000. [p.13.]. E kötetek még tudományosabb igényű, még alaposabb, számtalan saját földrajzi és néprajzi megfigyelésre támaszkodó folytatása Orbán Balázs³⁴⁶ „A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból” (1868–1873), valamint „Torda város és környéke” leírása (1889). Orbán sokkötetes művének külön érdeme, hogy szerzőjük – *Magyarországon* elsőként – saját fényképfelvételeit használta szemléltetésül HEVESI 2000 [p.13.]. E munkákban – bár még csak érintőlegesen – a tájnevek is helyet kaptak. Egyes folyóiratokban már foglalkoztak a tájnévadás és lehatárolás (pl. „Magyarföld és népei képekben”) kérdéseivel, újra fölfedezték néprajzi tájainkat (pl. *Őrség, Göcsej, Bőköz, Ormánság, Szilágy, Csallóköz, Tiszahát*), de már alkalmi tájmegjelölések és lehatárolások is előfordultak (*Bán-völgy, Sajó-völgy, kecskeméti puszták* stb.). A korszerű,

³⁴¹ Hunfalvy János (1820–1888), a magyar tudományos földrajz alapítója. 1870-ben a Pesti Egyetem (az Eötvös Loránd Tudományegyetem elődje) akkor alapított földrajzi tanszékének vezetőjévé nevezték ki. Munkásságának eredménye a kb. 50 kötetnyi tudományos igényű földrajzi témájú mű és tájleírás. A szepesi szász származású Hunfalvy eredeti neve Johann Hunsdorfer volt, öccse Hunfalvy Pál (Paul Hunsdorfer) a finnugor nyelvrokonság elméletének egyik alapítója.

³⁴² Kubinyi Ferenc (1796–1874), jogtudós, politikus, paleontológus. Életpályája során számos tanulmánya látott napvilágot, főként a geológia, paleontológia és az archeológia témakörből, de kéziratban is maradtak hátra jegyzetei, melyek az MTA kéziratárában találhatóak

³⁴³ Szabó József (1822–1894), geológus, bányamérnök. Ásványtant, majd kémia is tanított a pesti egyetem orvosi karán. Több tankönyvében *Magyarország* földtanával foglalkozott, melyek évtizedekig egyedüliek voltak magyar nyelven. Munkája során bejárta Európát, Afrikát és Amerikát, tanulmányozva a meglátogatott helyek geológiai körülményeit és tanulmányokban, értekezésekben ismertette tapasztalatait.

³⁴⁴ Kőváry László (1819–1907), történész, statisztikus. 1848-ban az Országos Statisztikai Hivatal titkára lett. 1862-ben megvásárolta a Korunk c. politikai lapot, ezt a Deák-párt szellemében szerkesztette. Az 1870-es években megírta a biztosítás Encyclopaediáját négy kötetben.

³⁴⁵ Kováts Gyula (1815–1873), paleobotanikus, botanikus. Gyűjtéseivel, leíró és rendszerező munkájával ő alapozta meg a magyar ősnövénytan kutatásokat. Elsőként gyűjtötte össze és rendszerezte átfogóan *Tokajhegyalja* megkövesedett növénymaradványait. Az Egyetemes magyar encyclopaedia számára mintegy négyszáz növény- és állattani szócikket írt meg.

³⁴⁶ Orbán Balázs (1830–1890), író, néprajzi gyűjtő. Bejárta a *Székelyföld* minden települését, várromokat, természeti ritkaságokat. Jegyzetelt, fényképezett. Munkája eredményeként 1868-1873 között hat kötetben kiadta főművét, „A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismerei szempontból címen”. 60 éves koráig az általa kiépített Szejkézfürdön dolgozott: történelmi tanulmányokat írt, sok újságcikket közölt az ellenzéki lapokban.

immár tudományos vizsgálatok sokaságán alapuló leíró természetföldrajz első művelője Hunfalvy János volt, akinek tollából 1863–65-ben jelent meg, a *Kárpát-medence* földtani felépítésnek, magasságviszonyainak, éghajlatának, vízrajzának, domborzatának minden addiginál részletesebb és pontosabb bemutatása, „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása” címmel. Ebben Hunfalvy a kárpáti medencéket három tájként kezeli, és három névvel jelöli. A hármas tagolás egységei: *Pozsonyi-medence*, *Pesti-medence*, *Erdélyi-medence*. Ezzel elsőként alapozta meg, hogy a terület medence térszíneit a későbbiekben a *Kárpát-medencék* néven lehessen említeni. A hegységkeret és a medence tájegységeit részletesen csoportosította. A dunántúli szigethegységeket, a „Balatonmelléki dombvidéket” és a *Bakony* hegyláncolatát az *Alpokhoz* sorolta, de megemlítette a *Kárpátokhoz* tartozás lehetőségét is. A kárpát-térségi tájak rendszerezése az „Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen” c. nagyívű munkában jelent meg 1886-ban. E több kötetes, metszetekkel gazdagon illusztrált, műben a *Magyar Királyság* hegy és vízrajzával Sonklar Károly³⁴⁷ foglalkozott. A „Hegy és vízrajzi leírás” c. fejezetben tájbeosztásszerű leírást közölt tájainkról. Hunfalvy halála után, 1889-ben, Lóczy Lajost³⁴⁸ bízták meg a budapesti Tudományegyetem földrajzi tanszékének vezetésével, s 1891-ben Cholnoky Jenővel³⁴⁹ megkezdte „A Balaton és környéke tudományos tanulmányozása” című munkáját.

A magyar térképészet a XIX. század második felétől, a magyar nyelvű oktatási térképek készítésének idejétől kezdte el a távoli területek idegen természeti neveinek magyaros írásmódját alkalmazni. Ez kezdetben csak a földrajzi köznévf fordítását jelentette, de a későbbiekben már a jelzői jellegű földrajzi tulajdonnevek magyar alakját is megalkották. Ezek egy része az *-i* képzővel létrejött nevek csoportja, amelyek a célszerűség és a magyar nyelv természetes igénye szerint fejlődtek ki. A másik a teljes névfordítás, amely a neveket tekintve párhuzamot mutat más nyelvek e földrajzi neveivel

³⁴⁷ Sonklar Károly (1816–1885) katonatiszt, tábornok. Német anyanyelvű, *Magyarországon*, a *Temesközben* született, gyermekkorát itt töltötte. Katonai pályára lépett, Ausztriába került, később a bécsújhelyi katonai akadémia tenára volt. Botanikával foglalkozott, vizsgálta az *Al-Duna-vidéket*, *Alsó-Ausztriát*, *Tirolt*.

³⁴⁸ id. Lóczy Lajos (1849–1920), geológus, geográfus, egyetemi tanár, földrajztudós. Hallgatóit tanulmányi kirándulásokra és utakra vitte, munkásságával geográfus iskolát teremtett, a magyar földrajztudományt a világ élvonalába emelte. Kiváló Balaton-kutató volt, balatonarácsi házából irányította és végezte kutatásait. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából *Szerbiában*, *Macedóniában* és *Albániában* vezetett expedíciót, amelynek feladata e területek geológiájának, geográfiájának, botanikájának, archeológiájának, népművészetének és történetének megismerése volt. Ebben az expedícióban már fia, ifj. Lóczy Lajos, szintén geológus-geográfus is részt vett.

³⁴⁹ Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajztudós, író: a Műegyetem vízépítési szakán végzett, később filozófiából doktorált. Lóczy Lajos hívta maga mellé a Tudományegyetem földrajzi tanszékére. Tanulmányozta a *Sárga-folyó* és a *Jangce* torkolatvidékét. 1905-ben lett *Kolozsváron* az egyetem oktatója, majd földrajzi tanszékének vezetője. 1919-ben részt vett a béketárgyalások szakértői munkájában. 1920-ban lett Budapesten a Tudományegyetem földrajzi tanszékének vezetője. 1940-től visszavonult, de otthonában tovább dolgozott.

kapcsolatos megoldására. Szinte minden nyelven fordított nevekből néhány példa: *Tierra del Fuego* → *Tűzföld*, *Rocky Mountains* → *Sziklás-hegység* stb.

Teleki Pál 1917-ben, részben a háborúban, lövészárokból írva, a „Földrajzi gondolat története” c. munkájában fogalmazta meg a természeti tájnévadás és a közigazgatási alapú tájszemlélet különbségét: „Milyen fontos volna magyarban is a vármegyék monográfiái helyett a Mezőségnek, a Nyírségnek és Barcaságnak, a Csallóköznek és a Hanságnak a leírása!” TELEKI 1917 [p.139.]. Teleki szerint a tájak leírásának és összehasonlításának kulcsa a táj tipikus karakterének megkeresése, kidomborítása. Ez a karakter akár klimatikus, akár orográfiai, akár történelmi, ha a tájképre hatással van, földrajzi tényezővé válik TELEKI 1917. [p.139.].

A XX. század első harmadában kezdtek megjelenni az önálló tájbemutatók, és ekkor keletkeztek az első mesterséges tájnevek is JUHÁSZ D. 1988. [pp.13–18.]. Mind több földrajzi író, egyre behatóbban foglalkozott a tájbeosztások irányába mutató vizsgálatokkal, leírásokkal. Egyre nagyobb teret hódított a magyar földrajzi irodalomban az oknyomozó, magyarázó szemlélet. Ennek két kiemelkedő művelője Szabó József és főleg id. Lóczy Lajos, majd pedig Cholnoky Jenő és Prinz Gyula³⁵⁰ volt HEVESI 2000. [p.16.]. Cholnoky Jenő nevéhez fűződik az első, mai értelemben vett természetföldrajzi tájbeosztás kialakítása. Vizsgálatának fő tárgya maga a felszín, erre épült természetföldrajzi tájfelosztása, egyfajta „parcellázó” tájszemlélete. Beosztásának szemlélete államközpontú, vagyis a magyar határokon kívül csak érintőlegesen foglalkozott a tájrendszerrel. A történelmi *Magyarország* területét kilenc nagytájra osztotta: *Alföld*, *Dunántúl*, *Erdélyi-medence*, *Kelet-magyar-szigethegység*, *Északnyugati-Felvidék*, *Északkeleti-Felvidék*, *Keleti-Kárpátok*, *Dél-erdélyi-Felvidék* és a *Dinári-Alpok vidéke*. E nagytájakon belül résztájakat különített el. Ő alkalmazott elsőként nagy számban műneveket a tájtagolás névhiányos területeinek elnevezésére, de e műnevek révén tájtagolása földrajzilag kifejező és körülíró. A geomorfológia magyarországi megjelenése újabb lökést adott a tájrendszertan és nevezéktan alapjaihoz. Kialakult a *Kárpát-medence* sajátosan magyar szempontú tájszemlélete, amely a medence közepéről („aljából”) körültekintve osztotta fel és szemlélte a területet. A magyar földrajz a tájbeosztás és szemlélet tekintetében a XIX. századtól egyre inkább – a településnév-használatban is érzékelhetően –

³⁵⁰ Prinz Gyula (1882–1973), geológus, geográfus, néprajzkutató. Kutatóúton tanulmányozta és feltérképezte a *Tien-san* vonulatait, s a magashegységek geomorfológiájának kialakulásával kapcsolatban több vitatott kérdésre adott máig érvényes válaszokat. Második kutatóútján részletesen feltárta a *Tien-san*-t, s elkészítette a pleisztocén eljegesedés átnézeti térképét. Megteremtette a hazai településföldrajzi irodalom alapjait. Tájszemlélete sajátos, az emberi és természeti tényezőket tudatosan összeépítő.

államközpontúság felfogását tette magáévá. Ez legszembetűnőbben a tájak neveiben mutatkozott meg. Amíg a *Kárpátokon* belül nagy részletességgel különítették el és ábrázolták a természeti tájakat és résztájakat, addig a hegylánc külső oldalán elhanyagolták azt. Ez egyfajta egyensúly nélkülséget eredményezett, azt sugallta, hogy a *Magyarországon* kívüli területek természetnévrajzi értelemben nem olyan változatosak. „A magyar tájrendszerek a *Kárpátok* külső oldalán fölmerülő problémákkal alig, vagy egyáltalán nem foglalkoznak” HAJDÚ-MOHAROS-SASI-ERŐS 1993 [pp.10–11.]. E tájszemléleten alapult Strömpl Gábor³⁵¹ rendszerezett tájbemutatása, amely vázlatos tájbeosztás térképként jelent meg 1922-ben. Ez a szemléletmód Trianon után is tovább élt és sok *Magyarországon* készült térképkiadványban máig fennmaradt.

<p>HEGYCSOPORTOK: (A hegység, ill. hegycsoport neve után álló szám a teljesség (kumulatív) magasságot jelenti a t.sz.f.).</p> <p>I. Kárpátok:</p> <p>a) Kis Kárpátok hcs.-ja. 1. Hainburgi hegység, 476 2. Kis Kárpátok, 754 3. Fehér hg, 815</p> <p>b) Nagy Kárpátok hcs.-ja. 4-7. „Nyugati Beszkidék” 4. Marva hegység, 1071 5. Jablonkai hg, 1325 6. Úszas hg, 1236 7. Babja gora, 1725</p> <p>8-24. „Külső maghegységek csoportja.”</p> <p>8. Inovec hg, 1042 9. Sztrázso hcs, 1162 10. Szaraz Magura 1026 11. Kis Magura 1162</p> <p>12-13. „Kis Fátra.” 12. Velerna hola, 1553 13. Kis Fátra, 1711 14. Arvai Magura, 1345 15. Liptói hg, 1613 16. Liptói havasok, 2250 17. (Magas) Tátra, 2663 18. Belső havasok, 2019 19. Szepesi Magura, 1199, 20. Pieninek, 1209 21. Szepesi Középg. (Lőcse-ibolyai hg.), 1252 22. Brányiskó hg, 1122 23. Sárosi Középg., 1157 24. Sárosi Magura,</p> <p>25-31. „Belső maghegységek csoportja.”</p> <p>25. Mirtai hg, 929 26. Ujbányai hg, 901 27. Piacsnik (Mádaras hg.), 1346 28. Zsugár hg, 29. Körömöci hg, 1266 30. Nagy Fátra, 1591 31. Alacsony Tátra, 2045 32. Szittyes hg, 1011 („Magyar Érces hg.”) 33. Osztróvski hg, 1024</p>	<p>34. Csőrögi hegyek, 577 35. Palyána hg, 1459 36. Vepor hg, 1341 37. Fabova hg, 1441</p> <p>38-41. „Gömör-Szepesi Érces hg.”</p> <p>38. Stolica hg, 1460 39. Gömöri hg, 1288 40. Ruzsnyói hg, 1318 41. Kassai hg, 1248 42. Gömör-Tornai Karszt</p> <p>43-45. „Eperjes-tokaji hg.”</p> <p>43. Simonka hg, 1092, 44. Milic hg, 896 45. Hegyköz (Sátor hg.), 287 46. Zempléni sziget, 218</p> <p>c) Erdős (Északkeleti) Kárpátok.</p> <p>47. Zempléni Magura 48. Ravka hg, 1295, 49. Ungi Magura 50. Halics hg, 1335 51. Róna hg. (Polonina Runa), 1482 52. Beregi Magura, 53. Sztaj hg, 1679</p> <p>54-60. Máramarosi havasok.”</p> <p>54. Verchovinai havasok, 1818 55. Csarna hora (Fekete hg.), 2053 56. Araszna (Szép) havas, 1193 57. Szivóvec havas, 1893 58. Hap hván hg, 1940, 59. Tarajaga hg, 1939 60. Rednai havasok, 2305</p> <p>61-68. „Vihorlát-Cibele-léncolat.”</p> <p>61. Vihorlát hg, 1074 62. Szintora hg, 981, 63. Borló hg, 1086 64. Tupói hg, 878, 65. Avas hg, 805 66. Kőhát hg, 1291, 67. Gutin hg, 1447 68. Cibele hg, 1842</p> <p>d) Keleti Kárpátok:</p> <p>69. Borgói hg, 1612 70. Kelemen havas, 2102 71. Görögényi havasok, 1685 72. Mező havas, 1377 73. Nagy havas, 1695 74. Udvarhelyi hg, 1062 75. Hargita, 1801, 76. Kakuk hg, 1558</p>	<p>77. Büdös hg, 1292, 78. Bodoki hg, 1199 79. Baróti hg, 1018, 80. Persányi hg, 1104 81. Feketehámi hg, 1294 82. Gyergyói havasok, 1793 83. Csiki havasok, 1518 84. Háromszéki havasok, 1778 85. Barcasági havasok, 2508</p> <p>e) Déli Kárpátok.</p> <p>86. Fogarasi havasok, 2544 87. Széchenyi havasok, 2244 87.a) Csindrel, b) Steflislye</p> <p>Petrozsényi havasok 2520: 88.a) Surján, b) Páreng, c) Lotru</p> <p>Szörényi havasok 2506: 89.a) Szárkó, 2496, b) Rétyezát, 2506, c) Ógyán, 2229, d) Vulkán, 1624, e) Dámogled, 1190</p> <p>II. Alpok ágazatai.</p> <p>a) Középső Alpok ágazatai. 1. Lajta hg, 480, 2. Rozália hg, 746 3. Soproni hg, 533, 4. Kőszegi hg, 883</p> <p>b) Déli Alpok ágazatai. 5. Macell, 622, 6. Ivanscsica, 715 7. Kalnik, 643, 8. Sziljeme, 1035 9. Uszkok, 1051</p> <p>III. Dinári Alpok (Karszt):</p> <p>a) 1. Alacsony Karszt, 94</p> <p>b) Magas Karszt. 2. Schneeberg, 1796, 3. Aisnyák hg, 1528 4. Nagy Kapella, 1553, 5. Kis Kapella, 1280 6. Pilyesivica, 1649, 7. Velebit, 1753</p> <p>IV. Balkán bánági része.</p> <p>1. Szemenik hg, 1449, 2. Krassói hg, 463 3. Verseck hg, 641, 4. Plesiva hg, 1047 5. Lorva hg, 746, 6. Almás hg, 726 7. Szretinye hg, 1226.</p>	<p>V. Sziget-hegységek.</p> <p>a) Baranjai sziget-hegységek. 1. Mecsek hg, 882, 2. Villányi hg, 442</p> <p>b) Szávánimeni sziget-hegységek. 3. Garics, 489, 4. Papuk, 959 5. Pásznyó, 824, 6. Babje gore, 616 7. Büjl, 459, 8. Fruska gora, 539</p> <p>c) Szávántúli sziget-hegységek. 9. Petrova hg, 378, 10. Zrinji hg, 615</p> <p>VI. Nyugati (alföldközi) Középhegység.</p> <p>a) Dunántúli része. 1. Bakony, 713, 2. Balatoni hg, 601 3. Vértes hg, 479, 4. Meleg hg, 352 5. Gerecse hg, 633, 6. Gerecse hg, 457 7. Budai hg, 529, 8. Pilis hg, 757</p> <p>b) Dunán innen része. 9. Börzsönyi hg, 939, 10. Mészaly, 652 11. Cserhát, 727, a) Szandai hegyek, b) Marancs hg, c) Medves hg, 12. Mátra, 1010, 13. Bükk, 957</p> <p>VII. Keleti középhegység.</p> <p>a) Maroson innen része. 1. Hegyes-Drácsa hg, 837 2. Erdélyi Érces hg, 1264 3. –- Szirthe, 1239 4. Déli hg. (Móna Kodru), 1114</p> <p>5-8. „Bihar hg.”</p> <p>5. Nagy Bihar, 1849 6. Gyáli havasok, 1827 7. Viegysza hg, 1838 8. Királyerdő, 9. Réz hg, 756 10. Meszes hg, 890 11. Bükk hg, 575, 12. Ilosvai hg, 874</p> <p>b) Maroson túli része. 13. Ruszka havas, 1380 (Págyes, Ruszka)</p>
--	--	---	--

42. ábra: Magyarország hegyvidéki tájainak első „beosztása” és nevei a „Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre” c. kiadványban (szerk.: Strömpl Gábor)

³⁵¹ Strömpl Gábor (1885–1945), térképész, geográfus, barlangkutató. Lóczy Lajos tanítványa, 1909-ben bölcsészdoktor, majd a pozsonyi egyetem földrajzi tanszékének tanársegédje. 1918-ban Bécsben hadi geológiát tanult. Az I. világháború után a budapesti egyetemen a térképezés és morfológia tanára lett. A Honvéd Térképeszeti Intézetben tereptant és térképpolvasást tanított. 1927-től tényleges katonai szolgálatban katonai térképész. Jelentős földrajzi, térképezési munkái mellett kiemelkedő a magyar föld felszínformáinak feldolgozásában végzett elméleti és gyakorlati tevékenysége, de üttörő munkát végzett a barlangkutatók terén is. Ő volt az első képzett szakember, aki az ország egy-egy nagyobb területét bejárva leírta és feltérképezte az ott található barlangokat. Megkezdte a magyar barlangok nyilvántartását. Szovjet hadifogságban halt meg.

Lóczy Lajos 1920-ban bekövetkezett halála után, amely alig két héttel a trianoni béke aláírása előtt történt, a földrajznak szinte valamennyi szakterületén munkatársai, Prinz, Cholnoky, Teleki vették át szerepét. Az ország teljesen megváltozott területi helyzete a földrajztudományt is új utakra készítette. Folytatódott a természetföldrajz – kornak megfelelő – nagyon magas színvonalú művelése, a kutatások folytatódtak, de társadalomföldrajzi értelemben a magyar kötődés a *Kárpátok* határolta eredeti államterülethez megmaradt. Ugyanakkor Trianon után oldódott az addigi *Kárpátok*-centrikusság is, több kutató figyelme a *Kárpátokon* kívüli magyar kötődésű néprajzi tájak felé fordult.

Domokos Pál Péter³⁵² miután tanári diplomáját az *Erdélyben* berendezkedő román állam nem fogadta el s így állás nélkül maradt, 1929-ben a *Székelyföldről* elindult *Moldvába*, hogy ott a Bartók Béla által ismeretlennek minősített csángó népzenet feltárja. Útja során tapasztaltak rádőbbsentették, hogy nem elégedhet meg a moldvai magyarok élő népi kultúrájának feltérképezésével, hanem meg kell ismertetnie a magyar közvéleményt a *Csángófölddel*, a csángók történetével, életével. Így született meg 1931-ben Domokos Pál Péter tollából a „Moldvai magyarság” c. munka, amely elsőként tárta fel a *Magyarországon* már-már elfeledett magyarok lakta moldvai tájat. A *Keleti-Kárpátok* külső előterében élő, középkori eredetű magyar nyelvű csángó népesség kutatása a magyar tudomány egyik legnagyobb hiányossága volt. Ezt az adósságot Domokos Pál Péteren kívül Mikecs László³⁵³ pótolta, akinek „Csángók” c. munkája 1941-ben jelent meg. Ez a hézagpótló munka szintén a moldvai magyarokkal, de nem néprajzokkal, inkább történetükkel foglalkozott.

A magyar földrajztudomány művelői, Hunfalvy Jánostól kezdődően, vizsgált területeik tájneveit, részben az ott élő lakosság nyelvén, illetve a hagyományokban megőrződött magyar nevekkkel vitték be a közhasználatba és a tudományos irodalomba. A XIX. század második felében meginduló kutatások, földtani-földrajzi vizsgálatok legtöbbször nem foglalkoztak a nevek nyelvviségével, eredetével. Jellemzően az adott táj, illetve más földrajzi részlet, akkor ott többségben lévő népének nyelvén jegyezték le a táj (illetve hegycsúcs, hágó, vízfolyás) nevét, nem tulajdonítottak jelentőséget a földrajzi részlet korábbi magyar nevének. Így az ország akkori területén számos táj és

³⁵² Domokos Pál Péter (1901–1992), magyartanár, történész, néprajzkutató. Életét a keleti magyarság kultúrájának összegyűjtésének és megismertetésének szentelte.

³⁵³ Mikecs László (1917–1944), magyar-német szakos tanár, történetkutató. Rövid pályafutása alatt jelentős tanulmányokat tett közzé a Kárpátokon kívül lakó magyarok jelenéről és múltjáról. Tudományos eredményeit a nyelvészet, az irodalomtudomány, a művelődéstörténet és az etnográfia széles körű bevonásával érte el. Szovjet hadifogságban, 27 évesen hunyt el.

más földrajzi részlet megnevezésére nem magyar nevek, illetve idegen nevek magyar írású formái kerültek be a köztudatba (pl. *Chocs-hegység*, *Kodru-Moma*, *Fruska Gora*, *Cibles*, *Vlegyásza* stb.), annak ellenére, hogy a részletnek korábban, a török idők, illetve az osztrák berendezkedés előtt magyar neve volt használatban. A *Magyarországot* a XVIII. századra ért óriási nyelvi változás után irányult a tudományos élet figyelme a természetföldrajzi tájakra, és indultak meg a kutatások, amelyek kezdetben elsősorban a hegyvidéki tájakat célozták. Ezek között találjuk a legnagyobb számban a magyarból idegenné vált, majd abból magyaros helyesírásúvá alakult tájneveket. A nagyon rövid idő alatt bámulatosan nagy eredményeket elérő magyar földtan és földrajztudomány mélyrehatóan kutatta és vizsgálta hegyvidékeinket már a XIX. század második felében, de a vizsgálati eredmények közlésekor nem használták, nem is kutatták az etnikai változásokból fakadó idegen névadás által elfedett magyar nevek. Így a geológus, a földrajzos, a leírásokban, kezdetleges tájbeosztásokban megelégedett az akkor talált és használt nevek felvételével, nem tanulmányozta azok eredetét, pusztán átvette és tudományos munkáiba beépítette. Ennek következtében írásos formában részben idegen, illetve magyaros formában leírt idegen nevek kerültek a publikációkba és váltak ismertté.

Prinz Gyula, Cholnoky Jenő, Teleki Pál és Bartucz Lajos³⁵⁴ az 1930-as években megírták a *Kárpát-medence* mindaddig legátfogóbb elemző földrajzát amely „Magyar föld, magyar faj” címmel, 1936-ban jelent meg. Ennek első kötete a „Magyarország tájrája” címet viseli. Ebben „A magyar tájak rendszeres szemlélete” c. fejezet már tájbeosztás szerűen, rendszerbe állítva írta körül a *Kárpát-medence* és környezete tájait. Nevezéktanában javaslatokat is tett: az *Erdőelve* (*Erdély*), *Havaselve* (*Havasalföld*) mintájára a *Balkán-hegyvidék* északi előterét *Balkánelve* elnevezéssel javasolta. Távoli hegyvidékekre is igyekeztek magyar névalakot megadni: *Dinárák* (*Dinári-hegyvidék*), *Pirének* (*Pireneusok*). Az *Erdélyi-középhegységet* *Erdélyi-havasoknak*, az *Eperjes–Tokaji-hegyvidéket* *Sátor-hegységnek* nevezik benne. A „Magyar tájak képe” című fejezet – amely Prinz Gyula munkája – már a mai értelemben vett tájbeosztás elveit hordozza: „Ahogy az ország országrészekből van összetéve, úgy az országrészeket tájak alkotják. Azt akarjuk ezzel mondani, hogy minden országrész hiány nélkül tájából (*Landschaft*) van összerakva. Itt táj néven olyan területegységet értünk, melynek külön jellemző,

³⁵⁴ Bartucz Lajos (1885–1966), antropológus, egyetemi tanár, a biológiai tudományok doktora. Az élő magyarság antropológiai összetételével foglalkozott, vizsgálta a honfoglaláskori magyarság és a *Kárpát-medence*ben élt népek antropológiai vonatkozásait.

még pedig a szomszédoktól lényegesen eltérő fizikai-földrajzi uralkodó tulajdonságai vannak, de azonkívül az előbbiekkal egyenrangú követelményként, öttől tízezer négyzetkilométer terjedelme is...” PRINZ 1936. [p.293.]. Prinz a *Kárpátok* által határolt magyar országterületet 4 országrészre, 15 tájra és mintegy 100 vidékre osztotta. Ő is, mint sok elődje, több táj lehatárolásánál szembetalálta magát az elnevezések problémájával: „...a *Kanizsai-árok*tól keletre a *Dunáig* olyan a tájnak a képe, mintha csupa óriási felfordított teknőből lenne....” „...Senki sem adott még nevet ennek a *Zalától* az *Alföldig* terjedő tájnak másként, mint a tökéletlen *Dunántúl* kifejezéssel. A XVIII. század német gyarmatosai érezték talán először, hogy a *Bakony* és *Mecsek* erdőszigete közötti kaposi széles teknő, beszegve a *Duna* és a *Dráva* árterületeivel, különleges sajátosságokkal felruházott egy táj. Általuk honosodott meg az akkori vadon állapot és a gyarmatosok feladatának tréfás jelzéseként a *Schwäbische Türkei* elnevezés. Magyar nyelvhasználatban azonban ezt sohasem fordították Svábtörökföldre. Ha megyényi területnél többet, a *Balaton* és a *Mecsek* között akarták megjelölni, akkor legfeljebb *Somogyország* került szóba” PRINZ 1936. [p.299.]. Prinz ez esetben a természeti tájnévadás és a történeti-földrajzi-néprajzi tájnévadás összeszövődését boncolgatja. Itt jelentkezik markánsan a táj természeti és társadalomföldrajzi jellemzőkön alapuló névadásának ellentéte olyan esetben, amikor a természeti jellemzőket már-már „felülírja” a társadalmi-néprajzi minőség. „...Német földrajzokban *Donau-Drau Platte* néven is szerepel ez a táj...” „...Földtani értelemben találó a *Duna és Dráva közti lemez* megjelölés...” „...De tájrajzban nem helytálló a lemez megjelölés, mert abból sima felületre következtetünk, holott éppen ezt nem találjuk meg a dunántúli dombvidékek nyugtalan térszínén” PRINZ 1936. [p.299.]. Ez utóbbi gondolatnál a tájtípus és a tájnév köznévi tagjának egybevágó jelentésű igénye merült fel: „nem nevezhetünk lemeznek egy hullámos dombvidéket.” Tehát a mesterséges tájnévadás tipikus példájával állunk szemben: a köznévi tag fejezze ki a táj morfológiai jellegét. Ennek következtében a XX. század 20-as éveitől, Cholnoky nyomán, egyre szélesebb körűen kezdtek terjedni az olyan körülíró nevek, amelyek a földrajzi jellemzők mind teljesebb meghatározásának igényét hordozták, ezáltal nehézkes, körülményes, a mindennapi szóhasználatba begyökeresedni nem tudó nevekké váltak. Prinz Gyula próbált olyan neveket találni – legalább nagytáj szinten –, amelyek természetesebb névtani jegyekkel bírtak. Ekkor jelentkezett először az *Erdélyi-középhegység* – akkor még *Keleti-középhegység* – név helyett a középkori névadási gyökerekre visszavezethető *Biharerdő*. Az *Északi-középhegység*, amely a tudományos irodalomban akkor a *Déli-Felföld*ként volt

számon tartva a *Mátraerdő* nevet kapta. A *Kárpátok* egyes nagytáji részeinek elnevezésében is megjelentek a természetes jellegű nevek: az *Északkeleti-Kárpátok Havaserdő*, a *Keleti-Kárpátok Székelyerdő* és a *Déli-Kárpátok Erdélyhavas* néven kerültek be Prinz tájnevei közé. Utóbbiak a legteljesebb visszanyúlást mutatják az ómagyar elnevezésekhez. Az Árpád-kor *Havas* neve alapján keletkezett a „Havason túli”, tehát a *Déli-Kárpátok* túlsó oldalán fekvő terület, elnevezésére a *Havaselve* majd *Havasalföld* földrajzi nevünk. Ugyanakkor az *Északnyugati-Kárpátok* területét nem az erdő vagy havas köznévi tag beépítésével jelölte meg. E terület a *Magas-Felföld* nevet kapta. A természetes jellegű mesterséges névadásban visszalépések is történtek. Prinz szétbontotta nagytáji tekintetben az *Alföldet*. Északi részét, a lösz- és homokvidékek területét *Felsőtisztáj* névvel, a *Duna* menti, főképpen futóhomokos területet *Középdunatáj*, déli vastag folyóhordalékkal fedett és dombsorokkal keretezett vidékét *Aldunatáj* névvel különítette el. Középen, a mezőségi talajjal fedett asztallap símaságú terület pedig a *Nagyrona* nevet kapta PRINZ 1936. [p.295.]. A Prinz-féle tájszemlélet és névadás a 15 tájat (mai terminológiával úgy mondanánk nagytájat) vidékekre osztotta. Ahogy fogalmaz: „A vidék szó a földrajzban a tájat alkotó kisebb téregységek fogalomjele. Míg a táj felismerése majdnem mindenhol nem közvetlenül a földrajzi szemléletből, hanem a természetes politikai területek történeti hatásának közvetítésével következett be, addig a vidéké igen sok esetben a népnek és földjének szimbiózisát juttatja kifejezésre. Ez azonban semmit sem változtat azon a tényen, hogy a földfelszín sejtjei mind önálló vidékek. Jól tagolt felszínen a sejtek erősen körülhatároltak, ezért könnyen felismerhetők. Sőt bepréselik magukat népük tudatába. De még a legegyszerűbb síkság is vidékekre bomlik szét, mert nemcsak a felszíni minőség, hanem egyedül a terménnyiség is kialakítja a vidékekre osztódást” PRINZ 1936. [pp.315–316.]. Prinz szerint *Magyarországon* a vidék és a megye fogalmi tartalma majdnem ugyanaz. A természetes vidékek az erős jellegű tájakon egyenként vagy többen társulva megyékké lettek, a gyenge jellegű tájakon pedig a központ körül alakult hatósági terület határai pótolták a természetes határok hiányát PRINZ 1936. [p.316.]. Prinz részletesen leírta a mintegy 100 vidéket és mindegyiket névvel, mégpedig természetes eredetű vagy névtanilag természetes hangzású névvel látta el. A tájnévadás több úton ment végbe, valahol a jól lokalizálható egységet (és népét) közvetlenül a földrajzi jelleg alapján nevezték el (pl. *Vértessalja*, *Gyergyó*) LUKÁCS L. 2003. [pp.16–19.] – ezek Juhász Dezső szerint elsődleges tájnevek JUHÁSZ D. 1988. [p.24.]. Szép számmal vannak azonban olyan vidékek, amelyek nevüket a területükön kialakított vármegyéről, illetve

annak székhelyéről kapták (pl. *Pest-vidék*, *Alsó-Zaránd*, *Jászság*) – azaz másodlagos tájnevek JUHÁSZ D. 1988. [p.24.]. A vármegyék ilyen kialakítása is tükrözi az egyes vidékek földrajzi elkülönülését. Prinz tájrajzában a *Felvidék* és *Erdély* hegyvidéki területein általában megfigyelhető, hogy a völgy vagy medence központi települése köré „rendeződik” a vidék, a határokat a hegygerincek élesen kirajzolják. Prinz ezeket felvidékeknek nevezi. A határok a vármegyehatárokkal sokszor teljesen egybeesnek (ezt a névválasztás is mutatja), ahol eltérés van, ott is többnyire járás határ fut a vidék szélén. Ilyen vidékekkel leginkább a *Magas-Felföld*, a *Mátraerdő*, a *Havaserdő* és a *Székelyerdő* területén találkozhatunk, pl. *Árva*, *Liptó*, *Turóc*, *Zólyom*, *Gömör*, *Torna*, *Uzsok-vidék*, *Verecke-vidék*, *Csík*, *Gyergyó* stb. A hegységek tehát elsősorban vidékhatárok, kevés olyan vidék van, melyben az élet és gazdaság színterét maga a hegység, domság adja, nem pedig a völgyek, medencék. Prinz szerint, az egyetlen igazi, élő hegyvidék a történelmi Magyarországon az *Erdélyi-Érchegység*. Ezen kívül, jellegzetes felszíni képe miatt önálló vidék a *Bolhád* is, az *Ipoly*, *Rima*, *Zagyva* és *Tarna* közti hát. Nevét, amely az egyetlen palóc eredetű tájnevünk, Prinz az egész *Mátrahátra* is kiterjeszti LUKÁCS L. 2003. [pp.16–19.]. A *Bolhád* név Anonymus Gestájában is szerepel, ott nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a *Medves-vidékre*, a *Karancsra*, vagy a *Cserhátra* vonatkozik ANONYMUS [p.107.]. Az *Erdélyi-medence* vidékei hosszan elnyúló völgyvidékek. Két oldalról széles háta határolják őket, hosszanti irányban azonban nyitottak, a velük szomszédos vidékekbe folyamatosan mennek át. Nevüket központi völgyük folyójáról kapták: *Szamos-mező*, *Maros-mező*, *Szeben-vidék*, *Homoród-vidék*, *Küküllő-vidék*. A *Pannonföldön* és az *Alföldön* a vidékek határa nem hegygerinceken halad, mert azok az *Alföldön* teljesen hiányoznak, és a *Pannonföldön* sem markáns határfalak, inkább széles dombhátak. Így ezeken a területeken a vidékek meghatározása a tájakhoz hasonlóan sokkal mesterségesebb. A vizes területeken a Prinz által vidékként definiált egységnek sokkal kisebb méretű részek is rendelkeznek tájnévvel, néha erős jelleggel is (ezek a *kisvidékek*) PRINZ 1936. [p.330.]. A rendszertanban ezeket Prinz egy vidékké fogja össze, így lesz például a *Fenyér*, *Fertőzug*, *Szigetköz*, *Rábcaköz* és *Pusztahát* együttesen *Mosonvidék*; a *Mezőföld*, *Sárköz*, *Sióköz* pedig *Sármező*. Ez utóbbi nevet Prinz a terület faluneveiben gyakori *mező* és *sár* szóból egyszerűen összerakja, mert ezek szerinte jól megadják a vidék földrajzi jellegét (fátlanság, ártér) PRINZ 1936. [p.332.]. Az előbbiekhöz hasonlóan *Külső-Somogy*, a *Kapos-völgy*, a *Zselic*, a *Hegyhát*, a *Völgység* területét *Kapos-vidék* néven foglalja egységbe. *Belső-Somogy* viszont kiterjedése miatt már önálló vidékként szerepel. A *Pannonföld* vidékei között

néhány földrajzilag jól lehatárolható egység esetén Prinz a krónikákban említett neveket eleveníti fel. Ilyen vidéknevek a *Törzsök-erdő* és *Pejt mezeje*. Pontos területi tartalmuk ma már nehezen határozható meg³⁵⁵. Anonymus Gestájában a *Törzsök-erdő* a Prinz szerint meghatározott területre esik, tehát a *Zsitva* és *Garam* közti hegyes-dombos vidék ANONYMUS [p.109.]. A *Pét* (*Pejt*) *mezeje* azonban Prinz vidékétől eltérően nem a *Duna* és a *Bakonyerdő* közti, hanem a mai *Várpalotától* (*Pét*) délre fekvő területet jelölt ANONYMUS [p.122.].

ORSZÁGRÉSZEK	VIDÉKEK			
Alföld	Árva	Vereckevidék	Szörénység	Mátraalja
Felföld	Turóc	Borsova-völgy	Mosonvidék	Bükkalja
Erdély	Liptó	Máramaros	Csallóköz	Jászság
Pannonföld	Zólyom	Avasvidék	Mátyusföldje	Hevesmező
	Zsolnai-medence	Kővárvidék	Rábaköz	Bodrogvidék
TÁJAK	Trencsényi-völgy	Krasznavidék	Törzsök-erdő	Laborcmező
Győri-medence	Báni-medence	Láposvidék	Pejtmezeje	Beregmező
Muratáj	Privigyei-medence	Besztercevidék	Marcalvidék	Szatmármező
Dél-Dunántúl	Bur-erdő	Naszódvidék	Vasvárvidék	Érmellék
Zágrábi-medence	Pöstyéni-völgy	Regenvidék	Dunazug	Alsó-Zaránd
Mátraerdő	Nyitrai-völgy	Gyergyó	Vértesalja	Temesvidék
Magas-Felföld	Felső-Zsitva-völgy	Csík	Bakonyerdő	Verecevidék
Havaserdő	Hont-medence	Kászonvidék	Sármező	Kiskunság
Biharerdő	Nógrádvidék	Barcaság	Baranya	Nagykunság
Erdélyi-medence	Zagyva-völgy	Homoródvidék	Kaposvidék	Solt
Székelyerdő	Bolhád	Sebenvidek	Belső-Somogy	Szabadkavidék
Erdélyhavas	Rimavidék	Erdőalja	Alsó-Zala-vidék	Bácsi-síkság
Felső-Tisza-táj	Gömör	Küküllővidék	Zalavidék	Nyírség
Közép-Duna-táj	Tornavidék	Marosmező	Orljavina	Hajdúság
Al-Duna-táj	Cserehát	Szamosmező	Monoszlóvidék	Marosköz
Nagyrona	Szepesség	Hátszeg	Pokupje	Biharmező
	Sáros	Hunyadvidék	Glina	Bégaköz
	Duklavidék	Érchegység	Zágrávidék	Pancsovavidék
	Uzsokvidék	Belényes	Lónyavidék	Szerémség
		Király-hágó-vidék	Pestvidék	

43. ábra: A Prinz Gyula által kialakított tájbeosztás nevei
(a Lukács Lilla által szerkesztett, a tájbeosztást bemutató térképkiadvány részlete)

Az *Alföldön* csak a peremi (hegylábi) területeken vannak jellegzetesebb vidékek, ezek sem rendelkeznek éles határvonallal az *Alföld* felé. Ilyen pl. *Pest-vidék*, „határát csak a gödöllői dombhátak és a Csepel-sziget végei között húzott mesterséges vonallal szabhatjuk meg” PRINZ 1936. [p.335.], de hasonló a *Bükkalja*, keleten a *Temes-vidék*. A *Mátraalja* déli határa Prinz szerint a *Hatvan–Füzesabony* vasútvonal mentén húzható meg, mert a vasút a sík terület szélére épült. Az északi részen a környező hegyek a *Tiszával* és mellékfolyóival zárnak közre vidékeket: *Bodrog-vidék*, *Laborc-mező*, *Bereg-*

³⁵⁵ A *Törzsök-erdő* és a *Pejt mezeje* nevek Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótárában nincsenek benne. (Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára – Bp. 1978.)

mező, Szatmár-mező. Az Érmellék vidékét a térképeken jelölt területtől eltérően a *Bihari-Hegyköz* területére is átviszi. A belső területeken a természeti határok hiánya miatt közigazgatási egységek váltak több vidék területi alapjává és névadójává. Így tájfeldrajzi vidéket jelöl a *Jászság*, a *Kiskunság*, a *Nagykunság*, a *Hajdúság* a középkori joghatósági területek kiszélesítésével, valamint a régi vármegyék közül *Bács*, *Solt*. A Körösöktől az *Al-Dunáig* sem természeti, sem közigazgatási hatásra nem alakultak ki vidékek, itt Prinz mesterségesen, vízfolyásokkal határol el négy egységet, ezek: *Maros-mező*, *Bihar-mező*, *Pancsova-vidék* és *Bégaköz*. A *Zágrábi-medencében* viszont ismét erősebb határu vidékeket találunk: *Orlavina*, *Pokupje*, *Moslavina* (*Monoszló-vidék*), *Glina* és *Zágráb-vidék*” LUKÁCS L. 2003. [pp. 16–19.]

44. ábra: Prinz Gyula tájbeosztását bemutató térkép (szerk.: Lukács Lilla 2003-ban) részlete: a fehér színű tájnevek Prinz nevei

A magyar földrajztudomány és névtan sajátos tragédiája, hogy Prinz tájszemlélete, beosztása és tájnevei nem kerültek be a közgondolkodásba, a

tudományos élet és a magyar térképészet évtizedeken át tudomást sem vett róla.

Az 1920-as évektől érezhető változás a tájnévanyag eredetiségét célzó törekvésekben, amelyben Prinz Gyula szemlélete és gyakorlata lett az élenjáró. Megindult az a folyamat, amelynek törekvése, hogy a *Kárpátokon* belüli, de ma már nem magyar etnikai területek tájnévanyaga addigi, részben magyaros jellege helyett, teljesen magyar legyen. A változások megindulása Prinz Gyula nevéhez köthető, amelynek lényege az eredeti magyar tájnevek visszahozása a mindennapokba, illetve magyar névalakok létrehozása, az addig idegen hangzású nevek felváltása. Az ekkor felelevenített, illetve született nevek jelentős része a későbbiekben nyelvünk élő részévé vált s a változások elsőként a trianoni határhoz közeli tájak, illetve az 1938–1941 közötti államterületi változásokhoz kötődő új határvonalak környezetében jelentkeztek. Az így „visszatérő” vagy újonnan létrehozott nevek pontos idejét megállapítani szinte lehetetlen, de valószínű, hogy elsőként Prinz adta az „új” neveket, melyekből több táj- és hegycsúcsnév 1944-es könyvében³⁵⁶ is megjelent. Vele együtt Bulla Béla³⁵⁷ és Kádár László³⁵⁸, valamint az 1940-es évek magyar térképészei is több helyütt alkalmazták a magyarabb névanyagot. Ebben az időszakban, bukkan fel a *Ptácsnik* helyett a *Madaras*, a *Szinyák* helyett a *Kéklő*, a *Szvidovec* nevet kiváltó *Fagyalos* és a *Cibles* eredeti magyar neve a *Széples*. Ezekkel párhuzamosan megjelennek középkori előzmény nélküli magyarosítások is: a *Vihorlát* helyett a *Viharlátó*, a *Gutin* nevet váltani akaró *Ezüstös*, de utóbbiak nem kerültek be a használatba, sőt a tudomány több képviselője negatívan ítélte meg e próbálkozásokat.

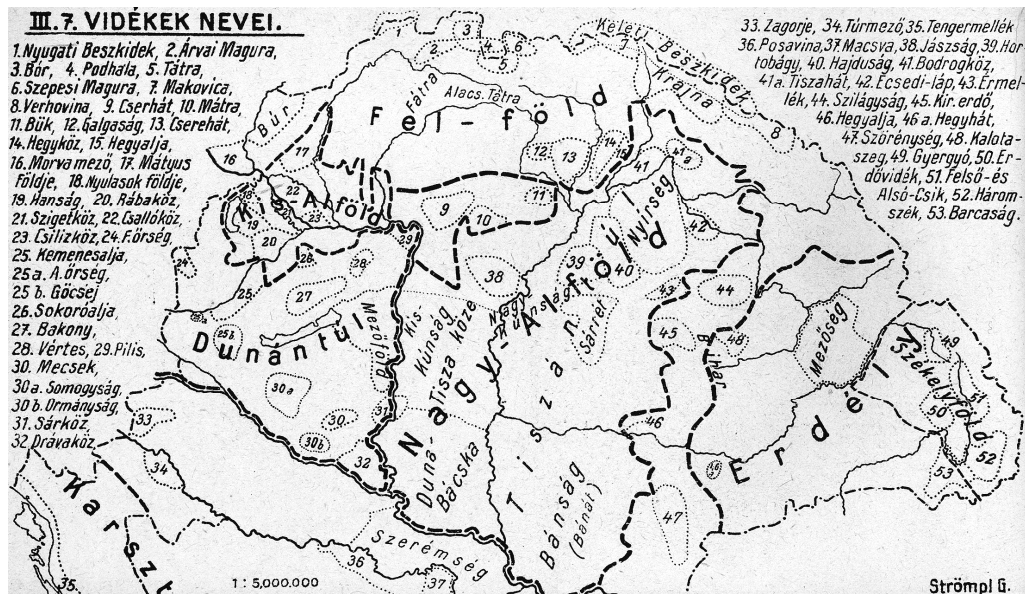
Az 1940-es években Kádár László figyelme a népi tájnévadás és a földrajzi tájnévadás összeegyeztetésére törekedett. Külön foglalkozott azzal, hogy bizonyos tájnevekben miképp alakult az ember és a táj viszonya. Az 1941-ben megjelent, „A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei” c. munkájában a nép által felismert és elnevezett tájakra irányult figyelme. Ez a

³⁵⁶ Prinz Gyula: *Magyarország földrajza* (Renaissance Könyvkiadó Vállalat, Budapest 1944)

³⁵⁷ Bulla Béla (1906–1962), földrajztudós, a magyarországi modern negyedkor kutatás jelentős alakja. Nevéhez fűződik a klimatikus morfológiai kutatás, löszkutató, részletesen foglalkozott Davis ciklustana és Penck morfológiai analízisével. Jelentős műve a morfológiai szintézis, az összehasonlító, funkcionális és dinamikus morfológiai elmélete. Művei 1947 előtt a *Kárpát-medence* centrikus magyar tájszemléletet, erős magyar nemzettudattal, utána a trianoni határokhoz igazított, „internacionalista” tájszemléletet tükrözik.

³⁵⁸ Kádár László (1908–1989), földrajztudós. Háromszéki székely család sarja. 1938-tól 1942-ig a Magyar Táj- és Népkutató Intézetben Teleki Pál munkatársa, majd igazgató. A folyóvíz és a szél munkájának sokoldalú tanulmányozása alapján egy általános földfelszín fejlődési rendszert dolgozott ki, kimunkálta a földi légkörzés új modelljét is, majd elvégezte a futóhomokformák genetikai rendszerezését. Új megállapításokat tett a Magyar-medence negyedidőszaki feltöltődésével kapcsolatban is. Sokat foglalkozott a földkéreg fejlődésével, a kontinensek és óceánok kialakulásával, hegységképződések, a jégkorszakok kérdésével, a Föld öségghajlati viszonyainak tanulmányozásával, a Föld tágulásával, a hideg földkeletkezési elmélettel.

mű vázlatos térképmellékleten mutatta be a magyar néprajzi tájakat. A magyar néprajzi tájak elhelyezkedését elsőként Strömpl Gábor az 1922-ben megjelent „Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre” KOGUTOWICZ 1922. [pp.52-54.], szereplő kis térképvázlata mutatta be, de Kádár tanulmánya volt az első, amely összegyűjtötte és közölte a magyar népi tájneveket, így elsőként jelent meg a néprajzi tájak listája, amely Kádár közlése szerint korántsem teljes.

45. ábra: A természetes magyar tájnevadás neveit bemutató térképvázlat a „Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre” c. kiadványban (szerk.: Strömpl Gábor)

1947-ben jelent meg Bulla Béla és Mendöl Tibor tollából a „A Kárpát-medence földrajza” című mű. Előszavának néhány mondata jól kifejezi az írók hitvallását: „Ki kell jelentenünk olvasóink előtt, hogy a magyar állam területére szorító földrajz helyett a Kárpát-medence földrajzának a megírására ugyanazok a megfontolások kényszerítettek, amelyek iskoláink tananyagának megállapításában is érvényesülnek.” „...Nemzetünknek tájba beleépített munkáját, mondhatni múltunk tájelemmé vált emlékeit, nyilván jogunk is, kötelességünk is számontartani, bárhol is bukkanjunk rá a Földön...” BULLA-MENDÖL 1947. [pp.VI-VII.]. A tankönyv részletesen bemutatja a Kárpát-medence természeti, gazdasági és településföldrajzát. Hat nagytájra bontja, a történelmi Magyarország területét; Alföld, Kisalföld, Dunántúl a Dráva–Száva közével és a Tenger mellék, Északnyugati-Felvidék, Északkeleti-Felvidék, Erdély. Ez a munka méltán egyetemi tankönyv lehetett volna, de a politikai változások ezt

meghiúsították. Új idők jöttek, amely a magyar tudományos életben is alapvető változást hozott. A tájnévanyag tekintetében 1947-ben térképes kiadványokban is előrelépés történt. Nagy méretű, 1:400 000-es méretarányú, a *Kárpát-térséget* tájrajzilag jól bemutató kiadvány jelent meg, amelyet a 40-es évek térképész és térképpel is foglalkozó szakembergárdája, Bognár Gábor³⁵⁹, Kéz Andor³⁶⁰, Rónai András³⁶¹, Takács József³⁶², Tallián Ferenc³⁶³ és Teleki Géza³⁶⁴ szerkesztettek. Ez a munka „A Duna-völgy és környéke térképe” c. térképkiadvány, amely egyszerre szolgált különböző gazdasági tematikák alaptérképéül és részletes tájábrázolásként. A térképen ábrázolt terület a *Kárpát-térség*, minden irányban komolyan kiterjesztetten. Címe árulkodó; már a *Kárpát-medence*, *Kárpátok* nevek címben való alkalmazását kerülik, ez a kor politikai hangulatának tudható be. A szerkesztők a térképen feltüntették az alkalmazott névírás elveket. A tájnevek, jellemző földrajzi pontok és vizek nevei szokatlan módon, elsősorban az adott területen élő többségi nép nyelvén kerültek felvételre. Így a javarészt kétnyelvű földrajzinév-anyag nyelviségi sorrendje változó, az előbbieken felsorolt névanyag tekintetében, a településnevekhez hasonlóan, kettős névrajzot alkalmaztak. Ezáltal az előbbi földrajzi névi csoportok magyar nyelven is, kivétel nélkül, szerepelnek a térképen. Tájneveinek felvételébe beépítették a háború előtt megindult magyar névanyag felkutatási és magyarosítási eredményeket. A *Tribecs Terebes*, az

³⁵⁹ Bognár Gábor (1899–1982) térképész. A Honvéd Térképészeti Intézet térképész főmérnöke volt, a térképész szakma mesterének tartották. Részt vett az ÁTI Kiszatlasz szerkesztési és rajzi munkáltaiban. 1947-től polgári munkaterületeken tevékenykedett: az Oktatásügyi Minisztériumban, a Szabad Nép Kiadónál, a Földrajzi Intézetben, az Offset Nyomdánál, a Tankönyvkiadó Vállalatnál, a Külügyminisztériumban. A Kartográfiai Vállalat megalakulásakor, 1954-ben annak főmérnöke lett. Számos hazai térképkiadvány szerkesztője, többek közt iskolai atlaszok, falitérképek, kieszatlaszok, autókieszatlaszok fűződnék nevéhez.

³⁶⁰ Kéz Andor (1891–1968) geográfus, egyetemi tanár. A Magyar Földrajzi Társaság egykori titkára, majd elnöke. Több térképszakértő bizottság tagja volt, atlasz- és földgömbszerkesztésben is részt vett. A Földrajzi Közlemények, a Földrajzi Zsebkönyv és A Földgömb folyóirat egykori szerkesztője volt. Geomorfológiai és általános földrajzi műveket is írt.

³⁶¹ Rónai András (1906–1991) a magyar földtudományok kimagasló tehetségű polihisztorja, közgazdász, geográfus, a Gazdaságtudományi Egyetem egykori tanára. 1940-44 között az Államtudományi Intézet igazgatója, Teleki Pál munkatársa volt. A közép-európai országok földrajzi feldolgozásával és térképi ábrázolásával foglalkozott. Nevéhez fűződik az 1945-ben kiadott Közép-Európa atlasza. A háború után a Magyar Állami Földtani Intézet geológusaként főleg hidrogeológiai kutatásban vett részt.

³⁶² Takács József (1901–1986) térképész, geográfus. A Kartográfiai Vállalat első főmérnöke, a magyar kartográfia meghatározó egyénisége. 1924-től 1944-ig a Honvédterképészeti Intézet térképésze volt, számos térképet és iskolai atlaszt szerkesztett. Kiemelkedő a földrajzi nevek térképi használatával kapcsolatos munkássága. 1929-ben jelent meg „A földrajzi nevek helyes írásmódja” c. szabályzata. Foglalkozott török, görög, orosz, etióp és kínai nevek átírásával. Az ő nevéhez fűződik az ÁTI Kiszatlasz névírása (1934). 1940-ben a Földrajzi Társaság elfogadta az általa kidolgozott névrajzi helyesírási rendszert. A Földrajzinév-bizottság munkájában kezdettől fogva részt vett.

³⁶³ Tallián Ferenc (1901–1978) térképész, közgazdász. Pályáját a Magyar Földrajzi Intézetnél kezdte, autókieszatlaszok és megyetérképek szerkesztésében vett részt. 1948-tól az Offset Nyomda műszaki igazgatója volt, majd itt hozott létre kartográfiai osztályt. 1966-tól a Kartográfiai Vállalat műszaki igazgatója volt.

³⁶⁴ Teleki Géza (1911–1983) térképész. Térképészeti tevékenysége mellett a kolozsvári, budapesti és több amerikai egyetemen tanított. A földrajztudományok doktoraként 1948-ban emigrált az *Amerikai Egyesült Államokba*.

Osztrovszki-hegység Osztoró, a *Polyána* csúcs *Füves* névvel szerepel. E munkában is jelen van a *Madaras*, amely korábban *Ptacsnik* alakban került fel a magyar nyelvű térképekre. Ugyanakkor *Gömör–Tornai-karszt* neve itt már *Aggteleki-hegység*. Szintén még 1947-ben az oktatás segédanyagaként, az átmeneti időszakot mutató, ideiglenes földrajzi térképfüzet³⁶⁵ jelent meg, amelynek szerkesztője Irmédi-Molnár László³⁶⁶ és Tolnay Dezső³⁶⁷ volt, és amely már tartalmával jelezte, nagy változások jönnek. A kiadványban nem szerepelnek országhatárok, nincsenek benne a *Kárpát-medence* egészét ábrázoló kivágatok, és ebben is kerülnek a *Kárpát-medence* név akár címben, akár más formában való említését is. Utóbbi talán a békeszerződéssel szembeni várakozásokat mutatja³⁶⁸. A *Kárpát-térséget* több, egymással hatalmas átfedésben lévő térkép mutatja be: „A Kárpátok helyzete” és „A Dunántúl, a Nagy- és a Kisalföld” kivágatokon kevés a névanyag, de a *Kárpátokon* kívül is főképp magyar táj- és víznevek találhatók. A települések általában idegen, második névként magyar névalakkal kerültek a térképekre. A *Kárpátok* nagytájnevei szerepelnek, ugyanakkor eltűntek a trianoni határon kívülre került vármegyék és települések nevéből képzett tájnevek: a *Gömör–Szepesi-érhegység* csak *Érchegység*, az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék Sátorhegy* alakban szerepel. A *Gömör–Tornai-karszt* és környezete egyedülálló módon a néprajzi eredetű *Galaság* nevet viseli. A háború előtt már alkalmazott eredeti magyar nevekből néhány a térképlapokra került: a *Szinyák Kéklő*, az *Osztrovszki-hegység Osztoró*, a *Bihar-hegység* 1838 m-es csúcsa nem *Vlegyásza* és nem *Vigyázó*, hanem a középkori *Kalota* néven szerepel. Felkerült a *Vihorlát* nevet felváltani szándékozó *Viharlátó* alak. E példák alapján párhuzam vonható „A Duna-völgy és környéke térképe” és e kiadvány, de szellemiségében az 1947-es Bulla–Mendöl-könyv között is. Ha nem jön a gyökeres politikai váltás, a

³⁶⁵ Dr. Irmédi-Molnár László és Tolnay Dezső: Ideiglenes földrajzi térképfüzet a közép és középfokú iskolák részére (1947)

³⁶⁶ Irmédi-Molnár László (1895–1971), az ELTE Térképtudományi Tanszékének (ma Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék) alapító professzora, katonatérképész-ezredes, térképtörténész, az önálló térképtudomány magyarországi megeremítője. Különösen katonai térképészettel, tematikus (oktatási, történelmi, turisztikai) földrajzi térképekkel és magyar térképtörténettel foglalkozott. „Térképalkotás” c. tankönyve 1967-ben jelent meg. Ebben szinte nemzetközi bibliográfiáját adta a térképtudománynak. – Egyik szerzője volt az ÁTI Kiszatlasznak (1937).

³⁶⁷ Tolnay Dezső (1891–1964) térképész. 1913-tól a császári és királyi hadseregben szolgált, 1931-ben a Honvédelmi Minisztériumban, 1939-től a Honvéd Térképészeti Intézetben dolgozott ezredesi rangban. 1940–42 között a Honvéd Térképészeti Intézet parancsnok-helyettese volt. 1945-től a HM Térképészeti Csoport főnöke volt vezérőrnagyi rangban. Az újjáalakult Honvéd Térképészeti Intézet, majd a Meridián Rt. irányítója, egyik igazgatója, a katonai térképészet vezetője lett (1945–1947 között intézetparancsnok). Nagy szerepe volt az intézet újjászervezésében, helyreállításában és személyi állományának megmentésében. 1947-ben nyugdíjazták, ezután csak segéd munkásként dolgozhatott. Több térképészeti tudományos munka szerzője, számos térkép szerkesztője volt.

³⁶⁸ A második világháborút lezáró békeszerződést a győztes hatalmak *Magyarországgal* 1947. február 10-én írták alá Párizsban. Mivel az atlasz megjelenési dátuma 1947, feltételezhető, hogy a szerkesztési munkák még 1946-ban indultak. Ez alátámasztja a „békeszerződéssel szembeni várakozás” kijelentést.

magyar földrajz és térképészet tájnevekkel kapcsolatos megújulása valószínűleg folytatódott volna.

1948-ban bekövetkezett a gyökeres politikai rendszerváltás. Ennek hatása az élet minden területére kiterjedt, a magyarországi társadalom egészen más állapotban találta magát, mint addig. Új értékrend, a korábbi teljes tagadása, az addig keresztény és nemzeti alapokon nyugvó és fejlődő társadalom idegen alapú és szemléletű erőszakos átalakítása indult meg. Ez a földrajz- és térképtudományban is gyökeres változást okozott. Első óriási változás, hogy az 50-es évek elejére a földrajztudomány és oktatás, a térképészet „Kárpátok centrikussága” megszűnt. Ez elsőként az akkor megjelent térképek tartalmán látszott. A térképkiadványokból, atlaszokból eltűntek a *Kárpát-medence* kivágatok, a határokon túli névanyag – főleg a tájnevek száma – drasztikusan csökkent, felvételük rendszertelenné vált. Az 1947-es Bulla–Mendöl-könyv és szemlélete kikerült az oktatásból. A természetföldrajzi tájszemlélet egész eddigi rendszere gyökeresen átalakult. A földrajzi tér fogalma, a magyar szempontú prioritások, a viszonyítás és az ezt szervesen alátámasztó magyar névanyag sorozatosan megbomlott, ideológiai indítékú, máig ható negatív beavatkozások folyamata indult meg. Az országhatárokon túli térképi magyar névhasználat minden névcsoport területén egyre jobban visszaszorult. A magyar nevek jelentős megszűrése és ritkítése estek át, az atlaszok is csak a fontosabbnak ítélt település-, víz-, és tájneveket vették fel magyarul. Végeredményben az államközpontúság tért vissza, de a trianoni határok közé. Merőben új tájszemlélet született.

A mai értelemben vett részletes tájbeosztások csak az 1960-as évektől készültek *Magyarországon*. Ezek megjelenésével a már addig is sok helyen feltűnő mesterséges tájnevek mindinkább nagyobb tömegben születtek. Ennek oka, hogy a tájbeosztás célja csak akkor valósul meg, ha minden tájalkotó tényezőt figyelembe véve, egy hierarchikus rendszert állítunk fel, és e rendszerben szükségszerűen adódik, hogy nem minden meghatározott tájszinten jelennek meg az egyes egységek természetes alakulású névvel. Ilyenkor szükséges a műnév megalkotása, amelyet azonban a társadalommal, a „név használójával” is el kell fogadtatnunk: „...a mesterségesen képzett természeti tájnevek meghonosodhatnak a közhasználatban, de csak ha a nyelvhasználat normáihoz illeszkedő, a már elterjedt elnevezésekkel analóg és a közember számára érthető neveket alkotunk.” HAJDÚ-MOHAROS-SASI-ERŐS 1993. [p.12.]

1960-ban jelent meg a Pécsi Márton–Sárfalvi Béla^{369 370 371} szerzőpáros által jegyzett „Magyarország földrajza” c. munka. Bár a kötetben nem esik szó általános tájtagolódásról, a szerzők nem írnak tagolási és névadási, névhasználati elvekről, ez mutatja meg elsőként az 1950-es években kidolgozott koncepciót; a *Kárpátok* adta keret eltűnik, a tájak lehatárolása a trianoni országhatárhoz kötődik. Ennek szellemében a Pécsi–Sárfalvi tájszemlélet egy a trianoni határra átdolgozott beosztást eredményezett. Így megszűnt a tájrajzi kapcsolat a trianoni határokon túli területekkel. Ennek legnagyobb vesztese a közoktatás és a térképészet, illetve rajtuk keresztül a magyar olvasó. Megindult a mai *Magyarország* területén kívül fekvő tájak és más földrajzi részletek magyar névhasználatáról való „leszoktatása”, nincs utalás a *Kárpátokra*, a *Kárpát-medencére*, következetesen ügyelnek e két földrajzi név mellőzésére, amelyek így alig-alig fordulnak elő az egyes fejezetekben³⁷². Az új tájbeosztás a trianoni államterületre négy nagytájat ad meg: az *Alföld*, a *Kisalföld és peremvidéke*, a *Dunántúl* és az *Északi-középhegység*. Szemlélete a tájhatárokat illetően az 1947-es Bulla–Mendöl-féle beosztást követi, az abban foglalt tájak neveit igazítja az új államhatárokhoz, de változtat is: a földrajzilag az *Északnyugati-Kárpátok* déli részét alkotó hegység sor itt már *Északi-középhegység* néven szerepel.

1960-ban az MTA Földrajzi Bizottsága és az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportja rendezésében megvitatták a készülő „Magyarország természeti földrajza” c. monográfia – amelynek szerzője Bulla Béla – alapjául szolgáló új tájbeosztást. A későbbiekben csak „tájvita”-ként emlegetett tudományos megbeszélésen elsősorban a tájak határaitól, számáról és nem az egyes tájnevekről volt szó, de a nagytájnevek tekintetében ekkor már az elmúlt évtizedben meghonosított nevezéktant használták, és sok szempont felmerült a tájszemlélet és a tájnevek kérdésében is. Bulla a tájvitán *Magyarország* területén öt nagytájat különböztetett meg: 1. *Alföld*, 2. *Kisalföld*, 3. *Dunántúli-középhegység*, 4. *Északi-középhegység*, 5. *Dunántúli-dombság* a nyugati határmenti variszcida középhegységekkel és környezetükkel, valamint a

³⁶⁹ Pécsi Márton–Sárfalvi Béla: *Magyarország földrajza* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960), *Magyarország tájai* (pp. 95–165.)

³⁷⁰ Pécsi Márton (1923–2003), *Magyarország* egyik legelismertebb, a közelmúlt legmeghatározóbb geomorfológus professzora volt. Maradandót alkotott a negyedidőszaki kronológia, domborzatformálódás, periglaciális geomorfológia, löszkutatás, tájkutatás terén. A hazai mérnökgeomorfológia megalapozója, a geomorfológiai térképezés úttörője.

³⁷¹ Sárfalvi Béla (1925–2000), földrajztanár, az ELTE egykori tanára, számos földrajz tankönyv szerzője, illetve társszerzője.

³⁷² A „Domborzat kialakulása és a felszín arculata” c. fejezetben szerepel: „Az alpi-kárpáti és dinári lánchegységek által körülzárt medence süllyedékét Középső-Dunai- vagy Kárpát-medencének is nevezik.” A *Kárpátok* földrajzi név csak „A mai domborzat eredete” c. fejezetben fordul elő.

Mecsekkel és a *Villányi-hegységgel*. Megjegyezte, hogy az első négy nagytáj a természetes tájképző tényezők komplex területi egységeként jelentkezik, a *Dunántúli-dombság* viszont heterogén, a tájképi egyöntetűség hiányával jellemezhető, átmeneti jellegű terület. Kifejtette, hogy az öt nagytáj közül csak a *Dunántúli-középhegység* tartozik teljes egészében *Magyarország* területéhez, a többi az ország határain túl is folytatódik. Bulla a résztájak és kistájak elnevezésében kerülendőnek tartotta a történeti és néprajzi eredetű neveket. Kifejtette, hogy a *Jászság* és a *Kunság* történelmi kategóriák, e nevek helyett inkább a *Zagyva-medence*, *Közép-Tisza-mellék*, *Tiszazug* elnevezést ajánlotta, de megjegyzi: a természetföldrajzban ne mellőzzük teljesen a nyelvkincsünk részévé lett jó magyar tájjellegű szavakat. Láng Sándor³⁷³ kijelentette, hogy *Magyarország* nagytájainak meghatározásakor a domborzati és nagyszerkezeti viszonyokat kell alapul venni. Nagyszerkezeti az ország területe az *Alföld* és a *Kisalföld* fiatal süllyedékére, a *Dunántúlnak* alacsony és középhegységi vonulatokkal tagolt, élénkebb reliefű, bonyolultabb felszínű területére és a *Kárpátokhoz* szerveesebben kapcsolódó *Északi-középhegységre* osztható. Így *Magyarország* nagytájai Láng felosztásában: 1. *Alföld*, 2. *Kisalföld*, 3. *Dunántúl*, 4. *Északi-középhegység*. Kifejtette, hogy készíthetünk ugyan külön domborzati-, geomorfológiai-, éghajlati-, vízrajzi-, növény- és talajföldrajzi tájbeosztást, de az így adódó kistájhatárok nem fedik majd teljesen egymást. Az általa bemutatott természetföldrajzi tájbeosztás főleg domborzati és geomorfológiai alapból indult ki, de figyelembe vette a kőzetminőség, a természetes növénytakaró és a talajok tájalkotó szerepét is, szükség esetén pedig, elsősorban a kistájak elhatárolásánál az éghajlati és vízrajzi vonásokat is.

A vitához többen hozzászóltak, egy részük pártolta a természetes kialakulású népi tájnevek használatát, de többen ellenérveket hoztak fel, mondván, hogy ezek nem földrajzi sajátságokra épültek. A nagytájai beosztásokhoz hozzászólván általában a Bulla-féle javaslatokat fogadták el alapként. A *Mezőföldnek*, a *Dráva-síkságnak* az *Alföldhöz* való sorolását növényföldrajzi, éghajlattani és talajföldrajzi adatok támogatták. A *Mezőföld Alföldhöz* való tartozását több geomorfológus és egy gazdasági földrajzos hozzászólása vitatta. Mindkét nagytáj felosztásban az elhatárolási szempontok következtelen keresztülvitelét kifogásolták. Amíg Bulla a *Mezőföldet* az *Alföldhöz* sorolta, ugyanakkor a *Cserhátalját*, *Mátraalját*, *Bükkalját* az *Északi-*

³⁷³ Láng Sándor (1913–1982), geográfus, karsztkutató, egyetemi tanár. A természetföldrajz csaknem valamennyi ágával foglalkozott, fontos szerepet játszott a földrajzi kutatások eredményeinek gyakorlati alkalmazásában. A Kárpát-medence tájainak egyik legalaposabb hazai ismerője volt.

*középhegység*hez, addig Láng éppen fordítva. Ketten növényföldrajzi és éghajlati alapon a nyugat-magyarországi területsávot önálló nagytájként javasolták elkülöníteni. Külön vita volt a középtájak elhatárolásáról. Ebben Székely András³⁷⁴ javasolta, hogy az *Északi-középhegység* tájbeosztásánál különböztessenek meg egy középhegységi tájsorozatot, egy északi medencesort, továbbá a *Sajó-medencét* és a *Cserehátot*. Végül a vita során a nagytájbeosztás új formája rajzolódott ki: 1. *Alföld*, 2. *Kisalföld*, 3. *Északi-középhegység*, 4. *Dunántúli-középhegység*, 5. *Dunántúli-dombság*, 6. *egy önálló táj nyugaton, egyelőre név nélkül*. Ezt a nagytáji felsorolást adta Bulla a tájvitát lezáró viszontválaszában. Hangsúlyozta, hogy vannak átmeneti területek, határsávok, amelyek hovatarozását a helyszíni bejárások és a további vizsgálatok fogják eldönteni. Láng Sándor elismerte a *Mezőföld* éghajlatlanilag és talajföldrajzilag az *Alföld*hez tartozását, de megmaradt véleménye mellett, hogy a *Dunántúl*hoz sorolja, mert bár a *Mezőföld*ön is, a *Duna–Tisza* közén is vannak 160–180 m-es szintek, a *Mezőföld* pannóniai felépítésű, a *Duna–Tisza* közéhez hasonló részei pedig inkább löszös formák együttese. Láng a *Dél-dunántúli-síkságot* az *Alföld*hez sorolta, majd megjegyezte, a nagytáji beosztásban elfogadja Bulla kategóriáit. A vitát bezáró Pécsi Márton javaslatot tett egy, a természetföldrajz egyes ágazatainak szakembereiből álló szűkebb körű bizottság összeülésére, amely a tájbeosztást a vita alapján egy térképen elvégezné és ez a felosztás vonatkozna a nagy- és a közép- tájakra. A bizottság egy hét múlva összeült és a tájfelosztást elvégezte GÓCZÁN 1961. [pp.258–264.].

A tájvita után, annak eredményét beépítve, 1962-ben jelent meg az újabb Bulla-munka, a „Magyarország természeti földrajza”.³⁷⁵ Ebben, a tájvitában elfogadott, új tájbeosztással szerepel a trianoni *Magyarország* természetföldrajzi leírása. Ezzel a művel tovább változott a Pécsi és Sársfalvi által megkezdett átalakítás, és már nagytáji szinten is megváltoztak a természetföldrajzi tájhatárok. Bulla a *Dunántúlt* (a *Kisalföld* nélkül, amely önálló nagytáj) három részre bontotta, létrehozva ezzel az *Alpokalja*, a *Dunántúli-dombság* valamint a *Dunántúli-középhegység* tájakat és neveket. Az *Alföld* nagytáj maradt, de kibővült a dunántúli *Mezőföld* területével. Ebben a

³⁷⁴ Székely András (1925–1997), geográfus, egyetemi tanár. Pályáját *Pásztón* kezdte, ahol tanárként dolgozott, ekkor kezdte el morfológiai kutatásait a Mátában. 1952-től az ELTE Földrajzi Intézetében tanársegéd, majd 1954-től Bulla Béla professzor mellett aspiráns. A Magyar Földrajzi Társaság Természetföldrajzi Szakosztályának 1959-től titkára, 1973-tól elnöke volt. 1972-től 1990-ig ő vezette az ELTE Természetföldrajzi Tanszékét. Jelentős morfológiai kutatásokat végzett, komoly hatása volt a tájbeosztások és a tájterminológia terén. A vulkanikus térszinek fejlődésmenetének szakértője, vulkánmorfológiai cikkek, tanulmányok és könyv szerzője.

³⁷⁵ Bulla Béla: *Magyarország természeti földrajza* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1962, második, változatlan kiadás: 1964), VII. Magyar tájak, a tájbeosztás alapjai: a hat természeti táj. (pp. 364–367.)

munkában Bulla végleg felrúgta az 1947-es szemléletet, amely még a tájvita ismeretében sem magyarázható a földrajztudomány fejlődésével. Ez a beosztás nagyon komolyan átalakította a magyar nagytáji szemléletet, hiszen a *Mezőföld* minden addigi tagolásban a *Dunántúl* része volt. Az előbbi nagytájak mellett, továbbra is nagytájként kezeli a *Kisalföldet* (csak a magyarországi résszel számolva) és megmaradt a már korábban bevezetett *Északi-középhegység* is. Ez a megoldás a korábbi tájrendszerhez hasonlóan ismét hat nagytájat határozott meg, de óriási a különbség, hiszen e hat táj már a megfoglyatkozott országterületen belül helyezkedik el. Ez a tájbeosztási rendszer lényegében változatlan maradt az 1990-es évekig. Következésként bevezették a közoktatásban, a magyarországi általános iskolák II. osztályában már ezzel a felosztással ismerkednek a gyerekek. Mindez az országhatárokhöz igazítva, ezzel is a tájak határon túli kapcsolatit elkendőzve. Az 1962-es Bulla-féle beosztás minden természetföldrajzi tájakat bemutató, vizsgáló tudományos munka alapja is lett. Az 1967-ben, majd 1989-ben megjelent „Magyarország nemzeti atlaszá”-ban³⁷⁶, és az 1999-ben megjelent „Magyarország atlaszá”-ban³⁷⁷ is színvonalas tájbeosztás-térképek szerepelnek, mindkettő ezen az alapon, szigetként kezelve a mai államterületet. Ugyanezt a tagolást követi az 1990-ben megjelent, egyébként nagyszerű, részletes, igazi tájtani jellemzőket bemutató, Marosi Sándor–Somogyi Sándor: „Magyarország kistájainak katasztere”,³⁷⁸ c. munka. Ez nagy részletességgel, kiváló földrajzi munkaként, kistáj szintig írja le a tájak minden földrajzi tulajdonságát. A beosztás a politikai határokhöz igazodva hat nagytájat (*Alföld, Kisalföld, Nyugat-magyarországi-peremvidék, Dunántúli-dombság, Dunántúli-középhegység, Észak-magyarországi-középhegység*), 33 középtájat és több mint 200 kistájat különít el. A fentiekből látható, hogy a hat nagytáj neve nem mindenütt egyezik a Bulla-féle hat nagytájnévvel!

A magyar tájnévhasználatra jelentős hatással volt az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) keretében folyó földrajzinév-egységesítési program, amelyhez *Magyarország* is csatlakozott. E névegységesítési folyamat részeként jött létre 1971-ben a „Magyarország földrajzinév-tára I.” (FNT I.)³⁷⁹ c.

³⁷⁶ *Magyarország nemzeti atlasza*, Budapest 1967 (főszerk: Radó Sándor), Természeti tájak (p. 36.), *Magyarország nemzeti atlasza – Kartográfiai Vállalat*, Budapest 1989 (szerk. biz. elnök: Pécsi Márton), Természeti tájak rendszertani felosztása (p. 86–87.)

³⁷⁷ *Magyarország atlasza* (Cartographia Kft. Budapest, 1999.) (szerk. biz. Elnök: Dr. Papp-Váry Árpád) *Magyarország természeti tájainak rendszertani beosztása* (p. 44–45.)

³⁷⁸ Marosi Sándor–Somogyi Sándor (szerk.): *Magyarország kistájainak katasztere* (MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest 1990.) Második kiadása: Dövényi Zoltán (szerk.): *Magyarország kistájainak katasztere* (MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest 2010.)

³⁷⁹ *Magyarország földrajzinév-tára I.*, Fontosabb domborzati, táj- és víznevek (szerk.: Földi Ervin), (Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal Budapest, 1971.) Második kiadása:

kiadvány, amelynek szellemisége, a természetföldrajzi tájneveket kezelő módja az 1960-as évek Pécsi–Bulla-féle megoldásait tükrözték. Az FNT I., 1971-es, első kiadásához, amely a „hivatalossá” tett, egységesített magyarországi természetföldrajzi tájnévanyagot tartalmazó füzetszerű kiadvány, kéziratossá térkép is kapcsolódott, ez a tájak kiterjedését mutatta. Az 1982-ben megjelent második kiadás, már nyomtatott, 1:500 000-es méretarányú, hipszometrikus domborzatábrázolással ellátott, részletes vízrajzzal rendelkező térképen mutatta be a tájrendszert, a fontosabb vízneveket, jellemző földrajzi pontok nevét, de mindezt a kor földrajzi-ideológiai szellemének megfelelően csak a mai *Magyarország* területére, tájföldrajzi szempontból szigetszerűen kezelve az országot. Az FNT I. célja a nemzetközi névegységesítésben való tevékeny részvétel, így a kiadvány a külföld felé propagált térképészeti alapanyagként megjelenő, a nemzetközi kartográfia *Magyarországot* érintő térképeinek névrajzi befolyásolója lett. Ezzel párhuzamosan a magyar polgári térképészet is kötelező érvényűen alkalmazta az FNT I.-ben megjelenő neveket, amely tartalmában az 1960-as évekre kialakult természeti tájnévanyaggal azonosulva az ideológiai hatásokkal átalakított, torzult tájnévanyag bel- és külföldi elterjesztője lett. Az FNT I. 715 országos jelentőségűnek minősített víz- és tájnevet tartalmaz, amely névanyag hivatalossá vált, a benne szereplő táj- és vízneveket innentől fogva kormányrendeletben rögzítve, hivatalos neveknek minősítették és használatukat kötelezővé tették.

Magyarországon a táj kutatási irányzatok és a tájakat rendszerbe foglaló tudományos értekezések továbbra is a trianoni határokhoz kötött államközpontúság hatása alatt maradtak. A magyar tájbeosztásokban ez a felfogás mindinkább előtérbe került, és ennek tovább élése mára jelentős tájszemléleti torzulásokat okozott, mind az átlagemberek fejében, de tudományos, földrajzos és térképész körökben is. Ez egyrészt azt jelenti, hogy már nem a *Kárpátok* belső oldalának természetföldrajzi egysége mutatkozik a felosztásban, tehát az államközpontúságban már nem a *Kárpátok* határolta terület az egység, hanem politikai-ideológiai szempontoktól vezérelve, a természeti tájak határait az érvényben lévő országhatárokhöz kötik. Szomorú tény, hogy a *Kárpátok* és a *Kárpát-medencét* egységesen bemutató részletes, a tudományos kutatásokat és a tájföldrajz legújabb eredményeit is beépítő magyar nyelvű tájbeosztás, magyar szerző tollából, 1947 után, évtizedeken át nem készült. Az első, nem teljes, de mindenképpen nagy hézagpótló munka a két kötetes „Európa” c. tankönyvben, Székely András által írt, a *Kárpátokról*

Magyarország földrajzinév-tára I., Fontosabb domborzati, táj- és víznevek (szerk.: Földi Ervin), (Kartográfiai Vállalat Budapest, 1982.)

szóló fejezet csak 1975-ben jelent meg³⁸⁰. Végül a *Kárpátok* egészét bemutató, részletes tájbeosztás, a Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása³⁸¹ 1994-ben készült el, de széles körben olvasható publikálása csak 1997-ben valósult meg.

A magyar tájföldrajz és rendszertan komoly torzulása az 1950-es évektől folyamatosan, az 1980-as évekig tartó névváltoztatási folyamat. A névváltoztatások, tradicionális magyar tájneveket váltottak fel idegen eredetű névvel, illetve az államhatárokhoz kötött tájszemlélet következtében – természeti egységek átszabását alátámasztandó – születtek új névalakok. Mivel Magyarországon ekkor minden általános térkép készítése állami feladatként egy gazdasági szervezet jogköre volt, és a névhasználatban erős politikai nyomás is jelentkezett, a megjelenő térképek, atlaszok, majd ezeken alapuló tankönyvek e névanyagot tartalmazták és terjesztették. Így a köztudatban jelentősen torzult beidegződések jelentkeztek és ezek máig ható problémát okozva, rengeteg szakmai vitát és ellentmondást szültek. A legjellemzőbb névváltoztatások az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* helyébe lépő *Zempléni-hegység*³⁸², a *Kisalföld* északi részmedencéjének *Szlovák-alföld* alakra történő változtatása³⁸³, a *Gömör–Szepesi-érchegység* nevének *Szlovák-érchegységre* változtatása³⁸⁴, a *Gömör–Tornai-karszt* *Aggteleki-karsztra* történő átkeresztelése, illetve a *Gömör–Tornai-karszt* „megmaradó” vonatkozásának *Szlovák-karszt* névvel való felváltása,³⁸⁵ a *Nógrádi-medence* nyugati

³⁸⁰ Európa (Gondolat, 1975), Székely András: Európa koszorúja a Kárpátok (p. 260–278.)

³⁸¹ Hajdú-Moharos József–Hevesi Attila–Horváth Zsolt: A Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása. Első megjelenése: Pannon Enciklopédia - Magyarország földje, kitekintéssel a Kárpát-medencére (Karátson Dávid főszerk.) (Kertek 2000 kiadó, é.n.)

³⁸² *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* → *Zempléni-hegység* (névcsera a táj magyarországi részére). A név minden tekintetben erőltetett, hiszen a helybeli lakosság Sátoraljaújhely környékén *Sátor-hegyek*nek nevezi a hegységet, azon kívül az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* részének, a *Tokaji-hegység*nek kelet, a Bodrog felé lealacsonyodó átmeneti tája, „alja”, a híres borvidék: *Tokajhegyalja*. Így az az anomália alakult ki, hogy a *Zempléni-hegység* „alja”: *Tokajhegyalja*. A név történeti-földrajzi szempontból sem helytálló, hiszen a hegyvidék nyugati oldala *Abauj*, keleti pedig *Zemplén* megye része volt.

³⁸³ *Kisalföld északi medencéje* → *Szlovák-alföld* (névszűkítés, névcserével). A név nem fordításból keletkezett (!), hiszen a *Kisalföld* északi medencéjének neve a szlovák beosztásokban *Podunajská nížina*, vagyis *Duna menti alföld*. A *Szlovák-alföld* elnevezés etnikai szempontból is hibás, hiszen a terület magyar népességű. Ez a névalak 1989 óta jelentősen visszaszorult a magyar térképekről, de forgalomban lévő általános iskolai földrajz tankönyv még mindig tartalmazza.

³⁸⁴ *Gömör–Szepesi-érchegység* → *Szlovák-érchegység* (névcsera). A *Slovenské rudohorie* név fordítása és magyarra adaptálása. Az eredeti névalak a „*Gömör és Szepes vármegye* határán húzódó érces hegység” elv alapján keletkezett. Ezt később, a XX. század elején *Magyar-érchegységre* keresztelték át. A hegyvidék Csehszlovákiához kerülésekor szlovák neve *Slovenské rudohorie* = *Szlovák-érchegység* lett, de a magyar névhasználatban e fordítás csak az 1960-as évektől jelent meg.

³⁸⁵ *Gömör–Tornai-karszt* → *Aggteleki-karszt* (névcsera a táj magyarországi részére). A karsztvidék országhatárnál történő „elválgása” tette szükségessé a merőben új név létrehozását. A „*Gömör és Torna vármegye* határán húzódó karsztos hegység” jellemzőből keletkezett az elnevezés. Ennek 1920 után Magyarországon maradt részére az 1960-as évektől a turisztikailag legfontosabb település nevének felhasználásával született az új magyar név. Tipikus példája az országhatárokhöz kötött természeti táj lehatárolásnak. Kicsivel később jelent meg a *Gömör–Tornai-karszt* → *Szlovák-*

részmedencéjének magyarországi oldalára *Balassagyarmati-medencére* változtatása³⁸⁶. A felsoroltak közül a *Szlovák-alföld* az 1990-es évek elejére lekerült a magyar térképekről, a *Kisalföld* név pedig a legtöbb magyar nyelvű térképen átfogja teljes kiterjedését, de a többi változtatás sok térképen és az oktatásban is megmaradt.

Az 1960-as évektől nagy lendületet vettek a néprajzi szempontú tájvizsgálatok. A földrajztudomány mellett a tájnevekkel foglalkozó másik tudományterület egyértelműen a néprajztudomány lett, s a földrajzokkal ellentétben e téren nem keletkeztek ideológiai szempontú névváltoztatások. Ugyanakkor tény, hogy a néprajzi tájnévanyag korántsem terjedt el olyan széles körűen, mint a földrajzi tájnevek. Strömpl Gábor 1922-ben – elsőnek tekinthető – és Kádár László 1941-ben megjelent néprajzi tájnévlistája óta, bár a néprajzi tájak részletes feltárása folyt és a népi eredetű határnév-gyűjtések is nagy lendületet vettek, sokáig nem készült újabb összeállítás a népi névadású, nagyobb területeket jelölő tájnévanyagról. Sajnálatos tény, hogy a közoktatás sem foglalkozott a néprajzi tájakkal, sőt a magyar néprajz alapvető jellemzői sem képezték az általános iskolai és gimnáziumi tananyag részét, így a néprajzi tájnevek a magyar nyelvű népesség körében teljesen archaizálódtak, jelentős részük országos ismertsége minimális lett. Talán ezt a hiányt próbálta pótolni, legalább a szakemberek és a kapcsolódó tudományok művelői számára íródott, az 1978-ban megjelent Kósa László³⁸⁷ és Filep Antal³⁸⁸ által összeállított munka, „A magyar nép táji-történeti tagolódása”, amelynek névanyaga, leírásaival együtt később a Magyar néprajzi lexikon megfelelő kötetében³⁸⁹ is helyet kapott. Így a földrajzi tájnévanyag mellett, immáron a néprajzi tájnevek is teljes körűen hozzáférhetővé váltak, amely a térképészeti területén hozott nagy előrelépést, hiszen segítségével a néprajzi tájnévanyag térképi felvétele elől minden akadály elhárult. Ugyanakkor a magyar kartográfia továbbra sem

karszt névcseré, amely a táj szlovákiai részére adott új magyar névalakot. Ez a *Slovenský kras* név fordítása, a szlovák beosztások és nevezéktan nemzeti szempontú új névadásából. Egyes szlovák beosztásokban még fellelhető a tradicionális név szlovák alakja: *Gemersko-turnianské kras*, de ezt mára teljesen felváltotta az új név. Mind az *Aggteleki-karszt*, mind a *Slovenský kras* név nemzetközi értelemben vett propagálása – lévén világhírű karsztvidékről van szó – mára lehetetlenné tette a *Gömör-Tornai-karszt* név köznapi használatát, hiszen még a világörökség listán is az *Aggteleki-karszt–Slovenský kras* nevek szerepelnek.

³⁸⁶ *Nógrádi-medence* → csak a nyugati részmedence, a *Balassagyarmati-medence* magyarországi oldalára vonatkoztatva (névszükítés). Minden tekintetben indokolatlan változtatás, hiszen egyrészt a medencének, amelyet folyó (jelen esetben az *Ipoly*) vág ketté, két részmedencéje van. Másrészt a szlovák beosztásokban a valódi értelemben vett *Nógrádi-medence* két része a *Balassagyarmati-* és *Losonci-medence*, *Dolnonovohradská kotlina* és *Homonovohradská kotlina* néven szerepel, vagyis magyarul: *Alsó-Nógrádi-medence* és *Felső-Nógrádi-medence*. Tehát a területre vonatkozó szlovák név, kiterjedés szempontjából jobban őrzí a magyar hagyományokat (!).

³⁸⁷ Kósa László (1942–), etnográfus, történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

³⁸⁸ Filep Antal (1936–), etnográfus, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos kutatója.

³⁸⁹ Magyar néprajzi lexikon 1–5. kötet, főszerkesztő: Ortutay Gyula (Akadémiai Kiadó Budapest 1977–1982)

vett tudomást a néprajzi tájnevekről, azok általános térképi ábrázolása csak később, az 1990-es évek elején indult meg.

Kettős tájszemlélet Magyarországon

Az 1989-ben bekövetkezett magyarországi politikai fordulat és a decentralizáltabb tudományszemlélet eredményeként két, egyre élesebben elhatárolható, természetitáj-szemléleti vonal alakult ki a magyarországi földrajz- és térképtudományban. E két vonal jelenléte a mindennapokban a térképi névrajz különbözőségeiből szűrhető le. Az egyik, az előzőekben ismertetett, az 1960-as évektől bevezetett és folyamatosan alakított, az 1980-as évekre megállapodott, a Magyar Tudományos Akadémia által is elfogadott, államközpontú tájszemlélet az FNT I.-ben és *Magyarország* nemzeti atlaszában³⁹⁰ is közölt természeti tájbeosztás alapjain nyugvó álláspont. Ez a természeti tájak lehatárolását államhatárokhoz köti, névhasználatában a népi eredetű és a magyar tradíciókból táplálkozó neveket hajlamos új, idegen eredetű nevekkel kiváltani. Ez a szemléletmód a magyar földrajzoktatás egy részében is élő vonalat jelent. A másik megjelent szemlélet a természetföldrajzi tájak lehatárolásánál teljesen kiiktatja a politikai határokat. Tájnévanyagában követi, sőt felkutatja a magyar hagyományban meglévő neveket és fontos szempontja a magyar néprajztudományon túl, a kapcsolatteremtés és szintetizálás a *Magyarországgal* szomszéd államok földrajztudományának tájszemléletével és beosztásaival. Az utóbbi irányzathoz tartozó egyik legfontosabb eredmény, a *Kárpát-medence* fogalmának *Kárpát-térségre* történő kiterjesztése. Ennek lényege, hogy szemléletében felhagyott a magyar tájvizsgálatok és terminológia korábban – az 1950-es évek előtti – abszolút *Kárpát-medence* centrikusságával, és nemcsak a *Kárpátok* ívét és a belső medencei részeket, hanem a külső oldalt és a hozzá csatlakozó térszíneket is vizsgálatának tárgyává tette. Az így létrejött *Kárpát-térség* (*Kárpátok* + *Kárpát-medencék* + *Kárpáti előtér*) természetföldrajzi tájait mind lehatárolás, mind nevek tekintetben egyeztette az érintett nemzeti tájbeosztásokkal, létrehozott egy összegző, lehatárolásban állandó, nevek tekintetében az egyes nyelvek között átjárható rendszert, amely megadja az egyes kistájrészeket, kistájakat, középtájakat és nagytájakat magyar és azzal párhuzamos idegen névalakját is. Ez a munka *Hajdú-Moharos József* – *Hevesi Attila* – *Horvát*

³⁹⁰ *Magyarország* nemzeti atlasza – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1989 (szerk. biz. elnök: Pécsi Márton), Természeti tájak rendszertani felosztása (pp. 86–87.)

Zsolt: *A Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása*^{391 392}, (KPTTB) amelynek létrejöttével a magyar földrajztudomány levetkőzte nemcsak az 1947 utáni torzult államközpontúság elvét, hanem az azt megelőző, a *Kárpátok* külső oldalát mellőző tájszemléleti megoldást is, így mind tájszemléleti, mind névtani szempontból új útra lépett. Ez az új út, az 1990-es években megváltozott szemlélet, lehetővé tette a korábban használt tájnevek újbóli felkutatását, és megújuló szemléletű, politikai határoktól eltekintő, a *Kárpátok* belső és külső oldalát egyforma súllyal felölelő rendszer kidolgozását.

KPTTB a *Kárpát-térséget* 21 nagytájra bontotta. A tájhatárok tekintetében a mai magyarországi terület tagolása az 1989-es *Magyarország* nemzeti atlasza (MNA '89) felosztásával majdnem azonos, bár attól néhány helyen eltér.³⁹³ A két beosztás közötti legfontosabb eltérés a névhasználatban mutatkozik. A KPTTB-ban közölt tájnevek sok esetben visszanyúlnak a Prinz Gyula által használt, népi eredetű elnevezésekhez (pl. *Mátraerdő*, *Bakonyerdő*, *Biharerdő*), de a munka legnagyobb jelentősége, hogy kísérletet tesz a magyar és a szomszédos országok tájtagolási rendszereinek és a névalakoknak az összehangolására, illetve az egyes tájak magyar és magyartól eltérő nyelvű névformáit is megadja. Azon nevek esetében, amelyek magyarországi tájat jelölnek, de a határokon túl tekintve földrajzilag kifogásolhatók, a *Kárpát-térség* tájnévrendszerébe jobban illeszthető névváltozatot használ³⁹⁴. KPTTB névanyaga 1994-ben jelent meg egy iskolai földrajzi atlasz *Kárpát-medence* térképén, majd egyre inkább terjedt az újonnan kiadott térképeken, de sajnálatos tény, hogy a magyarországi térképkiadás egy része nem tette magáévá gondolatait és neveit, így megmaradt az országhatárokhöz igazított névanyag közlése mellett. A KPTTB átdolgozott változatát Hevesi Attila 2001-ben publikálta³⁹⁵. A módosítások kis mértékben a névanyag, főként a nagytájak határait érintik.

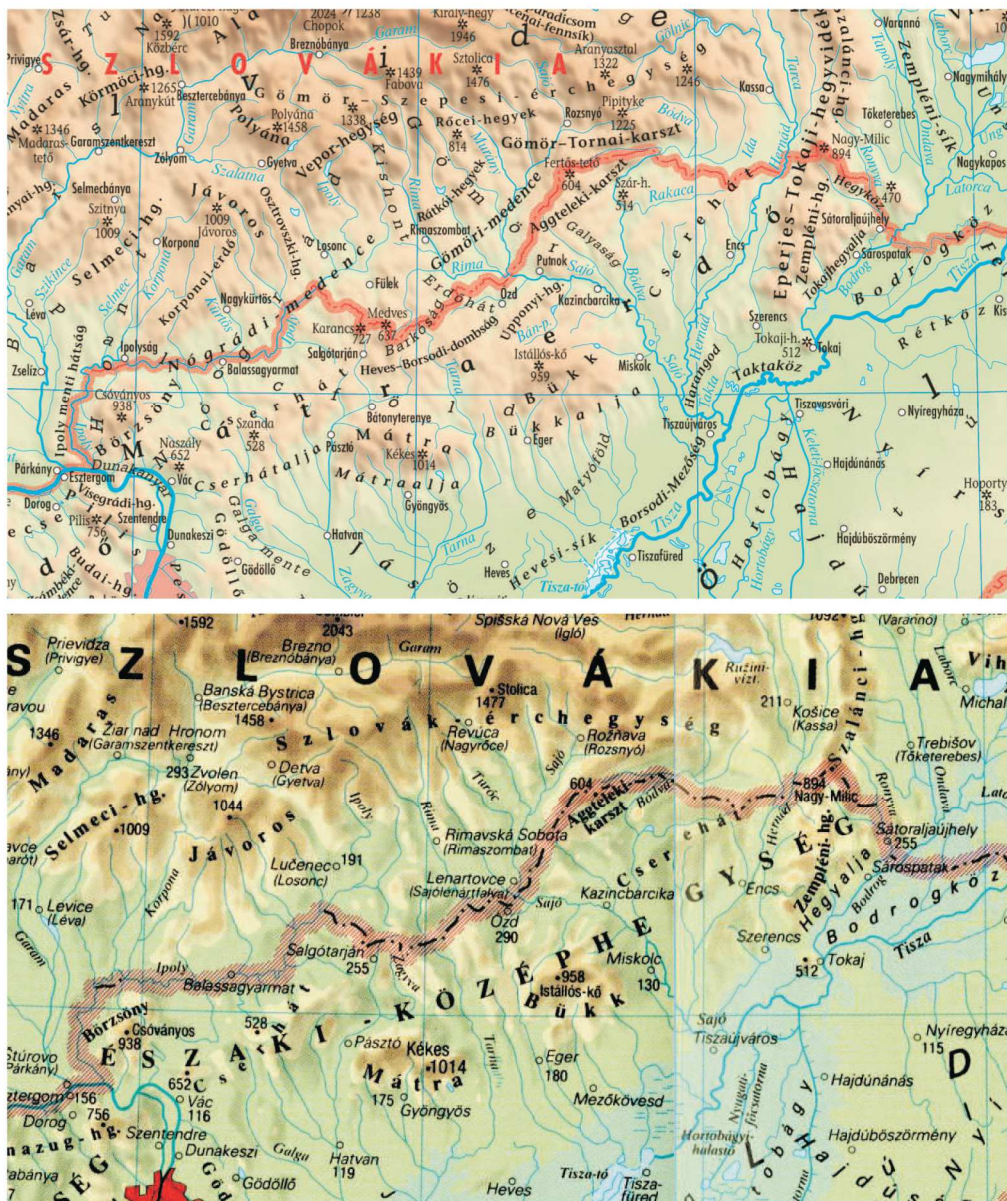
³⁹¹ Hajdú–Moharos József – Hevesi Attila – Horvát Zsolt: *A Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása*. Első megjelenése: *Pannon enciklopédia* (főszerk.: Karátson Dávid), *Magyarország földje* (p. 274–284.) (Kertek 2000, Budapest 1997.)

³⁹² Hajdú–Moharos József (1957–2001), geológus, geográfus. Kutatásaiban legfontosabbnak a földrajzos-földtanos szakmai körökben periférikusnak tartott, emiatt különösebb támogatásra nem érdemes nevezéktani kérdéseket, a földrajzi helynévanyag felkarolását tekintette. Ebben az egymással összefüggő témakörben született két legfontosabb műve: *Románia* táj földrajzi beosztása (1993) és a Magyar településtár (2001), amely a Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztását is tartalmazza.

³⁹³ Pl. a *Tapolcai-medencét* a KPTTB a *Bakonyerdőhöz*, azaz a *Dunántúli-középhegységhez* sorolja, MNA '89 viszont a *Dunántúli-dombsághoz*.

³⁹⁴ Pl. magyarországi területén a *Körös-vidék* helyett a *Körösök síksága* kifejezést alkalmazza, hiszen a Körösök teljes vidéke túlnyúlik a mai országhatárokon, emellett a magyarországi terület sík, de a teljes vidéken dombságok és hegységek is vannak.

³⁹⁵ Hevesi Attila: „A korszerű magyar földrajztudomány megteremtője” Hunfalvy János földrajzi munkássága – Geotudományok, A sorozat, Bányászat, 61. kötet, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2001. (pp. 83–117.)

46. ábra: A kettős tájzsemlélet: a felső térkép³⁹⁶ a Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztása alapján felvett természetföldrajzi tájneveket és történeti-földrajzi–néprajzi tájneveket ad meg. Az alsó térkép³⁹⁷, a Földrajzinév-tár I. és a Magyarország nemzeti atlasza alapján közli tájneveit, más tájnévanyagot nem mutat be. Mindkét térképrészlet címe: A Kárpát-medence

³⁹⁶ Családi világtalasz 2–3 old. (részlet), M = 1:2 000 000, Faragó–Hibernia–Szalay–Szarvas–Tóth, 2006.

³⁹⁷ Földrajzi világtalasz 12–13. old. (részlet), M = 1: 2 500 000, Cartographia, 2006.

A KPTTB és ezzel szemben MNA tájbeosztási térképe (illetve az azon alapuló, térképi használatra készült FNT I.) névanyagának használata a földrajzosok és a térképészek körében is vita tárgya. Ezt a vitát, illetve KPTTB akadémiai részről történő elutasítását Hevesi Attila így fogalmazta meg: „1997-ben Hajdú-Moharos Józseffel megkíséreltük a „hivatalos” tájbeosztást a *Kárpát-medence* és *Kárpátok* egészéhez közelítve átalakítani. A „hivatalos” tájbeosztás készítői s az őket „hivatalosan követők” kísérletünket még vitára se méltatták” HEVESI 2001. [p.254]. Ezt az el nem fogadást és ennek a térképlapokon és az oktatásban látható vetületét tekintjük a magyar tájszemlélet kettősségének.

A tájnevek forrásai

A magyar természetföldrajzi tájnévrendszer elsődleges forrása az 1997-ben megszületett, az előzőekben ismertetett Kárpát–Pannon-térség természetföldrajzi tájbeosztása (KPTTB). Ennek tartalma és területi lefedettsége teljes mértékben megfelel a *Kárpát-térségben* található természetföldrajzi tájak nevének használatához. Térképi ábrázolás természetföldrajzi tájnév-forrásoként a KPTTB alapján, térképészeti felhasználáshoz készült, a Faragó Imre „Sokrétű térképészet” című e-tankönyv II. kötetében bemutatott „Kartográfiai tájbeosztás” használatát javasoljuk.

A néprajzi és történeti-földrajzi tájak magyar szempontból legteljesebb forrása a Magyar néprajzi lexikonban is szereplő, a Kósa László és Filep Antal által közreadott, a „Magyar nép táji történeti tagolódása” c. munka legfrissebb kiadványa. Ennek a történeti-földrajzi tájnévanyaggal és a nem magyar népek tájnévanyagával is kiegészített, továbbfejlesztett változata szintén a „Sokrétű térképészet” című munka II. kötetében található.

10.2. Tengerfenék domborzati nevek

A *Világtenger* területén a nagy szélsőségeket mutató domborzati formákat, a legnagyobb mélységeket magukban rejtő mélytengeri árkok egy részét, az óceánok mélyén húzódó hegységrendszereket a XX. század első felében kezdték megismerni. Addig a *Világtenger* területének nagy részéről az a felfogás terjedt el, hogy a nagy mélységek egyhangú, sima vidékeket rejtenek. Az elmúlt fél évszázadnyi kutatás derítette fel, hogy az óceán- és tengerfenék tagoltsága, képződményeinek formagazdagsága a szárazföldekével vetekszik.

A tengerfenék domborzati formák első rendszerezése és megnevezése az 1903-ban *Wiesbadenben* megtartott konferencián jött létre. Ez az ún. Supan-

féle osztályozás, amely a későbbi osztályozások és névkialakítások alapjaként is szolgált. Ebben az *Elsőrendű alakulatok* a nagyobb kiterjedéssel bíró alakzatok, az óceáni meder alapvázának elemei: a (1) *Kontinentális párkány vagy padka*, enyhe lejtésű kontinentális szegély a parttól kb. 200 m mélységig, amely azután hirtelen meredek lejtővel bukik alá. (2) Minden oldalról tengeralatti emelkedésekkel körülzárt mélyedések a *medencék*, amelyeknek két horizontális kiterjedése nagyjából egyenlő, a *völgyek*, amelyek széles és megnyúlt bevágódások, enyhén lejtő oldalakkal; amelyek medencékre osztódhatnak és az *árkok*, amelyek megnyúlt bevágódások, de aránylag keskenyek, meredek oldalakkal. A völgyek és medencék *elágazásainál* jött létre az öböl, amelynek alaprajza széles kerek, vagy háromszögletű és a *csatorna*, amely elnyúltabb alakzatú. (3) A *kiemelkedéseket* minden oldalról mélyedések veszik körül, vagy a kontinentális szegélyből indulnak ki. Ezek a *küszöbök*, amelyek széles vagy megnyúlt kiemelkedések, és amelyek enyhén, csak egynéhány perces szögek alatt lejtnek. A *tarajok* megnyúlt kiemelkedések, meredek oldalakkal, a *fennföldek* meredek, nagykiterjedésű kiemelkedések, melyeknek hosszúsága és szélessége nagyjából egyenlő. (4) A *gödrök* a mélyedések legalacsonyabb pontjai. A *Másodrendű alakzatok* csekély kiterjedéssel, de meredekebb lejtőkkel határozottan elválnak a környező területtől. Ezek között (1) *Kiemelkedések a* megnyúlt, keskeny *taraj*, az elszigetelt, vagy tengeralatti *hegységek* és *kupolák* és a *padok*, valamint a *zátonyok*, más néven *magas fenékek*. A (2) mélyedések lehetnek katlanok, amelyek többé-kevésbé meredek, aránylag csekély területű bemélyedések, és *barázdák*, amelyek völgy- vagy csatornaalakú bemélyedések MÁRTON M. 2014.

Az 1950-es évek második felétől a mérés technika rohamos fejlődése és az egyre intenzívebb kutatások azt eredményezték, hogy egyre több, addig ismeretlen fenékdomborzati kis- és nagyforma vált ismertté. Ezekre megnevezések, fogalmi meghatározások születtek, amelyeket azonban csak lassan követett a térképi névhasználat. Az elnevezések tekintetében sok az 1900-as évek elején beépült ellentmondás rögzült, amely az új objektumok elnevezésekor napjainkig is élő probléma a névadásban. Az 1971-ben megszületett, később több kiadást megélt, első tengerfenék domborzati névtár a Gazetteer of Undersea Features-ben a felszínformákra adott meghatározások közül sok átment az egyes objektumok földrajzinév-adásába és ezek nem mindig felelnek meg a tényleges tengerfenékformáknak. Ezt a jelenséget nagy mértékben generálta, hogy a név már elterjedten használatban volt. Ezeket a névtárakat a The United States Board on Geographical Names (BGN), az

Amerikai Egyesült Államok Szövetségi Kormánya mellett működő, 1890-ben alapított hivatali testület állította össze MÁRTON M. 2014.

A BGN névadás elvei

A BGN mind az *Egyesült Államok*, mind a más országok területén lévő földrajzi objektumok, képződmények *Egyesült Államok*beli egységes, hivatalos névhasználatára tesz javaslatot az amerikai kormánynak. Az anyagok összeállításához nyelvészek, földrajzkutatók és térképészek munkáját veszi igénybe s szükség szerint együttműködik a névtárak anyagában érdekelt országokkal is. A BGN figyelembe veszi az *Egyesült Államok* állampolgárainak a nemzetközi vizeken levő tenger alatti képződményekre tett alkalmas névjavaslatait. A BGN, ahogyan az *Egyesült Államok*beli szárazföldi nevek esetében, figyelembe veszi az *Egyesült Államok* felségvizein levő képződmények elnevezésére tett javaslatokat. A képződmény elnevezéséhez meghatározzák a képződmény (földrajzi) jellegét, kiterjedését és földrajzi koordinátákkal helyzetét. Más országok partjainak közvetlen közelében levő fenékdomborzati elemek neveit az adott országban már meglévő módon használják. A BGN általában elfogadja a más államok állampolgárai által az Egyesült Államok határain túl fekvő fenékdomborzati képződményekre elfogadott neveket kivéve, ha vita vagy más probléma merül fel azokkal kapcsolatban. A földrajzi nevek megkülönböztető elemeinek kiválasztásánál a BGN által régóta követett gyakorlat, hogy a rövid és egyszerű neveket, mint a leginkább használhatóakat, előnyben részesíti. A nagy kiterjedésű fenékdomborzati képződmények nevében – ha ez megvalósítható – a megkülönböztető elemeket úgy adják meg, hogy azok jelezzék annak a területnek a hozzávetőleges helyzetét, ahol az adott képződmények fekszenek: *Mariana-árok*, *Keleti kilencvenes hátság*. Ez általában megvalósítható a közelben fekvő (ismert) képződmények megkülönböztető elemeinek használatával: *Aleut-hátság*, *Aleut-medence*, *Aleut-árok*, *Mariana-medence*, *Mariana-árok*, *Bellona-sziklazátonyok*, *Bellona-homokzátony*. Bizonyos esetekben a megkülönböztető elem nagy, jól ismert, közel fekvő képződményekhez viszonyított irányt jelölhet: *Déli-Honsú-i-hátság*, *Nyugati-Karolina-medence*. Abban az esetben, ha egy hosszan elnyúlt képződmény kiterjedését kell kifejezni és a végpontok már megnevezett földrajzi formákkal leírhatók, az utóbbi formák megkülönböztető elemeit kötőjellel kapcsolva az új képződmény megkülönböztető eleméül használják fel: *Azori-Gibraltári-hátság*, *Peru-Chilei-árok*. A kanyonok, mivel rendszerint egészen a part közeléig húzódnak, folyók, földfokok vagy más könnyen azonosítható

szárazföldi objektumok nevét kapják megkülönböztető elemül: *Hudson-kanyon*, *Barrow-kanyon*, *Norfolk-kanyon*. Más képződmények megkülönböztető elemei emlékeztető nevek, a tengerek tanulmányozásában jelentős szerepet játszó hajók, személyek, expedíciók, szervezetek és intézetek tiszteletére. Ugyanakkor a megemlékezés másodrendű szempont a névadásban, nem előzheti meg azt a célt, hogy könnyen használható és megfelelő tájékoztatást nyújtson a név. A névadáshoz a tengerkutatással kapcsolatban álló szervezetek és intézetek neve használható: *Scripps-kanyon*. Engedélyezett a képződmény felfedezésével és leírásával kapcsolatos személyről történő névadás (a hajó kapitánya, az expedíció vagy a kutatógárda vezetői stb.). Névadók lehetnek valamely nemzet történelmében kiemelkedő szerepet játszó személyiségek. Képződménycsoportokat lehet elnevezni speciális fogalomkörbe tartozó (történelmi) személyiségek, mitológiai alakok, csillagképek, halak, madarak, egyéb állatok stb. nevével: *Matematikus-fenekhegyvidék*, benne *Archimédész-fenekhegy*, *Euklédész-fenekhegy*, *Gauss-fenekhegy*. A *Muzsikus-fenekhegyvidék*, benne *Bach-fenekhegy*, *Brahms-fenekhegy*, *Schubert-fenekhegy* MÁRTON M. 2014.

A tengerfenék domborzati nevek magyar földrajzi köznevei

A földrajzi nevek körében a tengerfenék domborzatának képződményeit jelölő nevek mesterséges névadással, a más földrajzi neveknél megszokott fejlődési út bejárása nélkül, születtek meg. Ez a földrajzi köznevekre is igaz megállapítás, hiszen a tengerfenék domborzat tudományos megismerése hívta életre azt a köznévk-rendszert, amely ezeket a képződményeket általánosan jelöli. A földrajzi köznevek elsőként a tengerkutatással foglalkozó országok nyelvén kerültek a köztudatba, de hamarosan olyan nyelvekre való adaptálás is megtörtént, amelynek szakemberei közvetlenül nem vettek részt a kutatásokban. Magyarországon a tengerfenék domborzatára vonatkozó nevek magyar nyelvű anyagának rendszerezett kialakításával elsőként a Földrajzinév-bizottság keretein belül foglalkoztak. A bizottságban elsődleges szempont volt a földrajzi szakkifejezések és a földrajzi köznevek összhangjának megteremtése, ezért 1979-ben a Földrajzinév-bizottság Galács András földtudományi szakembert, óceanológust vont be a munkába. Az így létrejött névanyagot 1986-tól Márton Mátyás fejlesztette tovább, aki a legnagyobb hatással volt a későbbiekben is a magyar tengerfenék domborzati nevek rendszerére. Így született meg az a földrajzisköznév-anyag, amely e névcsoport formakincsét jelöli.

Pusztuló (kiemelkedő) felszínformát jelölő köznévi a zátony, sziklazátony, sziklazátonyok, homokzátony, homokzátonyok, pad, padok, magaslat, nyúlvány, terasz, fal, plató, hordaléklejtő, hordalékkúp, táblahegy, fenékhegy, fenékhegyek, fenékhegycsoport, fenékhegysor, fenékhegyvidék, hát, hátság, selfhát és a keresztvátság.

Feltöltődő (bemélyedő) felszínformát jelöl a mélység, árok, sáncárok, szurdok, szakadék, hasadék, kanyon, katlan, teknő, teknővölgy, repedésvölgy, törésöv, selfvölgy, selfmedence, selfsíkság, fenékcsatorna, fenékvölgy, fenéksíkság, medence, nagymedence és a self.

A magyar tengerfenék domborzati nevek képzése

A magyar tengerfenék domborzati nevek képzésének elveit a Földrajzinév-bizottsággal egyeztetett módon Márton Mátyás vizsgálta, illetve adta meg. Mivel minden név mesterséges névadás eredménye, történetileg magyar névalakjuk nincs, így a létrejöttük minden esetben névfordítás eredménye. Ugyanakkor a megadott elvek szerint vannak nem fordítható nevek is. Így a magyar tengerfenék domborzati nevek között nyelvi szempontból fordított és nem fordítható csoportokat kell megkülönböztetnünk.

Fordított nevek: (1) Azoknál a neveknél, amelyeket szárazföldi földrajzi nevekből képezzünk, az eredeti névhez – a teljes név megtartásával – *-i* képző járul. Ha névképzésben részt vevő szárazföldi neveknek van magyar alakja, akkor azt használjuk a tengerfenék domborzati név létrehozásakor: *Madagaszkár* → *Madagaszkári-medence*, *Hunter-sziget* → *Hunter-szigeti-hátság*, *Bellsund* → *Bellsundi-teknővölgy*, stb. Kivételt képeznek a különírt, kételemű idegen nevek: *Puerto Rico* → *Puerto Rico-árok*, *Sierra Leone* → *Sierra Leone-medence* stb. és a köznévi utótag nélküli, egytagú folyónevek: *Amazonas* → *Amazonas-hordalékkúp*, *Kongó* → *Kongó-kanyon* stb. (2) Már meglévő földrajzi névből képzett új névben több esetben nem szerepel az *-i* képzős köznévi. Ezekben az esetekben az eredeti név földrajzi köznévi utótagja a tengerfenék domborzati névből kiesik: *Barrow-fok* → *Barrow(-foki)-szurdok* → *Barrow-szurdok*, *Mariana-szigetek* → *Mariana (-szigeteki)-árok* → *Mariana-árok* stb. (3) Az égtájnevek felhasználásával történő előképzéskor az égtájnév végén *-i* képző áll. A páros (vagy többes) nevek esetében az égtájmegjelölés *-i* képzős akkor, ha az a névadóhoz viszonyított helyzetre utal: *Mariana-szigetek* → *Mariana(-szigeteki)-medence* → *Mariana-medence* → *Keleti-Marianna-medence* és *Nyugati-Mariana-medence*. Mivel nincs Keleti-Marianna-szigetek és Nyugati-Mariana-szigetek, tehát ez nem hátraképzés. A páros (vagy többes) nevek esetében az égtájmegjelölés *-i* képzős akkor is, ha

csupán a képzett nevekkel jelölt területek egymáshoz (és nem a névadóhoz) viszonyított helyzetére utalnak: *Scotia-tenger* → *Scotia(-tengeri)-medence* → *Scotia-medence* → *Nyugati-Scotia-medence és Keleti-Scotia-medence*. Mivel nincs Keleti-Scotia-tenger, illetve Nyugati-Scotia-tenger, ezért ez sem hátraképzés. (4) Hátraképzés esetén az alapnévben szereplő égtájmegjelölés nem változik, az égtájmegjelölés *-i* képzős marad, ha az alapnévben is az: *Déli-Georgia* → *Déli-georgiai-hát, Déli-Sandwich-szigetek* → *Déli-Sandwich(-szigeteki)-árok* → *Déli-Sandwich-árok*. Az égtájmegjelölés, az alapnévnek megfelelően, *-i* képző nélkül áll: *Közép-Amerika* → *Közép-amerikai-árok, Nyugat-Európa* → *Nyugat-európai-medence*. (5) A számnévvvel (számnévi jelzővel) kezdődő neveket lefordítjuk: *Sixtymile Bank, seamount* → *Hatvanmérföldes-fenekhegy, Thirtymile Bank, ridge* → *Harmincmérföldes-hátság* stb. (6) Lefordítjuk az általános földrajzi jellegű jelzők közül a helyzetre és az alapformára utaló típusúakat: *Eastern Shoals* → *Keleti-zátonyok, Outer Shoal* → *Külső-zátony* stb. (7) Azokat az *-i* képzős névtagokat, földrajzi jellegű jelzőket, amelyeknek van magyar névalakjuk, magyar nevük felhasználásával építjük be a domborzati névbe: *Lisboa Canyon* → *Lisszaboni-kanyon, Azores-Gibraltar Ridge* → *Azori-Gibraltári-hátság* stb. Hasonlóan, ha az előtagnak van magyar névelőzménye, azt építjük be a domborzati névbe: *Celtic Shelf* → *Kelta-self* (alap: *Kelta-tenger*), *Kong Karls Basin* → *Károly király selfmedence* (alap: *Károly király föld*). (8) A nevekben szereplő foglalkozásneveket fordítjuk: *Bathymetrists Seamounts* → *Mélységmérő-fenekhegyvidék, Mapmaker Seamounts* → *Térképész-fenekhegyvidék, Mathematicians Seamounts* → *Matematikus-fenekhegyvidék, otrog Geofizikov / ompoz Геофизиков* → *(Geofizikov Spur)* → *Geofizikus-nyúlvány, dolina gidrografov / долина Гидрографов* → *Hidrográfus-repedésvölgy* stb. (9) Azokat a neveket, amelyek más földrajzi nevek névrészeinek vagy elemeinek összekapcsolásával keletkeznek magyarul is összevonjuk: *Amerasia Basin* → *Amerázsiái-medence* (a földtani, földrajzi irodalomban használt *Eurázsia, Ausztrálázsia, Afroázsia* stb. alapján), *Frants-Viktoriya Trough* → *Ferenc-Viktória-teknővölgy* (a *Ferenc József-föld* és a *Viktória-sziget* nevek részeiből képezve) stb. A magyar nyelvben meghonosodott, hagyományos névnek tekinthető formákat nem kell megváltoztatni akkor, ha a név a helyesírásnak megfelel és jól tükrözi a megnevezett képződmény morfológiai-szerkezeti sajátosságait: *Atacama Trench: see Peru Chile Trench* → *Peru-Chilei-árok. Peru-Chilei-árok = Perui-árok + Atacama-árok + Tűzföldi-árok*. (10) A földrajzi nevek idegen elemekből álló részeit helyesírásilag nem tömbösítjük: *East Novaya Zemlya Trough* → *Keleti Novaja Zemlja-teknő, West Novaya Zemlya Trough* →

Nyugati Novaja Zemlja-teknővölgy stb. (11) Tömbösítjük a magyar elemekből álló, háromnál több tagú neveket: *Csendes-óceáni-medence* → *Keleti-Csendesóceáni-medence*, *Pacific-Antarctic Ridge* → *Csendesóceán-Antarktisi-hátság* stb.

Nem fordítható nevek: (1) Elvileg nem fordíthatók az egybeíró (pl. skandináv) nyelvekben, az általános földrajzi jellegű jelzőből és köznévből álló (kételemű, de egybeírt) név továbbképzésével kialakult új nevek. Ekkor a kételemű előtag egybeírt marad és felveszi az *-i* képzőt: *Forlandsbanken* → *Forlandi-pad*, *Vestfjord Valley* → *Vestfjordi-teknővölgy*. (2) Az emlékeztető, beszélő neveket nem fordítjuk. Ilyenek a hajónevek, expedíció nevek, illetve nem egyértelműen azonosítható nevek. Atlantis Seamount (hajónév) → *Atlantis-fenekhegy* (nem Atlantisz), Northwind Ridge (hajónév) → *Northwind-hátság* (nem Északi szél). Northern Holiday (expedíciójánév) → *Northern Holiday-fenekhegy*. Uscsele Szotrudicsesztva / ущелье Сотрудничества (elvont fogalom) → *Szotrudnyicsesztvo-völgy* (nem Együttműködés). (3) Az elvek között szerepel, hogy az általános földrajzi jellegű jelzők közül az alakra, formára utaló neveket sem fordítjuk le: *Hook Ridge* → *Hook-hátság* (nem Horog), *Horseshoe Seamounts* → *Horseshoe-fenekhegyek* (nem Patkó). Ehhez hozzá kell tennünk, magyar nyelvi szempontból nem érthető, miért „tiltják” a közszói eredetű megkülönböztető tagok fordítását. (4) A hiányos, köznevet nem tartalmazó neveket nem fordítjuk. Ezek többnyire alakra utalóak: *The Cow Pan*, basin (nem Marhakarám), *The Gully*, canyon (nem Szurdok), *The Stone Fence*, escarpment (nem Kőkerítés). Magyar nyelvi szempontból nézve ezek esetében sem érthető, miért nem fordítható nevek. (5) Nem fordítunk számvetet, számnévi jelzőt, ha az a földrajzi név belső tagjaként fordul elő: *Long Forties*, bank → *Long Forties-pad* (nem Hosszú-Negyvenesek vagy Hosszú-Negyvenesek-pad). Ez a szabály sem egyértelmű magyar nyelvi szempontból. (6) Nem oldjuk fel és nem fordítjuk a betűszókat tartalmazó neveket. A nem latin betűseket az átírási szabályoknak megfelelően átírjuk és nagybetűsítjük: *Arlis Spur* (Arctic Research Laboratory Island) → *ARLIS-nyúlvány*, kotlovina Szevernij Poljusz / котловина С[еверный] П[олюс] → (SP Basin) → *SzP-medence*. (7) Nem fordítjuk a magyarban egyszerűen nem kifejezhető fogalmakat: *kotlovina Podvodnyikov* / котловина Подводников → (*Podvodnikov Basin*; pánev Ponokáru; *Becken der Unterseebootfahrer*) → *Podvodnyik-medence* (nem Merülőhajó-vezető-medence). Az eredetileg nem latin betűs (elsősorban az orosz eredetű nevek) írásakor a földrajzi név részleges fordításával egyidejűleg visszaállítjuk a nem lefordított rész alapalakját: *kotlovina podvodnyikov* / котловина Подводников →

Podvodnyik-medence, uscele Szotrudnyicsesztvo / ущелье Сотрудничества
→ *Szotrudnyicsesztvo-völgy, Wrangel Plain* → *Vrangel-fenéksíkság* stb.

A tengerfenék földrajzi nevek forrásai

A magyar nyelvű tengerfenék domborzati névanyag kialakításával és gondozásával *Magyarországon* Márton Mátyás foglalkozott. Az ő munkája „A Világtenger kartográfus szemmel” című mű, amely részletekbe menően tartalmazza a Világtenger felosztását és a tengerrészek magyar és idegen földrajzi neveit. A műhöz térképes bemutatás is kapcsolódik.

11. ÁLLOMÁS- ÉS MEGÁLLÓHELY-NEVEK

A közösségi közlekedés jellegzetes terepi és térképi elemei azok az objektumok, amelyeken keresztül ezen elemeken az utasok kicserélődése, a le- és felszállás, illetve a ki- és beszállás folyik. Ezeket vasútvonalak és hajójáratok esetében állomásoknak, autóbuszvonalaknál általában megállóhelynek nevezzük. Ezeknek az objektumoknak az azonosíthatóság érdekében mindig neve van, amelyeket a hivatalos menetrendek (vasúti menetrend, autóbusz-menetrend, hajómenetrend) tartalmaznak.

Az állomások és megállóhelyek magyar földrajzi köznevei

A pályaudvarok, vasútállomások és megállóhelyek köznyelvben használt földrajzi közneve a *pályaudvar*, rövidítve *pu.*, a *vasútállomás*, rövidítéssel *vá.* és a *vasúti megállóhely*, rövidítve: *v. m.* Ezeknek a közneveknek a térképi felvétele általános, annak ellenére, hogy a magyarországi vasúti menetrendek az 1980-as évektől nem szerepeltetik ezeket az adott pályaudvar, vasútállomás és megállóhely nevében. E közneveket ma már csak a térképek őrzik, az elkülöníthetőség és a hagyomány érdekében. Az hogy a vasúti le- és felszállóhely nevéhez melyik köznevet rendeljük, függ az objektum méretétől. A legnagyobbak a nagyvárosok területén található *pályaudvarok* (*pu.*). Abban az esetben, amikor legalább egy kitérővágány van az állomáson a *vasútállomás* (*vá.*), és amikor nincs kitérő, a vasút csak megáll a pályán, de van peron a fel- és leszállásra, *vasúti megállóhely* (*v. m.*) köznevet, illetve rövidítést tesszük a tulajdonnév mögé. A hajóállomások földrajzi közneve a *hajóállomás*, rövidítése *há.* Az autóbúsmegállóknak esetében konkrétan a megállóhelyet jelölő földrajzi köznevekről nem beszélhetünk.

Az állomások és megállóhelyek idegen földrajzi köznevei a Kárpát-térségben

A magyarral szomszédos nyelvekben, a magyarhoz hasonlóan elkülönülnek a pályaudvar és a vasútállomás, esetenként a vasúti megállóhely köznevek. A szláv nyelvekben a *pályaudvar* = *nádražie* {szlovák}, *nádraži* {cseh}, *kolodvor* {horvát, szerb}, *železniška postaja* {szlovén}, *dvorzec, kolejowy* {lengyel}, a *vasútállomás* = *železničná stanica* {szlovák}, *železniční stanice* {cseh}, *postaja* {horvát}, *postajališče* {szlovén}, *stacja, kolejowa* {lengyel}, a *vasúti megállóhely* = *stanica, železnica stanica* {szlovák}, *stanice, železnica stanica* {cseh}, *stanica* {horvát, szerb, szlovén}, *przystanek* {lengyel}.

A román nyelvben a *pályaudvar*, *vasútállomás* = *gară*, a *vasúti megállóhely* = *haltă*.

A németben a *pályaudvar* = *Bahnhof*, a *vasútállomás* = *Eisenbahnstation*, *Bahnstation*.

A magyar állomás- és megállóhelynév képzés

A vasútállomások nevének tulajdonnévi része, vagyis magának az állomásnak a neve legtöbbször annak a településnek a nevét viseli, amelynek területén, vagy amelynek közelében a vasútállomás (megállóhely) van. Ebben az esetben egyértelmű, hogy a település vasútállomásának neve megegyezik a település nevével: pl.: *Türje* vasútállomás. Amikor egy településhez két vasútállomás tartozik, pl. két vasútvonal érinti a helységet, gyakran fordul elő, hogy a településnév kiegészül az „alsó” és a „felső” megjelöléssel, ilyen a *Dunakeszi alsó* és a *Dunakeszi felső* állomásnév. Gyakori eset, hogy két településnek van közös vasútállomása, ilyenkor az állomásnévben kötőjeles kapcsolással mindkét helység neve szerepel: pl. *Kál-Kápolna* vasútállomás, *Zalabér-Batyk* vasútállomás. Vasúti szárnyvonalakon, mellékvonalakon, de sokszor fővonalakon is vasútállomást kaptak helységrészek, külterületi lakott helyek, ilyenkor ezek neve lett, vagy nevükből képződött állomásnév: pl.: *Pusztalánc* vasútállomás. Kisebb forgalmú vonalakon, keskeny nyomközű vasútvonalakon sok állomás és megállóhely neve határnévből képződött.

Érdekes története van a budapesti pályaudvarok nevének, amelyek közül az első 1846-ig, a vasút magyarországi megjelenéséig nyúlik vissza. Az első vonatok a *Teréz körúton* álló *Pesti Indóház*ból indultak és ide is érkeztek meg. A vasútvonalak épülése miatt hamarosan újabb vasútállomásra volt szükség. A nagy pályaudvarok története, és nevük kialakulása ekkor kezdődött: a *Déli pályaudvart* 1861-ben építtette a tulajdonos Déli Vasúttársaság, ettől kezdve *Fiume [Rijeka]* és *Trieszt [Trieste]* felé innen indultak a vonatok. Ez a pályaudvar az építető vasúttársaságról kapta a nevét, amelyet az érdekeltségébe tartozó vasútvonalak irányáról neveztek el. A *Nyugati pályaudvar* és a *Keleti pályaudvar* neve 1892-ben született, ekkor került mindkettő a MÁV tulajdonába. A nevek a megkülönböztethetőség kedvéért jöttek létre. Az útra kelők a *Nyugati pályaudvarból* utaztak *Bécsbe*, illetve *Párizsba*; és a *Keleti pályaudvarról* *Erdélybe* vagy a *Balkánra*, tehát ezek neve az induló és érkező vonatok irányáról keletkezett. 1863-ban, amikor még csak két pályaudvara volt a fővárosnak (a *Pesti Indóház* és a *Déli pályaudvar*), felvetődött az igény a Magyar Északi Vasúttársaság részéről, hogy új állomást építsen. A tervet meg is valósították és ez az új pályaudvar látta el *Budapestet* a

salgótarjáni szénnel. Az Északi Vasúttársaság közben csődbe ment, de 1867-ben a MÁV megnyitotta a *Salgótarján–Losonc* vasútvonalat, így a pályaudvar már személyforgalmat is kiszolgált, mégpedig a *Felvidék* irányába, északra. A közbeszédben el is terjedt a „Losonci pályaudvar” kifejezés, de az 1883-ban kiadott menetrendben ennek neve *Budapest-Józsefváros*³⁹⁸, a mindennapokban és a térképen *Józsefvárosi pályaudvar*. A térképen és a köznyelvben is *Kelenföldi pályaudvar*nak nevezett állomás neve a budai városrész nevéből *Budapest-Kelenföld*, a vasúti szóhasználatban *Kelenföld vasútállomás*.

Az úthálózathoz tartozó elemek a helyi- és távolsági (helyközi) autóbusszmegállók megnevezései. Ezek a nevek belterületen leggyakrabban településnevek és közterületnevek, utak, utcák, terek nevei, külterületen külterületi lakott helyek vagy határrészek megnevezései. Külterületen mindig ott van autóbusszmegálló, ahol valamilyen lakott hely, vagy lakott helyre vezető út található, ennek megfelelően megállóhely neveként településnevek is megjelennek.

47. ábra: Megálló- és állomásnevek terepi jelzése: balra autóbusszmegálló neve helységrészből és intézménynévből képezve, jobbra a magyar vasút állomástáblái, mindkettő helységrésznév

³⁹⁸ A Józsefvárosi pu. személyforgalma 1885-ben megszűnt, a pályaudvar a GANZ gyár, a MÁV gépgyár és járműjavító (Északi Járműjavító), illetve a gumigyár (Taurus) kiszolgálója lett. Később a személyforgalmat többször visszaállították, végül az állomás 2005. december 10-én megszűnt.

Faragó Imre – Földrajzi nevek

Megálló	Menetrend szerint		Tényleges / várható		Km	Megjegyzés
	érkezik	indul	érkezik	indul		
Esztergom, autóbusz-állomás		06:15			0.0	
Esztergom, Fogaskerék Vendéglő	06:17	06:17			1.0	
Esztergom, Gépgyár u.	06:18	06:18			1.5	
Esztergom, Tsz. major	06:19	06:19			2.4	
Esztergom, repülőtér	06:21	06:21			3.4	
Esztergom, Finommechanikai Vállalat	06:23	06:23			4.2	
Esztergom, laktanya	06:24	06:24			4.8	
Esztergom, városi kirendeltség	06:26	06:26			5.6	
Esztergom, Kertváros vasútállomás bejárati út	06:27	06:27			6.2	
Dorog, Volán telep	06:29	06:29			6.9	
Dorog, Gyógyszerárnyagár	06:31	06:31			7.6	
Dorog, Városháza	06:34	06:34			8.1	
Dorog, útelep	06:35	06:35			9.0	
Dorog, Égetőmű	06:37	06:37			10.1	
Tokodaltáró, útelep	06:39	06:39			11.2	
Tokodaltáró	06:40	06:40			11.7	
Tokodi elágazás	06:41	06:41			12.2	
Tokod, üveggvár	06:42	06:42			13.2	
Tát, útelep	06:43	06:43			14.0	
Tát, bajnai elágazás	06:44	06:44			14.7	
Tát, Autócsárda	06:45	06:45			15.1	
Tát, szövetkezeti vendéglő	06:47	06:47			15.8	
Tát-Kertvárosi elágazás	06:48	06:48			16.1	
Táti szőlők	06:49	06:49			17.2	
Tanbánya bejárati út	06:51	06:51			18.3	
Mogyorósbánya, alsó	06:53	06:53			19.3	
Mogyorósbánya, községháza	06:54				20.0	

48. ábra: Megállóhelyek neve helyközi autóbuszmenetrendben Esztergom–Mogyorósbánya viszonylatban: intézménynevek, közterületnevek, külterületi lakott helynevek, helység résznevek, határnevek is szerepelnek a felsorolásban, sokuk sajnálatosan rossz helyesírással (forrás: http://ujmenetrend.cdata.hu/uj_menetrend/volan/talalat_kifejtes_sm.php)

12. MAGYARÁZÓNEVEK

A magyarázónevek megnevezés elsősorban kartográfiai fogalom, a térképen piktogramokkal vagy más pontszerű, esetleg vonalas jelekkel ábrázolt objektumokra vonatkozó nevek. A magyarázónevek egy része az intézménynevek köréből kerül ki, más részük a térképen pontszerű jellel vagy piktogrammal ábrázolt térképi objektumot jelöl, illetve egészít ki további információval.

Az intézménynevek olyan névösszetételek, amelyek intézményeket jelölnek, illetve különítenek el egymástól. Az intézmények közösségi célra alakult társadalmi vagy állami szervezetek, amelyeknek számos típusa működik szerte a világban. Lehetnek az állam, önkormányzatok, egyházak, különböző társadalmi szervezetek stb. által életre hívott, működtetett és fenntartott intézmények, amelyeknek közös tulajdonsága, hogy létrehozásukkor egyedi névvel látják el őket, ezzel – ugyanúgy, mint a földrajzi objektumok – entitásokká válnak. Az intézményeket különböző szakterületeken működő szervezetek, oktatási, egészségügyi, egyházi, szociális, közlekedési stb. célra hozzák létre. Létrejöttük egyik lényegi része, hogy legtöbbször épületekhez kötődnek, így a térképi ábrázolásban ezeknek az épületeknek az azonosítására szolgálnak az intézménynevek: *Eötvös Loránd Tudományegyetem, Heim Pál Gyermekkorház, Békásmegyeri Római Katolikus Plébánia, Esztergomi Gyámhivatal, Jegy és Bérletpénztár* stb. Fontos jellemző, hogy az intézménynevek legtöbbször léteznek egy hivatalos, sokszor nagyon összetett formája és egy a napi szóhasználathoz igazodott egyszerűbb alakja, sokszor rövidítése, mozaikszóvá alakult formája. Térképi ábrázolásban legtöbbször ezeket az egyszerűbb formákat használjuk.

A magyarázónevek másik köre a térképen ábrázolt különböző pontszerű objektumokra vonatkozó nevek. Ezek jelentős része az objektumot egyénítő név: *Szt. Imre-templom, Tájház, Játsszótér, Darázshelyi Vendégház, Vidróczki Csárda, Harangláb, Muzsla-kilátó* stb. Lehetnek részben külterületi lakott helyeket jelölő megírások, amelyeket sokszor rövidítve használunk: *csárda (csr.), erdészház, erdőhivatal (eh.), fűrésztelep (fű.), gátőrház (gátő.), kocsa (kcs.), major (mjr.), menedékház (mh.), őrház (őh.), puszta (psz.), szállás (szl.), vadászlak (vl.), turistaház (th.)* stb. Lehetnek állandó jelleggel nem lakott vagy lakhatásra nem alkalmas épületek, építmények: *csűr (cs.), emlékmű (eml.), harangláb (hl.), iskola (isk.), kápolna (káp.), kilátó (kil.), kulcsosház (kh.), kastély (ks.), kunyhó (kny.), vadászkunyhó (vkny.), transzformátorház (trh.)* stb., de lehetnek bármely jellel jelölt objektumra vonatkozó megírások: *alagút*

(*agt.*), *artézi kút* (*art.*), *állami* (*Áll.*), *ásványvíz* (*ásv.*), *átkelőhely* (*átk.*), *barlang* (*bg.*), *ciszterna* (*c.*), *gázló* (*gl.*) stb.

13. IDEGEN FÖLDRAJZI NEVEK

A térképi névrajzban, amikor nem magyar olvasónak készítjük a térképet, illetve amikor magyar olvasónak készül térképünk, de a földrajzi objektumnak nincs magyar névalakja, akkor idegen földrajzi neveket kell a térképre felvennünk. Az idegen nevek szerepeltetése a létező magyar névalakokkal párhuzamosan is történhet, és természetesen földi viszonylatban a földrajzi nevek túlnyomórészt nem magyar nevek. Ezért fontos megvizsgálnunk az idegen földrajzi nevek térképi használatának fontosabb szabályait és hagyományait.

13.1. Latin betűs idegen nyelvek földrajzi nevei

A latin betűs idegen földrajzi nevek használatának legáltalánosabb szabályát az akadémiai helyesírási szabályzat állapítja meg: a latin ábécét használó (latin írású) nyelvek tulajdonneveiben változtatás nélkül követnünk kell az idegen írásmódot: *Bologna, Buenos Aires, Dubrovnik, Karlovy Vary, Latium, Loire, Rio Grande do Norte, Tallinn, Vaasa, Wuppertal* stb. Szintén változtatás nélkül kell írunk a neveket, ha az idegen nevek a magyarban nem használatos mellékjeles betűket tartalmaznak: *Gdańsk, Liepāja, Łódź, Mărășești, Marañón, Njegoš, Plzeň* stb. A mellékjel kivételes elhagyására a helyesírási szabályzat azért tartalmaz utalást, hogy ne következzen be a legkevésbé kívánatos eset: a latin betűs nevek kiejtés szerinti átírása.

A térképi ábrázolásban elengedhetetlenül szükséges az idegen földrajzi nevek helyes írásmódja. Ennek a követelménynek a betarthatóságát elsősorban a mellékjelekkel ellátott idegen karakterek korrekt írásának igénye nehezíti. Azoknál a kartográfiai feladatoknál, amikor idegen területről készítünk térképet, mindig szembe találjuk magunkat a fenti problémával. Ez a térképi névrajz hibátlan kialakításában jelenthet gondot, hiszen a többféle névkategóriát (pl. településnevek, víznevek, tájnevek stb.) a térképen más-más betűjellelmezőkkel (típus, méret, szín stb.) kell felvennünk. Minden betűtípus esetében szükséges olyan karakterkészlet kialakítása és alkalmazása, amely az ábrázolt terület nyelveiben jelentkezik.

A Föld sok országában több hivatalos nyelvet használnak, és gyakori, hogy a földrajzi neveket térképeken nem az állam hivatalos nyelvén közlik. Ritkább az az eset, amikor a nem hivatalos nyelv a helységnevek írásában is megjelenik. A latin betűt, vagy valamilyen más írást, használó több nyelvű

országok áttekintését nehezíti, hogy sok országból nincsenek adataink a nyelvek földrajzi neveiben való tükröződéséről. Tudjuk például, hogy az afrikai országok többségében igen tarka a nyelvi megoszlás, de ezek a különféle nyelvek egy országon belül is egy uniformizált, rendszerint a korábbi gyarmatosító nyelvnek hangjelölését használó írásmódban jelentkeznek. Világszerte sok nyelvnek nincs írásbelisége, és amelyiknek van, az sem kap helyet a térképeken a földrajzi nevek írásában, különösen nem a helységekében. A legnehezebb pontos képet kapni azokról az országokról, ahol nem latin betűs írást használnak, és a kisebbségi (rendszerint nem hivatalos, gyakran írásbeliséggel sem rendelkező) nyelvek földrajzi nevei a fő nyelven keresztül kettős átírásban kerülnek a térképekre.

Egyedi karakterek a latin írásrendszerű nyelvekben

A latin betűs idegen nyelvek földrajzi neveinek írásában mindig a magyartól idegen karakterek, a számunkra szokatlan grafémákkal kiegészülő betűk írása jelenti a legnagyobb nehézséget. A *graféma* egy nyelv írásrendszerének legkisebb és szétválaszthatatlan eleme. Fonetikus (hangjelölő) írás esetén a graféma a betű, más írásrendszer esetén az írásjel. Egy beszédhangot több graféma, illetve egy graféma több beszédhangot is jelölhet. A grafémáknak külön elnevezéseik vannak, ezt az alábbi táblázat mutatja.

<i>graféma neve</i>	<i>betűk</i>
hacsek	ň Ń ě Č đ Ď š Š ě Ě ř Ř ť Ě ž Ž
cirkumflex	â Â î Î ô Ô
breve (félkör)	ă Ă
gyűrű (kör)	û Û
ogonek (hurok)	ą Ą ę Ę
pont	ż Ź
éles ékezet	ń Ń é Ę ý Ý á Á š Š í Í é É ř Ř ú Ú í Í ž Ž ó Ó
kettős éles ékezet	ő Ő ü Ü
tréma	ä Ä ë Ë ü Ü ö Ö
cédille (bal farok)	ç Ç ș Ș ț Ț

13.2. A magyarral szomszédos, latin betűt használó nyelvek földrajzi nevei

A magyarral szomszédos nemzetek nyelve között a szlávokat találjuk legnagyobb számban. A latin írásrendszert használó nyelvek közül az északi szlávok közé tartoznak a szlovákok, a déli szlávok közé a horvátok és a szlovének. E három nyelven kívül a szlávok közé tartoznak a cirill írást használó déli szláv szerbek és a keleti szláv ukránok.

A szlovák nyelv és földrajzi nevei

Az összes latin betűvel író szomszédos nép közül a szlovák nyelv tartalmazza a legtöbb, a magyartól eltérő írásjelet:

Á á Ä ä Č č Ď ě É é Í í Ľ ľ Ĺ ĺ Ń ň Ó ó Ô ô Ř ř Š š Ť ť Ú ú Ý ý Ž ž

A szlovák nyelvben a főnevek (személyek, élőlények, tárgyak, fogalmak nevei) természetes nemük és hangvégződésük alapján hím- nő- és semleges neműek lehetnek. A hímnemű nevek leggyakrabban mássalhangzókra végződnek. A nőnemű nevek általában mindig *a*-ra, illetve lágy mássalhangzókra végződnek. A semleges nemet csaknem kivétel nélkül az *-o*, *-e*, *-ie* végződés jelzi. A személyek és tárgyak tulajdonságait mutató melléknevek a három nemet különböző, de nemenként állandó végződéssel fejezik ki. E szerint: a hímnemű főnevekre vonatkozó melléknevek: *-ý*, *-y*, *-í*, *-i-re*, a nőneműekre: *-á*, *-a*, *-ia-ra*, a semlegesneműekre: *-é*, *-e*, *-ie-re* végződnek. A földrajzi nevekben sok esetben előljárós esetben álló főnevek vannak. Az előljárós eset mindig előljárószóval fordul elő. A szlovák nyelvben is, a magyarhoz hasonlóan, általános érvényű szabály, hogy a földrajzi neveket nagy kezdőbetűvel írjuk. A szlovák földrajzi nevekről általánosságban elmondható, hogy a magyartól eltérően a név tulajdonnévi és köznévi része nem kötőjellel, hanem különírtan kapcsolódik egymáshoz. Ez a településnevek, a már említett kis csoportját leszámítva, minden földrajzi név esetében általánosan érvényes szabály, tehát mind a víznevek, a határnevek, a jellemző földrajzi pontok nevei, a tájnevek esetében általános érvényű. A fontosabb helyesírási szabályok:

(1) A szlovák nyelvben az intézményneveknek csak az első tagja kezdődik nagy betűvel.

(2) A földrajzi köznévi sok esetben a név első tagjaként szerepel, de ez esetben sem írjuk nagy kezdőbetűvel. Ilyenek a közlekedési elemek állomásainak, megállóhelyeinek nevei.

(3) Amikor a földrajzi név jelzői előtaggal bővül, a magyarhoz hasonlóan e tagot is nagy kezdőbetűvel írjuk. pl. *Veľka Javorová veža* (=Nagy-Jávoros-torony) stb.

(4) A tól–ig kiterjedést mutató nevek esetében a tól–ig tagokat kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz, de a kapcsolat második (-ig) része kis kezdőbetűs. pl. *Slovensko–moravské Karpaty* (=Szlovák–Morva-Kárpátok).

(5) A közterületek neveinek, főképpen az utcanevek használatának jellegzetes szokása, szabálya, hogy a földrajzi köznevet nem használják, illetve nem írják ki. Ez azt jelenti, hogy a név tulajdonnévi tagjának birtokos alakját használják a utca megjelölésére. pl. *Jokaiého* = *Jókai utca*, *Gemerska* = *Gömöri utca*.

(6) *Szlovákia* jelenlegi közigazgatási beosztása alapján a járások (okres) és a körzetek (kraj) mindegyike településnevekből képzett igazgatási név. Mindkét közigazgatási egység a székhelytelepülés nevét viseli. A nevek írásmódja a mindkét esetben hímnemű földrajzi köznévv (okres, kraj) következtében adódik. A kraj, a név utótagjaként befolyásolja a tulajdonnévi tag településnév írásmódját. Például: *Žilina* (*Zsolna*) – *Žilinský kraj* (*Zsolnai körzet*), *Košice* (*Kassa*) – *Košický kraj* (*Kassai körzet*). A több tagból álló településnevek melléknévvé válásukkor egytagúvá válnak: *Banská Bystrica* (*Besztercebánya*) – *Banskobystrický kraj* (*Besztercebányai körzet*). Az okres földrajzi köznévv a név előtagjaként szerepel, így az nem változtat a településnév írásmódján. Például: *Humenné* (*Homonna*) – *okres Humenné* (*Homonnai járás*), *Komárno* (*Öregkomárom*) – *okres Komárno* (*Öregkomáromi járás*), *Banská Bystrica* (*Besztercebánya*) – *okres Banská Bystrica* (*Besztercebányai járás*) stb.

Mint minden más nyelvben, így a szlovákban is a földrajzi nevek körében a településneveknek van térképészeti és a mindennapi használatban is legnagyobb jelentősége. A szlovák nyelvben egytagú, kéttagú és többtagú településnevek vannak. Minden olyan településnév egy szóból áll, amely nem jelzős vagy határozós szerkezetű: *Nitra*, *Topoľčany*, *Poprad*, *Kežmarok*, *Košice*, *Budapešť*, *Vid'eň* stb. Jellegzetes szlovák településnevek az *-ovo*, *-ovce* végződésűek. Ezek olyan egybeírt nevek, amelyeket nagyrészt személynevekből képeztek, mesterséges névadás eredményei. Az *-ovo*, illetve *-ovce* toldalék jelentése: 'hely', 'falva'. A szlovák nyelvben minden olyan településnév két tagból áll, amely előljárószó nélküli jelzős vagy határozós szerkezetű. Néhány példa a nyersen fordított magyar jelentéssel: *Dunajská Streda* (= 'Dunai Szerda'), *Dolný Kubín* (= 'Alsó Kubín'), *Banská Bystrica* (= 'Bányász Beszterce'), *Liptovský Mikuláš* (= 'Liptói Miklós'), *Rimavská Sobota* (= 'Rimai Szombat'), *Nižná Slana* (= 'Alsó Sajó') *Békéšska Čaba* (= 'Békési Csaba'). Ritkán, de előfordulnak kéttagú, kötőjellel kapcsolt településnevek is.

Ez a típus akkor jön létre, ha két egytagú névből álló települést közigazgatásilag összevonnak és az új helység neve a régiéik összekapcsolásából képződik, pl. *Nedožery-Brezany* (=Nádasér-Brezány). Háromtagúak az olyan jelzős, illetve határozós nevek, amelyek szerkezetében előljárószó található. A *v*, a *na*, *pri* és *pod* előljárószók fordulnak elő a helynevekben. Példák a konkrét magyar jelentéssel: *Štvrtek na Ostrove* (=’Csütörtök a Szigeten’), *Nové Mesto nad Váhom* (=’Új Hely a Vág felett’), *Most pri Bratislave* (=’Híd Pozsony mellett’), *Mýto pod Ďumbierom* (=’Vám a Gyömbér alatt’). Háromtagúak azok a nevek, amelyek melléknévi előtagúak és további melléknévi előtaggal bővülnek. Példák a konkrét magyar jelentéssel: *Špišská Nova Ves* (=’Szepesi Új Falu’), *Chminianska Nova Ves* (=’Szinyei Új Falu’), *Krásnohorská Dlhá Lúka* (=’Krasznahorkai Hosszú Rét’) *stb.*

A szlovák földrajzi nevekben megjelenő leggyakoribb jelzők és előljárószók:

<i>biely</i> (b.)= fehér	<i>nižny</i> (n.)= alacsony,	<i>stredný</i> = középső
<i>čierny</i> (c.) = fekete	<i>alsó</i>	<i>sväty</i> = szent
<i>dolny</i> (d.)= alsó	<i>nový</i> = új	<i>starý</i> = ó, öreg, régi
<i>južný</i> = déli	<i>pod</i> (p.)= alatt, alja	<i>teplý</i> = meleg
<i>malý</i> (m.) = kicsi, kis	<i>predný</i> = elő	<i>vel'ký</i> (vel'.) = nagy
<i>modrý</i> = kék	<i>pri</i> = mellett, -nál, -nél	<i>východný</i> = keleti
<i>na</i> = -nál, -nél	<i>studeny</i> = hideg	<i>vyšný</i> = felső
<i>nad</i> = -nál, -nél	<i>severný</i> = északi	<i>vysoký</i> = magas
	<i>slovenský</i> = szlovák	<i>západný</i> = nyugati

A horvát és a szlovén nyelv és földrajzi nevei

E szláv nyelvek esetében is jelentkeznek a magyartól eltérő grafémákat tartalmazó betűk, ezek száma azonban jóval kevesebb a szlovákban találhatóznál.

horvát nyelv: Č č Ć ć Đ đ Š š Ž ž
szlovén nyelv: Č č Š š Ž ž

A horvát és a szlovén nyelvben a főnevek (személyek, élőlények, tárgyak, fogalmak nevei) természetes nemük és hangvégződésük alapján hím-, nő- és semleges neműek lehetnek. A hímnemű nevek leggyakrabban mássalhangzókra végződnek. A nőnemű nevek általában *a*-ra végződnek. A semleges nemet legtöbbször az *-o*, *-e*, végződés jelzi. A személyek és tárgyak tulajdonságait mutató melléknevek a három nemet különböző, de nemenként állandó végződéssel fejezik ki. E szerint: a hímnemű főnevekre vonatkozó melléknevek: *-i*-re, a nőneműek: *-a*-ra, a semlegesneműek: *-e*-re végződnek. A

földrajzi nevekben sok esetben előljárás esetben álló főnevek vannak. Az előljárás eset mindig előljárószóval fordul elő.

A horvát és a szlovén nyelvű földrajzi nevekről általánosságban elmondható, hogy a magyartól eltérően a név tulajdonnévi és köznévi része nem kötőjellel, hanem különírtan kapcsolódik egymáshoz. Ez a településnevek már említett egy kis csoportját leszámítva minden földrajzi név esetében általánosan érvényes szabály, tehát mind a víznevek, a határnevek, a jellegzetes földrajzi pontok nevei, a tájnevek esetében általános érvényű. A két nyelv földrajzi neveinek helyesírása korántsem tartalmaz annyi és összetett szabályt, mint azt a magyar nyelv esetében már tapasztalhattuk. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet néhány a magyartól eltérő szempontú helyesírási megoldásra. A fontosabbak a következők:

(1) A horvát és a szlovén nyelvben az intézményneveknek csak az első tagja íródik nagy kezdőbetűvel.

(2) Amikor a földrajzi név jelzői előtaggal bővül, a magyarhoz hasonlóan a tagot is nagy kezdőbetűvel írjuk. pl. *Sjeverni Mali Risnjak* (=Északi-Kis-Risnjak).

(3) *Horvátország* jelenlegi közigazgatási beosztása alapján a megyék (bánságok, zsupák) [županija] neve településnévből, természeti nevekből vagy történeti-földrajzi nevekből képzett igazgatási név. A nevek írásmódja a nőnemű földrajzi köznévi [županija] következtében adódik. A megyék tulajdonnévi része több esetben összevont név, ilyenkor a két tulajdonnévi tag kötőjellel kapcsolódik egymáshoz és mivel jelzős szerkezet jön létre, a bánság nevében a második tulajdonnévi tag, a kötőjel után kis kezdőbetűvel íródik. A županija, a név utótagjaként befolyásolja a tulajdonnévi tag nevének írásmódját. Például: *Koprivničko-križevačka županija* (*Kapronca-Kőrösi megye*), *Koprivnica* (*Kapronca*) és *Križevci* (*Kőrös*) városnevekből, *Ošječko-baranjska županija* (*Eszék-Baranyai megye*), *Osijek* (*Eszék*) városnévből és *Baranja* (*Baranya*) történeti-földrajzi névből, *Splitsko-dalmatinska županija* (*Szpalató-Dalmáciai megye*), *Split* (*Szpalató*) városnévből és *Dalmacija* (*Dalmácia*) történeti-földrajzi névből, *Primorsko-goranska županija* (*Tengermellék-hegyvidéki megye*) mindkét tag természetföldrajzi név.

(4) *Horvátország* további közigazgatási egysége és *Szlovénia* alapszintű közigazgatási egységei faluközösségek (horvátul: općina, szlovénül: opčina). Ezek neveinek mindegyike településnevekből képzett igazgatási név. Egy közösségbe néhány település tartozik, a székhely mindig a legnagyobb, legfejlettebb helység és legtöbbször ez adja a faluközösség nevét is. A faluközösségek teljes nevében első tagként a földrajzi köznévi, az općina szó

szerepel és második tagként a tulajdonnév. Példák: *općina Popovača* (székhely: *Popovača*) (HR), *općina Staro Petrovo Selo* (székhely: *Staro Petrovo Selo*) (HR), *općina Kaštelska zagora* (székhely: *Lećevica*) (HR), *općina Pojezerje* (székhely: *Otrić-Seoci*) (HR) stb.

A horvát és a szlovén nyelv településnevei hasonlóan a szlovák nevekhez egy- két- és többtagúak lehetnek. Minden olyan településnév egy szóból áll, amely nem jelzős vagy határozós szerkezetű. Pl.: *Rijeka*, *Varaždin*, *Sisak*, *Osijek*, *Zadar*, *Budimpešta*, *Beč*, *Pečuh*. Minden olyan településnév két tagból áll, amely előljárószó nélküli jelzős vagy határozós szerkezetű. Példák a konkrét magyar jelentéssel: *Kloštar Podravski* (= 'Drávamenti Kolostor'), *Dolna Dubrava* (= 'Alsó Dubrava'), *Novi Marof* (= 'Új Marof'), *Slavonski Brod* (= 'Szlavón Bród'), *Beli Manastir* (= 'Fehér Monostor'), *Hrvatska Kostajnica* (= 'Horvát Kostajnica'), *Dugo Selo* (= 'Hosszú Falu'), *Slovenska Bistrica* (= 'Szlovén Beszterce') stb. Három- vagy többtagúak az olyan jelzős, illetve határozós nevek, amelyek szerkezetében előljárószó található. E nyelvekben is a *v*, a *na*, *pri* és *pod* előljárószók fordulhatnak elő a helységnevekben. Háromtagú a településnév jön létre akkor is, ha kéttagú név jelzővel bővül. A jelzős bővülés lehet előtag és utótag is, legtöbbször korrelációt fejez ki. Példák a konkrét magyar jelentéssel: *Pristava pri Šentjerneju* (= 'Sentfej melletti Pristava'), *Brezovica v Podbočju* (= 'Brezovica a Podbocson'), *Podturn pri Dolenjskih Toplicah* (= 'Dolenjskoi Toplica melletti Podturn'), *Begovo Brdo Žumberačko* (= 'Žumberaki Begovo Brdo'), *Gradišče nad Pravično* (= 'Pravičnoi Gradišče') stb. Ritkán előforduló típus, legtöbbször többtagú településnevek összekapcsolásakor keletkezik a kötőjelet tartalmazó helységnév. Például: *Hrib-Loški Potok* (*Hrib* és *Loški Potok* egyesítése).

A délszláv földrajzi nevekben megjelenő leggyakoribb jelzők és előljárószók:

<i>beli</i> {szlovén, szerb} = <i>fehér</i>	<i>južni</i> = déli	<i>srednji</i> = középső
<i>bijeli</i> {horvát} = <i>fehér</i>	<i>mali</i> = kicsi, kis	<i>stari</i> = ó, régi, öreg
<i>bosanski</i> {horvát, szerb} = <i>bosnyák</i>	<i>na</i> = -nál, -nél	<i>studen</i> = hideg
<i>crni</i> {horvát, szerb} = <i>fekete</i>	<i>novi</i> = új	<i>sveti</i> = szent
<i>črni</i> {szlovén} = <i>fekete</i>	<i>pod</i> {szlovén} = <i>alatt</i> ,	<i>veli</i> {horvát, szlovén} = <i>nagy</i>
<i>donji</i> {horvát, szerb} = <i>alsó</i>	<i>alja</i>	<i>veliko</i> {horvát, szlovén} = <i>nagy</i>
<i>gornji</i> = <i>felső</i>	<i>pri</i> {horvát} = <i>mellett</i> , - <i>nál, -nél</i>	<i>zapadni</i> = <i>nyugati</i>
	<i>šent</i> {szlovén} = <i>szent</i>	
	<i>slavonski</i> {horvát, szerb} = <i>szlavón</i>	

A román nyelv és földrajzi nevei

A román (rumén) nyelv az indoeurópai nyelvekhez tartozó újlatin nyelvek egyike, így a francia, spanyol, olasz, portugál nyelvekkel rokonságban álló nyelv. A latin külsőt az utóbbi évszázadban jelentős beavatkozásokkal, mesterségesen is erősítették. Nyelvtani rendszere részben eltér a többi újlatin (spanyol, olasz, francia stb.) nyelvtől, ilyen a főnév után álló névelő, a kétesetű névszóragozás stb., de ennek ellenére szókincse túlnyomóan latin, sok szláv, magyar és török elemmel. A román nyelv eredetileg a cirill írásrendszert használta, ennek első nyelvemlékei XVI. századiak, és csak a XVIII. század végén váltott át a latin ábécére. A román nyelvben is vannak a magyartól jelentősen eltérő írásjelek.

Â â Ă ă Î î Ș ș Ț ț

Fontos jellemző, hogy az „Î” betű csak szó elején fordulhat elő, szóközben mindig „â”-t használ a helyesírás. A román helyesírás az 1790-es latin írásrendszerre való áttérés után először 1955-ben esett át egy reformon. Ennek eredményeképpen megszüntették az ’ü’ hang jelölésében az „â” illetve „Ă” betűk használatát és csak az „î” illetve „Î” jelekkel fejezték ki. Gyakorlatilag megszüntették az „â” és „Ă” betű használatát. 1965-ben ez az írásjel mégis visszatért a hivatalos helyesírásba, az ország nevét – a *Romînia* szót – ismét *România* alakban, latinosan kellett írni, de minden más szóban csak az „î” jegy maradt használatban. 1992-től visszaállt az 1955 előtti helyesírási állapot, ez természetesen a földrajzi nevek helyesírásában is érvényes. Tehát hiba, ha szóközben „î” karaktert használunk.

A román nyelvű földrajzi nevekben a név tulajdonnévi és köznévi része nem kötőjellel, hanem különírtan kapcsolódik egymáshoz. Ez a településnevek egy kis csoportját leszámítva minden földrajzi név esetében általánosan érvényes szabály.

- (1) Az intézményneveknek, ha azok személynevet nem tartalmaznak, csak az első tagja kezdődik nagy betűvel. Ugyanakkor vannak kivételes esetek ezért e névtípus helyesírására nagy gondot kell fordítani.
- (2) A földrajzi köznévi sok esetben a név első tagjaként szerepel, de ez esetben sem írjuk nagy kezdőbetűvel. Ilyenek például a közlekedési elemek állomásainak, megállóhelyeinek nevei.
- (3) A tól–ig kiterjedést mutató nevek esetében a tól–ig tagot kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz pl. *Dealurile Cetățuia-Mireni* (= *Cetățuia–Mireni-dombság*)

A román nyelv földrajzi neveinek helyesírása sok esetben nem teljesen egyértelmű. Ennek oka a nyelv hagyományos birtokos alakokat előnyben részesítő szemléletmódja és annak az utóbbi két évtizedben történt megváltozása. A földrajzi nevek jelentős részében ma is *-ul*, *-ului* végződésű tagok találhatóak, amelyek egy része az utóbbi időben teljesen kikopott a használatból pl. *Mureșul* → *Mureș* (*Maros*), *Oltul* → *Olt* (*Olt*), *Jiul* → *Jiu* (*Zsil*), más részük váltakozva jelenik meg, pl. *Munții Făgărașului* → *Munții Făgăraș* (*Fogarasi-havasok*), *Munții Bihorului* → *Munții Bihor* (*Bihar-hg.*). Ezeknek a változatoknak mindkét módja helyes, de alkalmazásuknak következetesnek kell lennie. A településnevek egy része továbbra is tartalmaz ilyen utótagokat, tehát ezek helyesírásában maradt az *-ului* végződés pl. *Valea Sasului* (*Szászvölgye*), *Șilea Nirajului* (*Nyárádsellye*), *Dealul Armanului* (*Szérűsdomb*).

A román településnevek jelentős része egy, illetve két tagból álló, kisebb része háromtagú földrajzi név. Minden olyan településnév egy szóból áll, amely nem tartalmaz megkülönböztető tagokat, nem jelzős vagy határozós szerkezetű, *București*, *Brașov*, *Oradea*, *Slatina*, *Medgidia*, *Giurgiu* stb. Minden olyan román helységnevé kéttagú, amely személynévi tagot vagy tagokat, előljárószerű nélküli földrajzi köznévi tagokat, korrelációs vagy bármilyen más elő és utótagot tartalmaz, illetve birtokos vagy jelzős szerkezetű. E neveket általában kötőjel nélkül írjuk. A korrelációs tagok a leggyakrabban víznévi és tájnévi elemek: *Târgu Mureș* ('Vásár Maros') korrelációs tag: *Mureș* (*Maros*) víznév. *Bistrița Bârgăului* ('Beszterce Borgó') korrelációs tag: *Bârgău* (*Borgó*) hegységnevé, *Curtuișu Dejului* ('Körtvélyes Désnek') korrelációs tag: *Dej* (*Dés*) helységnevé. Külön kell írni a földrajzi köznévi tagot tartalmazó településneveket. Leggyakoribb köznevek a *valea* (=völgy), *sat* (=falu) stb. Példák: *Valea Cuicului* ('Völgy Csúcsi'), *Satu Mare* ('Falu Nagy'). Szintén különírást alkalmazunk a melléknévi tagot tartalmazó településneveknél. Leggyakoribb melléknevek: *mare* (=nagy), *mic* (=kicsi) stb. Példák: *Baia Mare* ('Bánya Nagy), *Doba Mică* ('Doba Kis'). Külön írjuk a hagyományos személynévi tagot tartalmazó településneveket. Ilyen eset, ha a településnév védőszent nevéből keletkezett, vagy hagyományosan személynévi eredetű. Példák: *Sfântu Gheorghe* ('Szent György'), *Alba Iulia* ('Fehér Gyula')

Vannak kötőjellel kapcsolt kéttagú településnevek is. Ezek lehetnek időközben más taggal kiegészült, más településnévi elemeket is tartalmazó helységnevek és hagyomány szerint kötőjellel kapcsolt tagokat tartalmazó nevek is. Több egy- vagy többtagú településnévhez a római korból származó latin településnévi tagot kapcsoltak és ez lett az illető helység hivatalos neve.

Példák zárójelben a konkrét jelentés és a latin név vonatkozása: *Cluj* ('Kolozs') + *Napoca* (Kolozsvár római kori elődje) = *Cluj-Napoca* ('Kolozs-Napoca'), *Turnu Severin* ('Szörény Torony) + *Drobeta* (Szörénytornya római kori elődje) = *Drobeta-Turnu Severin* ('Drobeta Szörény Torony). Hagyományosan kötőjellel kell írni az igazgatási és történeti-földrajzi neveket, a más településneveket előljárószó és ragozás nélkül tartalmazó, a személynevek csak vezetéknevi tagját is tartalmazó és a *neamț* (=német) és *gară* (=állomás) szót tartalmazó helységneveket. Példák: *Sighetu-Marmației* ('Sighet-Máramaros'), *Miercurea-Ciuc* ('Szerda-Csík'), *Slatina-Timiș* ('Szlatina-Temes'), *Girda-Barbulești* (települések egyesítése), *Bucsenești-Lotasi* (települések egyesítése), *Hiliseu-Horia* (*Hiliseu* + *Horia* parasztvezér neve), *Târgu-Neamț* ('Vásár-Német'), *Piatra-Neamț* ('Kő-Német'), *Lehliu-Gară* ('Lehliu-Állomás'). Helyesírásilag különleges esetek a személynévből képzett településnevek, amelyek általában vezeték és keresztnévvel együtt, de olykor csak a vezetéknevet – minden elő és utótag nélkül ruházták rá a településre, illetve más elvontabb fogalmak is bekerültek a névadásba: *Dacia*, *1 Mai*, *23 august*, stb.

A román nyelvben három- és többtagúak azok a településnevek, amelyek előljárószót is tartalmaznak. Legnagyobb részük három tagú (alaptag + előljáró + korrelációs tag). A leggyakoribb előljárószók: *de* = *-ból*, *-ből*, *-ról*, *-ről*, *-tól*, *-től*, *din* = *-ból*, *-ből*, *lui* = *-nak*, *-nek*. Példák: *Mihesu de Câmpie* ('Méhes Mezőségből'), *Dobolii de Sus* ('Doboly főntről'), *Fildu de Mijloc* ('Füld Középről'), *Homorodu de Jos* ('Homoród Lentről'), *Grădiștea de Munte* ('Gredistye Hegyről'), *Valea lui Mihai* ('Völgye Mihálynak').

A román földrajzi nevekben megjelenő leggyakoribb jelzők és előljárószók:

<i>alba</i> = fehér	<i>nou</i> = új	<i>cald</i> = meleg
<i>apusei</i> = nyugati	<i>sub</i> = alatt, alja	<i>oriental</i> = keleti
<i>negru</i> = fekete	<i>pre</i> = elő	<i>de jos</i> = felső
<i>lung</i> = hosszú	<i>lângă</i> = mellett, <i>-nál</i> , <i>-nél</i>	<i>superior</i> = felső
<i>mare</i> = nagy	<i>rece</i> = hideg	<i>înalt</i> = magas
<i>mică</i> = kis, kicsi	<i>nordic</i> = északi	<i>occidental</i> = nyugati
<i>meridionale</i> = déli	<i>român</i> = román	<i>de</i> = <i>-ból</i> , <i>-ből</i> , <i>-ról</i> , <i>-ről</i> , <i>-tól</i> , <i>-től</i>
<i>roșu</i> = vörös	<i>de mijloc</i> = középső	<i>lui</i> = <i>-nak</i> , <i>-nek</i>
<i>la</i> = <i>-nál</i> , <i>-nél</i>	<i>sfânt</i> , <i>sfântu</i> = szent	
<i>inferior</i> = alacsony	<i>sânt</i> = szent	
<i>de jos</i> = alsó	<i>vechi</i> = ó, öreg, régi	

A német nyelv és földrajzi nevei

A német nyelv a germán nyelvcsalád közép-európai tagja, legközelebbi rokona a holland, a dán, a svéd és a norvég nyelv, de rokona az angol is. A német nyelvben két mellékjeles betű tér el a magyartól. Mellékjeles betűi között a magyarral azonosak is vannak.

Ä ä Ö ö Ü ü ß

A *ß* – „kemény sz” – helyett *ss* hangalak használata is helyes.

A német nyelv jellegzetességei közé tartozik a viszonyítások kifejezése segédszókkal, az erősségi hangsúly, a három nyelvtani nem: hím-, nő- és semleges megkülönböztetése és az ennek megfelelő, de már hiányos, főnév-, melléknév- és névmásragozás, az igeidők és szóösszetételek gazdagsága, a kötött szórend, a kimért mondatszerkesztés. E nyelvben minden főnevet, nem csak a tulajdonnevet, nagy kezdőbetűvel írunk. Szintén ez az írásmódja a földrajzi nevekből *-er* képzővel alkotott mellékneveknek is. A névelő a főnévvel szoros hangtani, alaktani és mondattani egységet alkot. A németben a határozott névelő három alapelakja, a határozatlan névelő két alapelakja az utánuk álló főnév nemének jelölésére szolgál. Hímnemű főnév előtt a határozott *der* és a határozatlan *ein* áll, nőnemű esetében *die* és *eine*, míg semlegesnemű főnév előtt *das* és *ein* lehet a névelő. A többes szám határozott névelője egyöntetűen *die*.

A német nyelvben is általános érvényű szabály, hogy a földrajzi neveket nagy kezdőbetűvel írjuk. A földrajzi nevek helyesírása minden névtípus esetében egyforma, a szabályok nem vonatkoztathatók a különböző névtípusokra egyénileg. Mivel *Ausztriában* nem folytak ideológiai típusú és bármilyen más szempontú településnév változtatások, ezért a német nyelvű földrajzi neveket egészükben, az egyes névtípusok kiemelése nélkül tárgyaljuk. A földrajzi nevek helyesírását *Ausztriában* 1969-ben szabályozták. Ekkor vezették be azoknak a szabályoknak az alkalmazását az osztrák állami térképeken, amelyeket a német nyelvű országokban már addig is alkalmaztak.

A német földrajzi nevekre, a magyarhoz hasonlóan, vonatkoznak speciális helyesírási szabályok, ezáltal más nevek helyesírásához képest bonyolultabb jelleget ölt írásmódjuk. Egy részüknél a hivatalosan jóváhagyott, más részüknél az úgynevezett „megszokott” forma a helyes. Mindemellett a német földrajzi nevek eleget tesznek az általános helyesírási szabályoknak, bár vannak egyedi, kivételes esetek, ahol más, hivatalosan elfogadott változat áll fenn.

(1) A melléknevek és viszonzyszavak részét képező földrajzi neveket nagy kezdőbetűvel kell írni. Ez igaz az *-isch* (magyarul *-i*) végződés esetében is. Példák: *Mährische Thaya* (= 'Morva Thaya'), *Steirische Kalkspitze* (= 'Stájer Mészköcsúcs')

(2) A földrajzi nevekből szóvégi *-er* képzővel keletkezett összetételeket szintén nagy kezdőbetűvel kell írni. Példák: *Gurktaler Alpen* (= 'Gurkvölgyi Alpok'), *Wiener Becken* (= 'Bécsi Medence'), *Millstätter See* (= 'Milstadt Tó')

(3) Általában az egyszerű vagy összetett földrajzi- illetve személynevekből, és egy földrajzi köznévből keletkezett összetételeket egybe kell írni. Példák: *Karwendelgebirge* (= 'Karwendelhegység'), *Glocknergruppe* (= 'Glockicsoport'), *Eberhardsbach* (= 'Eberhardpatak'), *Leopoldsberg* (= 'Lipóthegy')

d) Amikor az összetett szót is tartalmazó nevek összekapcsolásakor az egybeírt változat az érthetőséget nem rontja, akkor az egybeírás megengedett. Példák: *Alpenvorland* (= 'Alpielőtér')

(4) Kötőjeles írásmódot kell alkalmazni, minden, az összetételben szereplő szó esetében akkor, ha a megkülönböztető tag több szóból áll és ehhez kapcsolódik a földrajzi köznévről. Példák: *Donau-Main-Kanal* (= 'Duna-Majna-Csatorna')

(5) Szintén kötőjeles az írásmód, ha a megkülönböztető tag több szóból áll, de e szavak egyébként nem földrajzi nevek. Példák: *Willy-Andreas-Allee* (= 'Willy-Andreas-Sétány'), *Otto-Ludwig-Haus* (= 'Otto-Ludwig-Ház')

(6) A kötőjel használata legtöbbször az érthetőséget segíti. Abban az esetben, ha az összetételben a földrajzi név megkülönböztető tagja összetett szóval kapcsolódik, akkor a kötőjeles írásmódot alkalmazzuk. Példák: *Grossglockner-Hochalpenstrasse* (= 'Grossglockner-Magasalpiút')

(7) Különírást kell alkalmazni, ha a szóvégi *-er*-rel képzett szavak az elhelyezkedésre utalnak. Példák: *Zillertaler Alpen* (= 'Zillvölgyi Alpok'), *Neumarkter Sattel* (= 'Újvárosi Nyereg'), *Tuxer Joch* (= 'Tuxi Hágó'), *Ziersdorfer Bach* (= 'Ziersfalvi Patak'), *Lunzer See* (= 'Lunzi Tó')

(8) Egybeírást kell alkalmazni, ha a szóvégi *-er*-el képzett összetétel nem minősül származékszónak. Példák: *Glocknergruppe* (= 'Glockicsoport'), *Brennerpass* (= 'Brennerhágó')

(9) Azoknál az *-er* végű neveknél, ahol a képzés személynévi eredetű, az egybeírás lép előtérbe. Példák: *Jagerkapelle* (= 'Erdészkapolna'), *Lunzerkreutz* (= 'Lunzerkereszt', Lunzer nevű földművesről elnevezve), *Steinerscharte* (= 'Steinerhasadék', Steiner nevű hegymászóról elnevezve).

(10) Ha az *-er* képző egy *-ee*-re végződő földrajzi névhez csatlakozik, csak két *e*-t írunk. Példák: *Altausseer See*, *Egelseer Bach*

k) A ragozatlan mellékneveket vagy világtájat és egy földrajzi nevet tartalmazó összetételeknél az egybeírást alkalmazzuk. Példák: *Mitteleuropa* (= 'Középeurópa'), *Osttirol* (= 'Kelettirol'), *Grossglockner* (= 'Nagyglockner')

(11) Kötőjeles kapcsolást kell alkalmazni azoknál az összetételeknél, ahol a földrajzi név mellett ragozatlan -isch végződésű melléknév található, amely helyek, országok, emberek neveiből származik. Példák: *Steirisch-Tauern* (= 'Stájer-Tauern')

m) Azokat az összetételeket, amelyek két másik földrajzi név összekapcsolásával keletkeznek, mindig kötőjellel írjuk. Példák: *Rudolfsheim-Fünfhaus*, *Wünschendorf-Pirching*.

A német földrajzi nevekben megjelenő leggyakoribb jelzők és előjárósók:

<i>alt</i> = ó, öreg, régi	<i>hoh</i> = magas, felső	<i>ost, östlich</i> = keleti
<i>an</i> = -nál, -nél	<i>inner</i> = belső	<i>sankt</i> = szent
<i>bei</i> = -nál, -nél	<i>klein</i> = kicsi, kis	<i>schwarz</i> = fekete
<i>blau</i> = kék	<i>mitte</i> = középső	<i>süd</i> = déli
<i>braun</i> = barna	<i>mittel</i> = közép, középső	<i>unter</i> = alatt, alsó
<i>deutsch</i> = német	<i>neu</i> = új	<i>vorder</i> = elő
<i>gross</i> = nagy	<i>nieder</i> = alsó, alacsony	<i>weiss</i> = fehér
<i>grün</i> = zöld	<i>vor</i> = elő	<i>west, westlich</i> = nyugati
<i>heilig</i> = szent	<i>nord, norder, nördlich</i> =	
<i>hinter</i> = mögött, hátsó	észak, északi	
<i>hoch</i> = magas	<i>ober, obere</i> = felső	

13.2. Nem latin betűs nyelvek földrajzi nevei

Külön elbírálást és nagy szaktudást, sokszor nyelvészi segítséget igényelnek a kartográfiai feldolgozás során azoknak az államoknak a földrajzi nevei, amelyek nem latin betűket használnak. A nem latin betűs írások a terület és az érdekelt lakosság száma szerint elsősorban Ázsiára jellemzők.

A legnagyobb kontinensen mindössze négy ország használ latin betűket: *Fülöp-szigetek*, *Indonézia*, *Malajzia* és *Vietnam*, ezenkívül *Kína* *Hszincsiang-Ujgur* tartományában használatosak latin betűk, legalábbis a kínai térképek erre a területre egy latin betűs ábécét használnak.

Afrikában Észak-Afrika arab országaiban az arab írásjeleket, *Etiópiában* az amhara írást használják.

Európában a nem latin betűs országok *Bulgária*, *Fehéroroszország*, *Görögország*, *Oroszország*, *Ukrajna*, *Szerbia és Montenegró*. Az írás grafikai képe alapján a nem latin betűs írások közé szokták sorolni az írországi gael nyelv írását. Az ebben az írásban használt betűk valójában a VIII. században a

kódex- és oklevélírásban használt sajátos latin betűkre épülnek, de annyira eltérnek a mai latin betűktől, hogy csak külön betűkészlettel használhatók. A térképi alkalmazás során azonban ezeket a szokásos latin betűkkel írjuk át. A legfiatalabb latin betűvel író állam *Azerbajdzsán*.

Írásrendszerek

Az írás, jelek rendszere, mellyel rajzszerű, grafikus formában nyelvileg közölt mondanivalót rögzítünk a közlés és emlékeztettség érdekében. Attól függően, hogy az írásrendszer elemei a nyelvi közlés melyik részét jelölik, háromféle írástípust különböztetünk meg.

A *betűírásban* az írásrendszer jelei egy adott nyelv mai vagy korábbi hangrendszerének (de nem feltétlenül minden egyes hangnak) felelnek meg. Ilyenek a latin betűs írások, köztük a magyar ábécé is. Van olyan betűírás, amely rendszerint csak a mássalhangzókat (és a hosszú magánhangzókat) jelöli: ezek a *hiányos betűírások*, pl. az arab, a héber. A *szótagírásban* az írásrendszer egy-egy jele következetesen egy szótagot jelöl: egy mássalhangzót és egy hozzá tartozó magánhangzót. Az ilyen írásrendszerek is csak elvi lehetőséget jelentenek a tiszta szótagírásra, mert a gyakorlatban, pl. a szó végén a magánhangzók lekophatnak, és a csonkult mássalhangzók a szomszédos szótagba olvadnak be. Jellegzetes szótagírások: az etiópai *amhara*, a japán *katakana* és *hiragana* írás. A szótagírások szótagjeleiben a mássalhangzók minden esetben egy ún. *inherens magánhangzót* is magukban foglalnak, pl. a hindi írására használt *dévanágari* vagy a thai írás *k, b, d* stb. betűje a *ká, bá, dá* szótagokat jelöli. A szótagjel más magánhangzóra való módosítása sajátos, mellékjelszerű magánhangzójelekkel történik.

A *szójelírásban* egy-egy írásjegy (szójel) rendszerint egy szót vagy a szavak megértéséhez szükséges grammatikai viszonyt, esetleg fogalomcsoportokat jelöl. Ilyen írást *Kínában* és – az említett szótagírásokkal együtt – *Japánban* használnak. Amellett, hogy egy szójelnek mindig önálló jelentése van, itt is vannak összetett szavak, vagyis több írásjegy is jelölhet egy szót. A kínai írásban használt szójelek száma egy 1717-ben kiadott szótár szerint 47 021. Más források szerint számuk 60 000 felett van. A mindennapi gyakorlatban azonban ennél sokkal kevesebb is elegendő, az újságok megértéséhez mindössze két-három ezer jel is elég. A kínai szójelek nem tartalmazzák a kiejtésre vonatkozó grafikai információt.

Átírások

Az *átírás* az a tevékenység, melynek során valamely írás jeleit – az ábrázolt hangok figyelembevételével vagy anélkül – egy másik írásrendszer jeleivel helyettesítünk. Az átírást a szójelek kizárásával a betű- és szótagírások átírására szokták korlátozni. Ezt a szűkebb értelmezést az indokolja, hogy a szójelek esetében valójában nincs mit átírni, hiszen a szójelek nem tartalmaznak az ábrázolt hang(ok)ra vonatkozó információt. Tágabb értelemben, az eljárás eredményét tekintve mégis átírásról beszélünk ilyen esetben is. Minden átírás kétféleképpen végezhető el: *transzliteráció* vagy *transzkripció* útján.

Transzliteráció

A transzliteráció az átírás olyan módszere, mellyel két különböző betű- vagy szótagírású ábécé közül a forrásírás minden egyes betűjét az átvevő írásban egy-, két- vagy háromjegyű betűvel, illetve mellékjellel vagy ezek kombinációjával ábrázoljuk. A transzliteráció alkalmazásával az átírt betűk teljes mértékben visszaállíthatók a forrásírás betűire. Alkalmazásakor az átírásban nincsenek kivételek: minden betűnek következetesen egy másik betű felel meg. Emellett természetesen érvényesül a hangjelölés is. Például az orosz ábécé átírásában ezzel a megoldással a magyar ábécé hangjait alkalmazva nincs külön hangjelölése az *a*, *b*, *v*, *g*, *d* hangoknak. Más betűk más nyelvek hangjelölésének felelnek meg, pl a *č*, *ž* és *š* ugyanezt a hangot jelöli a csehben, szlovákban, horvátban és szlovénban. Utóbbi egyúttal jelzi, hogy az átírás kialakításához a szláv latin betűs nyelvek hangjelölését vették alapul.

Transzkripció

A transzkripció az a módszer, mellyel a különböző nyelvek közötti átírás során valamely forrásnyelv fonológiai elemeit (hangjait) egy meghatározott átvevő írás betűivel ábrázoljuk, rendszerint kiegészítő mellékjelek alkalmazása nélkül. A transzkripció nem visszafordítható eljárás. A transzkripcióra jó példa az orosz cirill betűk vagy a görög betűk magyaros átírása, de valamennyi egyéb olyan átírás, amely csak valamely nyelv ábécéjének betűit használja. A transzliterációval szemben lényeges különbség, hogy itt van egy *átvevő nyelv*, és ennek a nyelvnek az ábécéje, a hangjai döntően befolyásolják az írásképet. Ez rendszerint azzal jár, hogy – a transzliterációs táblázatok kivétel nélküli rendszerével szemben – az ilyen átírási táblázatok néha a forrásírás két vagy több betűjét ugyanazzal a betűvel írják át. Van a transzkripciónak egy olyan típusa, mely pontosan jelöli a kiejtést, de nem kötődik egyik nyelvhez sem, ez

a fonetikus írás. Az ilyen írás is lényegében transzkripció, de elsősorban tudományos célokat szolgál, ezen kívül szótárakban, lexikonokban használják. Legismertebb a Nemzetközi Fonetikai Társaság ábécéje, az ún. APhi vagy IPA átírás.

Átírási szabályzatok

Magyarországon a Magyar Tudományos Akadémia hozott létre ún. akadémiai átírási szabályokat. A szépirodalmi művekben, a sajtóban, az általános és középiskolai oktatást szolgáló vagy kiegészítő kiadványokban a nem latin betűs írású nyelvek neveit és szavait a magyar ábécé betűivel, lehetőleg a forrásnyelvből (tehát más nyelv közvetítése nélkül) írjuk át. Átírásakor az idegen hangsort (pl. a kínai esetében) vagy az idegen betű- és hangsort együttvéve (pl. az orosz, az arab, a görög stb. esetében) nyelvenként szabályozott módon helyettesítjük magyar hangokkal, illetve az ezeknek megfelelő magyar betűkkel. Ha egy tulajdonnév vagy közszó nem szabályosan átírt alakban honosodott meg nyelvünkben, hagyományos formájában használjuk. A szaktudományok, az idegenforgalom, a postaforgalom, az egyetemi és főiskolai oktatás, a tudományos ismeretterjesztés területén, továbbá a térképeken olyan átírást szokás alkalmazni, amelyet az adott nyelvet beszélő országban elismernek, amelyet a szaktudományok a nemzetközi érintkezésben általában alkalmaznak, vagy amelyet valamely nemzetközi testület (amelynek Magyarország is tagja) használatra javasol. E helyett vagy e mellett – a munka jellegétől függően – a magyar átírás is alkalmazható. A könyvtárügy és a szakirodalmi tájékoztatás a mindenkor érvényes szabványokat követi. Az egyes nem latin betűs nyelvekre vonatkozó magyar átírás szabályait a *Keleti nevek magyar helyesírása*, és *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása és az újjörög nevek magyar helyesírása* tartalmazza.

13.3. A magyarral szomszédos nem latin betűt használó nyelvek

A szerb nyelv és földrajzi nevei

A szerb nyelv a déli szláv nyelvek közé tartozó, cirill írásrendszert használó nyelv. Az orosz cirill betűs ábécétől öt betűje különbözik. Legközelebb áll hozzá a latin betűvel író horvát nyelv.

***A a Б б В в Г г Д д Љ љ Њ њ Е е Р р Т т З з У у И и О о П п Ш ш
Б ѣ С с Ф ф Х х Ј ј К к Л л Ч ч Ћ ћ Ж ж Ц ц Џ џ Н н М м Љ љ***

A szerb nyelv írásjeleinek esetében az 1945-ben létrejött második Jugoszlávia nyelvpolitikájának eredményeként megszületett az ún. szerb-horvát nyelv. Ennek a létrejötte nagy hatással volt a földrajzinév használatra is: a cirill betűvel írt szerb, montenegrói és macedón névanyagnak a latin betűs horvát és szlovén nevekkal azonos megjelenésű hivatalos alakja is lett, így a nemzetközi térképészeti gyakorlatban *Jugoszlávia* latin betűs állammá vált. Az 1990-es évek elején a föderatív *Jugoszlávia* véres harcokkal elemeire hullott. Az 1991-92-es szerb-horvát háború után szó sem lehetett a két délszláv nép „közös” nyelvéről, így a 2006-ig egy államot alkotó *Szerbia* és *Montenegró* alkotta harmadik *Jugoszlávia* inkább a szerb ábécéjét a cirill rendszert tette hivatalossá. Ugyanakkor a szerb iskolákban napjainkban is tanítják mindkét ábécét, és bár több kísérlet történt a cirill írás teljes visszaállítására, ma is jelennek meg latin betűs napilapok. Tehát *Szerbia* írás szempontjából „vegyes” képet mutat, a kartográfiai gyakorlatban továbbra is elfogadott a horvát helyesírású szerb nevek használata. A szerb nyelvű földrajzi nevek latin betűs átírása és névhasználata, a nevek fejlődése párhuzamban van a horvátországi földrajzi nevek fejlődésével. Mivel ez esetben is szláv nyelvről van szó, a szabályok megegyeznek a horvát neveknél írottakkal.

Az ukrán nyelv és földrajzi nevei

Az ukrán ábécé kis mértékben, néhány betűt tekintve, tér el az oroszról. Jellegzetessége, hogy kétféle latin *i* betűt is használ a cirill *i* mellett.

А Б В Г Д Е Ё Ж З И І Ї М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я
а б в г д е ё ж з и і ї м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ы ь э ю я

Az ukrán nyelvben is általános érvényű szabály, hogy a földrajzi neveket nagy kezdőbetűvel írjuk. Az alábbiakban a településneveket tekintjük át részletesebben, hiszen ez az a névcsoporthoz, amellyel magyar térképszerkesztő munkája során leggyakrabban találkozhat. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy *Ukrajna* területén – a *Szovjetunió* más vidékeihez hasonlóan – 1991-ig az orosz nyelvű nevek voltak térképi használatban. Bár a papírforma szerint minden tagköztársaság a területén a saját nyelvét használta, *Ukrajnában* ukrán nyelvű térkép nem készült 1991-ig. Ezért minden térkép, minden alapanyag ezen időpontig orosz nyelvű földrajzi neveket közöl.

Az ukrán településnevek jelentős része egy, illetve két tagból álló, kisebb része háromtagú földrajzi név. Minden olyan településnév egy szóból

áll, amely nem jelzős vagy határozós szerkezetű. *Pl.*: *Lviv / Львів, Doneck / Донецьк, Luhanszk / Луганськ, Rivne / Рівне, Csornobil / Чорнобиль* stb.

Minden olyan településnév két tagból áll, amely előljárószó nélküli jelzős vagy határozós szerkezetű, illetve teljes személynévi eredetű. Példák: *Velikij Bereznij/Великий Березний* (=’Nagy Berezna’), *Bila Cerkva/Біла Церква* (=’Fehér Templom’)

A kéttagú településnevek kötőjeles kapcsolásúak lesznek, ha két egytagú névből álló települést közigazgatásilag összevonnak és az új helység neve a régiek összekapcsolásából képződik, ha egy egytagú név más földrajzi névi (pl. tájnév) elő- vagy utótaggal bővül és amikor településnév teljes személynévből képződik. Például: *Kamjanec-Podilszkij / Кам’янець-Подільський* (=’Podóliai Kamjanec’), *Vologyimir-Volinszkij / Володимир-Волинський* (=’Volhíniai Vlagyimir’), *Novograd-Volinszkij / Новоград-Волинський* (=’Volhíniai Újvár’), *Bilhorod-Dnyisztrovszkij / Білгород-Дністровський* (=’Dnyesztermenti Fehérvár’), *Ivano-Frankivszk / Івано-Франківськ* (=’Ivan Franki város’), *Perejászlav-Hmelnyickij / Переяслав-Хмельницький* (=’Hmelnyickij Perejászlav város’) stb.

Ukrajnában – ahogy a volt *Szovjetunió* más utódállamaiban – fokozott a jelentősége az ideológiai típusú településnév-változásoknak. Ez egyrészt a hagyomány nélküli, a tradíciókat és természetes eredetű névadásokat teljesen figyelmen kívül hagyó, legfelső állami szinten eldöntött településnév-változtatásokat jelenti. E változások egy része a *Szovjetunió* megszűnése és a kommunista ideológia visszahúzódása után megszűnt, de jelentős részük túlélte bölcsőjének halálát és megmaradt. A névadás egyik formája a személynévből történő névképzés. Ez esetben a név a vezetéknev + szk végződés összerakásával keletkezik, másik formája a személynév változatlan formában való településnévvé válása. Néhány példa: *Sztanyiszlav* (németül *Stanislaw*) 1962-től *Ivano-Frankivszk* (orosz alakja: *Ivano-Frankovszk*)³⁹⁹, *Perejászlav* 1943-tól *Perejászlav-Hmelnyickij*, *Ploszkurov* 1954-től *Hmelnyickij*⁴⁰⁰. *Kamenszkoje* 1926-tól *Dniprodzerzsinszk* (orosz alakja: *Dnyeprodzerzsinszk*)⁴⁰¹. *Bahmut* 1924-től *Artemivszk* (orosz alakja: *Artyomovszk*)⁴⁰². *Jelizavetgrád* 1934-től *Kirovohrad* (orosz alakja

³⁹⁹ Ivan Jakovlevics Franki (1856–1916) ukrán költő, író, publicista nevéből.

⁴⁰⁰ *Perejászlav Hmelnyickij* és *Hmelnyickij* névadója Bohdan Hmelnyickij (1595–1657), aki az 1648-54 között vívott „ukrán szabadságharc” vezetője volt. 1654-ben a perejászlavi gyűlés mondta ki *Ukrajna* és *Oroszország* „egyesülését”.

⁴⁰¹ A névadó Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij (1877–1926) az első szovjet politikai rendőrség (cseka, majd GPU) vezetője.

⁴⁰² Fjodor Andrejevics Artyom (1883–1921) orosz forradalmár nevéből.

Kirovograd)⁴⁰³, *Sznovszk* 1935-től *Scsorsz*⁴⁰⁴. E példák is mutatják, hogy az átkeresztelt települések, amelyek között országosan jelentősek is vannak, javarészt nem kapták vissza eredeti nevüket, azok továbbra is használatban vannak, névadójuk személyétől függetlenül. A *Szovjetunió*ban, így *Ukrajná*ban is gyakori volt, hogy településnevek a kommunista ideológia szimbólumaiból jöttek létre. Ezek lehetnek elvonttá vált, sajátos értelmet nyert fogalmak, mint pl. *béke*, *komintern*, *vörös*, *október*, *partizán* stb. és dátumok pl. *május 1*, *október* stb. Néhány példa: *Pervomajszke* (= 'Május elseje város'), *Druzszba* (= 'Barátságváros'), *Novokraszne* (= 'Új vörös város'), *Kominternivszke* (= 'Kominternváros'), *Komszomolszke* (= 'Komszomolváros').

13.4. Többnyelvűség

A világon és Európában is több olyan államalakulat van, amelyben több nemzet és nemzetiség él, ezáltal több nyelv van használatban. Vannak országok, amelyekben az állam keretein belül élő, de nem az államnyelvet beszélő nép, népek nyelve, sokszor maga a nép is autonómiát élvez, ezáltal a többes nyelv- és névhasználat hivatalos formát öltött. Vannak államok, amelyek nem tolerálják az állam keretein belül élő más nemzetiség nyelvi jogait, azok nyelvének és földrajzi neveinek használatát diszkriminatívan korlátozzák, esetleg tiltják. Utóbbi Európában ma már nem jelentkező probléma, de a statisztikai adatokhoz kötött nyelv- és névhasználatra ma is számos európai példát találhatunk.

Hivatalosan többnyelvű államok Európában

Belgium

*Belgium*ban két fő nyelvet használnak: *flamand* (holland) és *vallon* (francia). A két nyelvterület pontos határát és az ennek megfelelő hivatalos földrajzi neveket, főképpen a településneveket törvény rögzíti. E szerint kell használnunk a térképen is a neveket. A főváros, (magyar neve) *Brüsszel* e törvény értelmében kétnyelvű: a flamand *Brussel* és a vallon *Bruxelles* egyaránt hivatalos név. Más példák településnevekre: flamand: *Oostende*, *Gent*, *Schelde*, *Antwerpen* stb., vallon: *Charleroi*, *Namur*, *Escaut*, *Botrange* stb. A fenti példák közül a *Schelde* / *Escaut* nevek ugyanarra a folyóra

⁴⁰³ Szergej Mironovics Kirov (eredetileg Kosztrikov) 1886-1934 forradalmár, a *Szovjetunió* fontos politikai vezetőjének nevéből.

⁴⁰⁴ Nyikolaj Alekszandrovics Scsorsz (1895-1919) orosz forradalmár nevéből

vonatkoznak, ezért a magyar térképeken indokolt a nyelvterület szerint alkalmazni a megfelelő nevet.

Régebben magyar térképeken előfordult egyes belgiumi nevek német alakjának használata: *Lüttich* (*Liège* helyett), *Ostende* (*Oostende* helyett), *Mecheln* (*Mechelen* helyett) stb. Belgiumnak a Németországgal határos déli szegélyén kis német nyelvterület is van, pl. *Büllingen*, *Sankt Vith* környéke.

Ciprus

Bár *Ciprus* nagy részén a görög írást használják, az ország északi része a *Ciprusi Török Köztársaság* (*Észak-Ciprus*) a török hadsereg jelenlétével valójában *Törökország* igazgatása alatt áll. A két országrészt elválasztó vonal ma *Európa* egyik legkevesbé átjárható határvonala. Az ország ettől függetlenül is kétnyelvű volt, amely azonban a földrajzi nevek, így a helységnevek használatában nem tükröződött. A fennálló helyzet ábrázolását felvállaló térképeken az északi részen görög/török sorrendben az átírt görög nevek mellett (latin betűs) török nevek jelennek meg (pl.): *Kirínia* / *Girne*, *Rizokarpászó* / *Dipkarpas*

Finnország

A finnországi svéd kisebbség nyelvi szempontból teljes autonómiát élvez. A svéd lakosság a *Balti-tenger* és a *Botteni-öböl* partvidékén él. A teljes finnországi lakosság mindössze 6%-a svéd. A térképeken a névhasználat úgy tükröződik, hogy a svéd lakosság jelenlétét kettős névrajz jelzi. E települések esetében a finn és a svéd névalak is teljes értékű hivatalos név. Példák finn/svéd sorrendben: *Oulu* / *Uleåborg*, *Kokkola* / *Karleby*, *Pietarsaari* / *Jakobstad*, *Uusikarlepyy* / *Nykarleby*, *Pori* / *Björnebjorg*, *Turku* / *Åbo*, *Ahvenanmaa* / *Åland* stb. Szintén teljeskörű nemzetiségi nyelvi- és névhasználattal rendelkeznek *Finnországban* a lappok, akik az ország északi részén élnek.

Írország

Írország ősi, kelta nyelvcsaládba tartozó, *ír* (*gael*) nyelvét az *angol* többség mellett csak egy kisebbség beszéli a sziget néhány nyugati vidékén *Bangor*, *Galway* és *Dingle* környékén. E területek neve ír nyelven *An Ghaeltacht*. 1961. évi adatok szerint a lakosság 26%-a beszél ezen a nyelven, de egyes vizsgálatok szerint a mindennapi életben az ír nyelvet csak mintegy 26 000 ember beszéli, ami 1992-ben 0,75%-nak felelt meg. Ennek ellenére az ír nyelv a hivatalos nyelv- és névhasználatban, így az ír készítésű térképeken is jelen

van. Néhány példa településnevekre ír / angol névsorrendben: *Baile Átha Cliath / Dublin, Cill Mhanntáin / Wicklow, Ceanannus Mor / Kells, Cobh / Queenstown, Corcaigh / Cork, Droichead Nua / Newbridge, Dún Dealgan / Dundalk, Gaillimh / Galway, Luimneach / Limerick, Portlaoise / Maryborough, Rath Luirc / Charleville, Shannon / Sionna*

Olaszország

Olaszország esetében a teljes kétnyelvűség az 1918-ig *Ausztriához* tartozó *Dél-Tirol* németiségének jelenléte következtében fordul elő. Az ausztriai *Tirol* tartomány olaszországi „folytatását” *Dél-Tirol* területét (olaszul *Trentino-Alto Adige* tartomány), gyakran emlegetik a kisebbségi nyelvhasználat mintájaként. Itt a német nyelvű, helyileg hivatalos névváltozatokat az olasz térképek is gyakran feltüntetik. Településnévi példák német / olasz nyelvi sorrendben: *Bozen / Bolzano, Trident / Trento, Klausen / Chiusa, Brixen / Bressanone*.

Svájc

Gyakran szokták *Svájcot*, mint négy nyelvű államot emlegetni a többes névhasználat egyik mintájaként. A német, francia, olasz és ladin (rétoromán) népességű országban a népek és a nyelvek alapján alakították ki a közigazgatási egységeket, a kantonokat. Ezért *Svájc* belső nyelv- és névhasználatára kantonális, vannak német, francia, olasz és ladin nyelvű kantonok, ezért a névhasználat az egyes települések esetében nem többes.

Spanyolország

Az országban a baszk, a gallegó és a katalán nép területi autonómiát, ennek következtében széles körű nemzeti nyelv- és névhasználatot élvez. A baszk és a katalán névanyag a spanyol térképeken is rendszeresen megjelenik. Településnévi példák spanyol / baszk sorrendben: *Pamplona / Irunea, Bilbao / Bilbo*, spanyol / gallegó sorrendben: *La Coruna / A Coruna, Arteixo / A Baianca*, spanyol / katalán sorrendben: *Lérida / Lleida, Gerona / Girona stb.*

Jelentős számú nem államnyelvű népességgel rendelkező európai országok

Európa számos országában van jelen nagy számú, több milliós, területi autonómiával nem rendelkező, illetve hivatalos nyelvhasználatával csak korlátozottan rendelkező nemzetiség. Európa legnagyobb lélekszámú, az államterületétől különböző országban élő, nemzeti kisebbségnek minősített népe az orosz. Orosz nemzeti kisebbség él *Észtországban, Lettországban,*

Litvániában és Ukrajnában. Utóbbi mintegy 8 milliós lélekszámot jelent, amelynek ürügyén 2014-ben fegyveres konfliktus tört ki Oroszország és Ukrajna között, a kelet-ukrajnai orosz ajkú területek hovatartozása, illetve önrendelkezése kapcsán. A második legjelentősebb számú nemzetiségi sorsban élő nép a magyar. A Kárpát-medencéből részesedő országok mindegyikében jelentős számú magyar él, Romániában 2,5 millió, Szlovákiában 700 ezer, Szerbiában 300 ezer, Ukrajnában 150 ezer. Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában is több tízezres lélekszámú magyar közösségek élnek.

FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM

- ANONYMUS: Anonymus: Gesta Hungarorum (fordította: Pais Dezső) – hasonmás kiadás, Magyar Helikon, Bp. 1977. (p.107.)
- BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967.: Bárczi Géza-Benkő Loránd-Berrár Jolán: A magyar nyelv története, Tankönyvkiadó 1967.
- BALÁS G. 1984.: Balás Gábor: A székelyek nyomában, Panoráma 1984.
- BÉNYEI 2012.: Béneyi Ágnes: Helynévképzés a magyarban Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press 2012. *A Magyar Névtárhívum Kiadványai 26.* Szerkesztő: Hoffmann István <http://mek.oszk.hu/11100/11120/11120.pdf>
- BOTOS L. 2012.: Botos László: Magyar Településnevek Ausztriában és Magyarországon <http://www.magtudin.org/Magyar%20telepulesek%20BL.htm>
- BULLA 1954.: Bulla Béla: Általános természetföldrajz II. kötet (Tankönyvkiadó, Budapest 1954.)
- BULLA–MENDŐL 1947.: Bulla Béla–Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza, Egyetemi Nyomda Budapest 1947.
- CSORBA P. 2000: Csorba Péter: A tájökölógiai szemlélet érvényesülése a tájvédelemben. 2000. P. 25.-35. In: Schweitzer F. – Tiner T. (szerk.) 2000. p. 25-35. Tájkutatói irányzatok Magyarországon. MTA FKI, Budapest
- CZAKÓ G. 2011.: Czákó Gábor: Eredeti magyar nyelvűtan, Cz Simon Könyvek, 2011
- CZEGLÉDI 2007.: Czeglédi Katalin: Szkíta-hun nyelv ősmondatai – Nyelvészeti őstörténet II. A földrajzi nevek mondattana
- CZEGLÉDI 2009.: Czeglédi Katalin: Hangtan, A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja 1. International, Hága, Hollandia 2009.
- CZEGLÉDI 2012.: Czeglédi Katalin: A Szkíta-hun nyelvek története, Gyökrendszer I–III. kötet.
- CZEGLÉDI 2014.: Czeglédi Katalin szkíta-hun nyelvi kutatásai, szótárral (megjelenés alatt)
- CZEIZEL 2003.: Dr. Czeizel Endre: A magyarság genetikája (második kiadás) Csokonai Könyvkiadó, Debrecen 2003 A munka első kiadása 1990-ben jelent meg.
- CZUCZOR–FOGARASI 1862.: Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára (1862)
- DÉLVIDÉKI S. 2011.: Délvidéki S. Atilla: Délvidék a rácjárások után. Összefoglaló tanulmány. Szenttamás – Délvidék 2011.
- DÉLVIDÉKI S. 2012.: Délvidéki S. Atilla: Szlavónia – az elorozott magyar tartomány (tanulmány), 2012.
- FÖLDI E. 1993: Földi Ervin: Földrajzinév-írás, egyetemi segédlet, ELTE 1993.
- FÖLDI E. 2002: Földi Ervin: Földrajzinév-írás, egyetemi segédlet, ELTE 2002.
- EPERJESSY 1966: Eperjessy Kálmán: A magyar falu története (Gondolat Kiadó, Budapest 1966)
- GÓCZÁN 1961.: Góczán László: Vita Magyarország természetföldrajzi tájbeosztásáról (Földrajzi értesítő 1961. X. évfolyam, 2. füzet), Akadémiai Kiadó, Budapest
- GYÖRFFY 1963., 1987., 1998.: Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV. kötet (Akadémiai Kiadó Budapest, 1963, 1987, 1998)
- HARSÁNYI 2005.: Harsányi Ildikó: Fehér magyarok, fekete magyarok

- HAJDÚ-MOHAROS 1996.: Hajdú-Moharos József: Természeti és történeti tájbeosztások. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza, p. 249-257. BGYTF, Nyíregyháza. 1996.
- HAJDÚ-MOHAROS–SASI–ERŐS 1993.: Hajdú-Moharos József–Sasi Attila–Erős László: Románia táj földrajzi beosztása (Balaton Akadémia könyvek 5.) (Balaton Akadémia Vörösberény, 1993)
- HEFTY 1912.: Hefty Gyula Andor: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben, különnyomat a Magyar Nyelvörből, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, Budapest, 1912. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/ftnevek/ftnevek.htm>
- HEVESI 2000.: Pannon Enciklopédia-Magyarország földje, kitekintéssel a Kárpát-medencére (Karátson Dávid főszerk.) (Kertek 2000 kiadó, é.n.) Hevesi Attila: Földtudományaink elkülönülése
- HOFFMANN I. 2003.: Hoffmann István: Magyar helynévkutatás 1958-2002. A magyar névarchívum kiadványai 7. (Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszék, 2003.) <http://mek.niif.hu/01700/01700/01700.doc>
- HUNNIVÁRI Z. 2008.: Hunnivári Zoltán: Magyar atom, Ükunokája volt Szent István Árpádnak?, Budapest 2008.
- HUNNIVÁRI Z. 2011.: Hunnivári Zoltán: Hungária új történelmi atlasza, J and V. Transtrading Ltd, Cyprus, Dhekelia Road, Larnaca, P.O.Box 42770
- INCZEFI 1970.: Inczeffi Géza: Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Akadémiai Kiadó, Budapest 1970)
- JANKE–KREMER–REICHHOLF 1999: Janke–Kremer–Reichholf: Tengerek és tengerpartok, Tenger és partvidék ökológiája Európában Günter Steibach sorozata, Magyar Könyvklub 1999 (fordította: Bécsy László)
- KISS L. 1980.: Kiss Lajos: A földrajzi nevek etimológiai szótára I., II. (Akadémiai Kiadó Budapest, 1980)
- KISS L. 1999.: Kiss Lajos: Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba 1999.
- KOGUTOWICZ 1922.: Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre
- IRASTORTENET:[http://www.varga.hu/IRASTORTENET/IRASTORTENET%20BEVEZET O_.htm](http://www.varga.hu/IRASTORTENET/IRASTORTENET%20BEVEZET%20O_.htm)
- [http://www.varga.hu/IRASTORTENET/A%20LATIN%20ABC%20VALTOZAT%20EREDE TE.htm](http://www.varga.hu/IRASTORTENET/A%20LATIN%20ABC%20VALTOZAT%20EREDE%20TE.htm)
- JÁNOSI 2014.: Jánosi Csaba: Piricske (Csíki Hírlap VI. évfolyam, 244. <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/113879/piricske>)
- JUHÁSZ D. 1988.: Juhász Dezső: A magyar tájnévadás. Nyelvtudományi értekezések 126. sz. (Akadémiai Kiadó Budapest, 1988)
- KÖRMENDI F. 2006.: Körmendi Ferenc: Földrajzi neveink és jövevényszavaink más megközelítésben, I. Avar szavak a Tisza mente földrajzi neveiben <http://szgnye.vmmi.org/kormendi2006.htm>
- LENGYELMAGYAR 2010.: http://lengyelmagyar.blog.hu/2010/03/02/magyar_szavak_a_lengyelben
- LUKÁCS L. 2003.: Lukács Lilla: Prinz Gyula tájszemléletének és tájrajzi neveinek kartográfiai vonatkozásai (diplomamunka, konzulens: Faragó Imre), ELTE Természettudományi Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest 2003.

- MAÁ CZ 1955.: Maác z Endre: Földrajzi tájszótár, Honvédelmi Minisztérium Térképészeti Intézet Budapest, 1955 <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/tajszotar/tajszotar.htm>
- MAKKAI L. 1989.: Makkai László: Magyar–román közös múlt, Héttorony Könyvkiadó, 1989.
- MAROSI 1981.: Marosi Sándor: Tájkutatósi irányzatok, tájértékelés, tájtipológiai eredmények. MTA FKI, Budapest 1981.
- MÁRTON (é.n.): Márton Mátyás: A Magyarország földrajzinév-tára II. készítésének folyamata (<http://lazarus.elte.hu/hun/dolgozo/marton/fnt/fnt.htm>)
- MÁRTON 2012.: Márton Mátyás: A Világtenger kartográfus szemmel, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest 2012.
- MÁRTON 2014.: Faragó Imre: Sokrétű térképészet, II. könyv – Domborzat és tájbrázolás, Márton Mátyás: A tengerfenék domborzata
- MESTERHÁZY ZS. 2000.: Mesterházy Zsolt: Magyar Ókor I., II.
- MESTERHÁZY ZS. 2005.: Mesterházy Zsolt: Honfoglalások kora, A Kárpát-medencei népek összeolvadásának története
- MEZŐ 1982.: Mező András: A magyar hivatalos helységnévadás, 1982
- ORBÁN R. (é.n.): <http://eorsegh.blogspot.com/2010/10/vaslik-vasszar-gyepvas-az-orseghben.html>
- PRINZ 1936.: Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Gr. Teleki Pál–Bartucz Lajos: Magyar föld magyar faj. (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, é. n.) I. kötet Magyar földrajz. Magyarország a földrajzban, az élet alkalmazkodása az ország felszínéhez
- SÁNTHA 2014.: Sánta Attila: A valamivel való ellátottságot kifejező, magyar -gy, -d vagy -sd képzős helynevek Moldvában, <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTE5Ng==>
- SCHWARCZ GY. 2005.: Schwarcz Gyula: Néprajzi táj bemutatása kartográfiai módszerekkel, a Torockó-vidék, mint mintaterület feldolgozásával, diplomamunka (térképész szak), konzulens: Faragó Imre, (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest 2005.)
- SZABÓ T. A. 1980.: Szabó T. Attila: Nép és nyelv (Válogatott tanulmányok, cikkek IV.) (Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1980)
- TELEKI 1917.: Teleki Pál: A földrajzi gondolat története – Kossuth Kiadó, Bp. 1996. (az 1917. évi kiadás alapján) XXIX. fejezet
- TERM.TÖRV. 1996. Természetvédelmi törvény
- TÁJEGYEZMÉNY 2005.: www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/versionconvention/hungarian.pdf
- TÓTH I. é.n.: Tóth Imre: Génjink <http://magyarsag.synthasite.com/genjeink.php>
- VARGA CS. 2005.: Varga Csaba: A magyar szókinccs titka (Fríg Kiadó 2005.)
- VETESI 2014.: Magyar nyelvjárások www.vetesi.sulinet.hu/content/irodalom/ny8.doc
<http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.vetesi.>
- VOFKORI é.n.: Vofkori László: Székelyföld keleti átjárói és szorosai
www.sulinet.hu/.../ro/.../011_Vofkori_Laszlo.htm
- WOŁOSZ R. é.n.: Wyrazy węgierskie w języku polskim
http://szlav.btk.pt.e.hu/files/tiny_mce/wyrazy_węgierskie%20%281%29.pdf